[EPISTOLAE.]

IN EPISTOLAS SANCTI AMBROSII NOVO ORDINE DISTRIBUTAS ADMONITIO.

Omnes quidem scriptores cum in universis suis Operibus, tum vel maxime in epistolis effigiem sui consignare extra dubium est: prae caeteris vero sanctum Ambrosium et passim in omnibus suis lucubrationibus quosdam quasi ductus ac characteres virtutum suarum appinxisse, et potissimum in hoc epistolarum syntagmate expressam spirantemque sui imaginem reliquisse negabit nemo. Etenim hoc in Opere, nam de aliis interim hic silebimus, emicant suis quaeque locis egregiae illae virtutes, quibus, ut absolutum episcoporum exemplar Ambrosius habeatur, effectum est. Quanto amore ad propugnandam christianae religionis dignitatem impelleretur, oblati Valentiniano libelli seu epistolae testificantur. Quanto ardore flagraret defendendi catholici dogmatis, ac sanguinis pro illius integritate profundendi, quae in causa basilicarum scripsit, patefaciunt. Alibi miramur ejus in condonandis injuriis, beneficiisque in sibi inimicissimos conferendis magnanimitatem: alibi ejus adversus imperatores atque tyrannos constantiam obstupescimus. Occurrunt epistolae in quibus pastoralis ejus sollicitudo, qua non solum dioecesim Mediolanensem, sed et alias quoque licet dissitas complectebatur, elucet: sunt aliae, in quibus erumpit doctrina ejus, prudentia, sanctitas, et ab omnis avaritiae sordibus abalienatio; quibus dotibus adducti eum tamquam commune

saeculi sui oraculum, diaconi, presbyteri, atque episcopi consulebant: ac non modo privati, verum etiam principes viri gravissima negotia ejus fidei committebant atque solertiae. Postremo in his epistolis ubique sancti Praesulis pietas, charitas, misericordia, modestia, aequitas, atque indefessa in vigiliis piisque laboribus perseverantia non sine admiratione conspicitur; ut non levem ac monogrammam Ambrosii picturam, sed effictum et solidum signum, immo vero Ambrosium ipsum redivivum cernere videamur.

Persuasum omnino habemus ex pulcherrimis his epistolis ad lectorem redire magnam utilitatem, utque reddatur eadem uberior, non solum illustrationi locorum, quos vindice indigere duximus, verum etiam novae totius operis distributioni operam impendimus. Sane perquam optatum nobis fuisset ab alterutro vulgatorum ordinum non discedere, certis nimirum in eo genere nihil mutari sine aliquo eorum incommodo, qui varia testimonia inde ab auctoribus, sive indicata, sive citata in propriis inspicere fontibus volunt: attamen tanta utriusque perturbatio est, tanta confusio, ut alium quempiam excogitare nobis plane fuerit necessarium. Enim vero antiquiores editiones praeterquam quod plurimis epistolis carent, quas addiderunt Romani editores, eam exhibent epistolarum seriem, quae neque ad temporis, neque ad materiae rationem adaptetur. Editio Romana, dum huic malo mederi tentat, omnia magis confudit. Nam et epistolas complures e natali solo, sit verbo venia, per vim avulsas in alienum transtulit: nec ullam distinguendorum temporum curam, quam profecto maximam esse oportebat, adhibuit; ut interim hic sileamus quam parum feliciter in materia digerenda illi cecidit, non raro distractis quae conjungendae

fuerant epistolis, et quae distrahendae fuerant, conjunctis. Sed nec perfugium nobis erat ad manuscriptos; illi enim praeter vitia, quibus laborare diximus editiones, cum ab utroque earumdem editionum ordine haud parum dissident, licet minus ab antiquarum, tum ita discrepant ipsi inter se, ut epistola quae 30 est in codice Thuaneo, 69 sit in Longipontino, quae in Longipontino 36 haec ipsa in Thuaneo 48 collocetur; et in aliis multis eodem modo.

Quamobrem ut coacti hanc tantam confusionem digereremus, nihil commodius nobis visum est, quam ut omnes illas epistolas, quarum aetatis notam aliquam licuit deprehendere, secundum temporum rationem, quam novimus potissimum probari ab eruditis, distribueremus. Inde classes exsurgunt duae, sed quarum prior posteriorem longe superat. Ut vero intelligant lectores quidnam in assignando singulis epistolis loco suo atque numero secuti simus, argumenta, quibus ipsarum probatur aetas, breviter et continenti serie proponemus. Potuissent quidem et aliae quaedam epistolae accedere primo huic ordini, si ad statuendum ipsarum tempus earumdem cum aliis nonnullis aut styli aut materiae affinitatem sufficere judicassemus: at firmamenta istiusmodi debiliora nobis videntur, quam ut his solis tuto nos niti posse credamus. Quod vero ad posteriorem classem, hoc modo eam duximus instituendam; ut epistolae, quae pertinent ad exponendos sacros codices, in fronte locarentur: sequerentur, quae in gravi ac religioso quopiam versantur argumento: ac demum aliquot epistolia, quae ad neutram partem referri satis apte concinneque poterant, agmen clauderent.

Jam monuimus non paucas epistolas, quae in antiquis editionibus non habebantur, in Romana vulgatas esse; nihilo

tamen minus certum nobis est multo adhuc plures interiisse, aut saltem in aliquo ignotae bibliothecae angulo luctari cum tineis. Etenim ut maxime certum est non pauca ab Ambrosio, ad Satyrum fratrem aliosve nonnullos ex amicissimis datas fuisse **(Lib. de Excessu Satyri)**; ita similiter ex iis quae restant, cognoscere est alias plures quas ad Marcellinam sororem, ad Theodosium imperatorem, ad Eugenium tyrannum, ad Alypium, ad Phoebadium atque Delphinum scripserat sanctus Praesul, desiderari. Has ut e tenebris erueremus, cum adhibita cura, qua majorem non potuimus, nihil hac parte profecissemus; quod unum fuit reliqui, sedulo in residuis, quas omnium a sancto Praesule scriptarum pulcherrimas esse arbitramur, ornandis incubuimus. Itaque praeter illa quae jam supra memoravimus a nobis fuisse praestita, magnum numerum manuscriptorum, e quibus plerique antiquissimam optimamque manum praeferunt, ad earum emendationem adhibuimus. Ad haec spurias aliquot a reliquis segregavimus, cujus rei, ne hoc temere a nobis factum quis existimet, ratio reddetur suis locis. Denique ut pro virili eorum quibus citata ex aliis editionibus in nostra consulere opus fuerit, laborem relevemus; triplicem catalogum secundum tres ordines omnium editionum inter se comparatos subjici curavimus, quartumque adjunximus alphabeticum, quorum ope omnis salebra complanabitur ac difficultas. Sed prius chronologia primae nostrae classis est demonstranda.

ORDO EPISTOLARUM SECUNDUM TEMPORUM RATIONEM DISTRIBUTARUM ASSERITUR.

PRIMA CLASSIS.

[Ann. 379.] Prima epistola respondet Gratiano imperatori, cujus litterae etiam praemittuntur. In ipsa excusat Ambrosius quod eidem principi ex Oriente revertenti non occurrerit. Cum autem hic Gratiani reditus intelligi commodius non possit quam de illo ipso, quo is post victum a Gothis atque in tuguriolo agresti III kal. sept. ann. 378 ambustum Valentem patruum, cui suppetias iverat, sequenti anno in Occidentem regressus est, non immerito huic epistolae annum 379 attribuimus.

II[a] quae Constantio novo episcopo muneris sui officiis instituendo destinata est, ipsi quoque Immolensem commendat Ecclesiam, utque ab Arianis ab Illyria venientibus caveat, monet. Quod quidem cum de incursionibus Gothorum exstincto, ut jam dictum est, Valente provincias illas populantium intelligatur, cumque dierum ingruentium Quadragesimae mentionem faciat; hinc colligimus eamdem epistolam sub Quadragesimam anni 379 scriptam fuisse.

[Ann. 380.] III[a] et IV[a] Felici inscribuntur. Harum aetatem inde colligas, quod posterior, cui priorem non multis diebus praemissam constat, Comensem illum episcopum invitet ad dedicationem basilicae a Bassiano Laudensi episcopo constructae, cujus consecrationem anno 380 factam fuisse tradit Ughellus tomo II *Ital. sacrae.* Si porro isthaec epocha legitima sit, erit etiam adjiciendum hanc ipsam epistolam pridie kal. novemb. datam fuisse; quippe quae eumdem diem aperte prodat.

V[a] et VI[a] Syagrio Veronensi episcopo scriptae sunt. His Ambrosius illi nuntiat judicium ab eo contra Indiciam virginem latum, a se in episcoporum conventu rescissum esse. Quamvis autem qui volunt id contigisse anno 380 nullam opinionis suae rationem reddant; nobis tamen cur ab eis non recedamus, causae non desunt. Nam primo loco satis clarum est ipso episcopatus ejusdem Syagrii initio haec facta esse, cum Indicia quae ab ejus decessore Zenone ante multos annos velum acceperat, criminis accusaretur, potissimum in juniores annos, animumque minus maturum quadrare soliti: deinde Nicetus ille, cujus mentio fit in hac epistola, idem esse existimatur atque is Nicetus, quem lex 11 *Ne sanctum baptisma,* etc., anno 377 data memorat.

VII[a] et VIII[a] Justo inter Lugdunenses praesules tertio decimo missae creduntur. Itaque cum is post concilium Aquileiense, cui simul cum Ambrosio anno 381 interfuerat, dicatur numquam deinceps Lugdunum revertisse, sed in Aegypti se recepisse solitudines; hinc efficitur utramque epistolam dicta synodo priorem esse.

[Ann. 381.] IX[a], X[a], XI[a] et XII[a] eae sunt, quibus Aquileiense concilium in causa Palladii ac Secundiani habitum occasionem dedit. Illas una cum actis ejusdem concilii hanc in editionem non solum ideo recepimus, quia in Romana fuerant evulgatae, et inter Ambrosiana opera in manuscriptis quibusdam reperiuntur; sed multo magis quod Patribus Aquileiensibus et linguae in disputando, et manus in scribendo officium praestitisse noscatur sanctus Praesul. Jam vero tempus concilii clare definitur, cum ejusdem acta Syagrii atque Eucherii coss. nomina in fronte praeferant, quorum consulatum in annum 381 incidisse extra dubium est.

Attamen quid faciemus P. Franc. Chiffletio, qui eadem Acta adulterina esse, et a Vigilio Tapsensi qui vertente quinto saeculo scriptitabat, fabricata contendit; eoque non solum illa edi curavit inter legitima Vigilii opera, sed et judicium suum propria dissertatione defendit? Nos vero ut appareat cur assentiri eidem non potuerimus, praecipua ipsius dispiciemus, quam brevissime nobis licebit, argumenta.

Narrat igitur Vigilium ad procudendam synodum illam ea re ductum, quod Arianos, quos impugnare professo nomine neutiquam audebat, facilius objecta concilii auctoritate arbitraretur esse confutandos. Illud autem inde confirmat, quod alios quoque libros abs se compositos Athanasio atque Ambrosio supposuerit idem Vigilius. Verum ut maxime certa esset ultima ista suppositio, plurimum inter se illa differunt, libello cuipiam recens elucubrato veteris auctoris nomen ascribere, et pro vero concilio, cujus Acta jam pridem in vulgus exierint, et Ecclesiarum eruditorumque scriniis conserventur, falsum substituere. Primum illud non ita insolens est, nec tam facile deprehenditur, maxime si auctor

qui peregrino idiomate scripserit, adoptetur: secundum vero prope inauditum est, nec ferme nisi ab amente homine tentari queat. Quis igitur sibi persuadeat praesulem eruditum, famam propriam, atque Ecclesiae catholicae causam Arianorum probris ac ludibriis usque adeo prostituisse? Nam cum idem ille integrum Concilium penes se haberet, cujus etiam epocham, subscriptiones, licet alicubi corruptas, nec non synodalium epistolarum partem retinuerit, ut scribit ipsemet Chiffletius; quo pacto sibi tantum adulari potuit, ut crederet hanc eamdem synodum apud nullum alium neque in Africa, neque in Gallia, neque in Italia ipsa usquam servari? Quin immo quare vera illa monumenta non ipse vulgavit, majorem haud dubie adversus haereticos vim habitura, quam commentitia? Huc adde nihil in iisdem Actis occurrere, quod non argumento et personis ex tempore ac subito quodam calore disputantibus apte congruat.

Instat tamen adhuc Chiffletius, et quod Valerianus illic Ambrosio contra decus ac sedis Mediolanensis dignitatem semper praeponatur, nec non Anemius Illyrici primatum sibi vindicando ex aequo contra modestiam ac veritatem peccet, reprehendit. Atqui si vera Concilii Acta, ut Chiffletius tradit, habuit Vigilius, cur in eis illa potissimum mutata voluit, unde minimo negotio fraus ejus atque impostura detegeretur? Sed nihil istic, quod merito reprehendatur, admissum esse a nobis demonstrabitur propriis locis.

Alia nonnulla objicit idem auctor iis, quae retulimus adhuc debiliora, et quorum aliqua non modo in rem ejus nihil faciant, sed et in ipsum possint retorqueri majore ictu. Quapropter non dubitamus germana esse haec eadem acta, illudque unum exoptaremus, nempe ut integra ad nostram aetatem ipsa

pervenissent. Nam quod Chiffletius pro complemento hujus operis libellum *de Filii divinitate* obtrudere nobis voluit, id ab omni specie veritatis suo loco tam abhorrere declarabimus, quam quod maxime.

[Ann. 381 et 382.] XIII[a] et XIV[a] epistolae, quas cur Ambrosianis adjunxerimus, illic a nobis explicabitur, nomine Italorum episcoporum inscriptae sunt. Prima versatur tam in causa schismatis Antiocheni, quam ordinationum Maximi Cynici atque Nectarii: quorum ultimus ad sedem Constantinopolitanam in synodo universali anno tantum 381 mense martio illic habita, vel ut volunt alii, anno 382 rursus coacta, fuit adscitus. Itaque si cui allubuerit prima sententia, quominus eamdem epistolam in concilio Aquileiensi scriptam censeat, nihil vetabit. Quod vero ad epistolam XIV, cum in ea Theodosio propter datam superiori responsionem agantur gratiae, ipsam a concilio ante annum 382 convocato non fuisse profectam manifestum est.

[Ann. 383.] XV[a] et XVI[a], in quibus de morte sancti Ascholii, deque Anysii in sedem ejus subrogatione agitur, non alterius anni quam 383 esse videntur. Ascholius enim Romanae synodo an. 382 celebratae interfuerat, eique Anysius, Damaso cujus mors anno 384 ponitur, adhuc superstite, jam succedebat. Quocirca dum et Thessalonicam rediret Ascholius, et Ambrosium de obitu ejus certiorem Anysius faceret, postremos anni 382 menses, ac primos 383 interim effluxisse necessum fuit.

[Ann. 384.] XVII[a] et XVIII[a] contra Symmachi Relationem datae sunt. Earum tempus non difficulter cognosci potest. Nam cum Symmachus, Valentiniano sub matris haereticae

tutela adhuc posito, et Gratiano Maximi fraude ac scelere exstincto, peropportunam revocandis fictitiorum numinum religionibus occasionem existimasset, eidem Valentiniano Relationem obtulit suam. Huic ubi primum licuit, respondit Ambrosius, nimirum ipso anno 384, quo et ipse a prima sua ad Maximum tyrannum legatione in Italiam rediit, et Symmachus Urbis praefecturam administrabat. Caeterum in hoc certamine orator profanus christiano usque adeo inferior fuit, ut nec arae Victoriae, nec aliarum ceremoniarum restitutionem obtineret. Unde haud illepide cecinit de hoc eventu Ennodius:

Dicendi palmam Victoria tollit amico:
Transit ad Ambrosium, plus favet ira Deae.

[Ann. 385.] XIX[a] Vigilio ad Tridentinum episcopatum ante paucos menses evecto eorum quae ad episcopale munus pertinent, praecepta tradit. Vigilius annos 20, ut ipsius testantur Acta, praefuit eidem Ecclesiae: ejus vero martyrium contigisse dicitur sub consulatu Stiliconis, quem anno 400 et 405 eam dignitatem gessisse comperimus. Itaque pontificatum suum non potuit nisi anno 380 vel 385 inire novus praesul; unde cum anno 380, quo et sequenti etiam Abundantium illius decessorem in vivis egisse Aquileiensis concilii Acta testantur, id non contigisse manifestum sit, relinquitur ut contigerit anno 385. Non tamen sumus nescii Mabillonium nostrum in *Praefat. saeculi quinti Benedictini,* Acta quaedam ejusdem Vigilii abs se conspecta testatum esse, quibus ipsi non anni 20 episcopatus, sed tantum 12 attribuantur. Verum ne hisce Actis posterioribus fidem habeamus, illud dissuadet, quod in hac hypothesi ejusdem Vigilii pontificatus iniri debuisset anno 388 vel 393,

proindeque alterutro posterior esset haec epistola; quam tamen antequam Theodosii lege Judaeorum cum Christianis conjugia prohiberentur, hoc est, ante annum 388 scriptam agnoscimus. Etenim cum in ea potissimum agatur de hujusmodi matrimoniis, Ambrosius cui eadem lex ignota esse non potuisset, illius uti auctoritate dubio procul hac in causa non omisisset.

[Ann. 385 et 386.] XX[a] et XXI[a] cum Sermone illis adjuncto e vexatione quam a Justina imperatrice aliisque Arianis passus est Ambrosius, ortum duxere. In confesso est sanctum Praesulem sic fuisse agitatum hac tempestate, ut cum eodem anno quo incoeperat, sedata esset, iterum sequenti recruduerit. Autumat Baronius priorem hujus persecutionis annum incidisse in 386 reparatae salutis, quo sanctus noster primum suum libellum seu epistolam XXI ad Valentinianum destinavit: proxime autem sequenti anno Sermonem de Basilicis habitum dominica Palmarum, ac postridie scriptam ad Marcellinam epistolam. Attamen rem secus se habere obscurum non est. Enim vero quo tempore eumdem Sermonem pronuntiabat, basilica multos jam dies a militibus obsessa erat, et Ambrosius, ne raperetur, illic a populo diu noctuque asservabatur; cum e contrario intelligatur ex epistola ad Marcellinam ipsum ad aedes proprias hac ipsa dominica cubitum rediisse, paratum, si juberetur, in exsilium proficisci. Exinde etiam cognoscas eumdem sanctum feria VI, et sabbato proxime superiori summa cum libertate domo in Ecclesiam atque ex Ecclesia domum itavisse. Adde his plurima, quae in Sermone memorantur, in illa epistola reticeri: qualia sunt promulgata lex pro Ariminensi concilio, jussio veniendi ad Comitatum, et cum ei sanctus Praesul non

paruisset, excedendi Mediolano, hymni denique ab eo compositi. Neque sane opponi potest omnia illa sorori ab eo aliis litteris esse significata; nam etiamsi ex eodem Baronio non ejusdem anni sint epistola XX, et memorata concio, in utraque tamen acerrime in exsecrandam illam legem invehitur. Postremo cum epistolam illam et concionem synchronas esse ambarum demonstret comparatio, ex eo ipso quod eas separavit idem Cardinalis, quam parum firma ejus opinio sit, intelligitur.

Sed nec levioris negotii est persecutioni posteriori annum ab incarnato Deo 387 ascribere. Nam potissimum circa paschalia debacchabatur ista procella, cumque postea deferbuisset, legatus ad Maximum missus est Ambrosius, cujus legationem etiam alia legatio deinde secuta est, ac demum irrupit in Italiam cum exercitu idem tyrannus, quod factum esse mense Augusto nonnulli tradunt. His autem omnibus tam exiguum temporis spatium satis fuisse vix quisquam credat. Ad haec Augustinus, ut peritiorum calculis definitur, anno 387 per festa Paschatis genitalis aquae sacramento regeneratus est: quae non ipso tot tantarumque turbarum anno, sed proxime secuto factum esse idem testatur.

Sed Baronium atque alios in errorem illud induxit, quod legem anno 386 synodi Ariminensis gratia latam arbitrati sunt vexandi Catholicos ansam dedisse. Novimus quoque a Mabillonio, ex eo quod Evangelium de ingressu Christi Hierosolymam olim in multis Ecclesiis prima Adventus dominica recitaretur, et etiam nunc Mediolani mos idem perstet, hoc observari, nimirum eidem anno ita tribui posse duas illas epistolas atque Sermonem, ut quae ad sororem est, in Paschate dicatur scripta, in sequentem vero Adventum alia

et memoratus Sermo rejiciatur. Verum ut sileamus tunc temporis non e consuetudine, sed casu quodam lectum esse illud Evangelium, anni duo persecutioni assignantur ab Ambrosio, quodque ex lege saepius decantata contra Baronium objicitur, et in hanc opinionem pariter valet.

Quamobrem agnoscendum est duobus distinctis annis a nefaria Justina saevitum esse. Sed nihil vetat, immo vero cuncta persuadent, ut eamdem persecutionem, quae in sola imperatricis impotentia fontem habuit, jam a festis Resurrectionis anni 385 ortam credamus. Hanc sanctus Praesul in ipso initio sorori suae significavit. Justina vero cum caruisse illam effectu moleste ferret, odio solito exstimulata, legem in Ariminensis concilii gratiam ineunte sequenti anno ferri curavit. Cum nec etiam satis hac via ipsi procederet, tum conveniri voluit Ambrosium nostrum, ut cum Auxentio certamen iniret in palatio. At respuente hanc conditionem sancto Doctore, in apertam vim atque insapiam tandem erupit illa femina. Itaque cum ille in basilica obsideretur, ad populum pronuntiavit dictum Sermonem. Hunc porro ea re distractum noluimus ab hisce epistolis, tum quod ex ea conjunctione historiae series facilius intelligatur, tum quod eumdem Marcellinae ab Ambrosio missum fuisse non dubitemus, ad quam similiter idem duos alios sequenti epistola inclusos destinavit.

[Ann. 386.] XXII[a] tota est in texenda inventionis, ac translationis corporum Gervasii et Protasii fratrum martyrum descriptione. Alterum e Sermonibus, quos hac epistola contineri supra diximus, injuria Romani editores expulerant e loco proprio, in quem a nobis postliminii jure restitutus est. Cum porro finem attulerit persecutioni eadem inventio, hanc

epistolam anno 387 a Baronio, a nobis autem 386 adjudicatur. Horum corporum translationem Romanum Martyrologium XIII kal. julias renuntiat, quo die habitus etiam ab Augustino in eamdem rem Sermo superest; unde sibi in animum induxerunt aliqui hoc ipso die sacra illa pignora ab Ambrosio translata esse. Verumtamen e persecutionis fine, quem illi ipsi festis paschalibus tributum volunt, satis docemur ejusdem translationis celebrationem propter paschales solemnitates in aliud tempus esse rejectam.

XXIII[a] quibusdam episcopis, qui super Paschatis VII kal. maias anno 387 incidentis difficultate Ambrosium consuluerant, respondet. Huic annum a Christo nato 381 ideo assignat Bucherius, quod *ante biennium* Paschae dominicam XI kal. maii celebratam illa testatur, quo die idem hoc festum anno 379 evenisse in confesso est. Verum Bucherio illud reclamat, quod nec Ambrosius de Paschate ante sex annos non redituro dicturus fuit, *quod futurum erat proxime:* nec ii a quibus ille consulebatur, tam praematura sollicitudine laboraturi. Huc adde in epistola, quam anno 381 scriptam fuisse idem asserit, haec verba *temporibus paulo superioribus,* quae de solo 380 anno possent intelligi, inepte sonatura; cum pulchre in hypothesi nostra tam de illo anno, quam de 383 accipiantur. Assignandus ergo est huic epistolae annus 386, agnoscendusque lapsus in voce *biennium* quam inde factam licet conjicere, quod e numero septenario his notis scripto VII primus character V detritus sit, et remanserint tantum sequentes duo numeri, II videlicet. Erroris originem alio refert Franc. Balbus, ut videbitur proprio loco, ubi etiam de alio quodam cyclo paschali dicendum erit.

[Ann. 387.] XXIV[a] scripta est in reditu secundae legationis ab Ambrosio ad Maximum susceptae, cujus rationem atque ordinem Valentiniano juniori narrat. Profectus erat sanctus Antistes paulo post sedatas, quas Justina in eumdem concitarat turbas: redeuntem vero in Italiam idem tyrannus cum exercitu pone secutus est 387 salutis anno.

XXV[a] Studio respondet, an aliquem capitali sententia damnare liceret, ambigenti. Dubitatio omnis in eo vertebatur, quod clericorum nonnulli erant, a quibus communione privabantur ii, qui ultimo supplicio animadverti in reum quempiam jussissent. Agnoscit porro sanctus Ambrosius majorem ex eo accessisse difficultatem, quod inter episcopos etiam non deerant, qui reorum supplicium apud saeculares judices prosequerentur. Cum autem Ithacianos Priscilliani, qui anno 385 securi percussus fuit, supplicio afficiendi auctores designaverit, nec tamen significaverit eos ab orthodoxorum consortio adhuc expulsos, quod non multo post Maximi supplicium anno 388 interempti tandem factum est; necessario hinc afficitur epistolam hanc medio intervallo eorumdem annorum 385 et 388 fuisse datam.

XXVI[a] superioris continuatio est, in qua Dominicum de adultera muliere judicium, quod supra tantum delibaverat, uberius expendit. Inde est quod utraque et eodem tempore, et ad eumdem hominem, licet inscriptionis quaedam varietas sit, missa noscitur.

XXVII[a] earum omnium quae inscribuntur ad Irenaeum, prima vel saltem e primis esse eo probatur, quod hisce verbis in ea loquitur Ambrosius: *Non erubescas patrem interrogare.* Annum vero quo scripta fuit, hinc eruimus, quod

quae indicatur pro Christo passus, ea intelligi commodius non posse videantur, quam de Justinae persecutione. Quapropter illam aut huic anno 387 aut superiori 386 tribuendam existimamus. Et sane tanta est eorum quae in ea tractantur cum argumento epistolae ad Simplicianum secundae affinitas atque consensio, ut alterius aetatem altera quodammodo demonstret ac confirmet.

XXVIII[a] satis concinne cohaeret atque connectitur cum superiore. Namque ubi supra expositum est quam fugiendus nobis sit improborum convictus et societas, hic Irenaeum ad sublimiorem gradum promovet, eum ut pote Ecclesiasticae militiae ascriptum, caeteris christianis vitae sanctimonia praecellere debere patefaciens. Hinc intelligas eadem epistola superiore hanc non esse nisi parvo spatio posteriorem.

XXIX[a] praecepta majoris adhuc perfectionis tradit Irenaeo. Ostendit enim ad tam perfectam cum summo bono conjunctionem aspirare ipsum debere; ut ad inferiora, quae hanc ob causam relinquenda sunt, numquam redeat. Hanc ergo epistolam superiores duas brevi secutam dubium non est. Quod praeterea Gratiani luctuosa mors, quae non obscure ibidem indicatur, multum confirmat.

XXX[a] versatur in exponendo Aggaei loco. Hanc Ambrosius statim atque XXIX obsignasset, tradidissetque tabellario, abs se exaratam primis ejus verbis testificatur.

XXXI[a], XXXII[a] et XXXIII[a] sic sibi invicem concatenantur. Cum sanctus Praesul quaestioni sibi ab Irenaeo propositae epistola XXXI satisfecisset, in citatis sub ejus finem Deuteronomii verbis proponendae novae quaestionis

occasionem invenit Irenaeus. Illi respondet idem Sanctus ea epistola, quam XXXII esse oportebat. Sed cum antequam ultimas illas Irenaei litteras is accepisset, epistolae XXXI aliam subjunxisset, in locum XXXIII illa rejecta fuit. In inscriptione quidem XXXII a Romanis editoribus facta est mutatio, sed quae melius notis illic addendis explicabitur. Itaque ut aetatem illarum investigemus, advertendum est in XXXIII sententiam illam, *omnis sanctus est primogenitus,* disputari multo fusius quam in lib. *de Cain. et Abel.* Hinc conjicimus in libro *de Benedict. Patriarch.* c. 11, n. 55, ubi agitatur idem argumentum, ad hanc epistolam remitti lectores his ejus verbis; *sicut alibi demonstravimus.* Est enim illud admodum probabile hujusmodi epistolas non ea mente scriptas esse ab Ambrosio, ut legerentur ab iis solis, ad quos inscriptione sua destinabantur, sed ut communicarentur etiam cum aliis. At si admittenda est haec conjectura, necessum erit eidem libro, quem anno circiter 387 editum esse existimamus, priorem haberi hanc epistolam. Cum autem ipsa non scripta fuerit, nisi post XXVII, quae prima est responsionum ad Irenaeum; hinc efficitur has epistolas eidem tempori tribuendas esse, cui superiores. Caeterum quae hic diximus satis ostendunt Ambrosii epistolam in Apollinarium, in qua sub finem mentio fit perdicis Hieremianae contra Hermanni opinionem adhuc superesse.

[Ann. 387.] XXXIV[a], XXXV[a] et XXXVI[a] statim a primis verbis abunde produnt, quam parvo temporis spatio inter se distent. Ad Horontiani dubitationes his respondetur. In tertia vero queritur sanctus Antistes martyrii occasiones, cum prope ad voti exitum jam pervenisset, sibi ereptas. Nemo autem non

videt hoc non posse alio referri magis congrue, quam ad crudelia Justinae saevientis tempora: et quamvis definire non facile sit, num haec a longo elapsa essent; tamen his verbis sanctus vir loquitur, quae vicinam occasionem quodammodo magis declarent.

XXXVII[a] et XXXVIII[a] ad Simplicianum datae sunt eum, qui Ambrosium excepit in episcopatu. Baronius cum in *Ambrosii vita,* tum in *Annalibus Ecclesiasticis* ad annum 375 ac 385 omnes Ambrosianas ad Simplicianum epistolas a sancto Praesule primis initi episcopatus annis scriptas asserit, ut a nobis ad epistolam LXV explicabitur. Quae vero ab opinione doctissimi Cardinalis hoc loco nos avocant ea potissimum sunt, 1[o] quod intelligatur ex ipso exordio epistolae XXXVIII, Ambrosium, cum illam exaravit in medio ipso concionum suarum cursu exstitisse: 2[o] ethnicos philosophos e sacris nostris Auctoribus plurima mutuatos non quasi aliud agendo, sed ex instituto probare aggreditur, quod argumentum etiam in *Exposit. psal.* CXVIII et in libris *de Patriarchis* maxime tractat. Igitur haud parum verisimile est, omnes illas commentationes adversus superbos illos atque imperitos homines, qui sacros eosdem auctores e profanorum fontibus hausisse, uti testatur sanctus Augustinus, inepte jactitabant, ad idem propemodum tempus esse referendas. Postremo tanta est hujus XXXVII epistolae cum lib. *de Jacob. et Vita beata* in elocutione atque in sententiis ac toto argumento cognatio, ut facile ab omnibus eidem tempori adjudicentur. Quod vero ad XXXVIII, cum superioris continuatio sit, inter utramque interjectum constat non esse longum spatium.

XXXIX[a] Faustino mortem sororis immodice lugenti destinata est. Ad eum communium calamitatum exemplo consolandum

ibi memorantur *semirutarum urbium cadavera,* quas quidem urbium eversiones ut ad irruptionem Maximi tyranni in Italiam referat Baronius, Pacati utitur auctoritate. Verum tamen non de Italia, sed de Galliis agitur eo Pacati loco, quem indicare ad id videtur. Sed cum easdem nobilium urbium excisiones ad bellum Eugenii referre haud minus difficile sit, quam ad Maximi, a Baronii sententia non recedimus, hancque epistolam exeunte anno 387, cum verisimilius occurrat nihil, scriptam putamus.

[Ann. 388 aut 389.] XL[a] tota est in persuadendo Theodosio, ut edictum de synagoga quadam Judaeorum ab episcopo castri Callinici reaedificanda, deque monachis qui fanum Valentinianorum haereticorum ab iis contumelia provocati incenderant, supplicio afficiendis revocaretur. Contendit Gothofredus non aliam legem indicari hac epistola, nisi leg. 4 *de Judaeis* Constantinopoli III kal. octobr. anni 393 latam; atque adeo eamdem epistolam huic ipsi anno attribuendam. Confirmandae suae opinioni addere insuper is potuisset ab Ambrosio et incensae *dudum* Constantinopoli domus episcopalis, et injuriae Antiochenis a Theodosio condonatae mentionem fieri. Nihilominus tamen istis omnibus potior nobis est Paulini auctoritas, in praeceptoris sui rebus testis oculati. Aperte autem hic profitetur, *exstincto Maximo, Theodosio constituto Mediolani; Ambrosio vero episcopo constituto Aquileiae* scriptam fuisse hanc epistolam. Et re vera in Maximo commemorando Ambrosius ibi multus est, satisque innuit ipsa ratione qua de illo agit, eum non a longo tempore Theodosii armis devictum esse. Constat igitur legem, quae causam praebuit huic epistolae, non Constantinopoli, sed Mediolani editam fuisse; ac proinde ab ea quam proposuit

idem Godofredus, longe diversam. Quod ad veniam datam Antiochenis, eam Sozomenus lib. VII, cap. 23, refert ad illud tempus, quo Theodosius ad bellum Eugenio tyranno inferendum sese parabat: sed ipsum in hoc ecrrare omnes agnoscunt. Quod vero ad episcopi Constantinopolitani incensas aedes, quos anno 388 flagrasse narrat Socrates, eas profecto nihil officere, quominus in epistola ejusdem anni adverbium *dudum* adhiberi jure potuerit, loco suo demonstrabimus. Statuendum itaque hanc epistolam tunc temporis fuisse scriptam, cum profligato Maximo, Mediolanum rediit imperator. Atqui ex Codice Theod. intelligitur eumdem XII kal. octobres anni 388 nondum recessisse Aquileia, VI vero idus ejusdem mensis jam venisse Mediolanum, qua in urbe usque ad maium sequentis anni commoratus est. Ex quibus liquet hoc ipso intervallo sanctum Praesulem, qui negotiorum suorum causa Aquileiam se contulerat, super memorati edicti revocatione scripsisse ad Theodosium.

XLI[a] eam ob rem exarata est ab Ambrosio, ut sororem faceret certiorem, quo pacto Episcopi ac Monachorum causa, de qua agitur in epistola superiori, felicem exitum esset consecuta. Eidem adjunxit et eum sermonem, quem reversus Mediolanum, eadem de re coram Theodosio pronuntiavit. Hinc nemo neget hanc epistolam parvo intervallo postquam superior scripta fuisset, secutam esse. Nullus enim locus est dubitandi, Ambrosium ubi primum ei licuit, ad sedem suam reversum esse, ut iis a quibus decipi potuisset religio imperatoris, aditus praecluderet, et ipse eorum quae peroptabat, fieret compos.

XLII[a] respondet Syricio. Namque hic papa, cum Romae Joviniani haeresis palam erupisset, habito Romani cleri concilio, ejus auctorem ac sectatores anathematis poenae subjecit. Tum vero synodicam epistolam ad Mediolanenses ideo scripsit; ut idem haereticus, quem e monasterio non procul a muris Mediolanensibus posito et Ambrosii vigilantia gubernato profugisse noverat, in illa urbe tamquam anguis quidam in specu suo suffocaretur. Acceptis Syricii litteris, eamdem haeresim in synodo Mediolani coacta damnari curavit Ambrosius, et episcoporum praesentium nomine id ita significavit pontifici, ut simul haeresim validis rationibus confutaret. In cognitionem aetatis hujus epistolae deducimur his ejus verbis: *impietas Manichaeorum, quam clementissimus imperator exsecratus est.* Quae quidem verba ad legem 20 *de Haereticis* ann. 391 promulgatam referuntur a Godofredo; attamen cum ibi nulla Manichaeorum mentio fiat, illis ad legem 18 *de Hoereticis* allusum esse cum Baronio existimamus. Cum ergo haec ultima lex anno 389, V kal. julias, lata prodatur, non incongruum putamus fore, si concilium ac epistolam eidem anno vel potius 390 adjudicemus.

[Ann. 389.] XLIII[a] et XLIV[a] Horontiano inscribuntur. Hic post lectum Hexaemeron eam ob causam scripserat Ambrosio, ut quia ibidem non satis explicatum viderat, cur postremus rerum omnium homo creatus a Deo esset, illud sibi planius aperire non gravaretur. Primis ejus dubiis cum satisfecisset sanctus Antistes, aliam difficultatem ex ejusdem Operis lectione sibi exortam iterum idem illi proposuit. Hanc similiter Ambrosius dissolvit: ex quibus responsis constant hae duae epistolae. Constat igitur utramque Hexaemero

posteriorem esse, id est anno 389, circa quem illud Operis in vulgus exiisse declaravimus: easdem tamen haud interjecto longo tempore illud secutas hinc evincitur, quod cum Horontianus Ambrosio, cujus manibus in diaconum aut presbyterum fuerat consecratus, arctissima necessitudine conjungeretur, nullum dubium est, quin idem ille Hexaemeron, mox ubi editum fuit, ab eo acceperit evolveritque.

XLV[a] earum quae ad Sabinum scriptae habentur, ordinem ducit. Fuit autem Sabinus ille Placentinus episcopus, qui Aquileiensi concilio subscripsit, cujus miraculum quoddam refertur lib. V Dial. sancti Gregorii cap. 10, et nomen in Martyrologio Romano ad III idus decembris commemoratur. Hexacmeri quoque lectio ipsi moverat quamdam propter hoc difficultatem, quod nihil ibidem de paradiso disputaretur. Cognito ex ejus litteris illo dubio, Ambrosius cur illud caput praetermisisset, hanc causam reddit, quod videlicet idem argumentum ante plures annos jam tractavisset. Hinc intelligas epistolam hanc librum *de Paradiso* non paucis annis, librum vero *Hexaemeron* brevi spatio secutam esse.

XLVI[a] et XLVII[a] Sabino quoque se missas ferunt. Harum priori occasionem dedit nescio quis Apollinarista, qui ad suam haeresim proseminandam terras ac maria peragraverat. Idem cum venisset Mediolanum, quaedam in Ambrosii libris carpere coepit: quem publice a se confutatum hac epistola nuntiat sanctus Doctor. In sequenti autem ubi de libro quem distinctius quam antea scriptum, ad Sabinum deferri curaverat, pauca praemisit, de mutui commercii epistolarum, in quibus potissimum aliquid e Scripturis discutiatur, utilitate fusius agit. Porro cum prorsus verisimile sit commentationes

Ambrosianas, quas arrodere ausus narratur ille Apollinarista, quasque peritiori manu descriptas se transmisisse Ambrosius memorat, easdem esse ac libros *de Fide,* ac *de Incarn. Dom. sacram.,* cum praeterea is de se quasi jam sene mentionem faciat, eis de causis non arbitramur utramque epistolam ad alium annum melius, quam ad hunc 389 vel circiter referri posse.

XLVIII[a] ut argumento sic et aetate conjuncta est superioribus. Libellos enim quos hic testatur Ambrosius sibi redditos, non alios ab his esse credimus, qui missi Sabino supra dicuntur. Idque hinc etiam astrui potest, quod aetatis suae provectioris nec in hac epistola mentionem omittat beatus Praesul.

XLIX[a] e superiore etiam pendet. Etenim cum epistolis, maxime vero quibus aliquid e sacris libris examinetur, operam se daturum frequentiorem illic testetur Ambrosius noster, in hac epistola, quae in sententiis divinis pene tota est, fidem profecto liberat suam; proindeque ab aliis eam abstrahi non oportere negabit nemo.

L[a] Chromatii precibus concessa est Aquileiensis episcopi, qui Ambrosium, ut sibi aliquid e sacris codicibus epistolari familiaritate disputatum mitteret, obsecraverat. Ejus optatis ut Sanctus noster satisfaceret, e prophetia Balaam elegit argumentum. Propterea vero hanc epistolam superiorum ordini accensuimus, quod in ea quoque suae senectutis mentionem injiciat.

[Ann. 390.] LI[a] Theodosio imperatori Mediolanum postquam Thessalonicae strages edita esset, venienti ob id missa est, ut Ambrosius cur non exspectasset ejus adventum, causas

proponeret. Caedem autem illam anno 390 patratam fuisse in confesso est.

[Ann. 392.] LII[a] eo tempore datam se prodit, quo Rufinus ex Magistro Officiorum consul et praefectus praetorio creatus fuit. Cum autem eum anno 392 ad has dignitates gradum fecisse non ambigatur, hanc epistolam eodem anno ad Titianum perlatam constat.

LIII[a] immaturam ac tristem Valentiniani minoris mortem amanter luget, de cujus etiam sepultura acceleranda interpellat Theodosium. Certum autem est anno 392 eumdem illum Valentinianum idibus maii exstinctum esse; unde hanc epistolam non ita multo post missam fuisse intelligimus.

LIV[a] et LV[a] Eusebio, qui caput erat nobilis familiae Bononiensis, destinatae sunt. Agitur in earum altera de quodam apparitore, deque tussi Faustini pueri: at in altera eumdem puerum cum Faustino ipsius patre ad eum Bononiam profectum, Mediolani autem secum remansisse Ambrosium atque Ambrosiam scite nuntiat noster Ambrosius. Porro cum eamdem hanc Ambrosiam non ob aliud *spiritalem columbam* vocet, nisi quia ipsam virginali velo, sicut ad lib. *de Instit. Virg.* annotatum est, consecraverat: hinc colligitur eidem libro, cui nos annum 392 atribuimus, posteriores esse has epistolas.

LVI[a] Theophili Alexandrini respondet epistolae. Materia scribendi fuerat Antiochenum schisma, de quo plura ad Ambrosii epistolam dicenda erunt. Observandum interim in eadem culpari Flavianum, quod se adversus Capuanae synodi auctoritatem rescriptis a Theodosio, qui tunc in Orientem

reversus erat, impetratis communiisset. Exacto in Italia prope triennio, imperator non nisi VI kal. decembris anni 391 redierat Constantinopolim; proindeque synodum illam intra eum diem atque idus maias anni sequentis, quo die necatum diximus Valentinianum, habitam fuisse necesse est. Nam post id temporis conventus episcopales in Italia haberi per excitata ab Eugenio tyranno bella neutiquam licuit. Finita synodo, quod in ea super memorato dissidio statutum fuerat, Theophilo significarunt Capuani Patres. At ipse cum postea litteras eamdem ob causam destinasset ad Ambrosium, a Viro sancto epistolam, de qua hic agitur, elicuit. Quis igitur eat inficias vix illam ante anni 392 exitum scribi potuisse?

Superiori epistolae aliam subjecimus in Bonosi haereseos postulati causa versantem. Jam tota res in Capuano consessu, de quo proxime ante dicebamus, tractata fuerat; ejusque cognitio vicinis istius haeretici episcopis ad maturius et accuratius examen demandata. Cum vero iidem antistites consuluissent auctorem hujus epistolae, ac ei judicium hoc viderentur permittere; hic non sibi, sed ipsis ut pote quibus commissum erat a concilio, id competere responsum dedit: ac simul etiam errorem Bonosianum circa perpetuam Deiparae virginitatem valide confutavit. Illa quidem planum faciunt hanc epistolam superiori synchronam esse, et ab eadem non solum hoc nomine, sed etiam quod Capuanae synodi tamquam pars altera sit, in editione Romana male abstractam. Illud vero difficilius, cuinam auctori haec debeatur, patefacere. Sunt rationes in utramque partem haudquaquam leves, quas loco proprio excutiemus.

[Ann. 393.] LVII[a] Eugenio tyranno, cur eo Mediolanum accedente, Ambrosius hinc recessisset, causas aperit. Est

autem perquam verisimile tyrannum illum non statim atque, Valentiniano idibus maii e vivis sublato, in solium ab Arbogaste collocatus est, in Italiam impetum fecisse, at prius alias quasdam absolutas ab eo esse expeditiones. Id quidem tum e Paulino in *Ambrosii Vita,* et Severo Alexandro apud Gregorium Turonensem *Hist.* lib. II, c. 9, intelligimus, tum ex hac ipsa epistola, ubi Ambrosius eumdem Eugenium *in primordiis imperii* ad se scripsisse, ac se postea, si quando emersisset aliqua necessitas, ad eum quoque litteras dedisse testificatur. His ergo ducti eam tyranni irruptionem non nisi exeunte anno 392 vel potius ineunte 393 factam putamus; atque adeo hanc epistolam eidem tempori attribuendam.

LVIII[a] in argumento versatur plane celebri. Nihil enim ea tempestate Paulini avitis atque propriis honoribus nobilissimi abdicatione ac secessu illustrius. Non tamen scripta est haec epistola, postquam ille Nolam jam recesserat, id est, anno 394, ut opinatus videtur Baronius. Nam praeterquam quod ex epistolis ejusdem Paulini ad Alypium atque Augustinum, nec non utriusque ad eumdem Paulinum haud male colligitur ipsum ab anno 393 Nolam venisse; haec ipsa epistola satis indicat Ambrosium, cum eam scripsit, illius conspectu nunquam potitum. Vidit autem postea eumdem Florentiae, quo tempore Romam iter habebat, statim hinc Nolam se recepturus. Huc etiam accedit, quod primis annis, quos egit Barcinone idem Paulinus, non omnes simul suas facultates publicaverit, vendideritque, sed illas in plures partes sensim distraxerit. Itaque cum venditis illis omnibus, Paulinum ipsum jam factum pauperem testetur Ambrosius, illum in procinctu ad iter suum, cum Sanctus noster ista scriberet, jam tum

fuisse existimamus. Et hinc clarum fit hanc ipsam epistolam adjudicari non posse melius, quam aut anni 392 postremis mensibus, aut primis 393.

LIX[a] illud observatione dignum prae se fert, quod nempe quoto aetatis Ambrosii anno data fuerit, planum faciat. Aperte enim testatur sanctus Antistes *annum tertium et quinquagesimum* se peregisse, cum haec scriberet. Verum quae praemittuntur paulo superius, multo plus negotii verba facescunt. Sic autem habent: *Objecti,* ait ille, *barbaricis motibus, et bellorum procellis, in medio versamur bellorum freto*. Hunc locum ad Maximi tyranni bella referendum autumant Baronius in *Ambrosii Vita* et in *Annalibus,* Ughellus in *Italia sacra,* et Bollandistae in *Actis hujus sancti Severi.* Hincque colligunt et hanc epistolam anno 387 esse tribuendam, et cum eodem concurrisse annum Ambrosianae aetatis 53. Addunt insuper sanctum Praesulem, cum vitam ad usque mensem aprilem anni 387 produxerit, annos implevisse quatuor supra sexaginta. Illud autem opinioni suae impendio favere putant, quod in Maximiano bello fusum fuerit multo plus sanguinis, quam in Eugeniano. Sed tamen haec eorum ratio nihil efficit: namque in epistola de qua loquimur, barbarici motus ac bellorum procellae commemorantur, an vero eadem bella exstiterint aliis quibusdam crudeliora, nemo hinc probet. Mavult Hermannus locum Ambrosii a nobis propositum de bello Eugenii scriptum fuisse: idque contendit cum Ambrosianae vitae historia magis congruere, quam quidem ultra 57 annum productam negat. Sed hoc non usque adeo perspicuum est. Fatendum ergo memorata verba sive Eugenii, sive Maximi bello accommodentur, perinde esse. Illud autem

Baronii opinioni magis favere forte videatur, quod Ambrosius in non paucis epistolarum superiorum locis senectutis suae mentionem subinde iteret, quod sane illi viro minus convenit, qui vitae curriculum anno 57 quam qui 64 terminaverit. Verum tamen non ignoramus illud Basilio aliisque sanctis quibusdam usu venisse, ut quamvis in aetate minus provecta diem obierint, de se tamen quasi jam senibus loqui amarent. Inde est quod lectoribus integrum relinquere velimus rei judicium. Monemus tamen illud discriminis in episcopatus Ambrosii annis nihil mutare, sed solum in actis ante episcopatum: hos tamen ipsos plus aequo producere videtur Baronius.

LX[a] Paternum deterret, ne filium cum nepte ex filia, id est avunculum cum filia sororis, matrimonio jungat. Nititur autem in dissuadendo potissimum his argumentis Ambrosius noster, quod hujusmodi conjugium et divinis legibus contrarium sit, et prohibitum constitutione Theodosii, a quo *amplissimum,* inquit, *accepisti honorem.* Haec porro verba cum aptari non possint commodius, quam dignitati *comitis sacrar. Largit.* qua Paternum ornatum fuisse ex multis Symmachi epistolis cognoscere est, quamque ab eodem administratam anno 393 indicat lex 14 *de Metallis,* hanc quoque epistolam eidem anno 393 attribuamus, nobis persuadent. Quod autem ad prohibitionem Theodosii supra memoratam, ea quidem ad aetatem nostram transmissa non est, sed ejus in aliis quibusdam exstat mentio, quemadmodum a nobis declarabitur proprio loco.

[Ann. 394.] LXI[a] ad Theodosium, a quo sanctus vir de gratiarum actionibus ob profligatum non sine miraculo Eugenium tyrannum Deo reddendis litteras acceperat,

responsio est. Hac ergo Ambrosius imperatorem eorum quae exsequendis ejus postulatis ipse praestiterat, certiorem facit. Unde haec epistola per se loquitur non alio anno nisi 394 se missum esse: cum tyrannus ille hoc ipso anno mense septembri luerit supplicium.

LXII[a] eidem principi, eodem tempore, et in argumento non absimili exarata est. Quippe qua illis Ambrosius ab imperatore veniam petit, qui cum tyrannum essent secuti, eo interfecto, confugerant in ecclesias, criminis sui poenam declinaturi.

[Ann. 396.] LXIII[a] postremum primae nostrae classis locum obtinet. Ejus scribendae haec causa fuit. Morte Limenii, non autem, ut quibusdam videtur, Eusebii, quem anno 371 vivere desiisse Hieronymus in *Chronico* et in *Scriptoribus ecclesiasticis* docet, episcopo destituta erat dioecesis Vercellensis. Tanti mali originem, nimirum cleri atque populi contentiones resecare cupiens Ambrosius noster, hanc epistolam ad eos misit. Extra dubium est eam Aquileiensi synodo, anno 381 cui subscripsit idem Limenius, posteriorem esse: at praeterea non nisi anno 396 ponendam fatebitur, qui noluerit Actis Gaudentii Novariensis, quae a Mombritio atque Bollando ad XI kal. februarias referuntur, fidem abrogare. Legimus enim in illis Actis Ambrosium paucis mensibus antequam e vita excederet, Vercellas componendi cujusdam dissidii causa se contulisse. Quod quidem iter commodissime intelligemus, si dixerimus sanctum Praesulem, cum litteris suis parum profecisset apud obstinatos animos, eo profectum; ut demum eorumdem pervicaciam praesens expugnaret.

Qui ob mentionem *Venetiarum* hanc epistolam Ambrosio putant supposita, ii non advertunt cum apud alios ejusdem aetatis, tum apud Ambrosium ipsum in certis operibus **(Epist. 18, num. 21)** usurpari eamdem vocem. Majori forte an veri specie maxima fragmenta ex aliis Doctoris nostri commentationibus in hanc translata atque inserta, quae nos suo quaeque loco indigitabimus, iidem obtenderent. Verum tamen id non abhorret ab Ambrosii consuetudine, et ut maxime nusquam is alibi hoc usurparet, hic nihilominus mirum non esset, si quae meminisset de continentia, de jejunio, de vigiliis non segniter abs se alibi disputata, eadem contra Sarmationem ac Barbatianum harum virtutum infensissimos adversarios rursus instrueret intenderetque. Caeterum quidquid dicitur de istis haereticis, aetatem hujus epistolae liquido confirmant: ejus vero dictio, character atque argumentum illam Ambrosio tamquam vero parenti validissime asserunt.

SECUNDA CLASSIS.

Alteram classem epistolarum in Admonitione trifariam divisam fore indicavimus, nimirum in eas epistolas vel quae de Scripturis edisserendis, institutae sunt, vel quae in serio aliquo versantur argumento, vel ad postremum quae familiaris urbanitatis atque officii significationes tantum continent.

Prima series epistolis omnino tredecim constat, de quibus illud est admonendum, eam scilicet quae in aliarum fronte ponitur, et inscribitur ad Irenaeum, non incommode subjici

potuisse epistolae XXVII. Utraque enim et eidem Irenaeo, et in locos ejusdem libri Exodi scriptae fuerunt.

Similiter etiam LXX[a] et LXXI[a] quae datae sunt ad Horontianum, et quibuscum animae in peccatum delapsae ad bonam frugem atque virtutem reditus, tum varii ejusdem in virtutis itinere progressus aperiuntur; epistolae XXXIV, in qua ad eumdem Horontianum de ejusdem animae spiritualitate disputatur, jungi poterant: si ex sola hujusmodi affinitate idoneum duci argumentum judicassemus tempori asserendo.

LXXI[a] quae Constantio inscribitur, varias diluit, quae ab ethnicis atque haereticis circa institutionem abrogationemque circumcisionis proponebantur difficultates. Cum autem ea tempestate tres Constantii, episcopali dignitate omnes ornati reperiantur, nempe Arausicanus, Scisciensis, atque alius sedis incertae, quemadmodum a nobis in Acta concilii Aquileiensis observabitur, non facile definiatur ad quem illorum, immo vero num ad illorum omnino ullum destinata sit. Huc tamen nos propendemus magis libenter, ut ad eumdem scriptam putemus, ad quem et secunda hujus editionis missa fuerat. Cum enim hic Constantius sanctum Doctorem, sicut vidimus, non secus ac patrem de vitae suae institutione, atque muneris administratione consuluerit, verisimile est eum Ambrosio, si quid aliud obortum fuerit difficultatis, proponere non dubitasse. Haec porro epistola melius alibi collocari posse non videbatur quam isto loco, quippe quae partim ad antiquum foedus, in quo circumcisio instituta est, partim ad novum, in quo eadem est abrogata, referri possit.

Denique LXXIV[a] et LXXV[a] varias epigraphas in fronte gerunt, ut alibi commodius dicetur. Id vero tantum hoc loci non silebimus has duas epistolas, quantum ex orationis genere conjici potest, ipso Ambrosiani episcopatus initio datas fuisse; quando videlicet volvendis operibus Origenianis maxime incumbebat sanctus Antistes.

Secunda series hujusce classis octo epistolas tantum exhibet, sed omnes magnis de rebus gravique stylo elucubratas. In his quippe modo novi foederis dignitatem antiquo praecellere ostendit Ambrosius, modo ad maturanda baptismi sacramenta pic hortatur. Alibi clericos animo despondentes in officio confirmat, alibi qua ratione familiarum consulendum sit tranquillitati, verbo et exemplo juxta declarat. Alibi demum sancte justeque facta atque consulta non sinit privari laudibus suis. Cum autem in iisdem epistolis nihil occurrat, quod non aptius in notis ad illas edisseratur, pluribus modo supersedemus.

Tertia series aliis cedit tam paucitate ac brevitate epistolarum, quam gravitate. Non enim ea continentur nisi septem epistolia, familiari stylo ad amicorum nonnullos scripta: sed quae tamen non tantum Sancti: urbanitatem, verum etiam in honestis jocis amoenitatem patefaciunt.

ORDO NOVUS EPISTOLARUM S. AMBROSII CUM ANTEA VULGATIS COMPARATUS.

(*In hoc indice, ut in sequentibus, numeri arabici columnas novae editionis designantes iis numeris respondent quos inter textum crassiori charactere expressimus.*)

Quatuor in appendicem rejectae, et una praetermissa.

ORDO ROMANAE EDITIONIS CUM VETERIBUS ET HAC NOVA EDITIONE COMPARATUS.

ORDO VETERUM EDITIONUM CUM ROMANA ET HAC NOVA EDITIONE COMPARATUS.

EPISTOLARUM INDEX ALPHABETICUS.

Alypio.De Basilicis Sermo.Faustino.Nona.Quinta.Segatio et Delphino.Secunda.Quinta.

col. 1107

Anatolio, Numerio, etc.

Antonio.

Anysio.

Attico.

863

Bellicio prima.

Secunda.

De Bonosi causa.

Candidiano fratri.

Chromatio.

Clementiano.

Clericis.

Constantio prima.

Secunda.

Cynegio.

Episcopis per Aemiliam.

Episcopis Galliarum.

Eugenio tyranno.

Eusebio prima.

Secunda.

944

Felici prima.
Secunda.
Gratianus imperator Ambrosio.
Gratiano imperatori prima.
Secunda.
Tertia.
Quarta.
Horontiano prima.
Secunda.
Tertia.
Quarta.
Quinta.
Sexta.
Septima.
Octava.

1093

Irenaeo prima.
Secunda.
Tertia.
Quarta.

910

Sexta.
Septima.
Octava.
Nona.

Decima.
Undecima.
Duodecima.
Tertiadecima.
Justo prima.
Secunda.
Marcellinae prima.
Dominae Sorori, Secunda.
Tertia.
Marcello.
Paterno.

1106

Romulo prima.
Secunda.
Sabino prima.
Secunda.
Tertia.
Quarta.
Quinta.
Sexta.
Severo.
Simpliciano prima.
Secunda.
Tertia.
Quarta.

Syricius Mediolanensi Ecclesiae.
Syricio prima.
1105
Tertia.
Sisinnio.
Studio.
Syagrio prima.
Secunda.
Symmachi relatio.
Theodosio imperatori prima.
Secunda.
Tertia.
Quarta.
1020
Sexta.
Theophilo.
Titiano.
Valentiniano imperatori prima.
Secunda.
Tertia.
Quarta.
Vercellensi Ecclesiae.
Vigilio

SANCTI AMBROSII MEDIOLANENSIS EPISCOPI EPISTOLAE IN DUAS CLASSES DISTRIBUTAE. PRIOR EAS CONTINET, QUAS IN ORDINEM CHRONOLOGICUM LICUIT DIGERERE; POSTERIOR CAETERAS SECUNDUM ARGUMENTI RATIONEM DISTINCTAS COMPLECTITUR.

PRIMA CLASSIS. **(C,S)**

751 GRATIANI AD AMBROSIUM EPISTOLA .

AMBROSIUM *ad se invitat, ut se in fide de Filii ac Spiritus sancti divinitate confirmet. Librum etiam petit, cui et alium de Spiritu sancto jungi postulat.*

AMBROSIO religioso sacerdoti omnipotentis Dei GRATIANUS AUGUSTUS.

1. Cupio valde ut quem recordor absentem, et cum quo mente sum, cum eo etiam corpore sim praesenti. Festina igitur ad me, religiose Dei sacerdos, ut doceas doctrinam vere credentem:

non quod contentioni studeam, aut velim magis Deum verbis quam mente complecti; sed ut magis aperto pectori revelatio divinitatis insidat.

2. Docebit enim me ille, quem non nego, quem fateor Deum ac Dominum esse meum, non ei objiciens, quam in me video, creaturam, qui Christo nihil me addere posse confiteor; velle tamen ut etiam Patri me commendem, Filium praedicando Non ego in Deo verebor invidiam: non me talem laudatorem putabo, qui divinitatem verbis augeam. Ego infirmus et fragilis, quantum possum, praedico: non quantum est ipsa divinitas.

3. Rogo te ut mihi des ipsum tractatum, quem dederas, augendo illic de Spiritu sancto fidelem **752** disputationem: Scripturis atque argumentis Deum esse convincas. Divinitas te servet per multos annos, parens, et cultor Dei aeterni, quem colimus, Jesu Christi.

EPISTOLA PRIMA .

AMBROSIUS *apud Caesarem se, quod non venerit, excusat, et laudata ipsius humilitate, fide ac pietate, a se mitti libros petitos scribit, seque voluntati ejusdem in lucubrandis tractatibus de Spiritu sancto satisfacturum spondet.*

Beatissimo augusto GRATIANO, et christianissimo principi AMBROSIUS episcopus.

1. Non mihi affectus defuit, christianissime principum; nihil enim habeo, quod hoc verius et gloriosius dicam: non, inquam, mihi affectus defuit, sed affectum verecundia retardavit, quominus clementiae tuae occurrerem. Revertenti tamen si non occurri vestigio, occurri animo, occurri voto, in quo majora sunt officia sacerdotis. Occurri, dico? Quando enim abfui, quem toto sequebar affectu, cui sensu ac mentibus inhaerebam? Et certe major animorum praesentia est. Tuum quotidianum iter legebam, nocte ac die in tuis castris cura et sensu locatus, orationum excubiis praetendebam: et si invalidus merito, sed affectu sedulus.

753 2. Et haec quidem cum pro tua salute deferebamus, pro nobis faciebamus. Nihil hic adulationis est, quam tu non requiris, ego alienam nostro duco officio: sed plurimum gratiae, quam dedisti. Scit ipse nostri arbiter, quem fateris, et in quem pie credis, refici viscera mea tua fide, tua salute, tua gloria: meque non solum officio publico debitas pendere preces, sed etiam amore privato. Reddidisti enim mihi quietem Ecclesiae, perfidorum ora, atque utinam et corda, clausisti: et hoc non minore fidei, quam potestatis auctoritate fecisti.

3. Nam quid de litteris recentibus loquar? Scripsisti tua totam epistolam manu; ut ipsi apices fidem tuam pietatemque

loquerentur. Sic Abraham sua manu quondam vitulum occidit **(Gen. XVIII, 7)**, ut hospitibus epulantibus ministraret: nec in ministerio religioso aliorum adjumenta quaesivit. Sed ille privatus aut Domino et angelis, aut Domino in angelis deferebat: tu, Imperator, dignatione regali honoras infimum sacerdotem. Sed Domino defertur, cum servulus honoratur; ipse enim dixit: *Quod uni horum minimorum fecistis, mihi fecistis* **(Matth. XXV, 10)**.

4. At ego humilitatem tantummodo praedico in imperatore sublimem, ac non amplius fidem quam vere conscia meriti tui mente dixisti, quam docet te ille, quem non negas? Quis enim alius docere te potuit, ut ei non objicias, quam in te vides, creaturam? Nihil moralius, nihil expressius dici potuit; creaturam enim Christum dicere, pro objectu contumeliae est, non pro confessione reverentiae. Deinde quid tam insolens, quam id eum existimare, quod nos sumus? Docuisti igitur me, a quo te discere velle profiteris: nihil tale adhuc legi, nihil tale audivi.

5. Quam pium autem illud, quam admirabile, quod in Deo non vereris invidiam! De Patre remunerationem pro Filii amore praesumis, et laudando Filium, non ei te posse aliquid addere profiteris: sed velle ut etiam Patri te Filii praedicatione commendes. Quod utique solus te docuit ille, qui dixit: *Qui me diligit, diligetur a Patre meo* **(Joan. XIV, 21)**.

6. Addidisti ad haec, quia tu infirmus et fragilis non te talem laudatorem putabas, ut divinitatem verbis augeas: sed quantum possis praedices, **754** non quantum est ipsa divinitas. Haec infirmitas in Christo fortior est, sicut et Apostolus

dixit: *Cum infirmor, tunc potens sum* **(II Cor. XII, 10)**. Haec humilitas excludit fragilitatem.

7. Veniam plane, et festinabo, ut jubes; ut haec praesens audiam, ut haec praesens legam, cum ex tuo ore procedunt. Misi autem duos libellos, quorum jam, quia tuae clementiae sunt probati, periculum non verebor: de Spiritu vero interim veniam scriptioni peto; quoniam quem judicem mei sim sermonis habiturus, agnovi.

8. Interim tamen sententia et fides tua de Domino et Salvatore deprompta de Dei Filio, redundat ad assertionem uberrimam, per quam sancti quoque Spiritus divinitas sempiterna credatur; ut non ei objicias, quam in te vides creaturam, nec Deum Patrem Domini nostri Jesu Christi Spiritui suo existimes invidere. Quod enim creaturae caret communione, divinum est.

9. Si Dominus faverit, huic etiam clementiae tuae satisfaciam voluntati; ut cujus accepisti gratiam, eum plane in Dei gloria praeeminentem suo nomine aestimes honorandum.

10. Beatissimum te et florentissimum Deus omnipotens Pater Domini nostri Jesu Christi tueri aetate prolixa, et regnum tuum in summa gloria, et pace perpetua confirmare dignetur, domine Imperator auguste, divino electe judicio, principum gloriosissime.

EPISTOLA II.

CONSTANTIUM *in episcopum nuper electum monet, ut ecclesiam in mari ac fluminibus regat, quid utroque significetur, promens. Hortatur ut aquas, queis populi mentes riget, colligat: et cujusmodi sermones ejus esse, quasve illum praecipere virtutes oporteat, ubi docuit, de statera, qua sermo expendatur, tractat. Humilitatis ostensurus utilitatem, exemplum affert beati Joseph; praesentiumque vanitate, ejusdem Joseph ac David historiis demonstrata, populos ad veras opes sibi parandas excitandos tradit, Denique Ecclesiam Fori Cornelii ei commendans, de prudentia in haereticos, de justitia in vicinos, deque humanitate in servos nonnihil addit.*

AMBROSIUS CONSTANTIO.

1. Suscepisti munus sacerdotii, et in puppe Ecclesiae sedens, navim adversus fluctus gubernas. Tene clavum fidei, ut te graves hujus saeculi turbare non possint procellae. Mare **755** quidem magnum et spatiosum, sed noli vereri; quia *ipse super maria fundavit eam, et super flumina praeparavit eam* **(Ps. XXIII, 2)**. Itaque non immerito inter tot mundi freta Ecclesia Domini tamquam supra apostolicam aedificata petram immobilis manet, et inconcusso adversum impetus saevientis sali perseverat fundamine **(Matth. XVI, 18)**. Alluitur undis, non quatitur: et licet frequenter elementa mundi hujus magno illisa resultent fragore; habet tamen quo laborantes excipiat, tutissimum portum salutis.

2. Sed tamen etsi in mari fluctuat, currit in fluminibus; et vide ne in illis fluminibus magis, de quibus dictum est: *Elevaverunt flumina vocem suam* **(Psal. XCII, 3)**. Sunt enim flumina, quae de ventre ejus fluent, qui potum a Christo acceperit, et de Spiritu Dei sumpserit **(Joan. VII, 38)**. Haec ergo flumina, cum redundant spiritali gratia, elevant vocem suam. Est et fluvius qui decurrit in sanctos suos sicut torrens **(Esai. LXVI, 12)**. Est et fluminis impetus, qui laetificat animam pacificam atque tranquillam **(Psal. XLV, 5)**. Ex hujus fluminis plenitudine quicumque acceperit, sicut Joannes Evangelista, sicut Petrus et Paulus, elevat vocem suam: et sicut apostoli evangelicae praedicationis vocem usque in totos fines orbis terrarum canoro diffuderunt praeconio; ita et iste incipit evangelizare Dominum Jesum. Accipe ergo a Christo, ut et tuus sonus exeat.

3. Mare est Scriptura divina, habens in se sensus profundos, et altitudinem propheticorum aenigmatum: in quod mare plurima introierunt flumina. Sunt ergo et fluvii dulces atque perspicui, sunt et fontes nivei, qui saliant in vitam aeternam **(Joan. IV, 14)**: sunt et sermones boni, sicut favi mellis **(Prov. XVI, 24)**: et gratae sententiae, quae animos audientium spiritali quodam potu irrigent, et praeceptorum moralium suavitate mulceant. Diversa igitur Scripturarum divinarum fluenta. Habes quod primum bibas, habes quod secundum, habes quod postremum.

4. Collige aquam Christi, illam quae laudat Dominum **(Psal. CXLVIII, 5)**. Collige aquam de pluribus locis, quam effundunt nubes propheticae **(Eccl. XI, 3)**. Quicumque colligit de montibus aquam, atque ad se trahit, vel haurit e fontibus et ipse rorat sicut nubes. Imple ergo gremium mentis

tuae; ut terra tua humescat, et domesticis irrigetur fontibus. Ergo qui multa legit et intelligit, impletur: qui fuerit impletus, alios rigat; ideoque Scriptura dicit: *Si impletae fuerint nubes, pluviam in terram effundent* **(Ibid.)**.

5. Sint ergo sermones tui proflui, sint puri, et dilucidi; ut morali disputatione suavitatem infundas populorum auribus, et gratia verborum tuorum plebem demulceas; ut volens quo ducis, sequatur. Quod si aliqua vel in populo vel in aliquibus contumacia, vel culpa est, sint sermones tui hujusmodi, ut audientem stimulent, compungant male conscium: *Sermones enim sapientium tamquam stimuli* **(Eccl. XII, 11)**. Stimulavit et Dominus Jesus Saulum, cum esset persecutor. Quam salutaris fuerit stimulus, considera, qui ex persecutore apostolum fecit, dicendo: *Durum* **756** *est tibi, ut adversus stimulum calces* **(Act. IX, 5)**.

6. Sunt etiam sermones sicut lac, quos infudit Paulus Corinthiis **(I Cor. III, 2)**; qui enim fortiorem cibum epulari non queunt, succo lactis ingenii sui exercent infantiam.

7. Alloquia tua plena intellectus sint. Unde et Salomon ait: *Arma intellectus labia sapientis* **(Prov. XIV, 3)**; et alibi: *Labia tua alligata sint sensu* **(Prov. XV, 5)**, id est, fulgeat sermonum tuorum manifestatio, intellectus coruscet, et alloquium tuum atque tractatus aliena non indigeat assertione: sed sermo tuus velut armis suis sese ipse tueatur, nec ullum verbum tuum in vanum exeat, et sine sensu prodeat. Est enim alligatura, quae constringere solet animorum vulnera: quam si quis rejicit, desperatam sui prodit salutem **(Esai. I, 6)**. Et ideo circa eos qui gravi ulcere vexantur, utere oleo sermonis, quo foveas mentis duritiam:

appone malagma, adjunge alligaturam salutaris praecepti; ut vagos et fluctuantes circa fidem, vel disciplinae observantiam nequaquam soluto animo et remisso vigore patiaris perire.

8. Admone igitur plebem Domini, atque obsecra, ut abundet in operibus bonis, renuntiet flagitiis, non accendat flammarum incendia, non dicam in sabbato, sed in omni tempore; ne comburat corpus suum: fornicatio et immunditia non sit in Dei servulis; quia immaculato servimus Dei Filio **(Ephes. V, 3)**. Noverit unusquisque se, et vas possideat suum **(I Thes. IV, 4)**, quo subacto quodam sui corporis solo, fructus exspectet debitos, nec spinas et tribulos ei terra sua germinet **(Gen. III, 18)**, sed dicat et ipse: *Terra dedit fructus suos* **(Psal. LXXXIV, 13)**; atque in hac dumosa quondam passionum fragilitate insitiva virtutum effloreant.

9. Edoce etiam atque institue, ut faciant quod bonum est, et unusquisque non intermittat opus probabile, sive a pluribus videatur, sive sine arbitro sit; abundat enim sibi locuples testis conscientia.

10. Fugiat etiam mala opprobria; etiamsi se credat non posse convinci. Nam etsi clausus parietibus sit, et opertus tenebris, sine teste, sine conscio; habet tamen facti arbitrum, quem nihil fallat, ad quem facta clamant omnia. Denique clamavit et vox sanguinis **(Gen. IV, 10)**. Se ipsum unusquisque et animum suum severum judicem sui, ultorem sceleris, et vindicem criminis habet. Denique timens et tremens oberrabat Cain **(Ibid., 14)**, parricidialis facinoris luens poenas; ut ei remedio sua mors fuerit, quae vagum exsulem formidato per omnia momenta terrore mortis, per mortem exuit. Nemo igitur vel solus, vel cum altero aliquid turpe aut improbum faxit. Et

si quis solus est, seipsum prae caeteris erubescat, quem maxime debet vereri.

11. Nec concupiscat plurima, quia et pauca ei plurima sunt; paupertas enim et opes inopiae et satietatis vocabula sunt. Nec dives est, qui indiget aliquo: nec pauper, qui non indiget. Nec quisquam viduam spernat, circumscribat pupillum, fraudet proximum suum. Vae enim illi, qui congregatam dolo habet substantiam, et in sanguine aedificat civitatem **(Hab. II, 6)**, id est, **757** animam suam! Haec est enim, quae aedificatur sicut civitas **(Psal. CXXI, 3)**. Hanc civitatem non aedificat avaritia, sed destruit: non aedificat libido, sed exurit atque incendit. Vis bene aedificare civitatem? *Melius est exiguum cum Dei timore, quam thesauri magni sine timore* **(Prov. XV, 16)**. Divitiae hominis ad redemptionem animae debent proficere, non ad destructionem. Et thesaurus redemptio est, si quis eo bene utatur: et iterum laqueus est, si quis uti nesciat **(Prov. XIII, 8)**. Quid enim homini pecunia sua, nisi quoddam viaticum est? Multa oneri, moderata usui, Viatores sumus vitae hujus: multi ambulant, sed opus est, ut quis bene transeat; cum illo enim est Dominus Jesus, qui bene transit. Ideoque legis: *Si transeas per aquam, tecum sum; flumina te non concludent, nec ignis exuret vestimenta tua, si transeas* **(Esai. XLIII, 2)**. Qui autem ignem alligat in corpore suo, ignem libidinis, ignem immodicae cupiditatis, non transit, sed exurit involucrum istud animae suae **(Prov. VI, 27)**. Praeclarior est bona existimatio quam pecunia, et super omnes argenti acervos bona est gratia. **(Prov. XXII, 1)**. Fides ipsa abundat sibi, satis superque censu suo dives. Sapienti quoque nihil alienum, nisi quod virtuti incongruum:

quocumque accesserit, inveniet sua omnia. Totus mundus possessio ejus est; quoniam toto eo quasi suo utitur.

12. Quid igitur circumscribitur frater? Quid fraudatur mercenarius? Non magna, inquit **(Prov. VI, 26)**, lucra de mercede meretricis, id est, lubricae istius fragilitatis. Meretrix ista non specialis, sed publica est: non una mulier, sed vaga omnis cupiditas meretrix est. Omnis perfidia, omnis fallacia meretrix, non illa sola, quae corpus prostituit suum; sed omnis anima quae spem suam vendit, quae deformes quaestus et degenerem stipem quaerit. Et nos mercenarii sumus, qui ad mercedem laboramus, et hujus operis nostri mercedem speramus a Domino nostro et Deo. Si quis cognoscere vult quam mercenarii sumus, audiat dicentem: *Quantis panibus mercenarii patris mei abundant? ego autem hic fame pereo* **(Luc. XV, 17)**; et infra: *Fac me,* inquit, *sicut unum mercenariorum tuorum* **(Ibid., 19)**. Omnes mercenarii, omnes operarii: qui tamen fructum exspectat laboris, consideret quod is qui alium mercede fraudaverit debita, et ipse fraudabitur sua. Feneratum istud offendit, et postea cumulatiore mensura exsolvet. Ergo qui non vult amittere quod est perpetuum, non eripiat alii, quod temporale est.

13. Nemo etiam in dolo loquatur ad proximum suum. Laqueus est in labiis nostris, et saepe unusquisque sermonibus suis non explicatur, sed involvitur **(Prov. VI, 2)**. Fovea alta est os malevoli: grande innocentiae praecipitium, sed majus malevolentiae **(Prov. XXII, 14)**. Innocens dum credit facile, cito labitur **(Prov. XIV, 15)**; sed tamen iste lapsus resurgit: maledicus autem suis artibus praecipitatur, unde numquam exsiliat atque evadat. Ponderet ergo unusquisque sermones suos, non cum fraude et dolo: *Statera fallax improbabilis*

apud Deum **(Prov. XI, 1)**: non illam stateram dico, quae mercem appendit alienam (et in vilibus quidem rebus caro constat fallacia) **758** sed statera verborum ipsa apud Deum est exsecrabilis, quae praetendit pondus gravitatis sobriae, et subnectit versutias fraudulentiae. Hoc maxime condemnat Deus, si decipiat aliquis proximum suum promissorum benignitate, et subdola iniquitate defeneratum opprimat, nihil sibi profuturus astutiae suae artibus. Quid enim prodest homini, si totius mundi capiat opes, animam autem suam vitae aeternae defraudet stipendio **(Matth. XVI, 26)**?

14. Alia piis mentibus consideranda statera, qua singulorum facta trutinantur, in qua plerumque ad judicium peccata propendunt, aut bene gesta peccatis praeponderant. Vae mihi, si praecedant flagitia, et ad mortis praejudicium lethali vergant pondere! Tolerabilius si subsequantur omnia tamen manifesta Domino: et ante judicium: nec bona possunt latere, nec ea quae plena sunt offensionis, abscondi **(I Tim. V, 24)**.

15. Quam beatus qui radicem vitiorum resecare potuerit avaritiam! Is profecto stateram hanc non reformidabit. Avaritia enim plerumque sensus hebetat humanos, et pervertit opiniones **(I Tim. VI, 10)**; ut quaestum pietatem putent, et pecuniam quasi mercedem prudentiae. Merces autem magna pietatis est, et quaestus sobrietatis, habere quod usui est satis. Quid enim in hoc mundo prosunt divitiarum superflua; cum in iis et nulla adjumenta nascendi sint, nec impedimenta moriendi? Nam et sine integumento in hoc mundo nascimur, et sine viatico discedimus, sine haereditate sepelimur.

16. Pendet singulis nostrorum stalera meritorum, atque exiguis vel boni operis, vel degeneris flagitii momentis huc

atque illuc saepe inclinatur: si mala vergant, heu me! si bona, praesto est venia. Nemo enim a peccato immunis: sed ubi propendunt bona, elevantur peccata, obumbrantur, teguntur. Ergo in die judicii aut nostra opitulabuntur nobis opera, aut ipsa nos in profundum, tamquam molari depressos lapide, mergent. Gravis est enim, ut pote talento plumbeo suffulta, iniquitas; intolerabilis avaritia, atque omnis superbia, tetra fraudulentia **(Zach. V, 7)**. Et ideo hortare plebem Domini sperare magis in Domino, abundare in divitiis simplicitatis, in quibus ambulet sine laqueo, sine impedimento **(II Cor. VIII, 2)**.

17. Bona etiam puri sermonis sinceritas, et locuples apud Deum, etiam si inter laqueos ambulet; tamen quia alii nescit insidias aut vincula innectere, non alligatur.

18. Illud quoque praecipuum, si persuadeas ut noverint humiliari, sciant verum humilitatis colorem, naturam noverint. Multi habent humilitatis speciem, virtutem non habent: multi eam foris praetendunt, et intus impugnant: ad fucum praeferunt, ad veritatem abjurant, ad gratiam negant: *Est* enim *qui nequiter humiliat se, et interiora ejus plena sunt doli* **(Eccl. XIX, 23)**. Et est qui se nimium submittit ab humilitate multa. Non est ergo humilitas nisi sine fuco, sine fraude. Ipsa est vera, quae habet piam mentis sinceritatem **(Rom. V, 19)**. Magna virtus ejus. Denique per inobedientiam **759** unius hominis mors introivit, et per obedientiam unius Domini Jesu Christi facta est universorum redemptio.

19. Scivit humiliari sanctus Joseph, qui cum esset a fratribus in servitutem venditus, vel a negotiatoribus coemptus **(Gen.**

XXXVII, 28), humiliatus in compedibus, ut Scriptura dicit **(Psal. CIV, 18)**, virtutem humilitatis didicit, infirmitatem repudiavit. Itaque **(Gen. XXXIX, 1 et seq.)** emptus in Aegypti partibus a servo regio, coquorum praeposito, non prosapiae nobilis conscientia, quasi germen Abrahamitarum, dedignatus obsequia vernacula, fastidivit degenerem conditionem: sed magis gnavum se et fidelem herili imperio praebuit, alto intendens consilio nihil interesse in quo statu quis probabilem se praestaret: sed illum esse finem bonorum, ut in quocumque statu probarentur; illudque praecipuum, si magis mores commendarent statum, quam status mores. Etenim quo status inferior, eo virtus eminentior. Talem itaque se exhibebat, tam sedulum, ut ei dominus suus totam domum suam crederet, ipsi omnia committeret.

20. Unde **(Ibid., 7 et seq.)** et uxor ejus oculos injecit in eum, capta formae venustate; nihil enim ad nos, si petulantibus oculis aut aetas expetitur, aut pulchritudo. Ars desit, nullum est crimen decoris: illecebra facessat, inoffensa est species, et formae gratia. Itaque percita atque animi furens interpellat juvenem, et cogente libidine, victa passionum stimulis crimen fatetur. Verum ille abjurat flagitium, dicens nec moribus Hebraeorum convenire, nec legibus, ut alienum violent thorum, quibus cura est tuendi pudoris; ut integri nuptiarum integris socientur virginibus, nec ulli conveniant feminae, quae legitimi usus thori nesciat: religionemque sibi esse, ne ebrius turpis intemperantiae, ingratus herilis indulgentiae; cui obsequium deberet, ei gravem inferret contumeliam.

21. Numquid crubescebat illum vilem dominum tamen dicere, et se servum fateri? Quin etiam cum ambiret mulier, obsecraret etiam metu proditionis, vel amoris sui lacrymas

funderet ad extorquendi necessitatem, nec misericordia flexus ad flagitii consensum, nec coactus metu, et precibus restitit, nec minis cessit, praeponens praemiis periculosam honestatem, quam turpem remunerationem casto pudori. Iterum quoque **(Gen. XXXIX, 11 et seq.)** mulier majoribus adorsa tentamentis, cum inflexibilem adverteret, etiam secunda vice immobilem, passione effera et impudentia vires ministrante, juvenem aggreditur, veste apprehensa ad cubile trahens, complexum offerens: et pene ceperat, nisi exuisset Joseph vestem, qua tenebatur; ne exueret amictum humilitatis, indumentum pudoris.

22. Scivit igitur humiliari, qui humiliatus est usque ad carcerem; et cum sustineret calumniam, maluit crimen falsum subire, quam verum referre. Scivit, inquam, humiliari, quia humiliabatur pro virtute. Humiliabatur in typo ejus, qui se erat humiliaturus usque ad mortem, mortem autem crucis: qui venturus erat, ut vitam hanc de somno resuscitaret; et somnium **760** esse hunc vivendi usum doceret, in quo diversae commutationum vices tamquam ebriae, et nihil solidum, nihil firmum, tamquam dormientis somnium videntes non videmus, et audientes non audimus, et manducantes non satiamur, gratulantes non gratulamur, currentes non pervenimus. Vanae spes hominum in hoc saeculo, qui ea quae non sunt, tamquam quae sint, sequenda arbitrentur. Itaque inanes et vacuae rerum species tamquam in somnio venerunt, abierunt: astiterunt, evanuerunt. Circumfusae et dispersae sunt, teneri videntur, et non tenentur. Denique ubi quis audivit dicentem: *Surge qui dormis* **(Ephes. V, 11)**, et de saeculi istius somno exsurrexit, falsa haec intellexit omnia: evigilavit, et fugit somnium, fugit

potestas, abiit cura patrimonii, formae venustas, honorum studium. Haec enim somnia sunt, quibus non moventur, qui vigilant corde: sed dormientes exagitantur.

23. Vadatur hunc sermonem meum sanctus Joseph, non esse perpetua nec diuturna, quae sunt hujus saeculi, qui ab initio nobilis genere, censu dives, subito ignobilis servulus est, et (quod ipsam servitii vilitatem acerbat) degeneris domini aere emptum mancipium. Minus enim vile putatur servire libero: geminatur autem servitus ubi servitur vernaculis. Servus igitur ex genere praeclaro, pauper ex patre divite, de amore ad odium, de gratia ad supplicium: rursus de carcere ad aulam, de reatu ad judicium traductus; neque adversis fractus est, neque elevatus secundis **(Gen. XLI, 39 et seq.)**.

24. Astipulatur etiam momentarias esse vices rerum etiam sancti David frequenter variatus status, qui despectus patri, pretiosus Deo; triumpho nobilis, invidia vilis **(I Reg. XVI, 11 et seq.)**, accitus ad ministerium regium, electus ad affinitatem **(I Reg. XVIII, 2 et seq.)**, postremo faciem et ora mutatus, exsul regni, fugitans parricidii, nunc sua offendicula deplorabat, et rursus aliena removebat, conciliato haerede nobilior, quam decolorato **(II Reg. XII, 1 et seq.)** Expertus igitur omnia, pulchre dixit: *Bonum mihi quod humiliatus sum* **(Psal. CXVIII, 71)**.

25. Quamquam hoc et ad eum possit referri, qui cum esset in Dei forma, facilis inclinare coelos; descendit tamen, et formam servi accipiens nostras portavit infirmitates **(Phil. II, 6)**: qui praevidens sanctos suos, non quasi rapinam sibi proprium honorem assumere; sed subjicere se aequalibus, et alios sibi anteferre, dixit: *Bonum mihi est quod humiliatus*

sum. Bonum mihi est quod me subjeci; ut subjecta mihi sint omnia, et sit Deus omnia et in omnibus **(I Cor. XV, 27, 28)**. Hanc infunde humilitatem singulorum animis, et te ipsum formam praebe omnibus, dicens: *Imitatores mei estote, sicut et ego Christi* **(I Cor. XI, 1)**.

26. Discant bonorum operum divitias quaerere, et morum esse locupletes. Pulchritudo divitiarum non in sacculis divitum, sed in alimentis pauperum est. In illis infirmis et egenis melius opes lucent. Discant itaque pecuniosi non sua, sed ea quae sunt Christi, quaerere; ut illos et Christus requirat, ut illis sua largiatur. Impendit pro illis sanguinem suum **(Rom. VIII, 32)**, effundit illis **761** Spiritum suum, offert illis regnum suum. Quid amplius dabit, qui se ipsum obtulit? Aut quid est quod non sit daturus Pater, qui pro nobis unicum Filium tradidit morti? Admone igitur illos servire Domino in sobrietate et gratia, tota mentis sedulitate erigere oculos ad coelestia, nihil ponere in lucro, nisi quod vitae aeternae sit; nam iste omnis hujus quaestus saeculi animarum dispendium est. Denique omnium detrimentum passus est **(Phil. III, 8)**, qui volebat Christum lucrari: quod etsi mirabiliter dixerit, minus tamen expressit, quam acceperat. Hic enim de alienis locutus est, Christus autem dixit: *Qui vult post me venire, abneget seipsum sibi* **(Luc. IX, 23)**; ut ipse suum detrimentum sit, quo fiat lucrum Christi. Caduca haec omnia, cum damno, sine lucro: illud solum est lucrum, ubi fructus perpetuus, ubi aeternae merces quietis.

27. Commendo tibi, fili, Ecclesiam, quae est ad Forum Cornelii, quo eam de proximo intervisas frequentius, donec ei ordinetur episcopus. Occupatus diebus ingruentibus quadragesimae, tam longe non possum excurrere.

28. Habes illic Illyrios de mala doctrina Arianorum, cave eorum zizania: non appropinquent fidelibus, non serpant adulterina semina: advertant quid propter suam perfidiam acciderit sibi, quiescant, ut veram fidem sequantur. Difficile quidem imbuti animi infidelitatis venenis abolere possunt impietatis suae glutinum; si tamen in iis virus infaustum inoleverit, nec facile iis credendum putes. Nervi enim sunt, et quidam artus sapientiae, non temere credere, maxime in causa fidei, quae raro perfecta est in hominibus.

29. Tamen si quis est, qui licet suspectae sit infirmitatis, et nutantis affectus, purgare habitam de se opinionem velit, permitte ut satisfecisse se putet, indulge aliquantulum; cujus enim excluditur satisfactio, avertitur animus. Nam etiam medendi periti cum vident notas aegritudines, ut ipsi appellant, medicinam quidem non adhibent; sed tamen medicinae tempus exspectant: nec deserunt invalidum, sed lenioribus verbis, aut quibus possunt, palpant delinimentis; ne aut intermissa aegritudo desperatione animi gravescat, aut crudior medicinam **762** respuat: eo quod ad maturitatem pervenire nequeat, si indigestae insolens rerum hujusmodi medicus adhibeat manus. Siquidem et pomum cum immaturum exagitatur, cito deperit.

30. Et quia de agro exemplum sumpsimus, praecipe illis inviolata confinii servare jura, paternos custodire terminos, quos Lex tuetur. Supra fraternam charitatem frequenter est vicini gratia **(Deut. XIX, 14)**; ille enim saepe longe, hic in proximo est, vitae omnis testis, conversationis arbiter. Delectet eum per finitima spatia laxari liberum pecus, et in herba viridi projectum secura captare otia.

31. Servos quoque dominus jure servitii subditos habeat pro moderamine coercitionis, quasi animae consortes. Paterfamilias enim dicitur, ut quasi filios regat; quoniam et ipse Dei servus est, et patrem appellat Dominum coeli, moderatorem potestatum omnium. Vale et nos dilige, ut facis; quia nos te diligimus.

EPISTOLA III .

FELICIS *munusculum praedicat, sed eum quod se a longo tempore non inviserit, arguens; ut non tamdiu procrastinetur, petit.*

AMBROSIUS FELICI.

1. Misisti mihi tubera, et quidem mirae magnitudinis, ut stupori forent ea tam grandia. Nolui in sinu, ut aiunt, abscondere: sed aliis quoque demonstrare malui. Itaque partem direxi amicis, partem mihi reservavi.

2. Suave munus, non tamen ita praepollens, ut comprimeret querelam meam jure excitatam, quod nos tamdiu amantes tui nequaquam revisas. Et cave posthac ne majora invenias doloris tubera. Nam hujus nominis diversa ratio; ut enim grata in munere, ita in corpore atque in affectu molesta sunt. De te impetra, quominus te abesse doleam; nam causa commotionis meae, desiderium est tui. Effice, si potes, ut minus gratus sis.

3. Rem exposui, causam probavi. Intorquenda est amentata illa non manipularis sententia. Metuisti certe: sed vide quam movear, ut delectet jocari. Postea tamen ne excusaveris: etenim quamvis tua haec vectigalis mihi sit excusatio; male tamen de te judicat, nec de me **763** melius, si aut tuam absentiam muneribus compensandam, aut me muneribus redimendum putes. Vale, et nos amantes tui dilige.

EPISTOLA IV .

Sermone FELICIS *recreatum se esse; maxime vero quod venturum ad basilicae consecrationem eum speraret, postquam celebrassent initi abs se episcopatus diem. Suas ad hoc preces ei promittit, mutuasque ab eodem reposcit, dum ingredietur sancta sanctorum. Tum quae illic contineantur, mystice decursis,* FELICIS *administrationem praedicat, polliceturque adjutores ei non defuturos.*

AMBROSIUS FELICI salutem.

1. Etsi habitu corporis minus valebam, tamen ubi sermonem unanimi mihi pectoris tui legi, non mediocrem sumpsi ad convalescendum gratiam, quasi quodam tui alloquii puleio refotus; simul quia celebrem utrique nostrum annuntiasti diem adfore, quo suscepisti gubernacula summi sacerdotii, de quo ante momentum cum fratre nostro Bassiano loquebar. Ortus enim sermo de basilicae, quam condidit Apostolorum nomine,

dedicatione, dedit huic sermoni viam; siquidem significabat quod sedulo tuae quaereret sanctitatis praesentiam.

2. Tum ego nostris fabulis intexui diem natalis tui, qui foret in exordio ipso kalendarum Novembrium: eumque, si non fallerer, appropinquasse, et crastina celebrandum die; unde posthac non excusaturum. Promisi ergo de te, quoniam et tibi id de me licet: promisi illi, exegi mihi; praesumptum enim habeo quod affuturus sis, quia debes adesse. Non ergo te magis meum promissum tenebit, quam tuum institutum, qui id in animum indueris, ut quod oportet facias. Advertis itaque quia non tam promissi audax, quam tui conscius fratri spopondi. Veni igitur, ne duos sacerdotes redarguas: te, qui non adfueris; et me, qui tam facile promiserim.

3. Natalem autem tuum prosequemur nostris orationibus, et tu nostri in tuis votis non obliviscaris. Te noster spiritus comitabitur: tu quoque cum ingredieris secundum tabernaculum, quod dicitur sancta sanctorum **(Exod. XXVI, 35 et seq.)**: facito nostro more, ut nos quoque tecum inducas. Cum spiritu adoles aureum illud thymiamaterium, nos ne intermiseris; ipsum est enim quod in secundo tabernaculo est, de quo plena sapientiae oratio tua sicut incensum dirigitur ad coelestia.

4. Ibi arca Testamenti undique auro tecta, **764** id est, doctrina Christi, doctrina sapientiae Dei. Ibi dolium aureum habens manna; receptaculum scilicet spiritalis alimoniae, et divinae promptuarium cognitionis. Ibi virga Aaron insigne sacerdotalis gratiae. Aruerat ante, sed in Christo refloruit. Ibi Cherubim super tabulas Testamenti, lectionis cognitio sacrae. Ibi propitiatorium, supra quod in excelsis Deus Verbum est,

imago invisibilis Dei **(Coloss. I, 15)**, quod tibi dicit: *Loquar tecum desuper propitiatorium de medio duorum Cherubim* **(Exod. XXV, 22)**; sic enim loquitur nobiscum, ut nos ejus sermonem intelligamus: vel quia non mundana, sed intelligibilia loquitur, sicut ait: *Aperiam in parabolis os meum* **(Psal. LXXVII, 2)**. Ubi enim Christus, ibi omnia, ibi doctrina ejus, ibi peccatorum remissio, ibi gratia, ibi separatio mortuorum ac viventium.

5. Et Aaron quidem semel stetit in medio eorum, objiciens se, ne mors transiret ad viventium agmina a funeribus mortuorum **(Num. XVI, 47, 48)**. Hic autem quasi Verbum semper stat in singulis, quem nos non videmus, intra nos separans rationabiles virtutes a cadaveribus passionum lethalium, et pestilentium cogitationum. Hic stat, quasi qui in hunc mundum venerit, ut aculeum mortis hebetaret, devoratorium ejus obstrueret, viventibus aeternitatem gratiae daret, defunctis resurrectionem concederet **(Hebr. II, 14, 15)**.

6. Huic tu militas bonam militiam **(I Tim. I, 18)**, hujus depositum custodis, hujus pecuniam feneras, secundum quod scriptum est: *Fenerabis gentibus* **(Deut. XV, 6)**. Bonum fenus spiritalis gratiae, quod veniens Dominus cum usuris exiget; et cum te bene dispensasse invenerit, dabit tibi plura pro paucioribus: eritque mihi fructus dulcissimus, quod meum in te judicium comprobabitur. Ordinatio non reprehendetur, quam accepisti per impositionem manuum mearum, et benedictionem in nomine Domini Jesu **(II Tim. I, 6)**. Fac ergo bonum opus, ut in illo die mercedem invenias, et ego in te, et tu in me requiescamus.

7. Multa messis Christi, sed pauci operarii; et difficile reperiuntur, qui adjuvent. Verum hoc vetus: sed potens est Dominus, qui mittat operarios in messem suam **(Matth. IX, 37)**. Certe in illo ordine Comensium jam plerique coeperunt credere magisterio tuo, et doctrina tua verbum Dei receperunt: sed qui dedit credentes, et adjutores dabit; quo et tibi excusandi auferatur necessitas, quod serius nos inviseris: et mihi **765** crebrior tuae praesentiae refundatur gratia. Vale, et nos dilige, ut facis.

EPISTOLA V .

Sententiam abs se in causa Indiciae latam defendens, SYAGRII *judicium arguit, quod legitima in eo forma non servata sit. Maximum tragoediae auctorem apud se non comparuisse: Syagrium inspectionem virgini contumeliosissimam decrevisse; cum alia, unde judicari virgo debeat, suppetant: inspectionem incertam atque inutilem; aliud enim obstetricum officium esse: non ergo hac ratione causam decidendam; praesertim cum peperisse diceretur Indicia. In quibus inspectio sit toleranda! Syagrium vanam afferre excusationem: Maximum vere accusatorem esse. Postremo accusatione ac testibus rursus vituperatis, refertur Marcellinae aliarumque pro Indicia testimonium, post quod judicium Ambrosianum subjicitur.*

AMBROSIUS SYAGRIO.

1. Prospiciendum esse ne de nostro obloquantur judicio charissimi nostri Veronenses, propriis texuisti litteris. Non arbitror fore, certe non solent. Aut si obloquantur, de quo obloqui soleant, haud dubie liquet: cum exasperati huc veniant, pacifici ad te revertantur; praesertim cum hoc judicium nostrum cum fratribus et consacerdotibus nostris participatum processerit: tu autem sine alicujus fratris consilio hoc judicium tibi solus vindicandum putaris; in quo tamen ante judicium praejudicium feceris, ut puellam Zenonis sanctae memoriae judicio probatam, ejusque sanctificatam benedictione post tot annos, sine auctore criminationis, sine accusatore, sine professore delationis, in periculum reatus deducendam arbitrare: cui invidia esset a vanis, ab haereticis, ut ipsi volunt, a turpibus personis conflata per scelus, per avaritiam, per intemperantiam, quaerentibus proprii libertatem flagitii; ab iis, postremo qui domo ejus ejecti atque eliminati forent, quod discolora opera subtexerent, quam prima fronte suae professionis praetenderant.

2. Hujusmodi accusatores, hujusmodi testes in tuo constituebas judicio, qui neque accusare audebant, neque delationis se nexu obligare; atque ita inspectioni adjudicandam constituebas virginem, quam nullus argueret, nullus deferret. Ubi haec cognitionis solemnitas? Ubi talis judicandi formula? Si leges publicas interrogamus, accusatorem exigunt: si Ecclesiae: *Duobus,* inquit, *et tribus testibus stat omne verbum* **(Matth. XVIII, 16)**: sed illis testibus qui ante hesternum et nudiustertius non fuerint inimici; ne irati nocere cupiant, ne laesi ulcisci sese velint.

3. Inoffensus igitur affectus testium quaeritur; ita tamen ut accusator prius in medium procedat. Ipsi illi presbyteri

Judaeorum **(Daniel XIII, 34 et seq.)** manus suas prius supra caput imposuerunt Susannae, **766** et accusationem professi sunt, et pariter addiderunt testimonii auctoritatem, quam imprudenter populus sub errore positus acceperat: sed divino judicio per prophetam retexit, et redarguit omnipotens Deus; ut liqueret omnibus eos velle invidiam praeseminare adversum innocentis periculum qui deficerent accusationis argumento, et firmamento probationis, conjicientes videlicet quod si praeoccupatis vulgi auribus invidia mentem incesseret, praejudicium examinandae veritatis inferret. Etenim cum audita praeveniunt, aurem obstruunt, animum occupant; ne probatio desideretur, ut rumor pro convicto teneatur crimine.

4. Nos igitur accusatorem exegimus, et auctorem totius scenae Maximum perurgendum arbitrati sumus. Verum ille accusationem, quam studio informaverat, verbo detulerat, deseruit professione; et tamen affectu urgebat, arte exsequebatur: sed fugiebat nomine, quod diffideret probationi. Denique sparsis rumoribus, sed etiam epistolis compositis et destinatis, quaesivit acerbare invidiam delationis: sed nequaquam opprimi potuit integritas et circumveniri. Nam si habuisset probationes, numquam inspectionem tua sententia flagitavisset.

5. Quid igitur sibi velit, et quo spectet quod obstetricem adhibendam credideris, non possum advertere. Itane ergo liberum erit accusare omnibus, et cum probatione destiterint, patebit ut genitalium secretorum petant inspectionem, et addicentur semper sacrae virgines ad hujusmodi ludibria, quae et visu et auditu, horrori et pudori sunt? Denique non minima etiam in tuis litteris tentatae expressionis verecundia

est. Quae ergo sine damno pudoris in alienis auribus resonare non queunt, ea possunt in virgine sine ejus tentari verecundia?

6. Invenisti tibi vile mancipium, procacem vernulam, cur non abutaris pudibundo ministerio, et exponas ejus modestiam; cum praesertim nihil sanctius in virgine sit, quam verecundia? Non enim sacra virgo ut corpore tantummodo integra sit quaeritur, et non ut in omnibus ejus inoffensus maneat pudor. Virgo Domini suis est nixa fulcris ad sui probationem, nec alienis dotibus eget, ut se virginem probet: et nec abditorum, occultorumque inspectio, sed obvia omnibus modestia astipulatur integritati. Non placet Deo, quam non suorum gravitas morum probat: non probatur Domino, quae unius obstetricis indiget testimonio, quod plerumque quaeritur pretio. Ea ergo tibi locuples videtur ad fidem, quae et redimi et falli potest: ut excuset ream, et crimen tegat, aut nesciat, et non possit flagitium deprehendere?

767 7. Neque vero illud justum arbitror, quod tuis comprehendisti litteris, quia nisi inspecta fuerit, integritas periclitetur, et incerto sui fluctuet. Ergo omnes quae inspectae non sunt, periculum subierunt pudoris? Ergo et quae nupturae sunt, prius inspiciantur, ut nubant probatiores? Ergo et quae velandae sunt, prius subjiciendae sunt hujusmodi attrectationi; non enim visitantur, sed attrectantur: et rectius secundum tuam sententiam inspicitur non probata, quam consecrata.

8. Quid, quod etiam ipsi archiatri dicunt non satis liquido comprehendi inspectionis fidem, et ipsis medicinae vetustis doctoribus id sententiae fuisse? Nos quoque usu hoc cognovimus, saepe inter obstetrices obortam varietatem, et quaestionem excitatam; ut plus dubitatum sit de ea, quae

inspiciendam se praebuerit, quam de ea, quae non fuerit inspecta. Siquidem et proximo id comperimus exemplo: nam quaedam conditionis servilis Altini inspecta et refutata, postea Mediolani non meo quidem jussu, sed Nicenti ex tribuno et notario domini vel patroni sui voluntate visitata est a peritissima et locupleti femina hujusmodi artis; et cum simul ista suppeterent, ut neque paupertas obstetricis suspectam faceret fidem, neque indocilitas imperitiam, tamen adhuc manet quaestio.

9. Quid profuit igitur eam inspici, cum damnatio maneat? Nam ut quisque voluerit, aut imperitam medicam, aut redemptam asseret; ita sine effectu ullo injuria inspectionis est. Quid deinde fiet? Quotiescumque emerserit, qui non credat, toties virgo attrectabitur? Nam si umquam se visitandam abnuerit, secundum assertionem tuam de crimine confitebitur. Et facilius est ut refutet, quod numquam fecerit, quam quod fecerit. Variabuntur igitur obtetrices, ne suspectae aliqua repetatur gratiae. Erit itaque inter plures, quamquam paucarum etiam in magnis urbibus hic usus medendi sit: erit, inquam, vel malevola, vel imperita, quam pudoris claustra praetereant, et per imperitiam integro. notam affigat pudori. Vides in quod periculum inducas virginalem professionem, dum obstetricem adhibendam putas; ut jam non solum verecundiae suae dispendio, sed etiam obstetricis incerto periclitetur.

10. Nunc consideremus quod obstetricis officium sit. Legimus etiam in veteri Testamento obstetrices, sed non inspectrices: denique ad parturientes ingrediebantur, non ad virgines; ut partus susciperent, non ut pudorem examinarent. Unde et obstetrices dictae, eo quod obsistant dolori: vel certe

pignori, ne laxatis uteri genitalibus claustris, in terram defluat. Secundo et tertio loco in Scripturis in venimus **768** obstetrices adhibitas: sed ubique partui, nusquam inspectioni. Primo ubi Rachel parturit **(Gen. XXXV, 17)**, deinde ubi Thamar parit **(Gen. XXXVIII, 27)**, tertio ubi necandos mares Pharao mandat Hebraeorum obstetricibus **(Exod. I, 15 et seq.)**; quando responderunt illae, non eo more Hebraeas feminas parere, quo pariunt Aegyptiae: sed Hebraeas prius parere, quam introeant obstetrices ad eas. Qui locus ut superiori utilis ad Hebraeorum salutem; ita reliquo confragosus ad obstetricum fidem, quae didicerunt mentiri pro salute, et fallere pro excusatione.

11. Quid igitur suspecta et dubia captamus; cum majora sint alia examinandae veritatis documenta et testimonia, in quibus expressiora insignia vel temerati pudoris sint? Quid enim est quod magis publicum sit, quam offensa pudoris, et defloratio virginitatis? Nihil profecto quod magis se prodat, quam castitatis dispendium. Tumescit alvus, et incedentem fetus sui onera gravant; ut praetermittamus alia, quibus se vel tacita prodit conscientia.

12. At forte sterilitatis obtentu abscondi in aliquibus possit flagitium. Hic vero cum editus partus et expositus, vel necatus (dum invidiae magis, quam probationi consulitur) dissipatus sit per aures universorum, strangulata est libertas calumniarum, si peperit. Nempe Veronae fuit, visebatur frequenter a virginibus et mulieribus; in honore enim semper erat. Visebatur et a sacerdotibus propter pudicitiae reverentiam, et gravitatis speculum. Quomodo ergo potuit occulere crimen, quod se vel specie sui proderet? Quomodo texit uterum? quomodo non refugit aspectum mulierum,

oculos salutantium? quomodo parturiens vocem repressit? Sed hoc non patitur dolor: denique Scriptura hos maximos dicit dolores, qui sunt parturientis **(Gen. III, 16)**. Sic enim, inquit, dies Domini subito venit, et improvisus adest, ut dolor partus, qui intercludit omnia effugia delitescendi **(Esai. XIII, 8, 9)**.

13. Haec est verior documentorum fides, quam erubescunt et mulieres. Denique Elisabeth occultabat se mensibus quinque; eo quod sterilis conceperat in senectute **(Luc. I, 24)**. His signis et ipsa Mariae virginitas apud ignaros mysterii, probri suspectabatur. Unde et Joseph, cui desponsata erat virgo, suspectum habebat vitium; dum adhuc nesciret Dominicae incarnationis sacramentum **(Matth. I, 18)**.

14. Quid ergo negamus inspiciendas virgines? Interim quod nusquam legerim, non astruo, nec verum arbitror. Sed quia pleraque ad speciem facimus, non ad veritatem; et erroris gratia complura frequenter praetendimus (sunt enim qui nesciant recte facere, nisi metu poenae) relinquamus hoc illis, quas non verecundia revocat a lapsu, sed solus injuriae deterret metus: **769** apud quas nulla cura pudoris, et castitatis gratia, sed poenae timor est. Relinquamus vernaculis, quibus formido est deprehendi magis, quam peccasse. Absit a virgine sacra, ut obstetricem noverit: partus putatur, et remedium doloris ducitur, non examen pudoris. Relinquamus etiam illis, si quae gravibus appetitae calumniis, oppressae testimoniis, strangulatae argumentis, ad id confugiant, ut se offerant inspectioni, quo vel corporis probetur custodia; si tamen deprehendi potest, in quibus nutat pudoris gratia, et disciplina integritatis. Male tamen se habet causa, ubi potior

est carnis, quam mentis praerogativa. Malo morum signaculo, quam corporis claustro virginitatem exprimi.

15. Jam illud praeclarum, quod scripsisti insinuatum tibi a quibusdam quod nequaquam tibi communicarent, si eam sine visitatione suscipiendam crederes. Ergo judicandi accepisti formulam. Quales illi, qui volunt praescribere sacerdotibus quid sequi debeamus? Liberavimus itaque te a cognitionis gravissimae necessitate, ne necesse haberes formulam mandatam exsequi. Quid nobis futurum est, qui eorum studiis non obtemperavimus?

16. Sed tamen scio illic plerosque esse, qui timeant Dominum. Nam et hic vidimus dudum, et illic esse comperimus, qui compositam hanc querantur calumniam: quos aiunt eo offensos favisse Maximo, quod ista virgo non circumeat domos, nec eorum matronas salutet atque ambiat. Quid igitur fiet, quomodo tanto eam exuemus crimine? quomodo persuadebimus ut cultus assumat novos, suos exuat? Grave flagitium virginem intra secreta domus degere, claudi penetralibus suis! Sic certe lectio docet Mariam domi repertam, cum ad eam Gabriel archangelus venisset **(Luc. I, 28)**. Susanna fugiens turbarum inducitur **(Dan. XIII, 15 et seq.)**. Denique cum se lavaret, paradisum claudi jubebat. Quid autem praestantius (praesertim in virgine, cujus praecipuum opus verecundia) quam secretum? quid tutius secreto, et ad omnes actus expeditius? Munia enim pudoris induit, non concursationis. Sed de aliis videro, tuae nunc mihi respondendum epistolae est.

17. Te miror, frater, qui tantopere defendas Maximum non fuisse accusatorem, sed parentis dolore doluisse invidiam

sparsi rumoris; cum ille se inimicum et adversarium litigatorem, proposito jam jurgio, negare non potuerit adversus sacram virginem judicia attentavisse: muroque interjecto, discretas aedes uxoris suae ac virginis, divisam germanitatis inter sorores societatem; aliaque, quibus doleret quod virgo in agro affinitatis suae refugisset consortium. **770** Quomodo ergo non accusator, qui affectum accusatoris jamdudum exercuit, qui sermone suo accusationem detulit, aures tuas implevit clamore, et testes auditionis deduxit, cognitionem poposcit?

18. Quamlibet argumentatus, negare non potuisti quod ad Indiciam scripseris, quoniam Maximus seu impulsu aliorum, seu dolore proprio crimen grave detulerit. Sola haec epistola satis est ad accusationis testimonium; neque enim te ego tuis ad me datis litteris urgendum putavi, sed iis lectis quas ad virginem dederas, adverti diversum esse, quod ad me scripseras; et tamen cum epistolae tuae sibi non convenirent, consulendum te, non arguendum putavi. Quid igitur sibi vult illa argumentatio, quia illud detulerit, quod ad me scripseras, delatam videlicet eam in turpi crimine; ita ut editum et obrutum partum dici asserat? Quasi vero istud ad Indiciam, non ad me scripseris. Illa ubi audivit litteris tuis Maximum subduci accusationi, litteras tuas protulit, quibus eum criminis delatorem probavit: ad me datas non legerat, nec quid haberent, sciebat.

19. Ego autem exhorrui a primo calumniam, quia advertebam non crimen intendi, sed injuriam virginis desiderari, cujus inspectio et visitatio postulabatur, non aliquod flagitium deferebatur. Quis enim istud a principio fraude compositum nequaquam sibi congruere et convenire non arbitraretur?

Cucurrisse mulieres viles ad monasterium, jactasse partum virginis, et necem pignoris, de monasterio rumorem per populos sparsum, eumque affluxisse in aures novi affinis Maximi, ab ipso interpellatum episcopum, dimissas eas quae dixisse ferebantur, atque in fugam coactas, ut apud nos patuit: eos qui audisse se dicerent, ad Ecclesiam vocatos prodisse Renatum et Leontium, duos illos iniquitatis viros, quos apposuit Jezabel **(III Reg. XXI, 10)**, redarguit Daniel **(Dan. XIII, 15 et seq.)**, subornavit Judaeorum populus **(Matth. XXVI, 59, 60)**; ut auctorem vitae suae falso appeterent testimonio. Qui tamen cum simul composuissent flagitium, simul ingressi essent viam, et ne quid praeteream, adjuncti Maximo, comitantibus, ut dixit Leontius, iis qui illum rumorem sparserant; tamen ubi in meo astiterunt judicio, cum primo de origine causae quaererem, diversa et distantia prompsere, non locorum separati, sed mendaciorum divortio.

20. Cum igitur sibi ipsi non convenirent, Mercurium et Leam vilissimae conditionis et detestabilioris nequitiae personas amandavissent, aufugisset Theudule, non ignara objiciendi sibi facinoris, quod ante lectum Renati sola cubitavisset, ancilla praesto esset alia, quae stupro ejusdem Renati se diceret coinquinatam; die **771** ipso, qui dictus erat cognitioni, subtraxerunt se episcoporum conventui, licet etiam pridie subito se profecturos idem Renatus clamaverit.

21. Unde ego judicio praescripsi diem, et tamen nullo accusante, nullis testimoniis perurgentibus, insinuavi sanctae sorori quod peteres coram ipsa inspici et visitari memoratam virginem. At illa sancte inspectionem quidem recusavit, sed testimonium non declinavit, dicens nihil se in Indicia comprehendisse, nisi quod esset virginalis pudoris et

sanctitatis: habitasse eam Romae in domo nostra, nobis absentibus, nulli eam se vitiorum familiaritati dedisse, optare cum ea sibi a Domino Jesu partem reservari in regno Dei.

22. Paternam quoque filiam nostram interrogavi, quod ab ea numquam soleat discedere, cujus charitas vitae hujus testimonium est. Itaque etsi quod injurata diceret, fidei sacramento conferendum foret; sub obtestatione tamen professa est alienam criminis quo appetebatur, nec quidquam in ea scire se bonae vacuum conversationis.

23. Nutricem quoque liberae conditionis interrogavimus, cui et status haudquaquam degeneri servitio obnoxius libertatem vera fatendi daret, et fides atque aetas ad veritatem astipularetur, et officium nutricis ad cognitionem secreti. Ea quoque nihil se indecorum vidisse, nihil sibi quasi parenti commissum a virgine aliqua dignum reprehensione.

24. His moti, Indiciam inoffensi virginem muneris pronuntiavimus: Maximum autem et Renatum et Leontium ita involvit sententia, ut Maximo, si errorem emendaret, spes reditus reservaretur; Renatus autem et Leontius excommunicati manerent, nisi forte probata sui poenitentia, et hujus facti diuturna deploratione, dignos se praeberent misericordia. Vale, frater, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA VI .

Cum SYAGRIO *quod Indiciam contumeliosae inspectioni sententia sua addixisset,* AMBROSIUS *amice expostulat;*

eique atrocissimam ultionem, quam Israelitae ob violatam in levitae uxore castitatem repetiverunt, ante oculos ponens, totam rei seriem eleganter describit.

AMBROSIUS SYAGRIO.

1. Quae sint in nostro judicio decursa, comperta retines; et ideo nunc quasi animae portionem convenio meae, habens apud te pro castitatis contumelia familiarem et dolentem querelam. Itane oportuit inoratam atque inauditam virginitatis causam adjudicari, ut non possit absolvi? Hoc est, nisi sua injuria, nisi ab honesto pudore traducatur ad indecoram sui corporis oblationem, grande videlicet relatura sui testimonium, ut exponatur ludibrio, et procacitatis notetur. Hanc igitur praerogativam detulisti integritati, hujusmodi honorificentiam, **772** qua se lacessiri aut invitari gaudeant, quae hoc munus recipiendum putant; ut amittant libertatem communis assertionis, nec se jure tueantur vel sanctae legis, vel publico, ut non accusatorem exigat, non arcersitorem urgeat: sed impudentiam solam induat, ac sese projiciat ad injuriam?

2. Non ita majores nostri despicabilem habebant castimoniam, cui tantum deferebant reverentiae, ut bellum adversum temeratores pudicitiae suscipiendum putarent. Denique **(Judic. XX, 1 et seq.)** tantum fuit ultionis studium, ut omnes tribules de Benjamin tribu exstinguerentur, nisi sexcentos qui bello reliqui forent, natura editioris loci

defendisset; sic enim lectionis divinae serie expressum tenetur, cujus tenorem recensere congruit.

3. Levites vir **(Judic. XIX, 1 et seq.)**, animo major quam opibus, habitabat in partibus montis Ephraem; ei quippe tribui sortito obtigerat locus in possessionem terrae datus pro funiculo haereditatis. Is sibi accepit jugalem de Juda Bethleem. Et ut se habent prima copularum exordia, ardebat juvenculam immodica animi cupiditate: simul quia similibus ejus non fungebatur, exardescebat magis magisque possessione, atque immane quantum exaestuabat. Unde quia nihil referebatur ex parte adolescentulae, vel levitate amoris, vel vi doloris, quod haudquaquam mercede pari secum decerneret, cum eadem expostulabat. Hinc frequens jurgium: quo mulier offensa, claves remisit, domum revertit.

4. At ille **(Ibid., 3 et seq.)** amore victus, qui quod speraret non habebat aliud; cum quartum jam mensem fluere cerneret, eo contendit, fretus quod consilio parentum emolliretur animus adolescentulae. Occurrit pro foribus socer, generum introduxit; filiam reconciliavit; et ut laetiores dimitteret, triduo tenuit, quasi repararet nuptias: ac volenti abire, quartum quoque diem comperendinavit, praetenta humanitatis specie, moras innectendo. Pari modo cum etiam quintum diem vellet adjungere superioribus, et jam novae deessent causae morandi; paterno tamen affectu retinendae filiae desiderium non deforet, promissam profectionis copiam distulit in meridiem, ut viam cibo curati adorirentur. Post epulas quoque volens dilationem attexere, eo quod jam vesper appropinquaret, generi precibus, aegre licet, tamen acquievit.

5. Ille iter suum **(Ibid., 10 et seq.)** perrexit laetus animi, quod dilectam sibi recuperavisset. Qui uno comitati servulo, cum jam declinaret dies, festino viam celerabant gradu. Mulier vehebatur jumento, viro nullus sensus laboris, qui fructu desiderii, simul et vario mulieris ac vernaculi sermone viam levaret. Denique ubi Hierosolymam appropinquarunt, quae triginta stadiis aberat, quam tunc temporis Jebusaei tenebant; suggessit puer deflectendum in civitatem, **773** quia sub noctem suspecta essent etiam illa, quae tutiora sunt, cavendaque tenebrarum ambigua; maxime quia locorum incolae non essent de filiis Israel. Et ideo praevertendum, ne quid adversa studia gerentes insidiarum inferrent, obscuro noctis dolum quaerentibus ad perpetrandum facinus satis opportuno. Sed domino ejus haudquaquam placuit sententia, ut inter alienigenas hospitio succederent; cum Gaba et Rama non longe abessent civitates Benjamin. Itaque praevalens sententia, posthabuit servuli suggestionem; quasi ex conditione consilium aestimaretur, et non consilio quamvis infima conditio allevaretur. Et jam sol in occasu erat: denique vix occurrit, cum jam urgeretur vespere in civitatem succedere.

6. Gabaonitae **(Ibid., 15 et seq.)** incolebant locum, inhospitales, immites, intolerabiles; omnia tamen tolerabiliores, quam si aliquem hospitio recepissent. Denique commodius huic viro levitae cesserat, si in Gabaa hospitium non reperisset. Verum ne quid deesset offensionis, primo ingressu diversorium non reperit: et cum in publico situs, alienam misericordiam impleraret, offendit advenientem ex agro senem, quem vesper ex opere agresti compulit nocte decedere. Et cum esset ei conspicuus, rogatus quo iret, et unde

adventaret, respondit: De Bethleem Juda revertor, contendo ad montem Ephraem, et mulier est mecum: sed ecce huc diverti, et nemo est qui hospitio recipiat, et requiescendi usum ministret. Non quo cibi aut potus sibi, aut pecori pabulorum esset indigentia, sed tecti hospitio prohiberentur: praesto esse illa, nudum tecti hospitium desiderari. Ad ea senior benigne satis et placide: Pax, inquit, tibi: et succede hospes pariter et civis, nam et mihi origo de montis Ephraem partibus, et hic hospitalis habitatio: sed tempore diuturno incolatus sedes fundavit. Itaque receptos domicilio ministerio sui et subsidiis hospitalibus juxta fovit.

7. Hortabatur ad laetitiam senior **(Ibid., 22)**, et frequentioribus provocabat poculis, ut vino aboleret curarum oblivia; cum subito circumsistunt eos Gabaonitae, juvenes ad omnem projecti libidinem, nihil pensum ac moderatum habentes: quos forma mulieris illexerat, et in omnem amentiam praecipitabat: capti enim ejus decore, et per senectutem hospitis, atque infirmitatem subsidii, accepta spe potiundi, poscunt mulierem, et pulsant januam.

8. Itaque **(Ibid., 23, 24)** egressus senior rogabat eos, ne hospitales mensas turpi flagitio foedarent, et reverendum jus etiam indomitis barbararum gentium nationibus violandum arbitrarentur: contribulem illum sibi, Israelitem virum legitimi thori subnixum copula non sine indignatione coelestis arbitri tanta affici contumelia. Quod ubi parum procedere advertit, esse sibi filiam virginem adjecit, illam se offerre majore parentis dolore, sed minore gratiae hospitalis dispendio: publicum flagitium privato dedecore **774** tolerabilius habere. At illi exagitati aestu furoris, et inflammati incentivo libidinis, eo amplius ardebant

formam juvenculae, quo magis negabatur. Et justitiae exsortes ridebant verba aequitatis, filiam senis, quia minore invidia sceleris offerebatur, despectui habentes.

9. Itaque **(Ibid., 25 et seq.)** cum piae nihil proficerent preces, et seniles frustra hospes manus tenderet, desperato praesidio, rapitur mulier, et per totam noctem injuriae impletur. At ubi lux finem intemperantiae dedit, januam hospitalem repetit, non quo viri conspectum exposceret, quem magis declinandum putaret, contumeliae pudore miserabilis: sed ut affectum viro referret, quae castitatem amiserat, et contumeliae suae funus lamentabili specie ante januam hospitalem exponeret. Egressus itaque levita, cum jacentem invenisset, arbitratus quod verecundia vultum nequaquam attollere auderet, consolari coepit, quia non voluntate, sed invita tantae injuriae succubuisset: hortari assurgere, et secum repetere domum. Sed ubi nullum responsum referebatur, quasi quiescentem majore voce e somno excitare.

10. Verum **(Ibid., 28)** ubi mortis supremae patuit fides, impositas jumento reliquias domum pertulit, et divisos artus mulieris in partes duodecim misit per singulas tribus Israel. Quo commotus **(Judic. XX, 1 et seq.)** universus populus convenit in Massephat, atque ibi querela per levitam cognita, omnes in bellum exarsere, statuentes neminem virorum fas esse in tabernaculum succedere, priusquam de tanti sceleris auctoribus ultio capesseretur. Animis itaque ruebant in praelium: sed consilium prudentiorum praevertit sententiam, non temere confligendum bello cum civibus, sed prius verbis experiendum de flagitio, et decernendum conditionibus pro delictis: neque justum videri, ut paucorum sceleris pretium ad omnes perveniret, et privata adolescentium peccata statum

salutis publicae labefactarent. Itaque miserunt viros, qui denuntiarent Gabaonitis, ut tanti reos flagitii offerrent: sin autem, cognoscerent non minoris esse criminis tantum facinus defendisse, quam exercuisse.

11. Verum illis superba referentibus **(Ibid., 13 et seq.)**, consilia pacis bello mutata. Neque primo aut secundo conflictu cum plurimi a paucis afflictarentur, cedendum Israelitae adversis praeliis aestimarunt; quadringenta enim millia virorum bellantium adversum viginti quinque millia Benjamin tribus, et septingentos Gabaonitas expertos belli juvenes decertabant. Et cum sinistra sorte duo sibi jam cecidissent praelia; animi tamen promptus haudquaquam deposuit Israel vincendi fiduciam, et ulciscendi praesumptam spem.

12. Sed **(Ibid., 26 et seq.)** quia causa numeroque praestantiores, inferiores pugnae eventu pedem retulerant, divinam offensam rati, jejunio et fletu maximo reconciliationem gratiae coelestis affectavere. Itaque orata Domini pace, acriores in bellum revertuntur; ut pote quibus oraculum animos **775** dederat, spem accumulaverat. Et simulato a fronte quod cederetur, ac dispositis per noctem insidiis a tergo urbis, in qua locata erat manus hostium; dum hi cedunt, et illi sectantur, invadendi urbem vacuam facta copia, et mox admoto, statimque adulto incendio, flammarum fragor atque aestus furens captae urbis speciem manifestarunt. Quo et suis fracti animi, et erecti hostium. Nam et Benjamin viri clausos se et circumventos rati, priusquam a tergo invaderentur, dispergere sese, atque in desertum fugere coeperunt; et contra Israel gemino agmine urgere eos, ac palantes persequi.

13. Caesa itaque viginti quinque millia **(Ibid., 35 et seq.)**, id est, omnes fere de viris Benjamin, praeter sexcentos, qui arrepto scrupeae rupis munimento, partim loci ingenio et subsidio naturae, partim desperatione victoribus terrori fuere. Nam secundae res cautionis admoneat: in adversis ultio pro victoria habetur. Nec feminarum numerus tanti discriminis exsors fuit: sed omnis tribus Benjamin muliebris sexus cum pueris et puellis, omnique aetate gladio aut igne exstinctus; sacramentumque additum, ne quis tribus illius viro filiam suam in uxorem daret, quo reparandi nominis omnis aboleretur successio.

14. Belli finis simul atque irae factus **(Judic., XXI, 2, 3)**, et furor in poenitentiam vertit: armisque positis, in unum convenientes viri Israel fleverunt fletum magnum, et celebrarunt jejunium, dolentes unam tribum perisse ex fratribus, atque exstinctam populi sui validam manum: jure quidem pro delicti pretio bellatum adversum propugnatores flagitiorum, sed misere in sua populum conversum viscera, et bello civili utrumque afflictum. Lacrymarum effusio movit passionem animi, et affectum perpulit, saevitiae ratio successit: missique legati ad sexcentos illos Benjamin viros, qui per quatuor menses edito se praeruptarum tuebantur rupium, aut deserti indigentia, quae multitudini obsidentium periculo foret, deploraverunt communem illam aerumnam, quod illi contribules, isti cognatos et socios amisissent; sed tamen non penitus interceptam reparandae tribus successionem: consulere se in medium quomodo et sacramenti fides sibi constet, et tribus una nequaquam a corpore avulsa intercidat.

15. Altari itaque posito **(Ibid., 4 et seq.)**, reconciliationis et pacis oblatum sacrificium. Et quia Jabis Galaad populus erat poenae et maledicto obnoxius (obstrinxerat enim se omnis Israel magno sacramento, ut si quis non ascendisset cum eo ad puniendum flagitium, morte moreretur) duodecim millia bellatorum directa; ut et viri omnes et mulieres ferro exstinguerentur, solas virilis thori exsortes reservarent adolescentulas. Interfectis itaque omnibus Jabis Galaad, solae virgines quadringentae exitio caeterorum superfuerunt. Quas accipiens Israel, statuit viros Benjamin belli metum deponere, et in conjugium sibi sumere integras aevi juxta ac pudoris **776** puellas: quibus et causa esset apud viros integra, quod nemo suorum adversum eos bellum susceperat: et charitatis gratia, quia propter eos supremo supplicio ereptae forent. Hoc igitur modo quadringentis juvenibus quaesita copularum consortia sunt.

16. Sed quia ducenti numero supererant, quibus jugales deerant **(Ibid., 16 et seq.)**, iis quoque sine fraude sacramentorum consultum accepimus. Dies festus in Silo quotannis celebrabatur. Ibi exsultare solitae virgines, et choreas ducere in honorem religionis: aliae praeire matribus, et totum iter agmine viantum repleri. Dixit unus ex senioribus: Si ducenti illi tribus Benjamin viri intra vineas siti excubias tenderent, donec se omnis feminea turba effunderet, et surgentes ex vineis unusquisque quam occursus dederit, uxorem sibi vindicaret, fraudi id nequaquam futurum; populum etenim favere reparandae tribus successioni, propter sacramentum impertire non posse filiarum suarum societatem: neque tamen contra sacramentum videri, si prohibendum non putaret; quia sacramento neque cogendi,

neque prohibendi necessitas imposita videretur: illos sibi sine metu consulere oportere. Sane si puellarum parentes vindictam efflagitarent, partim prece, partim etiam retorquendo in ipsos invitae culpam custodiae, sese revocaturos, quia cum scirent Benjamin viros exsortes esse jugalium, cum filiabus processerint: dignam sane tribum jam non poena, sed misericordia: satis dure saevitum in eos, et debellatam corporis sui partem: immoderatius exarsisse plebem, ut successionem domesticam exstingueret, atque ex suis necaret: placere Deo non perire populo tribum, neque pro una muliere tam acerbe consuli.

17. Probaverunt consilium Israelitae **(Ibid., 23)**: exsecuti sunt viri Benjamin, et dispositi in vineis loco opportuno et tempore, plenas feminei agminis vias occupaverunt. Praebuit illis festum nuptiarum religionis solemnitas. Avulsae de complexu patrum filiae, tamquam in manum ab ipsis parentibus tradebantur, et velut pactam e gremio matris non abduci, sed prodire arbitrareris. Ita tribus Benjamin pene intercepta atque exstincta brevi floruit, documentum exhibens, quod magno exitio sit insolentibus vindicta pudicitiae, et laesae castitatis ultio.

18. Nec hoc solo loco, sed plerisque Scriptura hoc docet. Nam et in Genesi legimus exercitum quaestionibus regem Aegypti Pharao quod Saram attentavisset; et tamen alienam esse uxorem nesciebat **(Gen. XII, 17)**.

19. Est igitur Domino castitatis tuendae voluntas, quanto magis est defensandae integritatis? Unde nulla debet virginibus sacris irrogari injuria; quae enim non nubunt, et qui uxores non ducunt, habentur sicut angeli Dei in coelo **(Luc.**

XX, 36). Et ideo coelesti gratiae non inferamus corporalem contumeliam; quoniam potens est Deus, quem nec praevaricatio praetereat, et moveat accepti sibi muneris et consecratae virginitatis **777** acerba et gravis contumelia. Vale, frater, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA VII .

JUSTO *sciscitanti quidnam didrachmi dimidium pro redemptione afferri praeceptum significasset.* AMBROSIUS *rescribit fidem ac misericordiam, in quibus redemptio est, eo signari: hac de re idem pretium cunctis praescriptum, in quo cum manna, cujus mensura de sapientia et Christi sanguine explicatur, congruit: congruit praeterea cum paschali agno, qui aequaliter distributus aequalem singulis redemptionem tribui indicabat; quo etiam refertur promissa in Evangelio eadem merces. His subdit Christum nostram esse redemptionem, qua cum pro se non indigeat, staterem non sua, sed nostra causa dari jussisse. Quid eodem statere significetur, aut cur illum ignoraverint Judaei a Christianis haud imitandi. Adjicit dimidium didrachmi eorum figuram esse, qui vitae partem mundo impendunt: quod non fecerunt Hebraei pueri. Denique ubi exposuit, quare Dominus quod non debebat, solverit, mystica quaedam enucleat ad instituendos mores idonea.*

AMBROSIUS JUSTO, salutem.

1. Pulchre admones, frater, ut epistolares fabulas, et sermonem absentium ad interpretationem conferamus oraculi coelestis, interrogans me quid significet illud didrachmum, cujus dimidium Hebraeus praecipitur offerre pro redemptione animae suae **(Exod. XXX, 12 et seq.)**. Quid enim tam consociabile, quam de divinis rebus sermonem contexere?

2. Est autem dimidium didrachmi, drachma; redemptio autem animae, fides: fides ergo drachma, quam illa mulier in Evangelio, ut legimus, amissam diligenter requirit, lucernam accendens, et mundans domum suam; et si invenerit, convocat amicas et vicinas petens congratulari eas secum, quod invenerit drachmam, quam perdiderat **(Luc. XV, 8 et seq.)**. Magnum enim damnum animae, si quis fidem amiserit, vel gratiam, quam fidei pretio acquisivit sibi. Et tu ergo accende lucernam tuam: *Lucerna tua oculus tuus est* **(Matth. VI, 22)**, ille scilicet interior oculus mentis. Istam fucernam accende, quae accipit oleum spiritale, et lucet in tota domo tua. Quaere drachmam redemptionem animae tuae, quam qui amiserit, turbatur: qui invenerit, exsultat.

3. Est et redemptio animae misericordia; redemptio enim animae hominis divitiae ejus, quibus utique fit misericordia, quae sumptu pauperes juvat **(Prov. XIII, 8)**. **778** Fides igitur, gratia, misericordia, redemptio est animae, quae drachmae, id est, integro pretio summae plenioris expenditur. Sic enim scriptum est, dicente Domino ad Moysen: *Cum acceperis computationem filiorum Israel in visitatione ipsorum, dabunt singuli redemptionem animae suae Domino, et non erit in his ruina, in visitatione eorum. Et hoc est quod dabunt, quotquot perambulant visitationem, didrachmi dimidiam partem, quod est secundum didrachmum sanctum. Viginti oboli*

didrachmum: dimidia autem pars didrachmi illatio Domino. Omnis qui intraverit visitare a viginti annis et supra, dabunt illationem Domino. Qui dives est, non adjiciet: et qui pauper est, non minorabitur a dimidia parte didrachmi; cum coeperint dare oblationem Domino, exorare pro animabus suis. Et accipies pecuniam illationis a filiis Israel, et dabis illam in opus Tabernaculi testimonii, et erit filiis Israel legitimum memoriale in conspectu Domini, exorare pro animis vestris **(Exod. XXX, 12 et seq.)**.

4. Ita ergo deerat vel dives, qui plus offerret; vel pauper, qui minus haberet, si in pecunia dimidium didrachmum istud, et non in virtute esset? Unde advertendum quod non materialis ista, sed intelligibilis drachma sit, quae ex aequo ab omnibus conferenda aestimatur.

Denique etiam de illa coelesti esca (esca autem et delectatio alimenti coelestis sapientia est, qua vescebantur in paradiso locati, qui erat indeficiens animae cibus, quem vocavit manna divinus sermo) ita legimus distributionem factam per singulas animas, ut aequalis fieret divisio. Et collegerunt secundum dispositionem Moysi, qui plurimum, et qui minimum: et mensuram fecerunt gomor, et non abundavit, nec superfuit ei, qui multum, et ei qui minus, non defuit **(Exod. XVI, 17, 18)**. Unusquisque enim pro numero animarum, qui apud se erat in tabernaculis, collegerunt per singula capita gomor, id est, mensuram vini, sicut habet interpretatio.

6. Est autem mensura sapientiae, quae si supra mensuram sit, nocet; quia scriptum est: *Noli esse multum sapiens* **(Eccl. VII, 17)**. Et Paulus docuit secundum mensuram dari divisionem gratiarum, cum dicit: *Quia unicuique datur manifestatio*

spiritus ad utilitatem, alii sermo sapientiae, alii sermo scientiae, alii fides sapientiae per spiritum scientiae secundum eumdem spiritum, fides in eodem spiritu **(I Cor. XII, 7 et seq.)**; et dividi **779** eam gratiam secundum voluntatem Spiritus. Quod dividit, aequitatis est: quod autem secundum voluntatem suam dividit, potestatis. Vel quia id velit unicuique conferre, quod profuturum noverit.

7. Gomor ergo mensura est, et mensura vini, quod laetificat cor hominis **(Ps. CIII, 15)**. Quid autem nisi sapientiae potus jucunditas cordis est? Hoc est illud vinum, quod miscuit in cratere Sapientia **(Prov. IX, 2)**, et offert bibendum, ut sumamus nobis sobrietatem et prudentiam: quod ea aequalitate transfundi oportet sensibus et cogitationibus nostris, et omnibus motibus, qui intra hanc nostram sunt domum; ut sciamus posse abundare omnibus, deficere nulli.

8. Plenius autem de sanguine Christi intelligitur, cujus ad gratiam nihil minuitur, nihil adjungitur. Et si parum sumas, et si plurimum haurias, eadem perfecta est omnibus mensura redemptionis.

9. Pascha quoque Domini, hoc est, agnum, ita Patres epulari jubentur **(Exod. XII, 4)**, ut secundum numerum animarum epulentur suarum, neque plures, neque pauciores: neque aliis plus dari, aliis minus, sed secundum animas singulorum; ne aut fortiores amplius sumant, aut infirmiores minus. Gratia enim aequalis singulis dividitur, redemptio dividitur, donum dividitur. Neque plures oportet esse, ne quis vacuus spei et redemptionis recedat. Plures sunt, quando aliqui extra numerum sunt: sancti autem numerati sunt omnes, et capilli eorum **(Matth. X, 30)**; cognovit enim Dominus qui sunt

ipsius: neque pauciores, ne magnitudine gratiae sit ad recipiendum infirmior.

10. Et ideo omnes aequalitatem devotionis et fidei deferre praecepit ad pascha Domini, id est, ad transitum. Pascha autem est, quando anima irrationabilem deponit passionem, sumit autem bonam compassionem; ut compatiatur Christo, et transitum ejus in se suscipiat, ut inhabitet in ea, et deambulet, et fiat ejus Deus. Gratia itaque aequalis per omnes, virtus autem diversa in singulis. Unusquisque ergo portionem competentem suis viribus sumat, ne aut fortior indigeat, aut oneretur infirmior.

11. Habes hoc in Evangelio **(Matth. XX, 10)**, quia merces aequalis omnibus solvitur in vinea laborantibus: sed pauci ad bravium, pauci ad coronam perveniunt, pauci dicunt: *Reposita est mihi corona justitiae* **(II Tim. IV, 8)**. Alia est enim merces liberalitatis et gratiae, aliud virtutis stipendium, laboris remuneratio.

12. Ergo didrachmum redemptio est, imo dimidium didrachmi. Redemit autem nos a morte, redemit a servitute; ne subjecti simus **780** mundo, cui renuntiavimus. Unde Dominus in Evangelio dicit ad Petrum, ut vadat ad mare, mittat hamum, et in ore piscis inventum staterem sumat, et det pro Domino et pro se exigentibus didrachma **(Matth. XVII, 26)**. Hoc est igitur didrachma, quod exigebatur secundum Legem: sed non debebat illud filius regis, sed alienus. Quid enim se Christus redimeret ab hoc mundo, qui venerat ut tolleret peccatum mundi **(Ibid., 24)**? Quid se a peccato redimeret, qui descenderat, ut omnibus peccatum dimitteret **(Joan. I, 29)**? Quid se redimeret a servitute, qui se exinaniverat, ut universis

libertatem daret **(Phil. II, 7)**? Quid se redimeret a morte, qui carnem susceperat, ut morte sua omnibus resurrectionem acquireret?

13. Non utique opus habuit redemptione redemptor universorum: sed sicut circumcisionem accepit, ut legem impleret **(Luc. II, 22)**; et ad baptismum venit, ut impleret justitiam **(Matth. III, 15)**: ita etiam didrachma exigentibus solutionem non recusavit; sed statim staterem pro didrachmo jussit pro se et Petro dari **(Matth. XVII, 26)**. Maluit enim supra Legem solvere, quam id quod erat Legis negare. Ostendit autem contra Legem Judaeos facere, qui ab uno didrachmum exigerent; cum dimidium didrachmi exigendum Moyses praescripserit. Et ideo, et pro se et pro Petro tamquam singulas drachmas in statere solvi mandavit. Bonus autem census Christi, qui statere solvitur; quia statera justitia est, justitia autem supra Legem. Denique finis Legis Christus ad justitiam omni credenti **(Rom. X, 4)**. Hic stater in ore piscis invenitur: illius piscis, quem capiunt piscatores hominum: illius piscis, qui ponderat sermones suos, ut igne examinatos proferat **(Psal. XVII, 31)**.

14. Hunc staterem nescierunt Judaei, quem proditori dederunt. Lex autem dimidium didrachmi pro redemptione animae exigit, quam drachmam Deo deputat; quia totum didrachmum vindicare non poterat. Vix enim in Judaeo vel portio devotionis poterat investigari. Qui autem verus est liber, verus Hebraeus, totus est Dei; totum quod habet, libertatis est. Nihil habet illius, qui libertatem recusat dicens: *Dilexi dominum meum, et uxorem et infantes: non abibo liber* **(Exod. XXI, 5)**. Quod non solum ad dominum, sed etiam ad ejus refertur infirmitatem, qui se subjecerit

mundo, quod diligat mundum, vel mentem suam, id est, νοῦν, hujus auctorem voluntatis. Nec solum ad uxorem, sed etiam ad delectationem refertur, quae domesticam, non illam aeternam curam suscipit. Huic ergo ad limen et ostium suum dominus suus aurem pertundit; ut meminerit sermonis sui, quo servitutem elegit.

781 15. Et ideo tu, christiane, istum non imiteris; quia tibi scriptum est, non ut didrachmi dimidium, si tamen vis perfectus esse, Deo offeras: sed ut omnia tua vendas, et des pauperibus **(Matth. XIX, 21)**. Nec ut portionem servitutis mundo reserves: sed ut totum te abneges, et Domini crucem tollas, et sequaris eum.

16. Cognovimus itaque ideo dimidium didrachmi Lege postulari, quia dimidium generi hujus mundi, id est, conversationi saeculari, et usui domestico, et posteritati reservabatur, quibus necesse erat et sortem ex sorte, id est, transmissionis deputari. Unde et Dominus tentantibus se Pharisaeis subdola interrogatione utrum suaderet censum dari Caesari, respondit: *Quid me tentatis, hypocritae? Ostendite mihi numisma census* **(Matth. XXII, 8, 19)**. At illi obtulerunt ei denarium, in quo erat imago Caesaris. Ait illis: *Reddite quae sunt Caesaris, Caesari; et quae sunt Dei, Deo* **(Ibid., 21)**; ostendens illos ita esse imperfectos, qui sibi perfecti viderentur, ut prius Caesari quam Deo solverent. Quibus enim prior esset cura mundi, ab iis prius solvendum foret, quod erat mundi. Unde et ait; *Reddite,* id est, vos reddite, *quae sunt Caesaris* **(Dan. II, 17)**, apud quos figura et imago invenitur Caesaris.

17. Illi ergo Hebraei pueri Ananias, Azarias, Misael **(Dan. III, 18)**, ille Daniel sapientior **(Dan. I, 8)**, qui non adoraverunt imaginem regis, qui non receperunt eam, qui nihil de illa mensa regis accipiebant, non tenebantur ad solutionem tributi. Nihil enim eorum, quae sub rege terreno erant, possidebant **(Deut. XVIII, 2)**. Ergo eorum imitatores non solvunt tributum, quibus portio Deus est. Ideo Dominus ait: *Reddite,* id est, vos reddite, qui protulistis imaginem Caesaris, apud quos invenitur: ego autem nihil debeo Caesari, quia nihil hujus mundi habeo: *Venit enim hujus mundi princeps, et in me inveniet nihil* **(Joan. XIV, 30)**. Nihil debet Petrus, nihil apostoli mei; quia non sunt de hoc mundo, etsi in hoc mundo sunt. Ego misi eos in hunc mundum; sed jam non sunt de hoc mundo, quia mecum sunt supra mundum.

18. Ergo quod divinae legis est, solvi jubetur, non quod Caesaris. Sed tamen et ipsum perfectus, id est, praedicator Evangelii jam non debebat, qui plus praedicabat. Non debebat Filius Dei, non debebat et Petrus in adoptionem a Patre adscitus per gratiam: sed *ne scandalizentur,* inquit, *vade ad mare, et mitte hamum, et eum piscem, qui primus ascenderit, tolle; et aperto ore ejus, invenies ibi staterem, illum sumens da iis pro me et te* **(Matth. XVII, 26)**. O magna mysteria! dat dimidium didrachmi quod Lex jubebat, et non negat quod Legis est, quasi factus ex muliere, factus sub Lege **(Galat. IV, 4)**. Factum secundum incarnationem locutus sum, ex muliere secundum sexum; mulier sexus est, virgo species: sexus generis, virgo integritatis. In quo ergo venit sub Lege, in eo **782** factus est ex muliere, id est, in corpore. Et ideo didrachmum solvi jubet pro se et Petro, quia uterque sub Lege

generati. Jubet ergo secundum Legem solvi, ut eos qui sub Lege erant, redimeret **(Galat. IV, 5)**.

19. Et tamen staterem dari jubet, quo vectes imponerent ori suo, ne ex multiloquio peccatum admitterent. Et jubet dari in ore piscis repertum, ut agnoscerent Verbum. Qui enim quod Legis est, exigebant; cur quod Legis est, nesciebant? Verbum enim Dei ignorare non debebant; quia scriptum est: *Prope est Verbum in ore tuo, et in corde tuo* **(Deut. XXX, 14)**. Totum igitur didrachmum Deo solvit, qui saeculo nihil reservavit. Deo enim justitia solvitur, quae est mentis sobrietas: Deo solvitur sermonis custodia, quae est sermonis sobrietas: *corde enim creditur ad justitiam, ore confessio fit ad salutem* **(Rom. X, 10)**.

20. Potest autem et drachma pro veteri Testamento accipi, didrachmum pro utriusque Testamenti pretio; quia secundum Legem unusquisque per Legem redimebatur: qui autem secundum Evangelium redimitur, solvit drachmam secundum Legem, sanguine redimitur Christi secundum gratiam, geminam habens redemptionem, et devotionis et sanguinis. Nec enim fides sola ad perfectionem satis est, nisi etiam baptismatis adipiscatur gratiam, et sanguinem Christi redemptus accipiat. Bona ergo drachma quae Deo solvitur.

Non est drachma denarius, sed diversum est. Denique in denario imago Caesaris est, in drachma imago Dei **(Matth. XXII, 21)**; quia unius est Dei, ad imitationem ipsius. Ab uno incipit, et in infinitum diffunditur: et iterum de infinito numero in unum, quasi in finem omnia revertuntur; quia Deus et principium et finis omnium est. Unde nec numerum monada, sed elementum numeri, quibus ea cura est,

appellaverunt. Et hoc propterea diximus, quia scriptum est: *Ego sum* α *et* ω, *primus et novissimus* **(Apoc. I, 8)**; et: *Audi Israel, Dominus Deus tuus Deus unus est* **(Deut. VI, 4)**.

22. Et tu ergo ad similitudinem Dei unus esto atque idem: non hodie sobrius, cras ebrius: hodie pacificus, crastina die litigiosus: hodie frugi, crastina die incontinens; mutatur enim unusquisque morum varietate, et fit alter: in quo non agnoscitur, quod fuit, et incipit esse, quod non fuit, sui degener. Grave est enim mutari in pejus: sed esto sicut imago in drachma, immutabilis, eumdem habitum servans quotidie. Videns drachmam, attende imaginem, hoc est, videns Legem, attende in Lege imaginem Dei Christum; quia ipse imago Dei invisibilis et incorruptibilis, luceat tibi velut in speculo Legis **(Col. I, 15)**. Confitere eum in Lege, ut eum in Evangelio recognoscas. Si cognovisti in mandatis, recognosce in operibus. Vale, et si non infructuose didrachmum istud commissum mihi **783** arbitraris, iterum si quid habes, committere ne dubitaveris.

EPISTOLA VIII .

Adversus eos, qui secundum artem negabant scripsisse sacros auctores, contendit ab his ipsis illos qui de eadem arte praeceperunt, expressisse placita sua. Tum propositis sacrorum codicum aliquot locis, dicendi leges illic servari sedulo probat.

AMBROSIUS JUSTO.

1. Negant plerique nostros secundum artem scripsisse. Nec nos obnitimur; non enim secundum artem scripserunt, sed secundum gratiam, quae super omnem artem est; scripserunt enim quae Spiritus iis loqui dabat. Sed tamen ii, qui de arte scripserunt, de eorum scriptis artem invenerunt, et condiderunt commenta artis, et magisteria **(Act. II, 4)**.

2. Denique in arte requiruntur praecipue, ut sit αἴτιον, ὕλη, ἀποτέλεσμα; cum igitur legamus sanctum Isaac Patri dicere: *Ecce ignis et ligna, ubi hostia* **(Gen. XXII, 7)**? quid horum deest? Nam qui quaerit, dubitat: qui respondet quaerenti, pronuntiat, et dubitationem absolvit. Ecce ignis, id est αἴτιον: et ligna, id est, ὕλη, quae Latine materia dicitur: tertium quid superest, nisi ἀποτέλεσμα, quod filius quaesivit, pater retulit dicenti. *Ubi hostia? Deus,* inquit, *providebit sibi sacrificium, fili* **(Ibid., 8)**.

3. Differamus paulisper mysterium. Ostendit Deus arietem pendentem cornibus **(Gen. XXII, 13)**: aries autem est Verbum plenum tranquillitatis, et moderationis, atque patientiae; quo ostenditur bonum sacrificium esse sapientiam, et prudenter emerendi ac propitiandi rationem cognoscere. Unde et propheta ait: *Sacrificate sacrificium justitiae* **(Psal. IV, 6)**. Itaque justitiae, ita ut sapientiae sacrificium est.

4. Ecce ergo mens calida et fervens, ut ignis, quae operatur: ecce et intelligibilia, id est, materia; **784** ubi est tertium, intelligere? Ecce color; ubi est videre? Ecce sensibilia; ubi est

sentire? Materia enim non ab omnibus videtur; ideoque Deus dat munus intelligendi, et sentiendi, et videndi.

5. Verbum ergo Dei ἀποτέλεσμα est, id est, definitio et consummatio disputationis, quod infunditur prudentioribus, et dubia confirmat. Pulchre autem etiam ii, qui in adventum Christi non crediderunt, se ipsos revincunt; ut confiteantur, quod negandum putant. Dicunt enim arietem Verbum Dei, et non credunt passionis mysterium; cum in illo mysterio Verbum Dei sit, in quo impletum est sacrificium.

6. Ergo primum accendamus in nobis ignem mentis, ut operetur in nobis. Quaeramus subjicientis materiam, quid sit quod nutriat animam, tamquam in tenebris requiramus eam. Neque enim vel Patres sciebant, quid esset manna: invenerunt, inquit, manna dicentes ipsum esse sermonem et Verbum Dei **(Exod. XVI, 15, 16)**; unde omnes disciplinae fonte jugi ac perpetuo fluunt atque derivant.

7. Haec est esca coelestis. Significatur autem ex persona dicentis: *Ecce ego pluam vobis panes de coelo* **(Ibid.)**: αἴτιον ergo, eo quod operatur Deus, qui irrigat mentes rore sapientiae: ὕλη, quia videntes animae et gustantes delectantur, et requirunt unde sit illud splendidius luce, dulcius melle. Respondetur eis Scripturae serie: *Hic est panis quem dedit vobis manducare Dominus* **(Ibid., 15)**; et hoc est Verbum Dei, quod disposuit Deus, vel ordinavit: quo pascitur anima prudentium, et delectatur: quod est candidum et suave, veritatis splendore illuminans, et virtutum suavitate demulcens audientium animas.

8. In se enim didicerat propheta quid esset consummandae rei αἴτιον. Nam cum mitteretur ad populum Dei liberandum, ad regem Aegypti, ait: *Quis sum ego, ut vadam, et educam* **785** *populum a regis potestate?* Respondit Dominus: *Ego ero tecum* **(Exod. III, 11, 12)**. Interrogabat iterum Moyses: *Quid dicam illis, si requirant: Quis est Dominus, qui misit te, et quod nomen est illi? Dixit Dominus: Ego sum qui sum. Dices: Qui est, misit me* **(Exod. III, 13, 14)**. Hoc est verum nomen Dei, esse semper. Unde et Apostolus de Christo: *Dei enim filius Jesus Christus, qui in vobis est, qui per nos praedicatus est, per me et Sylvanum et Timotheum; non fuit,* inquit, *Est et Non: sed Est in illo fuit* **(II Cor. I, 19)**. Respondit Moyses: *Si non crediderint mihi, neque obaudierint vocem meam, dicentes, quia non apparuit tibi Deus, quid dicam illis* **(Exod. IV, 1 et seq.)**? Dedit illi signa facere, ut crederetur quia a Domino missus est. Tertio ait Moyses: *Non sum dignus, et gracili voce sum, tardiore lingua, quomodo me audiet Pharao* **(Ibid., 10)**? Responsum est ei: *Vade, et ego aperiam os tuum, et instruam te quid debeas loqui* **(Ibid., 12)**.

9. Interrogationes ergo illae in medio et responsiones habent sapientiae semina et θεωρίαν. Gratum tamen ἀποτέλεσμα est; quia ait: *Ego ero tecum* **(Exod., III, 12)**. Et quamvis dederit ei signa facere; tamen dubitanti iterum, ut scias quia signa non credentibus, promissum autem credentibus, respondit ad infirmitatem vel meriti, vel voti: *Ego aperiam os tuum, et instruam te quid debeas loqui.* Perfectum ergo ἀποτέλεσμα servatum est.

10. Habes hoc et in Evangelio: *Petite, et dabitur vobis: quaerite, et invenietis: pulsate, et aperietur vobis* **(Matth.**

VII, 7). Pete ἀπὸ τοῦ αἰτίου, id est, ab auctore quaere. Habes ὕλην intelligibilia, quibus quaeras: pulsa, et aperit tibi Deus Verbum. Quae petit, mens est, quae operatur, sicut ignis: intelligibilia, in quibus mentis ardor operatur, sicut ignis in lignis: aperit tibi Verbum Deus, quod est Ἀποτέλεσμα. Habemus et alibi in Evangelio, dicente Domino: *Cum autem tradent vos, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini; dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini. Non enim vos eritis, qui loquimini: sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis* **(Matth. X, 16)**.

11. Habes hoc et in Genesi, dicente Isaac: *Quod est, quid tam cito invenisti, fili;* Qui dixit: *Quid tradidit Dominus Deus tuus in manus meas* **(Gen. XXVII, 20)**. Ἀποτέλεσμα Dominus est. Qui per Dominum quaerit, invenit. Laban denique qui per Dominum non quaesivit; quia quaerebat idola, non invenit. **(Gen. XXXI, 33 et seq.)**.

12. Pulchre autem quos dicunt ὅρους, servavit. Primus est ὅρος· *Vade, affer mihi de venatione tua, ut manducem* **(Gen. XXVII, 24)**. Excitat atque adolet velut igni quodam adhortationis suae mentem ejus, **786** ut operetur et quaerat. Secundus ὅρος *Quid est, quod tam cito invenisti?* Hic in interrogatione est. Tertius ὅρος in responsione: *Quod tradidit Dominus Deus tuus in manus meas* **(Ibid., 20)**. Ἀποτέλεσμα Deus est, qui concludit et consummat omnia: de quo dubitandum non est.

13. Est et ille ὅρος de spontaneis: *Si non seminaveritis, non metetis* **(Levit. XXV, 11 et seq.)**; nam etsi cultura provocet semina, tamen natura spontaneo quodam, ut surgant, in iis operatur ingenio.

14. Unde Apostolus: *Ego plantavi,* inquit, *Apollo rigavit, sed Deus incrementum dedit. Itaque neque qui plantat, est quidquam; neque qui rigat: sed qui dat incrementum, Deus* **(I Cor. III, 6, 7)**. Dat tibi Deus in spiritu, et in corde tuo seminat Dominus. Age ergo, ut inspiret, et seminet; ut metas: si non seminaveris, non metes. Quasi admoneris ut semines: non seminasti, non metes; sententia est. Principio finis convenit: principium semen est, finis messis.

15. Disce, inquit, ex me: natura adjuvat discentem: Deus autem auctor naturae est. Dei quoque, ut bene discamus; quia hoc naturae est, perdiscere: duri enim corde non discunt. Incrementa per naturam, quae divini habet gratiam muneris: consummationem et perfectionem Deus dat, id est, illa praestantissima et divina Trinitatis natura et substantia. Vale, et nos dilige, ut facis; quia nos te diligimus.

GESTA CONCILII AQUILEIENSIS CONTRA PALLADIUM ET SECUNDIANUM HAERETICOS. *Consessus Patrum, et Ambrosii ad eos de conficiendis actis oratio.*

1. Syagrio et Eucherio viris clarissimis coss. III non. Sept. Aquileiae in Ecclesia considentibus, cum episcopis, Aquileiensium civitatis Valeriano, Ambrosio, Eusebio, Limenio, Anemio, Sabino, Abundantio, Artemio, Constantio, Justo, Philastro, Constantio, Theodoro, Almachio, Domnino, Amantio, Maximo, Felice, Bassiano, Numidio, Januario, Proculo, Heliodoro, Jovino, Felice, Exuperantio, Diogene,

Maximo, Macedonio, Cassiano, Marcello et Eustathio episcopis; Ambrosius episcopus dixit:

2. « Diu citra acta tractavimus: et quoniam tanta sacrilegia a parte Palladii et Secundiani nostris auribus ingeruntur, ut difficile quisque credat tam aperte eos blasphemare potuisse; vel ne qua ipsi calliditate dicta sua postea negare conentur, licet de tantorum sacerdotum **787** testificatione dubitari non queat: tamen quoniam omnibus episcopis placet, fiant acta; ut unusquisque professionem suam negare non possit. Quid ergo vobis, sancti viri, placeat declarandum est.»

Omnes episcopi dixerunt: «Placet.»

Ambrosius episcopus dixit: «Disceptationes nostrae ex re firmandae sunt scripto imperiali, ut allegentur.»

Scriptum imperiale recitatur in Concilio.

3. «Sabinianus diaconus recitavit: Ambigua dogmatum reverentia ne dissideant sacerdotes quamprimum experiri cupientes, convenire in Aquileiensium civitatem ex dioecesi meritis excellentiae tuae creditam, episcopos jusseramus. Neque enim controversiae dubiae sententiae rectius poterant expediri, quam si obortae altercationis interpretes ipsos constituissemus antistites; ut videlicet a quibus proficiscuntur instituta doctrinae, ab eisdem discordis eruditionis repugnantia solveretur.

4. «Neque sane nunc aliter jubemus ac jussimus, non invertentes praecepti tenorem, sed superfluam convenarum copiam recolentes. Nam quod Ambrosius et vitae merito, et Dei dignatione conspicuus episcopus Mediolanensium civitatis ibi multitudinem non opus esse suggerit, ubi veritas non laboraret in pluribus, si locata esset in paucis: seque eorum qui contra astarent assertionibus, et sacerdotes vicinarum ex Italia civitatum satis abundeque sufficere posse suggerit; abstinendum venerabilium virorum fatigatione censuimus, ne quis vel maturo aevo gravis, vel corporali debilitate confectus, vel laudabili paupertate mediocris, insuetas repetat terras. Et reliqua.»

AMBROSIUS *lectam Arii epistolam damnari a Palladio petit: hic tergiversatur, et nisi in generali concilio negat se responsurum; Patres anathemate percellunt eos, qui Filii Dei vel divinitatem vel aeternitatem negarent. Effugium aucupatur in eo Palladius, quod se fateri dictitat Christum verum esse Dei Filium. Ejus fraus in confitendo eumdem esse Deum atque unigenitum. Postea transitur ad Christi immortalitatem, atque ab ea ad sapientiam, a qua similiter ad bonitatem; ubi more suo Palladius conatur illudere. Deinde utrum Dei Filium omnipotentem, utrum etiam judicem eum agnoscat, urgetur: ad quae post multam tergiversationem solita utitur ad plenum concilium provocatione. Sub haec Altalo condemnato, qui respondere etiam recusabat, Palladias auditores laicos petit, et condemnatur.*

5. Ambrosius episcopus dixit: «Ecce quod Christianus constituit imperator. Noluit injuriam facere sacerdotibus; ipsos interpretes constituit episcopos. Ac per hoc, quoniam in sacerdotali Concilio considemus, responde ad ea quae tibi

proponuntur. Arii epistola lecta est: etiam nunc recitabitur, si tibi **788** videtur. A principio habet blasphemias, solum Patrem aeternum dixit. Si tibi videtur quod Dei Filius sempiternus non sit, hoc ipsum quemadmodum vis, astrue: si damnandum putas, damna. Evangelium praesens est, et Apostolus, omnes Scripturae praesto sunt. Unde vis astrue, si putas non esse Dei Filium sempiternum.»

6. Palladius dixit: «Vestro studio factum est, sicut dictat lectio sacra a vobis prolata, ut non esset generale et plenum concilium: absentibus consortibus nostris, nos respondere non possumus.»

Ambrosius episcopus dixit: «Qui sunt consortes vestri?»

Palladius dixit: «Orientales episcopi.»

7. Ambrosius episcopus dixit: «Interim quia superioribus temporibus concilium sic factum est, ut Orientales in Orientis partibus constituti haberent concilium, Occidentales in Occidente; nos in Occidentis partibus constituti convenimus ad Aquileiensium civitatem, juxta imperatoris praeceptum. Denique etiam praefectus Italiae litteras dedit, ut si vellent orientales convenire, in potestate haberent: sed quia scierunt consuetudinem hujusmodi, ut in oriente orientalium esset concilium, intra Occidentem Occidentalium; ideo putaverunt non esse veniendum.»

8. Palladius dixit: «Imperator noster Gratianus jussit Orientales venire: negas tu jussisse eum? Ipse imperator nobis dixit se Orientales jussisse venire.»

Ambrosius episcopus dixit: «Utique jussit, qui non prohibuit huc venire.»

Palladius dixit: «Sed ne venirent tua petitio fecit: sub specie falsae voluntatis hoc impetrasti, et distulisti concilium.»

9. Ambrosius episcopus dixit: «Non opus est diutius evagari, responde nunc. Bene dixit Arius solum aeternum Patrem? Et secundum Scripturas hoc dixit, an non?»

Palladius dixit: «Non tibi respondeo.»

Constantius episcopus dixit: «Non respondes, qui tamdiu blasphemasti?»

Eusebius episcopus dixit: «Sed debebis simpliciter fidei tuae prodere libertatem. Si a te gentilis exigeret quemadmodum in Christum crederes, confiteri erubescere non deberes.»

10. Sabinus episcopus dixit: «Tu petisti ut responderemus: hodie ex voluntate tua, et te urgente, convenimus, et non exspectavimus reliquos fratres, qui poterant venire. Proinde non tibi liberum est evagari. Christum dicis esse creatum? aut sempiternum dicis esse Filium Dei?»

Palladius dixit: « Dixi tibi, nos ideo diximus vobis ut veniremus, et convinceremus quod non recte fecistis subrepere imperatori.»

789. Ambrosius episcopus dixit: «Legatur epistola Palladii, utrum nobis hoc mandaverit, et docebitur quod etiam nunc fallit.»

Palladius dixit: «Legatur plane.»

Episcopi dixerunt: «Imperator cum esset praesens Syrmio, tu illum interpellasti, an ipse te compulit? Et addiderunt: Quid ad ista respondes?»

Palladius respondit: «Dixit mihi: Vade. Diximus: Orientales, conventi sunt? Ait: Conventi sunt. Numquid si Orientales non fuissent conventi, numquid nos convenissemus?»

11. Ambrosius episcopus dixit: «Sequestrata sit causa Orientalium, sententiam tuam hodie quaero. Arii tibi epistola lecta est: soles te Arianum negare. Aut damna hodie Arium, aut defende.»

Palladius dixit: «Non est auctoritatis tuae, ut hoc a me quaeras.»

Eusebius episcopus dixit: «Non credimus religiosum imperatorem aliud dixisse, quam scripsit. Episcopos jussit convenire: non potuit tibi soli contra rescriptum suum dicere, ut sine orientalibus causa minime diceretur.»

Palladius dixit: «Si Itali soli jussi sunt convenire?»

Evagrius presbyter et legatus dixit: «Ut ante quatuor dies, et ante biduum responderet se affuturum. Quid ergo exspectabas? Orientalium, ut dicis, consortium tuorum sententiam exspectandam? Sic debuisti mandare, non promittere conflictum.»

Palladius dixit: «Quia quasi ad concilium plenum veneram, vidi non convenisse consortes meos, ut convenirem, et dicerem secundum jussionem ageretis in praejudicium futuri Concilii.»

12. Ambrosius episcopus dixit: «Ut hodie resideremus, ipse exegisti. Denique etiam hodie tu ipse dixisti quia christiani ad christianos venimus. Christianos igitur nos probasti. Promisisti te conflictaturum, promisisti te allaturum aut acceptaturum esse rationem. Libenter itaque accepimus praefationem tuam. Optavimus ut quasi christianus venires. Obtuli tibi epistolam Arii, quam scripsit Arius, de cujus nomine dicitis vos injuriam frequenter sustinere. Dicitis quod Arium non sequamini. Hodie aperta debet esse sententia: aut condemna illum, aut astrue quibusvis lectionibus.» Et addidit: «Ergo juxta epistolam Arii Christus Dei Filius non est sempiternus?

Palladius dixit: «Nos diximus probaturos nos christianos, sed in concilio pleno. Non vobis respondemus omnino in praejudicium concilii futuri.»

Eusebius episcopus dixit: «Sine calliditate, fidei tuae professionem debes exponere.»

Palladius dixit: «Et quid concilio reservamus?»

13. Ambrosius episcopus dixit: «Omni ore condemnatio facta est in eum, qui negaret Dei Filium sempiternum. Negavit Arius; hunc sequitur Palladius, qui non vult condemnare **790** Arium. Itaque utrum hujus probanda sententia sit, considerate: et utrum secundum Scripturas dicat, aut contra Scripturas, intelligere licet. Lectum est enim: *Sempiterna virtus Dei atque divinitas. Dei virtus Christus est* **(Rom. I, 20)**? Si igitur sempiterna Dei virtus est, sempiternus utique Christus est; quia Christus est Dei virtus» **(I Cor. I, 8)**.

Eusebius episcopus dixit: «Haec fides nostra est, haec intelligentia catholica. Qui haec non dixerit, anathema.»

Omnes episcopi dixerunt: «Anathema.»

14. Eusebius episcopus dixit: «Specialiter dicit solum Patrem sempiternum, et Filium aliquando coepisse.»

Palladius dixit: «Arium nec vidi, nec scio qui sit.»

Eusebius episcopus dixit: «Arii blasphemia prolata est, in qua negat Dei Filium sempiternum. Hanc perfidiam damnas cum auctore, aut asseris?»

Palladius dixit: «Ubi auctoritas pleni concilii non est, non dico.»

15. Ambrosius episcopus dixit: «Dubitas post divina judicia damnare Arium, cum crepuerit medius?» Et addidit: «Dicant etiam sancti viri legati Gallorum.»

Constantius episcopus et legatus Gallorum dixit: «Hanc impietatem ejus hominis et semper damnavimus, et nunc damnamus non solum Arium; sed et quicumque Filium Dei non dixerit sempiternum.»

Ambrosius episcopus dixit: «Quid etiam dicit dominus meus Justus?»

Justus episcopus et legatus Gallorum dixit: «Qui Filium Dei coaeternum cum Patre non confitetur, anathema habeatur.»

Omnes episcopi dixerunt: «Anathema.»

16. Ambrosius episcopus dixit: «Dicant etiam Afrorum legati, qui omnium civium huc attulere sententias.»

Felix episcopus et legatus dixit: «Si quis Filium Dei negaverit sempiternum, et coaeternum negaverit, non solus ego legatus totius Africanae provinciae damno: sed et cunctus chorus sacerdotalis, qui ad hunc coetum sanctissimum me misit, etiam ipse ante damnavit.»

Anemius episcopus dixit: «Caput Illyrici non nisi civitas est Sirmiensis: ego igitur episcopus illius civitatis sum. Eum qui non confitetur Filium Dei aeternum, et coaeternum Patri, quod est sempiternum, anathema dico: sed etiam iis qui idem non confitentur.»

17. Ambrosius episcopus dixit: «Audite sequentia.»

Et recitatum est: «Solum aeternum, solum sine initio, solum verum, solum immortalitatem habentem.»

Ambrosius episcopus dixit: «Et in hoc damna eum, qui negat Filium Deum verum. Cum enim ipse sit veritas, quemadmodum non est Deus verus?» Et addidit: «Quid ad hoc?»

Palladius dixit: «Filium verum quis non dicit?»

Ambrosius episcopus dixit: «Arius negavit.»

Palladius dixit: «Cum Apostolus dicat Christum **791** super omnia Deum, potest aliquis negare verum Filium Dei?»

18. Ambrosius episcopus dixit: «Ut scias quam simpliciter veritas a nobis requiratur, ecce dico ego, ut dicis: sed

semiplenum habeo. Cum enim ita dicis, videris negare Deum verum: si autem simpliciter confiteris: verum Deum Filium Dei, eo ordine astrue, quo ipse propono.»

Palladius dixit: «Ego secundum Scripturas tibi loquor, verum Filium Dei Dominum dico.»

Ambrosius episcopus dixit: «Verum Dominum dicis Filium Dei?»

Palladius dixit: «Cum verum Filium dicam, quid amplius?»

Ambrosius episcopus dixit: «Non quaero tantummodo, ut verum Filium dicas, sed ut verum Dominum Dei Filium dicas.»

19. Eusebius episcopus dixit: «Christus Deus verus est, secundum omnium fidem, et catholicam professionem?»

Palladius dixit: «Verus Dei Filius est.»

Eusebius episcopus dixit: «Nam et nos per adoptionem filii sumus, ille secundum proprietatem generationis divinae» **(Galat. IV, 7)**. Et addidit: «Confiteris ergo verum Filium Dei Dominum verum esse secundum nativitatem et proprietatem?»

Palladius dixit: «Verum Dei Filium unigenitum dico.»

Eusebius episcopus dixit: «Hoc ergo putas contra Scripturas, si Christus Deus verus esse dicatur?»

20. Cumque Palladius reticeret, Ambrosius episcopus dixit: «Solum verum Filium Dei qui dicit, et non vult dicere

dominum verum, videtur negare. Hoc igitur ordine confiteatur, si tamen confitetur, Palladius; et dicat utrum verum Dominum Dei Filium dicat.»

Palladius dixit: «Cum dicat Filius: *Ut cognoscant te solum verum Dominum, et quem misisti Jesum Christum* **(Joan. XVII, 3)**; affectu, an in veritate?»

Ambrosius episcopus dixit: «Joannes dixit in epistola sua: Hic est verus Deus **(I Joan. V, 20)**. Nega hoc.»

Palladius dixit: «Cum dicam tibi verum Filium, profiteor veram etiam divinitatem.»

Ambrosius episcopus dixit: «Et in hoc est fraus; sic enim soletis dicere unam et veram divinitatem, ut Patris tantummodo, non etiam Filii veram et unam divinitatem dicatis. Ergo si aperte vis dicere, quia ad Scripturas me provocas, dic quod dixit evangelista Joannes: Hic est verus Deus: aut nega dictum.»

Palladius dixit: «Absque Filio alius genitus non est.»

21. Eusebius episcopus dixit: «Christus verus Deus secundum omnium fidem et catholicam professionem, an in sententia tua Deus verus non est?»

Palladius dixit: «Virtus Dei nostri est.»

Ambrosius episcopus dixit: «Non habes libertatem profitendi; ac per hoc anathema ei, qui non confitetur verum Dominum Filium Dei.»

Omnes episcopi dixerunt: «Anathema habeatur, qui **792** Christum Filium Dei Dominum verum non dixerit.»

22. Iterum addidit: «Solum verum, solum immortalitatem habentem.»

Ambrosius episcopus dixit: «Filius Dei habet immortalitatem, aut non habet secundum divinitatem?»

Palladius dixit: «Apostolum admittis, an non?» *Rex regum, qui solus habet immortalitatem* **(I Tim. VI, 16)**.

Ambrosious episcopus dixit: «De Christo Filio Dei quid dicis?»

Palladius dixit: «Christus nomen divinum est, an humanum?»

23. Eusebius episcopus dixit: «Secundum carnis quidem sacramentum Christus dicitur, sed idem Deus et homo est.»

Palladius dixit: «Christus nomen carnis est: Christus nomen humanum est; et respondete vos mihi.»

Eusebius episcopus dixit: «Quid superfluis immoraris? Cum legeretur impietas Arii, qui hoc dicit de Patre, quia solus habet immortalitatem, attulisti testimonium ad consensum impietatis Arii, ex Apostolo dicens: *Qui solus habet immortalitatem, et lucem inaccessibilem habitat* **(I Tim. VI, 16)**. Sed si intelligis, totius naturae dignitatem, in Dei nomine expressit: Siquidem in Dei nomine Pater et Filius designantur.»

Palladius dixit: «Et ego vos, quod interrogavi, respondere noluistis.»

24. Ambrosius episcopus dixit: «Aperte de te sententiam quaero: Filius Dei habet immortalitatem secundum generationem divinam, an non habet?»

Palladius dixit: «Secundum generationem divinam incorruptibilis, et per carnem mortuus est.»

Ambrosius episcopus dixit: «Non divinitas mortua est, sed caro mortua est.»

Palladius dixit: «Ante vos mihi respondete.»

Ambrosius episcopus dixit: «Filius Dei secundum divinitatem habet immortalitatem, an non habet? Sed et jam fraudes et insidias tuas non secundum Arii professionem prodidisti?» Et addidit: «Qui Filium Dei negat habere immortalitatem, quid vobis videtur?»

Omnes episcopi dixerunt: «Anathema habeatur.»

25. Palladius dixit: «Satus divinus immortalis est.»

Ambrosius episcopus dixit: «Astute et hoc, ut de Dei Filio nihil exprimas evidenter, et ego dico: Immortalitatem habet Dei Filius secundum divinitatem, aut nega quia non habet immortalitatem.»

Palladius dixit: «Christus mortuus est, an non?»

Ambrosius episcopus dixit: «Secundum carnem: anima nostra non moritur; scriptum est enim: Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere **(Matth. XII, 28)**. Cum igitur anima nostra mori non possit, putas quod Christus secundum divinitatem mortuus sit?»

Palladius dixit: «Mortis appellationem quare tu horres?»

Ambrosius episcopus dixit: «Immo non horreo, confiteor secundum carnem meam; est enim **793** per quem a mortis vinculis sum revinctus.»

Palladius dixit: «Mortem separatio facit spiritus; nam Christus Filius Dei carnem suscepit, et per carnem mortuus est.»

Ambrosius episcopus dixit: «Scriptum est Christum passum. Secundum carnem igitur passus est, secundum divinitatem habet immortalitatem. Hoc qui negat, diabolus est.»

Palladius dixit: «Ego Arium non novi.»

26. Ambrosius episcopus dixit: «Ergo male dixit Arius, cum etiam Filius Dei habeat immortalitatem secundum divinitatem.» Et addidit: «Bene dixit ergo, an male?»

Palladius dixit: «Non consentio.»

Ambrosius episcopus dixit: «Cui non consentis? Anathema illi, qui non explicat fidei libertatem.»

Omnes episcopi dixerunt: «Anathema.»

Palladius dixit: «Dicite quod vultis, ejus est divinitas immortalis.»

Ambrosius episcopus dixit: «Cujus, Patris, an et Filii?» Et addidit: «Multas impietates congessit Arius. Sed ad alia transeamus.»

27. Et recitatum est: «Solum sapientem.»

Palladius dixit: «Pater a se sapit: Filius autem sapiens non est.»

Ambrosius episcopus dixit: «Ergo Filius non est sapiens, cum ipse sit sapientia **(I Cor. I, 24)**? Nam et nos dicimus, quia ex Patre natus est Filius.»

Eusebius episcopus dixit: «Est aliquid tam impium, tam profanum, quam quod dixit sapientem Filium Dei negare?»

Palladius dixit: «Sapientia dicitur, quis potest sapientiam denegare?»

Ambrosius episcopus dixit: «Sapiens est, an non?»

Palladius dixit: «Sapientia est.»

Ambrosius episcopus dixit: «Sapiens ergo, cum sit sapientia.»

Palladius dixit: «Secundum Scripturas vobis respondemus.»

Ambrosius episcopus dixit: «Etiam sapientem, quantum video, Filium Dei Palladius negare conatus est.»

Eusebius episcopus dixit: «Qui negat Filium Dei sapientem, anathema sit.»

Omnes episcopi dixerunt, «Anathema.»

28. Eusebius episcopus dixit: «Etiam Secundianus ad hoc respondeat.»

Cumque Secundianus reticeret, Ambrosius episcopus dixit: «Qui tacet, integrum vult habere judicium.» Et addidit:

«Solum Patrem bonum cum dicit, Filium confessus est, an negavit?»

Palladius dixit: «Legimus: *Ego sum pastor bonus* **(Joan. X, 11)**; et nos negamus? Quis non dicat bonum Dei Filium?»

Ambrosius episcopus dixit: «Ergo bonus est Christus?»

Palladius dixit: «Bonus.»

Ambrosius episcopus dixit: «Male ergo Arius de solo Patre dixit, cum etiam Filius Dei Deus omnibus sit.»

Palladius dixit: «Qui bonum non dicit Christum, male dicit.»

29. Eusebius episcopus dixit: «Christum bonum **794** confiteris? Nam et ego bonus sum. Mihi dixit: *Euge, serve bone* **(Matth. XXV, 20)**, et: *Homo bonus profert de thesauro suo bona*» **(Luc. VI, 45)**.

Palladius dixit: «Jam dixi, vobis non respondeo usque ad plenum concilium.»

Ambrosius episcopus dixit: «Judaei dicebant quia bonus est **(Joan. VII, 12)**: et Arius negat quia Filius Dei bonus est.»

Palladius dixit: «Quis potest hot negare?» Eusebius episcopus dixit: «Bonus est ergo Deus Filius Dei.»

Palladius dixit: «Bonus Pater bonum Filium genuit.»

30. Ambrosius episcopus dixit: «Et nos bonos genuit **(Gen. I, 31)**; sed non secundum divinitatem. Deum bonum Dei Filium dicis.»

Palladius dixit: «Filius Dei bonus est.»

Ambrosius episcopus dixit: «Vides ergo quia Christum bonum, bonum filium, non bonum Deum dicis; quod a te quaeritur.» Et addidit: «Qui bonum Filium Dei Deum non confitetur, anathema.»

Omnes episcopi dixerunt: «Anathema.»

31. Item recitavit: «Solum potentem.»

Ambrosius episcopus dixit: «Potens est Filius Dei, an non?»

Palladius dixit: «Qui omnia fecit, non est potens? Qui omnia fecit, minus potest?»

Ambrosius episcopus dixit: «Ergo Arius male dixit.» Et addidit: «Vel in hoc damnas Arium?»

Palladius dixit: «Unde scio qui sit? Ego pro me respondeo tibi.»

Ambrosius episcopus dixit: « Filius Domini Dei Deus potens est?»

Palladius dixit: «Potens.»

Ambrosius episcopus dixit: «Deus bonus est?»

Palladius dixit: «Jam dixi Filium Dei unigenitum esse potentem.»

Ambrosius episcopus dixit: «Dominum potentem.»

Palladius dixit: «Filium Dei potentem.»

32. Ambrosius episcopus dixit: «Potentes et homines sunt; scriptum est enim: *Quid gloriaris in malitia, qui potens es in iniquitate* **(Psal. LI, 3)**? Et alibi: *Cum infirmor, tunc potens sum* **(II Cor. XII, 10)**. Illud a te requiro, ut confitearis Dominum potentem esse Christum Dei Filium: aut si negas, astrue. Nam qui unam potentiam dico Patris et Filii, sic Filium Dei dico potentem sicut et Patrem. Dubitas ergo confiteri Dominum potentem esse Dei Filium?»

Palladius dixit: «Jam dixi, secundum disputationem, prout possumus, respondemus vobis; vos enim soli vultis esse judices: vos litigatores esse vultis. Non vobis respondemus nunc, sed in concilio generali et pleno respondebimus vobis.

Ambrosius episcopus dixit: «Anathema illi, qui negat Dominum potentem Christum.»

Omnes episcopi dixerunt: «Anathema.»

33. Item recitatum est: «Solum potentem, omnium judicem.»

Palladius dixit: «Omnium judicem Filium Dei. Est qui dat, est qui accipit.»

Ambrosius episcopus dixit: «Per gratiam dedit, **795** an per naturam? Et hominibus datur judicium.»

Palladius dixit: «Patrem majorem dicis, an non?»

Ambrosius episcopus dixit: «Postea respondebo tibi.»

Palladius dixit: «Ego tibi non respondeo, si non respondes mihi.»

Eusebius episcopus dixit: «Nisi impietatem Arii ex ordine damnaveris, interrogandi non tibi dabimus facultatem.»

Palladius dixit: «Non tibi respondeo.»

Ambrosius episcopus dixit: «Filius Dei, sicut lectum est, judex est, an non?»

Palladius dixit: «Si non respondes mihi, ego tibi, ut impio, non respondeo.»

34. Ambrosius episcopus dixit: «Habes professionem meam, qua respondebo tibi, Interim perlegatur epistola Arii.» Et addidit: «In epistola Arii invenies et hoc sacrilegium, quod tu moliris.»

Palladius dixit: «Ego qui interrogo, non respondetis?»

Eusebius episcopus dixit: «Filium Dei Deum aequalem dicimus.»

Palladius dixit: «Tu judex es, tui exceptores hic sunt.»

Ambrosius episcopus dixit: «Scribant tui, qui volunt.»

35. Palladius dixit: «Pater major est, an non?»

Eusebius episcopus dixit: «Secundum divinitatem aequalis est Filius Patri. Habes in Evangelio quod Judaei persequebantur eum; quia non solum solvebat sabbatum, sed et Patrem suum dicebat Deum, aequalem se faciens Deo **(Joan. V, 18)**. Quod ergo impii persequentes confessi sunt, nos credentes negare non possumus.»

Ambrosius episcopus dixit: Et alibi habes: «*Qui cum esset in forma Dei, non rapinam arbitratus est esse se aequalem Deo; sed semet ipsum exinanivit, formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus obediens usque ad mortem*» **(Philip. II, 6)**. Et «addidit: Vides quia in forma Dei aequalis est? Et *formam,* inquit, *servi accepit* **(Ibid.)**. In quo ergo minor est? Secundum formam utique servi, non Dei.»

Eusebius episcopus dixit: «Sicut in forma servi constitutus, inferior servo non fuit: ita in forma Dei constitutus, inferior Deo esse non potuit.»

36. Ambrosius episcopus dixit: «Aut dic quia secundum divinitatem minor est Filius Dei.»

Palladius dixit: «Pater major est.»

Ambrosius episcopus dixit: «Secundum carnem.»

Palladius dixit: «*Qui me misit, major est me* **(Joan. XIV, 27)**. Caro missa est a Deo, aut Filius Dei?»

Ambrosius episcopus dixit: «Falsari a vobis divinas Scripturas hodie comprobamus; sic enim scriptum est: *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis. Non turbetur cor vestrum: non quomodo hic mundus dat, ego do vobis. Si diligeretis me, gauderetis quia dixi, vado ad Patrem; quia Pater major me est.* Non dixit: Qui me misit, major me est» **(Ibid.)**.

Palladius dixit: «Pater major est.»

Ambrosius episcopus dixit: «Anathema illi, qui divinis Scripturis addit aliquid, aut minuit.»

796 Omnes episcopi dixerunt: «Anathema.»

37. Palladius dixit: «Pater major est Filio.»

Ambrosius episcopus dixit: «Secundum carnem Filius minor est Patre, secundum divinitatem aequalis est Patri: legi igitur Dei Filium aequalem Patri, sicut jam et prolata exemplaria testantur **(Psal. CXV, 16)**. Secundum carnem autem quid miraris minorem; cum dixerit se servum **(Matth. XXI, 42)**, cum dixerit se lapidem, cum dixerit se vermem **(Psal. XXI, 7)**, cum dixerit se minorem angelis; quia scriptum est: *Minorasti eum paulo minus ab angelis*» **(Psal. VIII, 6)**.

Palladius dixit: «Impie vos asserentes video: non respondemus vobis sine auditoribus.»

Sabinus episcopus dixit: «Nemo requirat ab eo sententiam, qui tam innumeris sententiis blasphemavit.»

Palladius dixit: «Non vobis respondemus.»

38. Sabinus episcopus dixit: «Ab omnibus jam damnatus est Palladius: Arii blasphemiae multo minores sunt quam Palladii. Et cum Palladius surrexisset, atque foras exire voluisset: Ideo, inquit surrexit Palladius, quoniam apertis Scripturarum testimoniis convincendum esse se cernit, sicut jam convictus est; sic enim lectum est, secundum divinitatem quod aequalis Patri Filius sit. Accipiat autem quia Filius Dei secundum divinitatem majorem non habet. Scriptum est: *Abrahae cum repromisisset Deus . . . quoniam nullum alium habebat majorem, per quem juraret, juravit per semet ipsum* **(Hebr. VI, 13)**. Vides igitur Scripturam, quia nullum alium majorem habet, per quem juraret. Filius autem

est, de quo dicitur quoniam ipse visus est Abrahae; unde et ait: *Abraham diem meum vidit, et gavisus est* **(Joan. VIII, 56)**.

Palladius dixit: «Pater major est.»

Eusebius episcopus dixit: «Quando ut Deus locutus est, majorem non habuit: quando ut homo locutus, majorem habuit.»

39. Palladius dixit: «Pater genuit Filium, Pater misit Filium.»

Ambrosius episcopus dixit: «Anathema illi, qui negat Filium secundum divinitatem aequalem Patri.»

Omnes episcopi dixerunt: «Anathema.»

Palladius dixit: «Filius subjectus Patri, Filius praecepta Patris custodit.»

Ambrosius episcopus dixit: «Subjectus secundum carnis rationem. Caeterum et ipse meministi quia legisti: *Nemo venit ad me nisi quem Pater attraxerit*» **(Joan. VI, 44)**.

Sabinus episcopus dixit: «Dicat si secundum divinitatem subjectus est Patri, an secundum incarnationem?»

40. Palladius dixit: «Ergo Pater major est.»

Ambrosius episcopus dixit: «Et alibi scriptum est: Fidelis Deus, per quem vocati estis in communionem Filii ejus **(I Cor. I, 9)**. Ego dico Patrem majorem esse secundum carnis assumptionem, quam suscepit Filius Dei, non secundum divinitatem.»

Palladius dixit: «Quae enim comparatio est Filii Dei? Et caro potest dicere: Deus me major est? Caro loquebatur, aut divinitas; quia ibi erat caro?»

797 Ambrosius episcopus dixit: «Caro sine anima non loquitur.»

Eusebius episcopus dixit: «Deus in carne loquebatur secundum carnem, quando dicebat: *Quid me persequimini hominem* **(Joan. VIII, 40)**? Quis hoc dixit?»

Palladius dixit: «Filius Dei.»

Ambrosius episcopus dixit: «Deus ergo Filius Dei est secundum divinitatem, et homo est secundum carnem.»

Palladius dixit: «Carnem suscepit.»

Eusebius episcopus dixit: «Ergo humanis verbis usus est.»

Palladius dixit: «Carnem humanam suscepit.»

41. Ambrosius episcopus dixit: «Dicat quia non secundum divinitatem Apostolus dixit subjectum, sed secundum carnem; scriptum est enim: *Humiliavit semetipsum, factus obediens usque ad mortem* **(Philip. II, 8)**. In quo ergo mortem gustavit?»

Palladius dixit: «Quia se humiliavit.»

Ambrosius episcopus dixit: «Non divinitas, sed caro humiliata est atque subjecta.» Et addidit: «Creaturam perfectam bene dixit Arius, an male dixit?»

Palladius dixit: «Ego tibi non respondeo auctoritatem non habenti.»

Ambrosius episcopus dixit: «Profitere quod vis?»

Palladius dixit: «Non respondeo vobis.»

42. Sabinus episcopus dixit: « Pro Ario non respondes, ad interrogata non respondes?»

Palladius dixit: «Pro Ario ego non respondi.»

Sabinus episcopus dixit: «Usque adeo respondisti, ut Filium Dei negares potentem, negares verum Deum.»

Palladius dixit: «Ego te judicem non patior, quem impietatis arguo.»

Sabinus episcopus dixit: «Ipse nos coegisti sedere.»

Palladius dixit: «Mandavi ut sederetis, ut arguerem vos. Quare subripuistis imperatori? Ut plenum concilium non esset, obripuistis.»

Ambrosius episcopus dixit: «Cum Arii impietates legerentur, et impietas tua pariter condemnata est, quae consensit Arianae impietati. Placuit tibi in epistola media lectionem proponere, quam volebas: responsum tibi est quemadmodum Filius Patrem majorem dixerit, eo quod secundum carnis susceptionem Pater major est eo. Proposuisti etiam subjectum esse Filium Dei; et in hoc responsum tibi est, quia subjectus Filius Dei secundum carnem est, non secundum divinitatem. Habes professionem nostram, nunc audi caetera. Quoniam tibi responsum est, responde ad ea, quae leguntur.»

43. Palladius dixit: «Non tibi respondeo; quia quaecumque ego dixi, non sunt scripta: vestra tantummodo scribuntur verba: non vobis respondeo.»

Ambrosius episcopus dixit: «Omnia vides scribi. Denique quae scripta sunt, abundant ad tuae impietatis indicium.» Et addidit: «Creaturam dicis Christum, an negas?»

Palladius dixit: «Non respondeo.»

798 Ambrosius episcopus dixit: «Ante horam citra actam, cum legeretur quia Arius dixit creaturam Christum, negasti: oblatum est tibi, ut damnares perfidiam, noluisti: vel nunc dic utrum natus ex Patre Christus sit, an creatus?»

Palladius dixit: Si vultis, exceptores nostri veniant, et sic totum excipiatur.»

Sabinus episcopus dixit: «Adducat suos exceptores.»

Palladius dixit: «Pleno concilio vobis respondebimus.»

44. Ambrosius episcopus dixit: «Attalus in tractatu Nicaeni concilii subscripsit. Neget factum, quia venit ad concilium. Dicat hodie utrum subscripserit in tractatu Nicaeni concilii, an non.» Cumque Attalus reticeret, Ambrosius episcopus dixit: «Attalus presbyter licet inter Arianos sit, tamen habet auctoritatem loquendi: libere profiteatur utrum subscripserit in tractatu Nicaeni concilii sub episcopo suo Agrippino, an non.»

Attalus dixit: «Jam dixisti me aliquoties damnatum: non tibi respondeo.»

Ambrosius episcopus dixit: «Subscripsisti in tractatu concilii Nicaeni, an non?»

Attalus dixit: «Non tibi respondeo.»

45. Palladius dixit: «Modo vultis tractatum plenum haberi, an non?»

Chromatius presbyter dixit: « Creaturam non negasti, potentem negasti. Omnia negasti, quae fides catholica profitetur.»

Sabinus episcopus dixit: «Testes sumus nos Attalum subscripsisse in concilio Nicaeno, et nunc nolle respondere. Quid cunctis videtur?

Cumque Attalus reticeret, Ambrosius episcopus dixit: «Dicat utrum subscripserit in tractatu concilii Nicaeni, an non?»

46. Palladius dixit: «Exceptor vester et noster stent, et omnia scribant.»

Valerianus episcopus dixit: «Jam quae dixisti, et quae negasti, scripta sunt omnia.»

Palladius dixit: «Dicite quod vultis.»

Ambrosius episcopus dixit: «Quia saepius vult damnari Palladius, qui jam frequenter damnatus est, lego epistolam Arii, quam ille noluit condemnare: profitemini quid vobis videtur?»

Omnes episcopi dixerunt: «Legatur.» Et recitata est: «Nato autem non putative,» et reliqua.

Ambrosius episcopus dixit: «Respondi tibi de majore, respondi tibi et de subjecto: nunc et ipse responde.»

47. Palladius dixit: Non respondebo nisi auditores veniant post Dominicam diem.»

Ambrosius episcopus dixit: «Veneras tractaturus, sed posteaquam objeci tibi, vidisti epistolam Arii, quam damnare noluisti, asserere autem non potes; idcirco nunc refugis et cavillaris. Plenarie ipsam recito ad singula. Dic utrum Christus creatus videatur; an fuit, quando non fuit: an vero semper fuit unigenitus Dei Filius? **799** Cum Arii epistolam audieris, aut damna, aut proba.»

48. Palladius dixit: «Cum impietatis te arguam, te judice non utor. Transgressor es.»

Sabinus episcopus dixit: «Quas impietates objicis fratri nostro et consacerdoti nostro Ambrosio, dicito.»

Palladius dixit: «Jam vobis dixi, pleno concilio respondebo, et praesentibus auditoribus.»

Ambrosius episcopus dixit: «In consessu fratrum meorum cupio confutari et redargui. Quae igitur impie dixerim, dicito: sed impius tibi videor, qui pietatem astruo.»

Sabinus episcopus dixit: «Ergo impius tibi videtur, qui Arii blasphemias arguit?»

49. Palladius dixit: « Ego non negavi bonum Filium Dei.»

Ambrosius episcopus dixit: «Dicis ergo Christum Deum bonum?»

Palladius dixit: «Non vobis respondeo.»

Valerianus episcopus dixit: «Nolite multum adigere Palladium, non potest vera nostra simpliciter confiteri. Ipsius enim conscientia duplici blasphemia confusa est; nam a Photinianis est ordinatus, et cum ipsis est damnatus: et nunc plenius damnabitur.

Palladius dixit: «Hoc proba.»

Sabinus episcopus dixit: «Non aliter poterat Christum verum negare, nisi auctores suos sequeretur.»

50. Ambrosius episcopus dixit: «Objecisti me esse impium, hoc proba.»

Palladius dixit: «Expositionem nostram afferemus; cum autem attulerimus, tunc disputatio habebitur.»

Ambrosius episcopus dixit: «Damna impietatem Arii.»

Cum reticeret Palladius, Eusebius episcopus dixit: «Superfluis immoratur. Tot impietates Arii Palladius noluit condemnare, immo potius asserendo confessus est. Hunc qui non damnat, similis illius est, et haereticus jure dicendus est.»

Omnes episcopi dixerunt: «A nobis omnibus anathema sit Palladio.»

51. Ambrosius episcopus dixit: «Acquiescis, Palladi, ut caetera legantur Arii.»

Palladius dixit: «Date auditores: veniant et ex utraque parte exceptores. Non potestis esse judices, si auditores non

habuerimus; et nisi ex utraque parte venerint, qui audiant, non vobis respondemus.»

Ambrosius episcopus dixit: «Quos quaeris auditores?»

800 Palladius dixit: «Sunt hic viri honorati multi.»

Sabinus episcopus dixit: «Post tot blasphemias auditores petis?»

Ambrosius episcopus dixit: «Sacerdotes de laicis judicare debent, non laici de sacerdotibus. Sed tamen quos judices petas, dicito.»

Palladius dixit: «Auditores veniant.»

Chromatius presbyter dixit: «Salva condemnatione sacerdotali, quin et qui Palladii sunt, etiam nunc in pleno legantur.»

52. Palladius dixit: «Non permittuntur loqui. Auditores veniant, et ex utraque parte exceptores, et respondebunt vobis hi in concilio generali.»

Ambrosius episcopus dixit: «Etsi in multis impietatibus deprehensus sit, erubescemus tamen. ut videatur qui sacerdotium sibi vindicat, a laicis esse damnatus: ac per hoc quoque et in hoc ipso damnandus est, qui laicorum exspectat sententiam; cum magis de laicis sacerdotes debeant judicare. Juxta ea quae hodie audivimus Palladium profitentem, et juxta ea quae condemnare noluit, pronuntio illum sacerdotio indignum et carendum, ut in loco ejus catholicus ordinetur.»

Omnes episcopi dixerunt: «Anathema Palladio.»

53. Ambrosius episcopus dixit: «Imperator clementissimus et christianus sacerdotum judicio causam, et ut ipsi arbitri essent altercationis, inquit, constituissemus. Quoniam igitur nobis judicium videtur delatum interpretes esse Scripturarum, condemnenus Palladium, qui impii Arii noluit damnare sententiam: et quia ipse Filium Dei sempiternum, et caetera quae actis inhaerent, negavit. Ergo anathema habeatur.»

Omnes episcopi dixerunt: «Omnes condemnamus eum, anathema habeatur.»

Patrum singulorum in Palladium condemnatio.

54. Ambrosius episcopus dixit: «Quoniam omnes consistunt viri christiani, et Deo probati fratres, et consacerdotes nostri, dicat unusquisque quid sibi videatur.

Valerianus episcopus dixit: «Mihi quidem videtur, quia qui Arium defendit, Arianus est: qui blasphemias ejus non condemnat, ipse blasphemus est; ideoque hujusmodi hominem a consortio sacerdotum censeo esse alienum.»

Palladius dixit: «Coepistis ludere, ludite. Sine concilio orientali vobis non respondemus.»

55. Anemius episcopus Sirmiensis dixit: «Quicumque haereses Arianas non condemnat, Arianus sit necesse est. Hunc igitur alienum etiam a **801** nostra communione, et sacerdotali coetu denuo privatum esse censemus.»

Constantius episcopus Arausicus dixit: «Palladium Arii discipulum, cnjus impietates jam olim damnatae sunt a patribus nostris in concilio Nicaeno, et nunc hodie probatae,

cum recenserentur, a Palladio singulae; quia non confusus est dum Dei filium a Deo Patre esse alienum, cum creaturam confitetur: cum temporalem coepisse dicit, Dominum verum negat, in sempiternum censeo esse damnandum.»

56. Justus episcopus dixit: «Palladium, qui blasphemias Arii damnare noluit, sed etiam magis has confiteri videtur, censeo ulterius sacerdotem dici non posse, nec inter episcopos deputari.»

Eventius episcopus Ticiniensis dixit: «Palladium, qui impietatem Arii damnare noluit, arbitror a consortio sacerdotali in perpetuum esse remotum.

57. Abundantius episcopus Tridentinus dixit: «Cum evidentes blasphemias Palladius defendat, damnatum se ex concilio Aquileiensi cognoscat.»

Eusebius episcopus Bononiensis dixit: «Quia impietates Arii diabolico stylo conscriptas, quas non licebat nec ad aures admittere, Palladius non solum noluit condemnare; sed et earum exstitit assertor, negando Filium Dei Dominum verum, Dominum bonum, Dominum sapientem, Domicum sempiternum, hunc a coetu sacerdotali, et mea sententia et omnium catholicorum judicio arbitror jure esse damnatum.»

58. Sabinus episcopus Placentinus dixit: «Quoniam cunctis patefactum est, Palladium, qui Arianae perfidiae auctor est, etiam ejus impietatem tenere, quae contra evangelica et apostolica instituta venit, justa in eum totius concilii illata sententia est, qui meae licet parvitatis sententia sacerdotio denuo privatus, ex hoc sacrosancto coetu jure pellatur.»

Felix et Numidius legati Afrorum dixerunt: «Arianae heresis sectae in qua in Aquileiensi synodo Palladius declaratus est, anathema. Sed et eos qui contra veritatem Nicaenae synodi repugnantes sunt, condemnamus.»

59. Limenius episcopus Vercellensis dixit: «Arianam doctrinam saepe esse damnatam manifestum est; et ideo Palladius conventus in hac sacra synodo Aquileiensi, quia noluit se corrigere vel emendare: sed magis probavit reprehensibilem, et se oletavit perfidia, quam se publice confessus est tenere, hunc **802** sententia mea et ego profiteor a consortio sacerdotali esse privandum.»

Maximus episcopus Emonensis dixit: «Palladium, qui blasphemias Arii nec damnare voluit, sed magis ipse confessus est, juste ac merito esse damnatum, et Deus novit, et fidelium conscientia condemnavit.»

60. Exuperantius episcopus Dertonensis dixit: «Palladium, qui sectam Arii vel ejus doctrinam damnare noluit, sed defendit, ut caeteri consortes mei damnaverunt, etiam et ego condemno.»

Bassianus episcopus Laudensis dixit: «Audivi sicut et caeteri consortes mei, impietates Arii, quas Palladius non solum non condemnavit, sed confirmavit: hic anathema sit, et sacerdotio privabitur.»

61. Philaster episcopus Brixianus dixit: «Blasphemias et iniquitatem Palladii, qui Arianam doctrinam sequitur et defendit, una cum omnibus ego condemnavi.»

Constantius episcopus Sciscianensis dixit: «Palladium, qui blasphemias et impietates Arii non condemnavit, sicut et caeteri consacerdotes mei, et ego censeo damnandum.»

Heliodorus episcopus Altiniensis dixit: «Qui perfidiam Arii omniumque haereticorum, quorum consors est Palladius, cujus insipiens cor, qui veritatem non est confessus, cum caeteris consacerdotibus meis condemno.»

62. Felix episcopus Jadertinus dixit: «Palladium, qui blasphemias dicit in Filium sicut Arius, cum omnibus pariter condemno.»

Theodorus episcopus Octodorensis dixit: «Palladium, qui Christum Deum verum, coaeternum Patri negavit, nec christianum hunc, nec sacerdotem ullo modo censemus.»

Dominus episcopus Gratianopolitanus dixit: «Palladium in perfidia Arii permanentem in perpetuum, sicut et fratres damnaverunt, etiam et ego censeo esse damnandum.»

63. Proculus episcopus Massiliensis dixit: «Palladium, qui Arii blasphemias sub quadam impia haereditate non condemnando defendit, sicut hunc et plurimorum jam venerabilium sacerdotum sententia blasphemum designavit, atque a sacerdotio alienum dixit, ita mea pariter sententia in perpetuum condemnatum designat.»

Diogenes episcopus Genuensis dixit: «Palladium, qui Christum Dominum Deum verum similem et **803** aequalem Patri dum non confitetur, immo negavit, damnationem judico cum caeteris fratribus meis consacerdotibus sortiri.»

64. Amantius episcopus Niciensis dixit: «Palladium, qui sectam Arii non destruxit, secundum consacerdotum meorum judicium etiam et ego condemno.»

Januarius episcopus dixit: «Sicut omnes consacerdotes mei damnaverunt Palladium, ita et ego pari judicio eum censeo esse damnandum.»

Secundianus Christum agnoscere Deum verum interpellatus eadem, qua Palladius, cavillatione conatur Patres ludificari.

65. Et cum Secundianus subripuisset, Ambrosius episcopus dixit: «Audisti, Secundiane, cujusmodi Palladius impius sententiam, sacerdotali concilio damnatus exceperit; licet displicuerit nobis quod ejus, hoc est, Palladii non horrueris amentiam, tamen de te aliqua specialiter quaero. Utrum Dei Filium Dominum nostrum Jesum Christum, verum vel non verum Deum dicas?»

Secundianus dixit: «Qui negat Deum verum esse Patrem Domini et Dei nostri Jesu Christi, non est christianus: nec qui negat Dominum Filium Dei verum.»

Ambrosius episcopus dixit: «Deum verum Dei Filium confiteris?»

Secundianus dixit: «Verum Dei Filium, unigenitum Dei Filium verum dico.»

66. Ambrosius episcopus dixit: «Verum Dominum dicis?»

Secundianus dixit: «Verum unigenitum Filium: quis negat verum Filium Dei?»

Eusebius episcopus dixit: «Non sufficit quod Filium Dei unigenitum confiteris; nam hoc omnes confitentur: sed hoc movet, quod Arius dixit Dominum solum Patrem, solum verum: negavit Filium Dei Dominum verum. Simpliciter Filium Dei Deum verum confiteris?»

Secundianus dixit: «Quis fuerit Arius, ignoro: quid dixerit nescio. Mecum loqueris vivus ad vivum. Illud dico quod Christus dixit: *Unigenitum qui est in sinu Patris* **(Joan. I, 18)**; ergo unigenitum Filium se asserit Patris: Filius igitur unigenitus est Dei Filius verus.»

67. Ambrosius episcopus dixit: «Deus verus est, verus Dei Filius Deus?» Et addidit: «In divinis libris scriptum est: *Quia qui jurant super terram, jurabunt Deum verum* **(Esai. LXVI, 16)**. Quod utique de Christo esse non dubium est. Nos ergo verum Deum profitemur: et fides nostra haec est, et professio, quia unigenitus Patris Filius est verus Deus. Dic et tu de Deo vero, deinde Filium Deum verum.»

Secundianus dicit: «De Deo vero.»

804 68. Ambrosius episcopus dixit: «Filius Dei Deus verus est?»

Secundianus dixit: « Ergo mendax.»

Ambrosius episcopus dixit: «In hoc fraudem facis, ut non Deum verum dicas, sed Deum unigenitum verum, ac per hoc dic simpliciter: Unigenitus Dei Filius Deus verus est.»

Secundianus dixit: «Unigenitum dixi Dei Filium.»

69. Eusebius episcopus dixit: «Hoc Photinus non negat, hoc Sabellius confitetur.»

Ambrosius episcopus dixit: «Et qui hoc non confitetur, jure damnatur; ac per hoc saepe te convenio, licet cavillando negaveris veritatem. Non quaero ut tantummodo unigenitum verum Filium dicas Dei, sed etiam Deum verum.»

Secundianus dixit: Veritatis me servum profiteor. Quae dico, non scribuntur: et quae dicis, scribuntur. Christum verum Dei Filium dico. Quis negat Filium Dei verum esse?»

70. Ambrosius episcopus dixit: « Qui negat Deum verum unigenitum Dei Filium, anathema sit.»

Secundianus dixit: «Deum verum unigenitum Filium Dei: Quid mihi profiteris, quod non est scriptum?»

Ambrosius episcopus dixit: «Apertum sacrilegium est, quando Christum Dei Filium Arius Deum verum negavit.»

Secundianus dixit: «Jesum Christum Filium Dei Deum, qui Christus dicatur Filius verus, Filium Dei dico: sed verum Deum non est scriptum.»

71. Ambrosius episcopus dixit: «Nondum resipuisti?» Et adjecit: «Ne quid illi videatur esse subreptum, confirmet sententiam suam. Dicat ergo unigenitum Christum Dei Filium Deum verum.»

Secundianus dixit: «Jam dixi. Quid mihi extorquere vis amplius?»

Ambrosius episcopus dixit: «Quid dixisti? Certe si dixisses tanta, quod gloriose dicitur, saepe repetendum est.»

Secundianus dixit: «Dictum est: *Sit sermo vester, est est, non non* **(Matth. V, 37)**.»

72. Ambrosius episcopus dixit: «Qui dicit ipsum Patrem Filium, sacrilegus est. Hoc a te quaero, ut dicas de Deo vero Deum verum Dei Filium natum.»

Secundianus dixit: «Ego Filium a Deo genitum, dicente ipso: *Genui te* **(Psal. CIX, 3)**; et confitentem se genitum esse, dico.»

73. Ambrosius episcopus dixit: «A Deo vero Deus verus est?»

Secundianus dixit: «Et cum nomini etiam addis, et verum, audis qualis in te fides sit, et christianus es?»

Eusebius episcopus dixit: «Qui negavit illum Deum verum? Arius et Palladius negavit. Tu si Deum **805** verum credis, debes simpliciter designare.

74. Ambrosius episcopus dixit: «Si non dixeris Deum verum de Deo vero natum esse, Christum negasti.»

Secundianus dixit: «Interrogatus de Filio, dedi responsum: quemadmodum deberem profiteri, respondi. Habemus vestram expositionem, afferemus, legatur.»

Ambrosius dixit: «Hodie afferre debueras, caeterum tu subterfugere conaris. Professionem a me exigis; et professionem a te exigo. Deus verus est Dei Filius?»

Secundianus dixit: «Unigenitus est Deus Dei Filius. Et ego eum interrogo: Unigenitus est?»

75. Ambrosius episcopus dixit: Ratio permoveat «nos, et impietas et insipientia tua. Cum dicis Deum verum unigenitum, non Deum verum dicis: sed verum unigenitum. Ac per hoc, ut istam adimas quaestionem, ita responde: Ex Deo vero Deus verus est?»

Secundianus dixit: «Ergo Deus Deum non genuit? Deus verus ille qui est, quod est, genuit; unum verum, unigenitum Filium genuit?»

Ambrosius dixit: «Non confiteris Deum verum, sed vis dicere verum unigenitum. Et ego unigenitum dico, sed et Deum verum.»

Secundianus dixit: «Ego dico genitum a Patre, verum genitum dico omnibus.»

Episcoporum et presbyterorum qui concilio interfuerunt, nomina.

76. Valerianus episcopus Aquileiensis.
Ambrosius episcopus Mediolanensis.
Eusebius episcopus Bononiensis.
Limenius episcopus Vercellensis.
Anemius episcopus Sirmiensis Illyrici.
Sabinus episcopus Placentinus.
Abundantius episcopus Tridentinus. Philaster episcopus

Brixianus.
Constantinus episcopus Arausicus, legatus Gallorum.
Theodorus episcopus Octodorensis.
Dominus episcopus Gratianopolitanus.
Amantius episcopus Niciensis.
Maximus episcopus Emonensis.
Bassianus episcopus Laudensis.
Proculus episcopus Massiliensis, legatus Gallorum.
Heliodorus episcopus Altiniensis.
Felix episcopus Jadertinus.
Eventius episcopus Ticiniensis.
Exsuperantius episcopus Dertonensis.
Diogenes episcopus Genuensis. Constantius episcopus Scisciensis.
Justus episcopus Lugdunensis, alius legatus Gallorum.
Felix legatus Afrorum.
Numidius legatus Afrorum. Evagrius presbyter et legatus.

Artemius, Almachius, Januarius, Jovinus, Macedonius, Cassianus, Marcellus, Eustathius, Maximus, Chromatius presbyter.

806 EPISTOLA IX.

Concilium Gallis episcopis gratias agit, eisque Palladii et Secundiani damnationem scribit.

Concilium quod convenit Aquileiae, dilectissimis fratribus episcopis Galliarum provinciae Viennensis et Narbonensis primae et secundae .

1. Agimus gratias sanctae unanimitati vestrae, quod in dominis et fratribus nostris Constantio et Proculo omnium vestri praesentiam nobis contulistis: simulque praescripta majorum sequentes, non mediocre addidistis pondus sententiis nostris, cum quibus etiam vestrae sanctitatis convenit professio, domini fratres dilectissimi. Itaque ut libenter suscepimus memoratos de vestro nostroque consortio sanctos viros, ita etiam uberi gratiarum actione dimittimus.

2. Quam necessarius autem conventus hic fuerit, rebus ipsis patescet, quando adversarii et inimici Dei, Arianae sectae ac haeresis defensores, Palladius ac Secundianus, duo tantum, qui ausi sunt ad Concilium convenire, debitam praesentes excepere sententiam, super impietate convicti. Valete. Incolumes vos et florentissimos Deus noster tueatur omnipotens domini, fratres dilectissimi. Amen.

EPISTOLA X.

Imperatoribus de synodi convocatione gratias agit; qui ad eam convenerint, exponit; haereticorum tergiversationem, blasphemias ac pervicaciam memorat; tandem implorat fidem

imperatorum, ut et eorum auctoritate exsecutioni mandentur concilii decreta, et alii nonnulli haeretici coerceantur.

Imperatoribus clementissimis et christianis, beatissimisque principibus GRATIANO, VALENTINIANO et THEODOSIO, sanctum Concilium quod convenit Aquileiae.

1. Benedictus Deus Pater Domini nostri Jesu Christi, qui vobis Romanum imperium dedit, et benedictus Dominus noster Jesus Christus unigenitus Dei Filius, qui regnum vestrum sua pietate custodit, apud quem gratias agimus vobis, clementissimi principes, quod et fidei vestrae studium probavistis, qui ad removendas altercationes congregare studuistis sacerdotale Concilium, et episcopis dignatione vestra honorificentiam reservastis; ut nemo deesset volens, nemo cogeretur invitus.

2. Itaque juxta mansuetudinis vestrae praeceptum convenimus sine invidia multitudinis, et cum affectu disceptationis: nec ulli de haereticis episcopi sunt reperti, nisi Palladius et Secundianus, nomina vetustae perfidiae, propter quos congregari concilium postulabant de extrema orbis parte Romani. Ecce nullus senectutis **807** gravatus annis, cujus vel sola esset reverenda canities, de ultimo sinu maris Oceani venire compulsus est, et concilio nihil defuit: nullus debile corpus trahens, jejuniorum stipendiis oneratum, itineris est coactus injuria fortitudinis amissae damna deflere; nullus postremo pauperiem in sacerdotibus gloriosam subsidio

veniendi destitutus ingemuit. Unde completum est in te, clementissime principum Gratiane, quod Scriptura divina laudavit: *Beatus qui intelligit super egenum et pauperem* **(Psal. XL, 2)**.

3. Quam vero grave fuisset propter duos tantum in perfidia cariosos sacerdotes toto orbe essent Ecclesiae summis sacerdotibus destitutae! Qui etiamsi venire propter prolixitatem itineris nequiverint, tamen omnes prope ex omnibus provinciis occidentalibus, missis adfuere legatis, et attestationibus evidentibus id se tenere, quod nos asserimus, et in tractatu Nicaeni congruere concilii designarunt, sicut subjecta declarant. Ubique ergo nunc pro vestro imperio concinunt vota populorum, nec tamen arbitrio vestro fidei assertores defuerunt. Nam licet evidentia essent praescripta majorum, a quibus impium est et sacrilegum deviare; tamen disceptandi obtulimus facultatem.

4. Ac primo principium ipsum obortae discussimus quaestionis, atque Arii epistolam putavimus esse recitandam, qui auctor Arianae haeresis invenitur, unde et haeresis nomen accepit; ea videlicet et gratia, ut quoniam Arianos se negare consueverant, Arii blasphemias aut incusando damnarent, aut astruendo defenderent, aut certe non recusarent nomen ejus, cujus impietatem perfidiamque sequerentur. Sed quia auctorem suum nec damnare poterant, nec probare volebant; cum ipsi ad disceptandum ante triduum provocassent loco et tempore constituto, non exspectata conventione, prodiissent, subito qui dixerant se quia christiani essent facile probaturos (quod nos libenter accepimus, et optavimus ut probarent), fugere congressum illico et disceptationem declinare coeperunt.

5. Multus tamen nobis cum his sermo fuit, propositae divinae in medio Scripturae, disceptandi de primo ortu diei in horam septimam copia data, delata patientia. Atque utinam pauca dixissent, vel certe quae audivimus, possemus abolere! Nam sacrilegis vocibus cum Arius solum Patrem sempiternum, solum bonum, solum verum Deum, solum immortalitatem habentem, solum sapientem, solum **808** potentem dicendo, expertem horum Filium impia commonitione voluisset intelligi; isti Arium potius sequi, quam sempiternum Deum Dei Filium, et verum Deum, et bonum Deum, et sapientem, et potentem, et immortalitatem habentem voluerunt fateri. Multas horas frustra consumpsimus. Crescebat illorum impietas, nec corrigi ullo poterat modo.

6. Denique cum viderent se Arii epistolae sacrilegiis perurgeri (quam ideo subdidimus, ut eam etiam vestra clementia perhorresceret), resilientes de media epistolae lectione, petierunt ut eorum propositis responderemus. Quamquam non esset ordinis neque rationis, ut proposita interrumperemus; responsumque esset a nobis ut damnarent Arii impietates, et de quibus vellent, ordine, locoque servato, eorum intentionibus responderemus: tamen acquievimus praeposterae voluntati. Ibi tum Evangelii scripta falsantes, proposuerunt nobis, dixisse Dominum: Qui me misit, major me est; cum aliter scriptum doceat series Scripturarum.

7. Redarguti de falsitate sunt, ut faterentur; nec tamen ratione correcti. Nam cum diceremus secundum carnis susceptionem minorem Patre suo Filium dici, secundum divinitatem autem pro testimoniis Scripturarum parem Patri et aequalem probari, nec posse ibi esse discretionis gradus alicujus, aut

magnitudinis, ubi esset unitas potestatis; non solum illi noluerunt emendare errorem, sed etiam vesaniam augere coeperunt, ut et subjectum secundum divinitatem dicerent Filium, quasi ulla Dei secundum divinitatem et majestatem suam possit esse subjectio. Mortem denique ejus non ad sacramentum nostrae salutis, sed ad infirmitatem quamdam divinitatis referunt.

8. Horremus, clementissimi principes, tam dira sacrilegia, pravosque doctores; et ne ulterius populos deciperent quos tenebant, sacerdotio putavimus abdicandos; quoniam subditi libelli impietatibus concinebant. Neque enim dignum est ut ejus sacerdotium sibi vindicent, quem negarunt. Vestram fidem, vestram gloriam deprecamur, ut reverentiam imperii vestri deferatis auctori, censeatisque impietatis assertores, et adulteros veritatis, datis apicibus clementiae vestrae ad judicia competentia, ab Ecclesiae arcendos esse liminibus, et ut in damnatorum locum per nostrae parvitatis legatos sancti subrogentur sacerdotes.

9. Attalum quoque presbyterum de praevaricatione confessum, et Palladii sacrilegiis inhaerentem, **809** parilis sententia comprehendit. Nam quid de magistro ejus Juliano Valente dicamus? qui cum esset proximus, declinavit sacerdotale concilium; ne eversae patriae, proditorumque civium praestare causas sacerdotibus cogeretur. Qui etiam torquem, ut asseritur, et brachiale, Gothica profanatus impietate, more indutus gentilium, ausus sit in conspectu exercitus prodire Romani: quod sine dubio non solum in sacerdote sacrilegium, sed etiam in quocumque christiano est; etenim abhorret a more Romano. Nisi forte sic solent idololatrae sacerdotes prodire Gothorum.

10. Moveat pietatem vestram sacerdotale nomen, quod ille sacrilegus infamat; qui etiam suorum vocibus, si qui tamen superesse possunt, nefandi sceleris arguitur. Certe domum repetat suam, non contaminet florentissimae Italiae civitates, qui nunc illicitis ordinationibus consimiles sui sociat sibi, et seminarium quaerit suae impietatis atque perfidiae per quosque perditos derelinquere; qui episcopus esse nec coepit. Nam primo Patavione superpositus fuerat sancto viro Marco, admirabilis memoriae sacerdoti; sed posteaquam deformiter dejectus a plebe est, qui Patavione esse non potuit, is nunc Mediolani post eversionem patriae, dicamus proditionem, inequitavit.

11. Super omnibus ergo pietas vestra nobis consulere dignetur; ne nos obtemperantes vestrae tranquillitatis statutis, frustra convenisse videamur. Non solum enim cavendum est, ne nostra, sed etiam vestra decreta infamentur. Petimus igitur ut legatos concilii, sanctos viros aeque clementia vestra audire dignetur, et cum effectu eorum quae poscimus, maturius redire praecipiat; ut mercedem recipiatis a Domino Deo Christo, cujus ecclesias ab omni sacrilegorum labe purgastis.

12. Photinianos quoque, quos et superiori lege censuistis nullos facere debere conventus, et eam quae de sacerdotum concilio data est congregando, removistis; petimus, ut quoniam in Sirmiensi oppido adhuc conventus tentare cognovimus, clementia vestra, interdicta etiam nunc coitione, reverentiam primum Ecclesiae **810** catholicae, deinde etiam legibus vestris deferri jubeatis; ut et vos, Deo praesule, triumphetis, qui paci Ecclesiarum quietique consulitis.

EPISTOLA XI.

Imperatoribus, quid in synodo actum fuerit, significant; eosque monent, ne Ursinum sibi patiantur obrepere, ipsum turbarum auctorem, nec non infami crimine accusatum asservantes. Rogant denique ut Romani cleri, ac simul omnium incolumitati prospiciant.

Imperatoribus clementissimis, et principibus christianis, gloriosissimis ac beatissimis GRATIANO, VALENTINIANO, et THEODOSIO Concilium quod convenit Aquileiae.

1. Provisum est quidem, clementissimi principes, vestrae tranquillitatis statutis, ne Arianorum perfidia possit ulterius vel latere, vel serpere; etenim effectum concilii decretis putamus minime defuturum: nam quantum ad partes spectat occidentis, duo tantum reperti sunt, qui auderent profanis et impiis vocibus obviare concilio, vix angulum Ripensis Daciae turbare consueti.

2. Aliud est quo magis angimur, de quo, quoniam convenimus, fuit rite tractandum; ne posset totum corpus

Ecclesiae toto orbe diffusum, et universa turbare. Nam licet frequenter convenerimus Ursinum non potuisse obrepere pietati vestrae (quamvis quietum nihil esse patiatur, et inter tot bellicas necessitates obreptio importuna tentetur), tamen ne sancta mens vestra, animique tranquillitas, quae omnibus consulere gestit, importuni hominis simulata adulatione flectatur, deprecandos vos et obsecrandos, si dignanter ducitis, aestimamus, non solum praecaventes futura, sed etiam praeterita, quae jam ipsius temeritate gesta sunt, perhorrescentes. Nam si aliquam viam nactus fuerit audaciae, quid non ille confundat?

3. Sed si unius miseratio vos inflectere potest, multo magis vos precatio omnium moveat sacerdotum. Quis enim nostrum ei communionis societate jungetur, cum indebitum sibi gradum usurpare conatus sit, nec jure ad eum potuerit pervenire; et quem importune affectavit, importunissime **811** repetere moliatur? Turbarum toties damnatus, incedit adhuc quasi praeteritis non perhorrescendus exemplis. Qui plerumque (sicut in hoc concilio cognovimus, et vidimus) cum Arianis copulatus atque conjunctus erat eo tempore, quo turbare Mediolanensem Ecclesiam coetu detestabili moliebatur cum Valente: nunc ante Synagogae fores, nunc in Arianorum domibus miscens occulta concilia, et suos eis jungens; et quoniam ipse aperte in eorum congregationes prodire non poterat, instruens et informans quemadmodum pax Ecclesiae turbaretur: quorum furore respirabat, quod eorum posset fautores et socios emereri.

4. Cum igitur scriptum sit: *Haereticum post unam correptionem devita* **(Tit. III, 10)**; cum et alius vir sancto

locutus Spiritu, dixerit declinandas hujusmodi bestias, nec salutatione recipiendas **(II Joan. 10)**, neque congressu: quomodo fieri potest, ut eum quem societati eorum insertum vidimus, non etiam assertorem perfidiae judicemus? Quid etiam si deforet? tamen totius orbis Romani caput Romanam Ecclesiam, atque illam sacrosanctam Apostolorum fidem, ne turbari sineret, obsecranda fuit clementia vestra; inde enim in omnes venerandae communionis jura dimanant. Et ideo petimus et rogamus ut obrependi ei adimere dignemini facultatem.

5. Scimus clementiae vestrae sanctum pudorem; ne auditu vestro indigna ingerat, non aliena ab officio et nomine sacerdotis interstrepat, non inverecunda vobis loquatur: quem cum habere oportuerit testimonium etiam ab his qui foris sunt **(I Tim. III, 7)**, quali testimonio et cives proprii prosecuti sunt, clementia vestra meminisse dignetur. Pudet enim dicere, inverecundum est recensere quam turpis fama ejus convicio sauciaverit. Quo saltem pudore constrictus conticescere debuisset; et si haberet aliquam conscientiam sacerdotis, pacem Ecclesiae, concordiamque ambitioni suae et studio praeoptaret. Verum longe alienus ab omni verecundia, per abscissum hominem Paschasium, signiferum furoris sui, missis litteris, serit turbas, gentiles **812** quosque ac perditos homines concitare conatur.

6. Oramus igitur, ut jam et populo Romano, qui post relationem praefecti Urbis pendet incertus, et nobis sacerdotibus securitatem interdictam importunissimi hominis abjectione tribuatis. Quo impetrato, apud Deum omnipotentem Patrem, et Christum et Dominum Deum gratias jugi continuatione celebremus.

EPISTOLA XII.

Aguntur imperatoribus gratiae ob restitutam Ecclesiae tranquillitatem, eisdemque episcoporum preces promittuntur. Tum nuntiatis quibusdam catholicorum discidiis, rogantur iidem principes, ut Alexandriae jubeant coire concilium, cui et auxilium suum impendere non dedignentur, magnum episcopis collaturi beneficium.

Imperatoribus clementissimis christianisque, et gloriosis, beatissimisque principibus GRATIANO, VALENTIANO, et THEODOSIO sanctum Concilium quod convenit Aquileiae.

1. Quamlibet etiam redundantibus gratiarum actionibus, nequaquam tamen possumus beneficia vestrae pietatis aequare, imperatores clementissimi, atque beatissimi et gloriosissimi principes Gratiane, Valentiniane et Theodosi dilecti Deo Patri, et Filio ejus Domino nostro Jesu Christo. Nam cum post multa tempora, et persecutiones varias, quas Catholicis intulerunt Ariani, maximeque vel Lucius ille monachorum et virginum impia caede grassatus, sed etiam Demophilus dirum perfidiae caput, omnes Ecclesiae Dei, maxime quae per Orientem, Catholicis restitutae sint: in Occidentalibus autem partibus vix duo haeretici, qui obviare possint sancto concilio, sint reperti; quis est qui putet se gratiarum vestrarum fore idoneum relatorem?

2. Sed tamen etsi beneficia vestra verbis explicare non possumus, votis tamen concilii compensare desideramus: qui licet per singulas quasque ecclesias quotidianas apud Deum

nostrum pro imperio vestro celebremus excubias; tamen conducti in unum, quo munere **813** nihil esse pulchrius opinamur, Deo nostro omnipotenti et pro imperio, et pro pace ac salute vestra gratias agimus, quod per vos nobis pax et concordia ita sit refusa.

3. Equidem per Occidentales partes duobus in angulis tantum, hoc est, in latere Daciae Ripensis, ac Moesiae, fidei obstrepi videbatur: quibus tandem nunc post concilii sententiam, vestrae favore clementiae opinamur illico consulendum. Per omnes autem tractus atque regiones, et vicorum claustra usque ad oceanum manet una et intemerata fidelium communio. In Orientalibus autem partibus cognovimus quidem summo gaudio atque laetitia, ejectis Arianis qui Ecclesias violenter invaserant, sacra Dei templa per solos catholicos frequentari.

4. Sed tamen quoniam invidia diaboli numquam quiescere solet, inter ipsos catholicos audimus crebras dissensiones esse, impacatamque discordiam; totoque confundimur affectu, quod innovata pleraque comperimus, eosque gravari nunc, quos oportuit adjuvari, qui in nostra semper communione durabant. Denique Alexandrinae Ecclesiae Timotheus episcopus, sed et Antiochenae Paulinus, qui semper communionis nobiscum intemeratam habuere concordiam, dissensionibus aliorum, quorum fides superioribus temporibus haesitabat, feruntur urgeri. Quos quidem, si fieri potest, et fides plena commendat, ad consortia nostra optamus adjungi: sed ita ut vetustae communionis sociis sua praerogativa servetur, quorum nobis non superflua cura est: primo omnium, quia communionis societas nullam debet habere offensam: deinde, quia utriusque partis

dudum accepimus litteras, praecipueque illorum, qui in Antiochena Ecclesia dissidebant.

5. Et quidem nisi hostilis impedimento fuisset irruptio, aliquos etiam de nostro numero disposueramus illo dirigere, qui sequestres et arbitri refundendae, si fieri posset, pacis existerent. Sed quia studia nostra tunc temporis habere effectum per tumultus publicos nequiverunt, oblatas pietati vestrae opinamur preces nostras, quibus juxta partium factum poposcimus ut altero decedente, penes superstitem Ecclesiae jura permanerent, nec aliqua superordinatio vi attentaretur. Ideoque petimus vos, clementissimi et christiani principes, ut et Alexandriae sacerdotum catholicorum omnium concilium fieri censeatis, qui inter se plenius tractent atque definiant quibus impertienda communio quibusque servanda sit.

814 6. Nam etsi Alexandrinae Ecclesiae semper dispositionem ordinemque tenuerimus, et juxta morem consuetudinemque majorum, ejus communionem indissolubili societate ad haec usque tempora servemus; tamen ne aut aliqui videantur esse posthabiti, qui etiam pacto, quod stare volumus, communionem nostram rogarunt: aut illius pacis et societatis fidelium neglecta compendia; id obsecramus, ut cum inter se coetu pleniore tractaverint, etiam auxilia decretis sacerdotalibus vestrae pietatis aspirent. Et nobis deferri in notitiam censeatis; ne titubanti nutemus affectu, sed laeti atque securi pietati vestrae apud Deum omnipotentem agamus gratias, non solum quia exclusa perfidia est, sed quia catholicis fides et concordia est restituta. Quod a vobis Africanae et Gallicanae Ecclesiae per legatos obsecrant, hoc est, ut toto vobis faciatis in orbe episcopos

debitores; licet non mediocre sit debitum, quod virtuti vestrae debetur.

7. Ad deprecandam autem clementiam vestram, et impetranda quae poscimus, legatos fratres et compresbyteros nostros direximus, quos petimus ut et clementer audire dignemini, et redire maturius censeatis.

EPISTOLA XIII.

Actis Theodosio gratiis de restitutis in basilicas orthodoxis, et dolore suo propter Ecclesiae turbas significato, episcopum Antiochiae mortuo Meletio subrogatum queritur: et ut Nectarius Constantinopoli post Maximum ordinatus loco cedat, vel de utriusque ordinatione in synodo Romae pronuntietur, petit.

Beatissimo Imperatori, et clementissimo principi THEODOSIO, AMBROSIUS et caeteri episcopi Italiae.

1. Sanctum animum tuum Deo omnipotenti pura et sincera fide deditum sciebamus: sed recentibus cumulasti beneficiis, quod catholicos Ecclesiis reddidisti, Imperator Auguste. Atque utinam catholicos ipsos reverentiae veteri reddidisses,

ut nihil novarent contra praescripta majorum, nec temere vel servanda rescinderent, vel rescindenda servarent. Itaque dolentius forte quam inconsultius ingemiscimus, Imperator, facilius expelli potuisse haereticos, quam inter catholicos convenire. Quanta enim nuper confusio facta sit, explicari non potest.

2. Scripseramus dudum, ut quoniam Antiochena civitas duos haberet episcopos, Paulinum atque Meletium, quos fidei concinere **815** putabamus, aut inter ipsos pax et concordia salvo ordine ecclesiastico conveniret: aut certe, si quis eorum. altero superstite, decessisset, nulla subrogatio in defuncti locum, superstite altero, gigneretur. At nunc Meletio defuncto, Paulino superstite, quem in communione nostra mansisse consortia, quae a majoribus inoffense ducta, testantur, contra fas atque ecclesiasticum ordinem in locum Meletii, non tam subrogatus, quam superpositus asseritur.

3. Atque hoc factum allegatur consensione et consilio Nectarii, cujus ordinatio quem ordinem habuerit, non videmus. Namque in concilio nuper, cum Maximus episcopus Alexandrinae Ecclesiae communionem manere secum, lectis Petri sanctae memoriae viri litteris, prodidisset; ejusque intra privatas aedes, quia Ariani Ecclesiae basilicas adhuc tenebant, secretum esse, mandatoribus episcopis ordinantibus, dilucida testificatione docuisset, nihil habuimus, beatissime principum, in quo de episcopatu ejus dubitare possemus; cum vim sibi repugnanti a plerisque etiam de populo et clero testatus esset illatam.

4. Tamen ne, absentibus partibus, praesumpte aliquid definisse videremur, clementiam tuam, datis litteris,

putavimus instruendam; ut ei consuleretur ex usu publicae pacis atque concordiae; quia revera advertebamus Gregorium nequaquam secundum traditionem patrum, Constantinopolitanae Ecclesiae sibi sacerdotium vindicare. Nos igitur in synodo ea, quae totius orbis **816** episcopis videbatur esse praescripta, nihil temere statuendum esse censuimus. Adeo ipso tempore qui generale concilium declinaverunt, Constantinopolique gessisse dicuntur; nam cum cognovissent ad hoc partium venisse Maximum ut causam in synodo ageret suam (quod etiamsi indictum concilium non fuisset, jure et more majorum, sicut et sanctae memoriae Athanasius, et dudum Petrus, Alexandrinae Ecclesiae episcopi, et Orientalium plerique fecerunt; ut ad Ecclesiae Romanae, Italiae, et totius Occidentis confugisse judicium viderentur); cum eum, sicut diximus, experiri velle adversum eos, qui episcopatum ejus abnuerant, comperissent; praestolari utique etiam nostram super eo sententiam debuerunt. Non praerogativam vindicamus examinis, sed consortium tamen debuit esse communis arbitrii.

5. Postremo prius constare oportuit, utrum huic abrogandum, quam alii conferendum sacerdotium videretur; ab his praesertim, a quibus se Maximus vel destitutum, vel appetitum injuria querebatur. Itaque cum Maximum episcopum receperunt in communionem nostra consortia, quoniam eum a catholicis constitit episcopis ordinatum, nec ab episcopatus Constantinopolitani putavimus petitione removendum. Cujus allegationem praesentibus partibus aestimavimus esse pendendam. Nectarium autem cum nuper nostra mediocritas Constantinopoli cognoverit ordinatum, cohaerere communionem nostram cum Orientalibus

partibus **817** non videmus; praesertim cum ab iisdem Nectarius dicitur illico sine communionis consortio destitutus, a quibus fuerat ordinatus.

6. Non mediocris igitur hic scrupulus. Nec quaedam nos angit de domestico studio et ambitione contentio, sed communio soluta et dissociata perturbat. Nec videmus eam posse aliter convenire; nisi aut is reddatur Constantinopoli, qui prior est ordinatus: aut certe super duorum ordinatione sit in urbe Roma nostrum Orientaliumque concilium.

7. Neque enim indignum videtur, Auguste, ut Romanae Ecclesiae antistitis, finitimorumque et Italorum episcoporum debeant subire tractatum, qui unius Acholii episcopi ita exspectandum esse putaverunt judicium, ut de Occidentalibus partibus Constantinopolim evocandum putarent. Si quid uni huic reservatum est, quanto magis pluribus reservandum est!

8. Nos autem a beatissimo principe fratre tuae pietatis admoniti, ut tuae clementiae scriberemus imperio; postulamus ut ubi una communio est, commune velit esse judicium, concordantemque consensum.

EPISTOLA XIV .

THEODOSIO *quod restituendae inter orientalem atque occidentalem Ecclesiam unitati operam dedisset, commendato, episcopi cur de ea re superiorem scripserint epistolam, exponunt: addunt curae etiam sibi fuisse ut*

fautores Apollinaris condemnarentur: postremo nec se Concilium petendo injuriam cuipiam intulisse, nec a majorum instituto usquam defecisse asserunt.

Beatissimo imperatori, et clementissimo principi THEODOSIO, AMBROSIUS et caeteri episcopi Italiae.

1. Fidei tuae diffusa toto orbe cognitio intimum nostrae mentis demulsit affectum; eoque, ut haec quoque gloria tuo imperio crearetur, quod unitatem reddidisse Occidentalium juxta atque Orientalium Ecclesiis videreris, clementiam tuam obsecrandam pariter, ac super Ecclesiasticis negotiis instruendam nostris litteris aestimavimus, Imperator tranquillissime ac fidelissime. Dolori enim erat inter Orientales atque Occidentales interrupta sacrae communionis esse consortia.

2. Silemus jam quorum errore, quorumve delicto, ne serere fabulas et alloquia cassa videamur. Nec nos tentasse poenitet, quod intentatum caderet in culpam. Isto enim saepe arguebamur, quod posthabere Orientalium societatem, et refutare gratiam videremur.

818 3. Laborem quin etiam nobis indicendum putavimus, non pro Italia, quae jamdudum ab Arianis quieta atque secura est, nec ulla haereticorum perturbatione vexatur: non, inquam, pro nobis; quia non quaerimus quae nostra sunt, sed quae sunt omnium: non pro Gallia atque Africa, quae omnium

sacerdotum concordi societate potiuntur; sed ut ea quae communionem nostram de Orientis parte turbaverunt, cognoscerentur in synodo, et omnis e medio scrupulus tolleretur.

4. Non solum enim de his de quibus clementia tua dignata est scribere, sed etiam de illis, qui dogma nescio quod, Apollinaris asseritur, in Ecclesiam conantur inducere, nos pleraque moverunt, quae partibus fuerant resecanda praesentibus; ut convictus in dogmate novo, et redargutus in errore, nequaquam sub generali fidei lateret nomine: sed illico, quod doctrinae magisterio non teneret, et officium deponeret, et vocabulum sacerdotis; nec fibrae aliquae posthac fallere cupientibus, et praestigiarum commenta remanerent. Nam qui convictus non fuerit praesentibus partibus, quod vere augusto principalique responso tua clementia definivit, referendam semper ansulam quaestionis arripiet.

5. Eo igitur obsecravimus sacerdotale concilium, ut nemini liceret mendacium in absentem componere, et in concilio discuteretur quid esset in vero. Itaque non cadit in eos intentionis vel facilitatis ulla suspicio, qui omnia praesentibus partibus observarunt.

6. Sane allegata texuimus, non definiendi, sed instruendi gratia: et qui judicium petivimus, non deferimus praejudicium. Neque ullum eorum aestimandum convicium fuit, cum rogarentur ad concilium sacerdotes, quorum frequenter praesentior absentia fuit, quando in commune consuluit. Neque enim vel nos aestimavimus esse convicium, cum unus Constantinopolitanae Ecclesiae presbyter,

Paulus nomine, intra Achaiam synodum Orientalium juxta atque Occidentalium postulaverit.

7. Advertit clementia tua non fuisse irrationabile postulatum, quod etiam ab orientalibus est petitum. Sed quia Illyrici suspecta movetur, ideo maritima ac tutiora quaesita sunt. Neque plane nos tamquam ex forma aliquid innovavimus: sed sanctae memoriae Athanasii, qui quasi columen fidei fuit, et veteris sanctitatis patrum nostrorum in conciliis definita servantes, non evellimus terminos, quos posuerunt patres nostri; nec haereditariae communionis **819** jura violamus: sed debitam vestro imperio honorificentiam reservantes, studiosos nos pacis et quietis ostendimus.

EPISTOLA XV .

Acholii mortem se rescivisse, nec sine quodam miraculo; illum non tam mortuum esse, quam ad feliciorem vitam translatum; actiones ejus ut Elisaeo similis haberetur commeruisse, ut autem etiam Eliam dicatur exprimere, maxime successorem, quem spiritus sui haeredem fecit, persuadere; jucundissimum sibi fuisse Acholii primum congressum, et ejus obitum plurimis valde flebilem: sed viri sancti desiderium levari virtute successoris.

AMBROSIUS ANATOLIO, NUMERIO, SEVERO, PHILIPPO, MACEDONIO, AMMIANO, THEODOSIO, EUTROPIO, CLARO, EUSEBIO, et TIMOTHEO Domini sacerdotibus, et omni clero et plebi Thessalonicensium dilectis, salutem.

1. Dum semper affixum tenere animo desidero virum sanctum, atque omnes actus ejus quasi in specula positus exploro, hausi, nimia indagine sollicitudinis, amaritudinem nuntii celerioris, et quod adhuc mallem nescire, cognovi in coelestibus jam requiescere virum, quem in terris requirebamus.

2. Quaeritis quis hoc annuntiaverit, cum vestrae sanctitatis nondum venissent litterae? Non teneo auctorem nuntii: et usu quidem venit, ut non libenter teneamus nuntium moestitudinis; sed tamen clauso tunc temporis mari, occupatis terrarum barbarica infestatione regionibus, cum deesset qui advenire potuerit, non defuit qui nuntiaret: ut mihi videatur ipse sanctus annuntiasse se nobis, eo quod jam perpetuo laboris sui potiretur stipendio, et solutis vinculis corporis, inter angelorum ministeria Christo adhaereret, cupiens amantis sui errorem absolvere; ne illi longaevitatem vitae hujus deprecaremur, cui vitae aeternae jam praemia deferebantur.

3. Abiit ergo, non obiit, et emigravit a nobis veteranus Christi Jesu, coelo terrae istius solum mutans, et plaudens alis atque remigiis spiritalibus, dicit: *Ecce elongavi fugiens* **(Psal. LIV,**

8). Cupiebat enim Apostolico spiritu jamdudum terras relinquere: sed tenebatur votis universorum, sicut de Apostolo legimus **(Philip. I, 23, 24)**, quia remorari eum diutius in carne erat Ecclesiae necessarium. Vivebat enim non sibi, sed omnibus: et populi erat vitae aeternae minister; ut prius ejus fructum etiam in aliis, quam cognitionem in se adipisceretur.

4. Est igitur jam superiorum incola, possessor civitatis aeternae illius Hierusalem, quae in coelo est. Videt illic urbis ejus mensuram immensam, purum aurum, lapidem pretiosum, lumen sine sole perpetuum: et haec omnia jamdudum quidem sibi comperta, sed nunc facie **820** ad faciem manifestata videns dicit: *Sicut audivimus, ita et videmus in civitate Domini virtutum, in civitate Dei nostri* **(Psal. XLVII, 9)**. Ibi ergo positus appellat populum Dei, dicens: *O Israel, quam magna est domus Dei, et quam ingens locus possessionis ejus! magnus et non habens finem* **(Baruch. III, 24, 25)**.

5. Sed quid hoc est? Dum merita viri considero, et quasi discedentem spiritu sequor, et sanctorum choris deducentibus intermisceor, non merito ullo, sed affectu, pene sum oblitus mei. Itane ergo raptus est nobis murus fidei, gratiae, et sanctitatis: quem toties ingruentibus Gothorum catervis, nequaquam tamen potuerunt barbarica penetrare tela, expugnare multarum gentium bellicus furor? Denique in caeteris populatores locis, illic pacem rogabant; mirantibusque quid sibi sine milite ullo obsisteret, a prudentioribus intimabatur Elisaei intus imitatorem degere, aetate supparem, non imparem spiritu: caverent ne exemplo Syriaci agminis sibi quoque caecitas offunderetur **(IV Reg. VII, 1 et seq.)**.

6. Et tamen circa discipulos suos diversa dona Christi sunt. Elisaeus quidem in Samariam captivas acies induxit Syrorum; sanctus autem Acholius precibus suis fecit, ut de partibus Macedoniae victores fugaret. Nonne et hoc intelligimus virtutis superioris fuisse; ut ubi miles nullus aderat, illic pellerentur sine milite? Nonne et hoc caecitatis est, ut fugerent, quos nullus urgebat? Sed urgebat et praeliabatur sanctus Acholius non gladiis, sed orationibus: non telis, sed meritis.

7. An incognitum nobis est dimicare sanctos, etiam cum feriantur? Nonne otiosus erat Elisaeus? Otiosus scilicet corpore; sed vibrabat spiritu, et orationibus praeliabatur, quando in castris Syriae vox equitum et vox virtutis magnae audiebatur: adeo ut putarent Syri aliorum regum adversus se venire exercitus, qui populo Israel adjumento forent; unde perculsi magno fugerunt pavore, ita ut leprosi quatuor, qui mortis egressi fuerant desiderio, castra hostium depraedarentur. Nonne in Macedonia similia Dominus per orationes sancti Acholii fecit mira, aut prope majora? Non enim inani metu, nec superflua suspicione, sed saeviente lue, et ardenti pestilentia perturbati Gothi ac territi sunt. Denique tunc fugerunt, ut evaderent: regressi postea pacem rogaverunt, ut viverent.

8. Vidimus itaque in tanti viri meritis superiora saecula, et opera prophetarum, quae legebamus, aspeximus. Quasi Elisaeus inter arma, inter acies, dum vixit, versatus est, meritis suis componens praelia. Denique ubi securitas cohabitantibus reddita est, quod ipso fuit durius bello, sanctum exhalavit spiritum. Quasi Elias usque ad coelum elevatus est **(IV Reg. II, 11)**, non curru quidem igneo, nec equis igneis, nisi forte

illa non vidimus, nec in commotione aeris: sed in voluntate **821** et placiditate Dei nostri, et sanctorum angelorum laetitia, qui ad se tantum virum transisse gratulabantur.

9. Certe dubitare illa nequaquam possumus, quandoquidem reliqua congruerunt. Siquidem eodem momento, quo ille adhuc elevabatur, velut quodam melotidis suae dimisso amictu, sanctum Anysium discipulum suum induit, et sui vestivit infulis sacerdotii: cujus meritum et gratiam non nunc primum audio, nec in vestris epistolis didici, sed in vestris litteris recognovi. Nam quasi praescius successurum sibi, etsi promissis tegebat, tamen indiciis designabat, adjutum se ejus cura, labore, officio memorans; ut jam declarare consortem videretur, qui non quasi novus ad summum sacerdotium veniret, sed quasi vetus sacerdotii exsecutor accederet. Cui pulchre convenit dictum illud Evangelicum: *Euge, bone serve et fidelis, quoniam super pauca fidelis fuisti, super multa te constituam* **(Matth. XXV, 23)**.

10. Haec mihi de sancto Acholio vobiscum communia: illud tamen speciale, quod devinctus sum beatae memoriae viro; quia tribuit mihi, ut eum non ignorarem. Nam cum eo veniente ad Italiam, aegritudine confectus tenerer, ut non possem occurrere, ipse ad me venit et visitavit. Quo studio, quo affectu ipse in me, et ego in eum irruimus! Quo gemitu mala istius saeculi, et ea quae hic acciderent, deploravimus! ita ut lacrymarum profluvio vestem infunderemus, dum salutatione exoptatissima, mutuo desiderio, et expetito diu fruimur, adhaeremus amplexu. Itaque quod voti mei erat, illius beneficii fuit, quia potui illum videre. Nam etsi major portio, et plenior cognitio sit in spiritu, quo diligimus; tamen

etiam in figura corporis videre desideramus. Sic aliquando reges terrae quaerebant faciem Salomonis videre, et audire ejus sapientiam **(III Reg. X, 24)**.

11. Discessit igitur a nobis, et nos in hoc reliquit salo: sed quod illi utile, id multis ipso barbarico furore est gravius; quia illum iste depellebat, hunc nobis quis poterit repraesentare? Sed repraesentat Dominus, et se ipse in discipulo repraesentat. Repraesentant judicia vestra, quibus dictum est: *Date Levi manifestos ejus, et veritatem suam viro sancto* **(Deut. XXXIII, 18)**. Dedistis manifestum ejus, utpote ejus institutione fundatum: dedistis imitatorem viri ejus, qui dixit patri suo et matri suae: *Non vidi te* **(Ibid., 9)**; et fratres suos non scivit, et filios non recognovit: custodivit verbum Domini, et Testamentum ejus observavit. Narrabunt populi justitiam ejus **(Eccl. XLIV, 15)**.

12. Talis viri vita, talis haereditas est, talis conversatio, talis successio. Ille se monasteriis puer dedit, et intra Achaiam angusto clausus tugurio, **822** gratia tamen multarum terrarum peragravit divortia. Ad summum sacerdotium a Macedonicis obsecratus populis, electus a sacerdotibus; ut ubi ante fides per sacerdotem claudebatur, ibi postea per sacerdotem muralia fundamenta fidei confirmarentur.

13. Non alia etiam ejus discipulus imitatione, qui et ipse *dixit patri suo et matri suae: Non vidi te* **(Deut. XXXIII, 9 et seq.)**. Non vidit enim studio, non vidit affectu; et fratres suos non scivit, quia Dominum scire desideravit. Et hic recognovit verbum Domini, et custodivit testamentum ejus, et imponet honorem in ara ejus semper. Benedic, Domine, fidem ejus, sanctitatem, sedulitatem. Benedictio tua veniat super caput

ejus, et super cervicem ipsius. Sit honorificus inter fratres suos: sit in eo tauri species; ut ventilet corda inimicorum suorum, et sanctorum mentes demulceat, et judicium sacerdotum tuorum in eo sicut lilium floreat **(Ibid., 16 et seq)**. Valete, fratres, et diligite me; quia ego vos diligo.

EPISTOLA XVI.

ANYSIO *in Acholii locum recens adscito gratulatur, et decessoris sanctimoniam, adolescentiam in monasterio exactam, ornatam virtutibus juventutem, cumulatamque senectutem laudans, ut Anysius ejusdem meritorum successor fiat, apprecatur.*

AMBROSIUS episcopus ANYSIO fratri.

1. Jamdudum teneo, etsi nunc primum lego; meritisque compertum habeo, quem oculis non videram. Doleo quidem illud accidisse, sed hoc successisse gaudeo; quia licet, superstite me, non optaverim illud contingere; speravi tamen, post illius sancti viri exitum, hoc solum posse merito succedere. Tenemus ergo te sanctae memoriae Acholii dudum discipulum, nunc successorem, haeredemque ejus vel honoris vel gratiae. Magnum meritum, frater. Gaudeo tibi, ne uno quidem momento de successore tanti dubitatum viri. Et magnum onus, frater, tanti nominis pondus subisse, tantae librae, tantique examinis. Quaeritur in te Acholius: et sicut

erat in affectu tuo, ita in officiis desideratur illius virtutis, illius disciplinae effigies, illius fortitudo animi in tam senili corpore.

2. Vidi, fateor, virum; nam et hoc meritis illius debeo, quod illum viderim: vidi ita illum esse in corpore, ut extra corpus putarem: vidi imaginem illius, qui se sive in corpore, sive extra corpus nesciens, raptum ad paradisum viderat **(II Cor. XII, 2)**; ita enim percurrebat omnia excursu frequenti, Constantinopolim, Achaiam, Epirum, Italiam, ut juniores eum non possent consequi. Cedebant fortiores corpore, quia eum sine impedimento **823** esse corporis noverant; ut eo tantum pro velamine uteretur, non pro officio: certe ad servitium, non ad subsidium; ita enim affecerat corpus suum, ut in eo mundum crucifigeret, et mundo semetipsum.

3. Benedictus Dominus, et benedicta adolescentia ejus, quam exegit in tabernaculis Dei Jacob, positus in monasteriis, in quibus cum quaereretur a parentibus vel proximis, dicebat: *Qui sunt fratres mei, aut quae mater mea* **(Matth. XII, 48)**? Non novi patrem, vel matrem, vel fratres meos; nisi qui audiunt verbum Dei, et faciunt. Benedictus etiam processus juventutis ipsius, in qua ad summum electus est sacerdotium, maturo jam probatus virtutum stipendio. Venit enim tamquam David ad pacem populi reformandam **(II Reg. V, 3)**. Venit tamquam illa navis aurum secum intelligibile vehens, et ligna cedrina, et lapides pretiosos **(II Paral. IX, 21)**, et illas columbae pennas deargentatas, quibus medias inter sortes somno pacis et tranquillitatis sopore dormivit **(Psal. LXVII, 14)**.

4. Est enim sanctorum etiam somnus operarius, secundum quod scriptum est: *Ego dormio, et cor meum vigilat* **(Cant. V, 2)**. Et secundum quod Jacob sanctus **(Gen. XXVIII, 13)**, divina dormiens videbat mysteria, quae vigilans non viderat, de coelo ad terras aerem pervium sanctis, respicientem Dominum, et pollicentem terrae ejus possessionem. Itaque brevi somno dormiens impetravit, quod magno labore postea acquisivit haereditas ejus. Est enim somnus sanctorum feriatus ab omnibus corporis voluptatibus, ab omni animi perturbatione, tranquillitatem menti invehens, placiditatem animae; ut tamquam soluta nexu corporis se ablevet, et Christo adhaereat.

5. Hic est somnus vita sanctorum, quam vivebat sanctus Acholius, cujus benedicta etiam senectus. Ipsa est vere senectus illa venerabilis, quae non canis, sed meritis albescit **(Sap. IV, 8)**; ea est enim reverenda canities, quae est canities animae, in canis cogitationibus et operibus effulgens. Quae est enim vere aetas senectutis, nisi vita immaculata **(Ibid. 9)**, quae non diebus aut mensibus, sed saeculis propagatur, cujus sine fine est diuturnitas, sine debilitate longaevitas? Quo enim diuturnior, eo fortior: et quo diutius eam vitam vixerit, eo fortius in virum perfectum excrescit.

6. Hujus igitur successorem te Dominus non solum honore, sed etiam moribus probet, et summa fundare dignetur gratia; ut ad te quoque populi concurrant, de quibus dicas: *Qui sunt isti, qui sicut nebulae volant, et sicut columbae cum pullis suis* **(Esa. 60, 8)**? Veniant quoque sicut naves Tharsis **(II Paral. IX, 21)**, quae accipiant frumentum, quod Salomon verus impertivit viginti mensuras tritici. Accipiant oleum et

sapientiam Salomonis, et sit pax inter te, et populum, et testamentum pacis **824** custodias. Vale, frater, et nos dilige, quia et nos te diligimus.

EPISTOLA XVII.

Imperatorum esse religionem tueri: nec ab eis instaurationem superstitionis postulandam. Nullam ergo illorum habendam rationem a quibus quidpiam contra fidei christianae decus flagitatur. Falso petitionem senatus nomine oblatam esse, cum ei christiani senatores non consenserint. De hoc referri oportere ad Theodosium, et ad episcopos: Valentinianum, si privilegia infidelibus concesserit, ab Ecclesia rejiciendum, sed et fratris ac patris memoriae irrogaturum injuriam, de qua graviter expostulantes, inducuntur.

AMBROSIUS episcopus beatissimo principi, et christianissimo imperatori VALENTINIANO.

1. Cum omnes homines, qui sub ditione Romana sunt, vobis militent imperatoribus, terrarum atque principibus, tum ipsi vos omnipotenti Deo et sacrae fidei militatis. Aliter enim salus tuta esse non poterit, nisi unusquisque Deum verum, hoc est, Deum christianorum, a quo cuncta reguntur, veraciter colat; ipse enim solus verus est Deus, qui intima mente veneretur: *Dii* enim *gentium daemonia,* sicut Scriptura dicit **(Psal. XCV, 5)**.

2. Huic igitur Deo vero quisquis militat, et qui intimo colendum recipit affectu, non dissimulationem, non conniventiam, sed fidei studium et devotionis impendit. Postremo si non ista, consensum saltem aliquem non debet colendis idolis, et profanis ceremoniarum cultibus exhibere. Nemo enim Deum fallit, cui omnia etiam cordis occulta manifesta sunt.

3. Ergo cum a te, Imperator christianissime, fides Deo vero sit exhibenda, cum ipsius fidei studium, cautio atque devotio, miror quomodo aliquibus in spem venerit, quod debeas aras diis gentium tuo instaurare praecepto, ad usus quoque sacrificiorum profanorum praebere sumptum; quod enim jamdudum vel fisco vel arcae est vindicatum, de tuo magis conferre videbere, quam de suo reddere.

4. Et de dispendiis queruntur, qui numquam nostro sanguini pepercerunt, qui ipsa Ecclesiarum aedificia subruerunt. Petunt etiam ut illis privilegia deferas, qui loquendi et docendi nostris communem usum Juliani lege proxima denegarunt, et privilegia illa, quibus saepe decepti sunt etiam christiani: nonnullos enim illis privilegiis partim per imprudentiam, partim propter publicarum necessitatum molestias declinandas irretire voluerunt; et quia non omnes fortes inveniuntur, etiam sub principibus christianis plerique sunt lapsi.

3. Sed haec si jam sublata non essent, auferenda tuo imperio comprobarem: at cum per **825** totum fere orbem a pluribus retro principibus inhibita interdictaque sint, Romae autem a fratre clementiae tuae, augustae memoriae Gratiano, fidei verae ratione sublata sint, et datis antiquata rescriptis; ne

quaeso, vel fideliter statuta convellas, vel fraterna praecepta rescindas. De negotiis civilibus, si quid statuit, nemo putat esse temerandum; et praeceptum de religione calcatur.

6. Nullus obrepat juniori aetati tuae: sive ille gentilis est, qui ista deposcit, non debet mentem tuam vinculis suae superstitionis innectere: sed proprio studio docere et admonere te debet, quemadmodum verae fidei studere debeas; quando ille tanto motu veri vana defendit. Deferendum meritis clarorum virorum et ego suadeo: sed Deum certum est omnibus praeferendum.

7. Si de re militari est consulendum, debet exercitati in praeliis viri exspectari sententia, consilium comprobari: quando de religione tractatus est, Deum cogita. Nullius injuria est, cui Deus omnipotens antefertur. Habet ille sententiam suam. Invitum non cogitis colere, quod nolit; hoc idem vobis liceat, Imperator, et unusquisque patienter ferat, si non extorqueat imperatori, quod moleste ferret, si ei extorquere cuperet imperator. Ipsis gentilibus displicere consuevit praevaricantis affectus; libere enim debet defendere unusquisque fidele mentis suae et servare propositum.

8. Quod si aliqui nomine christiani tale aliquid decernendum putant, mentem tuam vocabula nuda non capiant, nomina cassa non fallant. Quisquis hoc suadet, sacrificat, et quisquis hoc statuit: tolerabilius tamen est unius sacrificium, quam lapsus omnium. Totus hic christianorum periclitatur senatus.

9. Si hodie gentilis aliquis, Imperator, quod absit, aram statueret simulacris, et eo convenire cogeret christianos; ut sacrificantibus interessent, ut oppleret anhelitus et ora

fidelium cinis ex ara, favilla de sacrilegio, fumus ex busto: et in ea curia sententiam diceret, ubi jurati ad aram simulacri in sententiam cogerentur (propterea enim interpretantur aram locatam, ut ejus sacramento, ut ipsi putant, unusquisque conventus consuleret in medium, cum majore jam curia christianorum numero sit referta), persecutionem esse crederet christianus, qui cogeretur tali optione ad senatum venire: **826** quod fit plerumque; nam et injuriis convenire coguntur. Te ergo imperatore, christiani in aram jurare cogentur? Quid est jurare, nisi ejus quem testaris fidei tuae praesulem, divinam potentiam confiteri? Te imperatore, hoc petitur et postulatur; ut aram jubeas elevari, sumptum sacrificiis profanis dari?

10. Sed hoc non potest sine sacrilegio decerni; unde rogo te ne id decernas, statuas, vel in ejusmodi decreta subscribas. Convenio fidem tuam Christi sacerdos: omnes conveniremus episcopi, nisi incredibile hoc et repentinum ad aures pervenisset hominum, quod tale aliquid esset vel in consistorio suggestum tuo, vel a senatu petitum. Sed absit ut hoc senatus petisse dicatur: pauci gentiles communi utuntur nomine. Nam et ante biennium ferme, cum hoc petere tentarent, misit ad me sanctus Damasus Romanae Ecclesiae sacerdos, judicio Dei electus, libellum quem christiani senatores dederunt, et quidem innumeri, postulantes nihil se tale mandasse, non congruere gentilium istiusmodi petitionibus, non praebere consensum: questi etiam publice privatimque se non conventuros ad curiam, si tale aliquid decerneretur. Dignum est temporibus vestris, hoc est, christianis temporibus, ut dignitas christianis senatoribus abrogetur; quo gentilibus profanae deferatur voluntatis

effectus? Hunc libellum ego fratri clementiae vestrae direxi; unde constitit non senatum aliquid de superstitionis impensis mandasse legatis.

11. Sed fortasse dicatur: Cur dudum non interfuerint senatui, cum ista peterentur? Satis loquuntur quid velint, qui non interfuerunt: satis locuti sunt, qui apud imperatorem locuti sunt. Et miramur tamen si privatis resistendi Romae eripiunt libertatem, qui nolunt esse liberum tibi non jubere, quod non probas; servare, quod sentis.

12. Et ideo memor legationis proxime mandatae mihi, convenio iterum fidem tuam, convenio mentem tuam; ne vel respondendum secundum hujusmodi petitionem gentilium censeas, vel in ejusmodi responsa sacrilegium subscriptionis adjungas. Certe refer ad parentem pietatis tuae principem Theodosium, quem super omnibus fere majoribus causis consulere consuesti. Nihil majus est religione, nihil sublimius fide.

12*. Si civilis causa esset, diversae parti responsio servaretur; causa religionis est, episcopus convenio. **827** Detur mihi exemplum missae relationis, ut ego plenius respondeam; et sic de omnibus consultus clementiae tuae parens respondere dignetur. Certe si aliud statuitur, episcopi hoc aequo animo pati et dissimulare non possumus; licebit tibi ad Ecclesiam convenire: sed illic non invenies sacerdotem, aut invenies resistentem.

14. Quid respondebis sacerdoti dicenti tibi: Munera tua non quaerit Ecclesia, quia templa gentilium muneribus adornasti? Ara Christi dona tua respuit, quoniam aram simulacris fecisti;

vox enim tua, manus tua; et subscriptio tua, opus est tuum. Obsequium tuum Dominus Jesus recusat et respuit, quoniam idolis obsecutus es; dixit enim tibi: *Non potestis duobus dominis servire* **(Matth. VI, 25)**. Privilegia tua sacratae Deo virgines non habent, et vindicant virgines Vestae? Cur sacerdotes Dei requiris, quibus petitiones profanas gentilium praetulisti? Alieni erroris societatem suscipere non possumus.

15. Quid respondebis his verbis? Puerum esse te lapsum? Omnis aetas perfecta Christo est; omnis Deo plena. Pueritia fidei non probatur: parvuli etiam Christum intrepido adversus persecutores ore confessi sunt.

16. Quid respondebis germano tuo? Nonne tibi dicet: Victum me esse non credidi, quia te imperatorem reliqui: mori non dolui, quia te haeredem habebam: imperio me decedere non ingemui; quia imperia mea, praesertim de religione divina, omnibus saeculis mansura credebam? Hos ergo titulos piae virtutis erexeram, has de saeculo manubias, haec spolia de diabolo, has ego de adversario omnium exuvias offerebam, in quibus aeterna victoria est. Quid mihi plus potuit meus hostis auferre? Abrogasti decreta mea: quod adhuc ille qui contra me levavit arma, non fecit. Nunc gravius telum corpore recipio, quod a fratre mea statuta damnantur. Meliore parte mei apud te periclitor; illa enim mors corporis, ista virtutis est. Nunc mihi abrogatur imperium, et quod est gravius, abrogatur a tuis, abrogatur a meis: et id abrogatur, quod in me etiam mei adversarii praedicarunt. Si volens acquievisti, damnasti fidem meam: si invitus cessisti, prodidisti tuam. Ergo, quod gravius est, et in te periclitor.

16*. Quid respondebis etiam patri, qui te majore dolore conveniet, dicens: De me, fili, **828** pessime judicasti, qui putasti quod ego gentilibus conniventiam praestitissem: nemo ad me detulit aram esse in illa Romana curia; numquam tantum nefas credidi, quod in communi illo christianorum gentiliumque concilio sacrificarent gentiles, hoc est, insultarent gentiles praesentibus christianis, et inviti christiani interesse sacrificiis cogerentur. Multa et diversa crimina, me imperante, commissa sunt, ultus sum quaecumque sunt deprehensa: si quis tunc latuit, debet ergo dicere me probasse, quod ad me nemo detulerat? De me pessime judicasti, si mihi superstitio aliena, non fides mea servavit imperium.

17. Unde cum id advertas, Imperator, Deo primum, deinde patri et fratri injurias irrogari, si quid tale decernas; peto ut id facias, quod saluti tuae apud Deum intelligis profuturum.

RELATIO SYMMACHI URBIS PRAEFECTI.

Imperatoribus supplicat senatus nomine, ut veteres religiones instaurentur, ac reparetur ara Victoriae, ut ad eam jusjurandum exigatur more antiquo; non enim superiores principes in eo imitandos, quod eam sustulere, sed in eo quod alios ritus non sustulerunt. Hoc ab eis Romam poscere, et profecto sine damno aerarii concedi posse: iniquum autem illud habendum, quod bona sibi legata Vestales sacrificique adire prohibeantur: quam rem dii ulti dicuntur immissa fame. Negat denique dicendum, quod petit, sumptum

publicum: et orationem cohortando imperatores ad postulata sibi praestanda claudit.

1. «Ubi primum senatus amplissimus, semperque vester, subjecta legibus vitia cognovit, et a principibus piis vidit purgari famam proximorum temporum, boni saeculi auctoritatem secutus, evomuit diu pressum dolorem, atque iterum me querelarum suarum jussit esse legatum: cui ideo divi principis denegata est ab improbis audientia quia non erat justitia defutura, domini imperatores Valentiniane, Theodosi, et Arcadi inclyti, victores ac triumphatores, semper augusti.

2. «Gemino igitur functus officio, et ut praefectus vester gesta publica prosequor, et ut legatus civium mandata commendo. Nulla est hic dissensio voluntatum; quia jam credere homines desierunt aulicorum se studio praestare, si discrepent. Amari, coli, diligi, majus imperio est. Quis ferat obfuisse reipublicae privata certamina? Merito illos senatus insequitur, qui potentiam suam famae principis praetulerunt.

3. «Noster autem labor pro clementia vestra ducit excubias. **829** Cui enim magis commodat quod instituta majorum, quod patriae jura et fata defendimus, quam temporum gloriae: quae tum major est, cum vobis contra morem parentum intelligitis nil licere? Repetimus igitur religionum statum, qui reipublicae diu profuit. Certe numerentur principes utriusque sectae, utriusque sententiae; proximus eorum ceremonias patrum coluit, recentior non removit. Si exemplum non facit religio veterum, faciat dissimulatio proximorum.

4. «Quis ita familiaris est barbaris, ut aram victoriae non requirat? Cauti in posterum sumus, et talium rerum ostenta vitamus. Reddatur tamen saltem nomini honor, qui numini denegatus est. Multa victoriae debet aeternitas vestra, et adhuc plura debebit. Aversentur hanc potestatem, quibus nihil profuit: vos amicum triumphis patrocinium nolite deserere. Cunctis potentia ista votiva est: nemo colendam neget, quam profitetur optandam.

5. «Quod si hujus ominis non esset justa vitatio, ornamentis saltem curiae decuit abstinere. Praestate, oro vos, ut ea quae pueri suscepimus, senes posteris relinquamus. Consuetudinis amor magnus est. Merito divi Constantii factum diu non stetit. Omnia vobis exempla vitanda sunt, quae mox remota didicistis. Aeternitatem curamus famae et nominis vestri; ne quid futura aetas inveniat corrigendum.

6. «Ubi in leges vestras et verba jurabimus? qua religione mens falsa terrebitur; ne in testimoniis mentiatur? Omnia quidem Deo plena sunt, nec ullus perfidis tutus est locus: sed plurimum valet ad metum delinquendi etiam praesentia religionis urgeri. Illa ara concordiam tenet omnium, illa ara fidem convenit singulorum: neque aliquid magis auctoritatem facit sententiis nostris, quam quod omnia quasi juratus noster ordo decernit. Patebit ergo sedes profana perjuriis, et hoc inclyti principes mei probabile judicabunt, qui sacramento publico tuti sunt.

7. «Sed divus Constantius idem fecisse dicitur. Caetera potius illius principis aemulemur: qui nihil tale esset aggressus, si quis ante se alius deviasset. **830** Corrigit enim sequentem lapsus prioris, et de reprehensione antecedentis exempli

nascitur emendatio. Fas fuit ut parens ille clementiae vestrae in re adhuc nova non caveret invidiam. Num potest etiam nobis eadem defensio convenire, si imitemur, quod meminimus improbatum?

8. «Accipiat aeternitas vestra alia ejusdem principis facta, quae in usum dignius trahat. Nil ille decerpsit sacrarum virginum privilegiis, replevit nobilibus sacerdotia, Romanis ceremoniis non negavit impensas, et per omnes vias aeternae Urbis laetum secutus senatum, vidit placido ore delubra, legit inscripta fastigiis deorum nomina, percontatus est templorum origines, miratus est conditores. Cumque alias religiones ipse sequeretur, has servavit imperio; suus enim cuique mos, suus cuique ritus est. Varios custodes urbibus et cultus mens divina distribuit. Ut animae nascentibus, ita populis fatales genii dividuntur. Accedit utilitas, quae maxime homini deos asserit. Nam cum ratio omnis in operto sit, unde rectius quam de memoria atque documentis rerum secundarum cognitio venit numinum? Jam si longa aetas auctoritatem religionibus faciat, servanda est tot saeculis fides, et sequendi sunt nobis parentes, qui secuti sunt feliciter suos.

9. «Romam nunc putemus assistere, atque his vobiscum agere sermonibus: Optimi principes, patres patriae reveremini annos meos, in quos me pius ritus adduxit. Utar cerimoniis avitis; neque enim poenitet. Vivam meo more, quia libera sum. Hic cultus in leges meas orbem redegit: haec sacra Annibalem a moenibus, a Capitolio Senonas repulerunt. Ad hoc ergo servata sum, ut longaeva reprehendar? Videro quod instituendum putatur; sera tamen et contumeliosa emendatio senectutis.

10. «Ergo diis patriis, diis indigetibus pacem rogamus. Aequum est quidquid omnes colunt, unum putari. Eadem spectamus astra, commune coelum est, idem nos mundus involvit. Quid interest qua quisque prudentia verum requirat? Uno itinere non potest perveniri ad tam grande secretum: sed haec otiosorum disputatio est: nunc preces, non certamina offerimus.»

831 11. «Quanto commodo sacri aerarii vestri Vestalium virginum praerogativa detracta est? Sub largissimis imperatoribus denegatur, quod parcissimi praestiterunt? Honor solus est in illo velut stipendio castitatis. Ut vitae earum capiti decus faciunt, ita insigne ducitur sacrificii vacare muneribus. Nudum quodammodo nomen immunitatis requirunt; quoniam paupertate a dispendio tutae sunt. Itaque amplius laudi earum tribuunt, qui aliquid rei detrahunt; siquidem saluti publicae dicata virginitas crescit merito, cum caret praemio.

12. «Absint ab aerarii vestri puritate ista compendia. Fiscus bonorum principum non sacerdotum damnis, sed hostium spoliis augeatur. Ullumne lucrum compensat invidia? Et quia avaritia in mores vestros non cadit, hoc miseriores sunt, quibus subsidia vetera decerpta sunt. Etenim sub imperatoribus, qui alieno abstinent, qui resistunt cupiditati, ad solam detrahitur amittentis injuriam, quod desiderium non movet auferentis.

13. «Agros etiam virginibus et ministris deficientium voluntate legatos fiscus retentat. Oro vos, justitiae sacerdotes, ut urbis vestrae sacris reddatur privata successio. Dictent testamenta securi, et sciant sub principibus non avaris stabile

esse, quod scripserint. Delectet vos ista felicitas generis humani, coepit causae hujus exemplum sollicitare morientes. Ergo Romanae religiones sub Romana jura non pertinent? Quod nomen accipiet ablatio facultatum, quas nulla lex, nullus casus fecit caducas? Capiunt legata liberti, servis testamentorum justa commoda non negantur: tantum nobiles virgines, et fatalium sacrorum ministri excluduntur praediis haereditate quaesitis? Quid juvat saluti publicae castum corpus dicare, et imperii aeternitatem coelestibus fulcire praesidiis, armis vestris, aquilis vestris amicas applicare virtutes, pro omnibus efficacia vota suscipere, et jus cum omnibus non habere? Itaque melior est servitus, quae hominibus impenditur? Rempublicam laedimus, cui numquam expedit ut ingrata sit.

14. «Nemo me putet solam causam religionum tueri: ex hujusmodi facinoribus orta sunt cuncta Romani generis incommoda. Honoraverat lex parentum vestales virgines, ac ministros deorum, victu modico, justisque privilegiis: Stetit muneris hujus integritas usque ad degeneres trapezitas, qui ad mercedem vilium bajulorum sacrae castitatis alimenta verterunt. Secuta est hoc factum fames publica, et spem provinciarum omnium messis aegra decepit. Non sunt haec vitia terrarum. Nihil imputamus astris. Nec rubigo segetibus obfuit, nec **832** avena fruges necavit: sacrilegio annus exaruit; necesse enim fuit perire omnibus, quod religionibus negabatur.

15. «Certe si est hujus mali aliquod exemplum, imputemus tantam famem viribus annorum: Gravis hanc sterilitatem aura constrinxit: silvestribus arbustis vita producitur, et rursus ad Dodonaeas arbores plebis rusticae inopia convolavit. Quid

tale provinciae pertulerunt, cum religionum ministros honor publicus pasceret? Quando in usum hominum concussa quercus, quando vulsae sunt herbarum radices, quando alternos regionum defectus deseruit fecunditas mutua; cum populo et virginibus sacris communis esset annona? Commendabat enim terrarum proventus victus antistitum, et remedium magis, quam largitas erat. An dubium est semper pro copia omnium datum, quod nunc inopia omnium vindicavit?

16. «Dicet aliquis sumptum publicum denegatum alienae religionis impendiis. Absit a bonis principibus ista sententia; ut quod de communi quibusdam tributum est, in jure fisci esse videatur. Nam cum respublica de singulis constet; quod ab ea proficiscitur, sit rursus proprium singulorum. Omnia regitis, sed suum cuique servatis: plusque apud vos justitia. quam licentia valet. Consulite certe munificentiam vestram, an haec publica velit existimari, quae in alios transtulistis? Semel honori urbis delata compendia desinunt esse tribuentium: et quod a principio beneficium fuit, usu atque aetate fit debitum. Inanem igitur metum divino animo vestro tentat incutere, si quis asserit conscientiam vos habere praebentium, nisi detrahentium subieritis invidiam.

17. «Faveant clementiae vestrae sectarum omnium arcana praesidia: et haec maxime, quae majores vestros aliquando juverunt, vos defendant, a nobis colantur. Eum religionum statum petimus, qui divo parenti culminis vestri servavit imperium, qui fortunato principi legitimos suffecit haeredes. Spectat senior ille divus ex arce siderea lacrymas sacerdotum, et se culpatum putat more violato, quem libenter ipse servavit.

18. «Praestate etiam divo fratri vestro alieni consilii correctionem: tegite factum quod senatui displicuisse nescivit; Siquidem constat ideo exclusam legationem, ne ad eum judicium publicum perveniret. Pro existimatione est temporum superiorum, ut non dubitetis abolere, quod probatum est principis non fuisse.»

833 EPISTOLA XVIII.

Relationi Symmachi respondet AMBROSIUS, *et post conciliatam sibi* VALENTINIANI *benevolentiam, tria in eadem relatione praecipua capita aggreditur. Nam prosopopoeiae qua Roma priscos suos ritus poscere fingebatur, alia ejusdem Romae contraria efflagitantis opponitur, cum Vestalibus et sacrificulis virgines sacrae et Christi sacerdotes comparantur, ac tandem quod sublatas illas ceremonias famem ultam fuisse dictitabatur, id vanum esse invictissimis argumentis demonstratur.*

AMBROSIUS episcopus beatissimo principi, et clementissimo imperatori VALENTINIANO augusto.

1. Cum vir clarissimus praefectus urbis Symmachus ad clementiam tuam retulisset, ut ara quae de urbis Romae curia sublata fuerat, redderetur loco; et tu, imperator, licet adhuc in minoris aevi tirocinio florentibus novus annis, fidei tamen

virtute veteranus obsecrata gentilium non probares; eodem, quo comperi, puncto libellum obtuli: quo licet comprehenderim, quae suggestioni necessaria viderentur; poposci tamen exemplum mihi relationis dari.

2. Itaque non fidei tuae ambiguus, sed providus cautionis, et pii certus examinis, hoc sermone relationis assertioni respondeo, hoc unum petens, ut non verborum elegantiam, sed vim rerum exspectandam putes. Aurea enim, sicut Scriptura divina docet **(Eccl. VI, 11)**, est lingua sapientium litteratorum, quae phaleratis dotata sermonibus, et quodam splendentis eloquii velut coloris pretiosi corusco resultans, capit animorum oculos specie formosi, visuque perstringit. Sed aurum hoc, si diligentius manu tractes, foris pretium, intus metallum est. Volve, quaeso, atque excute sectam gentilium: pretiosa et grandia sonant, veri effeta defendunt: Deum loquuntur, simulacrum adorant.

3. Tria igitur in relatione sua vir clarissimus praefectus urbis proposuit, quae valida putavit: quod Roma veteres, ut ait, suos cultus requirat, et quod sacerdotibus suis virginibusque Vestalibus emolumenta tribuenda sint, et quod emolumentis sacerdotum negatis, fames secuta publica sit.

4. In prima propositione, flebili Roma quaestu sermonis illacrymat, veteres, ut ait, cultus ceremoniarum **834** requirens. Haec sacra, inquit, Annibalem a moenibus, a Capitolio Senonas repulerunt. Itaque dum sacrorum potentia praedicatur, infirmitas proditur. Ergo Annibal diu sacris insultavit Romanis, et diis contra se dimicantibus, usque ad muros urbis vincendo pervenit. Cur se obsideri passi sunt, pro quibus deorum suorum arma pugnabant?

5. Nam de Senonibus quid loquar, quos Capitolii secreta penetrantes Romanae reliquiae non tulissent, nisi eos pavido anser strepitu prodidisset? En quales templa Romana praesules habent. Ubi tunc erat Jupiter? An in ansere loquebatur?

6. Verum quid negem sacrorum ritus militasse Romanis? Sed etiam Annibal eosdem Deos colebat. Utrum volunt igitur, eligant. Si in Romanis vicerunt sacra, in Carthaginensibus ergo superata sunt: si in Carthaginensibus triumphata, nec Romanis utique profuerunt.

7. Facessat igitur invidiosa illa populi Romani querela: non hanc Roma mandavit. Aliis illa eos interpellat vocibus: Quid me casso quotidie gregis innoxii sanguine cruentatis? Non in fibris pecudum, sed in viribus bellatorum tropaea victoriae sunt. Aliis ego disciplinis orbem subegi. Militabat Camillus, qui sublata Capitolio signa, caesis Tarpeiae rupis triumphatoribus, reportavit: stravit virtus, quos religio non removit. Quid de Attilio loquar, qui militiam etiam mortis impendit? Africanus non inter Capitolii aras, sed inter Annibalis acies triumphum invenit. Quid mihi veterum exempla profertis? Odi ritus Neronum. Quid dicam bimestres imperatores, et terminos regum cum exordiis copulatos? Aut forte illud est novum, barbaros suis excessisse finibus? Numquid etiam illi christiani fuerunt, quorum miserabili novoque exemplo alter captivus imperator, sub altero captivus orbis, fefellisse quae victoriam promittebant, suas ceremonias prodiderunt? Numquid et tunc non erat ara victoriae? Poenitet lapsus: vetusta canities pudendi sanguinis traxit ruborem. Non erubesco cum toto orbe longaeva converti. Verum certe est quia nulla aetas ad perdiscendum

sera est. Erubescat senectus, quae emendare se non potest. Non annorum canities est laudata, sed morum **(Sap. IV, IX)**. Nullus pudor est ad meliora transire. Hoc solum habebam commune cum **835** barbaris, quia Deum antea nesciebam. Sacrificium vestrum ritus est bestiarum cruore respergi. Quid in mortuis pecudibus quaeritis Dei voces? Venite, et discite in terris coelestem militiam: hic vivimus, et illic militamus. Coeli mysterium doceat me Deus ipse, qui condidit: non homo, qui se ipsum ignoravit. Cui magis de Deo, quam Deo credam? Quomodo possum vobis credere, qui fatemini vos ignorare quod colitis?

8. Uno, inquit, itinere non potest perveniri ad tam grande secretum. Quod vos ignoratis, id nos Dei voce cognovimus. Et quod vos suspicionibus quaeritis, nos ex ipsa sapientia Dei et veritate compertum habemus. Non congruunt igitur vestra nobiscum. Vos pacem diis vestris ab imperatoribus obsecratis, nos ipsis imperatoribus a Christo pacem rogamus. Vos manuum vestrarum adoratis opera, nos injuriam ducimus omne quod fieri potest, Deum putari. Non vult se Deus in lapidibus coli. Denique etiam ipsi philosophi vestri ista riserunt.

9. Quod si vos ideo Christum Deum negatis; quia illum mortuum esse non creditis (nescitis enim quod mors illa carnis fuerit, non divinitatis, quae fecit ut credentium jam nemo moriatur) quid vobis imprudentius, qui contumeliose colitis, et honorifice derogatis; vestrum enim Deum lignum putatis. O contumeliosa reverentia! Christum mori potuisse non creditis. O honorifica pervicacia!

10. Sed vetera, inquit, reddenda sunt altaria simulacris, ornamenta delubris. Reposcantur haec a consorte superstitionis: christianus imperator aram solius Christi didicit honorare. Quid manus pias et ora fidelia ministerium suis cogunt sacrilegis exhibere? Vox imperatoris nostri Christum resultet, et illum solum, quem sentit, loquatur; *quia cor regis in manu Dei* **(Prov. XXI, 1)**. Numquid imperator gentilis aram Christo levavit? Dum ea quae fuerunt, reposcunt, exemplo suo admonent quantum christiani imperatores religioni, quam sequuntur, debeant deferre reverentiae; quando gentiles superstitionibus suis omnia detulerunt.

11. Dudum coepimus, et jam sequuntur exclusos. Nos sanguine gloriamur, illos dispendium movet. Nos haec victoriae loco ducimus, illi injuriam putant. Numquam nobis amplius contulerunt, quam cum verberari christianos atque proscribi ac necari juberent. Praemium fecit religio, quod perfidia putabat esse supplicium. Videte magnanimos. Per injurias, per inopiam, per supplicium nos crevimus: illi ceremonias suas sine quaestu manere posse non credunt.

836 11. Habeant, inquit, Vestales virgines immunitatem suam. Dicant hoc, qui nesciunt credere, quod possit esse gratuita virginitas: provocent lucris, qui diffidunt virtutibus. Quantas tamen illis virgines praemia promissa fecerunt? Vix septem Vestales capiuntur puellae. En totus numerus quem infulae vittati capitis, purpuratarum vestium murices, pompa lecticae ministrorum circumfusa comitatu, privilegia maxima, lucra ingentia, praescripta denique pudicitiae tempora coegerunt.

12. Attollant mentis et corporis oculos, videant plebem pudoris, populum integritatis, concilium virginitatis. Non vittae capiti decus, sed ignobile velamen usui, nobile castitati: non exquisita, sed abdicata lenocinia pulchritudinis: non illa purpurarum insignia, non luxus deliciarum, sed usus jejuniorum: non privilegia, non lucra: omnia postremo talia, ut revocari a studio putes, dum exercentur officia. Sed dum exercetur officium, studium provocatur. Suis castitas cumulatur dispendiis. Non est virginitas, quae pretio emitur, non virtutis studio possidetur: non est integritas quaecumque in auctione nummario ad tempus licitatur compendio. Prima castitatis victoria est facultatum cupiditates vincere; quia lucri studium tentamentum pudoris est. Ponamus tamen subsidia largitatum conferenda virginibus. Quae christianis munera redundabunt? quod tantas opes sufficiet aerarium? Aut si arbitrantur solis Vestalibus conferendum, non pudet, ut qui totum sibi sub imperatoribus gentilibus vindicarunt, iidem sub principibus christianis non putent nobis sortem debere esse communem.

13. Sacerdotibus quoque suis et ministris queruntur alimenta publica non deberi. Quantus hinc verborum tumultus increpuit? At contra, nobis etiam privatae successionis emolumenta recentibus legibus denegantur, et nemo conqueritur; non enim putamus injuriam, quia dispendium non dolemus. Si privilegium quaerat sacerdos, ut onus curiale declinet, patria atque avita et omnium facultatum possessione cedendum est. Quomodo hanc gentiles, si haberent, ingravarent querelam, quod sacerdos ferias ministerii sui emat totius patrimonii sui damno, et privati universae commoditatis dispendio usum publici mercetur obsequii: praetendens

communis salutis excubias, domesticae inopiae se mercede soletur; quia ministerium non vendidit, sed gratiam comparavit.

14. Conferet causas. Vos excusare vultis decurionem, cum Ecclesiae excusare non liceat sacerdotem. Scribuntur testamenta templorum ministris, nullus excipitur profanus, nullus **837** ultimae conditionis, nullus prodigus verecundiae: soli ex omnibus clerico commune jus clauditur, a quo solo pro omnibus votum commune suscipitur, officium commune defertur: nulla legata vel gravium viduarum, nulla donatio. Et ubi in moribus culpa non deprehenditur; tamen officio mulcta praescribitur. Quod sacerdotibus fani legaverit christiana vidua, valet: quod ministris Dei, non valet. Quod ego non ut querar, sed ut sciant quid non querar, comprehendi; malo enim nos pecunia minores esse, quam gratia.

15. Sed referunt, ea quae vel donata vel relicta sunt Ecclesiae, non esse temerata. Dicant et ipsi quis templis dona detraxerit quod factum est christianis. Quae si facta essent gentilibus, redderetur potius quam inferretur injuria. Nunccine demum justitia praetenditur, aequitas postulatur? Ubi tunc erat ista sententia; cum direptis christianorum omnium facultatibus, ipsos vitales anhelitus in viderent, et nullis usquam negata defunctis inhiberent supremae commercia sepulturae? Quos gentiles praecipitarunt, maria reddiderunt. Fidei ista victoria est, quod et ipsi jam facta majorum carpunt, quorum gesta condemnant. Sed quae, malum! ratio, ut eorum munera petant, quorum gesta condemnant?

16. Nemo tamen donaria delubris, et legata haruspicibus denegavit: sola sublata sunt praedia; quia non religiose utebantur iis, quae religionis jure defenderent. Qui nostro utuntur exemplo, cur non utebantur officio? Nihil Ecclesia sibi, nisi fidem possidet. Hos redditus praebet, hos fructus. Possessio Ecclesiae sumptus est egenorum. Numerent quos redemerint templa captivos, quae contulerint alimenta pauperibus, quibus exsulibus vivendi subsidia ministraverint. Praedia igitur intercepta, non jura sunt.

17. En quod factum, quae triste piaret nefas, fames, ut aiunt, publica vindicavit; quia usui omnium proficere coepit, quod proficiebat commodis sacerdotum. Propterea ergo detractis, ut aiunt, arbusta exuta corticibus, succo miserabili deficientium ora lambebant. Propterea Chaonia frugem glande mutantes, rursus in pecudum pastus, et ad infelicis victus alimenta revocati, concussa quercu, famem in silvis **838** miseram solabantur. Nova videlicet prodigia terrarum, quae numquam ante acciderant; cum superstitio gentilis toto orbe ferveret! Re vera quando ante vacuis avenis seges avari vota lusit agricolae, et spem rusticae plebis quaesita sulcis frugis herba destituit?

18. Et unde Graecis oracula habita suae quercus, nisi quia remedium silvestris alimoniae coelestis religionis donum putarunt? Talia enim suorum munera credunt deorum. Quis dodonaeas arbores, nisi gentium populus adoravit; cum pabulum triste agri nemorum honore donaret? Non est verisimile quod indignantes eorum dii id pro poena intulerint, quod solebant placati conferre pro munere.

Quae autem aequitas, ut paucis sacerdotibus dolentes victum negatum, ipsi omnibus denegarent; cum inclementior esset vindicta, quam culpa? Non est igitur idonea, quae tantam aegritudinem mundi fallentis causa constrinxerit; ut virentibus segetibus subito spes anni adulta moreretur.

19. Et certe ante plurimos annos templorum jura toto orbe sublata sunt: modone demum diis gentilium venit in mentem suas injurias ultum ire? Propterea nec assueto cursu Nilus intumuit, ut Urbicorum sacerdotum dispendia vindicaret, qui non vindicavit suorum?

20. Esto tamen si superiore anno deorum suorum injurias vindicatas putant, cur praesenti anno contemptui fuere? Jam enim nec herbarum vulsis radicibus rusticana plebs pascitur, nec baccae silvestris explorat solatia; nec cibum de sentibus rapit: sed operum laeta felicium, dum messes suas et ipsa miratatur, explevit voti satietate jejunium: usurarios nobis reddidit terra proventus.

21. Quis ergo tam novus humanis usibus vices stupeat annorum? Et tamen etiam superiore anno plerasque novimus provincias redundasse fructibus. De Galliis quid loquar solito ditioribus? Frumentum Pannoniae, quod non severant, vendiderunt: et secunda Rhetia fertilitatis suae novit invidiam; nam quae solebat tutior esse jejunio, fecunditate hostem in se excitavit: Liguriam Venetiasque autumni frumenta paverunt. Ergo nec ille sacrilegio annus exaruit, et iste fidei fructibus annus effloruit. Negent etiam quod largo fetu vineae redundaverint. **839** Itaque et messem feneratam recepimus, et liberalioris vindemiae beneficia possidemus.

22. Postremus superest et maximus locus, utrum ea quae vobis profuerint, imperatores, restituere subsidia debeatis; ait enim: Vos defendant, a nobis colantur. Hoc est, fidelissimi Principes, quod ferre non possumus; quia exprobrant nobis vestro se nomine diis suis supplicare, et vobis non mandantibus, sacrilegium immane committunt, dissimulationem pro consensu interpretantes. Sibi habeant praesidia sua: suos si possunt, illa defendant. Nam si iis a quibus coluntur, auxilio esse non possunt; quomodo possunt vos defendere, a quibus non coluntur?

23. Sed majorum, inquit, servandus est ritus. Quid quod omnia postea in melius profecerunt? Mundus ipse, qui vel primum coactis elementorum per inane seminibus, tenero orbe, concreverat, vel confuso adhuc indigesti operis caligabat horrore; nonne postea distincto coeli, maris, terrarumque discrimine, rerum formas quibus speciosus videtur, accepit? Exutae humentibus tenebris novum terrae stupuere solem. Dies in exordio non refulget, sed in processu temporis incremento luminis micat, et caloris exaestuat.

24. Luna ipsa, qua propheticis oraculis species Ecclesiae figuratur, cum primum resurgens in menstruas reparatur aetates , tenebris nobis absconditur: paulatimque cornua sua complens, vel e regione solis absolvens, clari splendore fulgoris irrutilat.

25. Exerceri in fructus terrae ante nesciebant: post ubi imperare arvis sollicitus coepit agricola, et informe solum vestire vinetis, silvestres animos domesticis mollitae cultibus exuerunt.

26. Anni ipsius aetas prima, quae nos usu parili coloravit nutu gignentium: sed in processu lapsuris floribus vernat, postremis adolescit fructibus.

27. Nos quoque aevi rudes, sensus habemus infantiam: sed mutati in annos ingenii rudimenta deponimus.

Dicant igitur in suis omnia manere debuisse principiis; mundum tenebris obductum, quia splendore solis illuxerit, displicere. Et quanto gratius est animi tenebras depulisse, quam corporis, fideique jubar emicuisse, quam solis? Ergo **840** et mundi sicut omnium rerum primaeva nutarunt, ut venerabilis canae fidei sequeretur senectus. Quos hoc movet, reprehendant messem; quia sera fecunditas est: reprehendant vindemiam; quia in occasu anni est: reprehendant olivam; quia postremus est fructus.

28. Ergo et messis nostra fides animorum est; Ecclesiae gratia meritorum vindemia est, quae ab ortu mundi virebat in sanctis, sed postrema aetate se diffudit in populos, ut adverterent omnes non rudibus animis irrepsisse fidem Christi (nulla enim sine adversario corona victoriae) sed explosa opinione, quae ante convaluit , quod erat verum, fit jure praelatum.

30. Si ritus veteres delectabant, cur in alienos ritus eadem Roma successit? Omitto absconditam pretio humum, et pastorales casas auro degeneri renitentes. Quid, ut de ipso respondeam quod queruntur, captarum simulacra urbium, victosque deos, et peregrinos ritus sacrorum alienae superstitionis aemuli receperunt? Unde igitur exemplum, quod currus suos simulato Almonis in flumine lavat Cybele? Unde Phrygii vates, et semper invisa Romanis non aequae

Carthaginis numina? Quam Coelestem Afri, Mithram Persae, plerique Venerem colunt, pro diversitate nominis, non pro numinis varietate. Sic deam esse et victoriam crediderunt, quae utique munus est, non potestas: donatur, non dominatur, legionum gratia, non religionum potentia. Magna igitur dea, quam militum multitudo sibi vindicat, vel praeliorum donat eventus?

31. Hujus aram strui in urbis Romae curia petunt, hoc est, quo plures conveniunt christiani. Omnibus in templis arae, ara etiam in templo victoriarum. Quoniam numero delectantur, sacrificia sua ubique concelebrant. Quid est nisi insultare fidei, unius arae sacrificium vindicare? Ferendumne istud, ut gentilis sacrificet, et christianus intersit? Hauriant, inquit, hauriant vel inviti fumum oculis, symphoniam auribus, cinerem faucibus, thus naribus, et aversantium licet ora excitata focis nostris favilla respergat. Non illi satis sunt lavacra, non porticus, non plateae occupatae simulacris? Etiamne in communi illo concilio non erit communis conditio? Obstringetur pia senatus portio obtestantium vocibus, adjurantium sacramentis. Si refutet, videbitur mendacium prodere: **841** si acquiescat, sacrilegium confiteri.

32. Ubi, inquit, in leges vestras et verba jurabimus? Ergo mens vestra, quae legibus tenetur inclusa, ceremoniis gentium suffragium colligit, fidem stringit? Jam non solum praesentium, sed absentium etiam, et quod est amplius, imperatores, fides vestra pulsatur; vos enim cogitis, si jubetis. Constantius augustae memoriae nondum sacris initiatus mysteriis, contaminari se putavit, si aram illam videret. Jussit auferri, non jussit reponi. Illud auctoritatem facti habet, hoc praecepti non habet.

33. Nemo sibi de absentia blandiatur. Praesentior est, qui se animis inserit, quam qui oculis protestatur. Plus enim est mente connecti, quam corpore copulari. Vos senatus cogendi concilii praesules habet, vobis coit: vobis conscientiam suam, non diis gentium praestat: vos liberis suis, non tamen fidei suae praefert. Haec est charitas expetenda, haec est charitas major imperio, si fides tuta sit, quae servat imperium.

34. Sed fortasse aliquem moveat ita fidelissimum principem destitutum: proinde quasi meritorum pretium caducis aestimetur praesentium. Quis enim sapiens non in orbe quodam atque circuitu locata humanarum rerum novit negotia; quia non eosdem semper successus habent: sed variant status, et mutant vices?

35. Quem beatiorem Cneio Pompeio Romana templa miserunt? At is cum tribus triumphis terrarum cinxisset orbem, pulsus acie, bello profugus, et sui terminis exsul imperii, Canopei manu spadonis occubuit.

36. Quem nobiliorem Cyro Persarum totius Orientis terrae regem dederunt? Is quoque cum principes potentissimos adversantes vicisset, victos reservasset, muliebribus armis fusus interiit. Et ille rex qui superatos etiam consessus honore donaverat, exsecto capite et intra utrem plenum cruoris, satiari jussus, incluso, femineis imperiis ludibrio fuit. Adeo in istius vitae curriculo non paria paribus, sed longe diversa referuntur!

37. Quem etiam magis sacrificiis deditum, quam Carthaginensium ducem Hamilcarem reperimus? Qui cum toto praelii tempore inter acies positus dimicantes, sacrificium

faceret; ubi partem suorum victam esse cognovit, in ipsos quos adolebat, se praecipitavit ignes: ut eos vel corpore suo restingueret, quos sibi nihil profuisse cognoverat.

842 38. Nam de Juliano quid loquar? qui cum responsis haruspicum male credulus esset, ademit sibi subsidia revertendi. Ergo in communi casu non est communis offensa; neminem etenim promissa nostra luserunt.

39. Respondi lacessentibus tamquam non lacessitus; refellendae etenim Relationis, non exponendae superstitionis mihi studium fuit. Te tamen, imperator, ipsa eorum relatio faciat cautiorem. Nam cum de superioribus principibus texuisset, quia prior eorum numerus ceremonias patrum coluit, recentior non removit; addidisset etiam: si exemplum religio veterum non facit, faciat dissimulatio proximorum; evidenter docuit quid et fidei tuae debeas, ut gentilitii ritus non sequaris exemplum: et pietati, ut fratris statuta non violes. Si enim pro suis dumtaxat partibus eorum dissimulationem principum praedicarunt, qui cum essent christiani, decreta tamen gentilium minime removerunt: quanto magis amori debes deferre fraterno, ut qui dissimulare deberes, etiamsi quid forsitan non probares, ne fraternis derogares statutis, et nunc teneas quod et fidei tuae, et germanitatis necessitudini judicas convenire.

EPISTOLA XIX.

AMBROSIUS *a* VIGILIO *ad episcopatum recens allecto, ut sibi formam institutionis traderet, obsecratus, admonet ne fideles cum infidelibus patiatur inire conjugia: deterreat populum a fraudibus atque fenoribus: ad hospitalitatem vero illum hortetur: sed potissimum ut memorata christianorum cum gentilibus matrimonia efficacius prohibeat, historiam Samsonis universam decurrit atque edisserit.*

AMBROSIUS VIGILIO.

1. Poposcisti a me institutionis tuae insignia, quoniam novus accitus es ad sacerdotium. Et quoniam te ipsum aedificasti, ut oportuit, qui dignus habitus es tanto munere; quomodo et alios aedifices, significandum videtur.

2. Primum omnium cognosce Ecclesiam Domini tibi commissam; ideoque vitandum semper, ne quid obrepat offensionis, et fiat velut commune corpus ejus gentilium admixtione. Unde Scriptura tibi dicit: Ne accipias uxorem de filiabus Chananaeorum, sed vade in Mesopotamiam, in domum Bathuel, id est, domum sapientiae; et ejus tibi acquire copulam **(Gen. XXVIII, 1, 2)**. Mesopotamia autem regio est in partibus Orientis, quae duobus maximis per ea locorum Euphrate **843** et Tigri fluminibus circumvenitur, quibus origo est in Armeniae locis. Influunt autem diverso meatu in mare Rubrum; et ideo Mesopotamiae nomine signatur figura Ecclesiae, quae maximis fluentorum prudentiae irriguis atque justitiae fecundat mentes fidelium, quibus sacri baptismatis, cujus typus praecessit in Rubro mari infundit gratiam,

culpamque abluit. Doce ergo plebem, ut non ex alienigenis, sed ex domibus christianis conjugii quaeratur copula.

3. Nemo fraudet mercenarium mercede debita; quia et nos mercenarii sumus Dei nostri, et ab eo mercedem laboris nostri exspectamus **(Levit. XIX, 13)**. Et tu quidem, o quicumque es negotiator, mercenario tuo mercedem pecuniariam negas, id est, vilem, caducam: tibi autem negabitur merces promissorum coelestium: *Non fraudabis* ergo, ut Lex dicit, *mercenarium mercede sua* **(Deut. XXIV, 14)**.

4. Non dabis pecuniam tuam ad usuram; quoniam scriptum est quod is qui pecuniam suam non dedit ad usuram, habitabit in tabernaculo Dei **(Ps. XIV, 5)**; nam ille supplantatur, qui usurarum captat emolumenta. Itaque vir christianus si habet, det pecuniam quasi non recepturus: aut certe sortem, quam dedit, recepturus. Habet in ea non mediocrem gratiae usuram. Alioquin decipere istud est, non subvenire. Quid enim durius, quam ut des pecuniam tuam non habenti, et ipse duplum exigas? Qui simplum non habuit unde solveret, quemadmodum duplum solvet?

5. Exemplo nobis sit Tobias, qui numquam requisivit pecuniam, quam dederat, nisi extremo vitae suae tempore **(Tob. IV, 21)**; magis ne fraudaret haeredem, quam ut depositam pecuniam cogeret ac recuperaret. Populi saepe conciderunt fenore, et ea publici exitii causa exstitit. Unde nobis sacerdotibus id praecipue curae sit, ut ea vitia resecemus, quae in plurimos videntur serpere.

6. Hospitem doce voluntarium magis quam ex necessitate esse oportere; ne in hospitio deferendo inhospitalem affectum

animi sui prodat, et in ipsa hospitis susceptione per injuriam violetur gratia: sed magis excolatur officiorum usu, et aliquo humanitatis ministerio. Non enim a te munera exiguntur ditia, sed **844** officia voluntaria, plena pacis, et convenientis concordiae; meliora sunt enim olera cum amicitia et gratia, quam si exquisitis dapibus adornetur convivium, si desit affectus gratiae **(Prov. XV, 17)**. Legimus peremptos gravi populos excidio propter violata jura hospitii **(Judic. XX, 44)**. Propter libidinem quoque commissa bella atrocia **(Gen. XXXIV, 25)**.

7. Sed prope nihil gravius quam copulari alienigenae, ubi et libidinis et discordiae incentiva, et sacrilegii flagitia conflantur. Nam cum ipsum conjugium velamine sacerdotali, et benedictione sanctificari oporteat; quomodo potest conjugium dici, ubi non est fidei concordia? Cum oratio communis esse debeat, quomodo inter dispares devotione potest esse conjugii communis charitas? Saepe plerique capti amore feminarum fidem suam prodiderunt; ut patrum populus in Beelphegor. Unde Phinees, arrepto gladio, interfecit Hebraeum et Madianiten feminam **(Num. XXV, 8)**, et mitigavit indignationem divinam, ne totus populus exstingueretur.

8. Quid de pluribus exemplis loquar? Ex multis unum proferam, et ejus commemoratione liqueat, quam perniciosum sit alienigenae mulieris adscivisse copulam. Quis fortior, et ab incunabulis suis et munitior Dei spiritu, quam Nazaraeus Samson? Et ipse proditus est, et ipse per mulierem non potuit suam tenere gratiam **(Judic. XVI, 18 et seq.)**. Cujus generationis et vitae totius seriem historico digestam stylo

enarrabimus secundum sacri libri continentiam, quae in hunc est modum, non verborum serie, sed sensu.

9. Multos per annos Hebraeorum populum subditum Palaestini ac subjectum habebant; quoniam fidei praerogativam amiserat, qua victoriam patres adepti fuere. Non penitus tamen interciderat insigne electionis apud auctorem suum, et funiculus haereditatis: sed quia rerum secundarum insolentia saepe extollebantur, dabat eos plerumque in potestatem hostium, ut more ingenii humani remedium malorum de coelo sibi quaererent. Tunc enim Deo subditi sumus, cum adversis aliquibus urgemur: secundae res mentem extollunt. Quod cum alias usu probatum sit, tum maxime in ea rerum conversione, qua rursus ad Hebraeos a Palaestinis versa vice res mutatae.

10. Namque cum diuturna injuria longae subjectionis ita essent depressa Hebraeorum **845** pectora, ut nullus virili ingenio ad libertatem animos tollere auderet, ortus est illis Samson divino oraculo praedestinatus, magnus vir, nec in pluribus numerandus, sed in paucis praestantissimus, et quod sine ulla controversia sit, viribus corporis omnium facile primus. Eoque ingenti admiratione nobis spectandus a principio, non illa quae temperantiae et sobrietatis jam inde a pueritia vini abstentius praeclara insignia dedit, nec illa quae intonso capite Nazaraeus sacra diu servavit custodia: sed ab adolescentia, quae in aliis aetas mollior, in hoc egregia, atque supra humanum modum perfectae virtutis stupenda facinora effecit: quibus divini oraculi mox aperuit fidem, quod non perfunctorie tanta eum anteisset gratia; ut descenderet angelus, per quem ortus ejus praeter spem parentibus

annuntiaretur, futurum regimen et praesidium suis; nam gravibus jamdiu Palaestinorum imperiis afflictabantur.

11. Pater illi erat de tribu Dan timens Deum **(Judic. XIII, 2 et seq.)**, haud ignobili genitus loco, praestans caeteris: mater utero sterilis, sed animi virtutibus haud infecunda; quae propriae hospitio mentis recipere meruit visionem angeli, mandatum tenuit, oraculum implevit. Nec tamen passa sine viro scire vel divinitatis secretum, insinuavit marito visum sibi hominem Dei, praeclara specie, futurae sobolis ferentem oracula: qua pollicitatione sese fidentem cum conjuge fidem promissorum coelestium participare. Quod ubi comperit, pie Deum precatus oravit; ut sibi quoque visionis ejus gratia tribueretur, dicens: *Ad me, Domine, angelus veniat tuus.*

12. Unde ego arbitror, non zelo mulieris, quae esset spectabilis pulchritudinis, aliquid eum suspectum habuisse, ut quidam existimavit: sed magis divinae zelo gratiae provocatum, conspectus sacri voluisse participari munere. Neque enim vitiis animi prave affectus, tantam apud Dominum invenisset gratiam, ut angelus in ejus domum reverteretur: qui monitis iis quae usus oraculi postulavisset, subito flammae vehementis elevatus specie, sese recepit. Id formidolosum viro, mulier salubrius interpretata, in gaudium vertit, atque ademit sollicitudinem; eo quod prosperorum indicium, non adversantium sit visere Deum.

13. Talibus e coelo commendatus insignibus ubi primum adolevit, conjugio mentem intendit, sive quod vagam ac familiarem adolescentulis abhorreret animo lubricae libidinis consuetudinem: sive quia jam causa quaerebatur, quemadmodum a cervicibus plebis suae averteret

Palaestinorum potentiam, duraque imperia. Pergens itaque **(Judic. XIV, 1 et seq.)** in Thamnatam (urbi hoc nomen est in illis positae locis, quae tunc temporis Palaestinorum incolis frequentabatur), virginem **846** aspexit, grata specie, et vultu decoro, et parentes proprios, quorum comitatu fultus gradiebatur, oravit ut eam in conjugium sibi poscerent. Verum illi ignorantes quod eo intentio vergeret, ut Palaestinis aut negantibus infestior foret, aut acquiescentibus, affectus inferendae in subditos injuriae demeretur; cum ex conjunctione aequalitas par, et gratia consortii jure accresceret, aut si quid offensum esset, longius ultionis studia procederent, quasi alienigenam declinandam arbitrabantur. Sed ubi flectere animum pignoris legitimorum objectu frustra experti, in arbitrium ejus volentes concessere.

14. Recepta itaque petitione, Samson cum sibi promissam reviseret, divertit, et paulisper de aggere deflexit; continuoque occurrit ei leo ferus de silva, agresti libertate saevior. Comes nullus, telum in manibus haudquaquam suppeditabat: cedere pudor, et conscia virtus fiduciam dare. Ruentem in se brachiis amplexus necat, et lacertorum nodo exanimatum, praeter aggerem supra silvestria germina projecit ac dereliquit. Locus erat laetus pabuli herboso gramine, vinetis consitus. Itaque apud dilectissimam sibi sponsam exuvias ferae credidit sine momento futuras; cum talium rerum tempora non terribilibus spoliis, sed mitibus gaudiis, et festa fronde fiant venustiora. Denique post eadem regrediens via, favum in utero leonis offendit, atque abstulit, donum parentibus ac puellae futurum; talia enim sponsam munera decent, ac degustato melle, favum praedictis edendum dedit, causam repressit.

15. Sed forte quadam die nuptialis festi celebrabatur convivium, laeta in epulis juventus mutuis se ad ludum invitabat sermonibus; cum alius alium salsiore dicacitate perstringeret, sicut se hujusmodi usus habet, certamen laetitiae accendebatur. Ibi tum quaestionem hujusmodi proposuit Samson juvenibus coepulantibus: *De manducante exivit esca, et de forti processit dulce;* absolventibus pollicens praemium, quasi mercedem sapientiae, triginta sindones, et totidem stolas, secundum numerum virorum comessantium, aut mulctam ignorantibus.

16. Qui cum enodare implexa, et distinguere ambigua nequirent, mulierem ejus partim minis exagitando, partim fatigando precibus, eo impulere, ut a viro posceret quaestionis ejus absolutionem, insigne futurum conjugalis gratiae in mercedem amoris. Atque ea seu animi territa, seu muliebri ingenio inflexa, veluti pio questu maritalis odii dolorem praetexere hoc coepit, quod secretum viri consors totius vitae et conscia non comperisset, similisque caeteris habita foret, cui arcanum viri proprii **847** non crederetur: *Odisti me,* inquit, *et non amasti, quam celasti usque adhuc.*

17. Hisque et caeteris talibus invictus ad caetera animus, muliebribus emollitus blanditiis, aperuit dilectae propositam quaestionem, et illa civibus. A quibus vix tandem septimo die, qui praescriptus absolvendae parabolae fuerat, ante occasum solis comperta soluta sunt, atque in hunc modum relata: *Quid fortius leone? Quid dulcius melle?* Et ille respondit: nec muliere aliquid perfidiosius: *Nam si non domuissetis vitulam meam, numquam intelligeretis parabolam meam;* et statim descendit in Ascalonem et triginta viros peremit, quorum

exuvias auferens, eos qui propositam quaestionem solverant, promisso munere donavit.

18. Abstinuit autem conjugio puellae, cujus perfidiam deprehenderat, atque in patriam domum sese recepit. Turbataque animi juvencula, quae indignationem laesi, ferociam fortissimi fraudi sibi futuram justa formidine perhorresceret, in alterius viri concessit nuptias; quem tamen paranymphum sibi Samson quasi fidum sodalem, cum duceret eam uxorem, adsciverat. Nec sic tamen, praetento licet conjugio, offensionis periculum avertit. Namque **(Judic. XV, 1 et seq.)** ubi res prodita, volentique ad conjugem redire interclusa copia, quod pater eam alii viro nupsisse diceret, sororem sane ejus, si vellet, ducere liceret; stimulo injuriae exulceratus, publicam excogitavit ultionem capessere domesticae contumeliae indignatione: correptisque trecentis vulpibus, adulta aestate, cum jam matura essent in agris frumenta, binas sibi invicem caudam ad caudam ligavit, atque in medium earum ardentem inseruit facem, nodoque adstrinxit inexsolubili, et ultor injuriae super manipulos messis dimisit frumentariae, quam secuerant incolae Palaestinorum. At illae igni exterritae, quacumque praecipites convolvebantur, spargebant incendium, et exurebant spicas eorum. Quo dispendio commoti, quod omnes sibi locorum fructus interierant, factum principibus suis intimaverunt. Et illi miserunt viros in Thamnatam, qui mulierem quae variato fidem conjugio mutaverat, ac totam ejus domum parentesque igni involvere; quod ea causa suae vastitatis et injuriae foret: nec oportuisse laedi virum pronuntiantes, qui posset malo publico se ulcisci.

19. Nec tamen Samson populis Palaestinorum delicti gratiam fecit, atque eo vindictae fine contentus fuit: sed concidit eos strage maxima, plurimique eorum ferro interiere. Ipse autem concessit in Etam, ad torrentem in deserto. Petra illic erat munitio tribus Juda. Palaestini vero, ut qui eum non auderent lacessere, nec munitionis praerupta arduaque superare, tribum Juda denuntiato adorsi urgere praelio, cum justa referri cernerent, quod subditos **848** sibi et tributarios perditum iri nequaquam verum et aequum atque ex usu videretur publico, pro alieno praesertim facinore: consulentes in medium, tradi sibi designatorem tanti flagitii postulaverunt, atque ita illis quod ab eo commissum, futurum sine noxa esset.

20. Qua praescripta sibi conditione, viri de tribu Juda tria millia ex suis congregantes ascenderunt ad eum, et praefato quod essent subdititii Palaestinorum, quibus sibi necessitas obediendi non ex arbitrio, sed ex periculi formidine maneret; facti sui invidiam retorquebant in eos, qui jus cogendi habebant. Tum ille: Et quae, inquit, justitiae forma est, genus Abrahamidarum, ut circumscriptae primo conjugis, deinde abductae perniciosa mihi vindicta sit, et sine periculo domesticam injuriam non licuerit ulcisci? Tantumne inclinatis animos ad turpe vernularum obsequium; ut exsecutores vos alienae praebeatis insolentiae, atque in vosmet ipsos vertatis manus? Si pereundum est, quia dolorem habui liberum, juvat perire manibus Palaestinorum. Tentata domus, sollicitata uxor: si non licuit mihi vivere sine eorum fraude, saltem liceat mori sine meorum scelere. Retuli ego acceptam injuriam, non intuli? Vos aestimate an digna vicissitudo fuerit. Illi de damno fructuum queruntur, ego de conjugis amissione: conferte

manipulos messis, et sociam thori. Dolorem meum ipsi probarunt, cujus injurias vindicaverunt. Videte quo vos ministerio dignos putant. A vobis eum in mortem affici volunt, quem ipsi ultione dignum de iis, qui laeserant, judicaverunt, et qui vindictae praebuere ministerium. Sed si adeo subdita superbis colla geritis, tradite me hostium manibus; vos nolite occidere. Non mortem abnuo, sed vestrum fugio contagium. Verum si formidine ceditis insolentibus, alligate vinculis manus: inermes licet, invenient sibi arma nodis solutae. Certe conditioni impositae satis futurum arbitrati sunt, si viventem in potestatem daretis.

21. Quibus illi auditis **(Ibid., 13 et seq.)**, quamvis tria millia virorum ascenderant, sacramentum dederunt quod a se vitae ejus vis nulla irrogaretur; tantummodo patiens vinculorum esset, ut deditionem ejus patrarent, quo vacui fierent ejus, cujus arguebantur, facinoris.

22. Accepta itaque fide, spelaeo egressus, deseruit petrae munitionem: ac duobus innexus funibus, ubi appropinquare accitos ad suscipiendum Palaestinorum validos videt, infremuit spiritu, et universa dirupit vincula; atque arripiens maxillam asini jacentem, percussit mille viros, fugavit alios grandi virtutis spectaculo; cum inermi et uni cederent armatorum agmina. Et qui cominus ausi fuerant congredi, facili negotio, nullo labore obtruncati; aliis fuga exitium dempsit. Unde hodieque Agon loco **849** nomen est, quod ibi Samson gloriosum certamen virtute egregia consummaverit.

23. Sed utinam quam fortis in hostem, tam moderatus in victoria fuisset. Verum quod facile usu venit, insolens rerum secundarum animus, qui debuit eventum pugnae divino favori

et praesidio deferre, sibi arrogavit, dicens: *In maxilla asinae delevi mille viros.* Nec aram statuit Deo nec hostiam immolavit: sed negligens sacrificii, assumptor gloriae, ut triumphum suum perpetuo consecraret nomine, vocavit locum Maxillae interfectionem.

24. Et mox siti graviter coepit inardescere, et potus deerat, nec jam ferre ac tolerare poterat. Unde intelligens quod nihil tam facile esset humanae opis, quod sine divino adjumento non difficile foret, exclamavit atque obsecravit, ne sibi Deus omnipotens in offensam verteret, quod imprudenter incauto sermone sibi aliquid assignavisset. Quinetiam illam victoriam Deo deputabat dicens: *Tu dedisti in manu servi tui salutem magnam hanc, et nunc subvenit; quia ecce morior siti, et in potestatem eorum de quibus tantum donasti triumphum, sitis necessitate adjudicor.* Quomodo Dei misericordia, cum projecisset ille maxillam, aperuit scissuram ejus, et fons erupit ex ea, et bibit Samson, et resumpsit spiritum, et vocavit locum invocationem fontis, eo quod victoriae jactantiam invocationis precibus emendasset: ita diversa judicia mature edita, quod et arrogantia cito offensam incurreret, et humilitas sine ulla offensione sese reconciliaret.

25. Verum ubi decursa serie bellum Palaestinorum composuit, et suorum declinans ignaviam, et hostilem despiciens manum, Gazam sese contulit: ea civitas erat in locis Palaestinorum, et habitabat illic in diversorio. Quod cognitum Gazei **(Judic. XVI, 1 et seq.)** haudquaquam dissimulatione praeteterierunt, sed festinantes circumdederunt diversorium ejus, et obsederunt universos aditus domus; ne fugam in nocte componeret. Itaque Samson cognito quid pararetur, compositas insidias noctis medio praevertens, columnas

domus manibus amplexus, materiem totam et culminis molem cervice valida sustentans, in verticem montis altissimi transportavit, qui imminebat urbi Chebron, quae populis Hebraeis incolebatur.

26. Sed cum libero et vago motu transgrederetur non solum regionis paternae terminos, sed etiam morum limites, et majorum observatione praescriptos, eam sibi futurae mox cladis pestem invenit. Namque parum fida expertus alienigenae uxoris prima connubia, qui debuisset cavere vel postea, rursus Dalilae mulieris fornicariae copulam non declinavit; et cum eam diligeret impense, tentandi se causam dolis hostilibus praestitit. Ascendentes enim Palaestini **850** ad eam, polliciti sunt pecuniam viritim daturos mille et centum denarios, si proderet eis in quo ille fiduciam virtutis suae constitutam haberet: quo cognito, circumveniri et capi posset.

27. At illa quae semel se pecuniae prostituerat, **(Ibid., 6 et seq.)**, astute satis et callide inter pocula et illecebras amoris quasi admirans fortitudinis ejus eminentiam, quaerere hoc coepit, quo tandem genere tantum praestaret reliquorum virtutibus; simul et quasi pavida atque sollicita orare, ut dilectae suae committeret, qui nexus astrictum alienae potestati substerneret. Ille autem adhuc sobrius et fortis animi adversus delinimenta meretricia dolum dolo retulit, dicens quia si vitibus virentibus adhuc et non aridis alligaretur, infirmitate corporis adaequaret aliorum similitudinem. «Quo Palaestini per Dalilam sibi comperto, cum vitea soporanti circumdedissent vincula, quasi de improviso excitum, haud degenerem offendere notae et solitae fortitudinis; cum solutis nexibus, virtus libera multis licet, resisteret ac repugnaret.

28. Sed ubi parum processit, rursus Dalila quasi derisa et conquerens repetere artes suas, et fidem amoris poscere non praetermittebat. Cui Samson validus adhuc consilii, dolum ridens, significavit ligatum se septem funibus, qui adhuc sine usu forent, venturum in potestatem hostium: sed et hoc frustra fuit. Tertio quoque tamquam de mysterio deprompsit, et jam lapsuro propior, si dissoluti essent crines septem capitis sui, et quasi in cubitum intexti, discederet ab eo virtus sua. Et hoc quoque lusit insidiarum fabricatores.

29. At postremum cum illusum sibi toties procax mulier deploravisset, indignam se habitam dolens, cui comitteretur arcanum dilecti; et id quod pro reremedio quaereret, ad proditionem suspectari videret, lacrymis fidem coegit: simul quia debebatur invictae ad id tempus fortitudinis viro, ut aerumnam incideret, saucius animi secretum aperit: praetendere in se virtutem Dei, et esse Domino sanctificatum, secundum ejus praeceptum comam pascere, quae si attonderetur, desineret Nazaraeus esse, et propriae virtutis usum amitteret. Palaestini per mulierem comperta infirmitate viri, sceleris mercedem afferunt, ut pretio obnoxia, dolum patraret.

30. At illa meretriciis delinimentis fessum amoris in soporem compulit, et tonsore adhibito, septem crines capitis ejus admota novacula abscidit, continuoque interdicti praevaricatione vires minutae. Denique ex somno expergitus: *Faciam,* inquit, *sicut soleo: et excutiam me super adversarios;* sed nec animi sui alacritatem, nec virtutem agnovit: nec vigor erat, **851** nec gratia manebat. Itaque reputans secum quod improvide se mulieribus credidisset, et calvi ratus tentare ulterius aliquid damnatum infirmitatis

caecitati oculos, vinculis manus praebuit, et compedibus innexus carcerem intravit multis sibi incognitum tempestatibus.

31. Et jam processu temporis **(Judic., XVI, 22 et seq.)** crescere ei coma coeperat itaque cum esset celebre convivium, Palaestinorum conventui producitur de carcere Samson, ac statuitur in populi conspectu. Erant tria millia ferme hominum virilis ac muliebris sexus; et gravibus eum insultabant conviciis, circumagebant ludibriis, quod durius et ultra ipsam captivitatis speciem viro ingenitae virtutis conscio tolerabatur. Nam vivere et mori naturae functio, ludibrio esse probro ducitur. Cupiens igitur tantam contumeliam vel ultione solari, vel morte in reliquum praevertere, simulato quod propter infirmitatem corporis et nodos compedum sustentare sese nequiret; poposcit a puero, qui dirigebat vias ejus, ut admoveret eum ad columnas proximas, quibus domus omnis suffulciebatur. Et admotus, utraque manu fulcra totius comprehendit aedificii, atque intentis ad festa sacrificii Palaestinis, quod Dagoni deo suo deferebant, per quem sibi adversarium suum datum in potestatem arbitrabantur, muliebris perfidiae dolos beneficiis annumerantes coelestibus, exclamavit ad Dominum dicens: Domine, adhuc semel memor pueri tui esto, ut pro duobus oculis meis vindictam tribuas de nationibus; ne dent gloriam suis diis, quod ipsis juvantibus, me in potestatem acceperint: nec vitam meam pluris facio. *Moriatur anima mea cum Palaestinis,* ut agnoscant sibi infirmitatem meam non minus quam virtutem exitialem fuisse.

32. Concussit itaque columnas magna vi, ac dissolvit et comminuit eas: quas secuta ruina superioris culminis, et

ipsum involvit, et universos, qui desuper aspectabant, praecipitavit. Ibi magna vis marium feminarumque promiscue exanimata, et triumphus quaesitus perempto et supra omnes superiores victorias haud quaquam degenere et decoloro exitu. Nam etsi inviolabilis ad id locorum et deinceps, atque incomparabilis in hac vita expertis belli fuerit viris, tamen in morte se ipsum vicit, et insuperabilem gessit animum, ut contemneret, et **852** quasi pro nihilo haberet vitae finem omnibus formidolosum.

33. Virtutis igitur fuit quod victoriarum numero diem clausit, nec captivum exitum, sed triumphalem invenit. Circumscriptum autem fuisse a muliere, naturae potius quam personae ascribendum; quia humana conditio, quam culpa inferior; premitur enim et cedit illecebris flagitiorum. Itaque cum Scriptura ei testificetur quod plures in morte, quam in lumine vitae istius positus occiderit, videtur ad adversariorum magis exitium captus, quam quo ipse dejectior fieret, aut minor esset: non est enim se expertus inferiorem, cujus sepultura praestantior, quam potentia fuit. Denique non telis, sed cadaveribus hostium pressus et humatus est, proprio tectus triumpho, clarum insigne relinquens posteris; eo quod populum suum, quem captivum invenerat, viginti annis in libertate judicio suo rexit, et sepultus in patrio solo libertatis haeredem dimisit.

34. Hoc ergo exemplo liquet alienigenarum consortia refugienda; ne pro charitate conjugii proditionis insidiae succedant. Vale, et nos dilige, quia nos te diligimus.

EPISTOLA XX.

Narrat sorori quae Mediolani per dies aliquot propter basilicam, quam Ariani petebant evenere, quomodo a Valentiniani ministris ipse fuerit compellatus, populus autem reclamaverit: deinde quomodo missis decanis ad basilicam invadendam, raptus fuerit a populo Castulus Arianus, cujus occasione, licet sua ipsius cura liberati variae secutae sunt condemnationes; post quae iterum interpellatus imperatoris nomine sanctus praesul magna constantia respondet. Addit postridie occupata basilica, milites se ad catholicos transituros promisisse, nec populum de fortitudine quidquam remisisse: tentationes Job et maxime quas a muliere passus legitur, huic tempori accommodatas: interim liberatam basilicam, sed notarium sibi dura nuntiasse, quibus neutiquam motus fuerit: postremo prophetiae Jonae ad res praesentes adaptationem, populi ob liberatam basilicam, et multam mercatoribus remissam gaudium, verba Valentiniani ad comites, et suum ad Calligoni minas responsum subdit.

1. Quoniam in omnibus fere epistolis sollicite quaeris de Ecclesia, accipe quid agatur. Postridie quam accepi litteras tuas, quibus significaveras quod te exagitarent somnia tua, moles inquietudinum gravium coepit moveri. Nec jam Portiana, hoc est, extramurana **853** basilica petebatur, sed basilica nova, hoc est, intramurana, quae major est.

2. Convenerunt me primo principes virtutum viri, comites consistoriani, ut et basilicam traderem, et procurarem, ne quid populus turbarum moveret. Respondi quod erat ordinis, templum Dei a sacerdote tradi non posse.

3. Acclamatum est sequenti die in Ecclesia: etiam praefectus eo venit; coepit suadere vel ut basilica Portiana cederemus. Populus reclamavit. Ita tunc discessum est, ut intimaturum se imperatori diceret.

4. Sequenti die, erat autem Dominica, post lectiones atque tractatum, dimissis catechumenis, symbolum aliquibus competentibus in baptisteriis tradebam basilicae. Illic nuntiatum est mihi comperto quod ad Portianam basilicam de palatio decanos misissent, et vela suspenderent, populi partem eo pergere. Ego tamen mansi in munere, missam facere coepi.

5. Dum offero, raptum cognovi a populo Castulum quemdam, quem presbyterum dicerent Ariani. Hunc autem in platea offenderant transeuntes. Amarissime flere, et orare in ipsa oblatione Deum coepi, ut subveniret, ne cujus sanguis in causa Ecclesiae fieret: certe ut meus sanguis pro salute non solum populi, sed etiam pro ipsis impiis effunderetur. Quid multa? Missis presbyteris et diaconibus, eripui injuriae virum.

6. Condemnationes illico gravissimae decernuntur: primo in corpus omne mercatorum. Itaque sanctis diebus hebdomadis ultimae, quibus solebant debitorum laxari vincula, stridunt catenae, imponuntur collo innocentium, **854** exiguntur ducenta pondo auri infra totum triduum. Respondent aliud se tantum aut duplum, si peterentur, daturos, dummodo servarent fidem. Erant pleni carceres negotiatoribus.

7. Palatina omnia officia, hoc est, memoriales, agentes in rebus, apparitores diversorum comitum temperare a processu jubentur, specie qua seditioni interesse prohibebantur:

honoratis multa minabantur gravissima, nisi basilicam traderent. Fervebat persecutio: ac si aperuissent portam, prorupturi in omne facinus videbantur.

8. Convenior ipse a comitibus et tribunis, ut basilicae fieret matura traditio, dicentibus imperatorem jure suo uti, eo quod in potestate ejus essent omnia. Respondi, si a me peteret, quod meum esset, id est, fundum meum, argentum meum, quidvis hujusmodi meum, me non refragaturum; quamquam omnia quae mei sunt, essent pauperum: verum ea quae sunt divina, imperatoriae potestati non esse subjecta. Si patrimonium petitur, invadite: si corpus, occurram. Vultis in vincula rapere? vultis in mortem? voluptati est mihi. Non ego vallabor circumfusione populorum, nec altaria tenebo vitam obsecrans, sed pro altaribus gratius immolabor.

9. Horrebam quippe animo, cum armatos ad basilicam Ecclesiae occupandam missos cognoscerem; ne dum basilicam vindicant, aliqua strages fieret, quae in perniciem totius vergeret civitatis. Orabam ne tantae urbis vel totius Italiae busto superviverem. Detestabar invidiam fundendi cruoris, offerebam jugulum meum. **855** Aderant Gothi tribuni, adoriebar eos, dicens: Propterea vos possessio Romana suscepit, ut perturbationis publicae vos praebeatis ministros? Quo transibitis, si haec deleta fuerint?

10. Exigebatur a me, ut compescerem populum. Referebam in meo jure esse, ut non excitarem: in Dei manu, uti mitigaret. Postremo si me incentorem putaret, jam in me vindicari oportere, vel abduci me in quas vellet terrarum solitudines. His dictis, illi abierunt: ego in basilica veteri totum exegi

diem. Inde domum cubitum me recepi, ut si quis abducere vellet, inveniret paratum.

11. Ante lucem ubi pedem limine extuli, circumfuso milite occupatur basilica. Idque a militibus imperatori mandatum dicitur, ut si prodire vellet, haberet copiam; se tamen praesto futuros, si viderent eum cum catholicis convenire: alioquin se ad eum coetum, quem Ambrosius cogeret, transituros.

12. Prodire de Arianis nullus audebat; quia nec quisquam de civibus erat, pauci de familia regia, nonnulli etiam Gothi. Quibus ut olim plaustra sedes erat, ita nunc plaustrum Ecclesia est. Quocumque femina ista processerit, secum suos omnes coetus vehit.

13. Circumfusam basilicam esse gemitu populi intellexi: sed dum leguntur lectiones, intimatur mihi plenam populi esse basilicam etiam novam: majorem videri plebem, quam cum essent omnes liberi: lectorem efflagitari. Quid plura? Milites ipsi, qui videbantur occupasse basilicam, cognito quod praecepissem, ut abstinerentur a communionis consortio, ad conventum hunc nostrum venire coeperunt. Quibus visis, turbantur mulierum animi, proripit se una. Ipsi tamen milites se ad orationem venisse, non ad praelium loquebantur. Clamavit aliqua populus. Quam moderate, quam constanter, quam fideliter poscebat, ut ad illam pergeremus basilicam! In illa quoque basilica fertur quod populus praesentiam flagitabat meam.

14. Tunc ego hunc adorsus sermonem sum: Audistis, filii, librum Job legi, qui solemni munere est decursus et tempore. Scivit ex usu hunc librum etiam diabolus

intimandum, quo virtus omnis suae tentationis aperitur et proditur; et ideo se hodie motu majore concussit. Sed gratias Deo nostro, qui vos ita firmavit fide atque patientia. Unum Job miraturus ascenderam, omnes Job quos mirarer, inveni. In singulis vobis Job revixit, in singulis sancti illius patientia et virtus refulsit. Quid enim praesentius dici potuit a christianis viris, quam id quod hodie in vobis Spiritus sanctus est locutus? Rogamus, Auguste, non pugnamus: non timemus, sed rogamus. Hoc christianos decet, ut et tranquillitas pacis optetur, et fidei veritatisque constantia nec mortis revocetur periculo. Est enim **856** praesul Dominus, qui salvos faciet sperantes in se **(Psal. XVI, 7)**.

15. Sed veniamus ad propositas lectiones. Videtis diabolo tentandi licentiam dari **(Job. I, 12)**, ut boni probentur. Invidet iniquus bonis profectibus, tentat diversis modis. Tentavit sanctum Job in patrimonio, tentavit in filiis, tentavit in dolore corporis. Fortior in suo corpore tentatur, infirmior in alieno. Et mihi meas divitias, quas in vobis habeo, volebat auferre, et hoc tranquillitatis vestrae patrimonium dissipare cupiebat. Vos quoque ipsos mihi bonos filios gestiebat eripere, pro quibus ego quotidie instauro sacrificium: vos ruinis quibusdam publicae perturbationis conabatur involvere. Duo igitur jam genera tentationis excepi. Et fortasse quia infirmiorem me Dominus Deus novit, adhuc in corpus meum non dedit potestatem. Etsi ipse cupiam, etsi offeram, adhuc me fortasse huic certamini imparem judicat, et diversis exercet laboribus. Nec Job ab isto coepit certamine, sed in hoc consummavit.

16. Tentatus est autem Job nuntiis coacervatis malorum, tentatus est etiam per mulierem, quae ait: *Dic aliquod verbum*

in Deum, et morere **(Job. II, 9)**. Videtis quanta subito moveantur, Gothi, arma, gentiles, multa mercatorum, poena sanctorum. Advertitis quid jubeatur, cum mandatur: Trade basilicam, hoc est: *Dic aliquod verbum in Deum, et morere.* Nec solum die adversum Deum, sed etiam fac adversus Deum. Mandatur: Trade altaria Dei.

17. Urgemur igitur praeceptis regalibus, sed confirmamur Scripturae sermonibus, quae respondit: *Tamquam una ex insipientibus locuta es* **(Ibid., 10)**. Non mediocris igitur ista tentatio; namque asperiores tentationes has esse cognovimus, quae fiunt per mulieres. Denique per Evam etiam Adam supplantatus est **(Gen. III, 6)**; eoque factum, ut a mandatis coelestibus deviaret. Quo errore cognito, praevaricatricis conscientiae reus latere cupiebat, sed latere non poterat; et ideo ait ei Deus: *Adam, ubi es* **(Ibid., 9)**? hoc est, quid eras ante? ubi nunc esse coepisti? ubi te constitueram? quo ipse transgressus es? Agnoscis esse te nudum, quia bonae indumenta fidei perdidisti. Folia sunt ista, quibus nunc velare te quaeris. Repudiasti fructum, sub foliis Legis latere cupis, sed proderis. Recedere a Domino Deo tuo propter unam mulierem desiderasti, propterea fugis quem videre quaerebas. Cum una muliere te abscondere maluisti, relinquere speculum mundi, incolatum paradisi, gratiam Christi.

18. Quid dicam quod etiam Eliam Jezabel cruente persecuta est **(III Reg. XIX, 1 et seq.)**? quod Joannem Baptistam Herodias fecit occidi **(Matth. XIV, 3 et seq.)**? Singulae tamen singulos, mihi quo minora longe merita, eo tentamenta graviora. Virtus infirmior, sed plus periculi. Succedunt sibi mulierum vices, alternantur odia, commenta variantur, seniores conveniuntur, **857** praetexitur regis injuria. Quae

ratio igitur est adversus hunc vermiculum gravioris tentationis, nisi quia non me, sed Ecclesiam persequuntur?

19. Mandatur denique: Trade basilicam. Respondeo: Nec mihi fas est tradere, nec tibi accipere, Imperator, expedit. Domum privati nullo potes jure temerare, domum Dei existimas auferendam? Allegatur imperatori licere omnia, ipsius esse universa. Respondeo: Noli te gravare, Imperator, ut putes te in ea, quae divina sunt, imperiali aliquod jus habere. Noli te extollere, sed si vis diutius imperare, esto Deo subditus. Scriptum est: Quae Dei Deo, quae Caesaris Caesari **(Matth. XXII, 21)**. Ad imperatorem palatia pertinent, ad sacerdotem Ecclesiae. Publicorum tibi moenium jus commissum est, non sacrorum. Iterum dicitur mandasse imperatorem: Debeo et ego unam basilicam habere. Respondi: Non tibi licet illam habere. Quid tibi cum adultera? Adultera est enim, quae non est legitimo Christi conjugio copulata.

20. Dum haec tracto, suggestum est mihi cortinas regias esse collectas, refertam autem populo basilicam, praesentiam mei poscere; statimque eo converti sermonem meum, dicens: Quam alta et profunda oracula sunt Spiritus sancti! Matutinis horis lectum est, ut meministis fratres, quod summo animi dolore respondemus: *Deus, venerunt gentes in haereditatem tuam* **(Psal. LXXVIII, 1)**. Et re vera venerunt gentes, et plus etiam quam gentes venerunt; venerunt enim Gothi, et diversarum nationum viri: venerunt cum armis, et circumfusi occupaverunt basilicam. Hoc nos ignari tuae altitudinis dolebamus, sed nostra imprudentia aliud opinabatur.

21. Venerunt gentes, sed vere in haereditatem tuam venerunt; qui enim gentes venerunt, facti sunt christiani. Qui ad

invadendam haereditatem venerunt, facti sunt cohaeredes Dei. Defensores habeo, quos hostes putabam: socios teneo, quos adversarios aestimabam. Completum est illud quod de Domino Jesu David propheta cecinit, quia *factus est in pace locus ejus,* et: *Ibi confregit cornua arcuum, scutum, gladium et bellum* **(Psal. LXXV, 3, 4)**. Cujus enim hoc munus, cujus opus, nisi tuum, Domine Jesu? Videbas ad templum tuum armatos venire: hinc gemere populum, et frequentem adesse, ne basilicam Dei tradere videretur: inde vim militibus imperari. Mors ante oculos mihi; ne quid inter haec furori liceret: inseruisti te, Domine, medium, et fecisti utraque unum **(Ephes. II, 14)**. Compescuisti armatos, dicens profecto: Si ad arma concurritur, **858** si in templo meo clausi commoventur, *quae utilitas in sanguine meo* **(Deut. XXXII, 36)**? Gratias itaque tibi, Christe. Non legatus, neque nuntius, sed *tu, domine, salvum fecisti populum tuum: conscidisti saccum meum, et praecinxisti me laetitia* **(Psal. XXIX, 10, 12)**.

22. Haec ego dicebam, miratus imperatoris animum studio militum, obsecratione comitum, precatu populi posse mitescere. Interea nuntiatur mihi missum notarium, qui mandata deferret. Concessi paululum, mandatum intimat. Quid tibi visum est, inquit, ut contra placitum faceres? Respondi: Quod placitum sit ignoro, quidve temere factum dicatur, incertum habeo. Ait: Cur presbyteros ad basilicam destinasti? Si tyrannus es, scire volo; ut sciam quemadmodum me adversum te praeparem. Retuli dicens me nihil in praejudicium fecisse Ecclesiae: eo tempore quo audieram occupatam esse a militibus basilicam, gemitum tantummodo liberiorem habuisse, multisque adhortantibus ut eo pergerem,

dixisse: Tradere basilicam non possum, sed pugnare non debeo. Postea vero quam cognoverim cortinas regias inde esse sublatas, cum me populus eo ire deposceret, direxisse presbyteros; me tamen noluisse ire, sed dixisse: Credo in Christo quod ipse nobiscum faciet imperator.

23. Si haec tyrannidis videntur, habeo arma, sed in Christi nomine: habeo offerendi mei corporis potestatem. Quid moraretur ferire, si tyrannum putaret? Veteri jure a sacerdotibus donata imperia, non usurpata: et vulgo dici quod imperatores sacerdotium magis optaverint, quam imperium sacerdotes. Christus fugit, ne rex fieret **(Joan. VI, 15)**. Habemus tyrannidem nostram. Tyrannis sacerdotis, infirmitas est: *Cum infirmor,* inquit, *tunc potens sum* **(II Cor. XII, 10)**. Cavere tamen ne ipse sibi tyrannum faceret, cui Deus adversarium non excitavit. Non hoc maximum dicere, quod tyrannus ego sim Valentiniani, qui se meae legationis objectu queritur ad Italiam non potuisse transire. Addidi quia numquam sacerdotes tyranni fuerunt, sed tyrannos saepe sunt passi.

24. Exactus est totus ille dies in moerore nostro: scissae tamen ab illudentibus pueris cortinae regiae. Ego domum redire non potui; quia circumfusi erant milites, qui basilicam custodiebant. Cum fratribus psalmos in ecclesiae basilica minore diximus.

25. Sequenti die lectus est de more liber Jonae, quo completo, hunc sermonem adorsus sum: Liber lectus est, fratres, quo prophetatur quod peccatores in poenitentiam revertantur. Acceptum est ita, **859** ut speraretur in praesenti futurum. Addidi quod vir justus etiam offensam contrahere voluisset,

ne vel spectaret, vel denuntiaret excidium civitati. Et quod lugubre esset illud dictum, contristatus quoque sit, quod aruisset cucurbita. Deum quoque dixisse ad prophetam: *Si tristis es pro cucurbita?* Respondisse Jonam: *Tristis.* Dixisse Dominum, si illud doleret quod exusta esset cucurbita, quanto magis sibi curae esse oportere tantae plebis salutem! Et ideo excidium, quod paratum toti urbi fuerat, removisse.

26. Nec mora, nuntiatur imperatorem jussisse, ut recederent milites de basilica: negotiatoribus quoque, quod exacti de condemnatione fuerant, redderetur. Quae tunc plebis totius laetitia fuit! qui totius populi plausus! quae gratiae! Erat autem dies quo sese Dominus pro nobis tradidit, quo in Ecclesia poenitentia relaxatur. Certatim hoc nuntiare milites, irruentes in altaria, osculis significare pacis insigne. Tunc agnovi quod Deus vermem antelucanum percusserat, ut tota civitas servaretur.

27. Haec gesta sunt, atque utinam jam finita! sed graviores motus futuros plena commotionis imperialia verba indicant. Ego tyrannus appellor, et plus etiam quam tyrannus. Nam cum imperatorem comites obsecrarent uti prodiret ad Ecclesiam; idque petitu militum facere se dicerent, respondit: Si vobis jusserit Ambrosius, vinctum me tradetis. Quid post hanc vocem supersit, considera. Quam vocem omnes cohorruerunt, sed habet a quibus exasperetur.

28. Denique etiam speciali expressione Calligonus, praepositus cubiculi, mandare mihi ausus est: Me vivo, tu contemnis Valentinianum? Caput tibi tollo. Respondi: Deus permittat tibi, ut impleas quod minaris; ego enim patiar quod episcopi, tu facies quod spadones.

Atque utinam Deus avertat eos ab Ecclesia, in me omnia sua tela convertant, meo sanguine sitim suam expleant!

860 EPISTOLA XXI.

Excusat Ambrosius quod vocatus non venerit ad consistorium, asserens in causa fidei vel ecclesiastica judicare nisi sacerdotes neminem debere; nec se in eo contumacem, quod injuriam ordint suo non inurat. Addit Auxentium forte Judaeos aut infideles electurum judicum loco, id est, Christi inimicissimos: nec recusare quominus in Ecclesia vel in synodo de his disputaret: haec demum se coram fuisse dicturum, nisi a coepiscopis et populo esset prohibitus.

Clementissimo imperatori, et beatissimo Augusto VALENTINIANO, AMBROSIUS episcopus.

1. Dalmatius me tribunus et notarius mandato, ut allegavit, clementiae convenit tuae, postulans ut et ipse judices legerem, sicut elegisset Auxentius. Nec tamen expressit eorum nomina, qui fuerant postulati: sed id addidit, quod in consistorio esset futura certatio, arbitro pietatis judicio tuae.

2. Cui rei respondeo, ut arbitror, competenter. Nec quisquam contumacem judicare me debet, cum hoc asseram, quod augustae memoriae pater tuus non solum sermone respondit,

sed etiam legibus suis sanxit: In causa fidei vel ecelesiastici alicujus ordinis eum judicare debere, qui nec munere impar sit, nec jure dissimilis; haec enim verba rescripti sunt, hoc est, sacerdotes de sacerdotibus voluit judicare. Quinetiam si alias quoque argueretur episcopus, et morum esset examinanda causa, etiam haec voluit ad episcopale judicium pertinere.

3. Quis igitur contumaciter respondit clementiae tuae? Ille qui te patris similem esse desiderat, an qui vult esse dissimilem? Nisi forte vilis quibusdam tanti imperatoris aestimatur sententia, cujus et fides confessionis constantia comprobata est, et sapientia melioratae reipublicae profectibus praedicatur.

4. Quando audisti, clementissime Imperator, in causa fidei laicos de episcopo judicasse? Ita ergo quadam adulatione curvamur, ut sacerdotalis juris simus immemores, et quod Deus donavit mihi, hoc ipse aliis putem esse credendum? Si docendus est episcopus a laico, quid sequetur? Laicus ergo disputet, et episcopus audiat: episcopus discat a laico. At certe **861** si vel Scripturarum seriem divinarum, vel vetera tempora retractemus, quis est qui abnuat in causa fidei, in causa, inquam, fidei episcopos solere de imperatoribus Christianis, non imperatores de episcopis judicare?

5. Eris, Deo favente, etiam senectutis maturitate provectior, et tunc de hoc censebis qualis ille episcopus sit, qui laicis jus sacerdotale substernit. Pater tuus, Deo favente, vir maturioris aevi, dicebat: Non est meum judicare inter episcopos; tua nunc dicit clementia: Ego debeo judicare. Et ille baptizatus in Christo inhabilem se ponderi tanti putabat esse judicii: clementia tua, cui adhuc emerenda baptismatis sacramenta

servantur, arrogat de fide judicium; cum fidei ipsius sacramenta non noverit?

6. Quales autem elegerit judices, possumus existimationi relinquere, quando eorum nomina timet prodere. Veniant plane, si qui sunt, ad Ecclesiam: audiant cum populo, non ut quisquam judex resideat, sed ut unusquisque de suo affectu habeat examen, eligat quem sequatur. Agitur de istius Ecclesiae sacerdote: si audierit illum populus, et putaverit melius disputare, sequatur fidem ejus: non invidebo.

7. Omitto quia jam ipse populus judicavit: taceo quia eum, quem habet, de patre tuae clementiae postulavit: taceo quia pater pietatis tuae quietem futuram spopondit, si electus susciperet sacerdotium. Hanc fidem secutus sum promissorum.

8. Quod si de aliquorum peregrinorum assentatione se jactat, ibi sit episcopus, unde sunt ii, qui eum episcopatus putant nomine esse donandum. Nam ego nec episcopum novi, nec unde sit scio.

9. Ubi illud constituimus, Imperator, quod jam ipse tuum judicium declarasti; immo etiam dedisti leges, nec cui esset liberum aliud judicare? Quod cum praescripsisti aliis, praescripsisti et tibi: Leges enim imperator fert, quas primus ipse custodiat. Visne igitur experiar, ut incipiant ii, qui judices eliguntur, aut adversus tuam venire sententiam, aut certe excusare quod imperatoris tam severo, et tam districto imperio non potuerint obviare?

10. Sed hoc contumacis, non modesti est sacerdotis. Ecce, imperator, legem tuam jam ex parte rescindis: sed utinam non

ex parte, sed in universum! legem enim tuam nollem esse supra Dei legem. Dei lex nos docuit quid sequamur, humanae leges hoc docere non possunt. Extorquere solent timidis commutationem, fidem inspirare non possunt.

862 11. Quis erit igitur ille, qui cum legat per tot provincias uno momento esse mandatum, ut quicumque obviaverit imperatori, feriatur gladio: quicumque Dei templum non tradiderit, protinus occidatur? quis, inquam, est qui possit vel unus, vel inter paucos dicere imperatori: Lex tua mihi non probatur? Non permittitur hoc dicere sacerdotibus, permittitur laicis? Et judicabit de fide, qui aut gratiam sperat, aut metuit offensam?

12. Deinde ipse committam, ut eligam judices laicos, qui cum tenuerint fide veritatem, aut proscribantur, aut necentur, quod lex de fide lata decernit? Ego igitur aut praevaricationi offeram homines, aut poenae?

13. Non tanti est Ambrosius, ut propter se dejiciat sacerdotium. Non tanti est unius vita, quanti est dignitas omnium sacerdotum, quorum de consilio ista dictavi, intimantibus ne forte etiam gentilis esset aliquis, aut Judaeus, qui ab Auxentio esset electus, quibus traderemus de Christo triumphum, si de Christo judicium committeremus. Quid illos aliud, nisi Christi injuriam audire delectat? Quid illis aliud potest placere, nisi (quod absit) ut Christi divinitas denegetur? Cum iis plane bene convenit [Ariano], qui creaturam Christum dicit, quod etiam gentiles ac Judaei promptissime confitentur.

14. Hoc scriptum est in Ariminensi synodo; meritoque concilium illud exhorreo, sequens tractatum concilii Nicaeni, a quo me nec mors, nec gladius poterit separare. Quam fidem etiam parens clementiae tuae Theodosius beatissimus imperator et sequitur, et probavit. Hanc fidem Galliae tenent, hanc Hispaniae, et cum pia divini Spiritus confessione custodiunt.

15. Si tractandum est, tractare in Ecclesia didici: quod majores fecerunt mei. Si conferendum de fide, sacerdotum debet esse ista collatio, sicut factum est sub Constantino augustae memoriae principe, qui nullas leges ante praemisit, sed liberum dedit judicium sacerdotibus. Factum est etiam sub Constantio augustae memoriae imperatore, paternae dignitatis haerede: sed quod bene coepit, aliter consummatum est. Nam episcopi sinceram primo scripserant fidem: sed dum volunt quidam de fide intra palatium judicare, id egerunt, ut circumscriptionibus illa episcoporum judicia mutarentur. Qui tamen inflexam statim revocavere sententiam. Et certe major numerus Arimini, Nicaeni concilii fidem probavit, [Ariana] decreta damnavit.

863 16. Si ad synodum provocat Auxentius, ut de fide disputet (licet non sit necesse propter unum tot episcopos fatigari, qui etiam si angelus de coelo esset, paci Ecclesiarum non deberet praeferri);, cum audiero synodum congregari, et ipse non deero. Tolle igitur legem, si vis esse certamen.

17. Venissem, imperator, ad consistorium clementiae tuae, ut haec coram suggererem; si me vel episcopi, vel populus permisissent, dicentes de fide in Ecclesia coram populo debere tractari.

18. Atque utinam, Imperator, non denuntiasses, ut quo vellem pergerem! Quotidie prodibam, nemo me asservabat. Debuisti me, quo volueras, destinare, quem ipse omnibus offerebam. Nunc mihi a sacerdotibus dicitur: Non multum interest, utrum volens relinquas, an tradas altare Christi; cum enim reliqueris, trades.

19. Atque utinam liquido mihi pateret quod Arianis Ecclesia minime traderetur! sponte me offerrem tuae pietatis arbitrio. Sed si ego solus interstrepo, cur etiam de aliis omnibus invadendis Ecclesiis est praeceptum? Utinam confirmetur, ut Ecclesiis nullus molestus sit! Opto ut de me, qualis videtur, sententia proferatur.

20. Dignanter igitur, Imperator, accipe quod ad consistorium venire non potui. Ego in consistorio nisi pro te stare non didici: et intra palatium certare non possum, qui palatii secreta nec quaero, nec novi.

21. Ego Ambrosius episcopus hunc libellum obtuli clementissimo imperatori, et beatissimo augusto Valentiniano.

SERMO CONTRA AUXENTIUM DE BASILICIS TRADENDIS.

Populi ob imperialem jussum sollicitudinem levaturus, responsum suum exponit, additque ad consistorium se non ivisse, quod basilicae traditionem esset veritus. Tum adversariis ad disceptandum in Ecclesia provocatis, negat se

armis exterreri: suoque de sacris vasis responso memorato, paratum se ad certamina esse testatur. Eludi non posse Dei decretum, nec praesidium ipsius superari, sed in servis suis pati eumdem velle. Cum ipse antea non fuerit captus, liquere quam inaniter haeretici tumultuentur. Deinde ubi Nabuthae historiam, et Christi ingressum in Jerusalem rei praesenti accomodavit, Auxentii perstringit crudelem legem, solutisque Arianorum objectionibus, libenter se coram populo disputaturum praedicat: Auxentium vero jam a paganis, quos in judices elegerat, damnatum, sicut et a Paulo et Christo ipso. Quod idem haereticus ad Caesarem provocaret, eum oblitum anni superioris: et [Arianos], dum servis Christi conflant invidiam, multo pejores esse Judaeis: Ecclesiam enim non Caesaris, sed Christi praeferre imaginem. Sub quae ubi pauca de suo responso et hymnis adjecit, se non inobedientem, at imperatorem Ecclesiae filium, et Auxentium plusquam Judaeum esse declarat.

1. Video vos praeter solitum subito esse turbatos, atque [asservantes] mei. Miror **864** quid hoc sit, nisi forte quia per tribunos me vidistis aut audistis imperiali mandato esse conventum; ut quo vellem, abirem hinc: et si qui vellent, sequendi potestatem haberent. Metuistis ergo ne Ecclesiam desererem, et dum saluti meae timeo, vos relinquerem? Sed quid et ipse mandaverim, potuistis advertere: deserendae Ecclesiae mihi voluntatem subesse non posse; quia plus Dominum mundi, quam saeculi hujus imperatorem timerem: sane si me vis aliqua abduceret ab Ecclesia, carnem meam exturbari posse, non mentem: paratum me esse, ut si ille faceret, quod solet esse regiae potestatis; ego subirem, quod sacerdotis esse consuevit.

2. Quid ergo turbamini? Volens numquam vos deseram, coactus repugnare non novi. Dolere potero, potero flere, potero gemere: adversus arma, milites, Gothos quoque lacrymae meae arma sunt; talia enim munimenta sunt sacerdotis. Aliter nec debeo, nec possum resistere: fugere autem et relinquere Ecclesiam non soleo; ne quis gravioris poenae metu factum interpretetur. Scitis et vos ipsi quod imperatoribus soleam deferre, non cedere: suppliciis me libenter offerre, nec metuere quae parantur.

3. Utinam essem securus quod Ecclesia haereticis minime traderetur? Ad palatium imperatoris irem libenter, si hoc congrueret sacerdotis officio; ut in palatio magis certarem, quam in Ecclesia. Sed in consistorio non reus solet Christus esse, sed judex. Causam fidei in Ecclesia agendam quis abnuat? Si quis confidit, huc veniat: inclinatum jam vel imperatoris judicium, quod lata lege patefecit, quod impugnat fidem: vel sperata ambientium quorumdam studia non requirat. Non committo, ut quisquam vendat injuriam Christi.

4. Circumfusi milites, armorum crepitus, quibus vallata est Ecclesia, fidem non terrent meam: sed mentem exagitant, ne dum me tenetis, perniciosum aliquid vestrae oboriatur saluti. Ego enim jam didici non timere: sed vobis timere plus coepi. Sinite, quaeso, vestrum sacerdotem congredi: habemus adversarium qui lacessit; adversarius enim noster *diabolus, sicut leo rugiens circuit, quaerens quem devoret,* ut apostolus dixit **(I Pet. V, 8)**. Accepit sine dubio, accepit (non fallimur, sed admonemur) tentandi hujusmodi potestatem; ne forte corporis mei vulneribus possim a fidei intentione revocari. Legistis et vos quia multis his tentavit sanctum Job diabolus:

ad postremum potestatem hujusmodi petiit, et accepit, ut tentaret corpus ejus, quod perfudit ulceribus.

865 5. Cum esset propositum ut Ecclesiae vasa jam traderemus, hoc responsi reddidi: me, si de meis aliquid posceretur, aut fundus, aut domus, aut aurum, aut argentum, id quod mei juris esset, libenter offerre: templo Dei nihil posse decerpere, nec tradere illud, quod custodiendum, non tradendum acceperim. Deinde consulere me etiam imperatoris saluti; quia nec mihi expediret tradere, nec illi accipere; accipiat enim vocem liberi sacerdotis, si vult sibi esse consultum, recedat a Christi injuria.

6. Haec plena humilitatis sunt, et, ut arbitror, plena affectus ejus quem imperatori debet sacerdos. Sed quia *lucta nobis est non solum adversus carnem et sanguinem; sed etiam,* quod gravius est, *adversus spiritalia nequitiae, quae sunt in coelestibus* **(Ephes. VI, 12)**, tentator ille diabolus per ministros suos certamen auget, vulneribus corporis mei experiendum arbitratur. Scio, fratres, vulnera haec, quae pro Christo excipimus, non esse vulnera, quibus vita non amittitur, sed propagatur. Sinite, quaeso, esse certamen: spectatores vos esse decet. Considerate quia si quidem habet civitas vel athletam, vel alterius nobilis artis peritum, optat offerre certamini. Cur in majoribus rebus repudiatis, quod vel in minoribus velle consuestis? Non metuit arma, non barbaros, qui mortem non timet, qui nulla carnis voluptate retinetur.

7. Certe si Dominus huic nos certamini deputavit, frustra pervigiles tot noctibus et diebus custodias exhibuistis et excubias: implebitur Christi voluntas. Omnipotens enim

noster est Dominus Jesus, haec est fides nostra; et ideo quod fieri mandat, implebitur: nec convenit nos divinae obviare sententiae.

8. Audistis quod hodie lectum sit: Pullum sibi asinae Salvator per apostolos jussit adduci, mandavitque ut si quis resisteret, diceretur: *Dominus operam ejus desiderat* **(Luc. XIX, 35)**. Quid si et nunc pullum istum asinae, hoc est, ejus animalis quod gravem sarcinam portare consuevit, sicut est humana conditio, cui dicitur: *Venite ad me, omnes qui laboratis, et onerati estis, et ego vos reficiam: tollite jugum meum, quia leve est* **(Matth. XI, 28)**; quid si inquam, pullum istum ad se modo jussit adduci, missis apostolis illis, qui jam exuti corpore incomprehensibilem oculis nostris Angelorum speciem gerunt? Nonne si ab aliquo resistatur, dicent: *Dominus operam ejus desiderat?* Si resistat vel vitae hujus cupiditas, si resistat caro et sanguis, si resistat conversatio corporalis; quia aliquibus forsitan grati videmur. Sed qui nos hic diligit, multo amplius diliget, si sinat fieri hostiam Christi; *quia dissolvi, et cum Christo esse multo melius: etsi manere in carne magis necessarium propter vos* **(Philip. I, 23)**. Nihil est ergo quod vereamini, fratres dilectissimi; scio enim quia quidquid passus fuero, pro Christo patiar. Et **866** legi quod eos timere non debeam, qui possunt carnem occidere. Et audivi dicentem: *Qui perdiderit animam suam propter me, inveniet eam* **(Matth. X, 39)**.

9. Ergo si vult Dominus, certum est quod nullus obsistat. Quod si adhuc nostra differt certamina, quid veremini? Servum Christi non custodia corporalis, sed Domini providentia sepire consuevit.

10. Turbati estis quia apertas reperistis geminas fores, quas captus oculis quidam, dum hospitium proprium repetit, patefecisse memoratur. In quo cognoscite quod nihil suffragetur humana custodia. Ecce unus qui videndi munus amisit, solvit vestra universa munimina, et custodias lusit: Dominus autem suae misericordiae custodiam non amisit. Nonne ante biduum, ut meministis, etiam illud repertum est, quod a parte laeva basilicae ingressus quidam pervius fuit, quem putabatis clausum esse atque munitum? Sepserunt nempe armati basilicam, explorabant hos atque illos aditus: caecitate perfusi sunt, ut quod apertum erat videre non possent: itaque per plurimas noctes quod apertum fuerit, non ignoratis. Desinite ergo sollicitari; quia hoc erit, quod Christus jubet, et quod esse expedit.

11. Denique exempla vobis Legis proferam. Elisaeus quaerebatur a rege Syriae, missus erat exercitus qui eum caperet, circumvallatus erat undique: coepit timere ejus servulus; quia servulus erat, hoc est, non erat liberae mentis et liberae potestatis. Petivit aperiri ejus oculos sanctus propheta, et ait: *Respice, et vide quanto plures sint pro nobis, quam contra nos.* Et respexit, et vidit angelorum millia **(IV Reg. VI, 14 et seq.)**. Advertistis igitur quod servulos Christi ii magis custodiant, qui non videntur, quam qui videntur. Sed et illi si custodiunt, vestris custodiunt orationibus advocati: legistis nempe eos ipsos, qui Elisaeum quaerebant, ingressos esse Samariam ad eum ipsum, quem capere gestiebant: cui non solum non potuerunt nocere; sed ipsius adversus quem venerant, intercessione servati sunt.

12. Petrus quoque apostolus utriusque rei vobis edat exemplum **(Act. XII, 4 et seq.)**. Nam ubi eum Herodes

quaesivit et cepit, recepit in carcerem; non enim recesserat Dei servulus, sed steterat timoris ignarus. Orabat pro eo Ecclesia, sed apostolus in carcere quiescebat, quod est indicium non timentis. Missus est Angelus qui dormientem excitaret, per quem Petrus productus e carcere, mortem ad tempus evasit.

13. Idem Petrus postea, victo Simone, cum praecepta Dei populo seminaret, doceret castimoniam, excitavit animos gentilium: quibus eum quaerentibus, christianae animae deprecatae sunt, ut paulisper cederet. Et quamvis esset cupidus passionis, tamen contemplatione populi precantis inflexus est; rogabatur enim ut **867** ad instituendum et confirmandum populum se reservaret. Quid multa? Nocte muros egredi coepit, et videns sibi in porta Christum occurrere, urbemque ingredi, ait: Domine: quo vadis? Respondit Christus: Venio iterum crucifigi. Intellexit Petrus ad suam crucem divinum pertinere responsum; Christus enim non poterat iterum crucifigi, qui carnem passione susceptae mortis exuerat: *Quod enim mortuus est, peccato mortuus est semel: quod autem vivit, vivit Deo* **(Rom. VI, 10)**. Intellexit ergo Petrus quod iterum Christus crucifigendus esset in servulo. Itaque sponte remeavit; interrogantibus Christianis responsum reddidit, statimque correptus, per crucem suam honorificavit Dominum Jesum.

14. Videtis igitur quod in servulis suis pati velit Christus. Quid si et huic servulo dicit: *Illum volo manere, tu autem me sequere* **(Joan. XXI, 22)**; et de hac arbore gustare vult fructum? Nam si illius cibus erat, ut faceret voluntatem Patris **(Joan. IV, 34)**: itidem cibus illius est, ut nostris passionibus epuletur. Nonne, ut de ipso Domino sumamus

exemplum, quando voluit, passus est: et cum quaereretur, inventus est? quando autem hora non venerat passionis **(Joan. VII, 30)**, per medium quaerentium transibat, et videntes eum tenere non poterant? Quod utique evidenter ostendit quia quando Dominus vult, unusquisque invenitur et capitur: quod autem differt, etiamsi quaerentium occurrat oculis, non tenetur.

15. Ergo ipse non quotidie vel visitandi gratia prodibam, vel pergebam ad martyres? non regiam palatii praetexebam eundo atque redeundo? Et tamen nemo me tenuit, cum exturbandi me haberent, ut prodiderunt postea, voluntatem, dicentes: Exi de civitate, et vade quo vis. Exspectabam, fateor, magnum aliquid, aut gladium pro Christi nomine, aut incendium: at illi delicias mihi pro passionibus obtulerunt; sed athleta Christi non delicias, sed passiones suas exigit. Nemo ergo vos turbet, quod aut carrum praeparaverunt, aut dura, ut videbatur sibi, Auxentii ipsius, qui se dicit episcopum, ore jactata.

16. Plerique narrabant percussores praemissos, poenam mortis esse decretam: nec illa timeo, et ista non desero. Quo enim abibo, ubi non omnia plena gemitus sint, atque lacrymarum; quando per Ecclesias jubentur ejici catholici sacerdotes, resistentes gladio feriri, curiales **868** proscribi omnes, nisi mandatum impleverint? Et haec episcopi manu scripta et ore dictata, qui se ut probaret doctissimum, vetus non omisit exemplum, legimus enim in propheta quod viderit falcem volantem **(Zach. 5, 1)**: hanc imitatus Auxentius gladium volantem per omnes urbes direxit. Et Satanas transfigurat se in angelum lucis, et in malum imitatur ejus potentiam **(II Cor. XI, 14)**.

17. Tu, Domine Jesu, uno momento mundum redemisti: Auxentius uno momento tot populos, quod in ipso est, trucidabit, alios gladio, alios sacrilegio? Meam basilicam petit cruento ore, sanguinolentis manibus. Cui bene praesens respondit lectio: *Peccatori autem dixit Deus: Quare tu enarras justitias meas* **(Psal. XLIX, 16)**? id est, non convenit paci et furori, non convenit Christo et Belial **(II Cor. VI, 15)**. Meministis etiam quod lectum est hodie Nabuthe **(22, q. 8, c. Convenior, § Nabuthe)**, sanctum virum possessorem vineae suae, interpellatum petitione regia, ut vineam suam daret; ubi rex, succisis vitibus, olus vile sereret, eumque respondisse: *Absit ut ego patrum meorum tradam haereditatem;* regem contristatum esse, quod sibi esset alienum jus relatione justa negatum, sed muliebri consilio deceptum. Nabuthe vites suas vel proprio cruore defendit **(III Reg. XXI, 1 et seq.)**. Si ille vineam non tradidit suam, nos trademus Ecclesiam Christi?

18. Quid igitur a me responsam est contumaciter? Dixi enim conventus: Absit a me ut tradam Christi haereditatem. Si ille patrum haereditatem non tradidit, ego tradam Christi haereditatem? Sed et hoc addidi: *Absit ut tradam haereditatem patrum,* hoc est, haereditatem Dyonisii, qui in exsilio in causa fidei defunctus est, haereditatem Eustorgii confessoris, haereditatem Myroclis, atque omnium retro fidelium episcoporum. Respondi ego, quod sacerdotis est: quod imperatoris est, faciat imperator. Prius est ut animam mihi, quam fidem auferat.

19. At cui tradam? Praesens lectio Evangelii docere nos debet, quid petatur, a quibus petatur. Audistis nempe legi, quod cum Christus super pullum asinae sederet, clamabant pueruli, et

moleste ferebant Judaei **(Luc. XIX, 35)**. Denique interpellaverunt Dominum Jesum, dicentes ut faceret eos tacere; respondit: *Si hi tacuerint, lapides clamabunt* **(Ibid., 40)**. Deinde ingressus templum, ejecit nummularios, et cathedras, et columbas vendentes in templo Dei. Lectio nempe ista nulla **869** nostra dispositione recitata est, sed casu: quae praesentibus bene aptatur temporibus. Semper ergo Christi laudes verbera perfidorum sunt. Et nunc cum laudatur Christus, dicunt haeretici quia seditio commovetur: dicunt haeretici quia his mors parabatur; et vere mortem habent in laudibus Christi. Quomodo enim laudes ejus ferre possunt, cujus infirmitatem praedicant? Itaque et hodie cum laudatur Christus, Arianorum amentia verberatur.

20. Geraseni praesentiam Christi ferre non poterant **(Luc. VIII, 37)**, isti pejores Gerasenis nec laudationem Christi sustinere possunt. Vident pueros Christi gloriam concinentes; quia scriptum est: *Ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem* **(Psal. VIII, 3)**. Irrident istam aetatulam fidei plenam, cum dicunt: *Ecce quid clamant?* Sed respondit iis Christus: *Si hi tacebunt, lapides clamabunt* **(Luc. XIX, 35)**, hoc est, fortiores clamabunt, clamabunt et juvenes, clamabunt et maturiores, clamabunt et senes: isti lapides ad illum jam solidati lapidem, de quo scriptum est: *Lapidem quem reprobaverunt aedificantes, hic factus est in caput anguli* **(Psal. CXVII, 22)**.

21. His igitur laudationibus invitatus templum suum Christus ingreditur, et flagellum prehendit, et ejicit de templo nummularios **(Joan. II, 15)**. Non patitur enim in suo templo pecuniae esse vernaculos, non patitur in suo templo esse eos, qui vendant cathedras. Quid sunt cathedrae, nisi honores?

Quid sunt columbae, nisi simplices mentes, vel animae fidem candidam et puram sequentes? Ego ergo inducam in templum, quem Christus excludit? Jubetur enim exire, qui dignitates vendit et honores: jubetur exire, qui vendere vult simplices mentes fidelium.

22. Ergo Auxentius ejicitur, Mercurinus excluditur. Unum portentum est, duo nomina. Etenim ne cognosceretur quis esset, mutavit sibi vocabulum; ut quia hic fuerat Auxentius episcopus Arianus, ad decipiendam plebem, quam ille tenuerat, se vocaret Auxentium. Mutavit ergo vocabulum, sed perfidiam non mutavit: exuit lupum, sed induit lupum. Nihil prodest quod mutavit nomen: quid sit agnoscitur. Alius in Scythiae partibus dicebatur, alius hic vocatur: nomina pro regionibus habet. Habet ergo jam duo nomina; et si hinc alio perrexerit, habebit et tertium. Quomodo enim patietur ut maneat ei vocabulum ad tanti sceleris indicium: Minora fecit in Scythia; et ita erubuit, ut mutaret vocabulum: sceleratiora hic ausus est; et volet, quocumque perrexerit, nomine suo prodi? Tantorum populorum sanguinem manu sua scribet, et poterit consistere animo?

23. Paucos excludebat Dominus Jesus de templo suo, Auxentius nullum reliquit. De templo suo Jesus flagello ejicit, Auxentius gladio: Jesus flagello, Mercurinus securi. Pius Dominus flagello **870** exturbat sacrilegos; nequam persequitur pios ferro. De quo bene dixistis hodie: Leges suas secum ferat. Feret, etiamsi nolit: feret conscientiam suam, etsi non fert chartulam: feret sanguine inscriptam animam suam, etsi atramento inscriptam epistolam non feret. Scripta est, Juda, culpa tua graphio ferreo et ungue adamantino, et scripta

in pectore tuo **(Jerem. VII, 1)**, hoc est, ibi scripta, unde processit.

24. Is mihi etiam audet mentionem facere tractandi, plenus sanguinis, plenus cruoris? Qui quos non potuerit sermone decipere, eos gladio putat esse feriendos, cruentas leges ore dictans, manu scribens, et putans quod lex fidem possit hominibus imperare. Non audivit et id quod hodie dictum est: *Quoniam non justificatur homo ex operibus Legis;* **(Galat. II, 16)**, aut: *Per Legem Legi mortuus sum, ut Deo vivam* **(Ibid., 19)**, id est, per legem spiritalem interpretationi Legis est mortuus corporali. Et nos per legem Domini nostri Jesu Christi moriamur huic legi, quae sancit decreta perfidiae. Non lex Ecclesiam congregavit, sed fides Christi. Lex enim non est ex fide: *Justus autem ex fide vivit* **(Galat. III, 11)**. Justum ergo fides, non lex facit; quia non est per legem justitia, sed per fidem Christi. Qui autem fidem repudiat, et legis jura praescribit, ipse se testatur injustum, quia *Justus ex fide vivit.*

25. Hanc ergo legem quisquam sequatur, qua firmatur Ariminense concilium, in quo creatura dictus est Christus? Sed aiunt: *Misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub Lege* **(Galat. IV, 4)**. Ergo, *factum,* legunt, hoc est, creatum. Nonne hoc ipsum considerant, quod proposuerunt, quia factus dicitur Christus, sed *ex muliere,* hoc est, secundum partum Virginis factus est, qui secundum divinam generationem ex Patre natus est? Legerunt et hodie, quia *Christus nos redemit de maledicto Legis, factus pro nobis maledictum* **(Galat. III, 13)**. Numquid maledictum Christus secundum divinitatem est? Sed quare maledictum dicatur, Apostolus te docet, dicens quia scriptum

est: *Maledictus omnis, qui pendet in ligno* **(Ibid.)**, hoc est, qui in carne sua nostram carnem, in suo corpore nostras infirmitates et nostra maledicta suscepit, ut crucifigeret; non enim ille maledictus, sed in te maledictus. Denique habes alibi: *Qui peccatum non cognovit, sed pro nobis peccatum factus est; quia nostra peccata suscepit, ut sacramento suae passionis aboleret* **(II Cor. V, 21)**.

26. Haec ego, fratres, coram ipso apud vos plenius disputarem: sed certus non ignaros vos esse fidei, vestrum refugit examen, et gentiles quosdam quatuor aut quinque ferme homines elegit cognitores sibi, si tamen aliquos elegit: quos vellem adesse in coetu omnium, non ut de Christo judicent, sed ut majestatem audiant Christi. Tamen illi jam de Auxentio pronuntiaverunt, cui tractanti quotidie non crediderunt. Quae major ejus condemnatio, quam quod **871** sine adversario apud judices suos victus est? Ergo et ipsorum sententiam contra Auxentium jam tenemus.

27. Et quod gentes elegit, jure damnandus est; quia Apostoli praecepta dimisit, cum Apostolus dicat: *Audet aliquis vestrum adversus alterum habens negotium, judicari apud iniquos, et non apud sanctos? Aut nescitis quoniam sancti de hoc mundo judicabunt* **(I Cor. VI, 1, 2)**? Et infra ait: *Sic non est inter vos sapiens quisquam, qui possit judicare inter fratres: sed frater cum fratre judicio contendit et hoc apud infideles* **(Ibid., 5, 6)**? Vides quia quod ille obtulit contra auctoritatem Apostoli sit. Vos eligite utrum Auxentium an Paulum sequi debeamus magistrum.

28. Sed quid dicam de Apostolo, cum ipse Dominus clamet per prophetam: *Audite me, populus meus. Qui scitis judicium,*

quorum in corde lex mea est **(Esai. LI, 7)**. Deus dicit: *Audite me, populus meus. Qui scitis judicium;* Auxentius dicit: Nescitis judicium. Videtis quia jam Deum contemnit in vobis, qui sententiam coelestis refutat oraculi? *Audite me,* inquit, *populus meus,* dicit Dominus. Non dicit: Audite, gentes. Non dicit: Audite, Judaei. Jam enim populus Dei qui fuerat, populus erroris est factus: et qui populus erroris erat, populus Dei esse coepit, quia in Christum credidit. Iste ergo populus judicat, cujus in corde lex divina est, non humana: lex non atramento scripta, sed spiritu Dei vivi: non in charta exarata, sed in corde signata: lex gratiae, non cruoris **(II Cor. III, 3)**. Quis igitur vobis injuriam facit, qui recusat vestram, an qui eligit audientiam?

29. Conclusus undique, ad versutiam patrum suorum confugit. De imperatore vult invidiam commovere, dicens judicare debere adolescentem catechumenum, sacrae lectionis ignarum, et in consistorio judicare. Quasi vero superiore anno quando ad palatium sum petitus, cum praesentibus primatibus ante consistorium tractaretur, cum imperator basilicam vellet eripere; ego tunc aulae contemplatione regalis infractus sim, constantiam non tenuerim sacerdotis, aut imminuto jure discesserim? Nonne meminerunt quod ubi me cognovit populus palatium petisse, ita irruit, ut vim ejus ferre non possent; quando comiti militari cum expeditis ad fugandam multitudinem egresso obtulerunt omnes se neci pro fide Christi? Nonne tunc rogatus sum, ut populum multo sermone mulcerem? sponderem fidem, quod Basilicam Ecclesiae nullus invaderet? Et cum pro beneficio meum sit officium postulatum; tamen quod populus ad palatium venisset, mihi

invidia commota est. In hanc igitur invidiam me redire desiderant.

30. Revocavi populum, et tamen invidiam non evasi: quam quidem invidiam ego temperandam **872** arbritor, non timendam. Quid enim timeamus pro Christi nomine? Nisi forte illud movere me debet, quod aiunt: Ergo non debet imperator unam basilicam accipere, ad quam procedat: et plus vult Ambrosius posse, quam imperator; ut imperatori prodeundi facultatem neget? Quod cum dicunt, apprehendere sermones nostros gestiunt, sicut Judaei qui Christum versuto sermone tentabant dicentes: *Magister, licet tributum dare Caesari, aut non* **(Matth. XXII, 17)**? Semperne de Caesare servulis Dei invidia commovetur? Et hoc ad calumniam sibi arcessit impietas, ut imperiale nomen obtendat? Et isti possunt dicere quod eorum non habeant sacrilegium, quorum imitantur magisterium?

31. Et tamen videte quanto pejores [Ariani] sint, quam Judaei. Illi quaerebant utrum solvendum putaret Caesari jus tributi; isti, imperatori volunt dare jus Ecclesiae. Sed ut perfidi suum sequuntur auctorem; ita et nos quae nos Dominus et auctor noster docuit, respondeamus. Considerans enim Jesus dolum Judaeorum **(Ibid., 18 et seq.)**, dixit ad eos: *Quid me tentatis? Ostendite mihi denarium.* Et cum dedissent, dixit: *Cujus imaginem habet et inscriptionem?* Respondentes dixerunt: *Caesaris.* Et ait illis Jesus: *Reddite quae sunt Caesaris Caesari, et quae sunt Dei, Deo.* Ergo et ego dico illis, qui mihi objiciunt; *Ostendite mihi denarium:* Jesus Caesaris denarium vidit, et ait: *Reddite Caesari, quae Caesaris sunt, et quae Dei sunt Deo.* Numquid de Ecclesiae Basilicis occupandis possunt denarium offerre Caesaris?

32. Sed in Ecclesia unam imaginem novi, hoc est, imaginem Dei invisibilis, de qua dixit Deus: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* **(Gen. I, 26)**; illam imaginem, de qua scriptum est; quia Christus *splendor gloriae, et imago substantiae ejus* **(Hebr. I, 3)**. In ista imagine Patrem cerno, sicut dixit ipse Dominus Jesus: *Qui me videt, videt et Patrem* **(Joan. XIV, 9)**. Non enim haec imago a Patre est separata, quae unitatem me docuit Trinitatis dicens: *Ego et Pater unum sumus* **(Joan. X, 30)**; et infra: *Omnia quaecumque habet Pater, mea sunt* **(Joan. XVI, 15)**. Et de Spiritu sancto, dicens quia Spiritus Christi sit, et de Christo accepit, sicut scriptum est: *Ille de meo accipiet, et annuntiabit vobis* **(Ibid., 14)**.

33. Quid igitur non humiliter responsum a nobis est? Si tributum petit, non negamus.

Agri Ecclesiae solvunt tributum: si agros desiderat imperator, potestatem habet vindicandorum; nemo nostrum intervenit. Potest pauperibus collatio populi redundare: non faciant de agris invidiam, tollant eos, si libitum est imperatori: non dono, sed non nego. Aurum quaerunt, possum dicere: Argentum et aurum non quaero. Sed invidiam faciunt, quia aurum erogatur. Nec ego hanc invidiam perhorresco. Habeo aerarios: aerarii mei pauperes Christi sunt, hunc novi congregare thesaurum. **873** Utinam hoc mihi semper crimen ascribant, quia aurum pauperibus erogatur! Quod si objiciunt quod defensionem ab iis requiram, non nego, sed etiam ambio. Habeo defensionem, sed in orationibus pauperum. Caeci illi et claudi, debiles et senes robustis bellatoribus fortiores sunt. Denique munera pauperum Deum obligant; quia scriptum

est: *Qui largitur pauperi, Deo fenerat* **(Prov. XIX, 17)**. Praesidia bellatorum divinam saepe gratiam non merentur.

34. Hymnorum quoque meorum carminibus deceptum populum ferunt. Plane nec hoc abnuo. Grande carmen istud est, quo nihil potentius. Quid enim potentius quam confessio Trinitatis, quae quotidie totius populi ore celebratur? Certatim omnes student fidem fateri, Patrem et Filium et Spiritum sanctum norunt versibus praedicare. Facti sunt igitur omnes magistri, qui vix poterant esse discipuli.

35. Quid igitur obaudientius potest esse, quam ut Christi sequamur exemplum, qui *specie inventus ut homo, humiliavit semetipsum factus obediens usque ad mortem* **(Philipp. II, 7, 8)**? Denique omnes per obedientiam liberavit: *Sicut enim per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt plurimi, ita et per unius obedientiam justi constituentur multi* **(Rom. V, 19)**. Si ergo ille obediens, accipiant obedientiae magisterium, cui nos inhaeremus, dicentes iis qui nobis de imperatore invidiam faciunt: Solvimus quae sunt Caesaris Caesari, et quae sunt Dei Deo **(Matth. XXII, 21)**. Tributum Caesaris est, non negatur **(23, quaest. 8, c. Conventior, § Tributum)**: Ecclesia Dei est, Caesari utique non debet addici; quia jus Caesaris esse non potest Dei templum.

36. Quod cum honorificentia imperatoris dictum nemo potest negare. Quid enim honorificentius, quam ut imperator Ecclesiae filius esse dicatur? Quod cum dicitur, sine peccato dicitur, cum gratia dicitur. Imperator Enim intra Ecclesiam, non supra Ecclesiam est; bonus enim imperator quaerit auxilium Ecclesiae, non refutat. Haec ut humiliter dicimus, ita

constanter exponimus. Sed incendia aliqui, gladium, deportationem minantur. Didicimus Christi servuli non timere. Non timentibus numquam est gravis terror. Denique scriptum est: *Sagittae infantium factae sunt plagae eorum* **(Psal. LXIII, 8)**.

874 37. Satis igitur propositis responsum videtur. Nunc illos interrogo, quod Salvator interrogavit: *Baptismum Joannis de coelo est, an ex hominibus* **(Luc. XX, 4)**? Et non potuerunt respondere ei Judaei. Si baptismum Joannis non solverunt Judaei, Auxentius solvit baptismum Christi? Non enim istud ex hominibus est baptismum, sed de coelo, quod detulit nobis consilii magni Angelus **(Esai. IX, 6)**, ut justificemur Deo. Cur igitur rebaptizandos Auxentius fideles populos putat, baptizatos in nomine Trinitatis; cum Apostolus dicat: *Una fides, unum baptisma* **(Ephes. IV, 3)**: et se hominum dicat adversarium esse, non Christi; cum consilium Dei spernat, et condemnet baptismum, quod Christus nobis ad redimenda nostra peccata donavit **(Luc. VII, 30)**.

EPISTOLA XXII.

Inventione corporum Gervasii ac Protasii martyrum nuntiata, refert se ad populum illa dixisse: Coelos esse martyres, sicut et apostolos: diem quoque fuisse illorum confessionem: eosdem a Domino humiliatos, ac deinde suscitatos de terra; idque eorum resurrectionem esse, cum tot miracula operati sint: gratias ob tantum praesidium Deo egisse, illudque

amplificasse ex gestis Elisaei: tandem reliquiarum descriptionem, ac translationis consilium populari plausu excepta. Subjungit sequentis diei sermonem, quo, memorata Catholicorum laetitia, invidentiam Arianorum exagitavit, ostendens eos, dum evidenti miraculo fidem negant, Judaeorum similes esse, atque aliter credere, quam martyros crediderunt: dum vero Trinitatem quam daemones confitebantur, non agnoscerent, ipsis daemoniis esse pejores.

Dominae sorori vitae atque oculis praeferendae frater.

1. Quia nihil sanctitatem tuam soleo eorum praeterire, quae hic te geruntur absente; scias etiam sanctos martyres a nobis repertos. Nam cum ego basilicam dedicassem, multi tamquam uno ore interpellare coeperunt dicentes: Sicut Romanam basilicam dedices. Respondi: Faciam, si martyrum reliquias invenero. Statimque subiit veluti cujusdam ardor praesagii.

2. Quid multa? Dominus gratiam dedit: formidantibus etiam clericis jussi eruderari terram eo loci, qui est ante cancellos sanctorum Felicis atque Naboris. Inveni signa convenientia: adhibitis etiam quibus per nos manus imponenda foret, **875** sic sancti martyres eminere coeperunt; ut, adhuc nobis silentibus, arriperetur urna, et sterneretur prona ad locum sancti sepulcri. Invenimus mirae magnitudinis viros duos, ut prisca aetas ferebat. Ossa omnia integra, sanguinis plurimum. Ingens concursus populi per totum illud biduum.

Quid multa? Condivimus integra ad ordinem: transtulimus vespere jam incumbente ad basilicam Faustae: ibi vigiliae tota nocte, manus impositio. Sequenti die transtulimus ea in basilicam, quam appellant Ambrosianam. Dum transferimus, caecus sanatus est. Talis mihi ad populum fuit sermo:

3. Cum tam effusam, tamque inauditam considerarem conventus vestri celebritatem, et divinae gratiae munera, quae in sanctis martyribus refulserunt, imparem me, fateor, huic muneri judicabam; nec fieri posse, ut sermone absolverem, quod vix possumus animo intendere, oculis comprehendere. Sed ubi sanctarum legi coepit series Scripturarum, largitus est Spiritus sanctus, qui [locutus] est in prophetis, quo dignum aliquid tanto coetu et exspectatione vestra, martyrumque sanctorum meritis proferamus.

4. *Coeli,* inquit, *enarrant gloriam Dei* **(Psal. XVIII, 2)**. Cum legitur hic psalmus, occurrit quod non tam elementa materialia, quam coelestia merita dignum Deo praeconium deferre videantur. Hodierno tamen fortuita lectione patuit qui coeli enarrant gloriam Dei. Aspicite ad dextram meam, aspicite ad sinistram reliquias sacrosanctas: videte coelestis conversationis viros, spectate animi sublimis tropaea. Isti sunt coeli, qui enarrant gloriam Dei: haec opera manuum ejus quae annuntiat firmamentum. Non enim eos saecularis illecebra, sed divini operis gratia, ad firmamentum sacratissimae passionis evexit: multoque ante morum virtutumque documentis annuntiavit in his martyrium, quod adversus lubricum saeculi hujus stabiles permanserunt.

5. Coelum erat Paulus, qui ait: *Nostra conversatio in coelis est* **(Phil. III, 20)**. Coeli erant Jacobus et Joannes: denique filii

tonitrui nuncupantur **(Marc. III, 17)**; et ideo quasi coelum Joannes Verbum apud Deum vidit **(Joan. I, 1)**. Ipse Dominus Jesus perpetui luminis erat coelum, cum enarraret Dei gloriam, sed eam quam nemo ante conspexerat. Et ideo dixit: *Deum nemo vidit umquam, nisi unigenitus Filius, qui est in sinu Patris, ipse enarravit* **(Joan. I, 18)**. Opera quoque manuum Dei si quaeris, audi Job dicentem: *Spiritus divinus, qui fecit me* **(Job XXXIII, 4)**. Et ideo adversus diaboli tentamenta firmatus, inoffensae vestigium **876** constantiae servavit. Sed veniamus ad reliqua.

6. *Dies,* inquit, *diei eructat verbum* **(Psal. XVIII, 3)**. Ecce veri dies, quos nulla caligo noctis interpolat. Ecce veri dies pleni luminis et fulgoris aeterni, qui non perfunctorio sermone verbum Dei, sed intimo corde eructarunt in confessione constantes, in martyrio perseverantes.

7. Alius psalmus lectus dicit: *Quis sicut Dominus Deus noster, qui in altis habitat, et humilia respicit in coelo et in terra* **(Psal. CXII, 5)**? Respexit sane humilia Deus, qui latentes sub ignobili cespite reliquias sanctorum martyrum suae Ecclesiae revelavit, quorum anima in coelo, corpus in terra: *Suscitans a terra inopem, et de stercore erigens pauperem* **(Ibid, 7)**; quos videtis ut eos cum principibus populi sui collocarit. Principes populi quos alios nisi sanctos martyres aestimare debemus, quorum jam in numerum diu ante ignorati Protasius Gervasiusque praeferuntur, qui sterilem martyribus Ecclesiam Mediolanensem, jam plurimorum matrem filiorum laetari passionis propriae fecerint et titulis et exemplis?

8. Nec hoc abhorreat a vera fide: *Dies diei eructat verbum* **(Psal. XVIII, 2)**, anima animae, vita vitae, resurrectio resurrectioni. *Et nox nocti indicat scientiam,* hoc est, caro carni, quorum passio veram fidei scientiam omnibus indicavit. Bonae noctes, noctes lucidae, quae habent stellas; *Sicut enim stella a stella differt in claritate, ita et resurrectio mortuorum* **(I Cor. XV, 1)**.

9. Non immerito autem plerique hanc martyrum resurrectionem appellant; videro tamen utrum sibi, nobis certe martyres resurrexerint. Cognovistis, immo vidistis ipsi multos a daemoniis purgatos: plurimos etiam, ubi vestem sanctorum manibus contigerunt, iis quibus laborabant, debilitatibus absolutos: reparata vetusti temporis miracula, quo se per adventum Domini Jesu gratia terris major infuderat, umbra quadam sanctorum corporum plerosque sanatos cernitis. Quanta oraria jactitantur! quanta indumenta super reliquias sacratissimas et tactu ipso medicabilia reposcuntur! Gaudent omnes extrema linea contingere; et qui contigerit, salvus erit.

10. Gratias tibi, Domine Jesu, quod hoc tempore tales nobis sanctorum martyrum spiritus excitasti, quo Ecclesia tua praesidia majora desiderat. Cognoscant omnes quales ego propugnatores requiram, qui propugnare possint, impugnare non soleant. Hos ego acquisivi tibi, plebs sancta, qui prosint omnibus, nemini noceant. Tales ego ambio defensores, tales **877** milites habeo: hoc est, non saeculi milites, sed milites Christi. Nullam de talibus invidiam timeo, quorum quo majora, eo tutiora patrocinia sunt. Horum etiam illis ipsis, qui mihi eos invident, opto praesidia. Veniant ergo et videant stipatores meos; talibus me armis ambiri non nego: *Hi in*

curribus, et hi in equis: nos autem in nomine Domini Dei nostri magnificabimur **(Psal. XIX, 8)**.

11. Elisaeum Scripturae divinae series refert, cum ab exercitu Syrorum esset obsessus, dixisse timenti servulo, ne timeret: *quia plures,* inquit, *pro nobis sunt, quam contra nos* **(IV Reg. VI, 16)**; et ut hoc probaret, petisse ut oculi Giezi aperirentur: quibus ille apertis, innumeros adesse vidit propheta exercitus Angelorum. Nos etsi eos videre non possumus, sentimus tamen. Erant clausi isti oculi, quamdiu obruta sanctorum corpora delitescebant. Aperuit oculos nostros Dominus; vidimus auxilia, quibus sumus saepe defensi. Non videbamus haec, sed habebamus tamen. Itaque trepidantibus nobis quasi dixerit Dominus: Aspicite quantos vobis martyres dederim: ita reseratis oculis gloriam Domini speculamur, quae est martyrum passione praeterita, et operatione praesens. Evasimus, fratres, non mediocrem pudoris sarcinam: patronos habebamus, et nesciebamus. Invenimus unum hoc, quo videamur praestare majoribus. Sanctorum martyrum cognitionem, quam illi amiserunt, nos adepti sumus.

12. Eruuntur nobiles reliquiae e sepulcro ignobili, ostenduntur coelo [tropaea.] Sanguine tumulus madet, apparent cruoris triumphalis notae, inviolatae reliquiae loco suo et ordine repertae, avulsum humeris caput. Nunc senes repetunt audisse se aliquando horum martyrum nomina, titulumque legisse. Perdiderat civitas suos martyres, quae rapuit alienos. Etsi hoc Dei munus est; tamen gratiam quam temporibus sacerdotii mei Dominus Jesus tribuit, negare non possum: et quia ipse martyr esse non mereor, hos vobis martyres [acquisivi.]

13. Succedant victimae triumphales in locum, ubi Christus hostia est. Sed ille super altare, qui pro omnibus passus est. Isti sub altari, qui illius redempti sunt passione. Hunc ego locum praedestinaveram mihi; dignum est enim ut ibi **878** requiescat sacerdos, ubi offerre consuevit: sed cedo sacris victimis dexteram portionem; locus iste martyribus debebatur. Condamus ergo reliquias sacrosanctas et dignis aedibus invehamus, totumque diem fida devotione celebremus.

14. Acclamavit populus, ut in Dominicum differretur diem martyrum depositio: sed tandem obtentum, ut sequenti fieret die. Sequenti die talis mihi ad populum iterum sermo fuit.

15. Hesterno tractavi versiculum: *Dies diei eructat verbum* **(Psal. XVIII, 3)**, prout nostri captus tulit ingenii: hodie mihi non solum superiore tempore, sed praesenti quoque prophetasse videtur Scriptura divina. Nam cum diebus ac noctibus continuatam videam sanctitatis vestrae celebritatem, istos esse dies prophetici carminis oracula declararunt, hesternum atque hodiernum, de quibus opportunissime dicitur: *Dies diei eructat verbum;* et istas noctes, de quibus aptissime disputatur, quia *nox nocti indicat scientiam.* Quid enim aliud hoc biduo, nisi verbum Dei intimo eructastis affectu, et scientiam vos habere fidei probavistis?

16. Cui tamen celebritati vestrae, qui solent, invident. Et quia celebritatem vestram invidis animis ferre non possunt, causam celebritatis oderunt: atque in tantum amentiae prodeunt, ut negent martyrum merita, quorum opera etiam daemones confitentur. Sed hoc non mirum; siquidem tanta est incredulorum perfidia, ut tolerabilior sit diaboli plerumque

confessio. Dicebat enim diabolus: *Jesu, Fili Dei vivi, quid venisti ante tempus torquere nos* **(Matth. VIII, 29)**? Et cum haec audirent Judaei; ipsi tamen Dei Filium denegabant. Et nunc audistis clamantes daemones, et confitentes martyribus quod poenas ferre non possint, et dicentes: Quid venistis, ut nos tam graviter torqueatis? Et Ariani dicunt: Non sunt isti martyres, nec torquere diabolum possunt, nec aliquem liberare; cum tormenta daemonum ipsorum voce probentur, et beneficia martyrum remediis sanatorum, et absolutorum indiciis declarentur.

17. Negant caecum illuminatum, sed ille non negat se sanatum. Ille dicit: Video, qui non videbam. Ille dicit: Caecus esse desivi; et probat facto. Isti beneficium negant, qui factum negare non possunt. Notus homo est, publicis **879** cum valeret mancipatus obsequiis, Severus nomine, lanius ministerio. Deposuerat officium, postquam inciderat impedimentum. Vocat ad testimonium homines, quorum ante sustentabatur obsequiis: eos indices suae visitationis arcessit, quos habebat testes et arbitros caecitatis. Clamat quia ut contigit fimbriam de veste martyrum, qua sacrae reliquiae vestiuntur, redditum sibi lumen sit.

18. Nonne simile istud est, atque illud quod in Evangelio legimus? Unius enim potentiam laudamus auctoris: nec interest utrum opus sit, an munus; cum et muneretur in opere, et operetur in munere. Quod enim aliis faciendum donaverit, hoc in aliorum opere nomen ejus operatur. Legimus ergo in Evangelio Judaeos, cum viderent in illo caeco sanitatis remedium, requisisse parentum testimonium. Interrogabant: Quomodo videt filius vester? Cum ille diceret: *Caecus cum essem, modo video* **(Joan. V, 35)**. Hoe et iste dicit: Caecus fui,

et modo video: Interrogate alios, si mihi non creditis; interrogate extraneos, ne astipulari mihi parentes putetis. Detestabilior istorum quam Judaeorum pertinacia. Illi cum dubitarent, vel parentes interrogabant: isti occulte interrogant, palam negant; jam non operi increduli, sed auctori.

19 *et* 20. Sed quaero quid non credant, utrum a martyribus possint aliqui visitari? Hoc est Christo non credere: ipse enim dixit: Et majora his facietis **(Joan. XIV, 12)**. An ab istis martyribus, quorum merita jam dudum vigent, corpora dudum reperta sunt? Quaero hic utrum mihi, an sanctis martyribus invideant? Si mihi, numquid a me aliquae virtutes fiunt? numquid meo opere, meo nomine? Cur igitur mihi invident, quod meum non est? Si martyribus (restat enim ut si mihi non invident, martyribus invidere videantur), ostendunt alterius fidei fuisse martyres, quam ipsi credunt. Neque enim aliter eorum operibus inviderent; nisi fidem in his fuisse eam, quam isti non habent, judicarent. Fidem illam majorum traditione firmatam, quam daemones ipsi negare non possunt; sed Ariani negant.

21. Audivimus hodie dicentes eos, quibus manus imponebatur, neminem posse esse salvum, nisi qui in Patrem et Filium et Spiritum sanctum credidisset: illum mortuum, illum funereum, qui Spiritum sanctum negaret, qui Trinitatis omnipotentem virtutem non crederet. Confitetur hoc diabolus, sed Ariani nolunt fateri. Dicit diabolus: Sic torqueatur, **880** quemadmodum ipse a martyribus torquebatur, qui Spiritus sancti deitatem negaret.

22. Non accipio a diabolo testimonium, sed confessionem. Invitus dixit diabolus, sed exactus et

tortus. Quod nequitia supprimit, extorquet injuria. Cedit diabolus plagis, et adhuc cedere nesciunt Ariani. Quanta perpessi sunt, et quemadmodum Pharao, malis suis indurantur? Dicebat diabolus, ut scriptum legimus: *Scio te quis sis, tu es Filius Dei vivi* **(Marc. I, 24)**. Dicebant Judaei: *Nescimus quis sit* **(Joan. IX, 29)**. Dicebant hodie et superiore die vel nocte daemones: Scimus quia martyres estis. Et Ariani dicunt: Nescimus, nolumus intelligere, nolumus credere. Dicunt daemones martyribus: Venistis perdere nos; Ariani dicunt: Non sunt daemonum vera tormenta, sec ficta et composita ludibria. Audivi multa componi, hoc nemo umquam fingere potuit, ut daemonem se esse simularet. Quid illud, quod ita exagitari eos videmus, quibus manus imponitur? Ubi hic locus fraudi est? ubi suspicio simulandi?

23. Sed non ego ad suffragium martyrum usurpo vocem daemoniorum. Beneficiis suis sacra passio comprobetur. Habet judices, sed purgatos: habet testes, sed absolutos. Melior vox est, quam sanitas loquitur eorum, qui debiles advenerunt: melior vox est, quam sanguis emittit; habet enim sanguis vocem canoram, quae de terris ad coelum pervenit. Legistis dicente Deo: *Sanguis fratris tui clamat ad me* **(Gen. IV, 10)**. Et hic sanguis clamat coloris indicio: sanguis clamat operationis praeconio: sanguis clamat passionis triumpho. Satisfactum est petitioni vestrae, ut condendas hesterno in hodiernum diem differremus reliquias.

EPISTOLA XXIII.

Definiendi paschalem diem difficultate ac simul necessitate propositis, licitam esse dierum observationem, dum superstitio absit, probat, suumque consilium aperit. Ad hoc quaenam consideranda, quove pacto observanda Lex? Post quae diem passionis ac diem resurrectionis distinguendos esse ubi demonstravit, difficultatesque diluit exemplo temporum superiorum; ad litteram nos non teneri declarat: et confirmata tota disputatione, virtutes celebrandae paschae necessarias perstringit.

Dominis fratribus dilectissimis episcopis per Aemiliam constitutis Ambrosius episcopus.

1. Non mediocris esse sapientiae diem celebritatis definire paschalis et Scriptura divina nos instruit, et traditio majorum: qui convenientes ad synodum Nicaenam, inter **881** illa fidei ut vera, ita admiranda decreta, etiam super celebritate memorata, congregatis peritissimis calculandi, decem et novem annorum collegere rationem, et quasi quemdam constituere circulum, ex quo exemplum in annos reliquos gigneretur. Hunc circulum enneadecaterida nuncuparunt, sequentes illud, quod non debeamus vana quadam opinione super celebritate hujusmodi fluctuare: sed vera ratione comperta, ita omnium concurrat affectio, ut una nocte ubique sacrificium pro resurrectione Domini deferatur.

2. Domini fratres dilectissimi, eo usque a vero nos deviare non convenit, nec vago ingenio discrepare, ut quaedam necessitas celebritatis hujus omnibus sit imposita christianis; quando

quidem ipse Dominus eum elegit diem, quo Pascha celebraret, qui cum observantiae verae ratione concurrit. Scriptum est enim: *Venit autem dies, in qua necesse erat Pascha immolari, et misit Petrum et Joannem, dicens: Euntes parate nobis pascha ut manducemus. At illi dixerunt; Ubi vis paremus? Et dixit ad illos: Ecce introeuntibus vobis in civitatem, occurret homo amphoram aquae portans: sequimini eum in domum, in quam intrat, et dicetis patrifamilias: Dicit tibi magister: Ubi est diversorium, ubi pascha cum discipulis manducem? Ipse vobis ostenaet in superioribus locum magnum: ibi parate* **(Luc. XXII, 10 et seq.)**.

3. Advertimus igitur quod non ad terrena descendere, sed in superioribus locum magnum stratum quaerere debeamus, ut Domini pascha celebremus. Abluere etiam sensus nostros quadam spiritali aqua fontis aeterni, et devotae celebritatis tenere mensuram, nec opinione vulgari dies quosdam explorare lunares, cum apostolus dicat: *Dies observatis, et menses, et tempora, et annos; timeo ne sine causa laboraverim in vobis* **(Galat. IV, 10)**; nam incipit esse contrarium.

4. Sed aliud est observare gentilitio more, ut qua luna quid adoriendum sit judices, ut puta quintam esse fugiendam, nihilque ea inchoandum: varios quoque cursus lunae obeundis negotiis commendare, vel cavere quosdam dies, quemadmodum plerique posteros dies vel Aegyptiacos declinare consuerunt. Aliud vero est observantiam religiosae mentis intendere in eum diem, de quo scriptum est: *Hic est dies, quem fecit Dominus* **(Psal. CXVII, 24)**. Nam etsi scriptum sit quod pascha Domini quartodecimo die mensis

primi celebrari debeat, et vere quartamdecimam lunam ad celebrandam Dominicae seriem passionis inquirere debeamus, tamen **882** ex hoc possumus intelligere, quod ad hujusmodi solemnitatem vel Ecclesiae perfectio, vel clarae fidei plenitudo quaeratur, sicut dixit propheta, cum loqueretur de Filio Dei, quia *sedes ejus sicut sol in conspectu meo, et sicut luna perfecta, in aeternum manebit* **(Psal. LXXXVIII, 38)**.

5. Inde est quod et ipse Dominus, cum opera in terris miranda fecisset, quasi jam fundata humanarum mentium fide, tempus passionis esse memoravit dicens: *Pater, venit hora, clarifica Filium tuum; ut Filius tuus clarificet te* **(Joan. XVII, 1)**. Hanc enim celebrandae passionis claritudinem quaesitam alibi docet dicens: *Ite, dicite illi vulpi: Ecce ejicio daemonia hodie, et cras sanitates perficio, et sequenti consummor die* **(Luc. XIII, 32)**. His utique consummatur Jesus, qui incipiunt esse perfecti, ut plenitudinem divinitatis et redemptionis ejus fide sua credant.

6. Ergo et diem et horam exquirimus, ut Scriptura nos instruit. Propheta etiam David dicit: *Tempus faciendi, Domine* **(Psal. CXVIII, 126)**, petens accipere sensum ad cognoscenda Domini testimonia. Et Ecclesiastes quoque ait: *Omni rei tempus* **(Eccl. III, 1; Hier. VIII, 7)**. Jeremias clamat: *Turtur et hirundo, agri passeres agnoverunt tempora introitus sui* **(Jerem. VIII, 7)**. Quid autem evidentius, quam de passione Domini dictum videri potest: *Agnovit bos possessorem suum, et asinus praesepe domini sui* **(Esai. I, 3)**? Agnoscamus ergo hoc praesepe Domini, in quo alimur, pascimur et reficimur.

7. Hoc igitur tempus praecipue scire debemus, quo per universum orbem consona sacrae noctis fundatur oratio; quia et tempore commendantur preces, sicut scriptum est: *Tempore accepto exaudivi te, et in die salutis adjuvi te* **(Esai. XLIX, 8)**. Hoc est tempus de quo apostolus dixit: *Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis* **(II Cor. 6)**.

8. Unde necesse fuit, quia etiam post Aegyptiorum supputationes, et Alexandrinae Ecclesiae definitiones, episcopi quoque Romanae Ecclesiae, per litteras plerique meam adhuc exspectant sententiam, quid existimem scribere de die Paschae. Nam licet futuri diei Paschae inciderit quaestio, tamen etiam in reliquum quid tenendum videatur, aperimus; si qua quaestio talis incurrerit.

9. Duo autem sunt observanda in solemnitate Paschae, quartadecima luna, et primus mensis, qui dicitur novorum. Itaque ne a veteri Testamento videamur discedere, ipsum de Paschae celebrandae die capitulum recenseamus. Monet Moyses populum, dicens custodiendum mensem novorum, eum primum esse mensem **883** praedicans; ait enim: *Hic mensis vobis principium mensium, primus erit in mensibus anni: et facies Pascha Domino Deo tuo quartadecima die mensis primi* **(Exod. XII, 11)**.

10. Lex nempe *per Moysen data est: gratia autem et veritas per Jesum Christum facta est* **(Joan. I, 17)**. Ipse ergo qui Legem locutus est, postea veniens per Virginem novissimis temporibus, plenitudinem Legis consummavit; quia venit non legem solvere, sed implere **(Matth. V, 17)**; et celebravit pascha hebdomade, in qua fuit quartadecima luna quinta feria. Denique ipsa die, sicut superiora docent, pascha cum

discipulis manducavit: sequenti autem die, hoc est, sexta feria, crucifixus est, luna quintadecima. Sabbato quoque magno illo sextadecima fuit: ac per hoc septima decima luna ressurexit a mortuis.

11. Unde haec lex paschae nobis servanda est, ut non quartamdecimam observemus in die resurrectionis, sed in die magis passionis, aut certe aliis proximis superioribus diebus; quia resurrectionis celebritas die Dominica celebratur: Dominica autem jejunare non possumus; quia Manichaeos etiam ob istius diei jejunia jure damnamus. Hoc est enim in resurrectionem Christi non credere, si legem quis jejunii die resurrectionis indicat; cum Lex dicat pascha edendum cum amaritudine **(Exod. XII, 8)**, hoc est, cum dolore, quod tanto sacrilegio hominum auctor salutis sit interemptus: die autem dominica exsultandum Propheta docet, dicens: *Hic est dies, quem fecit Dominus; exsultemus et laetemur in eo* **(Ps. CXVII, 24)**.

12. Ergo non solum passionis diem, sed etiam resurrectionis observari oportet a nobis; ut habeamus et amaritudinis et laetitiae diem: illo jejunemus, isto reficiamur. Unde si inciderit, sicut futurum est proxime, quartadecima luna mensis primi die Dominica; quia neque Dominica jejunare debemus, neque tertiadecima luna die sabbati incidente jejunium solvere, quod maxime die passionis est exhibendum: in alteram hebdomadam celebritas paschae est differenda. Siquidem sequitur quintadecima luna, qua passus est Christus, et erit secunda feria: tertia quoque feria erit sextadecima luna, qua Domini caro in sepulcro quievit; cum quarta etiam feria septimadecima luna futura sit, qua Dominus resurrexit.

13. Cum igitur triduum illud sacrum in hebdomadam proxime incurrat ultimam, intra quod triduum et passus est, et quievit, et resurrexit, de quo triduo ait: *Solvite hoc templum,* **884** *et in triduo excitabo illud* **(Joan. II, 14)**; quid nobis potest molestiam dubitationis afferre? Nam si ea res scrupulum movet, quia quartadecima luna non celebramus ipsum diem vel passionis, vel resurrectionis; ipse Dominus non quartadecima luna passus est, sed quintadecima, et septimadecima resurrexit. Quod si movet, quia quartamdecimam lunam transeuntes, quae die Dominica incidit, hoc est, quartodecimo kalendas Maii, sequenti Dominica instaurandam celebritatem suademus, auctoritas exstat hujusmodi.

14. Nam temporibus paulo superioribus, cum incidisset quartadecima luna mensis primi in Dominicam diem, sequenti altera Dominica celebrata solemnitas est. Octogesimo autem et nono anno ex die imperii Diocletiani, cum quartadecima luna esset nono kalendas aprilis, nos celebravimus pascha pridie kalendas Aprilis. Alexandrini quoque et Aegyptii, ut ipsi scripserunt, cum incidisset quartadecima luna, vigesimo et octavo die Phamenoth mensis, celebraverunt pascha quinta die Pharmuthi mensis, quae est pridie kalendas aprilis, ac sic convenere nobiscum. Rursus nonagesimo et tertio anno a die imperii Diocletiani, cum incidisset quartadecima luna in quartumdecimum diem Pharmuthi mensis, quae est quinto idus aprilis, quae erat Dominica die, celebratum est Pascha Dominica Pharmuthi vigesimo et primo die, qui fuit secundum nos sextodecimo kalendas maii. Unde cum et ratio sit et exemplum, nihil super hoc movere nos debet.

15. Nunc illud est, quod enodandum videtur, quia plerique putant secundo mense nos celebraturos pascha, cum scriptum sit: *Custodi primum mensem novorum* **(Deut. XVI, 1)**; quod non potest incidere, ut praeter mensem novorum pascha celebrent, nisi qui quartamdecimam lunam ita observant secundum litteram, ut non alio nisi ipso celebrent die. Denique futurum Judaei duodecimo, non primo mense celebraturi sunt pascha, hoc est, decimo tertio kalendas aprilis, secundum nos: secundum Aegyptios autem vigesimo quarto die Phamenoth mensis, qui est non primus mensis, sed duodecimus; primus enim mensis apud Aegyptios dicitur Pharmuthi, et incipit sexto kalendas aprilis, et finitur septimo kalendas maii. Ergo secundum Aegyptios primo mense celebraturi sumus Dominicam paschae, hoc est, septimo kalendas maii, qui est dies trigesimus Pharmuthi mensis.

885 16. Nec absurdum arbitror, ut inde observandi mensis trahamus exemplum, ubi primum pascha celebratum est. Unde et majores nostri in tractatu concilii Nicaeni eumdem Enneade cateridem, si quis diligenter intendat, statuendum putarunt, et ipsum mensem novorum recte custodierunt; quia in Aegypto hoc primo mense nova secantur frumenta: hic autem mensis et primus est secundum Aegyptiorum proventus, et primus secundum Legem, et octavus secundum consuetudinem nostram: indictio enim Septembri mense incipit. Octavo igitur mense kalendae Aprilis sunt: incipit autem mensis non secundum vulgarem usum, sed secundum consuetudinem peritorum ab aequinoxio, qui dies est duodecimo kalendas Aprilis, et finitur undecimo kalendas Maii. Inde maxime intra hos triginta et unum dies saepe celebrati paschae dies.

17. Sed cum ante sexennium celebraverimus paschae Dominicam undecimo kalendas Maii, hoc est, trigesimo die mensis, secundum nostram scilicet calculationem, moveri non debemus, si et proxime trigesimo die Pharmuthi mensis celebraturi sumus paschae Dominicam. Verum si quis mensem secundum inde existimat, quia post triduum completi mensis, qui compleri videtur undecimo kalendas Maii, paschae Dominica erit; illud consideret, quia quartadecima luna, quae quaeritur, quartodecimo kalendas Maii erit, hoc est, intra praescriptum mensis numerum. Lex autem diem passionis exigit intra primum mensem novorum debere celebrari.

18. Satisfactum est igitur secundum plenitudinem lunae, cui ad complendum mensem supersunt tres alii dies. Non ergo in alterum mensem recidit, quando intra eumdem mensem, qui primus est, pascha celebrabitur. Ad litteram autem nos teneri non oportere, licet consuetudo celebrandi pascha ipsa nos instruat; tamen et Apostolus docet, qui ait: *Pascha nostrum immolatus est Christus* **(I Cor. V, 7)**. Sed et proposita lectio docet litteram non sequendam; sic enim habes: *Et facies pascha Domino Deo tuo quartodecimo* **886** *die mensis primi* **(Exod. XII, 18)**. Diem pro luna dicit; unde peritissimi quoque secundum Legem lunari cursu computant mensem: et ideo cum a pluribus nonis lunae cursus incipiat, hoc est, dies primus, vides nonas Maii adhuc ad mensem primum novorum computari posse. Ergo et juxta Legis sententiam primus hic mensis est. Denique μήνην lunam vocant Graeci, unde μήνας Graece dicunt menses; et naturalis usus nationum exterarum lunam pro diebus appellat.

19. Alium autem diem passionis, alium resurrectionis celebrandum veteris quoque Testamenti series ostendit; sic enim habes: *Agnus sine macula, mundus, consummatus, anniculus, masculus erit vobis, ab ovibus et haedis sumetis, et erit vobis in observatione usque in quartamdecimam mensis hujus, et occidetis illum tota multitudo Synagogae filiorum Israel ad vesperum, et sument de sanguine ejus, et ponent super duos postes, et super limen ostii domus, in qua manducabunt eum inter semetipsos: manducabunt carnem hanc noctu igni assatam;* et infra: *Et edetis illum cum sollicitudine; pascha est enim Domini et pertransibo in terram Aegyptiorum in nocte illa, et percutiam omne primitivum in Aegypto ab homine usque ad pecus, et in omni terra Aegypti faciam vindictam, ego Dominus. Et erit vobis sanguis in signo in domibus, in quibus eritis ibi; et videbo sanguinem, et protegam vos, et non erit in vobis plaga exterminii. Et conteram terram Aegypti, et erit dies hic vobis memorabilis et solemnis, et diem festum agetis eum Domino in progenies vestras, legitimum sempiternum, diem festum agetis illum* **(Ibid., 5 et seq.)**.

20. Advertimus et passionis diem descriptum in jejunio, quia ad vesperum occidendus est agnus; licet ultimum tempus pro vespere possimus accipere secundum Joannem, qui ait: *Pueri, novissima hora est* **(I Joan. II, 18)**. Sed et juxta mysterium vespere diei constat occisum, quando tenebrae statim factae sunt: et jejunium deferendum eo die verum est, quia ita edetis illum cum sollicitudine; jejunantibus enim sollicitudo adhaeret. Resurrectionis autem die exsultatio refectionis est atque laetitiae, quo die videtur exisse populus ex Aegypto, primitivis Aegyptiorum **887** necatis. Quod posteriora

evidentius docent, in quibus ait Scriptura, quia postquam fecerunt Judaei pascha, sicut praecepit Moyses, *factum est circa mediam noctem, et Dominus percussit omne primitivum in terra Aegypti, a primitivo Pharaonis. Et vocavit Pharao Moysen et Aaron nocte, et dixit illis: Surgite et exite de populo meo, et vos et filii vestri: ite et servite Domino Deo vestro* **(Exod. XII, 29-31)**. Et urgebant Aegyptii populum, festinantes quam celerrime expellere. Denique sic profecti sunt Israelitae, ut non occurreret sibi azyma fermentare; ejecerunt enim eos Aegyptii, et non potuerunt sustinere, quem apparatum sibi fecerant in viam.

21. Reseratum est igitur diem resurrectionis observandum post diem passionis, qui dies resurrectionis non quartadecima luna debet esse, sed postea, ut vetus loquitur Testamentum; quia dies resurrectionis, is cum egrediens populus de Aegypto, in mari et in nube baptizatus, ut Apostolus dicit **(I Cor. X, 2 et seq.)**, mortem vicit, panem spiritalem accipiens, et potum de petra hauriens spiritalem: nec passionem Domini die Dominica posse celebrari: et si quartadecima luna in Dominicam inciderit, adjungendam hebdomadam alteram, sicut et septuagesimo sexto anno ex die imperii Diocletiani factum est. Nam tunc vigesimo octavo die Pharmuthi mensis, qui est nono kalendas Maii, Dominicam paschae celebravimus sine ulla dubitatione majorum. Simul etiam lunae cursus et ratio suffragatur, quoniam vigesima prima luna proximum pascha celebrandum est; nam usque ad vigesimam primam lunam consuevit extendi.

22. Ergo cum tot veritatis indicia concurrant, juxta majorum exempla festum publicae salutis laeti exsultantesque celebremus, postes nostros ubi est ostium verbi, quod sibi

Apostolus optat aperiri, fide passionis Dominicae colorantes **(Coloss. IV, 3)**. De hoc ostio dicit etiam David: *Pone, Domine, custodiam ori meo, et ostium circuitus labiis meis* **(Psal. CXL, 3)**; ut nihil aliud nisi sanguinem Christi loquamur, quo mortem vicimus, quo redempti sumus. Flagret in nobis odor Christi. Ipsum audiamus, in illum et mentis et corporis oculos dirigamus, opera ejus mirantes, beneficia praedicantes: super limen ostii nostri sacrae redemptionis confessio resplendeat. Sumamus ferventi spiritu sacramentum in azymis sinceritatis et veritatis, pia doctrina gloriam Patris et Filii, et Spiritus majestatem individuam concinentes.

888 EPISTOLA XXIV.

Exposito cur legationis suae rationem reddat, quomodo in consistorium ingredi coactus, Maximi osculum recusaverit; et accusationes quibus hic ab eo se deceptum, et a Bautone immissos imperio barbaros criminabatur, in ipsum retorserit, narrat. Tum ubi retulit, qua libertate Valentiniani clementiam ejus crudelitati opposuerit, utque Gratiani corpus redderetur, institerit, nec non post exprobratam tyranno Vallionis caedem fuerit ejectus, suam non tam de periculo suo, quam de Hygini exsilio sollicitudinem subdit.

AMBROSIUS VALENTINIANO IMPERATORI.

23. Etsi superioris legationis meae fides ita approbata sit tibi, ut ratio ejus a me non quaeratur, satis enim claruit eo ipso quod aliquot dies retentus sum intra Gallias, me volentia Maximo non recepisse, neque iis adstipulatum, quae ad voluntatem ejus magis, quam ad pacem propenderent: denique non commisisses secundam legationem, nisi primam probasses. Sed quia regredienti mihi decernendi secum imposuit necessitatem, ideo hac epistola expositionem legationis meae insinuandam putavi; ne cujusquam sermo veris prius vana intexeret, quam reditus meus integra, et sincerae veritatis expressa signaculo manifestaret.

2. Cum pervenissem Treviros, postridie processi ad palatium. Egressus est ad me vir Gallicanus, praepositus cubiculi, eunuchus regius. Poposci adeundi copiam, quaesivit num rescriptum haberem clementiae tuae. Respondi habere. Retulit non posse me, nisi in consistorio videri. Dixi non esse hunc morem sacerdotalem, certe esse aliqua de quibus serio deberem cum suo principe confabulari. Quid plura? Consuluit eum, sed eadem referenda credidit; ut liqueret etiam priora ex illius arbitrio deprompta. Dixi tamen alienum id quidem a nostro munere, sed me recepto officio non defuturum; gratam mihi esse humilitatem in tuo praesertim, et quod verum est, fraternae pietatis negotio.

3. Ubi sedit in consistorio, ingressus sum, assurrexit ut osculum daret. Ego inter consistorianos steti. Hortari coeperunt alii, ut ascenderem: vocare ille. Respondi ego: Quid oscularis eum, quem non agnoveris? Si enim me agnovisses, non hoc loco videres. Commotus es, inquit, episcope. Non, inquam, injuria, sed verecundia, quod alieno consisto loco. Et prima, inquit, legatione ingressus es consistorium. Nec illud, inquam, mei erroris fuit: vocantis, **889** non ingredientis vitium est. Cur, inquit, ingressus es? Quia, inquam, tunc ut inferiori pacem petebam, nunc ut aequali. Cujus, inquit, beneficio aequali? Respondi: Omnipotentis Dei, qui Valentiniano regnum, quod dederat, reservavit.

4. Ad postremum erupit dicens: Quoniam me lusistis tu et ille Bauto, qui sibi regnum sub specie pueri vindicare voluit, qui etiam barbaros mihi immisit: quasi ego non habeam, quos possim adducere; cum mihi tot millia barbarorum militent, et annonas a me accipiant. Quod si ego tunc temporis quando venisti, non fuissem retentus, quis mihi obstitisset et virtuti meae?

5. Ad haec ego leniter: Non opus est, inquam, ut commovearis, cum causa nulla sit commotionis: sed patienter audias, quae referantur istis. Propterea et ego veni, quia prima legatione, dum mihi credis, per me deceptum te esse asserebas. Gloriosum mihi est et hoc pro salute pupilli imperatoris. Quos enim episcopi magis, quam pupillos debemus tueri? Scriptum est enim: *Judicate pupillo, et justificate viduam, et eripite injuriam accipientem* **(Esai. I, 17)**; et alibi: *Judices viduarum, et patres orphanorum* **(Ps. LXVII, 6)**.

6. Tamen non exprobrabo beneficium meum Valentiniano. Ut verum eloquar, ubi ego tuis legionibus obstiti, queminus influeres in Italiam? Quibus rupibus? qua acie? quibus numeris? An vero corpore meo clausi tibi Alpes? Utinam hoc meum esset! objectionem non timerem, non vererer criminationes tuas. Quibus promissis lusi te, ut paci acquiesceres? Nonne intra Gallias juxta urbem Moguntiacum comes Victor occurrit mihi, quem direxisti, ut pacem rogaret? In quo ergo te fefellit Valentinianus, qui prius pacem a te rogatus est, quam postularet? In quo te fefellit Bauto, qui devotionem imperatori exhibuit suo? An quia principem suum non prodidit?

7. In quo ego te circumscripsi? Qui ubi primum veni, cum diceres quod Valentinianus ad te quasi filius ad patrem venire deberet; responderim non esse aequum, ut aspero hiemis tempore puer cum matre vidua penetraret Alpes: sine matre autem tanto itineri dubiis rebus committeretur? De pace nobis legationem commissam, non de adventu ejus promissionem: spondere nos id non potuisse certum est, quod mandatum non erat: me certe nihil spopondisse, adeo ut diceres: Exspectemus quid Victor responsi referat. Illum autem liquet, me retento, pervenisse Mediolanum; negatumque ei, **890** quod postulabat. De pace tantum conspirare studia, non de adventu imperatoris, quem moveri non oporteret. Praesens eram, ubi Victor rediit. Quomodo ergo revocavi Valentinianum? Legati iterum missi ad Gallias, qui ejus adventum negarent, apud Valentiam Gallorum me repererunt: milites utriusque partis, qui custodirent juga montium, offendi revertens. Quos ego tuos revocavi exercitus? quas de Italia reflexi aquilas? quos immisit barbaros Bauto comes?

8. Et quid mirum si hoc Bauto fecisset, Transrhenanus genere; cum tu miniteris imperio Romano barbarorum auxilia, et turmas translimitanas, quibus commeatus provincialium tributa solvebant? Vide autem quid intersit inter tuas minitationes, et Valentiniani augusti pueri mansuetudinem. Tu flagitabas quod barbarorum stipatus agminibus Italiae te infunderes: Valentinianus Hunnos atque Alanos appropinquantes Galliae per Alemanniae terras reflexit. Quid habet invidiae, si Bauto barbaros cum barbaris fecit decernere? Quoniam dum tu militem Romanum occupas, dum is adversum se utrinque praetendit, in medio Romani imperii sinu Juthungi populabantur Rhetias; et ideo adversus Juthungum Hunnus accitus est. Idem tamen quia de finitimo proterebat Alemanniam, et jam de vicinia mali urgebat Gallias; coactus est triumphos suos deserere, ne tu timeres. Confer utriusque factum. Tu fecisti incursari Rhetias, Valentinianus suo tibi auro pacem redemit.

9. Aspice illum quoque, qui tibi ad dexteram assistit, quem Valentinianus, cum posset suum dolorem ulcisci, honoratum ad te redire fecit. Tenebat eum in suis terris, atque in ipso nuntio necis fraternae frenavit impetus: nec tibi vicem etsi non parilis dignitatis, ejusdem tamen necessitudinis retulit. Confer ergo, te judice, utriusque factum. Ille tibi fratrem tuum viventem remisit, tu illi vel mortuum redde. Quid illi reliquias germani abnegas, qui tibi adversum se auxilia non negavit?

10. Sed vereris ne exuviarum reditu renovetur militibus dolor; hoc enim allegas. Quem viventem deseruerunt, eum defendent peremptum? Quid eum mortuum times, quem occidisti, cum posses servare? Hostem, inquis, meum peremi. Non ille tuus hostis, sed tu illius. Ille jam non

sentit defensionem, tu causam considera. Si quis adversum te hodie imperium in his partibus usurpandum putet, quaero utrum te hostem illius dicas, an illum tibi? **891** Nisi fallor, usurpator bellum infert, imperator jus suum tuetur. Ergo quem non debueras occidere, ejus reliquias negas? Habeat Valentinianus imperator vel fratris exuvias pacis tuae obsides. Et quomodo allegabas quod eum non mandaveris occidi, quem prohibes sepeliri? Poterit igitur credi quod ei non invideris vitam, cui etiam sepulturam invides?

11. Sed ad me revertar. Audio te queri quod se ad Theodosium imperatorem potius contulerint, qui sunt cum Valentiniano imperatore. Quid igitur futurum sperabas, cum tu refugientes eos ad poenam posceres, captos necares: Theodosius autem muneribus ditaret, donaret honoribus? Quos, inquit, occidi? Respondi ei, Vallionem. At quem virum? qualem bellatorem? Haeccine fuit justa causa exitii, quod imperatori suo fidem servavit? Non ego, inquit, eum jussi occidi. Respondi: Hoc audivimus, quod occidi jussus sit. Sed, inquit, si ipse sibi vim non intulisset, jusseram eum deduci Cabillonum, et ibi vivum exuri. Respondi: Ergo propterea et illud creditum est, quod eum occideris. Quis autem sibi parcendum putaret, cum occisus sit bellator strenuus, miles fidelis, comes utilis? Ita tum discessi, ut se tractaturum diceret.

12. Postea cum videret me abstinere ab episcopis, qui communicabant ei, vel qui aliquos, devios licet a fide, ad necem petebant; commotus eis jussit me sine mora regredi. Ego vero libenter, etsi me plerique insidias evasurum non crederent, ingressus sum iter, hoc solo dolore percitus, quod Hyginum episcopum senem in exsilium duci comperi, cui

nihil jam nisi extremus superesset spiritus. Cum de eo convenirem comites ejus, ne sine veste, sine plumario paterentur extrudi senem, extrusus ipse sum.

13. Haec est expositio legationis meae. Vale, Imperator; et esto tutior adversus hominem pacis involucro bellum tegentem.

892 EPISTOLA XXV.

STUDIO *num sibi in reos sententiam ferre liceret, consulenti respondet ipsi quidem usum gladii esse permissum, ut tamen utatur clementia, expedire. Quam in rem Christi adulteram mulierem absolventis exemplum promit; et cur communio judicibus capitalibus neganda non sit, explicat.*

AMBROSIUS STUDIO.

1. Recognosco purae affectum mentis, et fidei studium, et Domini nostri Jesu Christi timorem. De quo etiam ego vererer responsum referre: constrictus altero, quod est commissum vobis propter custodiam legum; altero autem propter misericordiam et gratiam, nisi de hoc Apostolicam haberes auctoritatem: *Quia non sine causa gladium portat, qui judicat* **(Rom. XIII, 4)**; Dei enim vindex est in eos, qui male agunt.

2. Quod tamen etsi cognitum tibi foret, non otiose sciscitandum putasti. Nam sunt, extra Ecclesiam tamen, qui eos in communionem non vocent sacramentorum coelestium, qui in aliquos capitalem sententiam ferendam aestimaverunt. Plerique etiam sponte se abstinent: et laudantur quidem, nec ipsi eos possumus non praedicare: qui auctoritatem Apostoli eatenus observamus, ut iis communionem non audeamus negare.

3. Vides igitur quid auctoritas tribuat, quid suadeat misericordia. Excusationem habebis, si feceris: laudem, si non feceris. Sed si non potueris facere; nec tamen nocentes atterere squalore carceris, sed absolvere, plus quasi sacerdos probabo. Potest enim fieri ut causa cognita, recipiatur ad sententiam reus, qui postea aut indulgentiam sibi petat, aut certe sine gravi severitate, quod quidam ait, habitet in carcere. Scio tamen plerosque gentilium gloriari solitos, quod incruentam de administratione provinciali securim revexerint. Si hoc gentiles, quid christiani facere debent?

4. Ad omnia tamen accipe responsum Salvatoris **(Joan. VIII, 3 et seq.)**. Nam cum adulteram reperissent Judaei, obtulerunt eam Salvatori, captantes ut si absolveret eam, **893** videretur Legem solvere, qui dixerat: *Non veni Legem solvere, sed adimplere* **(Matth. V, 17)**: si damnaret, videretur adversus finem venisse propositi sui. Hoc igitur praevidens Dominus Jesus, inclinato capite, scribebat in terra. Quid scribebat, nisi illud propheticum: *Terra, terra, scribe hos viros abdicatos* **(Jerem. XXII, 29)**; quod de Jechonia descriptum est in Hieremia propheta?

5. Cum Judaei interpellant, in terra scribuntur nomina Judaeorum: cum adeunt christiani, non scribuntur in terra fidelium nomina, sed in coelo. In terra autem scribuntur abdicati a patre proprio, qui patrem tentant, et contumelias irrogant auctori salutis. Cum interpellant Judaei, inclinat caput Jesus; et quia non habet ubi reclinet caput suum, iterum erigit, quasi dicturus sententiam, et ait: *Qui sine peccato est, prior lapidet eam* **(Matth. VIII, 20)**. Et iterum inclinato capite, scribebat in terra.

6. Audientes illi exire coeperunt singuli, incipientes a senioribus **(Joan. VIII, 7)**: vel quod ipsi plura haberent crimina, qui diu vixerant: vel quia priores vim intellexerunt sententiae, quasi prudentiores, et coeperunt sua magis peccata deflere, qui alieni criminis venerant accusatores.

7. Recedentibus ergo illis, remansit solus Jesus, et elevans caput ad mulierem, ait: *Ubi sunt, qui te accusabant? Nemo te lapidavit? Et illa respondit: Nemo. Dicit ei Jesus: Nec ego te damnabo. Vade, et vide amodo ne pecces* **(Ibid., 10, 11)**. Non damnat, quasi redemptio; corrigit, quasi vita: quasi fons, abluit. Et quia quando se inclinat Jesus, ideo inclinat, ut jacentes elevet; ideo ait remissio peccatorum: *Nec ego te damnabo.*

8. Habes quod sequaris; potest enim fieri, ut ille criminosus possit habere spem correctionis: si sine baptismo est, ut possit accipere remissionem: si baptizatus, ut poenitentiam gerat, et corpus suum pro Christo offerat. Quantae sunt ad salutem viae!

9. Et ideo majores maluerunt indulgentiores esse circa judices; ut dum gladius eorum timetur, reprimeretur scelerum furor, et non incitaretur: quod si negaretur communio, videretur criminosorum vindicata poena. Maluerunt igitur priores nostri, ut in voluntate magis abstinentis, quam in necessitate sit legis. Vale, et nos dilige; quia nos quoque te diligimus.

894 EPISTOLA XXVI.

Argumento superioris epistolae repetito, ad Judaeos adulteram Christo sistentes redit, quibus episcopos reorum mortem prosequentes comparat. Hinc locum ubi oblata fuit mulier, exponens, de remissione peccatorum multa disputat. Postremo singulas ejusdem historiae partes ex Evangelio recenset atque enucleat.

AMBROSIUS IRENAEO.

1. Etsi jam superiore epistola hanc, quam proposuisti, quaestiunculam absolverim; tamen aliquid plenius requirenti tibi, ut filio, afferre atque exsculpere non supersederim.

2. Ac semper quidem decantata quaestio, et celebris absolutio fuit mulieris ejus, quae in libro Evangelii **(Joan. VIII, 11)**, quod secundum Joannem scribitur, adulterii rea oblata est Christo. Id enim Judaeorum commentata est tergiversatio; ut si contra Legem absolveretur, contra Legem prolata

Domini Jesu sententia teneretur: si autem damnata esset ex Lege, vacare Christi videretur gratia.

3. Sed vehementior facta est, posteaquam episcopi reos criminum gravissimorum in publicis judiciis accusare, alii et urgere usque ad gladium supremamque mortem, alii accusationes hujusmodi et cruentos sacerdotum triumphos probare coeperunt. Quid enim aliud isti dicunt, quam dicebant Judaei reos criminum legibus esse publicis puniendos; et ideo accusari eos etiam a sacerdotibus in publicis judiciis oportuisse, quos asserunt secundum leges oportuisse puniri? Eadem causa est, sed numerus minor, hoc est, non dispar judicii quaestio, sed poenae dispar invidia. Unam Christus puniri ex Lege non passus est, isti minorem numerum asserunt esse punitum.

4. At quo loci hoc judicat Christus? Nam plerumque secundum qualitates locorum in quibus docebat famulos suos, disputationes suas formare dignatus est, ut in porticu Salomonis, hoc est, sapientis, deambulans loquebatur: *Ego et Pater unum sumus* **(Joan. X, 30)**; ut in templo Dei dicebat: *Mea doctrina non est mea, sed ejus qui me misit* **(Joan. VII, 16)**. Hoc quoque judicium in templo positus exercet, sicut scriptum est in posterioribus; sic enim habes: *Haec verba locutus est Jesus in gazophylacio, docens in templo; et nemo apprehendit eum* **(Joan. VIII, 20)**. Quid est gazophylacium? Collatio fidelium, sumptus pauperum, requies egenorum, juxta quod sedens Christus, ut habes secundum Lucam, duo aera mulieris viduae divitum muneribus censuit praeferenda **(Luc. XXI, 2)**, divino videlicet testimonio praeferens opimae praemiis largitatis sedulae liberalitatis affectum.

895 5. Qui tale habebat judicium, videamus quid ipse juxta gazophylacium positus conferebat; non enim otiose viduam praetulit duo aera mittentem. Pretiosa ista paupertas est fidei opulenta mysterio. Ista sunt duo aera quae Samaritanus ille Evangelicus ad ejus curanda vulnera, qui incidit in latrones, stabulario dereliquit **(Luc. X, 35)**. Ergo et ista specie vidua, in typo Ecclesiae, hoc gazophylacio sacro conferendum putavit, quo pauperum sanarentur vulnera, peregrinorum jejunia sedarentur.

6. Unde et nunc quid Christus conferat, spiritaliter te oportet expendere; dividebat enim populis argentum igne examinatum eloquiorum coelestium, et imaginis regiae pecuniam populorum annumerabat affectibus **(Psal. XI, 6)**. Nemo plus misit, quam qui totum donavit. Satiabat esurientes, replebat inopes, illuminabat caecos, redimebat captivos, paralyticos erigebat, mortuos resuscitabat, et quod est amplius, conferebat absolutiones reorum, peccata donabat. Haec sunt duo aera, quae misit Ecclesia posteaquam accepit a Christo. Quid enim sunt duo aera, nisi pretium novi et veteris Testamenti? Pretium Scripturae fides nostra est; nam quod legitur, pro intelligentis aestimatur arbitrio. Remissio igitur peccatorum utriusque pretium Testamenti est, quae per agnum in typo annuntiata est, in veritate completa per Christum.

7. Ideo habes neque septem dierum purgationem sine trium dierum esse purgatione **(Exod. XII, 3)**. Septem dierum purgatio secundum Legem **(Levit. XII, 2)**, quae in specie praesentis sabbati spiritale sabbatum annuntiavit: trium dierum purgatio secundum gratiam, quae Evangelii testificatione signatur **(Luc. XXIV, 7)**; quia tertio die

Dominus resurrexit. Ubi poena praescribitur, debet esse poenitentia peccatorum: ubi remissio donatur, gratia est. Praecedit poenitentia, sequitur gratia. Neque poenitentia ergo sine gratia, neque gratia sine poenitentia; debet enim poenitentia prius damnare peccatum, ut gratia possit abolere. Ideo typum Legis accipiens Joannes baptizavit in poenitentiam, Christus ad gratiam **(Matth. III, 11)**.

8. Septimus ergo dies Legis mysterium signat, octavus resurrectionis, sicut habes in Ecclesiaste: *Da partem illis septem, et illis octo* **(Eccl. XI, 2)**. Nam et in propheta Osee legisti dictum ad eum: *Conduc tibi fornicariam quindecim denariis* **(Ose. III, 1)**; eo quod gemino aere veteris et novi Testamenti, hoc est, integro fidei pretio, mulier illa vago quodam et meretricio gentium convenarum comitatu fulta conducitur.

9. *Et conduxi,* inquit, *eam gomor hordei, et semigomor, et nevel vini* **(Ibid., 2)**. Per hordeum significat quia imperfectos vocaret ad fidem, ut perfectos redderet: per gomor intelligitur plena mensura, per semigomor semiplena mensura. Plena mensura in Evangelio est, semiplena in Lege, cujus plenitudo novum est Testamentum. Siquidem ipse Dominus ait: *Non veni Legem solvere, sed implere* **(Matth. V, 17)**.

10. Nec otiose quindecim anabathmorum **896** psalmos Davidicos legimus, et quindecim gradibus ascendisse solem, cum Ezechias justus rex vitae hujus acciperet commeatum **(Esai. XXXVIII, 8)**. Significabatur enim esse venturus sol justitiae, **(Malac. IV, 2)**, qui gradus quindecim veteris et novi Testamenti illuminaturus esset praesentiae suae lumine, quibus nostra fides ad vitam ascendit aeternam. Unde

et hoc quod hodie in Apostolo lectum est **(Galat. I, 18)**, mysticum reor; eo quod quindecim diebus apud Petrum manserit: videtur enim mihi quod apostolis sanctis Scripturae divinae interpretationem sermone secum vario conferentibus pleni luminis refulserit claritudo, ignorantiae umbra decesserit. Sed jam veniamus ad mulieris hujus adulterae absolutionem.

11. Oblata erat a Scribis et Pharisaeis Domino Jesu adulterii rea **(Joan. VIII, 3 et seq,)**. et hac oblata fraude, ut si eam absolveret, Legem solvere videretur: sin vero damnaret, propositum sui mutaret adventus; quia peccata omnium remissurus advenit. Denique supra ait: *Ego non judico quemquam* **(Joan. VIII, 15)**. Offerentes ergo eam, dixerunt: *Hanc mulierem invenimus publice maechantem. Scriptum est enim in lege Moysis omnem maecham lapidari. Tu vero quid dicis de ea* **(Levit. XX, 10)**?

12. Quae cum dicerent, Jesus inclinato capite, digito scribebat in terra. Et cum exspectarent, ut audirent eum, erigens caput dixit: *Qui sine peccato est, prior lapidet eam.* Quid tam divinum, quam ista sententia; ut is peccata puniat, qui exsors ipse peccati sit? Quomodo enim feras alieni ultorem, et proprii criminis defensorem? Nonne se magis ipse condemnat, qui in alio damnat, quod ipse committit?

13. Hoc autem dixit, et scribebat in terra. Quid? Utique dicens: *Festucam, quae in oculo est fratris tui, vides: trabem autem, quae in oculo tuo est, non vides* **(Matth. VII, 3)**. Libido enim velut festuca est, cito accenditur, propere consumitur: sacrilegium perfidiae, quo Judaei negabant propriae salutis auctorem, sceleris magnitudinem personabat.

14. Scribebat autem in terra digito, quo Legem scripserat **(Exod. XXXI, 18)**. Peccatores in terra scribuntur, justi in coelo, sicut habes dictum ad discipulos: *Gaudete quia nomina vestra scripta sunt in coelis* **(Jerem. XVII, 13)**. Secundo autem scripsit, ut gemino Testamento Judaeos scias esse damnatos **(Luc. X, 20)**.

15. Audientes autem hoc verbum, exierunt foras unus post unum, incipientes a senioribus, et sedebant cogitantes de se **(Joan. VIII, 6)**. Et remansit solus Jesus, et mulier in medio stans. Bene ait quod exierunt foras, qui nolebant esse cum Christo. Foris littera est, intus mysteria. Sequebantur enim divinarum lectionum quaedam velut arborum folia, non fructum; qui vivebant in umbra Legis, et solem justitiae videre non poterant.

16. Denique discedentibus illis, remansit solus Jesus, et mulier in medio stans. Donaturus peccatum, solus remanet Jesus, sicut ipse ait: *Ecce venit hora, et jam venit, ut dispergamini unusquisque in sua, et me solum relinquatis* **(Joan., XVI, 32)**; **897** non enim legatus, neque nuntius, sed ipse Dominus salvum fecit populum suum **(Esai. LXIII, 8)**. Solus remanet; quia non potest hoc cuiquam hominum cum Christo esse commune, ut peccata condonet. Solius hoc munus est Christi, qui tulit peccatum mundi **(Joan. I, 29)**. Meruit et mulier absolvi, quae recedentibus Judaeis, remansit sola cum Jesu.

17. Elevans autem caput Jesus dixit mulieri: *Ubi sunt, qui te accusabant? Nemo te lapidavit? Et illa respondit: Nemo, Domine. Et ait ad illam Jesus: Nec ego te damnabo; vade, et amodo vide ne pecces* **(Joan. VIII, 10, 11)**. Vide, lector, divina mysteria, et clementiam Christi. Cum accusatur mulier,

caput Christus inclinat: elevat autem, ubi deficit accusator; ita nullum damnari vult, absolvi omnes.

18. Breviter autem omnes haereticorum interimit quaestiones, dicendo: *Nemo te lapidavit?* qui dicunt Christum diem nescire judicii, vel qui ait: *Sedere autem ad dexteram meam vel ad sinistram, non est meum dare vobis* **(Matth. XX, 23)**; ecce et hic ait: *Nemo te lapidavit?* Quomodo utique interrogat, quod videbat? Sed interrogat nobis, ut cognosceremus non esse lapidatam. Est etiam humani affectus haec consuetudo, ut interrogemus saepissime, quod videmus. Et ideo mulier respondit: *Nemo, Domine;* hoc est dicere: Quis potest lapidare, quam ipse non damnas? Quis potest alium sub tali sententiae conditione punire?

19. Cui respondit Dominus: *Nec ego te damnabo.* Adverte quomodo propriam sententiam temperavit; ut Judaei de absolutione mulieris calumniari nihil possent, sed in se magis calumniam retorquerent, si queri vellent: dimittitur enim mulier, non absolvitur: quia deerat accusator, non quia innocentia probabatur. Quid ergo quererentur, qui priores a persecutione criminis et ab exsecutione supplicii destiterunt?

20. Addidit autem deviae: *Vade, et amodo vide ne pecces.* Emendavit ream, non crimen absolvit. Etenim severiore sententia culpa damnatur, si unusquisque crimen suum oderit, et in se incipiat condemnare delictum. Etenim cum reus occiditur, persona magis, quam culpa punitur: ubi vero culpa deponitur, absolutio personae est poena peccati. Quid est ergo: *Vade, et amodo vide ne pecces?* hoc est: Ex quo te Christus redemit, corrigat gratia, quam poena non

emendaret, sed plecteret. Vale, fili, et nos dilige, ut filius; quia nos te, ut parentes, diligimus.

898 EPISTOLA XXVII.

Aegyptiorum abominationes IRENAEUM *docet pecora esse: hinc intelligi pietatem atque virtutem improbis displicere; ac proinde viros bonos contrariis instare studiis oportere. Hoc illustratur exemplo uxorum Jacob ad fugiendum patrem sequendumque conjugem consensum praebentium: qua in allegoria quidnam praestare conveniat accedentes ad Ecclesiam declaratur.*

AMBROSIUS IRENAEO salutem.

1. Moveri te significasti mihi, eo quod legeris: *Abominanda apud Aegyptios immolemus Deo* **(Exod. VIII, 26)**. Sed habuisti quo istud solveres; quia in Genesi scriptum est quod Aegyptii pastorem pecorum abominabantur **(Gen. XLVI, 34)**, non utique propter hominem, sed propter pecora. Illi enim aratro terram invertebant: Abraham autem, et Jacob, et postea Moyses et David pastores fuerunt, regalem quamdam in hoc munere disciplinam induentes.

2. Oderant ergo Aegyptii immolata sacrificia, id est, perfecta studia virtutum, et plena disciplinae. Quod ergo vitiosi oderunt, hoc apud bonos sincerum ac pium est. Opus virtutis

detestatur luxuriosus, helluo refugit. Aegyptium itaque corpus, quod illecebras diligit, aversatur animae virtutes, abominatur imperium, refugit virtutum disciplinas, et omnia opera, quae hujusmodi sunt.

3. Quae ergo Aegyptius refugit, Aegyptius ille et non homo, haec tu amplectere, qui habes humanitatis scientiam. Illa autem declina, quae illi sequuntur atque eligunt; quoniam duo sibi ista congruere non possunt, prudentia et insipientia. Itaque sicut iis quae in quodam censu imprudentiae atque intemperantiae sunt, abdicat se prudentia, abdicat continentia: ita eorum exsors omnis insipiens est atque incontinens, quae in bonis atque in haereditate sapientis viri sunt et continentis.

4. Denique sanctae illae tali conjugio Lia et Rachel, una laboriosa, altera aspiratio fortis, refugientes non generis necessitudinem, sed morum discrepantiam; cum viri exerciti Jacob sermone edoctae essent, quod vellet discedere, ut Laban et filiorum ejus invidiam declinaret atque ignaviam, responderunt: *Numquid est nobis portio aut haereditas in domo patris nostri? Nonne sicut alienae aestimamur ei? Vendidit enim nos, et devoravit pretium nostrum* **(Gen. XXXI, 14, 15)**. Ecce primum, quia ignavus et invidus laboriosam et disciplinae tenacem alienat a se ac defugit, seseque **899** cupit separare; quoniam eas oneri esse cernit sibi, putat se lucrum fecisse, quod alienavit eas, et hoc esse suum pretium judicat, eumque fructum voluptatis suae.

5. Nunc audiamus quomodo quae habet virtus, non habeat ignavia; aiunt enim: *Omnes divitiae et gloria, quam tulit Deus patri nostro, nobis erit, et filiis nostris* **(Ibid., 26)**. Merito, Deo arbitro, dicunt esse sublata, quia ipse est auctor bonorum,

cujus gratia ignavi exuuntur; quia decorem haereditatis divinae capere improbi atque infirmi non queunt: succedit autem intentus, et spiritum in se fortis habens. Quis autem fortis nisi solus Deus, qui omnia coercet et regit?

6. His ergo debetur haereditas Dei. Unde et Esaias dicit: *Est haereditas credentibus in Domino* **(Isai. LIV, 17)**. Et pulchre ait: *Est haereditas;* ipsa enim sola haereditas est, alia non est. Neque enim caecus thesaurus haereditas est, neque caduca omnia haereditatis habent commodum: sola est illa haereditas, in quibus est portio Deus. Unde sanctus Domini dicit: *Portio mea Dominus* **(Psal. CLXXXVIII, 57)**; et alibi: *Haeres factus sum testimoniorum tuorum* **(Ibid., 111)**. Vides quae possideat justus, mandata Dei, oracula ejus, praecepta ejus. In his dives est, in his pascitur, in his delectatur, quasi in omnibus divitiis.

7. Haec ergo possidentes Lia et Rachel, opes patrias non requirebant, in quibus erat pecunia adultera, irrationabilis species, et spiritalis expers vigoris. Denique quasi divites et liberae non eum divitem, sed egentem arbitrabantur. Omnis enim bonarum et liberalium consors disciplinarum neminem insipientium divitem putat, sed inopem atque egenum, abjectum quoque; etsi regalibus divitiis affluat, et superbus auro suam jactet potentiam.

8. Fugienda est igitur talium societas, etiamsi qua generis copulentur necessitudine: noxiae sunt enim conversationes cum insipientibus, et inficiunt sobriam mentem ac decolorant; quia sicut adhaerens sancto sanctus eris, ita cum perverso perversus eris **(Psal. XVII, 26, 27)**. Frequenter enim accidit, ut quis contra propositum suum intemperantem

audiens, cum velit ipse continentiae disciplinam tenere, fuco insipientiae coloretur, meritoque contrariae sibi sunt et repugnantes disciplina atque insolentia.

9. Unde cum vir exercitatus earum sententiam quaereret, vocem emittunt probatae jam diuturno exercitio virtutis: *Numquid est nobis portio aut haereditas in domo patris nostri* **(Gen. XXXI, 14)**? id est, consulis nos utrum velimus ab eo recedere? Quasi vero non cognoveris quod nullam habeamus cupiditatem ejus societatis, neque nos dulcis pluribus saecularium divitiarum cupiditas teneat, aut luxuriae laetitia? Haec sunt quae nos misera, ac nobis aliena duximus: haec sunt **900** quae plena inopiae atque egestatis arbitramur.

10. Adjiciunt etiam causam secessionis, quia veram gloriam, et boni thesauri copias amisit Laban, in quibus nascimur. Vigor datus est mentis, et bona moneta imaginis Dei et similitudinis; quia spiritalis moneta. Amisit, quia splendida magis saeculi elegit, quam vera et utilia vitae suae: quorum decor expertem divinorum bonorum praeterit; quoniam ille quae putat pulchra, in iis se fallit ipsum et decipit. Unde audi ejus verba, et judica.

11. Secutus sanctum Jacob et filias suas; ne forte apud eas suorum vitiorum reperiret aliquid, et revocandi ad se haberet auctoritatem, coarguens justum, cum ratione esset redargutus, et nihil respondere ac referre posset, quo eum deberet tenere: *Si annuntiasses,* inquit, *mihi, emisissem te* **(Ibid., 27)**. In quo prodidit quid justus fugerit, ne eum prosequeretur, ne deduceret, ne tali comitatu stipatus procederet. Primum quod multorum dominorum mancipio se subjicere non debuit;

ut ab eo tamquam servulus dimitteretur. Deinde quia vir exercitio intentus, et quaerens veram viam ad virtutem persequi, non hominem deductorem, sed oracula quaesivit coelestia. Quae me, inquit, hinc praeceperunt abire, et nunc comitantur viantem.

12. Sed quomodo me dimisisses? An cum laetitia tua, quae plena est moestitudinis, cum tympanis scilicet atque organis immoderata modulantibus, et sonis tibiarum suavibus insuavia resultantibus, sonis dissonis, crepitibus discrepantibus, vocibus mutis, cymbalis animam ferientibus? His me delectari posse credidisti? his revocari? Haec sunt quae ego fugi: nec vereor verborum tuorum invidiam. Fugi, ne me talia sequerentur, ne quid de tuis accipiens abirem.

13. Non enim talibus deductoribus ad Ecclesiam Christi pervenitur, ad quam tendebat Jacob; ut eo deduceret populorum copias, inveheret nationum divitias, posteritatem infunderet, fugiens umbras inanium rerum, praeferens insensibilibus simulacris virtutum spirantem decorem, plausibilibus praeponens seria. Vides enim quemadmodum convivia gentiles adornent, festa annuntient: sed ea piis mentibus infestiora sunt; quia iis plerique decipiuntur, dulcibus capiuntur epulis, capiuntur saltantium choris: dum jejunia nostra fugiunt, dum ea sibi aspera putant, dum corpori noxia et molesta arbitrantur.

14. An opinatus es quia aurum tuum desiderarem? Sed non habes aurum igne examinatum, quo justi probantur **(Psal. XI, 7)**. An quia argentum cuperem? Sed non habes argentum, qui non habes splendorem alloquii coelestis. Sed fortasse speravi quod adjiceres mihi ad obsequium servulos tuos? **901** Ego

vero liberos quaero, fugio servos peccati. Sed forte comites itineris, et duces viarum necessarii fuerunt? Utinam sequi possent! ego illis monstrarem Domini vias. Sed qui Deum nescitis, vias ejus quomodo novistis? Vias ejus ingrediuntur electi Domino: non quicumque intrant eas, sed tamen nemo excluditur.

15. Sequatur qui paratus est, ingrediatur viam quae ducit ad Mesopotamiam; ut qui eam petit, per aquas transeat, aquas Tigris atque Euphratae, fortitudinis atque justitiae, per lacrymas poenitentiae, baptismum gratiae. In ea est via exercitus Dei; omnes enim qui sunt in Ecclesia, Deo militant. In ea est grex ille insignis diversarum virtutum, quem Jacob sibi elegit; omnis enim sine signo anima, indocta et inerudita est, disciplinarum nescia: quae autem insignita, eadem dives operum, et gratiarum opima.

16. Ad eam qui venit, iratum fratrem reconciliet prius. Ad eam qui venit, Sichimam pretiosam illam et actuosam inhabitet virtutum officinam, ubi laesae castitatis gravis est ultio. Ad eam qui venit, luctetur cum Deo; ut ad imitationem ejus se exerceat, ad humilitatem Christi et passiones ejus congrediatur. Tollat crucem suam, et Christum sequatur, **(Matth. XVI, 24)**. Denique bonus congressor non aemulatur, non inflatur; immo etiam benedicit congredientem sibi tali munere.

17. Sequamur ergo sanctum Jacob, et vias ejus; ut perveniamus ad eas passiones, ad eas congressiones, perveniamus ad humerum, perveniamus ad patientiam matrem fidelium, et ad patrem Isaac, id est jucunditatis capacem, laetitiae redundantem. Ubi jam

patientia, ibi laetitia; quia post tribulationes patientia, patientia autem probationem operatur, in qua est spes, de qua non confundimur; quoniam qui non fuerit confusus crucem Christi, nec Christus confundetur in eo **(Rom. V, 3)**. Vale, fili, et non erubescas patrem interrogare, qui non erubescis in passionibus Christi gloriari.

902 EPISTOLA XXVIII.

Pythagoricum adagium, communem viam esse declinandam, petitum fuisse ex sacris paginis, indeque colligi a plebeia vita abhorrere debere sacerdotalem. Hinc Ambrosius Irenaeum ut populares opiniones et cupiditates fugiat, ingrediatur Domini portas et viam arctam, atque ducentem ad superiora, calcet, excitat.

AMBROSIUS IRENAEO salutem.

1. Pythagoricum mandatum in aliquorum scriptis praedicari invenimus, quod ille discipulos suos communem atque usitatam populo prohibuerit ingredi viam. Sed hoc unde assumpserit, non est incognitum. Nam cum ex populo Judaeorum, ut plerique arbitrantur, genus duxerit, ex ejus disciplina derivavit etiam magisterii praecepta: meritoque magnus apud philosophos habitus; aequalem, ut aiunt, vix reperit. Legerat itaque in Exodo Moysi divino praeceptum esse oraculo: *Solve calceamentum pedum tuorum* **(Exod. III,**

15) Id etiam praeceptum Jesu Nave **(Josue V, 16)**, videlicet ut detritae et popularis viae deponerent pulverem, qui viam Domini ambulare desiderarent. Legerat praeceptum eidem Moysi, ut montem cum sacerdotibus ascenderet, populus autem seorsum staret **(Exod. XXIV, 13, 14)**. Separavit igitur sacerdotes a populo, et postea ipsum Moysen intra nubem introire praecepit.

2. Vides divisiones? Nihil in sacerdotibus plebeium requiri, nihil populare, nihil commune cum studio atque usu et moribus inconditae multitudinis? Sobriam a turbis gravitatem, seriam vitam, singulare pondus dignitas sibi vindicat sacerdotalis. Quomodo enim potest observari a populo, qui nihil habet secretum a populo, dispar a multitudine? Quid enim in te miretur, si sua in te recognoscat, si nihil in te aspiciat, quod ultra se inveniat, si quae in se erubescit, in te quem reverendum arbitratur, offendat?

3. Supergrediamur igitur plebeias opiniones, et strata quaedam gregalis conversationis, ac detritae viae orbitas declinemus, ac vulgaris semitae solum, quam currit ille, cujus vita levior cursore, de quo dicitur: *Transivit, et non vidit* **(Job. IX, 25)**. Sed quaeramus nobis viam inaccessam sermonibus insolentium, inviam operibus imperitorum, quam nullus maculosus deterat, maculosus scilicet ignaviae suae sordibus, et fumo iniquitatis oblitus, tenebrisque et parietinis quibusdam animae ruinosus, qui nullam virtutis **903** suavitatem gustaverit, aut certe limis eam spectandam magis quam directo affectu, et aperto sinu mentis suscipiendam arbitratus sit: et (quod plerique amant, qui sibi faceti atque urbani videntur, pulchritudinem sapientiae in dedecus versutiae transfigurantes) veram non intuens gratiam,

tamquam in nocte positus, non credit in die viventibus; quia de numero Themanorum et Sabaeorum est deficientium et avertentium se a veritate de quibus dicit Job: *Videte vias Themanorum, et semitas Sabaeorum; quia confusionem incident, qui in civitatibus et divitiis spem habent. Ita et vos insurrexistis in me sine misericordia; unde viso vulnere meo, timete* **(Job. VI, 19 et seq.)**.

4. Has igitur devias semitas declinantium, et illum deficientium pulverem, qui propter suam appetentiam ceciderunt saepe in deserto, derelinquamus. Convertamur autem, et sequamur sapientiae viam, quam non calcaverunt filii glorificantium se et jactantium, quam interitio ignorat, mors nescit; quia Deus direxit eam: *Abyssus dixit: Non est in me: mare dixit: Non est mecum* **(Job. XXVIII, 14)**. Sed si quaeris viam sapientiae et disciplinae, colere Deum, atque ei subditum esse sapientia est: abstinere autem a peccatis disciplina est.

5. Quid igitur nobis cum istius saeculi via, in qua est tentatio, immo ipsa vita hominis tentatio est, et exilior quam sermo fabularum, habitare in luteis domibus, dies et noctes in lucris ponere, et de lucris semper cogitare, et sicut mercenarios diurnam mercedem quaerere, atque, ut cicadas aiunt, aura quadam pasci cupiditatum? Vere sicut cicadas, quia de die in diem vivunt, questu rumpuntur suo. Quid enim aliud sunt homines nullius ponderis, nullius disciplinae, nisi ut videantur sicut cicadae, ad mortem nati diurnam, strepentes magis quam loquentes? Qui sub ardore ferventium cupiditatum se mulceant cantu sibi noxio, statimque occidant, nullum fructum ferentes, nihil habentes gratiae. Horum igitur viae noxiae tortuosaeque serpentium, qui venenato lapsu corporis

sese trahunt, atque in spiram nequitiae sese colligunt, et erigere non queunt ad coelestia

6. Ingrediamur autem portas Domini, portas justitiae; quas justus qui fuerit ingressus, confitetur Domino **(Psal. CXVII, 19)**. Sed haec paucorum ingressio, unde Dominus ait, quia *angusta porta, et arcta est via, quae ducit ad vitam; et pauci sunt, qui inveniunt eam* **(Matth. VII, 14)**. Lata autem porta et spatiosa via, qua multi gradiuntur, ad mortem dirigit, et viatores suos eo ducit.

904 7. Sit ergo via nostra angustior, virus exuberantior, trames pressior, fides sublimior, callis arctior, vigor mentis exundans, semitae rectae; quia inflexibilia sunt virtutum vestigia. Unde Salomon: *O qui dereliquerunt semitas rectas* **(Prov. II, 13)**!

8. Sit gressus ad superiora; quia melius est ascendere. Denique, sicut lectum est hodie: *Vae iis, qui descendunt in Aegyptum* **(Esai. XXXI, 1)**! Non utique transire in Aegyptum criminosum est: sed transire in mores Aegyptiorum, transire in eorum perfidiae saevitatem, et luxuriae deformitatem. Qui eo transit, descendit: qui descendit, cadit. Declinemus itaque Aegyptium hominem, et non Deum. Vitiis enim suis etiam ipse rex Aegyptiorum in potestatem est datus, cujus comparatione Moyses Deus aestimatus est, imperans regnis, subjiciens sibi potestates. Unde ei dictum legimus: *Faciam te in Deum regi Pharaoni* **(Exod. VII, 1)**. Vale, et nos, ut facis, quasi filius dilige.

EPISTOLA XXIX.

Pulchritudinem summi boni quaerendam suadet, fore ut illa recreetur oculus noster, atque anima nutriatur spondens; eo quod hic animae cibus sit, cujus cognitionem sanctis Deus revelat, quemque David cupide indagavit. Hoc bonum diligenter tenendum esse; quando idem ipsum sit, quod annuntiaverunt. Evangelistae, scilicet Christum. Hoc bonum qui cum desiderio hauserit, eum ad mysteriorum scientiam perventurum, et jam neglecturum quae sunt corporis, ad quod Apostolus nos adhortatur. Elevandam igitur animam ab affectibus, ut feratur ad bonum illud, in quo fons vitae est, et quo nonnisi virtute perducimur. Verum perseverantiam ad id opus esse et constantiam.

AMBROSIUS IRENAEO salutem.

1. Inter legendum, cum paululum requievissem animo, quia lucubratione destiteram, versiculum illum coepi mecum volvere, quo vesperi in vigiliis usi fueramus: Ὡραῖος κάλλει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων **(Ps. XLIV, 3)**. Ὡς ὡραῖοι οἱ πόδες τῶν εὐαγγελιζομένων αὐτὸν **(Isai. LII, 7)**. Et vere nihil[h] speciosius illo summo bono, cujus etiam praedicatio speciosa est nimis, et maxime perseverantis sermonis processus, et quaedam apostolicae praedicationis vestigia. Sed illa qui possunt? Quibus donavit Deus, non solum ut Christum annuntiarent, sed etiam pro illo paterentur.

2. Nos quantum possumus, intendamus illo animum, et in illo simus, illud animo teneamus, quod est pulchrum, decorum, bonum, ut fiat illuminatione ejus et fulgore speciosa anima

nostra, et mens dilucida. Nam si oculi nostri cum aliqua obducuntur caligine, pascuntur agrorum viriditate et specie nemoris, vel collis **905** herbosi omnem inaequalitatem aegrescentis obtutus repellunt, et quadam salubri specie pupillae ipsae atque orbes colorari videntur; quanto magis hic mentis oculus cum illud summum intuetur bonum, et in eo versatur, atque eo pascitur, splendescit atque enitet, ut fiat illud quod scriptum est: *Tamquam adipe et pinguedine repleatur anima mea* **(Psal. XXI, 21)**! Denique qui scienter agnoscit animas gregis sui, curam adhibet herbis campestribus, ut sint ei pascua plurima; herbis enim suavioribus et agni pinguiores fiunt, et succus lactis salubrior. Quibus pascuis usi sunt divites illi, qui *manducaverunt et adoraverunt* **(Psal. XXII, 1)**; sunt enim bona fidei pascua in quibus collocatur sanctus Dei.

3. Est ergo et fenum, quo aluntur greges ovium, qui emittunt vellera sapientiae, et dant amictum prudentiae. Et fortasse hoc est fenum montanum, in quod verba descendunt prophetae: *sicut nix super fenum* **(Deut. XXXII, 2)**; et quod diligenter colligit sapiens, ut sint ei oves ad vestitum, spiritalis utique velaminis **(Prov. XXVII, 25)**. Habet ergo cibum suum et amictum anima, quae illi summo bono adhaeret, quod est divinum: quod apostolus Petrus suadet quaerendum; ut per ejus cognitionis acquisitionem divinae simus consortes naturae **(II Petr. I, 4)**.

4. Hujus cognitionem aperit sanctis suis Deus bonus, et donat hoc de thesauro suo bono, sicut testificatur lex sacra dicens: *Quia juravit Dominus patribus tuis dare tibi et aperire thesaurum suum bonum* **(Deut. XXVIII, 11, 12)**: de quo thesauro coelesti dat pluviam terrae suae, benedicere

omnia opera manuum tuarum. Haec est pluvia eloquium Legis, quod irrorat animam illam fecundam et fertilem bonorum operum; ut habeat humorem gratiae **(Deut. XXXII, 2)**.

5. Hujus boni cognitionem quaerebat David sicut ipse significat, dicens: *Unam petivi a Domino, hanc requiram, ut inhabitem in domo Domini omnes dies vitae meae, et videam delectationes Domini, et considerem templum ejus* **(Psal. XXVI, 4)**. Denique hoc esse summum bonum subtexuit statim in eodem psalmo: *Credo videre bona Domini in terra viventium* **(Ibid., 13)**. Hic enim quaeritur, illic facie ad faciem plene videbitur. Hoc bonum in domo Dei est, in illo secreto ejus ac recessu. Unde iterum ait: *Replebimur in bonis domus tuae* **(Psal. LXIV, 5)**. Alibi quoque hanc summam esse benedictionis expressit, dicens: *Benedicat te Dominus ex Sion, et videas quae bona sunt Hierusalem* **(Psal. CXXVII, 5)**. Ideo beatus qui illic habitat in ingressu fidei, hospitioque mentis, devotionis habitaculo, conversatione virtutis.

6. In illo igitur simus, atque in eo maneamus, de quo et Esaias dicit: *Quam speciosi pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona* **(Esai. LII, 7)**! Qui sunt qui evangelizant, nisi Petrus, nisi Paulus, nisi omnes apostoli? Quid evangelizant nobis, nisi Dominum Jesum **(I Cor. I, 1)**? Hic est pax nostra, hic est bonum illud summum; quia ipse bonus ex bono, ex arbore enim bona bonus fructus legitur **(Matth. VII, 18)**. Denique et spiritus ejus bonus, qui ex ipso accipit, et deducit Dei servulos in viam rectam **(Psal. CXLII, 10)**. Quis autem habens Spiritum Dei **906** in se, neget bonum, cum ipse dicat: *An oculus tuus nequam est, quia ego bonus sum* **(Matth. X, 15)**? Hoc bonum veniat in animam

nostram, in nostrae mentis viscera, quod propitius Deus dat petentibus se. Hic est thesaurus noster, hic est via nostra, hic est sapientia nostra, justitia nostra, pastor noster, et pastor bonus, hic est vita nostra. Vides quanta bona in uno bono!

7. Haec bona nobis praedicant Evangelistae. Haec bona requirens David, ait: *Quis ostendit nobis bona* **(Psal. IV, 6)**? Et ostendit ipsum esse bona, subjiciens: *Signatum est in nobis lumen vultus tui* **(Ibid.,)**. Quis autem lumen vultus Patris, nisi splendor gloriae, et imago invisibilis Dei **(Hebr. I, 3)**, in quo et videtur et clarificatur Pater, sicut ipse clarificat Filium suum **(Joan. XVII, 5)**?

8. Ipse est ergo Dominus Jesus summum bonum, quod nobis annuntiatum a prophetis, praedicatum ab angelis, promissum a Patre, evangelizatum est ab apostolis **(I Tim. III, 16)**. Qui nobis tanquam maturitas advenit: nec solum tanquam maturitas, sed tanquam maturitas in montibus adest; ut nihil acerbum, nihil immaturum in nostris consiliis sit, nihil immite, nihil asperum in operibus ac moribus, qui primus Evangelizans bona adfuit. Unde et ait: *Ipse qui loquebar, adsum,* id est, qui loquebar in prophetis **(Hebr. I, 1)**, adsum in corpore, quod suscepi ex Virgine: adsum interior imago Dei, character substantiae; et adsum ut homo. Sed quis cognoscit me? Hominem enim viderunt, sed operibus supra hominem crediderunt. An non ut homo, cum Lazarum fleret **(Joan. XI, 35)**; et rursus supra hominem, cum eum resuscitaret? An non ut homo, cum vapularet; et rursus supra hominem, cum totius mundi peccatum tolleret **(Joan. I, 29)**?

9. Ad illum igitur properemus, in quo summum est bonum; quoniam ipse bonitas, ipse patientia Israel, qui ad

poenitentiam te vocat; ne venias in judicium, sed accipias remissionem
peccatorum. *Agite,* inquit, *poenitentiam* **(Matth. IV, 17)**. Ipse est de quo clamat Amos propheta: *Exquirite bonum* **(Amos V, 14)**. Ipse est summum bonum, qui nullius indiget, et abundat omnibus. Facile abundat, in quo plenitudo divinitatis habitat corporaliter **(Coloss. II, 9)**. Facile abundat, de cujus plenitudine omnes accepimus, et in illo repleti sumus, ut dicit Evangelista **(Joan. I, 9)**.

10. Hoc igitur verum et summum bonum, si illo concupiscibili suo et delectabili anima gustaverit, et duabus his hauserit affectionibus, excludens dolorem et formidinem, incredibiliter exaestuat. Osculata enim Verbum Dei, modum non capit, nec expletur, dicens: *Suavis es, Domine, et in jucunditate tua doce me justificationes tuas* **(Psal. CXVIII, 68)**. Osculata Dei Verbum, concupiscit super omnem decorem, diligit super omnem laetitiam, delectatur super omnia aromata, cupit frequenter videre, saepe intendere, cupit attrahi, ut sequi possit. *Unguentum,* inquit, *exinanitum est nomen tuum* **(Cant. I, 2)**; propterea te diligimus adolescentulae, propterea certamus, sed comprehendere te non possumus. Attrahe nos, ut possimus currere, ut odore unguentorum tuorum accipiamus virtutem sequendi.

907 11. Festinat etiam interna mysteria videre, ipsam requiem Verbi, ipsam boni illius summi habitationem, et lucem ejus, et claritatem. In illo sinu ac recessu patrio festinat audire sermones ejus; et cum audierit, super omnem suavitatem accipit. Doceat te Propheta, qui gustavit, et ait: *Quam dulcia faucibus meis verba tua, super mel et favum ori meo* **(Psal.**

CXVIII, 113)! Quid enim aliud desiderat anima, quae semel suavitatem Verbi gustaverit, quae semel claritatem ejus viderit? Moyses in monte positus quadraginta diebus Legem accipiens, cibum corporis non requirebat **(Exod. XXXIV, 28)**: Elias ad illam festinans requiem, rogabat ut acciperetur a se anima sua **(III Reg. XIX, 4)**: Petrus aspiciens et ipse in monte Dominicae resurrectionis gloriam, nolebat descendere, dicens: *Domine, bonum est nos hic esse* **(Matth. XVII, 4)**. Quanta igitur illa divinae substantiae gloria, quanta Verbi bona, in quae concupiscunt et angeli prospicere **(I Petr. I, 12)**!

12. Anima igitur quae illud videt, corpus hoc non requirit, minimamque sibi familiaritatem cum eo esse debere intelligit, renuntiat saeculo, abducit se a vinculis carnis, exuit omnibus voluptatum istarum nexibus. Denique Stephanus Jesum videbat, et lapidari non formidabat; immo cum lapidaretur, non pro se, sed pro illis a quibus perimebatur, rogabat **(Act. VII, 55 et seq.)**. Paulus quoque raptus usque ad tertium coelum, cum corpore esset, an sine corpore, nesciebat: raptus, inquam, in paradisum, usum proprii jam non sentiebat corporis; et audiens verba Dei, quomodo ad corporis infirmitates descenderet, erubescebat **(II Cor. XII, 2)**.

13. Itaque sciens quid vidisset in paradiso, vel quid audisset, clamabat dicens: *Quid adhuc velut videntes de hoc mundo decernitis? Ne tetigeritis, ne attaminaveritis, ne gustaveritis quae sunt omnia ad corruptelam ipso usu* **(Coloss. II, 20 et seq.)**. Volebat enim nos in figura esse istius mundi, non in possessione atque usu; ut ita utamur hoc mundo tamquam non utamur, tamquam praetereuntes, non tamquam residentes: ambulantes tamquam in imagine saeculi, non in cupiditate, ut velocissima disputatione ipsam imaginem

hujus mundi transeamus. Denique ipse fide ambulans, non specie, peregrinabatur a corpore, aderat Domino; et cum esset in terris, non in terrenis, sed in coelestibus conversabatur.

14. Ergo anima nostra, quae Deo vult appropinquare, elevet se a corpore, semper illi summo adhaereat, illi bono quod est divinum, quod est semper, et quod erat ab initio, et quod erat apud Deum, hoc est, Dei Verbum. Ipsum est illud divinum, *in quo vivimus, et sumus, et movemur* **(Act. XVII, 28)**. Ipsum est quod erat in principio, ipsum est quod est: *Dei enim Filius Jesus Christus in vobis,* inquit, *est: in quo non fuit, Est et Non; sed Est in illo fuit* **(II Cor. I, 19)**. Ipse dixit Moysi, **908** ut diceret: *Qui est, misit me* **(Exod. III, 14)**.

15. Cum hoc igitur anima nostra sit, et sit (si fieri potest) semper; ut et nostrum possit quis dicere: *Anima mea in manibus tuis semper* **(Psal. CXVIII, 109)**. Erit autem, si non in carne sit, sed in Spiritu: erit, si se terrenis non misceat. Cum enim ad carnalia reflectitur, tunc ei illecebra obrepit corporis, tunc ira et indignatione exaestuat, tunc moestitia afficitur, tunc supinatur per arrogantiam, tunc dolore affligitur.

16. Hae sunt aegritudines animae graves, quibus plerumque ad mortem cogitur; dum oculi ejus caecantur, ut non videant verae lumen gloriae, et divitias aeternae haereditatis. Quod si eos ad Deum semper intendat, accipiet a Christo fulgorem sapientiae; ut illuminatum in agnitione Dei habeat obtutum, videat illam spem nostrae vocationis, aspiciat illud quod est bonum, et placitum, et perfectum. Quod enim bonum, complacitum Patri: quod complacitum, perfectum; sicut habes in Evangelio, ubi dicit Dominus: *Diligite inimicos vestros, ut imitemini Patrem, qui pluit super justos et injustos* **(Matth. V,**

44 et seq.); quod est utique bonitatis. Et postea concludit, dicens: *Estote perfecti sicut Pater vester, qui in coelis est, perfectus est* **(Rom. XIII, 10)**. Charitas enim perfecta est: denique plenitudo Legis est. Quid autem tam bonum quam charitas, quae malum non cogitat?

17. Et ideo terras fugito, in quibus invidia est, ubi ambitio, ubi contentio. Boni ergo illius capacem se anima tua praebeat; ut supra nubes volet, sicut aquila renovetur, sicut aquila pennas emittat; ut renovatis alarum remigiis, alta petere non reformidet, hanc habitationem relinquat: terrenum enim habitaculum gravat animam **(Sap. IX, 15)**. Exuat vetera, abjiciat erroris desideria, abluat oculos suos; ut videat illum fontem verae sapientiae, illum fontem vitae aeternae, qui affluit atque exundat omnibus, nullius indigens. Quis enim dedit illi, cum *ex ipso, et per ipsum, et in ipso* omnia sint **(Rom. XI, 35)**?

18. Vitae igitur fons est summum illud bonum, ex quo vivendi substantia ministratur omnibus: ipsum autem in se habet vitam manentem. A nullo quasi inops accipit: largitur bona aliis, non aliunde assumit sibi; neque enim nostri indiget. Unde et ait ex persona hominis: *Quoniam bonorum meorum non indiges* **(Psal. XV, 2)**. Quid ergo pulchrius, quam ei appropinquare, ei adhaerere? quae major voluptas est? Quod is qui viderit, et de fonte aquae vivae gratis gustaverit, quid potest aliud desiderare? quae regna? quas potestates? quam pecuniam? cum advertat quam miserae etiam hic regum conditiones sint, quam mutabiles imperii status, quam exigua vitae hujus spatia, quanta in ipso imperio servitia; cum ad aliorum, non ad suum vivant arbitrium.

909 19. Quis autem peculiatus ad vitam aeternam transit, nisi virtutum fultus peculio, quod receptum omnibus, solis divitibus impossibile pronuntiatur **(Matth. XIX, 26)**? Non ergo his uti beatum est, sed illud videre, quo ista despicias, et vana veri refellas, atque inania et cassa judices, illam nudae veritatis pulchritudinem diligas, quae has saeculi fucosissimas vanitates redarguat.

20. Erige igitur oculos, anima, tuos; illos oculos, de quibus tibi Verbum Dei dicit: *Corde nos cepisti, soror mea sponsa, corde nos cepisti uno ab oculis tuis* **(Cant. IV, 9)**. Ascende in palmam, vince saeculum, ut teneas Verbi altitudinem. Imaginem istam mundi foris relinque, foris malitiam: introduc autem bonitatem mentis, quae habet gratiam in ligno vitae; si laverit stolam suam, et ingrediatur in civitatem, quae vera est gratia sanctorum, in qua est Dei tabernaculum, circa quod Scribae Domini praetendunt, ubi non dies, aut sol, aut luna lumen ministrant: sed ipse Dominus lumen est, totam illam civitatem illuminans **(Apoc. XXI, 23)**; est enim lux mundi **(Joan. VIII, 12)**: non utique lux visibilis, sed animarum, quae in hoc mundo sunt, intelligibilis claritudo, quibus se splendenti lumine rationabilis infundit prudentiae, praedicatur in Evangelio **(Luc. XXIV, 32)**, incorporeae virtutis inflammans vapore secreta mentium animorumque penetralia.

21. Si quis igitur incola esse coeperit illius civitatis supernae, incola videlicet conversatione ac moribus, non discedat ab ea, non exeat; non reflectat vestigium, non corporis dico, sed mentis vestigium, non revertatur retro. Retro luxuria, retro impuritas est. Denique ascendens ad montem Loth, retro reliquit sodomitana flagitia: quae autem respexit retro, non

potuit ad superiora evadere **(Gen. XIX, 30)**. Non ergo pedes tui retro, sed mores non revertantur. Non fiant manus tuae remissae, et devotionis tuae ac fidei genua dissoluta. Non fiat voluntatis tuae recidiva infirmitas, non ullus intercursus criminum. Sed ingressus es, mane: pervenisti, consiste: *salvans salva animam tuam* **(Gen. XIX, 17)**.

22. Ascendens directum attolle gradum, nullus inde tuto redit. Hinc via, inde ruina est. Hinc ascensus, inde praecipitium. Ascendendi quidem labor, sed descendendi periculum: sed potens est Dominus, qui te fundatum illic custodiat septum propheticis muris et apostolicis turribus. Ideo tibi dicit Dominus: Intrate, calcate, quia assistit vindemia **(Joel III, 13)**. Intus, non foris simus. Et in Evangelio Dei Filius dicit: *Qui est in tecto, non descendat vasa sua tollere* **(Luc. XVII, 31)**. Non utique de hoc tecto dicit, sed de illo: *Extendit coelum sicut cameram* **(IV Esdr. XVI, 60)**.

23. Intus ergo esto, intra Hierusalem, intra **910** animam tuam pacificam, mitem atque tranquillam. Non exeas de ea, neque descendas vas tuum istud, aut honoribus, aut divitiis, aut arrogantia attollere. Intus esto, ut per te alienigenae non transeant, peccata animam tuam non transeant, vanae operationes et cogitationes inanes: non transibunt autem, si sanctificaveris bellum pro devotionis et fidei certamine, pro veritatis studio adversus passionum illecebras, et sumpseris arma Dei adversum spiritales nequitias, et astutiam diaboli, qui pertentat sensus nostros fraude ac dolo; quem mansuetus bellator facile proterit, qui non serat jurgia, sed sicut decet servum Domini, cum modestia fidem doceat, et eos qui adversantur, redarguat. De hoc dicit Scriptura: *Qui mansuetus*

est, bellator exsurgat **(Joel III, 9)**, et infirmus dicat: *Omnia possum in eo, qui me confortat* **(Phil. IV, 13)**.

24. Hac fide fretus etiam qui infirmus est, praevalebit, et erit sancta anima ejus, et stillabunt ei montes prophetici **(Joel III, 18)**, vel apostolici dulcedinem, et colles fluent lac: qualis ille collis, qui lactis potum Corinthiis dabat **(I Cor. III, 2)**; et fluent ei aquae de suis vasis, et de puteorum suorum fontibus: vel de ventre ejus aquae vivae, spiritales videlicet quas fidelibus suis Spiritus sanctus ministrat, qui etiam animam tuam dignetur rigare, ut abundet in te fons aquae salientis in vitam aeternam. **(Joan. IV, 14)**. Vale, et nos ut filius dilige; quia nos te ut parentes diligimus.

EPISTOLA XXX.

Docet non habitandum in locis depressis more luxuriosorum, sed sanctorum instar in editioribus, ubi aedificandum est templum Domino, scilicet in propriis mentibus. A luxuriosis non aedificari hoc templum, cujus fastigium aequitatis ope metimur. Quinam sepulcra negantur sibi condere, et ascendere in domum Dei; quove pacto ad struendam eam, qua minis, qua promissis excitantur?

AMBROSIUS IRENAEO salutem.

1. Ubi superiorem absolvi epistolam, et perferendam tibi tradidi, venit in mentem illud quod Dominus in manu Aggaei prophetae locutus est dicens: *Si tempus vobis est ut habitetis in domibus caelatis* **(Aggae. I, 4)**? Quid ergo istud est, nisi in superioribus habitandum, non in vallestribus et subterraneis habitaculis? Qui enim infra terram habitant, non possunt aedificare templum Dei, et dicunt: *Non venit tempus ut aedificetur domus Domini* **(Ibid., 2)**; simul quia luxuriosorum est hypogaea quaerere, captantium frigus aestivum, eo quod resoluti deliciis aestus aliter ferre ac tolerare non queant, et ideo requirant umbrosa penetralia: vel quod desidiosi ignava sub terris agant otia: deinde quod tenebrosa illos et opaca delectent magis, quibus **911** operiri flagitia sua credant, secundum illud: *Tenebrae circumdant me ut parietes, quem vereor* **(Eccl. XXIII, 26)**? Sed frustra hoc sperant, cum profunda abyssi et abscondita Deus cernat, et omnia deprehendat, antequam fiant **(Sap. VIII, 8)**.

2. At non Elias in hypogaeis, non Elisaeus habitabant. Denique alter mortuum viduae filium tulit ad superiora, in quibus consueverat sedere, et ibi eum resuscitavit **(III Reg. XVII, 22)**: alteri quoque Sunamitis illa magna mulier, ut Scriptura testificatur **(IV Reg. IV, 16 et seq.)**, in superioribus hospitium paravit, et ibi concipiendae sobolis, quia non habebat, meruit praerogativam, ejusdemque resuscitati pignoris vidit miracula. Quid de Petro dicam, qui ad horam sextam ascendens in superiora, baptizandarum gentium cognovit mysteria **(Act. X, 9 et seq.)**. At vero parricida Abessalon in valle Regis sibi titulum statuit, et in fossam projectus est, cum esset peremptus **(II Reg. XVIII, 17)**. Ergo sancti ascendunt ad Dominum, flagitiosi ad vitia

descendunt; sancti in montibus, criminosi in vallibus; *Deus enim montium est, et non Deus vallium* **(III Reg. XX, 20)**.

3. Qui ergo illic, id est, in domibus habitabant vallestribus, in quibus non habitat Deus; domum Dei in se habere non poterant; hanc enim Dominus quaerebat ab illis domum, ut semet ipsos aedificarent, atque intra se Dei templum vivis fidei lapidibus attollerent. Neque enim terrenorum parietum constructiones, et silvestrium ligna culminum desiderabat, quae cum fuissent, manus dirueret hostilis: sed illud templum quaerebat, quod in hominum conderetur mentibus, quibus dicendum foret: *Vos estis templum Dei* **(I Cor. III, 16)**; in quo habitaret Dominus Jesus, et unde ad redemptionem universorum procederet, ut in utero Virginis sacra reperiretur aula, in qua Rex habitaret coelestium, et corpus humanum Dei templum fieret; quod etiam, cum solutum esset, in triduo resuscitaretur.

4. Sed hanc domum luxuriosi non aedificant, qui caelatas inhabitant domos **(Aggae. I, 4)**, et caelato argento delectantur; sordet enim illis purum argentum, ita et istis sordet simplicis habitationis locus **(Esai. V, 8)**. Sinuant spatia domorum, et adjiciendo adjiciunt, conjungentes domum ad domum, et villam ad villam, effodiunt terram; ut elementum quoque eorum cedat habitaculis, et quasi terrae filii intra ejus recondantur uterum, et abscondantur alvo. Isti plane sunt, de quibus dicit Hieremias: *O qui aedificant domum suam non cum justitia* **(Jerem. XXII, 13)**! Qui enim cum justitia aedificat, non in terrenis aedificat, sed in coelestibus.

5. *Aedificasti,* inquit, *domum, metire superiora ejus, perflatilia distincta fenestris, et contignata cedro et illita*

minio **(Ibid., 14)**. Metitur autem superiora, qui contemplatus judicium Dei, judicat judicium humilis, et judicium pauperis. Qui autem **912** in avaritiam intendit, et in sanguinem innocentis, non aedificat superiora cum judicio, nec mensuram tenet; quia non habet Christum: nec aspirare sibi divinae flatus explorat gratiae, nec pleni luminis splendorem requirit: nec illita minio habet coenacula, cui non potest dici: *Sicut resticula coccinea labia tua* **(Cant. IV, 3)**.

6. *Non sepelietur,* inquit, *hujusmodi* **(Jerem. XXII, 19)**; qui enim vivum se sub terram infodit, et tamquam in sepulcro sepelivit, eripuit sibi mortuo requiem sepulturae. Depositus itaque in valle corporalium delectationum, non invenit sepulcrum, de quo possit resurgere. Hujusmodi ergo vir, nec templum Deo aedificat; quia non novit tempus correctionis suae. Quomodo enim possunt tales homines templum aedificare, qui quasi ferae ac bestiae in spelaea ferarum et bestiarum latibula sese receptant, atque in foveas se serpentium more demergunt, et consuetudine fraudulentae vulpis infodiunt?

7. Sed nec sepulcrum sibi condit, qui ante tempus moritur; vivens enim, mortuus est **(I Tim. V, 6)**: nec audit vocem Aggaei, id est, epulantis, ut interpretatio declarat; quoniam non ingreditur tabernaculum Dei, *in voce exsultationis et confessionis, sonus epulantis* **(Psal. XLI, 5)**. Quomodo enim vocem ejus audit, qui opera ejus non videt? Nam si videret, audiret verbum, quod in ejus manu factum est, delectatus ejus actibus, quibus pulsavit, et apertum est ei, et descendit in ejus animam; ut epuletur in eo sinceritatis et veritatis cibos.

8. Ergo quia non audivit, fit iterum in manu Aggaei verbum, et dicit: Surgite de caelatis et depressis malitia domibus, et ascendite in montem Scripturarum coelestium, et caedite lignum sapientiae, lignum vitae, lignum cognitionis: et dirigite vias vestras, ordinate actus vestros; ut habeant ordinem suum debitum, qui necessarius et utilis est ad aedificandam Domini domum **(Aggae. I, 8)**.

9. Nam si non feceritis, *nec coelum dabit rorem suum* **(Ibid., 10)**, id est, sermo coelestis, qui sicut ros descendit super fenum, non temperabit fervidos corporalium motus passionum; nec ignita restinguet diversarum spicula cupiditatum: *nec terra ejus,* id est, anima, *fructus dabit;* eo quod arescat, nisi repleatur irriguo verbi Dei, et perfundatur rore coelesti, spiritalis ubertate gratiae.

10. Et quia sciebat desides esse habitantes in hypogaeis, et voluptatum gurgustiis: *Excitabo,* inquit, *illis spiritum Zorobabel de tribu Juda, et Jesum Josedech sacerdotem magnum* **(Ibid., 24)**; ut incitentur ad aedificationem divinae domus. *Nisi* enim *Dominus aedificaverit sibi domum, in vanum laboraverunt qui aedificant eam* **(Psal. CXXVI, 1)**. Ipse est Zorobabel jugis redundantia, ut pote fons vitae, et Verbum **913** Dei, *per quod omnia, et ex quo omnia, et omnia in ipso* **(Coloss. I, 16, 17)**. Haec dicit redundantia: *Si quis sitit, veniat ad me, et bibat* **(Joan. VII, 37)**, hoc est, profluvium indeficientis meatus. Profluvium quoque nocturnum legimus Zabulon, quod est propheticum: sed jam et ipsum hujus fluenti infusione resplenduit, per quod evanuit illud profluvium vanitatis in Jesabel, quae inimica veritati, et adversaria prophetarum eloquiis, ita dilacerata est canum morsibus; ut nullum ejus superesset vestigium, sed toto

corpore suo cum omnibus posteritatis suae insignibus exstingueretur **(IV Reg. IX, 33 et seq.)**. Ipse igitur Zorobabel ex tribu Juda, ipse Jesus magnus sacerdos, et tribu designatus et nomine: duo significari videntur, et unus exprimitur; quia idem quasi potens natus ex potente, quasi redemptor ortus ex virgine, in utriusque idem naturae diversitate dividuae, unius Filii Dei veritatem gigas salutaris implevit.

11. Excitaturus itaque a mortuis Zorobabel sanctum, ait: *Adhuc semel ego movebo coelum, et terram, et maria, et desertum* **(Aggae. II, 22)**. Moverat ante haec, cum de Aegypto liberaret populum suum **(Exod. XIV, 22 et seq.)**, quando in coelo columna erat ignis **(Exod. XIII, 21)**, terra inter fluctus, murus in mari, via in aqua, in deserto messis quotidiana frugum coelestium multiplicabatur, petra solvebatur in fontes aquarum: sed movit et postea in passione Domini Jesu **(Luc. XXIII, 44)**; quando coelum tenebris obductum, sol refugit, petrae scissae, tumuli aperti, mortui resuscitati, draco victus in fluctibus suis vidit piscatores hominum, non solum navigantes in mari, sed etiam ambulantes sine periculo.

12. Desertum quoque motum, quando infructuosus nationum populus messe coepit devotionis et fidei flavescere; et eousque deserti, et gentium commotio facta est ut apostolorum quos direxit ad gentes vocandas, tanta esset et tam vehemens praedicatio; ut *in omnem terram* exiret *sonus eorum, et in fines orbis terrae verba eorum* **(Ps. XVIII, 5)**. Tanta, inquam, commotio deserti, ut plures filii fierent desertae, quam ejus quae habebat virum **(Esai. LIV, 1)**; et floreret desertum, ut lilium **(Esai. XXXV, 1)**: introirent electa gentium ad residuos populi; quo reliquiae salvae fierent per electionem gratiae **(Rom. XI, 6)**.

13. *Et replebo,* inquit, *domum hanc* argento meo et auro **(Aggae. II, 8)**; eloquiis coelestibus, quae sunt sicut argentum igne examinatum **(Psal. XI, 7)**, et veri claritate luminis, sicut auro spiritali in sanctorum occultis mentibus refulgente. Has divitias confert Ecclesiae suae, quibus intelligibiles thesauri replentur, et gloria augetur domus super priorem gloriam, quam populus habuit electus.

14. Pax enim et tranquillitas animae super omnem domus gloriam est; quia pax superat omnem sensum **(Aggaei II, 10)**. Haec est pax **(Philip. IV, 7)** super pacem, quae dabitur post tertiam commotionem coeli, maris, terrae, deserti; quando destruet omnes Potestates et Principatus. *Coelum* enim *et terra transibunt* **(Matth. XXIV, 35)**, et omnis istius mundi figura: et unusquisque in romphaea insurget ad fratrem suum, id est, **914** verbo penetrante medullas animae **(Heb. IV, 12)**; ut destruatur quidquid est contrarium, currus ex Ephraem, et equus ex Hierusalem, ut Zacharias dixit **(Zach. IX, 10)**. Et sic erit pax per omnia, nullis obsistentibus corporis passionibus, aut incredulae mentis impedimentis; ut fiat in omnibus omnia Christus, subdita Patri exhibens corda universorum **(I Cor. XV, 28)**.

15. Unde et ad ipsum solum mystice dicitur: *Sumam te, Zorobabel, et ponam te sicut signaculum; quia te elegi* **(Aggaei II, 24)**. Etenim cum fuerit anima nostra pacifica, ut dicatur ei: *Convertere, convertere Sunamitis* **(Cant. VI, 12)**: quod pacificam significat, et ut tuo nomine utar εἰρηνικὴν; tunc accipiet in se sicut signaculum Christum; id est, imaginem Dei, ut sit ad imaginem; quoniam *qualis coelestis, tales et coelestes* **(I Cor. XV, 48)**. Et oportet nos portare imaginem coelestis, id est, pacem.

16. Atque ut sciamus verum esse, habes in Canticis, in ultimo jam perfectae animae dici, quod et tibi dicat Dominus Jesus: *Pone me ut signaculum in brachium tuum* **(Cant. VIII, 6)**; ut luceat pax in corde tuo, et in operibus tuis Christus, et formetur in te sapientia, et justitia, et redemptio. Vale, fili, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA XXXI.

Quaerenti IRAENEO *num eos qui statim a pueritia, et eos qui jam aetate provectiores crediderint, diversa charitate Deus diligat; respondet sanctus Praesul in Scriptura Deum Synagogae, quae prius fidelis fuerat, lapsum doluisse; postea tamen charitatem suam transtulisse ad Ecclesiam, ut per duas uxores David, nec non Moysis de muliere captiva locum significatur.*

AMBROSIUS IRENAEO salutem.

1. Differentia charitatis utrum sit aliqua apud Deum, eorum qui a pueritia crediderint, et eorum qui juventutis aut posterioris aetatis processu, prudenter requirendum putasti; nam hoc quoque Scriptura divina non praetermisit, neque intactum reliquit. Siquidem Dominus Deus noster ad Joel prophetam non otiose ait: *Lamentare ad me super Sponsam praecinctam sacco in virum ejus virginalem* **(Joel I, 9)**, dolens Synagogam, quae antea virginitate sua

desponsata Dei Verbo foret, vel animam certe quae de bonis meritis decidisset; ita offendiculum incidisse peccatorum flagitiis, ut odia contraheret, et inquinamento impietatis, ac perfidiae obsoleta sordibus, miserabili esset despectui, longe mutata ab illius Sponsae gratia, quae ante meruerat audire: *Sponsabo te mihi in fide et justitia et misericordia* **(Ose. II, 19)**.

2. Nec immerito lamentabilis pronuntiatur, quae tantorum munerum amiserat pretium, et virtutum dotalium tam grave subierat dispendium, ut ei virginalis Sponsus eriperetur. Nostris enim meritis Verbum Dei nobis aut vivit, aut moritur; nam si bona studia atque opera nostra sint, vivit atque operatur in nobis Dei Verbum: si tenebrosae cogitationes operationesque nostrae sint, occidit nobis sol justitiae **(Malac. IV, 2)**. **915** Et ideo lamentandum praecepit pro ea anima. Nam sicut illis gratulandum et epulandum est, cum quibus Sponsus est; ita illi animae lugendum, cui Sponsus fuerit ereptus, sicut de apostolis scriptum est in Evangelio: quoniam *cum auferetur ab eis Sponsus, tunc jejunabunt in illis diebus* **(Matth. IX, 15)**.

3. Ergo et haec anima habebat ante laetitiam et exsultationem, cum haberet παρθενικὸν λόγον. Et ideo non jejunabat, quia dies erant epularum et refectionis; cum adesset Sponsus, invehens quibus aderat, ubertatis affluentias, coelestis alimenti copias, vini rigatus, quo corda hominum laetificantur: sed posteaquam Sponsum factis suis amisit, jubetur in cilicio agere poenitentiam peccatorum suorum, et deflere semetipsam; quia mortuus est et crucifixus pro ea Christus, qui est παρθενικὸς λόγος **(Psal. CIII, 15)**.

4. Si a prima aetate convenit, nec alterius anima haec videtur experta copulam; sed a principio virginalem fidei suae florem Christo dicavit, atque ipsi primis foederata pietatis mysteriis sacros juvencula cultus recepit; ipsa est Israelitica anima veteris prosapiae ex genere patriarcharum, quae si inoffensum fidei servasset curriculum, magni meriti foret Sponsa Verbi virginalis, tamquam illa quae apprehendit justitiam, et obviabit illi quasi mater, et quasi mulier a virginitate suscipiet illam **(Eccl. XV, 2)**.

5. Altera quoque est acquisita ex gentibus, et utraque Sponsa unius Verbi, quod est magnum mysterium. Idque tibi demonstratur in libro Regnorum **(I Reg. XXV, 39)**; si quidem David duas uxores habuit Achinaam Jezrahelitem, et Abigaeam acquisitam sibi postea: illam rigidiorem, istam misericordiae plenam et gratiae, hospitalem ac liberalem animam, quae revelata facie Patrem vidit, speculata ejus gloriam; quae suscepit divinum illum paternae gratiae rorem, ut habet nominis interpretatio. Quid autem ros Patris, nisi Dei Verbum, quod humore fidei atque justitiae infudit corda universorum?

6. Pulchre igitur huic animae verus dicit David, quod illi Abigaeae dictum est: *Benedictus Dominus Deus Israel, qui misit te hodie huc obviam mihi, et benedicti mores tui* **(Ibid., 32 et seq.)**. Et iterum dicit ei: *Ascende in pace in domum tuam. Vide, jam audivi vocem tuam, et reveritus sum faciem tuam* **(Ibid.)**. Denique in Canticis etiam haec verba sunt Sponsi ad Sponsam: *Ostende mihi faciem tuam, et insinua mihi vocem tuam* **(Cant. II, 14)**.

7. Et tunc quidem dimissa est, quoniam alterum habebat virum, qui dicebatur Hebraice Nabal, Latine insipiens, durus, inhospitalis, inhumanus, ingratus qui officia nesciret referre: sed posteaquam defunctus est vir ejus, solutam a lege viri accepit eam sibi in uxorem propheta David. Per cujus copulam Ecclesiae crediturae ex gentibus significantur mysteria, quae amisso viro, cui ante juncta fuerat, transivit **916** ad Christum, censu pio dives, humilitatis et fidei, misericordiae quoque dotata patrimonio.

8. Sed hoc loco non ista deploratur, sed illa Achinaam, quae fuit male fortis in fratrem; et ideo illi frater factus est in commotionem. Unde ex persona eorum dictum est: *Posuisti nos in parabolam in gentibus, commotionem capitis in populis* **(Psal. XLIII, 15)**. Quam nutantem inveniens diabolus, sicut leo diruit, et jucunditatem ejus abstulit **(Mich. IV, 4)**: vineam ejus et ficum evertit, sub quibus solebat ante requiescere, et arescere fecit fructus ejus.

9. Quos aridos miseratus, atque albentes siccitate nimia, dicit ad prophetam Deus: *Lamentare ad me super Sponsam praecinctam cilicio, et super virum ejus virginalem* **(Joel I, 9)**, id est, super animae hujusmodi vel Synagogae virum mortuum. Cui loco alio expostulans dicit **(Ose. IV, 6)**, eo quod oblita propositi sui, oblita charitatis, immemor gratiae, devia disciplinae, superiorem uxoris affectum amiserit. Meritoque suis eam sermonibus redarguit, memorans et retexens ejusdem blanditias, et pietatis vocabula: Non sicut domesticum me vocabas, et patrem et initiatorem virginitatis tuae.

10. Ergo huic animae cui per intemperantiam ejus mortuum est Dei Verbum, et ille παρθενικὸς λόγος occidit, luctum incidit, intercessorem adhibet; ut vocetur ad poenitentiam, quo possit mereri misericordiam. Illa autem quae bona intellectu, et decora in aspectu valde, sicut Abigaea acquisita sibi erat in praelio; devictis adversariis, et mortuo viro, qui vallatus nequitiis spiritalibus repugnabat ac resistebat, ne sibi speciosa uxor adimeretur **(I Reg. XXV, 30)**: quasi victor et diligens Sponsus jucunditatem confert et gratiam, emundans eam ab omnibus pulchritudinis ejus impedimentis, et exuens vestimentis captivitatis; ut depositis omnibus capitis sui capillis, id est, peccatorum criniculis, qui quasi superflui nostro in corpore videntur: *Quoniam si vir comam nutriat, ignominia est illi* **(I Cor. XI, 54)**; in unitate fidei, in virum perfectum, in mensuram aetatis plenitudinis Christi studeat occurrere **(Ephes. IV, 13)**; ut omnem deponat animi perturbationem, et charitate fundata augeatur in Domino Jesu, et universo acquirat incrementum corpori.

11. Haec est anima illa, quam Lex demonstrat tibi in specie mulieris bonae, quam si videris in praeda, et concupieris accipere in uxorem tibi: *Induces,* inquit, *eam in domum tuam* **(Deut. XXI, 11 et seq.)**; ut tota ei committas interiora domus tuae, omnium tuorum viscerum possessionem, auferas ejus superflua, tondeas lapsus; et novacula non satis acuta, ne faciat dolum, tuarum exuvias passionum, atque inanes sensus recidas. Ideo ait: *Rades ejus caput;* quo nulla obstacula patiantur oculi sapientis, qui sunt in capite ejus. *Et sedebit,* inquit, *triginta diebus in domo tua* **(Eccles. II, 14)**, peccata propriae deplorans nativitatis, et commenta **917** nequissimi patris diaboli, qui vult congregare,

quae non generavit **(Jerem. XVII, 11)**; ut hujus mystici numeri purificatione mundata, conjugii claves adipiscatur.

12. Et pulchre ait: *Postea intrabis ad eam;* ut totus ingrediaris in animam tuam, atque intra ipsam te colligas, et in ea habites, apud eam commoreris, in ipsa tibi sit omnis conversatio; ut sis non in carne, sed in spiritu, et proponas adjungere eam tibi ad consortium vitae, sciens quoniam communicabit tecum de bonis; et perfunctus ejus gratia dicas: *Puer autem eram ingeniosus, et sortitus sum animam bonam* **(Sap. VIII, 19)**. Et illa tibi respondeat: *Assumam te, et inducam te in domum matris meae, et in secretum ejus, quae me concepit* **(Cant. III, 4)**. Bona mater animarum Hierusalem illa, quae in coelo est.

13. Erit ergo uxor tua, et inveniens te osculabitur te. *Et si postea displicuerit tibi* **(Deut. XXI, 14)**; quod castiget corpus suum, et servituti redigat, non patieris eam servire, id est, voluptatibus corporis, nec subjicies eam carni, sed liberam permanere patieris: nec alienabis eam, hoc est enim vendere: nec contemnes eam, sed permittes servire eam Deo suo in castitate fidei, et bonorum operum sobrietate. Vale, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA XXXII.

Perdicis fallacia et libidine adumbrari Satanam tradit. Quomodo hic clamando sibi congregaverit populos, et eos Christus etiam clamando ad se revocaverit? quonamve pacto id cum perdicis natura conveniat? Sub quae colligit non incassum Christum clamasse, ac postquam diabolus omnino

spoliatus fuerit, tunc stultum illum, quem Deus elegit, salvum futurum.

AMBROSIUS IRENAEO salutem.

1. *Clamavit perdix, congregavit quae non peperit* **(Jerem. XVII, 11)**. Licet enim mihi de superioris fine epistolae, sequentis mutuari exordium. Celeberrima quaestio; et ideo ut possimus eam absolvere, quid de natura avis istius habeat historia, consideremus. Nam et hoc considerare non mediocris prudentiae est, siquidem et Salomon cognovit naturas animalium, et locutus est de pecoribus, et volatilibus, et de reptilibus, et de piscibus **(III Reg. IV, 33)**.

2. Dicitur itaque avis ista plena esse doli, fraudis, fallaciae, quae decipiendi venatoris vias calleat, atque artes noverit, ut eum a pullis avertat suis; omniaque tentamenta versutiae **918** non praetermittere, quo possit venantem abducere a nido et cubilibus suis. Certe si insistere adverterit, tamdiu illudit, quamdiu soboli fugiendi signum tribuat et potestatem. Quam ubi evasisse senserit, tunc se et ipsa subtrahit, et lubrica arte deceptum insidiantem relinquit.

3. Fertur etiam promiscuae esse permixtionis, ut in feminas cum summo certamine mares irruant, et vaga calescant libidine. Unde impurum et malevolum et fraudulentum animal adversario et circumscriptori generis humani, fallacissimoque, et impuritatis auctori conferendum putatur.

3*. Clamavit ergo perdix, qui a perdendo nomen accepit, Satanas ille, qui Latine Contrarius dicitur, Clamavit in Eva primum **(Gen. III, 4, 5)**, clamavit in Cain, clamavit in Pharao **(Exod. V, 2)**, Dathan, Abiron, Core **(Num. XVI, 2)**. Clamavit in Judaeis, quando petierunt sibi fieri deos, cum Moyses Legem acciperet **(Exod. XXXII, 1)**. Clamavit iterum, quando de Salvatore dixerunt: *Crucifigatur, crucifigatur;* et: *Sanguis ejus super nos, et super filios nostros* **(Matth. XXVII, 23, 25)**. Clamavit, quando sibi regem fieri postulaverunt; ut recederent a Domino Deo rege **(I Reg. VIII, 5)**. Clamavit in omni vano et perfido.

4. His vocibus congregavit sibi populos, quos non creaverat; Deus enim hominem ad imaginem et similitudinem suam fecit **(Gen. I, 27)**, et diabolus sibi hominem vocis suae fraude sociaverat. Congregavit sibi nationum populos, faciens divitias non cum judicio. Unde in proverbio est de divite avaro, quia perdix iste congregat divitias non cum judicio. At vero meus Jesus quasi judex bonus cum judicio omnia agit, qui venit, sicut scriptum est, dicens: *Ego loquor justitiam et judicium salutis* **(Esai. LXIII, 1)**.

5. Ea igitur gratia depraedatus est perdicem illum diabolum, abstulit ei male congregatas divitias multitudinis, revocavit ab errore animas gentium, mentesque nationum deviantium. Et quia diaboli voce deceptos sciebat, et ipse ut vincula nexusque veteris erroris solveret, clamavit primum in Abel, cujus clamavit vox sanguinis **(Gen. IV, 10)**. Clamavit in Moyse, cui dixit: *Quid clamas ad me* **(Exod. XIV, 15)**? Clamavit in Jesu Nave **(Josue I, 1)**. Clamavit in David, qui ait: *Clamavi ad te, salva me* **(Psal. CXVIII, 146)**. Clamavit et in omnibus prophetis. Unde et ad Esaiam dicit: *Clama;* et ille

ait: *Quid clamabo* **(Esai. XL, 6)**? Clamavit in Salomone, convocans cum altissima praedicatione sapientia: *Venite, edite de* **919** *meis panibus, et bibite vinum quod miscui vobis* **(Prov. IX, 5)**. Clamavit etiam in corpore suo, sicut scarabaeus in ligno **(Habac. II, 11)**. Clamavit ut insidiatorem falleret et circumveniret, dicens: *Deus, Deus meus, quare me dereliquisti* **(Matth. XXVII, 46)**? Clamavit ut dispoliaret, respondens latroni: *Amen, amen, dico tibi, hodie mecum eris in paradiso* **(Luc. XXIII, 43)**. Itaque ubi clamavit Jesus, continuo perdix ille a congregatis in dimidio dierum suorum derelictus est.

6. Unde et quidam naturae perdicis etiam istud aptandum putarunt, eo quod aliena diripiat ova, et foveat suo corpore, atque hac sua fraude partus alienos studeat acquirere. Sed (quod aiunt, cornici oculum; habent enim et volatilia suas artes) ubi istud adverterit, cujus aut singula ova direpta, aut cubile fuerit invasum, aut sollicitata soboles errore similitudinis, speciei simulatione decepta, etsi infirmior viribus, induit se atque armat versutia; et cum labor omnis impensus nutrimentorum educantem exhauserit, atque adolescere pulli coeperint, tunc vocem emittit, et quadam pietatis tuba prolem advocat. Quae naturali quodam auditu excitata agnoscit parentem, et simulantem deserit. Ita cum vult congregare quae non peperit, amittit quos nutriendos putavit.

7. Non superfluo igitur et Jesus clamavit; ut quia totius mundi populus voce perdicis, blanditiis, arte, specie deceptus ab auctore proprio deviaverat, lubricas artes secutus, veri parentis voce revocatus fallacem relinqueret, atque in dimidio dierum ejus fraudulentum desereret, id est, ante hujus finem saeculi, cui nos eripuit Dominus Jesus, et ad vitam aeternam

vocavit. Itaque nunc mortui mundo, vivimus Deo **(Rom. VI, 8)**.

8. Cum igitur perdix iste penitus a falsis filiis derelictus fuerit, tunc erit stultus ille, quem elegit Deus, et sapientem confudit, salvus; quoniam quae stulta sunt mundi, elegit Deus. Ideoque si quis videtur sapiens esse in hoc saeculo, stultus fiat, ut sit sapiens **(I Cor. I, 27)**. Vale, fili, et nos dilige, ut facis; quoniam nos te diligimus.

EPISTOLA XXXIII.

IRENAEO *vereri se ne quis ex loco Scripturae de duabus uxoribus duas in eodem homine animas esse arbitretur, significanti; scribit varias ibidem indicari animae qualitates; in amabili enim animam voluptati deditam adumbrari, in odibili vero severiores virtutes consectantem: hujus autem unius primogenitos esse cum ex altero loco, tum ex eo etiam qui fuit propositus, intelligi.*

AMBROSIUS IRENAEO salutem.

1. Superiore epistola scripsimus liberandam ab adversariis animam nostram, et cum ea indissociabilis vitae subeundum consortium. Et quia sermo iste nobis de Deuteronomio **(Deut. XXI, 16)** exemplum assumpsit assertionis suae, quo loci subjectum est **920** de viro, qui duas

uxores habebat, unam odibilem, alteram amabilem; non perfunctorie motus videris, ne forte duas animas istum sibi adscivisse aliquis intelligat: quod fieri nequaquam potest.

2. Verum ipse non ignoras quod interdum Scriptura cum allegoriam dicit, alia ad speciem Synagogae, alia ad Ecclesiae refert: alia ad animam, alia ad Verbi mysterium, alia ad diversas species et qualitates animarum: quae discernit, qui dijudicat spiritu. Unde sequenti capitulo Legis non duas animas, sed diversas qualitates unius animae comprehensas esse arbitror. Est enim amabilis animae species, quae concupiscit voluptaria, quae laborem fugit, compunctionem declinat, judicium Dei negligit. Ideo amabilis, quia dulcis et suavis ad tempus videtur, quae mentem non afficiat, sed oblectet. At illa altera tristior, quae zelo Dei conficiatur, sicut uxor severa scortari comparem suum nolit, non patiatur, non sinat, nihil indulgeat corpori, nihil voluptati et delectationi relaxet, abdicet occulta dedecoris, dura laborum sequatur, gravia periculorum.

3. Si igitur pepererint ei ambae, non poterit, inquit, primitivum filium amabilis in haereditatis institutione praeponere primitivo filio odibilis; cum sciat odibilis filium primitivum esse. In quo non tam praelationem simpliciter significari puto, quasi inter primitivos duos, quam expressionem solum odibilis filium primitivi habere praerogativam. Primitivus enim primogenitus est, sancti autem primogeniti sunt; quia *omnis masculus adaperiens vulvam, sanctus Domino vocabitur* **(Exod. XIII, 2; Luc. II, 23)**. Non tamen omnis primogenitus sanctus; non enim sanctus Esau, qui utique primogenitus.

4. Sancti autem primogeniti sunt; denique habes in Numeris: *Ecce tuli levitas de medio filiorum Israel pro omni primogenito, qui aperit vulvam, a filiis Israel. Mihi enim in quo die percussi omne primogenitum Aegypti, sanctificavi omne primogenitum Israel* **(Num. III, 12)**. Ergo levitas pro primogenitis accepit, quasi sanctos; sanctos enim primogenitos esse cognoscimus ex epistola ad Hebraeos scripta, in qua habemus: *Sed appropinquastis Sion monti, et civitati Hierusalem, et decem millibus angelorum; et Ecclesiae primitivorum* **(Hebr. XII, 22)**. Ergo sicut primogeniti Ecclesiae sancti, sic et levitae; quoniam ipsi quoque primogeniti. Non enim nascendi ordine sancti, sed sanctificationis munere; Levi enim tertius filius fuit Liae, non primus utique **(Gen. XXIX, 34)**.

5. Qui autem sanctificatur, ipse aperit vulvam. Quam vulvam? Audi dicentem: *Erraverunt peccatores ab utero* **(Psal. LVII, 4)**. Quia intellexisti primogenitum, qui aperit vulvam; intellige uterum bonae matris, a quo non errant sancti, sed peccatores. Levitae autem auferuntur de medio **921** Israel; quia nihil habent commune cum populo, cujus primogenita saecularia destruuntur. Primogenita enim saeculi alterius matris sunt, a cujus utero segregatus Paulus est, cum ad gratiam vocaretur Dei **(Galat. I, 15)**. Et ideo de medio populi segregatus, Verbum recepit, quod est medium in corde nostro. Unde et illud dictum est: *Medius autem vestrum stat, quem vos non videtis* **(Joan. I, 26)**.

6. Non otiosus itaque nobis a Lege in Legem excursus fuit, ut primogenitum non esse amabilis illius, id est, remissioris et voluptariae filium doceremus; quamvis propositi capituli verba hoc exprimant, dicente Scriptura: Non poterit filium

amabilis primitivum praeponere, cum sciat filium odibilis primitivum esse **(Deut. XXI, 17)**. Ille est vere primitivus, qui sanctae matris sanctus est partus; sicut illa vera mater, a cujus utero non errant veri filii, sed peccatores. Ergo ille non verae matris filius, non primitivus verus, sed quasi primitivus juvatur sumptu, ne egeat; non ut dives sit, honoratur: hic autem dupla ex omnibus accepit, ut abundet; sicut etiam in Genesi habes patriarchas a fratre suo Joseph geminae singulos stolae donatos munere, cum remitterentur ad patrem **(Gen. XLV, 22)**, ut significarent patri repertum Joseph, quem defunctum esse crediderat pater.

7. Primogenitus itaque haereditatis accepit praerogativam, dicente Scriptura: *Hic est initium filiorum ejus, et huic debentur primogenitalia* **(Deut. XXI, 18)**. A primogenito igitur Dei Filio primogeniti sancti, et ab illo initio (quia ipse est **(Apoc. I, 8)** initium et finis) initium sanctus nuncupatur, initium filius, cui debetur primitiarum praerogativa, secundum illud ad Abraham dictum: *Ejice ancillam, et filium ejus; non enim haeres erit filius ancillae cum filio meo Isaac* **(Gen. XXI, 10)**.

8. Quod magis ad haereditatem virtutum, quam pecuniae spectare divino oraculo docetur, dicente Domino: *Omnia quaecumque tibi dixerit Sarra, audi vocem ejus; quoniam in Isaac vocabitur tibi semen* **(Ibid., 12)**. Quae erat alia in Isaac, nisi sanctitatis haereditas, quae nobilitaret patrem? Et filium quidem ancillae super nationes praefecit, quasi simpla conferens patrimonii: filio autem Sarrae dupla dedit, cui non solum temporalia, sed etiam superna et perpetua collata sunt. Vale, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA XXXIV.

HORONTIANUM *an anima, de qua prave sentiunt philosophi, coelestis substantiae sit, quaerentem primo remittit ad libros Esdrae; tum dignitatem ejus ostendens Pauli testimonio, qua ratione ibidem omnis creatura ingemiscere, ac rursus liberanda esse dicatur, explicat.*

AMBROSIUS HORONTIANO salutem.

1. Quaesisti a me utrum anima coelestis esse videatur substantiae; non enim aut **922** sanguinem, aut ignem, aut nervorum harmoniam animam putas, ut vulgus philosophorum interpretatur: aut, ut illa patricia quaedam eorum prosapia Platonis disputat, quod ipsum se movet, et non movetur ab alio, ipsa tibi anima videtur: vel certe ut Aristoteles acri ingenio quintum quoddam elementi genus induxit, probasti, id est ἐντελέχειαν, ex quo componeres et velut fingeres animae substantiam.

2. De quo tibi Esdrae librum legendum suadeo, qui et illas philosophorum nugas despexerit; et abditiore prudentia, quam collegerat ex revelatione, perstrinxerit eas substantiae esse superioris.

3. Apostolus quoque etsi non expresse, tamen intelligendum nobis reliquit, quasi bonus magister, et spiritalis agricola,

occultis doctrinae seminibus excitans discipulorum ingenia, quod animae nostrae potioris creaturae sint, et cujusdam praestantissimae naturae. Cum enim dicit, quia *vanitati creatura subjecta est non sponte, sed propter eum qui subjecit in spe; quoniam et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis in libertatem gloriae filiorum Dei* **(Rom. VIII, 20 et seq.)**; ostendit non mediocrem animarum esse gratiam, quarum vigore et virtute in adoptionem filiorum Dei assurgit humanum genus, habens in se quod ad similitudinem et imaginem Dei tributum est sibi. Animae enim neque tactu aliquo comprehenduntur, neque visu corporeo videntur; et ideo praeferunt illius incorporeae et invisibilis naturae similitudinem, et supergrediuntur substantia sua corpoream et sensibilem qualitatem. Quae enim videntur, temporalia sunt, temporalia significant, temporalibus agglutinantur; illa autem quae non videntur, aeterno illi et summo adhaerent bono, atque in ipso vivunt, et sunt, et moventur **(Act. XVII, 18)**; nec ab eo, si boni consulunt, se patiuntur separari ac dividi.

4. Unaquaeque ergo anima videns se corporeo isto clausam gurgustio, quae tamen terrenae hujus habitationis consortio non degeneraverit, ingemiscit gravata corporis hujus conjunctione; quia corruptibile corpus gravat animam **(II Cor. V, 4)**, et inclinat terrenum habitaculum mentem multarum cogitationum **(Sap. IX, 15)**: simulque cognoscens quia per fidem ambulat, non per speciem, peregrinari vult de corpore, et adesse ad Dominum **(II Cor. V, 7)**.

5. Advertamus igitur quomodo vanitati creatura subjecta sit **(Rom. VIII, 20)**, non ex voluntate sua, sed ex divino arbitrio, quo dispositum est animas corporibus conjungi oportere propter spem earum; ut dum sperant bona, dignas se

praestent coelesti remuneratione: *Omnes* enim *nos oportet adesse ad tribunal Christi; ut referat unusquisque propria corporis* **(II Cor. V, 10)**. Ideo uniuscujusque anima praevideat rependenda sibi merita conversationis suae. Et pulchre ait, *propria corporis* **(Rom. VIII)**, id est, quod suscepit regendum; ut si bene rexit, praemium referat, propter quod in spe subjecta est: et si **923** male, supplicium; quia non speravit in Deum, nec ad illam adoptionem filiorum, et ad verae libertatem affectavit gloriae.

6. Docuit igitur Apostolus quod humani generis creatura subjecta vanitati sit. Quid enim tam homo, quam anima ejus? De consortibus ejus dicit: *Cum sumus in corpore isto, ingemiscimus gravati* **(II Cor. V, 4)**. Sed et David dicit: *Homo vanitati similis factus est* **(Psal. CXLIII, 4)**; et: *Universa vanitas, omnis homo vivens* **(Psal. XXXVIII, 6)**. Vita itaque hominis in hoc saeculo vanitas est. Huic vanitati subjecta est anima. Itaque sanctus cum facit quae sunt corporis, non sponte facit, non volens, sed *propter eum qui subjecit in spe* **(Rom. VIII, 20)**, facit ut ei pareat. Ab hoc igitur exemplo animae progrediamur ad creaturas reliquas.

7. Propone tibi solem, lunam, et stellas, quae coeli lumina etsi praeclaro fulgent nitore, creaturae sunt tamen, et ad quotidianum ministerium vel suae gunt, vel accidunt, servientes dispositioni creatoris aeterni, ministrantes splendorem, quo vestiuntur, atque die nocteque emicant. Quoties sol iste obtexitur nubibus, quoties objectu aufertur terrae, vel cum e regione ejus luminis sui radius fuerit repercussus, oriuntur eclipses, et ut ait Scriptura: *Luna novit occasus suos* **(Psal. CIII, 19)**. Novit quando pleno orbe suo luceat, quando exinanito. Stellae quoque nebulis obductae

vanescunt, quae sustinent ministerii hujus mundani usus, non sponte utique, sed in spe; quia sperant etiam hujus laboris gratiam ab eo, qui subjecit eas. Ideoque propter eum sustinent, id est, propter ejus voluntatem.

8. Nec mirum si patienter sustinent, cum sciant dominum suum, et creatorem omnium sive quae in coelo, sive quae in terra sunt, suscepisse nostri corporis fragilitatem, nostrae conditionis servitutem. Cur ergo illa servitutem corruptionis suae non patienter sustineant; cum Dominus omnium pro toto mundo se humiliaverit usque ad mortem, servi formam susceperit **(Philip. II, 7)**, peccatum mundi, maledictum etiam pro nobis factus sit **(Galat. III, 13)**? Illius ergo imitantes bonitatem coelestes creaturae licet ingemiscant, quod mundi hujus vanitati subjectae sint, consolantur se tamen quod liberabuntur a servitute corruptionis, in libertatem gloriae; cum filiorum **924** Dei adoptio venerit, quae est universorum redemptio: *Cum enim intraverit plenitudo gentium, tunc omnis Israel salvus erit* **(Rom. XI, 25)**. Cui enim non ignoscet populo, qui ignoscit etiam illi persecutori suo, qui dixit: *Crucifige, crucifige eum* **(Joan. XIX, 6)**; et: *Sanguis ejus super nos et super filios nostros* **(Matth. XXVII, 25)**? Sed quia vanitati etiam coelestis subjecta creatura est **(Rom. VIII, 20)**, licet istud in spe, etiam horum perfidiam et temulentiam, vanitate hujus mundi lapsam, pertinere ad veniam patietur veritatis pietas, et redemptio universitatis.

9. Ergo ut concludamus, et ille tantus ac talis sol, et illa luna quam noctis tenebrae non operiunt, et illae stellae quae sunt ornamenta coeli, servitutem corruptionis nunc sustinent; quia corruptibile omne corpus: siquidem et coeli peribunt, et coelum et terra praeteribunt **(Matth. XXIV, 35)**. Postea

autem et sol et luna et caetera stellarum lumina requiescent in gloria filiorum Dei; quando *erit Deus in omnia in omnibus* **(I Cor. XV, 28)**: qui et in te et in nobis sit per suam plenitudinem et misericordiam.

10. An ipsos quoque angelos, qui in istius mundi laboribus diversa sustinent ministeria, sicut in Apocalypsi legimus Joannis **(Apoc. III, 1 et seq.)**, non ingemiscere credimus; cum adhibentur poenarum et excidiorum ministri? Qui habentes vitam beatam, mallent utique eam in illo superiore tranquillitatis suae statu recurrere, quam nostrorum peccatorum poenis ultricibus interpolari. Etenim qui gaudent unius peccatoris redemptione **(Luc. XV, 10)**, utique tantorum peccatorum aerumnis ingemiscunt.

11. Si igitur etiam coelestes creaturae et Potestates servitutem corruptionis sustinent, sed in spe, ut pro nobis postea et nobiscum laetentur; etiam nos passiones hujus temporis futurae spe et exspectatione consolemur gloriae. Vale, fili, et nos dilige; quia nos te diligimus.

259 EPISTOLA XXXV.

In hac epistola quaeritur primo, cur cum in verbis Apostoli non omnis creatura dicatur corruptioni obnoxia, congemiscere tamen omnis dicatur: postea ex iis quae ibidem sequuntur, de Spiritu adoptionis, de magnitudine praemiorum coelestium, de sanctorum gemitu, primitiis Spiritus, adoptione filiorum, ac spe salvante disseritur.

AMBROSIUS HORONTIANO.

1. Superior epistola tuae inquisitioni respondit; haec meae responsionis portio est, quae non solvat, sed impleat superiorem. Nam dum ulteriora recenseo, movit me, fateor, quia addidit: *Scimus enim quod omnis creatura ingemiscit* **(Rom. VIII, 20)**; cum in priori capitulo sine adjectione dixerit: *Quia creatura vanitati subjecta est.* Non enim omnem creaturam, sed creaturam subjectam dixit. Et iterum ait: *Quoniam et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis* **(Ibid., 21)**. Tertio autem addidit quod omnis creatura congemiscat **(Ibid., 22)**.

2. Quid sibi igitur vult ista adjectio; nisi forte quia non omnis creatura subjecta vanitati est: et quia non omnis vanitati subjecta est, non omnis a servitute corruptionis liberabitur? Quid enim liberetur, quae a subjectione vanitatis et a servitute corruptionis ejus expers atque immunis sit? Omnis autem congemiscat non in suo, sed in nostro labore, et comparturiat illum fortasse spiritum salutis, spiritum jucunditatis, exspectans adoptionem filiorum Dei; ut communem de redemptione humani generis consequatur laetitiam et exsultationem. Aut propter charitatem igitur suam omnis ingemiscit nostrum laborem, aut propter membrum sui corporis, cujus caput Christus est. Sed sive ita ut diximus, sive simpliciter subjectam creaturam omnem dixerit congemiscere et comparturire, ut voles intellige.

3. Nunc illud consideremus quod adjecit: *Non solum autem illa, sed etiam nos primitias spiritus habentes, ipsi intra nos ingemiscimus, adoptionem filiorum exspectantes, redemptionem corporis nostri* **(Rom. VIII, 23)**. Quid sit adoptio filiorum superior pagina docet; et ideo exponendi sensus gratia ad superiorem recurrendum est paginam.

4. Qui spiritu, inquit **(Ibid., 13)**, facta carnis mortificat, vivet. Nec mirum si vivat, cum Filius Dei fiat, qui habet Spiritum Dei. Adeo est Filius Dei, ut non accipiat spiritum servitutis, sed spiritum adoptionis filiorum; eousque ut testimonium spiritui nostro sanctus Spiritus reddat quod sumus filii Dei. Testimonium autem hoc est Spiritus sancti, quod ipse est qui clamat in cordibus nostris: *Abba pater,* sicut ad Galatas scriptum est **(Galat. IV, 6)**. Sed et illud grande testimonium quod filii sumus Dei; quia sumus haeredes Dei, cohaeredes autem Christi: cohaeres autem est ejus, qui conglorificatur ei: conglorificatur vero illi, qui patiendo pro ipso, compatitur ei **(Rom. VIII, 16 et seq.)**.

926 5. Et ut nos hortetur ad passionem, adjungit **(Ibid., 18)** quia omnia quae patimur, minora sunt et indigna quorum pro laboribus tanta rependatur futurorum merces bonorum, quae revelabitur in nobis; cum ad Dei imaginem reformati gloriam ejus facie ad faciem aspicere meruerimus.

6. Et ut magnitudinem revelationis futurae extolleret, addidit quod et creatura hanc revelationem exspectet filiorum Dei, quae nunc vanitati subjecta est non sponte, sed in spe; quia sperat de Christo gratiam ministerii sui: vel quia et ipsa liberabitur a servitute corruptionis; ut assumatur in libertatem gloriae filiorum Dei, ut sit una libertas creaturae, et filiorum

Dei, cum revelata fuerit eorum gloria. Verum nunc dum revelatio procrastinatur, congemiscit omnis creatura exspectans adoptionis et redemptionis nostrae gloriam, parturiens jam illum spiritum salutis, et volens liberari a vanitatis servitio.

7. Cui conjunxit Apostolus etiam sanctorum gemitum, qui habent primitias Spiritus; nam et ipsi ingemiscunt. Quamvis enim de suo merito securi sint, tamen quia futura est adhuc redemptio totius corporis Ecclesiae, compatiuntur. Cum enim adhuc membra patiuntur corporis sui, quomodo alia membra, licet superiora, non compatiuntur membris unius corporis laborantibus?

8. Unde puto dixisse Apostolum **(I Cor. XV, 28)**, quia tunc et ipse Filius subjectus erit, qui ei subjecit omnia: qui enim adhuc laborant, nondum subjecti sunt, in quibus fortasse adhuc sitit Christus, adhuc esurit, in quibus nudus est; eo quod non impleant verbum Dei, non induant Christum, qui est indumentum credentium, amictus fidelium. Sed et illi in quibus aeger est, adhuc medicina indigent; et ideo nondum subditi; subjectio enim ista virtutis est, non infirmitatis: denique in fortibus et facientibus mandatum Dei, subjectus est Dei Filius. Nunc autem magis in iis laborat, qui non subveniunt laborantibus, quam in illis, qui sibi postulant subveniri. Haec est pia interpretatio et vera subjectionis Domini Jesu, qui ideo se subjiciet, ut sit Deus omnibus in omnia.

9. Sensum Apostolicum percurrimus: nunc consideremus qui sunt primitias Spiritus habentes. **(Rom. VIII, 13)**. Et ideo Legem interrogemus quid sit quod primitiarum vel initii

nomine declaraverit. *Initia,* inquit, *areae et lacus tui non fraudabis* **(Exod. XXII, 29)**; et infra: *Initia primitiarum tuarum inferes in domum Domini Dei tui* **(Exod. XXXIV, 26)**. Aliae sunt primitiae, aliae decimae: primitiae majoris gratiae, sanctificationis observantissimae. Ideo placuit Abel, quia non est suum munus moratus, qui de primitivis ovium obtulit **(Gen. IV, 4)**. Licet aliqui distantiam velint esse inter primitias et primogenita, id est, quae primo nascuntur; eo quod collectis seminibus, quasi ex omnibus initia offerantur areae: tamen de messe quod primum tollitur, id offertur **927** Domino, sed de hoc alias. Sanctificari autem videtur primitiarum munere tota areae messis, sed ipsae sanctiores primitiae sunt.

10. Similiter sancti primitiae sunt Domini, praecipue apostoli; primum enim Deus posuit in Ecclesia apostolos, qui et pleraque prophetarunt, et evangelizarunt Dominum Jesum; quia primi receperunt eum **(I Cor. XII, 28)**. Recepit eum Simeon propheta **(Luc. II, 28)**, Zacharias propheta, Joannes filius ejus, Nathanael, in quo dolus non erat **(Joan. I, 47)**; et ideo sub ficu requiescebat: Joseph, qui dicebatur justus, qui sepelivit eum **(Luc. XXIII, 53)**. Isti sunt primitiae fidei nostrae; sed tamen eadem caeterorum natura seminum, quae primitiarum, licet in aliquibus minor gratia: *Potens est enim Deus ex lapidibus filios Abrahae excitare* **(Matth. III, 9)**.

11. En tibi exemplum de ipso Domino Jesu. In resurrectione mortuorum primogenitus ex mortuis dicitur **(Coloss. I, 18)**. Eumdem ipse Apostolus primitias significavit dicens: *In Christo omnes vivificantur, unusquisque autem in suo ordine: primitiae Christus, deinde ii qui sunt Christi, qui in adventum ejus crediderunt* **(I Cor. XV, 22)**. Eadem in illo corporis

veritas, quae in nobis: sed tamen et primogenitus ex mortuis dicitur, quia primus resurrexit: et primitiae; quia sanctior omnibus fructibus, qui etiam caeteros consortii sui fructus sanctificavit. Ipse etiam initium eorum qui ad imaginem, quasi imago invisibilis Dei **(Coloss. I, 15)**, in quo secundum divinitatem nihil corporeum, nihil temporale; quia splendor est gloriae paternae, et imago substantiae ejus. **(Hebr. I, 3)**. Produximus sermonem epistolarem, dum volumus quid sint primitiae significare.

12. Primitiae ergo nostrae apostoli, electi ex omnibus praesentis scilicet tunc temporis fructibus, quibus dictum est: Et majora his facietis; fudit enim se in eos gratia Dei **(Joan. XIV, 12)**. Isti, inquam, ingemiscebant, exspectantes redemptionem totius corporis, et adhuc ingemiscunt; quia multorum est labor, qui adhuc fluctuant. Ut si aliquis ad superiora se littoris subsistat et adhuc medio corpore caedatur fluctibus, ingemiscit et comparturit, donec totus evadat. Ingemiscit utique, qui adhuc nobis dicit: *Quis infirmatur, et ego non infirmor* **(II Cor. XI, 29)**?

13. Non ergo nos moveat, quod ita scriptum est: *Qui primitias Spiritus habentes, ipsi intra nos ingemiscimus, adoptionem filiorum exspectantes, redemptionem corporis nostri* **(Rom. VIII, 23)**; sensus enim apertus est, eo quod primitias Spiritus habentes ingemiscunt, adoptionem filiorum exspectantes: quae adoptio filiorum, redemptio totius corporis est, quando facie ad faciem quasi Dei filius per adoptionem videbit illud divinum et aeternum bonum; est enim adoptio filiorum in Ecclesia **928** Domini, quando clamat Spiritus, *Abba pater* **(Galat. IV, 6)**; sicut habes ad Galatas. Sed illa erit perfecta, quando resurgent omnes in incorruptione, honore,

gloria, qui mereantur Dei faciem videre; tunc enim vere redemptam se humana judicabit conditio. Unde Apostolus gloriatur dicens: *Quia spe salvi facti sumus* **(Rom. VIII, 24)**. Solvat enim spes, sicut et fides, de qua dicitur: *Fides tua te salvum fecit* **(Luc. XVIII, 42)**.

14. Ergo creatura quae non sponte, sed in spe vanitati subjecta est **(Rom. VIII, 20)**, spe salvatur, sicut et Paulus, cum sciret lucrum sibi esse mori, ut cum Christo esset solutus corpore, permanebat in carne propter eos quos Christo acquireret **(Philip. I, 21)**. Spes autem quid est, nisi futurorum exspectatio? Unde ait: *Spes autem quae videtur, non est spes* **(Rom. VIII, 21)**. Non enim quae videntur, sed quae non videntur aeterna sunt: *Nam quod videt quis, quid sperat?* Videmur enim tenere ea, quae videmus: quomodo ergo quae tenemus, speramus? nihil igitur eorum quae sperantur, videtur: *Oculus* enim *non vidit, nec auris audivit, quae praeparavit Deus diligentibus eum* **(I Cor. II, 9)**.

15. Ergo si sperari non potest quod videtur, non bene habent aliqui: *Nam quod videt quis quid, et sperat.* Nisi forte sic: *Nam quod videt quis, quid et sperat,* vel quid exspectat? Quia illud verum est, quia id speramus, quod non videmus; et ideo quamvis abesse videatur a nobis, exspectamus illud per patientiam: *Exspectans* enim *exspectavi Dominum, et respexit me* **(Psal. XXXIX, 2)**. Ideo ergo exspectamus patienter, quia *bonus est Dominus sustinentibus eum* **(Thren. III, 25)**. Et videtur convenire, quia reddidit per patientiam: Exspectamus quae speramus, et non videmus. Multum enim facit, qui sperat ea et exspectat, quae non videntur; et propterea quod intendat mentem ad illud omne quod est, sustinet.

16. Pulchre autem dicitur: *Spes autem quae videtur, non est spes* **(Rom. VIII, 24)**; de potestatibus istius saeculi, de dignitatibus, de divitiis. Vides nescio quem fascibus praeeminentem et curribus, nihil habet spei in curribus, qui videntur. Nec in ipso coeli elemento spes est, sed in Domino coeli. Nec Chaldaeus in stellis spem habet, quas observat; nec dives in possessionibus, nec avarus in usuris: sed ille spem habet, qui in eum spem suam ponit, quem non videt, id est, in Domino Jesu, qui medius nostrum stat, et non videtur **(Joan. I, 26)**. Denique *oculus non vidit, nec auris audivit, quae praeparavit Dominus diligentibus eum.*

929 EPISTOLA XXXVI.

Roganti quemnam spiritum Paulus scripserit postulare pro nobis gemitibus inenarrabilibus, *respondetur non alium denotari nisi Spiritum sanctum, qui et orationes nostras dirigit, et gemit pro delictis nostris, gemitu inenarrabili, hoc est, coelesti.*

AMBROSIUS HORONTIANO.

1. Concatenantur sibi epistolae nostrae, ut tamquam inter praesentes videamur sermonem caedere: ita ego ex tua

interrogatione, tuque ex mea explanatione epistolis scribendis materiam damus.

2. Moveri enim te indicasti de quo spiritu dictum sit: *Quia postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus* **(Rom. VIII, 26)**. Superiora igitur repetamus; ut lectio manifestet, quod quaerimus: *Similiter,* inquit, *et Spiritus adjuvat infirmitatem nostrae orationis* **(Ib.)**. Nonne tibi videtur Spiritus sanctus, quia adjutor nobis est, sicut ille cui dicitur: *Adjutor meus es tu, ne derelinquas me, neque despicias me, Deus salutaris meus* **(Ps. XXVI, 9)**.

3. Quis enim alius spiritus, qui possit docere Paulum quid oraret? Docet autem Spiritus Christi, sicut et Christus, orare discipulos suos **(Luc. XI, 1)**. Quis autem post Christum doceret, nisi Spiritus ejus, quem ipse misit, ut doceret, et dirigeret nostras orationes: oramus enim Spiritu, oramus et mente **(I Cor. XIV, 15)**. Ut bene mens possit orare, praecedit Spiritus, et deducit eam in viam rectam **(Psal. CXLII, 11)**; ne obrepant carnalia, ne minora, ne etiam majora viribus: *Unicuique enim datur manifestatio Spiritus ad utilitatem* **(I Cor. XII, 7)**. Denique scriptum est: Petite magna, et parva adjicientur vobis. Petite coelestia, et terrena adjicientur **(Mat. VI, 33)**.

4. Ergo vult nos majora petere, non in terrenis morari. Ille autem scit quid tribuat, *dividens singulis, prout vult* **(I Cor. XII, 11)**. Dicit enim interdum, sciens mensuram, quam nos ignoramus: Non potestis haec modo accipere. Peto mihi passionem martyrii, Spiritus sanctus promptus est **(Matth. XXVI, 41)**: sed videns infirmum carnis meae, ne dum majora cupio, minora amittam, dicit: Non potes haec

accipere. Quales occasiones habui: et de ipso prope fine revocatus sum? Novit enim bonus medicus quae esca cui apta sit infirmitati, et cui tempori ad profectum valetudinis. Interdum opportunitas escae sanitatem reddit: quod si importune aliquis accipiat, aut non convenientem, implicatur periculo.

5. Ergo quia nos nescimus quid oremus, et quomodo oporteat, postulat pro nobis Spiritus sanctus **(Rom. VIII, 26)**; est enim Spiritus advocati nostri Jesu: et postulat gemitibus ineffabilibus; dolet enim pro nobis et Christus **(Esai. LIII, 4)**. Et Deus Pater dicit: **930** *Ventrem meum doleo* **(Jerem. IV, 19)**. Et frequenter indignantem eum legimus et dolentem. Gemit autem, ut auferat peccata nostra, doceat nos agere poenitentiam. Est enim pius gemitus, et plenus auctoritatis, de quo dicit Propheta: *Et gemitus meus non est absconditus a te* **(Psal. XXXVII, 10)**. Non enim latebat ut Adam, sed dicebat: *Ecce ego pastor, et grex iste quid deliquit? Ego peccavi, in me vindica* **(I Par. XXI, 17)**.

6. Ex hoc igitur gemitus Spiritus Dei; et ille Prophetae gemitus, bene ineffabilis; quia coelestis. Ea enim quae in coelo audivit Paulus **(II Cor. XII, 4)**, ineffabilia audivit; ut fari ea homines non debeant: sed quae occulta hominibus, Deo nota sunt. Novit enim omnia, qui scrutator est cordis: sed illa scrutur, quae mundavit Spiritus **(Rom. VIII, 27)**. Novit ergo Deus quid postulet Spiritus et quae Spiritus sapientia sit; quae interpellat pro sanctis, sicut habes: *Quia et Spiritus interpellat pro nobis* **(Ibid.)**; pro quibus enim Christus passus est, et quos sanguine mundavit suo, pro iis interpellat et Spiritus. Vale, et nos ut filius dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA XXXVII.

Cum SIMPLICIANUS AMBROSIO *testatus esset eum utiliter facturum, si quid ex Apostolo dissereret apud populum, ipsius voluntati se hoc daturum spondet sanctus vir, maxime cum amicum in eo judicem sibi futurum noscat. Itaque mittit ad eum, quod eodem absente disputaverat, scilicet libertatem nostram in sapientia positam esse: quam sententiam a philosophis ambitiose jactatam dicit. Hanc tamen a Patribus proditam cum ex Salomone astruit, tum exemplis Jacobi ac Josephi. Ex his ostendit non venditione servum, at sapientia liberum quemque fieri. Hinc demonstrato quis liber, an secus, eum solum definit sui juris esse, qui non cogitur; unde colligit servire cum libertate interdum jungi. Sub haec sequuntur vere liberorum quaedam exempla et descriptiones, quibus subditur libertate hunc demum frui, qui vivat ex legibus. Deinde nonnullis contra philosophos disputatis, eorum heroibus Christianos opponit. Ac tandem ubi confirmavit eos, qui pravis affectibus serviunt, liberos non esse; quomodo membra nostra justitiae serviant, docet.*

AMBROSIUS SIMPLICIANO salutem.

1. Proxime cum veteris amoris usu familiaris inter nos sermo caederetur, delectari te insinuasti mihi, cum aliquid de Pauli apostoli scriptis coram populo ad disputandum assumerem;

quod ejus profundum in consiliis vix comprehendatur, sublime in sententiis audientem erigat, disputantem accendat: tum quia in plerisque ita se ipse suis exponat sermonibus, ut is qui tractat, nihil inveniat quod adjiciat suum; ac si velit aliquid dicere, grammatici magis quam disputatoris fungatur munere.

931 2. In eo tamen quoniam et veteris affectum amicitiae, et quod plus est, paternae gratiae amorem recognosco (nam vetustas habet aliquid cum pluribus consociabile, patrius amor non habet) tum quia non jejune me fecisse jam, quod postulas, arbitratus es, parebo voluntati tuae, admonitus praesertim, et provocatus exemplo meo, quod mihi non difficillimum; quia non magnum aliquem, sed me ipsum imitabor, cum in meos non magnos aliquos usus revertor.

3. Et de consiliis quidem, cum beatae vitae imago atque effigies nostro sermone exprimeretur, putamus eam factam complexionem, ut pluribus fortasse aliis, tibi certe amanti nostri non improbemur; licet difficilius sit tuo judicio, quam plurium non displicere: sed judicii pondus affectu ablevas, coque mihi blandior.

4. Haec autem epistola, quoniam te absentem offendit, de sententiis Pauli est apostoli, qui nos a servitute in libertatem vocat dicens: *Pretio empti estis, nolite fieri servi hominum* **(I Cor. VII, 23)**, ostendens libertatem nostram in cognitione esse sapientiae. Quae sententia magno a philosophis fluctuata atque jactata est disputationis molimine, dicentibus quia omnis sapiens liber, omnis autem insipiens serviat.

5. Sed multo hoc prius David filius dixit, qui ait: *Stultus sicut luna mutatur* **(Eccl. XXVII, 12)**. Sapiens enim non metu frangitur, non potestate mutatur, non attollitur prosperis, non tristibus mergitur; ubi enim sapientia, ibi virtus animi, ibi constantia et fortitudo. Sapiens ergo idem est animo, non minuitur, non augetur rerum mutationibus: nec ut parvulus fluctuat, ut circumferatur omni vento doctrinae, sed manet perfectus in Christo, fundatus charitate, radicatus fide. Sapiens ergo defectus rerum ignorat, et varios animi casus nescit: sed fulgebit sicut sol justitiae, qui in regno Patris sui fulget **(Matth. XIII, 43)**.

6. Unde tamen hoc plenius hauserit Philosophia, de qua Patrum disciplina et prudentia, consideremus. Nonne primus Noe, cum advertisset quia insipienter filius suus Cham riserat nudatum patrem, maledixit ei, dicens: *Maledictus Cham, servus domesticus erit fratribus suis* **(Gen. IX, 25)**; et praeposuit ei fratres ejus dominos, qui sapienter patris senectutem honorandam putarunt?

7. Nonne etiam fons ille disciplinarum omnium Jacob, ubertatem disputationis hujus omnium pectoribus infudit, qui sapientiae merito praelatus est fratri seniori **(Gen. XXVII, 29)**? Denique pater pius, **932** qui inter duos filios affectu certaret paterno, sed discreparet judicio (affectus enim necessitudine defertur, meritis autem judicia formantur) cum divideret alteri gratiam, alteri misericordiam: sapienti gratiam, insipienti misericordiam; quia ad virtutem se propriis viribus erigere non poterat, nec spontaneum gressum attollere, benedixit eum, ut serviret fratri suo, et esset ipsius servus, ostendens ita deteriorem esse servitute insipientiam, ut

remedio ei servitus sit; quia stultus regere se non potest, et nisi moderatorem habeat, praecipitatur propriis voluntatibus.

8. Diligens ergo pater et consulens, servum eum fratris sui fecit, ut ejus regeretur consilio. Ideo inconsultis populis sapientes quique adhibentur rectores, qui plebeiam insipientiam vigore proprio regant; ut potentiae specie dominentur, quo vel invitos auctoritate potestatis subjiciant ad obediendum prudentioribus, et obsequendum legibus. Imposuit igitur insipienti velut indomito jugum, et cui in gladio suo vivendum dixerat, libertatem negavit; ne temeritate laberetur, praefecit ei fratrem, cujus auctoritate et moderatione subjectus proficeret ad conversionem. Et quia servitus habet discretionem (est enim necessitatis infirmior, voluntatis fortior; quia pulchrius est bonum, quod non ex necessitate fit, sed ex voluntate) ideo ei primo jugum imposuit necessitatis, postea benedictionem ei voluntariae subjectionis impertivit.

9. Non igitur natura servum facit, sed insipientia: nec manumissio liberum, sed disciplina. Denique Esau liber natus est, et servus factus est: Joseph venditus in servitutem est **(Gen. XXXVII, 28)**, et electus est ad potestatem **(Gen. XLI, 41)**; ut suis emptoribus imperaret. Non dedignabatur tamen obsequium sedulitatis, sed tenebat virtutis fastigium, conservabat libertatem innocentiae, integritatis auctoritatem. Unde pulchre psalmista ait: *In servum venumdatus est Joseph: humiliaverunt in compedibus pedes ejus* **(Psal. CIV, 18)**. *In servum,* inquit, *venumdatus est,* non servus factus. *Humiliaverunt pedes ejus,* non animam ejus.

10. Quomodo enim humiliata est anima, de qua dicit: *Ferrum pertransivit anima ejus?* Nam cum aliorum animas peccatum transeat (ferrum enim peccatum est, quod est penetrabile) Joseph sancti anima ita non patuit peccato, ut magis peccatum ipsa penetraret. Denique nec herilis illecebrae flexus est delinimento, nec immerito flammas non sensit libidinis, quia **933** majore divinae flagrabat ardore gratiae. Unde et hoc pulchre de eo dictum est: *Quia eloquium Domini ussit eum* **(Psal. CIV, 19)**; quo restinxit ignitas diaboli sagittas.

11. Quomodo hic servus, qui erudivit principes populi in illa frumentaria dispensatione; ut futurae inopiae consulerent et providerent? Aut quomodo servus, qui totam terram acquisivit, et universum populum Aegyptiorum in servitutem redegit **(Gen. XLVII, 20)**? Non ut conditionem servitii ignobilis irrogaret, sed ut tributum constitueret, praeter possessionem tamen sacerdotalem, quam a tributis immunem reservavit; ut apud Aegyptios quoque inviolabilis haberetur religio sacerdotalis.

12. Non fecit igitur eum servum venditio; nam utique negotiatoribus erat venditus: verum si pretium spectes, multos invenies qui emerunt sibi puellulas formae elegantioris, quarum amore capti, turpi servitio sese dederunt. Videbatur Apeme concubina Darii regis sedens ad dexteram ejus, auferens de capite ejus diadema, et suo imponens vertici, palmis faciem ejus sinistra manu verberans: quam rex aperto ore intuebatur, gaudens si quando arrideret ei mulier: quod si ea indignaretur, miserum se atque afflictum putaret; ut potestate submissa, blanditias obtexeret, et conciliari sibi eam deprecaretur **(III Esdr. IV, 29, 30)**.

13. Sed quid ista magno allegamus ambitu? Non videmus plerumque in potestatem piraticam vel immanium barbarorum redactos parentes a filiis redimi pecunia? Numquid leges pecuniae potiores quam leges naturae? Numquid in servitute accersitur pietas? Plerique emptores leonum sunt, et tamen non dominantur leonibus: sed ita subjiciuntur versa vice, ut si exasperatos eos excutere cervice toros viderint, fugiant et delitescant. Nihil ergo praejudicat pecunia, quae plerumque sibi dominos emit: nihil tabulae auctionales, quibus emptor frequenter adjudicatur atque addicitur. Contractus non mutat genus, nec sapientiae libertatem adimit. Denique famulo sapienti multi, ut scriptum est **(Prov. XVII, 2)**, serviunt liberi: et est servus intelligens, qui regat dominos stultos.

14. Quem ergo magis liberum censes? Sola est sapientia libera, quae divitibus pauperes praeficit, et quae servos propriis fenerare dominis facit: fenerare non pecuniam, sed intellectum: fenerare talentum illius Dominici aeternique thesauri, qui numquam corrumpitur, cujus et usura pretiosa est: fenerare illud intelligibile eloquiorum argentum coelestium, de quo Lex dicit: *Fenerabis gentibus, tu autem non mutuaberis* **(Deut. XV, 6)**. Quod Hebraeus feneravit gentibus, ipse autem non accepit a populis doctrinam, sed tradidit: cui aperuit Dominus thesaurum suum, ut gentes pluvia sermonis sui faceret **934** humescere, et fieret princeps gentium, ipse autem supra se principem nullum haberet.

15. Liber est ergo qui sapiens est, pretio emptus oraculorum coelestium, illo auro, illo argento sermonis divini: pretio emptus sanguinis (non enim minimum est emptorem agnoscere) pretio emptus gratiae, qui audivit et intellexit

dicentem: *Qui sititis, ite ad aquam; et quicumque non habetis argentum, ite, emite, et bibite, et manducate* **(Esai. LV, 1)**.

16. Liber est ille, qui progrediens in bellum, si viderit mulierem bonam aspectu, et depraedatus opes inimicorum suorum, repertam illic concupierit eam, demptis superfluis, et indumento captivitatis detracto, in uxorem sibi copulaverit, jam non servam, sed liberam **(Deut. XXI, 10, 11)**; intelligit enim famulatui prudentiam et disciplinam non subjacere. Ideoque Lex dicit: *Non venumdabitur pecunia* **(Ibid., 14)**; omne enim pretiosum non est ea dignum. Et Job dicit: *Attrahe sapientiam in interiora* **(Job. XXVIII, 18)**. Non illi comparabitur Aethiopiae topazion, quod auro habetur argentoque pretiosius.

17. Sed non ille solum liber, qui dominum licitatorem non pertulit, aut tollentem digitum non vidit, sed ille magis liber, qui intra se liber est, qui legibus naturae liber est, legem sciens naturae praescriptam esse moribus, non conditionibus; et mensuram officiorum consentaneam non hominis arbitrio, sed naturae disciplinis. Utrum igitur iste liber tibi tantummodo, an quidam censor videtur, et praefectus moribus? Unde vere ait Scriptura quia pauperes divitum praepositi erunt, et privati utique administrantium **(Prov. XXII, 7)**.

18. An tibi liber videtur, qui pecunia suffragium sibi emit? qui plausum populi magis, quam judicium requirit prudentium? Ille ergo liber est, qui popularibus auris movetur; ille qui reformidat sibilum vulgi? Sed non ista libertas, quam manumissus accipit, et palma lictoris donatus acquirit. Non enim munificentiam, sed virtutem libertatem esse arbitror: quae non suffragiis defertur alienis, sed magnanimitate

propria vindicatur ac possidetur. Sapiens enim semper liber est, semper honoratus, semper is qui praesit legibus. Denique justo non est posita lex, sed injusto **(I Tim. I, 9)**; justus enim ipse sibi lex est, non habens necesse longius sibi accersere formam virtutis, quam corde inclusam gerat, scriptum habens opus legis in tabulis cordis sui, cui dictum sit: *Bibe aquam de tuis vasis, et de puteorum tuorum fontibus* **(Prov. V, 15)**. Quid enim nobis tam proximum, quam Dei verbum? Hoc est verbum in corde nostro, et in ore nostro, quod non videmus et tenemus.

19. Sapiens ergo liber, quoniam qui ea facit, quae vult, liber est. Sed non omnis bona voluntas, sed sapientis est omnia quae bona sunt velle; **935** odit enim malum, quia quod bonum est, elegit. Ergo si quod bonum est elegit, arbiter electionis, et eligens operationis liber est; quia quod vult facit: liber ergo sapiens. Sapiens omnia quae facit, bene facit. Qui autem bene facit omnia, recte facit omnia: qui vero recte facit omnia, utique inoffense, et irreprehensibiliter, et sine damno et commotione sui facit omnia. Cui igitur hoc subest, ut inoffense faciat omnia, faciat irreprehensibiliter, faciat sine commotione sui, sine damno; nihil insipienter facit, sed sapienter omnia. Qui autem sapienter facit, nihil habet quod metuat; metus enim in peccato est. Ubi autem nulla formido, ibi libertas: ubi libertas, ibi potestas faciendi quod vult: solus ergo sapiens liber est.

20. Etenim qui neque cogi potest, neque prohiberi, is nequaquam servus: sapientis autem est neque cogi neque prohiberi: non est igitur servus sapiens. Prohibetur enim, qui non fungitur iis, quae desiderat: quae autem desiderat sapiens, nisi ea quae virtutis et disciplinae sunt, sine quibus esse non

potest? In ipso enim sunt, nec divelluntur ab eo. Quod si divelluntur, jam non sapiens, qui sit sine virtutis usu ac disciplina, quibus ipse se fraudet, si non sit voluntarius virtutis interpres. Quod si cogitur, manifestum est quod invitus faciat. In omnibus autem factis aut a virtute correctiones sunt, aut a malitia prolapsiones, aut media, aut indifferentia. Virtutis non coactus, sed voluntarius exsecutor est sapiens; quoniam omnia quae placent, agit malitiae fugitans, nec somnium ejus admittit. Indifferentibus ita non movetur, ut nullis momentis sicut vulgus hominum huc atque illuc inclinetur, sed tamquam in statera mens ejus aequa lance pendeat; ut neque ad voluptaria propendeat, neque omnino ad ea, quae sunt aversanda, vel leviter studium inclinet suum, sed immobilis maneat affectu. Unde liquet quia nihil invitus facit sapiens, neque cogitur; quia si servus esset, cogeretur: liber igitur est sapiens.

21. Apostolus quoque sic definit dicens: *Non sum ego liber, non sum apostolus* **(I Cor. IX, 1)**? Sed adeo liber, ut cum subintrassent quidam tentare libertatem ejus, nec ad horam, ut ipse ait **(Galat. II, 5)**, cederet subjectioni, ut veritas Evangelii praedicaretur. Qui ergo non cessit, volens praedicavit. Ubi voluntas, ibi merces voluntatis: ubi necessitas, ibi obsequium necessitatis. Melior ergo voluntas quam necessitas. Velle ergo sapientis est, parere et servire insipientis.

22. Haec etiam est Apostoli definitio dicentis: *Si enim volens hoc ago, mercedem habebo: si autem invitus, dispensatio mihi credita est* **(I Cor. IX, 17)**. Sapienti igitur merces defertur, sapiens autem ex voluntate facit: liber itaque secundum Apostolum sapiens. Unde et ipse clamat: *Vos enim in libertatem vocati estis, tantum ne libertatem in occasionem*

carnis detis **(Galat. V, 13)**. Sequestrat a lege Christianum, ne invitus videatur legi succumbere: **936** vocat in Evangelium, quod volentes et praedicant et operantur. Judaeus sub Lege, Christianus per Evangelium: in Lege servitus, in Evangelio libertas, ubi cognitio sapientiae. Omnis ergo qui Christum recipit, sapiens: qui autem sapiens, liber: omnis igitur Christianus et liber et sapiens.

23. Docuit me tamen Apostolus quod ultra ipsam libertatem sit, ut servire libertas sit: *Cum liber,* inquit, *essem omnium me servum feci; ut plures lucrifacerem* **(I Cor. IX, 19)**. Quid est ultra libertatem, nisi habere Spiritum gratiae, habere charitatem? Libertas enim liberum facit hominibus, charitas amicum Deo. Unde ait Christus: *Vos autem dixi amicos* **(Joan. XV, 15)**. Bona charitas, de qua dicitur: *Per charitatem Spiritus servite invicem* **(Galat. V, 13)**. Servivit et Christus, ut omnes liberos faceret. *Manus ejus in cophino servierunt* **(Psal. LXXX, 7)**: qui non rapinam est arbitratus esse se aequalem Deo, formam servi accepit **(Phil. II, 6)**; et omnia omnibus factus est, ut omnibus salutem afferret **(I Cor. IX, 22)**. Cujus imitator Paulus, et quasi sub Lege erat, et quasi sine Lege vivebat pro eorum utilitate, quos cupiebat lucrari: et infirmis volens fiebat infirmus, ut eos confirmaret: et currebat, ut comprehenderet: et corpus suum castigabat, ut potestates aereas in Christo triumpharet.

24. Est ergo sapienti et servire libertas. Unde colligitur quia stulto et imperare servitus est; et quod pejus est, cum paucioribus praesit, pluribus dominis et gravioribus servit. Servit enim propriis passionibus, servit cupiditatibus suis, quarum dominatum nec nocte potest fugere, nec die; quia intra se dominos habet, intra se servitium patitur

intolerabile, Gemina enim servitus est, altera corporis, animarum altera: domini autem corporis quidem homines, animarum autem malitiae et passiones, a quibus sola animi libertas sapientem vindicat; ut servitio ei liceat exire.

25. Quaeramus igitur illum vere sapientem, vere liberum, qui quamvis sub plurimorum dominatu degat, libere dicit: *Quis est, qui mecum judicio contendat? Tu solus manum tuam a me abstine, a cujus conspectu non potero me abscondere; et timor tuus non me percellat* **(Job XIII, 19 et seq.)**.

26. Quem secutus David rex ait: *Tibi soli peccavi* **(Psal. L, 6)**. Regali enim subnixus fastigio, quasi legum dominus legibus reus non erat, soli Deo obnoxius tenebatur, qui dominus est potestatum.

27. Alium audi liberum: *Mihi autem pro minimo est, ut a vobis dijudicer, aut ab humano die: sed neque me ipsum dijudico; nihil enim mihi sum conscius . . . . qui autem dijudicat me, Dominus est* **(I Cor. IV, 3, 4)**. Vera libertas hominis spiritalis, quia dijudicat omnia, ipse autem a nemine dijudicatur, nec a quocumque creaturae participe, sed soli Deo se subditum novit, qui solus sine peccato est **(I Cor. II, 15)**, de quo dicit Job: *Vivit Dominus, qui sic me judicat* **(Job XXVII, 2)**; solus enim ille potest judicare justum, cujus in conspectu coelum non est mundum, nec stellarum pura et clara lumina.

28. Quis est qui Sophoclea in medium ferat aliis plurimis matuatus videtur Ambrosius; at inter **937** carmina dicentia: Jupiter mihi praeest, nullus autem hominum? Quanto

antiquior Job, quanto vetustior David? Agnoscant ergo de nostris se habere, quaecumque praestantiora locuti sunt.

29. Quis igitur sapiens, nisi qui ad ipsa pervenit divinitatis secreta, et manifestata sibi cognovit occulta sapientiae? Solus igitur sapiens, qui duce Deo usus est ad cognoscenda veritatis cubilia, et mortalis homo immortalis Dei haeres et successor est factus per gratiam, et quidam jucunditatis particeps, sicut scriptum est: *Propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo laetitiae prae consortibus tuis* **(Psal. XLIV, 8)**.

30. Si quis igitur propius ea introspiciat rerum negotia, cognoscet quanta sapienti adjumenta, et quanta in ipsis insipienti refragia sint; quod huic adjumento libertas, illi impedimento servitus sit. Insurgit enim sapiens quasi victor debellatis a se ac triumphatis libidine, timore, ignavia, moestitudine, caeterisque vitiis; donec ea de possessione suae mentis eliminet, et omnibus terminis finibusque suis propulset atque arceat: quoniam dux cantior novit excursus cavere latrocinantium, et quaedam furta belli, quae iniquissimi animae nostrae adversarii ignitis saepe pertentant spiculis; sunt enim nobis quaedam et in pace praelia, et in bello pax. Unde et ille ait: *Foris pugnae, intus timores. Sed in his omnibus superamus propter eum, qui dilexit nos* **(II Cor. VII, 5)**. Dicit quia neque angustiis, neque persecutionibus, neque fame, periculo, morte terretur **(Rom. VIII, 37)**.

31. Qui vero haec timet, qui mortem reformidat, quomodo non servus? Servit profecto, et miseram qui lem servitutem; nihil enim sic animam ad omnem servitutem dejicit, quomodo formido mortis. Quomodo enim se erigat abjectus et vilis sensus atque ignobilis, demersus in omnem infirmitatis

voraginem vitae hujus cupiditate? Vide quam servus: *Abscondam me,* inquit, *et ero gemens et tremens super terram; et erit, omnis qui invenerit me, occidet me* **(Gen. IV, 14)**. Itaque quasi servus signum accepit, nec sic tamen necem potuit evadere. Servit igitur peccator formidini, servit etiam cupiditati, servit avaritiae, servit libidini, servit malitiae, servit iracundiae, et videtur hujusmodi sibi liber: sed magis servit, quam si sub tyrannis positus.

32. Illi autem liberi sunt, qui legibus vivunt. Lex autem vera sermo rectus, lex vera non insculpta tabulis, nec aere incisa, sed impressa mentibus, atque infixa sensibus; quando sapiens non sub lege, sed ipse sibi lex est, opus legis in corde suo continens, naturali sibi stylo et quadam inscriptione formatum **(Rom. II, 14, 15)**. Tantumne igitur caecitatis est, ut non videamus manifestas rerum expressiones, et virtutum imagines? Et **938** quam indignum, ut populi integri obediant humanis legibus, quo sint libertatis participes: sapientes autem veram legem naturae expressam ad imaginem Dei, veramque rationem signiferam libertatis negligant et derelinquant; cum in ea tanta libertas sit, ut parvuli servire vitiis nesciamus, alieni ab ira, exsortes avaritiae, ignari libidinis! Quam miserum igitur, ut qui nascimur in libertate, moriamur in servitute!

33. Sed hoc fit levitate animi, atque infirmitate morum; quia curas inanes volvimus, et operamur supervacua: sapientis autem cor, actumque et opus radicatum esse decet atque immobile. Hoc docuit Moyses, quando manus ei graviores fiebant, ita ut vix sustineret eas Jesus Nave. Ideoque vincebat populus, quando non perfunctoria gerebantur opera, sed plena ponderis atque virtutis, non nutantis animi, nec titubantis

affectu, sed fundatae mentis stabilitate **(Exod. XVII, 12)**. Ergo sapiens extendit manus suas, stultus autem contrahit, sicut scriptum est: *Quia stultus complexus est manus suas, et voravit viscera sua* **(Eccles. IV, 5)**, carnalia magis cogitans quam spiritalia. At non filia Juda, quae expandens manus, clamavit ad Dominum: *Tu scis quia falsum testimonium adversus me dicunt* **(Dan. XIII, 43)**. Melius est arbitrata non peccare, sed et incidere in calumnias accusantium, quam peccatum subire sub impunitatis velamine. Ea ergo contemptu mortis servavit innocentiam. Sed nec filia Jephte, quae votum patris de immolatione sua proprio atque hortatorio firmavit assensu **(Judic. XI, 36)**.

34. Non enim ego de contemptu mortis libros philosophorum depromo, aut gymnosophistas Indorum, quorum prae caeteris Calani laudatur responsum Alexandro, cum eum juberet sequi: Qua me, inquit, laude dignum Graeciam petere poscis, si possum cogi facere quod nolo? Et vere plenus auctoritatis sermo, sed magis mens plena libertatis. Denique et epistolam scripsit.

«Calanus Alexandro.

35.«Amici persuadent tibi manus et necessitatem inferre Indorum philosophis, nec in somnis quidem videntes nostra opera. Corpora enim transferes de loco ad locum: animas non coges facere, quod nolunt, non magis quam saxa et ligna vocem emittere. Maximus ignis viventibus corporibus dolorem inurit, et gignit corruptionem: super hunc nos sumus;

viventes enim exurimur. Non est rex, neque princeps, qui extorqueat nobis facere, quod non proposuimus. Nec similes sumus Graeciae philosophorum, qui verba pro rebus meditati sunt ad opinionis celebritatem: nobis res sociae verbis, et verba rebus: res celeres, et sermones breves: in virtute nobis libertas beata est.»

36 *et* 37. Praeclara verba, sed verba: praeclara **939** constantia, sed viri: praeclara epistola, sed philosophi. Apud nos autem et puellae de mortis appetentia sublimes usque ad coelum erexere virtutum gradus. Quid Theclam, quid Agnem, quid Pelagiam loquar, quae tamquam nobilia vitulamina pullulantes, ad mortem quasi ad immortalitatem festinaverunt? Inter leones virgo exsultavit, et rugientes bestias spectavit intrepida. Et ut nostra cum Indorum gymnosophistis conferamus, quod ille verbis gloriatus est, sanctus Laurentius factis probavit; ut vivus exureretur, et flammis superstes diceret: Versa, manduca. Haud degener Abrahamidarum, et Machabaeorum concertatus puerorum, quorum alii super flammas canebant: alii cum exurerentur, non rogabant, ut parceretur: sed invehebantur, ut amplius persecutor inflammaretur **(II Macch. VII, 5 et seq.)**. Liber igitur sapiens.

38. Quid autem sublimius sancta Pelagia, quae vallata persecutoribus; priusquam tamen in eorum conspectum veniret, aiebat: Volens morior, nemo me continget manu, nemo oculo protervo violabit virginem, mecum feram pudorem, mecum incolumem verecundiam: nullum praedones lucrum suae capient insolentiae. Pelagia Christum sequetur, libertatem nemo auferet, nemo captivam videbit liberam fidem, insignemque pudicitiam, et prosapiam prudentiae.

Quod servum est, hic manebit, nullos in usus debitum. Magna igitur piae virginitatis libertas, quae septa agminibus persecutorum, inter maxima pericula integritatis et vitae nequaquam inclinata est.

39. At non ille cui dominatur ira, subjicitur enim jugo peccati; homo etiam iracundus peccatum effodit **(Prov. XXIX, 22)**: *Qui autem peccatum facit, servus est peccati* **(Joan. VIII, 34)**. At non ille liber, qui servit avaritiae; non potest enim possidere vas suum. Non ille liber, qui serviens desideriis et voluptatibus, vago fluitat errore. Non ille liber, qui curvatur ambitu; servit enim alieno imperio. Sed ille liber, qui potest dicere: *Omnia mihi licent, sed non omnia mihi utilia; omnia mihi licent, sed ego sub nullius redigar potestate. Esca ventri, et venter escis* **(I Cor. VI, 12)**. Ille liber, qui ait: *Quid enim libertas nostra judicatur ab infideli conscientia* **(Ibid., 13)**?

40. Libertas igitur sapienti, non insipienti convenit; quoniam qui deligat lapidem in fundibalo, similis est ei, qui dat imprudenti claritatem **(Prov. XXVI, 8)**: se ipsum vulnerat, sibique potius, dum intorquet jaculum, affert periculum. Certe sicut tormento acerbatur, et geminatur malum saxi ruina; sic insipientis in libertate ruina vehementior est. Recidenda igitur insipienti potestas, non adjicienda libertas est; servitus enim ei convenit. Ideoque addidit: *Spinae nascuntur in manu ebriosi, servitus autem in manu imprudentis* **(Ibid., 9)**; quia sicut ille suis vulneratur poculis, ita insipiens suis factis. Ille bibendo se peccato **940** inserit, iste operando se culpae adjudicat, et factis suis trahitur in servitutem. Videbat se Paulus in captivitatem trahi a lege peccati **(Rom. VII, 23)**; et ideo ut liberaretur, confugit ad libertatis gratiam.

41. Non sunt igitur liberi insipientes, quibus dicitur: *Nolite fieri sicut equus et mulus, quibus non est intellectus. In freno et chamo maxillas eorum constringe, qui non appropinquent tibi. Multa flagella peccatorum* **(Psal. XXXI, 9 et seq.)**; quia multis flagellis opus est, ut eorum imprudentia coerceatur. Disciplina hoc exigit, non inclementia. Denique *qui parcit baculo suo, odit filium suum* **(Prov. XIII, 24)**: simul quia unusquisque gravius suis peccatis flagellatur. Gravia enim delictorum pondera, gravia criminum verbera, sicut onus gravantur grave, et infligunt animae cicatrices, et putrescere faciunt mentis ulcera **(Psal. XXXVII, 5, 6)**.

42. Deponamus igitur tam gravem servitutis sarcinam, renuntiemus luxuriae ac deliciis, quae nos quibusdam astringunt nexibus cupiditatum, et vinculis ligant. Nihil enim prosunt deliciae stulto: et quicumque a pueritia dederit se deliciis, manebit in servitute: ut vivens mortuus sit. Recidatur ergo luxuries, deliciae recesentur: et si quis fuit luxuriosus, valedicat superioribus. Recisa enim vinea fructum affert, semiputata frondescit, neglecta luxuriat. Ideoque scriptum est: *Tamquam agricultura homo imprudens, et tamquam vinea homo egens sensu; si reliqueris eum, desertus erit* **(Prov. XXIV, 30)**. Colamus ergo corpus hoc nostrum, castigemus illud, redigamus in servitutem, non illud despiciamus.

43. Sunt enim nostra membra arma justitiae, sunt et arma peccati. Si elevantur, arma justitiae sunt, ut peccatum in his non dominetur: si mortuum fuerit corpus nostrum peccato, non regnabit in eo culpa, et erunt membra nostra a peccato libera. Non obediamus igitur cupiditatibus ejus, neque exhibeamus membra nostra arma iniquitatis peccato. Si

videris mulierem ad concupiscendum eam, membra tua arma peccati sunt. Si locutus es ad sollicitandam eam, lingua tua et os tuum membra peccati sunt. Si abstulisti terminos a patribus positos, membra tua arma peccati sunt. Si festinasti velocioribus pedibus ad effundendum innocentium sanguinem, membra tua arma iniquitatis sunt.

44. Contra, si vidisti egenum, et induxisti in domum tuam, membra tua arma justitiae sunt. Si eripuisti injuriam accipientem, vel eum qui ducebatur ad mortem, si scidisti chirographum debitoris, membra tua arma justitiae sunt. Si confessus es Christum (arma enim intellectus **(Prov. XIV, 7)** labia sapientiae) labia tua membra justitiae sunt. Qui potest dicere: *Oculus eram caecorum, pes claudorum, pater infirmorum* **(Job XXIX, 15)**, membra ejus membra justitiae sunt.

941 45. Ergo liberati a peccato, quasi pretio empti sanguinis Christi, non subjiciamur servituti hominum vel passionum. Non erubescamus peccatum nostrum fateri. Vide quam liber, qui poterat dicere: *Non reveritus sum multitudinem populi; ut non annuntiarem in conspectu omnium peccatum meum* **(Job. XXXI, 33)**. Qui enim confitetur Domino, exuitur a servitute; *Justus* enim *accusator est sui in principio sermonis* **(Prov. XVIII, 17)**. Non solum liber, sed etiam justus: sed justitia in libertate est, et libertas in confessione; simul enim ac confessus quis fuerit, absolvitur. Denique *Dixi, pronuntiabo adversum me injustitiam meam Domino, et tu remisisti impietatem cordis mei* **(Psal. XXXI, 5)**. Mora ergo absolutionis in confitendo est, confessionem sequitur peccatorum remissio. Sapiens est igitur, qui confitetur: liber,

cui peccatum dimissum est, nulla jam contrahens aera peccati. Vale, et nos dilige, ut facis; quia et ego te diligo.

EPISTOLA XXXVIII.

Sapientem esse divitem, neque hic ullum sexum excipi se didicisse ex Petri epistola, cujus locus enucleatur. Pacem aliasque virtutes divites esse, divitumque ordini Enoch atque Eliam annumerandos. Post quae Achab et Nabuthe inter se comparatis, propositum problema confirmatur.

AMBROSIUS SIMPLICIANO salutem.

1. Videbamur proxime in disceptationes incidisse philosophiae, cum de apostoli Pauli epistola sumentes exordium, tractaremus quod omnis sapiens liber. Verum postea, cum Petri apostoli epistolam legerem, adverti quod omnis sapiens etiam dives: nec sexum exceperit, qui feminas ornatum omnem non in pretiosis monilibus, sed in bonis moribus habere scripserit: *Non enim,* inquit, *extrinsecus capillorum implicatio, aut auri circumpositio, aut habitus vestimentorum ornamentum, sed ille absconditus cordis homo* **(I Petr. III, 3, 4)**.

2. Duo sunt igitur et esse hominem in homine, et illum esse divitem, qui sibi nullarum divitiarum usum requirat. Pulchre autem cordis hominem dixit, eo quod totus sapientiae sit

absconditus, sicut ipsa sapientia, quae non videtur, sed intelligitur. Nemo ante Petrum tali expressione usus est, ut diceret cordis hominem; exterior enim homo plurima in se membra habet: interior autem cordis homo totus plenus sapientiae est, plenus gratiae, plenus decoris.

3. *In incorruptione,* inquit, *quieti et modesti spiritus, qui est ante Deum dives* **(Ibid.)**. Et vere dives, qui in conspectu Dei potest dives videri, in cujus conspectu terra exigua, mundus ipse angustus est: sed solum illum Deus divitem novit, qui sit dives aeternitate, qui non opum, sed virtutum fructus recondat. Quis autem ante Deum dives, nisi quietus et modestus spiritus, **942** qui numquam corrumpitur? Nonne tibi videtur dives, qui habet pacem animi, tranquillitatem quietis; ut nihil concupiscat, nullis exagitetur cupiditatum procellis, nec vetera fastidiat, et nova quaerat, et semper desiderando, fiat in summis divitiis inops?

4. Ea est pax vere dives, quae superat omnem mentem **(Philip. IV, 7)**. Dives pax, dives modestia, dives fides; *Fideli enim totus mundus possessio est* **(Prov. XVII, 6)**: dives simplicitas; sunt enim et divitiae simplicitatis, quae nihil discutit, nihil contractum, nihil suspectum, aut frudulentum putat, sed puro se fundit affectu.

5. Dives bonitas, quam si quis servaverit, pascitur in divitiis coelestis haereditatis; et ut antiquioribus exemplis Scripturae utamur: *Beatus,* inquit, *vir, quem arguit Dominus. Admonitionem autem Dei ne recusaveris. . . . . In fame liberabit te a morte, in praelio de manu ferri liberabit te, et a flagello linguae te abscondet . . . . . Ferae bestiae pacificae erunt tibi, et scies quod in pace erit domus tua* **(Job. V, 17)**.

Mitigatis enim carnis hujus vitiis, et passionibus, quae militare adversus animam solent, tabernacula tua sine perturbatione erunt, domus sine offensione, semen sine defectu, posteritas sicut odor agri pleni, sepultura sicut messis. Siquidem quando alii suum defectum arbitrantur, tunc acervus tritici tui supernis maturus infertur apothecis.

6. Merito justus semper fenerat, iniquus indiget. Ille justitias fenerat, fenerat mandatum Dei pauperibus et egenis: at vero insipiens et quod putat se habere, nequaquam possidet. An putas illum possidere, qui thesauro suo die ac nocte incubans, avara et misera torquetur sollicitudine? Ille vero eget, et si aliis dives videtur, sibi pauper est; quia non utitur eo quod habet, qui adhuc alia rapit, alia desiderat: ubi enim nullus cupiditati modus, qui fructus divitiarum? Nemo est dives, qui quod habet, secum hinc auferre non potest: quod enim hic relinquitur, non nostrum, sed alienum est.

7. Dives Enoch, qui quod habuit secum transtulit, et omnem illum bonitatis suae censum coelestibus intulit receptaculis **(Gen. V, 25)**: qui ideo *raptus est, ne cor ejus malitia mutaret* **(Sap. IV, 11)**. Dives Elias, qui virtutum suarum thesauros curru igneo sublimis sedibus aethereis invexit **(IV Reg. II, 11)**. Et tamen iste non mediocres divitias haeredi reliquit, quas ipse non amitteret. Quis hunc pauperem vel tunc dixerit, cum victus quotidiani indigens alimonia, mitteretur ad viduam, ut pasceretur ab ea; quando ad ejus vocem coelum claudebatur et aperiebatur, quando ad ejus verbum hydria farinae et vas olei non deficiebat per triennium, sed abundabat: nec minuebatur usu, sed replebatur **(III Reg. XVII, 9 et seq.)**? Quis illum pauperem dixerit, ad cujus voluntatem descendebat ignis **(IV Reg. I, 14)**, quem invia

aliis flumina non concludebant **(IV Reg. II, 8)**, sed in **943** suum fontem recurrebant; ut sicco propheta transiret pede?

8. Duos finitimos vetus historia describit **(III Reg. XXI, 1 et seq.)**, regem Achab, et pauperem Nabuthen; quem horum pauperiorem, quem ditiorem credimus? Alter regali fulcro divitiarum praeditus, inexplebilis insatiabilisque opibus suis, exiguam pauperis vineam desideravit: alter despiciens animo βασιλέων τὰς πολυ χρύσους τύχας, imperialesque gazas, suo erat contentus palmite. Nonne videtur hic magis dives, hic magis rex, qui sibi abundabat, suas regebat cupiditates; ut nihil alienum concupisceret? ille autem egentissimus, cui aurum suum vile, alienus palmes pretiosissimus aestimabatur? Sed qua ratione egentissimus, cognosce: quia divitiae injuste congregatae evomuntur **(Job XX, 15)**; radix autem justorum manet **(Prov. XII, 12)**, et ut palma floret **(Psal. XCI, 13)**.

9. An non egentior paupere is, qui tamquam umbra praeterit **(Psal. CXLIII, 4)**? Hodie impius exaltatur, cras non erit, nec invenietur aliquis locus ejus **(Psal. XXXVI, 35, 36)**. Quid est itaque divitem esse, nisi abundare? Quis autem abundat, qui sit animo contractior? Qui autem animo contractior, utique angustior: quae igitur in angustiis abundantia? Non ergo dives, qui non abundat. Unde pulchre David: *Divites,* inquit, *eguerunt, et esurierunt* **(Psal. XXXIII, 10)**; quoniam cum haberent Scripturarum thesauros coelestium, eguerunt qui non intellexerunt, et esurierunt qui nullum spiritalis gratiae gustarunt cibum.

10. Nihil igitur affectu sapientis ditius, nihil insipientis egentius. Nam cum regnum Dei pauperum sit **(Matth. V, 3)**, quid esse locupletius potest? Et ideo praeclare Apostolus: *O altitudo,* inquit, *divitiarum sapientiae et scientiae Dei* **(Rom. XI, 33)**! Praeclare etiam David, qui in via testimoniorum coelestium, quasi in omnibus divitiis, delectabatur **(Psal. CXVIII, 14)**. Expresse Moyses, qui ait: *Nephthalim satietas accipientium* **(Deut. XXXIII, 23)**. Nephthalim, abundantia significatur Latina interpretatione, vel dilatatio. Ibi ergo abundantia, ubi satietas: ubi autem fames cupiditatum, ubi inexplebilis appetentia; ibi utique paupertas. Sed quia vix ulla rei pecuniariae vel mundi hujus cupiditas satietatem habet; ideo addidit: *Et replebitur benedictione* **(Ibid.)**.

11. Secundum haec Petrus apostolus definivit non in auro et argento et indumentis feminarum esse ornamentum, sed in occulto cordis homine atque abscondito **(I Pet. III, 3)**; unde nulla se exuat cultum pietatis, ornatum gratiae, vitae aeternae haereditatem. Vale, et nos dilige; quia nos te diligimus.

944 EPISTOLA XXXIX.

Faustinum propter sororis mortem hominum consortium fugientem arguit, hoc ipsi sorori injurium, ac interitum non hominibus solum, sed et civitatibus communem esse monens. Nihil ergo illi jam deberi nisi preces; vetare siquidem Apostolum, ne quem secundum carnem jam cognoscamus, at novam creaturam. Quaenam illa sit, et quomodo illum solari Ambrosius ipse teneatur, expenditur.

AMBROSIUS FAUSTINO salutem.

1. Acerbo te doliturum dolore obitum germanae tuae non ignorabam; non tamen ut a nobis te ablegares, sed ut nobis te redderes: nam et si minus jucunda solatia moerentibus, tamen nonnumquam necessaria sunt. Tu autem abiisti in secreta montium, et inter ferarum diversaris spelaea, omni humanae conversationis usu abdicato, et quod gravius est, judicio tuo.

2. Tantumne de te commeruit germana tua, ut propter quam excellere apud te debuit conditio humana, quae tam egregiam feminam tulit, propter eam apud te minoris praerogativae sit? Illa certe vita excedens, hoc se mulcebat solatio, quod te sibi superstitem derelinqueret, parentem nepotibus, praesulem parvulis, auxiliatorem destitutis: tu ita te et nepotibus et nobis abnegas, ut consolationis illius fructum non sentiamus. Illa te chara pignora vocant non ad dolendum, sed ad consolandum; ut cum te vident, matrem sibi non credant obiisse: in te eam recognoscant, in te ejus praesentiam teneant, in te vitam ejus sibi manere arbitrentur.

3. Sed doles quod dudum florentissima repente occiderit. Verum hoc nobis commune non solum cum hominibus, sed etiam cum civitatibus, terrisque ipsis est. Nempe de Bononiensi veniens urbe a tergo Claternam, ipsam Bononiam, Mutinam, Rhegium derelinquebas, in dextera erat Brixillum, a fronte occurrebat Placentia, veterem nobilitatem ipso adhuc nomine sonans, ad laevam Apennini inculta miseratus, et florentissimorum quondam populorum castella considerabas,

atque affectu relegebas dolenti. Tot igitur semirutarum urbium cadavera, terrarumque sub eodem conspectu exposita funera non te admonent unius, sanctae licet et admirabilis feminae, decessionem consolabiliorem habendam; praesertim cum illa in perpetuum prostrata ac diruta sint: haec autem ad tempus quidem erepta nobis, meliorem illic vitam exigat?

4. Itaque non tam deplorandam, quam prosequendam orationibus reor: nec moestificandam lacrymis tuis, sed magis oblationibus **945** animam ejus Domino commendandam arbitror.

5. Verum forte asseras securum te de meritis ejus ac fide; nequire tamen ferre desiderium, quod eam jam non videas secundum carnem, idque tibi summo dolori sit. Nec illud te movet Apostolicum, quod ait: *Quia neminem novimus ex hoc secundum carnem. Et si cognovimus secundum carnem Christum, sed nunc jam non novimus* **(II Cor. V, 16)**? Caro enim nostra perpetua esse ac diuturna non potest; necesse est occidat, ut resurgat: necesse est resolvatur, ut requiescat, ut fiat quidam finis peccati. Et ideo multos cognovimus secundum carnem, sed nunc jam non novimus. Ipsum Dominum Jesum cognovimus, inquit Apostolus, secundum carnem: *sed nunc jam non novimus.* Jam enim carnis deposuerat exuvias, jam specie hominis non videbatur, jam pro omnibus mortuus erat, et omnes in illo mortui; sed ut per ipsum renovati, et vivificati spiritu, jam non sibi, sed Christo vivant. Unde et alibi ait idem Apostolus: *Vivo autem jam non ego, vivit autem in me Christus* **(Gal. II, 20)**.

6. Meritoque qui ante cognoverat secundum carnem Christum, jam operationes ejus invisibiliter agnoscens, jam

non carnem ejus, sed potentiam scrutans, qui ante persecutor discipulos hominis, et pedissequos carnis infestis odiis urgebat, postea doctor gentium factus, veneratores majestatis ejus ad praedicationem Evangelii instruere atque informare coeperat. Et ideo addidit: *Si quis in Christo nova creatura* **(II Cor. V, 17)**, id est, qui perfectus in Christo, nova creatura est; quoniam qui caro est, imperfectus est. Denique ipse Dominus ait: *Non permanebit spiritus meus in istis hominibus, quoniam carnes sunt* **(Gen. VI, 3)**. Carnalis itaque non est in Christo: sed si quis in Christo est; nova creatura est, non naturae novitate formatus, sed gratiae. Vetera itaque quae secundum carnem erant, transierunt: facta sunt nova omnia. Quae illa, nisi quae Scriba doctus in regno coelorum novit **(Matth. XIII, 52)**, similis illius patrisfamilias, qui profert de thesauro suo nova et vetera, neque vetera sine novis, neque nova sine veteribus? Ideo et Ecclesia dicit, quia *nova et vetera servavi tibi* **(Cant. VII, 13)**. Sed transierunt vetera, id est, Legis mysteria abscondita, in Christo facta sunt omnia nova.

7. Haec est nova creatura, de qua Apostolus ad Galatas ait: *In Christo enim Jesu neque circumcisio aliquid valet, neque praeputium: sed nova creatura, per quam jam renovata caro floret, et fructum invenit gratiae, quae ante inveterati flagitii spinas habebat* **(Gal. V, 6)**. Quid ergo est quod moereamus, si jam ad animam dicitur: *Renovabitur sicut aquilae juventus tua* **(Psal. CII, 5)**? Quid est quod ingemiscamus pro mortuis, cum jam reconciliatio mundi apud Deum Patrem facta sit per Dominum Jesum **(II Cor. V, 18)**?

8. Quoniam ergo Christi beneficia tenemus, **946** cum apud omnes, tum apud te pro Christo legatione fungimur **(Ibid., 20)**; ut noveris irrevocabilia ejus esse dona, ut credas, quod

semper credidisti: nec nimio moerore tuam in dubium adducas sententiam; quia ideo peccatum factus est Dominus Jesus, ut tolleret peccatum mundi **(Joan. I, 29)**; et essemus in illo omnes justitia Dei **(II Cor. V, 21)**: jam non culpae obnoxii, sed justitiae remuneratione securi. Vale et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA XL.

Ab imperatore audiri se postulat, affirmans in principe laudari facilitatem; tacere se sine utriusque periculo non posse; nec regibus displicere libertatem; illum vero, quamvis pius sit, decipi posse; sententiam de synagoga reparanda esse periculosam, cum episcopum martyrio vel praevaricationi exponat. In hanc rem exemplo Juliani proposito, rescripti causae refelluntur, maxime quod Judaei plures usserint ecclesias. Hinc agitur de Valentinianorum, qui gentilibus pejores declarantur, fano, ac donariis, quae dicebantur sublata, extenuatis, januam ad calumnias Judaeis aperiri, triumphumque de Christo dari demonstratur. Hac de re allegorica instituitur Domini expostulatio; postquam deterretur Maximi exemplo Theodosius, neve Judaeos aut haereticos ulcisci velit, admonitus, denuo stimulatur ad clementiam.

Clementissimo principi, ac beatissimo imperatori THEODOSIO augusto AMBROSIUS episcopus.

1. Exercitus semper jugibus fere curis sum, Imperator beatissime: sed numquam tanto in aestu fui, quanto nunc; cum

video cavendum ne quid sit, quod ascribatur mihi etiam de sacrilegii periculo. Itaque peto ut patienter sermonem meum audias. Nam si indignus sum, qui a te audiar; indignus sum, qui pro te offeram, cui tua vota, cui tuas committas preces. Ipse ergo non audies eum, quem pro te audiri velis? Non audies pro se agentem, quem pro aliis audisti? Nec vereris judicium tuum, ne cum indignum putaris, quem audias, indignum feceris, qui pro te audiatur?

2. Sed neque imperiale est libertatem dicendi denegare, neque sacerdotale, quod sentias, non dicere. Nihil enim in vobis imperatoribus tam populare et tam amabile est, quam libertatem etiam in iis diligere, qui obsequio militiae vobis subditi sunt. Siquidem hoc interest inter bonos et malos principes, quod boni libertatem amant, servitutem improbi. Nihil etiam in sacerdote tam periculosum apud Deum, tam turpe apud homines, quam quod sentiat, non libere denuntiare. Siquidem scriptum est: *Et loquebar in testimoniis tuis in conspectu regum, et non confundebar* **(Psal. CXVIII, 46)**; et alibi: *Fili hominis, speculatorem te posui domui Israel, in eo,* inquit, *ut si avertatur justus a justitiis suis, et fecerit delictum; quia non distinxisti ei,* hoc est, non dixisti quid sit cavendum, *non retinebitur memoria justitiae ejus, et sanguinem ejus de manu tua exquiram. Tu autem si distinxeris justo, ut non* **947** *peccet, et ipse non peccaverit, justus vita vivet; quia dixisti ei: et tu animam tuam liberabis* **(Ezech. III, 17-19)**.

3. Malo igitur, Imperator, bonorum mihi esse tecum, quam malorum consortium; et ideo clementiae tuae displicere debet sacerdotis silentium, libertas placere. Nam silentii mei periculo involveris, libertatis bono juvaris. Non ergo

importunus indebitis me intersero, alienis ingero: sed debitis obtempero, mandatis Dei nostri obedio. Quod facio primum tui amore, tui gratia, tuae studio conservandae salutis. Si id mihi vel non creditur, vel interdicitur: dico sane divinae offensae metu. Nam si meum periculum te exueret, patienter me pro te offerrem, sed non libenter; malo enim te sine meo acceptum Deo esse et gloriosum periculo. Sin autem silentii mei dissimulationisque culpa et me ingravat, nec te liberat; malo importuniorem me, quam inutiliorem aut turpiorem judices. Siquidem scriptum est, dicente sancto apostolo Paulo, cujus non potes doctrinam refellere: *Insta opportune, importune; argue, obsecra, increpa in omni patientia et doctrina* **(II Tim. IV, 2)**.

4. Habemus ergo et nos cui displicere plus periculi sit; praesertim cum etiam imperatoribus non displiceat suo quemque fungi munere, et patienter audiatis unumquemque pro suo suggerentem officio; immo corripiatis, si non utatur militiae suae ordine. Quod ergo in iis libenter accipitis, qui vobis militant, num hoc in sacerdotibus potest molestum videri; cum id loquamur, non quod volumus, sed quod jubemur? Scis enim lectum: *Cum stabitis ante reges et praesides, nolite cogitare quid loquamini; dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini: non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis* **(Matth. X, 19, 20)**. Et tamen si in causis reipublicae loquar, quamvis etiam illic justitia servanda sit, non tanto astringar metu, si non audiar; in causa vero Dei quem audies, si sacerdotem non audias, cujus majore peccatur periculo? Quis tibi verum audebit dicere, si sacerdos non audeat?

5. Novi te pium, clementem, mitem, atque tranquillum, fidem ac timorem Domini cordi **948** habentem: sed plerumque aliqua nos fallunt. Habent aliqui zelum Dei, sed non secundum scientiam **(Rom. X, 2)**. Ne igitur hoc etiam fidelibus animis obrepat, cavendum arbitror. Novi pietatem tuam erga Deum, lenitatem in homines: obligatus sum beneficiis tuarum indulgentiarum. Et ideo plus metuo, amplius sollicitor; ne etiam ipse tuo me postea judicio condemnes, quod mea aut dissimulatione aut adulatione prolapsionem non evitaveris. Si in me peccari viderem, non deberem tacere; scriptum est enim: Si frater tuus in te peccaverit, corripe illum primo, deinde increpa, duobus aut tribus testibus **(Matth. XVIII, 15 et seq.)**. Si te non audierit, dic Ecclesiae. Causam ergo Dei tacebo? Quid igitur sit, quod metuam consideremus.

6. Relatum est a comite orientis militarium partium incensam esse synagogam, idque auctore factum episcopo. Jussisti vindicari in caeteros, synagogam ab ipso exaedificari episcopo. Non astruo exspectandam fuisse assertionem episcopi; sacerdotes enim turbarum moderatores sunt, studiosi pacis, nisi cum et ipsi moventur injuria Dei, aut Ecclesiae contumelia. Sit alioquin iste episcopus ferventior in exustione synagogae, timidior in judicio: non vereris, imperator, ne acquiescat sententiae tuae; ne praevaricetur, non times?

7. Non etiam vereris, quod futurum est; ne verbis resistat comiti tuo? Necesse erit igitur ut aut praevaricatorem aut martyrem faciat: utrumque alienum temporibus tuis, utrumque persecutionis instar, si aut praevaricari cogatur, aut subire martyrium. Vides quo inclinet causae exitus. Si fortem

episcopum putas, caveto martyrium fortioris: si inconstantem, declina lapsum fragilioris: plus enim astringitur, qui labi infirmum coegerit.

8. Hac proposita conditione, puto dicturum episcopum quod ipse ignes sparserit, turbas compulerit, populos conduxerit; ne amittat occasionem martyrii, et pro invalidis subjiciat validiorem. O beatum mendacium, quo acquiritur sibi aliorum absolutio, sui gratia! Hoc est, imperator, quod poposci et ego; ut in me **949** magis vindicares: et si hoc crimen putares, mihi ascriberes. Quid mandas in absentes judicium? Habes praesentem, habes confitentem reum. Proclamo quod ego synagogam incenderim, certe quod ego illis mandaverim; ne esset locus in quo Christus negaretur. Si objiciatur mihi, cur hic non incenderim? Divino jam cremari coepit judicio: meum cessavit opus. Et si verum quaeritur, ideo segnior fui, quia non putabam hoc vindicandum. Quid facerem, quod nullo ultore sine praemio foret? Tangunt haec verecundiam, sed revocant gratiam; ne fiat quo Dei summi contrahatur offensio.

9. Esto tamen, nemo episcopum ad hoc munus conveniat; rogavi enim clementiam tuam: et licet ipse hoc revocatum adhuc non legerim, revocatum tamen constituamus. Quid si alii timidiores, dum mortem reformidant, offerant ut de suis facultatibus reparetur synagoga; aut comes ubi hoc compererit primo constitutum, ipse de christianorum censu exaedificari jubeat? Habebis, imperator, comitem praevaricatorem, et huic vexilla committes victricia, huic labarum, hoc est, Christi sacratum nomine, qui synagogam instauret, quae Christum nesciat? Jube labarum synagogae inferri, videamus si non resistunt.

10. Erit igitur locus Judaeorum perfidiae factus de exuviis Ecclesiae: et patrimonium, quod favore Christi acquisitum est christianis, hoc transferetur ad donaria perfidorum? Legimus templa idolis antiquitus condita de manubiis Cimbrorum, de spoliis reliquorum hostium. Hunc titulum Judaei in fronte synagogae suae scribent: Templum impietatis factum de manubiis christianorum.

11. Sed disciplinae te ratio, imperator, movet. Quid igitur est amplius? disciplinae species, an causa religionis? Cedat oportet censura devotioni.

12. Non audisti, imperator, quia cum jussisset Julianus reparari templum Hierosolymis, divino, qui faciebant repurgium, igne flagrarunt? Non caves ne etiam nunc fiat? Adeo a te non fuit jubendum, ut Julianus hoc jusserit!

950 13. Quid tamen movet? Utrum quia quodcumque aedificium publicum exustum est, an quia synagogae locus? Si aedificio incenso moveris vilissimo (quid enim in tam ignobili castro esse potuit), non recordaris, imperator, quantorum Romae domus praefectorum incensae sint, et nemo vindicavit? Immo si quis imperatorum voluit factum severius reprehendere, ejus magis qui tanto est perculsus dispendio, causam gravavit. Quid igitur dignius, ut Callinici castri in parte aliqua aedificiorum incendium, an urbis Romae vindicandum aestimaretur, si oporteret tamen? Constantinopoli dudum domus episcopi incensa est, et filius clementiae tuae intercessit apud patrem; ut et suam, hoc est, filii imperatoris injuriam, et domus sacerdotalis incendium non vindicares. Non consideras, Imperator, ne et hoc cum vindicari jusseris, ipse iterum interveniat, ne

vindicetur? Sed bene illud acquisitum est a patre filio; dignum erat enim, ut suam injuriam prius ipse donaret. Bene illud cum gratiae distinctione divisum est, ut et filius pro sua, et pater pro filii injuria rogaretur. Hinc nihil est quod filio reserves, et vide ne quid Deo deroges.

14. Non est ergo causa tantae commotioni idonea; ut propter aedificii exustionem in populum tam severe vindicetur: multo autem minus quia synagoga incensa est, perfidiae locus, impietatis domus, amentiae receptaculum, quod Deus damnavit ipse. Sic enim legimus per os Hieremiae, dicente Domino Deo nostro: *Et faciam domui, ubi invocatum est nomen meum super ipsam, in qua confiditis vos, et loco quem dedi vobis et patribus vestris, sicut feci Selon: et projiciam vos a facie mea, sicut projeci fratres vestros omne semen Ephraem. Et tu noli orare pro populo isto, et noli postulare illis misericordiam, et neque accesseris ad me pro illis: quia non exaudiam te. Aut non vides quid isti faciunt in civitatibus Juda* **(Jerem. VII, 14 et seq.)**? Deus se pro illis prohibet rogari, quos tu vindicandos putas.

15. At certe si jure gentium agerem, dicerem quantas Ecclesiae basilicas Judaei tempore imperii Juliani incenderint. Duas Damasci, quarum una vix reparata est, sed Ecclesiae, non **951** synagogae impendiis: altera basilica informibus horret ruinis. Incensae sunt basilicae Gazis, Ascalonae, Beryto, et illis fere locis omnibus, et vindictam nemo quaesivit. Incensa est basilica et Alexandriae a gentilibus et Judaeis, quae sola praestabat caeteris. Ecclesia non vindicata est, vindicabitur synagoga?

16. Vindicabitur etiam Valentinianorum fanum incensum? Quid est enim nisi fanum, in quo est conventus gentilium? Licet gentiles duodecim deos appellent, isti triginta et duos Aeonas colant, quos appellant deos. Nam et de ipsis comperi relatum et praeceptum, ut in monachos vindicaretur, qui prohibentibus iter Valentinianis, quo psalmos canentes ex consuetudine usuque veteri pergebant ad celebritatem Machabaeorum martyrum, moti insolentia incenderunt fanum eorum in quodam rurali vico tumultuarie conditum.

17. Quanti se offerre habent tali optioni; cum meminerint tempore Juliani illum, qui aram dejecit, et turbavit sacrificium, damnatum a judice fecisse martyrium? Itaque numquam alias ille judex, qui audivit eum, nisi persecutor habitus est; nemo illum congressu, nemo illum umquam osculo dignum putavit. Qui nisi jam esset defunctus, timerem, Imperator, ne in eum tu vindicares, quamquam vindictam coelestem non evaserit, suo superstes haeredi.

18. Sed refertur cognitionem mandatam judici, scriptumque eo quod non referre debuerit, sed vindicare: requirenda quoque sublata donaria. Omittam alia: incensae sunt a Judaeis Ecclesiarum basilicae, et nihil redditum est, nihil repetitum, nihil quaesitum. Quid autem habere potuit synagoga in castro ultimo; cum totum quidquid illic est, non multum sit, nihil pretiosum, nihil copiosum? Quid deinde incendio potuit rapi Judaeis insidiantibus? Artes istae sunt Judaeorum volentium calumniari; ut dum ista queruntur, mandetur extra ordinem militaris censura judicii, mittatur miles fortasse dicturus quod hic aliquando ante tuum, Imperator, dixit adventum: Quomodo poterit nos Christus juvare, qui pro Judaeis adversus Christum militamus? qui mittimur ad vindictam

Judaeorum? Suos perdiderunt exercitus, nostros volunt perdere.

952 19. In quas praeterea non prosiliant calumnias, qui etiam Christo falsis testimoniis calumniati sunt? In quas non prosiliant calumnias homines et circa divina mendaces? Quos non auctores seditionis fuisse dicant? Quos non appetant, etiam quos non recognoscant; ut catenatorum ordines innumeros spectent de christiano populo, ut captiva videant colla plebis fidelis, ut condantur in tenebras Dei servuli, ut feriantur securibus, dentur ignibus, tradantur metallis, ne poena cito transeat?

20. Hunc dabis triumphum Judaeis de Ecclesia Dei? hoc tropaeum de Christi populo? haec gaudia, Imperator, perfidis? hanc celebritatem Synagogae, hos luctus Ecclesiae? Referet Judaeorum populus hanc solemnitatem in dies festos suos; et inter illos profecto numerabit, quibus aut de Amorrhaeis, aut de Chananaeis triumphavit, aut de Pharao rege Aegypti, aut de Nabuchodonosor regis Babyloniae manu liberari potuit. Addet hanc celebritatem, significans se de Christi populo triumphum egisse.

21. Et cum ipsi Romanis legibus teneri se negent, ita ut crimina leges putent; nunc velut Romanis legibus se vindicandos putant. Ubi erant istae leges, cum incenderent ipsi sacratarum basilicarum culmina? Si Julianus non est ultus Ecclesiam; quia praevaricator erat: tu, Imperator, ulcisceris synagogae injuriam, quia christianus es?

22. Et quid tecum posthac Christus loquetur? Non recordaris quid David sancto per Nathan prophetam mandaverit **(II Reg.**

VII, 8 et seq.)? Ego te de fratribus tuis minorem elegi, et de privato imperatorem feci. Ego de fructu seminis tui in sede imperiali locavi. Ego tibi subjeci nationes barbaras, ego tibi pacem dedi, ego tibi inimicum tuum in potestatem tuam captivum deduxi. Frumentum non habebas ad exercitus alimoniam, ipsorum hostium manu patefeci tibi portas, aperui horrea: dederunt tibi hostes tui commeatus suos, quos sibi paraverant. Ego perturbavi hostis tui consilia, ut se ipse nudaret. Ego ipsum usurpatorem imperii ita vinxi, ac mentem ejus ligavi, ut cum haberet adhuc fugiendi copiam, tamen cum omnibus suis tamquam metuens, ne quis tibi periret, ipse se clauderet. Ego comitem ejus atque exercitum ex **953** altera parte naturae, quos ante disperseram, ne ad belli societatem coirent, ad supplementum tibi victoriae congregavi. Ego exercitum tuum ex multis indomitis convenam nationibus, quasi unius gentis fidem et tranquillitatem et concordiam servare praecepi. Ego cum periculum summum esset ne Alpes infida barbarorum penetrarent consilia, intra ipsum Alpium vallum victoriam tibi contuli, ut sine damno vinceres. Ego ergo te triumphare feci de inimico tuo, et tu de plebe mea das meis inimicis triumphum.

23. Nonne propterea Maximus destitutus est, qui ante ipsos expeditionis dies, cum audisset Romae synagogam incensam, edictum Romam miserat, quasi vindex disciplinae publicae? Unde populus christianus ait: Nihil boni huic imminet. Rex iste Judaeus factus est: defensorem istum disciplinae audivimus, quem mox Christus probavit, qui pro peccatoribus mortuus est **(Rom. V, 6)**. Si de sermone hoc dictum est, quid de ultione dicetur? Ille igitur statim a Francis, a Saxonum gente, in Sicilia, Sisciae, Petavione: ubique denique terrarum

victus est. Quid pio commune cum perfido? Abolenda cum impio sunt etiam impietatis exempla. Quod illi nocuit, quo victus offendit; hoc non sequi debet, sed damnare, qui vicit.

24. Itaque illa tibi non quasi ingrato recensui, sed quasi jure collata numeravi; ut his admonitus, cui plus collatum est, plus diligas. Denique hoc respondenti Simoni dixit Dominus Jesus: *Recte judicasti* **(Luc. VII, 44)**. Statimque conversus ad mulierem quae pedes ejus unguento unxit, typum Ecclesiae gerens, ait Simoni: *Propter quod dico tibi: remissa sunt peccata ejus multa, quoniam dilexit multum. Cui autem minus dimittitur, minus diligit* **(Ibid., 47)**. Haec est mulier quae in domum Pharisaei intravit, et ejecit Judaeum, Christum autem acquisivit. Ecclesia enim Synagogam exclusit: cur iterum tentatur, ut apud Christi famulum, hoc est, de pectore fidei, de domo Christi Synagoga excludat Ecclesiam?

25. Haec ego, Imperator, amore et studio tui in hunc sermonem contuli. Debeo enim beneficiis tuis, quibus me petente, liberasti plurimos de exsiliis, de carceribus, de ultimae necis poenis; **954** ut malle debeam pro salute tua etiam offensionem tui animi non timere (nemo majore fiducia utitur, quam qui ex affectu diligit: nemo certe debet laedere, qui sibi consulit) ne tot annorum conceptam cujuscumque sacerdotis gratiam uno momento amittam. Et tamen non damnum gratiae deprecor, sed salutis periculum.

26. Quamquam quantum est, Imperator, ut quaerendum aut vindicandum non putes, quod in hunc diem nemo quaesivit, nemo umquam vindicavit? Grave est fidem tuam pro Judaeis periclitari. Gedeon cum occidisset sacratum vitulum **(Judic. VI, 31)**, dixerunt gentiles: Dii ipsi injuriam suam vindicent.

Quis habet Synagogam vindicare? Christus quem occiderunt, quem negaverunt? An Deus Pater vindicabit eos, qui nec Patrem recipiunt, dum Filium non receperunt? Quis habet Valentinianorum haeresim vindicare: quam pietas tua quomodo vindicat, cum eos excludi jusserit, nec conveniendi usurpare copiam **(IV Reg. XXII, 2)**? Si Josiam tibi objiciam regem Deo probatum, hoc in istis damnabis, quod in illo probatum est.

27. Certe si mihi parum fidei defertur, jube adesse quos putaveris episcopos: tractetur, Imperator, quid salva fide agi debeat. Si de causis pecuniariis comites tuos consulis, quanto magis in causa religionis sacerdotes Domini aequum est consulas!

28. Consideret clementia tua quantos insidiatores habeat Ecclesia, quantos exploratores: levem rimam si offenderint, figent aculeum. Secundum homines loquor: caeterum plus hominibus Deus timetur, qui etiam imperatoribus jure praefertur. Si amico aliquis, si parenti aut propinquo deferendum existimat, recte ego et deferendum Deo, et eum praeferendum omnibus judicavi. Consule tibi, Imperator, aut patere me consulere mihi.

29. Quid respondebo postea, si compertum fuerit, data hinc auctoritate, aliquos christianorum aut gladio, aut fustibus, aut plumbeis necatos? Quomodo hoc purgabo factum? Quomodo excusabo apud episcopos, qui nunc quia per triginta et innumeros annos presbyteri quidam **955** gradu functi, vel ministri Ecclesiae retrahuntur a munere sacro, et curiae deputantur, graviter gemunt? Nam si qui vobis militant, certo militiae tempore servantur; quanto magis etiam eos

considerare debetis, qui Deo militant! Quomodo, inquam, hoc excusabo apud episcopos, qui queruntur de clericis, et impressione gravi vastari scribunt ecclesias?

30. Hoc tamen in notitiam clementiae tuae pervenire volui; de hoc, ut placet, arbitrio tuo consulere et temperare dignaberis: illud autem quod me angit, et jure angit, exclude atque ejice. Ipse facis, quidquid fieri jussisti: aut si ille facturus non est, malo te magis esse clementem, quam illum non fecisse, quod jussus est.

31. Habes in quibus Domini adhuc debes circa imperium Romanum invitare et emereri clementiam; habes quibus amplius, quam tibi speres: illorum gratia, illorum salus te in hoc sermone conveniat. Timeo ne causam tuam alieno committas judicio. Integra adhuc tibi sunt omnia. In hoc me ego Deo nostro pro te obligo, nec verearis sacramentum. Numquid Deo displicere poterit quod pro ejus emendatur honorificentia? Nihil mutaveris certe in illa epistola, sive missa, sive nondum missa est: dictari jube aliam, quae plena fidei, plena pietatis sit. Tibi integrum est emendare, mihi non est integrum dissimulare.

32. Antiochenis tuam donasti injuriam, inimici tui filias revocasti, nutriendas apud affinem dedisti, matri hostis tui misisti de aerario tuo sumptus. Haec tanta pietas, tanta erga Deum fides hoc facto obfuscabitur. Tu igitur qui armatis pepercisti hostibus, et servasti inimicos tuos; ne, quaeso, tanto studio putes vindicandum in christianos.

33. Nunc te, Imperator, rogo, ut non aspernanter acceperis me et pro te et pro me timentem; sancti enim vox est: *Ut quid*

factus sum videre contritionem populi mei **(I Mach. II, 7)**, ut offensam incurram Dei? Ego certe quod honorificentius fieri potuit, feci; ut me magis audires in regia, ne, si necesse esset, audires in Ecclesia.

956 EPISTOLA XLI.

Sororem ut de iis quae synagogae ac fani supra dictorum causa evenerant, certiorem faciat, refert quemadmodum loco Hieremiae de sacerdotum verbis, explicato, Evangelicam lectionem enarraverit, ostenderit illic Domini misericordiam commendari, cujus idem a nobis exigit imitationem, ac docuerit qua ratione evangelicam peccatricem Dominicos pedes lavando, tergendo, ungendo atque osculando referamus; alioqui nos propheticae reprehensioni, fore obnoxios; denique quo modo sermone converso ad Theodosium, tandem ut revocaret edictum, obtinuerit.

FRATER SORORI.

1. Sollicitam sanctitatem tuam esse adhuc scribere dignata es mihi, eo quod sollicitum me esse scripserim; unde miror quod litteras non acceperis meas, quibus refusam mihi scripseram securitatem. Nam cum relatum esset synagogam Judaeorum incensam a christianis, auctore episcopo, et Valentinianorum conventiculum; jussum erat, me Aquileiae posito, ut synagoga ab episcopo reaedificaretur, et in monachos vindicaretur, qui

incendissent aedificium Valentinianorum. Tum ego, cum saepius agendo parum proficerem, epistolam dedi imperatori, quam simul misi; et ubi processit ad Ecclesiam, hunc sermonem habui:

2. In libro prophetico scriptum est: *Sume tibi baculum nucinum* **(Jerem. I)**; et qua ratione hoc dixerit Dominus prophetae, debemus considerare; non otiose etenim scriptum est; quandoquidem et in Pentateucho legimus quod virga nucina Aaron sacerdotis, cum diu reposita fuisset, effloruit **(Num. XVII, 8)**. Nam videtur per virgam significare quod directa esse debeat prophetia vel sacerdotalis auctoritas; ut non tam delectabilia, quam utilia persuadeat.

3. Ideoque nucinum baculum sumere jubetur propheta, quia memoratae pomum arboris amarum in cortice, durum in testa, intus est fructuosum; ut ad ejus similitudinem propheta quoque amara et dura praetendat, et denuntiare tristia non reformidet. Similiter etiam sacerdos, quia praeceptio ejus etsi ad tempus aliquibus amara videatur, et tamquam virga Aaron reposita diu in auribus dissimulantium; tamen aliquando cum aestimatur aruisse, florescit.

4. Unde et Apostolus ait: *Quid vultis, in virga veniam ad vos, an in charitate, spirituque mansuetudinis* **(I Cor. IV, 21)**? Prius enim virgam dixit, et tamquam **957** virga nucina percussit errantes, ut postea consolaretur eos spiritu mansuetndinis. Itaque quem virga sacramentis abdicavit coelestibus, eumdem mansuetudo restituit. Discipulo quoque talia praescripta dedit, dicens: *Argue, obsecra, increpa* **(II Tim. IV, 2)**. Duo dura, unum mite: sed ideo dura, ut etiam ipsa molliret; quia sicut aegris redundanti felle corporibus

ciborum aut potus amaritudo dulcescit, et contra epularum suavitas amaritudini est: ita ubi animus est saucius, voluptariae fotu adulationis aegrescit, et rursum correctionis temperatur amaritudine.

5. Haec de prophetica lectione libata sint: Evangelii quoque lectio quid habeat consideremus: *Rogavit quidam pharisaeus Dominum Jesum, ut manducaret cum illo; et ingressus domum Pharisaei, discubuit. Et ecce mulier, quae erat in civitate peccatrix, ut cognovit quod Jesus accubuit in domo Pharisaei, attulit alabastrum unguenti: et stans retro secus pedes ejus, lacrymis coepit rigare pedes ejus* **(Luc. VII, 36 et seq.)**. Et reliqua recitavit usque ad locum: *Fides tua te salvam fecit, vade in pace.* Quam simplex, subjunxi, in verbis, quam profunda in consiliis Evangelii lectio! Itaque quia magni consiliarii sermo est, altitudinem ejus consideremus **(Esai. IX, 6)**.

6. Dominus noster Jesus Christus judicavit magis homines beneficiis alligari posse, et provocari ad ea quae sunt recta facienda, quam metu: plusque charitatem proficere, quam formidinem ad correctionem. Itaque praemisit gratiam, veniens per Virginis partum; ut in baptismo peccata donaret, quo sibi faceret gratiores. Deinde si competentia gratis viris officia reponeremus, ipsius gratiae remunerationem futuram omnium in hac muliere declaravit. Nam si tantummodo prima debita nobis remisisset, videretur cautior, quam indulgentior; correctionisque providentior quam remunerationis magnificentior. Angusti animi sola astutia est, ut illiciat: Deo autem convenit, ut quos invitaverit per gratiam, eosdem gratiae ipsius incrementis provehat. Ideoque nobis et ante donat per baptismum, et post bene servientibus uberiora

largitur. Ita ergo Christi beneficia et incentiva virtutis et praemia sunt.

7. Sed nemo vocabulum feneratoris horrescat. Fuimus ante sub feneratore duro, qui nisi morte debitoris expleri ac satiari nequiret **(Luc. 7, 41)**. Venit Dominus Jesus, vidit gravi nos obligatos fenore. Nemo fenus suum patrimonio innocentiae suae poterat exsolvere: de meo, unde me liberarem, habere non poteram, novum genus absolutionis mihi detulit; ut creditorem mutarem, quia fenus unde solverem, non habebam. Debitores autem nos non natura, sed culpa fecerat; peccatis enim nostris aera gravia contraximus, **958** ut essemus obnoxii, qui eramus liberi; debitor enim est, qui aliquid accepit de feneratoris pecunia. Peccatum vero a diabolo est: tamquam in ejus patrimonio has habet impius opes; sicut enim Christi divitiae virtutes sunt, ita diaboli opes crimina sunt. Redegerat humanum genus in perpetuam captivitatem obnoxiae haereditatis gravi fenore, quod obaeratus auctor ad posteros de fenerata successione transmiserat. Venit Dominus Jesus, mortem suam pro morte omnium obtulit, sanguinem suum pro sanguine fudit universorum.

8. Mutavimus ergo creditorem, non evasimus; immo evasimus, manet enim debitum, fenus intercidit, dicente Domino Jesu *qui in vinculis sunt: Exite; et his qui in carcere sunt: Procedite;* dimissa sunt ergo peccata vestra **(Esai. XLIX, 9)**. Omnibus igitur dimisit, nec quisquam est, cui non relaxarit. Sic enim scriptum est, quia donavit *omnia delicta, delens quod adversum nos erat chirographum decreti* **(Coloss. II, 13, 14)**. Cur nos aliorum tenemus chirographa, et volumus exigere aliena, qui nostrorum utimur

indulgentia? Qui donavit omnibus, ab omnibus exigit; ut quod unusquisque sibi dimissum meminit, alii ipse dimittat.

9. Vide ne graviorem causam incipias habere fenerator, quam debitor: sicut ille in Evangelio, cui Dominus suus dimisit omne debitum, ille postea a conservo suo coepit exigere, quod ipse non solverat; unde iratus dominus ejus de ipso summis exegit injuriis, quod ei ante donaverat **(Matth. XVIII, 27 et seq.)**. Caveamus ergo ne nobis hoc accidat, ut non remittendo, quae nobis debentur, incipiamus et illa solvere quae remissa sunt nobis; ita enim scriptum est, dicente Domino Jesu: *Sic et vobis faciet Pater meus, qui in coelis est, si non remiseritis unusquisque fratri suo de cordibus vestris* **(Ibid., 34)**. Dimittamus ergo pauca, quibus plura donata sunt: et intelligamus eo nos Deo acceptiores fore, quo etiam plura donamus; quia hoc gratiores Deo sumus, quo nobis dimissa sunt.

10. Denique interrogatus a Domino pharisaeus: *Quis,* inquit, *eum plus diligit?* Respondit: *Aestimo quia is cui plus donavit.* Cui Dominus dixit: *Recte judicasti* **(Luc. VII, 42, 43)**. Laudatur Pharisaei judicium, sed arguitur affectus. De aliis bene judicat: sed quod de aliis opinatur, ipse non credit. Audis laudantem Judaeum Ecclesiae disciplinam, ejusque veram gratiam praedicantem, honorantem sacerdotes Ecclesiae, hortaris ut credat, renuit; ita quod in nobis laudat, ipse non sequitur. Non ergo plena ejus laudatio est, quia audivit a Christo: *Recte judicasti;* nam et Cain recte obtulit, sed non recte divisit: ideoque dixit illi Deus: *Si recte offeras, non recte autem dividas: peccasti, quiesce* **(Gen. IV, 7)**. Ergo et hic recte **959** obtulit, quia judicat Christum a christianis

amplius diligendum; quia multa nobis peccata donavit: sed non recte divisit, quia putavit quod peccata hominum posset ignorare, qui hominibus peccata dimitteret.

11. Ideoque ait Simoni: *Vides hanc mulierem? Intravi in domum tuam, aquam pedibus meis non dedisti: haec autem lacrymis suis rigavit pedes meos* **(Luc. VII, 44)**. Omnes unum corpus Christi sumus, cui caput Deus, membra autem nos sumus **(I Cor. XII, 12)**: alii fortasse oculi, ut prophetae: dentes: ut apostoli, qui Evangelicae praedicationis cibum nostris infudere pectoribus; meritoque scriptum est: *Oculi ejus hilares a vino, et dentes candidiores lacte* **(Gen. XLIX, 12)**. Sunt et manus ejus illi, qui videntur exsecutores bonorum operum. Sunt et venter ejus, qui vires alimoniae pauperibus largiuntur. Sunt ergo et pedes ejus aliqui: atque utinam merear ejus esse calcaneum! Aquam igitur mittit in pedes Christi, qui etiam ultimis quibusque peccata concedit; et dum plebeios liberat, Christi tamen lavat vestigium.

12. Mittit et ille aquam in pedes Christi, qui a peccatorum colluvione mundat conscientiam suam; ambulat enim Christus in pectoribus singulorum. Cave igitur ne pollutam habeas conscientiam, et pedes Christi incipias inquinare. Cave ne spinam in te improbitatis offendat, qua ejus in te deambulantis calcaneum saucietur **(Luc. VII, 44)**. Nam ideo aquam pedibus Christi non dedit pharisaeus, quia mundum a colluvione perfidiae animum non habebat. Unde enim suam mundaret conscientiam, qui aquam non susceperat Christi? Ecclesia autem et aquam habet, et lacrymas habet: aquam baptismatis, lacrymas poenitentiae. Fides namque, quae superiora peccata deplorat, nova cavere consuevit. Ergo Simon pharisaeus, qui aquam non habebat, utique et lacrymas

non habebat. Quomodo enim haberet lacrymas, qui poenitentiam non gerebat; quoniam vero non credebat in Christum, nec habebat lacrymas? Nam si habuisset, lavisset oculos suos; ut Christum videret quem adhuc, cum simul accumberet, non videbat. Nam si vidisset, non utique de ejus potestate dubitasset.

13. Non habebat capillos pharisaeus, qui Nazaraeum scire non poterat: habebat Ecclesia, quae Nazaraeum quaerebat. Capilli veluti in superfluis corporis aestimantur; iidem tamen si ungantur, bonum reddunt odorem, et ornamento sunt capiti: si non ungantur oleo, ingravant; ita et divitiae oneri sunt, si his uti nescias, si non aspergas iis Christi odorem. Si vero alas pauperes, laves eorum vulnera, illuviemque detergas; tersisti utique pedes Christi.

14. *Osculum mihi non dedisti: haec autem ex quo intravi, non cessavit osculari pedes meos* **(Ibid., 45)**. Osculum utique insigne est charitatis. Unde ergo Judaeo osculum, qui pacem non recognovit, qui pacem a Christo non accepit dicente: *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis* **(Joan. XIV, 27)**? Non habet Synagoga osculum; habet Ecclesia, **960** quae exspectavit, quae dilexit, quae dixit: *Osculetur me ab osculis oris sui* **(Cant. I, 1)**; diuturnae enim cupiditatis ardorem, quem adventus Dominici exspectatione adoleverat, osculo ejus volebat stillanter exstinguere, hoc explere sitim suam munere. Ideoque sanctus Propheta ait: *Os meum aperies, et annuntiabit laudem tuam* **(Psal. L, 17)**. Qui ergo laudat Dominum Jesum, osculatur eum: qui laudat, credit utique. Denique ipse David ait: *Credidi, propter quod locutus sum* **(Psal. CXV, 10)**; et

supra: *Repleatur os meum laude tua, et cantem gloriam tuam* **(Ps. LXX, 8)**.

15. De specialis quoque gratiae infusione eadem te Scriptura docet, quod osculetur Christum, qui accipit Spiritum, dicente propheta sancto: *Os meum aperui, et attraxi Spiritum* **(Psal. CXVIII, 131)**. Osculatur ergo Christum, qui confitetur illum: *Corde enim creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem* **(Rom. X, 10)**. Osculatur vero pedes Christi, qui Evangelium legens, Domini Jesu gesta cognoscit et pio miratur affectu; ideoque religioso osculo velut quaedam deambulantis Domini lambit vestigia. Osculamur ergo Christum communionis osculo: *Qui legit, intelligat* **(Matth. XXIV, 15)**.

16. Unde hoc Judaeo osculum? Qui enim non credidit in adventum ejus, nec in passionem credidit. Quomodo enim credit passum, quem venisse non credidit? Non ergo habebat osculum pharisaeus, nisi forte Judae proditoris. Sed nec Judas habebat, ideoque cum Judaeis promissum osculum, tamquam signum proditionis vellet ostendere, dicit ei Dominus: *Juda, osculo Filium hominis tradis* **(Luc. XXII, 48)**: hoc est, osculum offers, qui non habes osculi charitatem: osculum offers, qui nescis osculi sacramentum. Osculum non labiorum quaeritur, sed cordis et mentis.

17. Sed dicis: Osculatus est Dominum. Verum osculatus est labiis. Hoc habet osculum populus Judaeorum, ideoque dictum est: *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me* **(Matth. XV, 8)**. Ergo non habet osculum, qui fidem et charitatem non habet; osculo enim vis amoris

imprimitur. Ubi non est amor, non est fides, non est dilectio; quae potest esse suavitas osculorum?

18. Ecclesia autem non cessat osculari pedes Christi; et ideo non unum, sed multa in Canticis canticorum exigit oscula **(Cant. I, 1)**, quae velut sancta Maria ad omnes ejus est intenta sermones, omnia ejus verba excipit; cum legitur Evangelium, vel propheta, et omnia ejus dicta conservat in corde suo **(Luc. II, 51)**. Sola ergo Ecclesia habet oscula quasi sponsa; osculum enim quasi pignus est nuptiarum, et praerogativa conjugii. Unde Judaeo oscula, qui non credit in Sponsum? Unde Judaeo oscula, qui Sponsum adhuc venisse non novit?

19. Nec solum oscula non habet, sed nec oleum habet, quo ungat pedes Christi **(Luc. VII, 46)**; nam si haberet oleum, cervicem utique suam ante molliret. Denique Moyses dicit: *Populus hic dura cervice est* **(Exod. XXXIV, 9)**; et Dominus ait quod levita et sacerdos praeterierunt, nec quisquam eorum **961** oleum aut vinum illius a latronibus percussi vulneribus infudit **(Luc. X, 31, 32)**: non enim habebant quod infunderent; nam si habuissent oleum, suis quoque vulneribus infudissent. Sed clamat Esaias: *Non est malagma imponere, neque oleum, neque alligaturam* **(Esai. I, 6)**.

20. Ecclesia autem habet oleum, quo suorum vulnera fovet; ne duritia vulneris alte serpat: habet oleum, quod accepit absconse. Hoc oleo Aser pedem suum lavit, sicut scriptum est: *Benedictus filius Aser; et erit acceptus fratribus suis, et intinget in oleo pedum suum* **(Deut. XXXIII, 24)**. Hoc ergo oleo ungit Ecclesia eervices suorum, ut suscipiant jugum

Christi: hoc oleo unxit martyres, ut saecularem ab eis pulverem detergeret: hoc oleo confessores unxit; ne labori cederent, ne succumberent fatigati, ne aestu mundi istius vincerentur: ideo unxit eos, ut spiritali ipsos oleo refrigeraret.

21. Synagoga hoc oleum non habet, quae olivam non habet, quae non intellexit illam columbam, quae ramum oleae detulit post diluvium **(Gen. VIII, 11)**. Illa enim columba postea descendit, cum Christus baptizaretur, et mansit super eum, sicut in Evangelio testatur Joannes dicens: *Quia vidi Spiritum descendentem de coelo quasi columbam, et mansit super eum* **(Joan. I, 32)**. Quomodo ergo vidit columbam, qui non vidit eum, super quem Spiritus quasi columba descendit?

22. Ecclesia igitur et lavat pedes Christi, et capillis suis tergit, et oleo ungit, et perfundit unguento; quia non solum saucios curat, et lassos fovet; verum etiam suavi gratiae odore respergit: nec divitibus tantum ac potentioribus, sed etiam plebeiae familiae viris eamdem transfundit gratiam, aequa omnes lance examinat, omnes eodem sinu suscipit; eodem gremio fovet.

23. Semel mortuus Christus est, semel sepultus est: et nihilominus quotidie vult in pedes suos mitti unguentum. In quos ergo Christi pedes mittimus unguentum? Pedes Christi illi sunt, de quibus ipse dicit: *Quod uni horum minimorum fecistis, mihi fecistis* **(Matth. XXV, 40)**. Hos pedes illa mulier Evangelica refrigerat, hos lacrymis suis irrigat **(Luc. VII, 38)**; quando infimis peccatum remittitur, culpa lavatur, donatur indulgentia. Hos pedes osculatur ille, qui etiam infimos plebis sacrae diligit. Hos pedes unguento ungit ille, qui etiam tenuioribus mansuetudinis suae gratiam impertit. In his se

martyres, in his apostoli, in his ipse Dominus Jesus honorari indicat.

24. Vides quam moralis Dominus sit, ut exemplo sui te ad pietatem provocet: moralis est etiam, cum arguit. Denique accusans Judaeos ait: *Populе meus, quid feci tibi, aut quid contristavi te, aut quid molestus fui tibi? Responde mihi. Quia e duxi te de terra Aegypti, et de domo servitutis liberavi te* **(Mich. VI, 3, 4)**? Et addidit: *Et misi ante faciem tuam Moysen et Aaron et Mariam* **(Num. XXIII, 2 et seq.)**. In mente habeto quid cogitaverit in te Balac, hoc est, ille magicae artis opem quaerens; sed tamen eum tibi non permisi nocere. Deprimebaris utique in peregrinis exsulans terris, gravibus **962** urgebaris oneribus: misi ante faciem tuam Moysen et Aaron et Mariam, et primum ille, qui spoliaverat exsulem, spoliatus ipse est **(Exod. XIV, 29)**. Tu, qui amiseras tua, acquisisti aliena, liberatus ab hostibus circumvallantibus, atque inter aquas medias tutus stragem vidisti inimicorum tuorum, cum eadem unda, quae te circumfusa provexerat, hostem refusa demergeret. Nonne cum tibi per desertum venienti alimenta deessent, altricem tibi pluviam, et commeatus, quocumque pergeres, circumfluos ministravi **(Exod. XVI, 4 et seq.)**? Nonne te, debellatis inimicis omnibus, in regionem Botryonis induxi **(Num. XIII, 24)**? Nonne ipsum Sehon Amorrhaeorum regem **(Num. XXI, 26)**, hoc est, superbum, exasperantium ducem: nonne regem Hai viventem tibi tradidi, quem suffixum ligno ac sublatum in cruce maledicto vetere condemnasti **(Josue VIII, 23 et seq.)**? Quid dicam caesa quinque regum agmina, quae debitas tibi terras negare contendebant **(Josue X, 26)**? Et nunc pro his omnibus quid aliud a te quaeritur, homo, nisi ut

facias judicium et justitiam, et diligas misericordiam, et paratus sis ire cum Domino Deo tuo **(Mich. VI, 8)**?

25. Ad ipsum regem David, illum pium atque mansuetum, qualis per Nathan prophetam expostulatio? Ego, inquit **(II Reg. XII, 7 et seq.)**, te minorem elegi de fratribus tuis: ego te mansuetudinis replevi spiritu: ego te per Samuelem, in quo ego eram, et meum nomen, unxi in regem. Ego te, sublato illo rege superiore, quem malus spiritus exagitabat, ut persequeretur sacerdotes Domini, de exsule feci triumphatorem. Ego de semine tuo in throno tuo non prius haeredem quam consortem locavi. Ego tibi feci etiam alienigenas subditos, ut tibi serviant, qui te impugnabant: et tu servientes mihi in potestatem deduces inimicorum meorum: et tu auferes quod erat servuli mei, in quo et tibi peccatum inuritur, et habebunt de quo mei adversarii glorientur?

26. Ergo imperator, ut jam non solum de te, sed etiam ad te verba convertam; quoniam advertis quam graviter Dominus convenire soleat, quo gloriosior factus es, eo amplius auctori tuo deferendum noveris. Scriptum est enim **(Deut. IX, 4)**: Cum te induxerit Dominus Deus tuus in terram alienam et manducaveris fructus alienos, non dicas: Virtus mea et justitia mea hoc mihi dedit; sed Dominus donavit Deus, sed Christus misericordia sua contulit; et ideo corpus ejus, hoc est, Ecclesiam diligendo, aquam da pedibus ejus, osculare pedes ejus **(Joan. XII, 3)**; ut non solum absolvas eos, qui in peccatis deprehensi sunt, verum etiam pace tua dones concordiae, et quieti relaxes. Mitte unguentum in pedes ejus, ut tota domus in qua Christus recumbit, tuo repleatur unguento, omnes recumbentes cum eo gaudeant tuis odoribus, hoc est, sic honora ultimos, ut eorum absolutione gaudeant angeli, sicut

super uno peccatore poenitentiam agente **(Luc. XV, 10)**; laetentur apostoli, delectentur prophetae. Non enim possunt dicere oculi manui: *Operam tuam non desideramus; aut caput pedibus:* **963** *Non estis mihi necessarii* **(I Cor. XII, 21)**. Ergo quia omnes necessarii sunt, tuere omne corpus Domini Jesu; ut ipse quoque regnum tuum coelesti sua dignatione custodiat.

27. Ubi descendi, ait mihi: De nobis proposuisti. Respondi: Hoc tractavi, quod ad utilitatem tuam pertineret. Tunc ait: Re vera de synagoga reparanda ab episcopo durius statueram, sed emendatum est. Monachi multa scelera faciunt. Tunc Timasius magister equitum et peditum coepit adversum monachos esse vehementior. Respondi ei: Ego cum imperatore ago, ut oportet; quia novi quod habeat Domini timorem: tecum autem aliter agendum, qui tam dura loqueris.

28. Deinde cum aliquamdiu starem, dico imperatori: Fac me securum pro te offerre, absolve animum meum. Cum assideret, annueretque, non tamen aperte polliceretur, atque ego starem, dixit se emendaturum rescriptum. Statim dicere coepi, ut omnem cognitionem tolleret; ne occasione cognitionis comes aliqua christianos attereret injuria. Promisit futurum. Aio illi: Ago fide tua; et repetivi: Ago fide tua. Age, inquit, fide mea. Et ita ad altare accessi, non aliter accessurus, nisi mihi plene promisisset. Et vere tanta oblationis fuit gratia, ut sentirem etiam ipse eam Deo nostro commendatiorem fuisse gratiam, et divinam praesentiam non defuisse. Omnia itaque ex sententia gesta sunt.

EPISTOLA SYRICII PAPAE AD MEDIOLANENSEM ECCLESIAM.

Mediolanenses docet diaboli factum invidia, ut novae haereses irreperent in Ecclesiam. Quam perniciosae illae sint, prodit; et in conventu ecclesiastico eorum auctores, quorum singillatim nomina recensentur, damnatos refert.

«SYRICIUS Mediolanensi Ecclesiae.

1. «Optarem semper, fratres charissimi, dilectionis et pacis vestrae sinceritati gaudia nuntiare, ita ut vicissim discurrentibus litteris sospitatis vestrae juvaremur judicio. At vero quia **964** non patitur quiete nos vacare ab incursione sua hostis antiquus, ab initio mendax, inimicus veritatis, aemulus hominis, quem ut deciperet, se ante decepit, pudicitiae adversarius, luxuriae magister, crudelitatibus pascitur, abstinentia punitur, odit jejunia, ministris suis praedicantibus, dum dicit esse superflua, spem non habens de futuris, Apostoli sententia repercussus dicentis: *Manducemus et bibamus; cras enim moriemur* **(I Cor. XXV, 32)**.

2. «O infelix audacia! o desperatae mentis astutia! Jam incognitus sermo haereticorum intra Ecclesiam cancri more serpebat, ut occupans pectus, totum hominem praecipitaret in mortem: et nisi Dominus Sabaoth laqueum, quem paraverant, dirupisset, scena tanti mali, et hypocrisis publicata multorum simplicium corda traxisset in ruinam; quia facile ad

deteriorem partem mens humana traducitur, malens per spatiosa volare, quam per arctae viae iter cum labore transire.

3. «Qua de re necessarium satis fuit, dilectissimi, quae hic gesta sunt, ad vestram conscientiam cognoscenda mandare; ne ignorantia sacerdotis cujuspiam pessimorum hominum Ecclesiam irrumpentium sub religioso nomine contagio violaret, sicut scriptum est, Domino dicente: *Multi veniunt ad vos in vestimentis ovium, intus autem sunt lupi rapaces: a fructibus eorum cognoscetis eos* **(Matth. VII, 15, 16)**. Hi sunt videlicet, qui sub vestium vilitate christianos sese jactant; ut sub velamento pii nominis gradientes, domum orationis ingressi, sermonem serpentinae disputationis effundant: *ut sagittent in obscuro rectos corde* **(Psal. X, 3)**, atque a veritate catholica avertendo, ad suae doctrinae rabiem diabolico more traducant, atque ovium simplicitatem defraudent.

4. «Et quidem multarum haeresum malignitatem ab apostolis nunc usque didicimus, et experti probavimus: sed numquam tales canes Ecclesiae mysterium latratibus fatiga verunt, quales isti nunc subito irrumpentes, doctrina perfidiae pullulata, hostes fidei, qui cujus sint discipuli, verborum fructibus prodiderunt. Namque cum alii haeretici singula sibi genera quaestionum male intelligendo proposuerint convellere atque concerpere de divinis institutionibus: isti non habentes vestem nuptialem, sauciant catholicos, novi ac veteris Testamenti, ut dixi, continentiam pervertentes, et **965** spiritu diabolico interpretantes, illecebroso atque ficto sermone aliquot christianos coeperunt jam vastare, atque suae dementiae sociare, non intra se continentes nequitiae suae virus: verum electi eorum

blasphemias suas conscriptione temeraria prodiderunt; et desperatae mentis furore conciti, passim in favorem gentilium publicaverunt.

5. « Eorum autem insania a fidelibus christianis, viris genere optimis, religione praeclaris, ad meam humilitatem subito per scripturam horrificam videtur esse perlata; ut sacerdotali judicio detecta, divinae legi contraria spiritali sententia deleatur. Nos sane nuptiarum vota non aspernanter accipimus, quibus velamine intersumus: sed virgines, quas nuptiae creant, Deo devotas majore honorificentia honoramus.

6. «Facto igitur presbyterio, constitit doctrinae nostrae, id est, christianae legi esse contrariam eorum sententiam. Unde Apostoli secuti praeceptum, quia aliter quam quod accepimus, annuntiabant, excommunicavimus **(Galat. I, 8)**. Omnium ergo nostrum tam presbyterorum et diaconorum, quam totius etiam cleri unam scitote fuisse sententiam, ut Jovinianus, Auxentius, Genialis, Germinator, Felix, Prontinus, Martianus, Januarius et Ingeniosus, qui incentores novae haeresis et blasphemiae inventi sunt, divina sententia et nostro judicio in perpetuum damnati extra Ecclesiam remanerent.

7. «Quod custodituram sanctitatem vestram non ambigens, haec scripta direxi per fratres et presbyteros meos Crescentem, Leopardum, et Alexandrum, qui religiosum officium fidei spiritu possint adimplere ferventes.

EPISTOLA XLII.

Synodus Mediolanensis laudat Syricium, quod Ecclesiam a lupis defenderet. Hos adversus virginitatem, simulata conjugii defensione, saevire; cum huic illam praeferri jubeat Paulus. Iidem haeretici e Virgine Christum negantes nasci potuisse, scripturae testimoniis refelluntur. Paucis additis de laude viduitatis et abstinentiae, quibus isti infesti erant, ipsos utpote Manichaeos anathemate ab se confixos testantur Patres.

Domino dilectissimo fratri SYRICIO papae, AMBROSIUS, SABINUS, BASSIANUS, et caeteri.

1. Recognovimus litteris Sanctitatis tuae boni pastoris excubias, qui fideliter commissam **966** tibi januam serves, et pia sollicitudine Christi ovile custodias **(Joan. X, 7 et seq.)**, dignus quem oves Domini audiant et sequantur: et ideo quia nosti oviculas Christi, lupos facile deprehendes, et occurres quasi providus pastor, ne isti moribus perfidiae suae feralique ululatu Dominicum ovile dispergant.

2. Laudamus hoc, Domine frater nobis dilectissime, et toto concelebramus affectu. Nec miramur si luporum rabiem grex Domini perhorruerit, in quibus Christi vocem non recognovit. Agrestis enim ululatus est nullam virginitatis gratiam, nullum

castitatis ordinem servare, promiscue omnia velle confundere, diversorum gradus abrogare meritorum, et paupertatem quamdam coelestium remunerationum inducere: quasi Christo una sit palma, quam tribuit; ac non plurimi abundent tituli praemiorum.

3. Simulant se isti donare conjugio. Sed quae potest laus esse conjugii, si nulla virginitatis est gloria? Neque vero nos negamus sanctificatum a Christo esse conjugium, divina voce dicente: *Erunt ambo in carne una* **(Matth. XIX, 5)**, et in uno spiritu: sed prius est quod nati sumus, quam quod effecti; multoque praestantius divini operis mysterium, quam humanae fragilitatis remedium. Jure laudatur bona uxor, sed melius pia virgo praefertur, dicente Apostolo: *Qui jungit virginem suam, bene facit: et qui non jungit, melius facit; haec enim cogitat quae Dei sunt, illa quae mundi* **(I Cor. VII, 38)**. Illa conjugalibus vinculis colligata est, haec libera vinculorum: illa sub lege, ista sub gratia. Bonum conjugium, per quod est inventa posteritas successionis humanae: sed melior virginitas, per quam regni coelestis haereditas acquisita, et coelestium meritorum reperta successio. Per mulierem cura successit, per virginem salus evenit. Denique speciale sibi donum virginitatis Christus elegit, et integritatis munus exhibuit, atque in se repraesentavit, quod elegit in matre.

4. Quanta dementia funestorum latratuum, ut iidem dicerent Christum ex Virgine non potuisse generari, qui asserunt ex muliere, editis humanorum pignorum partubus, virgines permanere? Aliis ergo praestat Christus, quod sibi, ut dicunt, praestare non potuit? Ille vero **967** etsi carnem suscepit, etsi homo factus est, ut hominem redimeret, atque a

morte revocaret; inusitato tamen, quasi Deus, itinere venit in terras, ut quemadmodum dixerat: *Ecce facio omnia nova* **(Esai. XLIII, 19)**; partu etiam immaculatae Virginis nasceretur, et sicut scriptum est, ut crederetur nobiscum Deus. Sed de via perversitatis produntur dicere: Virgo concepit, sed non virgo generavit. Potuit ergo virgo concipere, non potuit virgo generare; cum semper conceptus praecedat, partus sequatur?

5. Sed si doctrinis non creditur sacerdotum, credatur oraculis Christi, credatur monitis Angelorum dicentium: *Quia non est impossibile Deo omne verbum* **(Luc. I, 37)**. Credatur Symbolo apostolorum, quod Ecclesia Romana intemeratum semper custodit et servat. Audivit Maria vocem angeli, et quae ante dixerat: *Quomodo fiet istud* **(Ibid., 34)**? non de fide generationis interrogans, respondit postea: *Ecce ancilla Domini, contingat mihi secundum verbum tuum* **(Ibid., 38)**. Haec est Virgo, quae in utero concepit: virgo, quae peperit filium. Sic enim scriptum est: *Ecce virgo in utero accipiet, et pariet filium* **(Esai. VII, 14)**; non enim concepturam tantummodo virginem, sed et parituram virginem dixit.

6. Quae autem est illa porta sanctuarii, porta illa exterior ad Orientem, quae manet clausa; *et nemo,* inquit, *pertransibit per eam, nisi solus Deus Israel* **(Ezech. XLIV, 2)**? Nonne haec porta Maria est, per quam in hunc mundum redemptor intravit? Haec porta justitiae, sicut ipse dixit: *Sine nos implere omnem justitiam* **(Matth. III, 15)**. Haec porta est beata Maria, de qua scriptum est quia *Dominus pertransibit per eam, et erit clausa* **(Ezech. XLIV, 2)** post partum; quia virgo concepit et genuit.

7. Quid autem incredibile si contra usum originis naturalis peperit Maria, et virgo permanet; quando contra usum naturae mare vidit et fugit, atque in fontem suum Jordanis fluenta remearunt **(Psal. CXIII, 3)**? Non ergo excedit fidem quod virgo peperit, quando legimus quod petra vomuit aquas **(Exod. XVII, 6)**, et in muri speciem maris unda solidata est **(Exod. XIV, 22)**. Non ergo excedit fidem quod homo exivit de virgine, quando petra fontem profluum scaturivit **(Num. XX, 11)**, ferrum super aquas natavit **(IV Reg. VI, 6)**, ambulavit **968** homo super aquas **(Matth. XIV, 26)**. Ergo si hominem unda portavit, non potuit hominem virgo generare? At quem hominem? De quo legimus: *Et mittet illis Dominus hominem, qui salvos faciet eos, et notus erit Dominus Aegyptiis* **(Esai. XIX, 20)**. In veteri itaque Testamento virgo Hebraeorum per mare duxit exercitum: in novo Testamento virgo regis, aula coelestis electa est ad salutem.

8. Quid autem? etiam viduitatis attexamus praeconia, cum in Evangelio post Virginis celeberrimum partum Anna vidua subrogetur, *quae vixerat cum viro suo annis septem a virginitate sua, et haec vidua annorum octoginta quatuor, quae non discedebat de templo, jejuniis et obsecrationibus serviens die ac nocte* **(Luc. II, 36, 37)**.

9. Et merito ab illis viduitas despicitur, quae solet observare jejunia, quibus se dolent isti aliquo tempore esse maceratos, et propriam ulciscuntur injuriam, quotidianis quoque conviviis usuque luxuriae laborem abstinentiae propulsare desiderant. Qui nihil rectius faciunt, quam quod ipsi suo se ore condemnant.

10. Sed et metuunt ne in istis illud jejunium reputetur. Eligant quod volunt: si aliquando jejunaverint, gerant ergo boni facti sui poenitentiam: si numquam, suam ergo ipsi intemperantiam et luxuriam confiteantur. Et ideo dicunt Paulum luxuriae magistrum fuisse. At quis erit sobrietatis magister, si fuit ille luxuriae, qui castigavit corpus suum, et servituti redegit, atque jejuniis multis se debitam Christo observantiam detulisse memoravit **(I Cor. IX, 27)**; non ut se suaque laudaret, sed ut nos quid sequeremur, edoceret? Ille ergo luxuriam docuit, qui ait: *Quid adhuc velut viventes de hoc mundo decernitis? Ne tetigeritis, ne attaminaveritis, ne gustaveritis, quae sunt omnia in corruptelam* **(II Cor. VI, 5)**? Qui etiam ait: *Non in indulgentia corporis, non in honore aliquo ad saturitatem et diligentiam carnis, non in desideriis erroris: sed in Spiritu, quo renovamur,* esse vivendum **(Coloss. II, 19 et seq.)**.

11. Si parum est quod Apostolus dixit, audiant Prophetam dicentem: *Et cooperui in jejunio animam meam* **(Psal. LXVIII, 11)**. Ergo qui non jejunat, intectus est, et nudus, et patet vulneri. Denique si Adam se texisset in jejunio, non fuisset **969** nudus effectus **(Gen. III, 7)**. Ninive se a morte jejunio liberavit **(Jonae III, 5)**. Et ipse Dominus ait: *Non ejicietur hoc genus daemoniorum, nisi per orationem et jejunium* **(Matth. XVII, 20)**.

12. Sed quid plura apud magistrum atque doctorem? cum jam dignum praemium retulerint illi perfidiae suae, qui ideo usque huc venerunt, ne superesset locus, in quo non damnarentur; qui vere se Manichaeos probaverunt, non credentes quia ex Virgine utique venisset. Quaenam haec est suppar novorum Judaeorum amentia? Si venisse non creditur,

nec carnem creditur suscepisse: ergo in phantasmate visus est, in phantasmate crucifixus est. Sed nobis in veritate crucifixus est, in veritate redemptor noster est.

13. Manichaeus est qui abnegat veritatem, qui carnem Christi negat; et ideo non est illis remissio peccatorum: sed est impietas Manichaeorum, quam et clementissimus exsecratus est imperator, et omnes qui illos viderunt quasi quaedam contagia refugerunt; sicut testes sunt fratres et compresbyteri nostri Crescens, Leopardus, et Alexander, sancto ferventes Spiritu, qui eos omnium exsecratione damnatos, Mediolanensi ex urbe quasi profugos repulerunt.

14. Itaque Jovinianum, Auxentium, Germinatorem, Felicem, Plotinum, Genialem, Martianum, Januarium, et Ingeniosum, quos sanctitas tua damnavit, scias apud nos quoque secundum judicium tuum esse damnatos. Incolumem te et florentissimum Deus noster tueatur omnipotens, domine dilectissime frater.

Item subscriptio.

Eventius episcopus saluto Sanctitatem tuam in Domino, et huic epistolae subscripsi.

Maximus episcopus.

Felix episcopus.

Bassianus episcopus.

Theodorus episcopus.

Constantius episcopus.

Ex jussu domini episcopi Geminiani, ipso praesente. Aper presbyter subscripsi.

970 Eustasius episcopus, et omnes ordines subscripserunt.

EPISTOLA XLIII.

HORONTIANO *roganti cur homo rebus aliis, quibus longe praecellit, conditus fuerit posterior, nec rei hujus vel Ambrosius ipse vel Moyses rationem deprompserit; ubi respondit Moysen conjecturas suas miscere noluisse libris divinis, addit se congruas causas propositurum. Utitur ergo exemplo convivii, quod hominis causa sit paratum: deinde certaminis, cujus homo athleta futurus varias pugnas inire debeat: demum id in more esse praedicat, ut praestantissima in principio et fine collocentur; unde cum coelum primo loco creatum sit, hominem ultimo creari docuerit. Hujus cum coelo comparatio, postquam dotes eidem concessae aperiuntur, nec non ipsius in elementa et bestias imperium: ex quibus alias creaturas congrue praemissas elicitur.*

AMBROSIUS HORONTIANO.

1. Moveri te insinuasti mihi, lecto Hexaemero, quod ipse scripsi, quia cum tantum divinae Scripturae serie, vel stylo sermonis mei collatum adverteres homini, quantum nulli in hac terra animantium, prius omnia vel volatilia, vel terrestria,

vel quae in aquis sunt, produxerit terra vel aqua, quam homo, propter quem illa creata sunt, generaretur; ejusque rei rationem de me requirere, quam et Moyses siluerit, et ego non auserim attingere.

2. Et forte ille oraculi interpres divini, consilio conticuerit; ne coelestis dispositionis arbitrum se et consiliarum praestare videretur; aliud est enim loqui quod infundebatur a Dei spiritu, aliud voluntatem Dei interpretari: nos autem non quasi interpretes Dei, sed quasi ex usu humano rationis seminaria colligentes, aestimamus posse nos ex eo quod humano usui in caeteris rebus ipse Dominus infuderit, opinari quoniam decuit hominem postremum creari.

3. Etenim qui convivium adornat, ut ille Evangelicus dives (oportet enim **(Luc. XIV, 16 et seq.)** divina divinis conferamus, quo melius colligere possimus), utique omnia prius praeparat, tauros et saginata occidit, et tunc amicos ad coenam invitat. Prius ergo quae leviora sunt, parantur, et tunc rogatur honoratior. Unde et Dominus homini **971** ante animalium caeterorum praeparavit epulas, tunc ipsum quasi amicum ad suum vocavit convivium; et vere amicum, quasi charitatis divinae participem, et haeredem gloriae. Denique ipsi dicit: *Amice, quomodo huc venisti ad nuptias* **(Matth. XXII, 12)**? Praecedentia ergo, ministeria sunt; amicus, qui postremus rogatur.

4. Accipe aliud. Quid est mundus, nisi quidam agon plenus certaminum? Unde et in Apocalypsi Dominus ait: *Vincenti dabo coronam vitae* **(Apoc. II, 10)**; et Paulus ait: *Certamen bonum certavi* **(II Tim. IV, 7)**; et alibi: *Nemo nisi qui legitime certaverit, coronatur* **(II Tim. II, 5)**. Hujus agonis instaurator

utique omnipotens Deus est. Qui igitur agonem suscipit in hoc saeculo, nonne omnia praeparat quae agoni sunt necessaria: et tunc athletas vocat, paratis praemiorum infulis, certaturos ad coronam; ne moram patiatur qui vicerit, sed praemio donatus recedat? Praemia ergo hominis terrarum fructus sunt, et coeli lumina: illa ad vitae praesentis usum, haec ad spem vitae aeternae.

5. Quasi athleta igitur postremus ingreditur in agonem: erigit ad coelum oculos, videt quia et coelestis creatura vanitati subjecta est non sponte, sed propter eum qui subjecit eam in spe **(Rom. VIII, 20)**. Videt quia omnis creatura congemiscit, exspectans redemptionem. Videt quia omnis manet labor. Erigit oculos, videt coronas luminum, lunae et stellarum globos considerat: *Quoniam justi, qui vicerint, erunt sicut stellae in coelo* **(Dan. XII, 3)**; et castigat corpus suum, ne sibi adversetur in certamine: ungit oleo misericordiae, exercet diurna virtutis palaestra, pulvere se oblinit, stadii metam currit non quasi in incertum, ictus dirigit, lacertos excutit, sed non in vacuum: percutit adversarium, quem non videt; quia illum solum attendit, cui cedunt omnes, etiam qui non videntur, in cujus nomine potestates aeriae divertebantur. Ille ergo ictum librat, et Christus percutit: ille calcem levat, et Christus in vulnus dirigit. Denique etsi non videbat Paulus quos caederet, non quasi aera tamen caedebat **(I Cor., IX, 26)**; quia in Christi praedicatione omnes spiritales nequitias, quae sibi adversabantur, convulnerabat. Non immerito ergo postremus homo ingressus est stadium, cui parabatur corona; ut eum praecederet coelum, quasi sui praemium.

6. Sed non solum adversus nequitiae spiritalia, quae sunt in coelestibus, sed etiam adversus carnem et sanguinem lucta

nobis **(Ephes. VI, 12)**. Lucta adversus satietatem, lucta cum ipsis frugibus terrae, lucta cum vino, quo etiam vir justus inebriatus est **(Gen. IX, 21)**, quo etiam integer Judaeorum exercitus supplantatus est **(Exod. XXXII, 6)**: lucta cum feris bestiis. lucta cum volatilibus coeli, quibus caro saginata non redigitur in servitutem: lucta cum periculis itinerum, periculis fluminum, ut ait Paulus **(II Cor. XI, 29)**: lucta cum virgultis arborum, quibus caedebantur apostoli **(Act. XVI, 22) 972** Vides quanta certamina. Terra ergo exercitium est hominis, coelum corona. Aut quasi amicum igitur praecedere debuerunt ministeria, aut quasi athletam praemia.

7. Specta aliud. In omnibus rebus praestantiora sunt principia et finis. Si domum consideres, potiora omnibus fundamenta et culmina: si agrum, satio et messis, plantatio et vindemia. Quam jucunda insitiva arborum, quam fructus votivi! Ita ergo et coelum primo est conditum, novissimus homo, quasi quaedam coelestis in terris creatura. Nam et si corpore cum bestiis confertur, animo tamen coelestibus annumeratur; sicut enim portavimus imaginem terreni, ita portamus et imaginem coelestis **(I Cor. XV, 49)**. Quomodo non coelestis, qui ad imaginem et similitudinem factus est Dei **(Gen. I, 26)**?

8. Recte ergo in constitutione mundi primum coelum, et novissimum coelum, in quo quod ultra coelum est, Deus coeli est. Denique de eo magis accipitur: *Coelum mihi thronus* **(Esa. LXVI, 1)**; non enim Deus supra elementum sedet, sed in corde hominis. Unde et Dominus ait: *Veniemus ad eum, et mansionem apud eum faciemus* **(Joan. XIV, 23)**. Principium ergo operis mundani coelum, finis homo.

9. Coelum de mundo, homo supra mundum: illud enim mundi portio, iste paradisi incola, Christi possessio. Coelum incorruptibile putatur, et praeterit; homo corruptibilis habetur, et incorruptionem induit: illius figura perit, iste quasi immortalis resurgit; utrumque tamen manus Domini fecerunt secundum Scripturae auctoritatem. Sicut enim de coelis legimus: *Et opera manuum tuarum sunt coeli* **(Psal. CI, 26)**; ita et homo dicit: *Manus tuae fecerunt me, et plasmaverunt me* **(Psal. CXVIII, 73)**; similiter quoque: *Coeli enarrant Dei gloriam* **(Psal. XVIII, 1)**; et ut coelum stellarum fulget splendoribus, ita et homines meritorum luminibus micant, quorum opera coram Patre suo lucent, qui est in coelis **(Matth. V, 16)**. Firmamentum coeli supernum illud, hoc quoque non dissimile firmamentum, de quo dictum est: *Super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam* **(Matth. XVI, 18)**: illud firmamentum elementorum, hoc virtutum. Jam illud praestantius: suxerunt oleum de firma petra **(Deut. XXXII, 13)**; petra enim caro Christi, quae coelum et totum mundum redemit **(I Cor. X, 4)**.

10. Quid illa attexam, et quasi toto stadio te urgeam, quod hominem Deus divinae fecit consortem naturae, sicut in epistola Petri legimus **(II Petr. I, 4)**? Unde non immerito quidam ait: *Cujus et genus sumus* **(Act. XVII, 28)**; dedit enim nobis de cognatione sua, et rationabilis scilicet naturae, ut quaeramus illud divinum, quod non longe est ab unoquoque nostrum, in quo et vivimus et sumus et movemur.

11. Cum itaque contulisset homini quod est gratiarum maximum, quasi charissimo et domestico animanti concessit ea, quae in hoc mundo sunt omnia **(Gen. I, 28)**; ut nullius indigeret, quod esset necessarium vel ad vitam, vel ad bonam

vitam. **973** Quorum alia ministraret abundantia copiarum terrestrium ad voluptatis perfunctionem: alia cognitio secretorum coelestium, quae mentem inflammaret hominis amore et desiderio disciplinarum, per quas ad sublime illud divinorum penetralium possimus pervenire. Utrumque igitur praestantissimum, ut et subjectas haberet omnes mundi opes, omnia volatilia, terrestria, etiam pisces, et usum maris, tamquam rex elementorum, ac sine labore, sine indigentia ad imitationem et similitudinem venerandi auctoris abundaret omnibus, atque in summa degeret copia, et vias sibi aperiret, gradusque admoveret, per quos ad coeli ascendat regiam.

12. Cujus difficilis itineris viatorem facile reperies illum virum, qui ita sit animi inductione formatus ac voluntate, ut minima sibi cum suo corpore sit familiaritas, neque in ullum ingrediatur vitiorum contubernium, nullis assentantium pumicetur sermonibus: neque in rotis secundorum temporum positus, humiles fastidiat, moesta fugiat, sanctorum laudes excutiat atque elevet, neque gloriae ardore aut pecuniae praesumptae, spei omnem exurat cupiditatem. Cujus animum non inflectat moestitia, non frangat injuria, nulla sollicitet suspicio, libido non excitet, non expugnent passiones corporis, non inquietet vanitatum appetentia, voluptatum gratia. Jam si adjungas virtutes, castimoniam, sobrietatem, ac temperantiam, facile refrenare potens sit immoderatos impetus levium passionum, mensuramque imponat delectationibus suis et cupiditatibus, aequitate ambigua distinguat, tranquillitate mentis dubia componat, et velut compositis omnibus corporis et mentis jurgiis, quasi bonus arbiter inoffensam teneat exterio ris hominis atque interioris concordiam, placidans eos in semet

ipso, ac si causa exigat, nullus eum malus consiliarius revocet metu a passionis corona; is plane non solum quasi amicus, sed etiam quasi filius assumetur a patre, ut divitias gloriae et haereditatis ejus adipiscatur.

13. Merito ergo postremus, quasi finis naturae formatus ad justitiam, inter caetera animantia justi arbiter. Et si licet exemplum arcessere, sicut inter homines finis legis est Christus ad justitiam omni credenti **(Rom. X, 4)**, et nos tamquam jumenta contemplatione Domini; sic enim Propheta ait: Κτηνώδης ἐγενέθην παρά σοι, id est, *jumentum aestimatus sum apud te* **(Psal. LXXII, 23)**. Et quae tamen comparatio, cum ille pereuntes redemerit, nos immolemus? ille servos ad libertatem vocaverit, nos liberis irrogemus captivitatem? Sed quis similis Deo **(Psal. LXXXVIII, 9)**?

974 14. Processit tamen postremus creaturarum omnium homo, specie gratus, mente sublimis; ut omni esset creaturae miraculo. In quo ad similitudinem aeterni Dei νοῦς esset invisibilis, humana specie amictus. Hic est νοῦς animae vigor, principatum animae et corporis sibi quasi rector vindicans. Quem etiamsi non vident animalia caetera, tamen reformidant; sicut nos Deum, quem non videmus, timemus; et eo plus metuimus, quia non videmus.

15. Namque ut ad imaginem ejus et similitudinem, sicut scriptum est **(Gen. I, 26)**, praesumamus dicere, cum ille se fundat majestatis suae plenitudine, et videat omnia, coelum, aerem, terram, mare, complectens universa et penetrans per singula; ut eum nihil praetereat, et nihil sit quod non consistat in eo, atque ex ipso pendeat, et ipsius plenum sit, sicut ipse ait: *Coelum et terram ego compleo, dicit Dominus* **(Jerem.**

XXIII, 24), ita νοῦς hominis videt omnia et non videtur, habens sui invisibilem substantiam, disciplinis et consiliis ac sensibus comprehendit latentia, penetrat occulta maris atque omnium diffusa terrarum latibula, utriusque scrutator naturae, ad similitudinem Dei summi quem imitatur et sequitur, cujus imago pro exiguis portionibus in singulis figuratur; elevans quoque se in aerem et ejus nubilosa praetergrediens, ad coeli alta se dirigit studio cognitionis, et ardore sapientiae; ubi paulisper stupefactus admiratione stellarum coelestium, et luminum delectatus claritate, prospiciens desuper mundana ista, conferens quoque se ad hesperum atque arcturum, et caeteros illos ἀπλανεῖς πλανήτας, et videns quod inoffensus ille sit error, quem sine errore quo magis omnia obeant, intexere atque oberrare videantur; majore se cupiditate attollit ad ipsum gremium Patris, in quo est unigenitus Dei Filius enarrans secreta Dei, et facie ad faciem postea relevanda **(Joan. I, 18)**. Nunc tamen quibus dignatur, ex parte demonstrat, atque in aenigmate simulque de Spiritu et vultu suo splendorem luminis, more torrentis effundit; ut eo illuminatus dicat: *Et erat ignis flammigerans in ossibus meis, et dissolutus sum undique et ferre non possum* **(Jerem. XX, 9)**. Et David ait: *De vultu tuo judicium meum prodeat* **(Psal. XVI, 2)**.

16. Hoc igitur mentis vigore, ut revertar unde digressus sum, quo et externa subigit, et separata et distantia videt, et validiora viribus animalia subjicit, tantam caeteris venerationem sui infudit; ut certatim quasi regi obediant, voci ejus obsecundent. Et cum sint irrationabilia, rationem agnoscant et disciplinam eam imprimant, quam natura non tribuit. Denique videntes ferae ejus mansuetudinem, ejus

imperio **975** mansuescunt. Saepe suspenderunt morsus suos, revocante sono vocis humanae. Videmus innoxio canum dente lepores sine vulnere capi, leones quoque ipsos, si vox hominis resultaverit, praedam dimittere: pardos atque ursos incitari ac revocari vocibus: equos plausu hominum fremere, silentio mollire cursum, denique saepe sine verbere praetereunt verberatos, ita vehementius illos incitat linguae flagellum.

17. Quid vero de muneribus loquar? Nutrit aries vellera, ut placeat homini: atque in fluvio mersatur, ut nitorem augeat. Oves quoque meliora pabula legunt, ut suaviore succo lactis feta distendant ubera: subeunt partus dolores, ut homini sua munera ferant. Tauri depresso sulcis per totum diem aratro gemunt. Cameli praeter subeundi oneris obsequia, tondendos se exhibent, ut arietes; quo velut regi diversa animalia tributum suum conferant, pendantque vectigal annuum. Equus tanto se jactans equite glomerat gressus superbos, atque ad domini ascensum dorsa sinuatus, herili terga substernit sedili. Sed ne forte adhuc moveat quod novissimus homo factus sit, idem equus nos doceat non ad contemptionem referendum esse, sed honorem. Portat posteriorem suum, nec despicit, sed reformidat, et per diversa eum suo circumfert labore. Uno momento homo longinqua obit, circumerrat distantia, tum equis singularibus, tum quadrigis triumphalibus.

18. Et quoniam triumphales memoravi quadrigas, necesse est attexam iis currus Eliae, quibus per aera vectus est **(IV Reg. II, 11)**; elephantorum, quibus homo victor assistens, cum sit postremus, priores regit. Sic quoque gubernator navis in puppi sedet, et totam navem gubernat. Unde puto illud non otiosum esse in Evangelio, quod Dominus Jesus in puppi dormiebat:

denique excitatus imperavit vento et mari, et sedavit tempestatem **(Matth. VIII, 24)**, ostendens ideo se novissimum venisse, quia gubernator venerit. Unde apostolus ait: *Factus est primus homo Adam in animam viventem, novissimus Adam in spiritum vivificantem. Sed non prius quod spiritale est, sed quod animale, deinde quod spiritale* **(I Cor. XV, 45, 46)**; et addidit: *Primus homo de terra terrenus, secundus homo de coelo coelestis* **(Ibid., 47)**.

19. Recte ergo novissimus quasi totius summa operis, quasi causa mundi, propter quem facta sunt omnia; quasi omnium habitator elementorum inter feras vivit, cum piscibus natat, super aves volat, conversatur cum angelis, terram inhabitat, et coelo militat, sulcat mare, aere pascitur, cultor soli, viator profundi, piscator in fluctibus, in aere auceps, in coelo haeres, Christi cohaeres. Haec secundum industriam **(Rom. VIII, 17)**.

20. Accipe etiam quod supra hominis substantiam. Moyses in imo ambulavit mari **(Exod. XIV, 29)**, in **976** summo apostoli **(Joan. XXI, 8)**. Habacuc sine pennis volavit **(Dan. XIV, 35)**. Elias in terra vicit, et in coelo triumphavit **(IV Reg. II, 11)**. Vale, fili, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA XLIV.

Moysen, quae inter Deum ac mundum distinctio sit, recte indicasse; eum illum impassibilem atque invisibilem, hunc corruptibilem corporeumque significavit. Sex dies orbis creationi non eo attribui, quod tempore Deus indigeat, sed ut

dispositio exprimeretur. Declaratur septenarii dignitas, cui tamen octonarius antefertur, ut pote qui sit novi testamenti numerus, ut ille veteris. Exponitur in hanc rem Oseae locus, et continuata ejusdem ogdoadis commendatione, in laudes foederis novi desinit epistola.

AMBROSIUS HORONTIANO.

1. Divisionem egregie advertisti propheticam, vel potius divinam; non enim sua Moyses, sed infusa et revelata sibi scripsit, ea praecipue quae sunt de constitutione mundi: quae divisio operatorem atque opera distinxit **(Gen. I, 1 et seq.)**. Nam cum aliud impassibile esset, aliud passionis receptabile; quod erat impassibile, ad Deum operatorem retulit: quod autem passibile sine anima, sine motu proprio, motum et animam et figuram a creatore accipiens suo, deputavit huic mundo. Quem factum non oportuit sine gubernatore, et quodam patre indefensum relinqui. Et ideo invisibilem Deum visibilis hujus mundi rectorem esse et quasi tutorem, apertissime describit. Quod ergo invisibile, sempiternum: quod autem videtur, temporale **(II Cor. IV, 18)**.

2. Sex itaque diebus factum mundum exprimit, non quod Deus tempore indiguerit ad constitutionem ejus, cui intra momentum suppetit facere, quae velit (*dixit* enim **(Psal. CXLVIII, 5)**, *et facta sunt*); sed quia ea quae fiunt, ordinem quaerunt: ordo autem et tempus et numerum plerumque exigit. Illud quoque praecipue, quoniam nobis ad operandum

formam daturus, numerum dierum servavit et tempora: nos enim tempore indigemus, ut aliquid maturius agamus; ne praecipitemus consilia atque opera nostra, ne ordinem praetermittamus. Cum enim Deum legimus, ut Scriptura ostendit **(Psal. CIII, 24)**, cum sapientia et quodam consilio et dispositione omnia fecisse et ordine; consentaneum est rationi, ut primo coelum faceret, quod est pulcherrimum; oportet ut eo primum oculos erigamus, illo nobis contendendum esse arbitremur, illam sedem terrenis omnibus praeferendam putemus.

3. Sex itaque diebus mundum creavit, septimo die requievit ab operibus suis **(Gen. II, 2)**. Bonus septimus numerus, quem non Pythagorico et caeterorum philosophorum more tractamus, sed secundum formam, et divisiones gratiae spiritalis; septem enim virtutes principales sancti Spiritus propheta Esaias complexus est **(Esai. XI, 2)**. Haec hebdomas, **977** sicut ipsa Patris et Filii et Spiritus sancti venerabilis Trinitas, sine tempore, sine ordine, auctor numeri, non sub numeri lege devincta. Itaque sicut ad aeternae Trinitatis gratiam coelum, terra, maria formata, sicut sol, luna et stellae: ita etiam ad illum septenarium virtutum spiritalium circuitum atque orbem operationis divinae vigore praestantem, septenarium quoddam ministerium planetarum creatum advertimus, quo hic mundus illuminatur. Quarum concurrere fertur militia ad earum numerum, quas inerrabiles ferunt stellas, et, ut Graeci dicunt, ἀπλανεῖς. Septentrio quoque inde latine nomen accepit, quod septem in eo fulgor stellarum irradiet, in quem maxime gubernatores, quasi ducem feruntur intendere.

4. Descendit haec de coelo in terras praerogativa: nam ut transeam septiformem capitis nostri gratiam, in oculis duobus, auribus et naribus binis, ore quoque per quod magnam suavitatem percipimus; quantum istud miraculi, quod septimo mense in plerisque origo legitima formatur, et qui fuerit editus, vitalis generationis curricula sortitur? Octavo autem mense interdicta naturali lege pariendi cernimus tempora, ac si forte lethalis necessitas partus claustra laxaverit, periculum pariter generantis properetur et pignoris.

3. Sed tamen ille septimanus, etsi bene nascatur, ad labores nascitur: qui autem octavo die regenerationis sortitur mysteria, consecratur per gratiam, et ad haereditatem regni coelestis vocatur. Magna in virtutibus Spiritus sancti hebdomadis gratia, eadem tamen hebdomadam sonat, ogdoaden consecrat. In illa sonus, in ista fructus est; ideoque octavo die soluta paradiso reddidit Spiritus gratia, quos extorres sua fecerat culpa.

4. Novit ogdoaden istam, quam octavam Latine dicimus, vetus Testamentum; siquidem ait Ecclesiastes: *Da partem illis septem, et illis quidem octo* **(Eccles. XI, 2)**. Hebdomas veteris Testamenti est octava novi, quando Christus resurrexit, et dies omnibus novae salutis illuxit. Ille dies, de quo ait propheta: *Hic dies, quem fecit Dominus, exsultemus et laetemur in eo* **(Psal. CXVII, 24)**; quo die se fulgor plenae atque perfectae circumcisionis humanis peccatoribus infudit. Propterea et vetus Testamentum dedit partem octavae in circumcisionis solemnitate. Sed illa adhuc in umbra latebat: venit sol justitiae **(Malac. IV, 2)**, et consummatione passionis propriae revelavit sui luminis radios: quos retexit omnibus, et vitae claritatem aperuit aeternae.

5. Isti ergo sunt septem et octo, de quibus et Osee dicit quod eo numero conduxerit sibi, et acquisierit fidei plenitudinem; sic enim habes: *Et abii, et conduxi mihi quindecim argenteis, et coro hordei, et semicoro hordei, et nevel vini* **(Ose. III, 2)**. **978** Conducendam autem ei meretricem Dominus praeceperat in superioribus: itaque manifestum est quod conduxit eam, qui etiam mercedis quantitatem expressit. Quindecim autem argentei ex septem et octo constant: hebdomadam itaque et octavam significant. Duorum igitur Testamentorum, id est, plenae fidei pretio Prophetia consummationem accepit fidei, Ecclesia plenitudinem; primo enim Testamento Israel acquisitus est populus, secundo nationum et gentium. Fide ergo plena conducitur meretrix, vel ex gentibus copulam sui quaerens, vel ex adultero Judaeorum populo, qui dominum suum et auctorem virginalis fidei dereliquerat, conventus suos totius orbis spatio diffundens.

6. Quod autem dixit: *In coro et in semicoro hordei;* in coro mensurae plenitudo est, in semicoro semiplena mensura. Plenitudo in Evangelio, semiperfectio in lege; sicut legimus, dicente Domino: *Non veni legem solvere, sed implere* **(Matth. V, 17)**. Et alibi, habemus, dicente Domino per Michaeam prophetam, quia *tunc pax erit in terra Israel, cum venerit Assyrius in terram ejus, et insurrexerunt in eum septem pastores, et octo morsus hominum* **(Mich. V, 5)**. Tunc enim plena pax est fideli populo ab omnibus tentationibus et vanitatibus absoluto, cum mundi hujus vanitatem excluserint de cordibus nostris pax et gratia: pax veteris, gratia novi Testamenti.

7. Septem pastores praecepta legis sunt, quibus grex adhuc quasi irrationabilis in virga Moysi per desertum ductus et

gubernatus est **(Exod. IV, 20)**. Octo morsus hominum mandata Evangelii et Dominici oris alloquia: *Corde enim creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem* **(Rom. X, 10)**. Boni morsus, per quos vitae aeternae munus gustavimus, peccatorum remissionem in Christi corpore devorantes. In veteri Testamento amarus morsus est mortis, propterea dictum est: *Devoravit mors praevalens* **(Esai. XXV, 8)**. In novo Testamento suavis morsus est vitae, quae mortem absorbuit, propterea apostulus ait: *Devorata est mors in victoria sua. Ubi est, mors, victoria tua? ubi est, mors, aculeus tuus* **(I Cor. XV, 54, 55)**?

8. Atque ut apostolicis utamur testimoniis, ubi hominem fecit Deus, requievit ab omnibus operibus suis in die septima **(Gen. II, 2)**. Sed quia populus Judaeorum per contumaciam contempsit mandata Dei sui, ait Dominus: *Si introibunt in requiem meam* **(Hebr. IV, 3)**. Et ideo altam Deus praefinivit diem, de qua dicit: *Hodie si vocem meam audieritis* **(Psal. XCIV, 8)**. Duos enim dies comprehendit Scriptura generales, heri et hodie; de quibus dicit: *Imitamini fidem Jesu Christi. Heri et hodie ipse est, et in saecula* **(Hebr. XIII, 7, 8)**. In superiore die promissio est, in consequenti solutio. Sed quia hesterna die neque Moyses, neque Jesus Nave populum induxit in requiem, hodierna die Christus induxit, cui **979** dixit Pater: *Ego hodie genui te* **(Psal. II, 7)**; per suam enim resurrectionem Jesus populo requiem comparavit. Requies nostra Dominus est Jesus, qui ait: *Hodie mecum eris in paradiso* **(Luc. XXIII, 43)**. Requies enim in coelo, non in terra est.

9. Quid igitur opus est ut explorem ortus signorum atque obitus, quorum ad exortum duris inaratae vomeribus

findantur novales, vel ad occasum laeta messis recumbat **(Apoc. XXII, 16)**? Una mihi stella abundat pro omnibus, stella splendida et matutina: cujus ad exortum seminata est non frugum, sed martyrum seges; quando Rachel ploravit filios suos **(Jerem. XXXI, 15)**, ut lacrymis ablutos suis, pro Christo offerret infantulos. Cujus stellae obitus non cremiorum insensibilium, sed spirantium defunctorum triumphales manipulos de tumulis resuscitavit.

10. Celebretur itaque hebdomas, eo quod per septem aetatum cursus vita hominum usque ad senectutem transcurritur, sicut Hippocrates, medicinae magister, scriptis explicuit suis. Prima aetas infantia est, secunda pueritia, tertia adolescentia, quarta juventus, quinta virilis aetas, sexta aevi maturitas, septima senectus. Est ergo infans, puer, adolescens, juvenis, vir, veteranus, senex.

11. Solon autem decem fecit aetatum ordines per annos septenos; ita ut prima aetas infantiae usque ad emissionem sit dentium, quibus conficiat cibum, sermonemque distinguat, ut possit effabilis videri: pueritia quoque usque ad annos pubertatis procedit, et genitalia tentamenta: adolescentia usque ad barbae lanuginem: juventus usque ad perfectae virtutis processum: quinta aetas virilis est, apta copulis conjugalibus per totam hebdomadam: sexta quoque hebdomas virili deputatur aetati, et ad prudentiae processum habili, et ad agendum strenuae: septima quoque hebdomas, et octava aevi maturum, et sensu vigentem, et sermonem item non insuavis alloquii gratia praeditum produnt: nona hebdomas reliquias adhuc habet aliquas virium, lingua ac sapientia mollior: decima vero hebdomas mensuram implet, ad quam is qui

pervenire potuerit, non immaturo temporum cursu pulsabit mortis sera vestibula.

12. Ergo Hippocrates et Solon vel septem aetates, vel hebdomadas aetatum norunt. In illis se hebdomas praeferat: octava autem unam et **980** perpetuam aetatem invehit, qua excrescimus in virum perfectum, in agnitione Dei, fidei plenitudine, in qua legitimae aetatis mensura impletur **(Ephes. IV, 13)**.

13. Est etiam in visceribus nostris hebdomadis explorata gratia; ferunt enim septem quoque esse in nobis interiora viscera, stomachum, cor, pulmonem, lien, hepar, renes duos. Septem quoque exteriora, caput, posteriora, ventrem, binas manus, et binos pedes.

14. Praestantissima haec, sed obnoxia dolori. Quis autem dubitet majus esse octavae munus, quae totum renovavit hominem, ut jam nihil possit dolere? Itaque septima mundi aetas conclusa est; octava illuxit gratia, quae fecit hominem jam non hujus mundi esse, sed supra mundum. Jam enim non vitam nostram, sed Christum vivimus: *Nobis enim vivere Christus, et mori lucrum. Itaque jam non in carne, sed in fide vivimus Christi* **(Philip. I, 21)**. Apostolus dicit: *Unde colligimus quia conclusus est mundi dies* **(Galat. II, 2)**. Denique novissima hora venit Dominus Jesus, et pro nobis mortuus est, et omnes in illo mortui sumus, ut vivamus Deo **(I Joan. II, 18)**. Non ergo nos qui eramus, vivimus: sed vivit Christus in nobis **(II Cor. V, 15)**.

15. Abiit ergo hebdomas, venit octava. Abiit heri, venit hodie: illud hodie quod promissum est, quo admoniti sumus vocem

Dei audiendam et sequendam. Abiit ergo ille dies Testamenti veteris, venit dies novus, quo Testamentum consummatum est novum, de quo dicit: *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et confirmabo domui Israel et domui Juda Testamentum novum: non secundum Testamentum, quod feci patribus illorum in die, qua apprehendi manum ipsorum educere illos de terra Aegypti* **(Hebr. VIII, 8)**. Et qua ratione mutatum sit Testamentum adjicit: *Quoniam ipsi non manserunt,* inquit, *in Testamento meo. et ego neglexi eos, dicit Dominus* **(Ibid., 9)**.

16. Abierunt sacerdotes Legis, Legis tribunalia: accedamus ad sacerdotem novum **(Hebr. IV, 14)**, ad sedem gratiae, visitatorem animarum nostrarum, sacerdotem non secundum Legem mandati carnalis creatum, sed secundum virtutem infatigabilis electum **(Hebr. VII, 16)**. Non enim ipse sibi honorem praeripuit, sed electus a Patre est **(Hebr. V, 4)**, sicut ipse Pater ait: *Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech* **(Psal. CIX, 4)**. Novus ergo sacerdos videmus quid obtulerit. Alii sacerdotes pro se offerebant, **981** et pro populo suo: hic quia non habuit peccatum, ut pro se offerret, pro universo mundo se obtulit, et per sanguinem suum intravit in sancta.

17. Hic est ergo sacerdos novus, et nova hostia non ex Lege, sed supra Legem; advocatus mundi, lux saeculi, qui dixit: Ecce venio, et venit **(Apoc. XXII, 7)**. Ad quem accedamus in abundantia fidei adorantes et obsecrantes et sperantes in eum, quem non videmus oculis, sed affectu tenemus: cui est omnis honor semper et gloria. Vale, fili, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA XLV.

Sabino sciscitanti an de paradiso scripsisset Ambrosius, quaeve ipsius de illo esset sententia, respondet; leviterque perstricta secundum historiam loci descriptione, ad mysticam transit expositionem. Itaque ubi docuit in principali animae portione paradisum esse, quid per ea quae illic exstiterunt, significetur; quidve in serpente homines imitentur edocet; et quanta sit humana infirmitas, quantave in eum Dei charitas semper fuerit, declarato, nos ad fugiendam sensuum delectationem hortatur.

AMBROSIUS SABINO.

1. Lecto Hexaemero, utrum paradisum subtexuerim, requirendum putasti, et quam de eo haberem sententiam, significandum, idque velle te studiose cognoscere. Ego autem jam dudum de eo scripsi, nondum veteranus sacerdos.

2. Sententias autem de eo diversas esse plurimorum comperi. Nam Josephus **(Lib. I Antiqq., cap. 2)**, ut pote historiographus, locum dicit refertum arboribus virgultisque plurimis, irrigari etiam flumine, quod dividatur in quatuor fluvios. Collecta etenim in unum congregatione aquarum, non se penitus exinanivit terra, et fraudavit irriguis suis: sed

hodieque in fontes prorumpit, et deducit meatus fluminum, quibus pignora sua, quasi pia mater, plenis lactat uberibus.

3. Alii alias, omnes tamen congruunt in paradiso **(Gen. II, 9)**, et lignum vitae radicatum, et lignum scientiae, quae discernat bonum et malum, caetera quoque ligna plena vigoris, plena vivificationis, spirantia, et rationabilia. Ex quibus colligitur paradisum ipsum non terrenum videri posse, non in solo aliquo, sed in nostro principali, quod animatur et vivificatur animae virtutibus, et infusione Spiritus Dei.

4. Denique Salomon in spiritu paradisum in homine esse evidenter declaravit. Et quia mysteria exprimit vel animae et Verbi, vel Christi et Ecclesiae, ideo ait de virgine anima, vel Ecclesia quam volebat virginem castam assignare Christo **(II Cor. XI, 2)**: *Paradisus clausus, soror mea sponsa, paradisus clausus, fons signatus* **(Cant. IV, 12)**.

5. Paradisus Graece, Latine hortus dicitur. Denique Susanna in paradiso erat, et sic legitur Latine **(Dan. XIII, 7)**. Et Adam in paradiso erat, et sic legimus **(Gen. II, 8)**. **982** Ergo non te moveat quod alii codices Latini hortum habent, alii paradisum.

6. Ibi ergo est casta uxor, ubi virgo. Licet virgo excepta habeat claustra et signacula sua, sed utraque in paradiso; ut adversum aestus corporis et carnis flagrantiam refrigeretur virtutum umbraculis.

7. Ergo paradisus in principali nostro est, silvescens plurimarum opinionum plantariis: in quo principaliter lignum vitae constituit Deus, id est, pietatis radicem; ea est enim vitae

nostrae substantia, si Domino et Deo nostro deditos cultus deferamus.

8. Constituit etiam scientiae boni et mali seminarium; homo enim solus in caeteris animantibus terrenis habet scientiam boni et mali. Alia quoque illic plantaria diversa, quorum fructus virtutes sunt.

9. Sed quia scientiae capax hominis affectus cognitus est Deo, quod citius ad astutiam inclinaretur, quam ad summum prudentiae (neque enim judicem, qui fines certos in anima nostra constituit, operis sui qualitas latere poterat), eliminare voluit astutiam de paradiso, quasi providus auctor nostrae salutis, et vitae studium, et disciplinam pietatis infundere; ideoque praecepit homini ab omni ligno, quod est in paradiso, esse gustandum, de ligno autem scientiae boni et mali non esse gustandum **(Gen. III, 2, 3)**.

10. Sed quia creatura omnis passioni obnoxia, ideo delectatio, sicut serpentino illapsu, humanis irrepsit affectibus. Itaque non immerito sanctus Moyses delectationem serpentis figuravit similitudine; prona est enim in ventrem sicut serpens, non pedibus incedens, aut ullis elevata cruribus, sed sinuoso flexu totius velut corporis sui lubrica. Ei terra cibus est sicut serpenti, quoniam escam nescit coelestem; corporalibus enim pascitur, atque in varias mutatur species cupiditatum, et tortuosis angulatur anfractibus. Venenum in dentibus habet, quibus unusquisque se eviscerat luxuriosus, helluo internecat, abliguritor perimit. Quantos ruperunt vina, dissolvit ebrietas, distendit cruditas?

11. Nunc intelligo qua causa Dominus Deus insufflavit in faciem hominis: ibi enim sensus omnis, ibi sedes atque illecebra delectationis, in oculis, auribus, naribus, atque in ore; ut sensus nostros adversus delectationem fortiores faceret **(Gen. II, 7)**. Haec ergo nobis, sicut serpens astutiam infudit; non enim delectatio, sed labor et diuturna meditatio cum Dei gratia dat perfectam prudentiam.

12. Tamen quia serpentis fraudibus involuta est humani generis haereditas, in eo astutiam serpentis sequamur; ut caput nostrum non projiciamus in pericula, sed prae caeteris integrum custodiamus: *Caput autem nostrum Christus est* **(I Cor. XI, 3)**. Hoc maneat incolume, ut serpentis venena **983** nobis non possint nocere: *Bona est* enim *sapientia cum haereditate* **(Eccl. VII, 12)**, id est, cum fide; quoniam est haereditas credentibus in Domino.

13. Quod si primus ille homo, qui cum Deo loquebatur in paradiso positus **(Gen. II, 15)**, labi tam facile potuit, ex terra creatus virgine, quae ad verbum Dei formata et creata recenti fuerat exortu, nondum ea parricidali caediumque concreta sanguine, flagitiis et dedecore polluta, nondum carne nostra damnata maledicto obnoxiae haereditatis; quanto facilius postea lubrica ad peccandum via majus advexit humano generi praecipitium, cum deterior tolerabiliori per vices generationis successerit?

14. Etenim si magnetis lapis tantam naturae vim habet, ut ferrum ad se trahat, et transfundat se in illius speciem, ita ut plerisque experiri volentibus cum plures annulos ferreos ad cum lapidem admoverint, omnes pari teneat modo: deinde si ei annulo cui adhaeserit lapis, alium admoveas annulum, et

rursus per ordinem singulis substituas; licet in omnes penetret per ordinem, ex illo lapide vis naturae, tamen priores nexu vehementiore constringit, posteriores remissiore: quanto magis humani generis conditio atque natura ex puriore statu in deteriorem lapsa est, quando nequiorem attigit!

15. Nam si per eas species minuitur natura, quae non sunt culpae capaces; quanto magis per animos atque artus labe pollutos scelerum virtus ejus hebetatur! Unde quia excreverat malitia, abolita innocentia fuerat, non erat qui faceret bonitatem, non erat usque ad unum **(Psal. XIII, 1)**: venit Dominus, qui reformaret naturae gratiam, immo augeret; ut ubi superabundavit peccatum, superabundaret gratia. Ergo liquet et quia auctor hominis Deus, et quod Deus unus, non multi dii: sed unus qui mundum operatus est; et unum, non multos mundos, ut dicunt philosophi.

16. Primum igitur mundum creavit, deinde habitatorem mundi, cui totus mundus patria foret. Nam si hodie quocumque accesserit sapiens, ubique civis est, ubique sua intelligit, nusquam se peregrinum, nusquam hospitem judicat; quanto magis ille primus homo totius erat mundi incola, et, ut Graeci dicunt, κοσμοπολίτης, opus Dei recens, confabulator assiduus, civis sanctorum, complantatus virtutibus, praepositus omnibus terrenis animantibus, marinis, volatilibus, totum mundum suam possessionem putabat: quem Dominus tuebatur, ut opus suum, neque ut bonus parens atque auctor deserebat! Denique eo usque creatum fovit, **984** ut abdicatum redimeret, eliminatum reciperet, mortuum passione Filii sui unigeniti resuscitaret. Est ergo hominis auctor Deus, et diligit opus suum operator bonus, nec

derelinquit bonus Pater, quem etiam, sicut dives paterfamilias, censu propriae haereditatis redemit.

17. Caveamus ergo ne hominem istum, id est, νοῦν, mulier illa, id est, passio sensuum nostrorum delectatione et ipsa decepta atque illusa effeminet, et circumscriptum in leges suas et sententiam trahat. Fugiamus delectationem sicut serpentem: multas artes habet, et maxime in homine. Nam alia animantia cibi aviditate capiuntur? homo quanto plures sensus oculorum auriumque habet, tanto majora pericula. Vale, et nos dilige, ut facis; quia nos te diligimus.

EPISTOLA XLVI.

Ambrosius Sabino scribit maledicum Apollinaristam publice fuisse confutatum: sese cum eo, etsi servilem in Christum formam non admitteret, humaniter egisse: at illa verba, Deum scilicet Patrem Filii esse et Dominum creaturae, *quae illi comprimis displicebant, cum verbis Davidicis convenire. Post quae eumdem Filium sine injuria divinitatis factum non modo servum, verum etiam maledictum, opprobrium atque peccatum multiplici Scripturae testimonio demonstrat.*

AMBROSIUS SABINO.

1. Quem scripsisti maledici sermonis seminatorem, levissimus est, qui jam veneni sui mercedem recepit. Siquidem responsum est ei publice; et quod privatim severat, palam messuit. Ego autem vanum ante et invisorem tantum habebam: at ubi iste sermo ad aures pervenit meas, statim respondi quod eum virus infecerit Apollinaris, qui non potest audire quod Dominus noster Jesus pro nobis servitutem susceperit in istius corporis susceptione; cum Apostolus clamet quod formam servi acceperit **(Phil. II, 7)**. Hoc munimentum, haec sepes est fidei nostrae; qui hanc destruit, destruetur ipse, sicut scriptum est: *Quia destruentem sepem mordebit serpens* **(Eccl. X, 8)**.

2. Equidem primo leniter mandavi ei: Qua ratione bonam rem malo animo facis? Ego enim beneficio annumero, si quis mea legens scripta, dicat mihi quo videatur moveri. Primum quia et in iis quae scio, falli possum. Multa aurem praetereunt, multa quibusdam aliter sonant: pulchrum est, si fieri potest, cavere omnia. Deinde quia non debeo moleste ferre, cum de apostolicis et ipsis Evangelicis Dominicisque verbis plerique multas quaestiones serant; **985** si etiam in meis scriptis reperiant, de quo disputandum putent: plerique enim studio indulgent suo, ut iste qui propterea orbem circuivit, ut quaereret quem reprehenderet, non quem sibi imitandum arbitraretur.

3. Hic igitur ut arroderet aliquid de meis scriptis, eam sibi amplam viam reperit, quoniam eo loci ubi dixit Dominus Jesus: *Confiteor tibi, Pater, Domine coeli et terrae* **(Matth. XI, 25)**; diximus ideo dictum, ut nos intelligamus patrem filii esse, et dominum creaturae. Quamquam in psalmo evidenter Dominum dixerit Patrem Filius: *Viderunt me, et moverunt*

capita sua: adjuva me, Domine, Deus meus **(Psal. CVIII, 25, 26)**. Etenim secundum formam servi locutus, dominum vocavit, quem Patrem noverat, aequalis in Dei forma, servum secundum carnis substantiam se praedicans; servitus enim carnis, dominatus autem divinitatis est.

4. Advertis igitur primum pro tua admirabili prudentia ea quae in Evangelio dicuntur, ad Evangelii tempus referri, quo Dominus Jesus inter homines humana specie conversabatur; nunc enim secundum hominem jam non novimus Christum **(II Cor. V, 16)**. Sit ita visus et cognitus veteribus, jam *transierunt vetera, et omnia nova facta sunt* **(Ibid., 17)**. Omnia tamen ex Deo, qui nos sibi per Christum reconciliavit; eramus enim mortui, et ideo unus pro omnibus servus factus est **(Philip. II, 7)**. Quid dicam, servus? Peccatum, opprobrium, maledictum factus est. Dixit enim Apostolus: *Quia pro nobis peccatum factus est* **(II Cor. V, 21)**, quia *maledictum factus est* **(Galat. III, 13)** Dominus Jesus. Dixit quia cum sibi subjecerit omnia, tunc et ipse subjectus erit. Dixit et Petrus: *In nomine Jesu Nazareni surge, et ambula,* in Actibus apostolorum **(Actor. III, 6)**. Dixit ibi quia *glorificavit puerum suum Jesum* **(Ibid., 13)**, et nemo calumniatur de tempore. In Apocalypsi autem et agnus dictus est a Joanne **(Apoc. V, 12)**; dictus est in psalmo *vermis, et non homo* **(Psal. XXI, 17)**. Haec omnia factus est, ut nostrae obtunderet mortis aculeum, nostram servitutem tolleret, maledicta, peccata, opprobria deleret **(I Cor. XV, 55)**.

5. Haec et alia, quae consulenti cuidam, et multo plura a te scripsisti relata, cum Scriptura divina habeat **(Exod. XVI, 18)**, quemadmodum quisquam dubitabit dicere quae pie scripta sunt, quoniam ad gloriam Christi spectant, non ad

imminutionem? Nam cum de dono ejus, hoc est manna, dictum sit quia et *qui minus collegit, non diminuit: et qui plurimum, non ampliavit;* num potuit ipse vel minui vel augeri? Quid enim in eo imminutum est, quod nostram servitutem, nostras infirmitates susceperat? Erat humiliatus, erat in servi forma, sed idem in gloria Dei Patris. Erat vermis in cruce, sed idem dimittebat peccata etiam persecutorum suorum. Erat opprobrium, **986** sed idem majestas Domini, sicut scriptum est: *Et videbitur majestas Domini, et videbit omnis caro salutare Dei* **(Esai. XL, 5)**. Quid amisit, cui nihil minus est? Non habebat quidem speciem neque decorem, sed habebat plenitudinem divinitatis. Infirmus aestimabatur, sed non destiterat esse Dei virtus. Videbatur, ut homo, sed fulgebat in terris majestas divina et Patris gloria.

6. Unde pulchre Apostolus ejusdem verbi repetitione usus est, dicens de Domino Jesu: *Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se aequalem Deo; sed semet ipsum exinanivit, formam servi accipiens* **(Philipp. II, 6, 7)**. Quid est in Dei forma, nisi in plenitudine divinitatis, in illa perfectionis divinae expressione? Ergo cum esset in plenitudine divinitatis, exinanivit se, et accepit plenitudinem naturae et perfectionis humanae: sicut Deo nihil deerat, ita nec hominis consummationi, ut esset perfectus in utraque forma. Unde et David dicit: *Speciosus forma prae filiis hominum* **(Psal. XLIV, 3)**.

7. Concluditur Apollinarista, nec quo se vertat, habet, suis clauditur retibus. Ipse enim dixerat: Formam servi accepit, non servus lectus est. Iterum ergo interrogo, quid est in forma Dei? Respondet: In natura Dei. Sunt enim, ait Apostolus, *qui non sunt natura dii* **(Philip. II, 7)**. Quaero quid

sit, *formam servi accipiens* **(Galat. IV, 8)**? Sine dubio perfectionem naturae et conditionis, ut dixi, humanae, ut esset in hominum similitudine. Et pulchre non carnis, sed hominum dixit similitudinem; quia in carne eadem. Sed quia sine peccato erat solus, omnis autem homo in peccato, in specie hominis videbatur. Unde et propheta ait: *Et homo est, et quis cognoscet eum* **(Jerem. XVII, 9)**? Homo secundum carnem, sed ultra hominem secundum divinam operationem. Denique cum leprosum tangeret, homo videbatur: sed ultra hominem, cum emundaret. Et cum Lazarum fleret mortuum **(Matth. VIII, 3)**, quasi homo flebat: sed supra hominem erat, cum mortuum juberet vinctis pedibus exire **(Joan. XI, 33, 44)**. Homo videbatur, cum penderet in cruce: sed supra hominem, cum reseratis tumulis, mortuos resuscitaret **(Matth. XXVII, 52)**.

8. Nec sibi blandiatur virus Apollinaris, quia ita legitur: *Et specie inventus est ut homo* **(Philip. II, 7)**; non enim negatus est homo Jesus, cum alibi ipse Paulus de eo dicat: *Mediator Dei et hominum homo Christus Jesus* **(I Tim. II, 5)**, sed confirmatus est. Id enim est usus et moris Scripturae sic significare, sicut et in Evangelio legimus: *Et vidimus gloriam ejus, gloriam quasi unigeniti a Patre* **(Joan. I, 1)**. Sicut ergo quasi unigenitus dicitur, et non abnuitur unigenitus Dei Filius; ita ut homo dicitur, et perfectio fuisse in eo hominis non negatur.

987 9. Cum esset igitur in forma servi, humiliatus usque ad mortem, erat tamen in Dei gloria. Quid ei igitur obfuit servitus? Servus autem factus legitur, quia legitur factus ex Virgine, et creatus in carne; omnis enim creatura servit, dicente Propheta: *Quia universa serviunt tibi* **(Psal. CXVIII,**

91). Unde et Deus Pater ait: *Inveni David servum meum, in oleo sancto unxi eum. Ipse vocabit me: Pater meus es tu, Deus salutis meae. Et ego primogenitum ponam eum* **(Psal. LXXXVIII, 27, 28)**; et in alio psalmo: *Custodi animam meam; quoniam sanctus sum: salvum fac servum tuum* **(Psal. LXXXV, 2)**; et infra in eodem psalmo: *Da potestatem puero tuo, et salvum fac filium ancillae tuae* **(Ibid., 16)**. Congessi enim Patris et Filii voces; ut ei non argumenta humana, sed divina responderent oracula.

10. Alibi inquit: *In manus tuas commendo spiritum meum* **(Psal. XXX, 6)**; et: *Statuisti in loco spatioso pedes meos* **(Ibid., 9)**; et: *Super omnes inimicos meos factus sum opprobrium* **(Ibid., 12)**. Et in eodem psalmo: *Illustra faciem tuam super servum tuum* **(Ibid., 17)**. Per Esaiam quoque dicit ipse Filius Dei: *Ex utero matris meae vocavit Dominus nomen meum, et posuit os meum ut gladium acutum, et sub tegumento manus suae protexit me. Posuit me sicut sagittam electam, et pharetra sua texit me; et dixit mihi: Servus meus es tu, Israel* **(Esai. XLIX, 2, 3)**. Dicitur enim Dei Filius et Israel, sicut alibi: *Jacob puer meus, Israel dilectus meus* **(Esai. XLIV, 1)**. Solus enim vere Deum Patrem non solum vidit, sed etiam enarravit **(Joan. I, 18)**.

11. Et sequitur: *In te glorificabor. Et ego dixi: In vacuum laboravi, et in nihilum dedi vires meas; ideo judicium meum ante Dominum, et dolor meus ante Deum meum.* Et nunc sic dicit Dominus, *qui finxit me servum ex utero sibi ad congregandum Jacob et Israel* **(Esai. XLIX, 4, 5)**. Quis congregavit Dei populum, nisi Christus? Quis glorificatus est ante Dominum? Quis est Dei virtus? Cui dixit Pater: *Magnum tibi est vocari te puerum meum?* Et cui dicit: *Ecce posui te in*

testamentum generis mei, in lucem gentium; ut sis in salutem usque ad extremum terrae **(Ibid., 6)**? De quo etiam per os Ezechiel locutus est, dicens: *Suscitabo super eos pastorem unum, et reget eos servus meus David, et erit eorum pastor: et ego Dominus ero illis in Deum, et David in medio eorum princeps* **(Ezech. XXXIV, 23, 24)**. David utique rex jam defunctus erat, et ideo verus David, verus humilis, verus mansuetus, verus manu fortis Dei Filius, hoc annuntiatur nomine: qui etiam in Zachariae prophetae libro significatur, dicente Deo Patre: *Ecce ego mittam servum meum, Oriens nomen est ei* **(Zach. III, 8)**. Numquid quia habebat vestimenta sordida, ideo fulgorem divinitatis suae sol justitiae non habebat?

12. Et quid plura? An infirmius putamus servitium esse quam peccatum, quam maledictum, **988** quam opprobrium, quam infirmitates, quas pro nobis suscepit, ut a nobis averterentur? Factus est enim haec omnia; ut universa vacuaret. Sed haec ideo non recipiunt, quod servus, opprobrium, peccatum, maledictum factus sit; quia Verbum et carnem unius asserunt esse substantiae, et dicunt: Ergo quia nos redemit, servus dictus est, et peccatum debuit dici. Nec advertunt quod haec Christi gloria sit, quia servitutem suscepit in corpore suo, ut libertatem omnibus redderet: peccata nostra portavit, ut mundi peccatum tolleret.

13. Servus, peccatum, maledictum factus est, ut tu peccati servus esse desisteres, et te divinae sententiae maledicto absolveret. Ille ergo maledictum suscepit tuum: *Maledictus* enim *omnis, qui pendet in ligno* **(Galat. III, 13)**. Ille maledictum in cruce factus est, ut tu benedictus esses in Dei regno. Ille dehonestatus et depretiatus est, nec aliquid

aestimatus. Ille dicebat: *In vacuum laboravi* **(Esai. XLIX, 4)**; per quem meruit Paulus dicere: *Non in vacuum laboravi* **(Phil. II, 16)**; ut boni operis fructum, et Evangelicae praedicationis gloriam suis conferret servulis, per quam universi sarcina laboris absolverentur.

14. His igitur auditis, derelictus est in dimidio dierum suorum perdix, qui clamavit ut congregaret quae non peperit **(Jerem. XVII, 11)**, et oppressus est voce Domini Jesu. Denique adornat fugam. Vale, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA XLVII.

SABINO *cur librum apertius perscriptum ipsi miserit, causam reddens, quamobrem scribere quam dictare malit, explicat. Hinc illum ad mutuum epistolarum usum invitat, quanta inde redeat utilitas, patefaciens.*

AMBROSIUS SABINO.

1. Transmisi petitum codicem scriptum apertius atque enodatius, quam ea scriptura est, quam dudum direxi; ut legendi facilitate nullum judicio tuo afferatur impedimentum. Nam exemplaris liber non ad speciem, sed ad necessitatem scriptus est; non enim dictamus omnia, et maxime noctibus,

quibus nolumus aliis graves esse ac molesti; tum quia ea quae dictantur, impetu quodam proruunt, et profluo cursu feruntur.

2. Nobis autem quibus curae est senilem sermonem familiari usu ad unguem distinguere, et lento quodam figere gradu, aptius videtur propriam manum nostro affigere stylo; ut non tam deflare aliquid videamur, quam abscondere: neque alterum scribentem erubescamus, sed ipsi nobis conscii sine ulle arbitro, non solum auribus, sed etiam oculis ea ponderemus, quae scribimus. Velocior est enim linqua quam **989** manus, dicente Scriptura: *Lingua mea calamus scribae velociter scribentis* **(Ps. XLIV, 2)**.

3. Sed forte dicas, quia velocitatem ad scribentem retulit. Non te fallit tamen id significari, quod scribae velociter scribentis celeritas sola possit linguae propheticae excipere sermones. Apostolus quoque Paulus sua scribebat manu, sicut ipse ait: *Mea manu scripsi vobis* **(Galat. VI, 11)**; ille propter honorificentiam, nos propter verecundiam.

4. Tamen dum adhuc habes de libris judicium, interludamus epistolis, quarum ejusmodi usus est, ut disjuncti locorum intervallis, affectu adhaereamus: in quibus inter absentes imago refulget praesentiae, et collocutio scripta separatos copulat: in quibus etiam cum amico miscemus animum, et mentem ei nostram infundimus.

5. Jam si, ut hortaris, aliquid et de veteribus scripturis redoleat in epistolis, non solum animi conglutinari videntur per verae doctrinae profectum, sed etiam plenioris colloquii species et forma exprimi, ut inter quaerendi et respondendi mutuas vices

assumpta concertatio in unum conducere, et coram videatur amicos locare, qui tali se lacessunt et complectuntur munere.

6. Quid autem majorum nostrorum exempla proferam, qui epistolis suis fidem infuderunt populorum mentibus, atque ad integros et confertos scripserunt populos: et praesentes se esse, cum absentes scriberent, significarunt, dicente sancto Apostolo **(I Cor. V, 3)**, quia absens erat corpore, sed praesens spiritu; non solum cum scriberet, sed etiam cum judicaret? Denique absens per epistolam condemnabat, et idem absolvebat per epistolam; epistola enim Pauli quaedam effigies erat ejus praesentiae, et forma operis.

7. Non enim ut aliorum epistolae, *graves,* inquit, *et fortes, praesentia autem corporis infirma, et sermo contemptibilis* **(II Cor. X, 10)**; talis et Apostoli: sed talis hujus epistola, ut talis esset forma praecepti, qualis esset operationis substantia: *quia quales sumus,* inquit, *verbo per epistolam absentes, tales et praesentes sumus in opere* **(Ibid., 11)**. Imaginem praesentiae suae in epistolis expressit, fructum et testimonium in opere significavit. Vale, et nos dilige, ut facis; quia nos et te diligimus.

990 EPISTOLA XLVIII.

SABINUM, *ut libros suos severo expendat examine, obsecrat, et quae commoda hinc oriantur, exponit; subjungens tamen duritiem verborum tolerandam esse, dum fidei professio integra sit, suas variis haeresibus fidei*

professiones opponit: ac demum se in posterum scribendis epistolis maxime operam daturum spondet.

AMBROSIUS SABINO.

1. Remisisti mihi libellos, quos tuo judicio probatiores habebo. Ideo misi alios non judicii favore delectatus, sed promissa a te, et petita a me veritate illectus: malo enim tuo corrigatur judicio, si quid movet, priusquam foras prodeat, unde jam revocandi nulla facultas sit; quam laudari a te, quod ab aliis reprehendatur. Itaque arbitrum te eorum quae postulas rogavi; neque enim legi a te mea, quae nonnumquam tribuo in vulgus, sed in tuae calculum venire sententiae desideravi. Non erit longi subsellii ista judicatio et mora, ut dictum est antiquitus. Facile est tibi de nostris judicare.

2. Ego certe huc invitatu tuo prodeundum putavi: tuum est liquido decernere, et scrutanter discutere, quae corrigas; ne tibi vitio vertant ea, quae nobis potuerunt obrepere. Nescio quo enim modo praeter imprudentiae calginem, quae me circumfundit, unumquemque fallunt sua scripta, et aurem praetereunt; atque ut filii etiam deformes delectant, sic etiam scriptorem indecores sermones sui palpant. Incautius plerumque aliquid promitur, aliquid accipitur malevolentius, aliquid exit ambiguum: tum quia alieno examinanda judicio, non pro nostra debemus magis, quam pro aliena opinione trutinare, et discutere omnes scrupulos malevolentiae.

3. Assume igitur benevolenti animo aurem versutiae, et pertracta omnia, sermones vellica; si in iis non forenses

blanditiae, et suasoria verba, sed fidei sinceritas est, et confessionis sobrietas. Notam appone ad verbum dubii ponderis, et fallacis staterae; ne quid pro se esse adversarius interpretetur. Esto ut revincatur, si congredi coeperit: male se habet liber, qui sine assertore non defenditur. Ipse igitur pro se loquutur, qui procedit sine interprete: noster hic tamen non egredietur a nobis, nisi a te acceperit auctoritatem. Itaque cum eum fide tua prodire jusseris, committetur sibi.

4. Tamen quoniam *non in sermone est regnum Dei* **(I Cor. IV, 20)**, sed in virtute; verbum si offenderit, virtutem professionis interrogato. Professio autem fidei sententia est, quam adversum Sabellianos et Arianos ita a majoribus traditam tenemus, **991** ut Patrem Deum, et Filium ejus unigenitum, et Spiritum sanctum veneremur: hanc Trinitatem unius esse substantiae, majestatis, divinitatis: in hoc nomine Patris et Filii et Spiritus sancti baptizare nos, quemadmodum scriptum est **(Matth. XXVIII, 19)**: Filium itaque coaeternum Patri suscepisse carnem, natum de Spiritu sancto et Virgine Maria, aequalem Patri secundum divinitatem in Dei forma, id est, in omni plenitudine divinitatis, quae in illo habitat, ut dixit Apostolus, corporaliter **(Coloss. II, 9)**; qui in persona hominis formam servi accepit, et se humiliavit usque ad mortem **(Philipp. II, 8)**.

5. Ergo et adversus Photinum haec nobis sententia est: adversus Apollinarem autem legitima circumspectio; ut confiteamur sicut in Dei forma nihil ei defuit divinae naturae et plenitudinis, sic in illa forma hominis nihil ei defuisse, quo imperfectus homo judicaretur: qui ideo venit, ut totum hominem salvum faceret. Neque enim decebat, ut qui perfectum opus in aliis comsummaverat, hoc imperfectum in

se esse pateretur; si enim aliquid ei defuit, non totum redemit: si non totum redemit, fefellit igitur, qui dixit ideo se venisse, ut totum hominem salvum faceret. Sed quia *impossibile est mentiri Deo* **(Hebr. VI, 18)**, non fefellit: ergo quia ita venit, ut totum redimeret, et salvum faceret, totum utique suscepit, quod erat humanae perfectionis.

6. Nostra sententia hujusmodi est, ut meministi. Si verba alicubi movent, non praejudicant fidei; etenim sermonem dubium mens non dubia obumbrat, et defendit a lapsu.

7. Haec tecum prolusimus, quae in libros nostrarum epistolarum referam, si placet, atque in numerum reponam; ut tuo commendentur nomine, et tuis ad nos, et nostris ad vos litteris augeatur mutuus amor per Dominum: ut ita legas, quod judices; et quod moverit, scribas ad me: amor enim verus constantia probatur. Placet jam quod senibus usu facilius est, quotidiano et familiari sermone epistolas texere; et si quid de Scripturis divinis obvium inciderit, attexere. Vale, frater, et dilige amantem tui; quia plurimum te diligo.

EPISTOLA XLIX.

Numquam minus se solum esse, quam cum solus sit amico scribens; solitudinis bona exemplis docet; maxime quod tunc liceat praesentem scripturis habere Deum, et ei mentem nostram patefacere.

AMBROSIUS SABINO.

1. Quoniam tibi quoque complacuit nostrarum usus epistolarum, in quibus quidam inter absentes praesentium sermo est, pergam frequentius te in meis scriptis et cum **992** solus sum, alloqui. Numquam enim minus solus sum, quam cum solus esse videor: nec minus otiosus, quam cum otiosus. Certe pro arbitrio accerso, quos volo, atque adjungo mihi, quos magis diligo, aut quos aptiores arbitror: nemo interpellat, nemo interpolat. Tunc ergo te magis teneo, et de Scripturis confero, et prolixiorem simul sermonem caedimus.

2. Sola erat Maria, et loquebatur cum angelo **(Luc. I, 28)**. Sola erat quando supervenit in eam Spiritus sanctus, et virtus Altissimi obumbravit eam. Sola erat, et operata est mundi salutem, et concepit redemptionem universorum. Solus erat Petrus, et totum per orbem consecrandarum gentium cognovit mysteria **(Act. X, 10 et seq.)**. Solus erat Adam **(Gen. II, 9)**, et non est praevaricatus; quia mens ejus adhaerebat Deo. Postquam vero ei mulier adjuncta est, non potuit inhaerere mandatis coelestibus; et ideo se abscondebat, quando Deus deambulabat in paradiso **(De Poenit., dist. 2, cap. Quando Adam)**.

3. Et nunc deambulat in paradiso Deus **(Gen. III, 8)**, quando divinas Scripturas lego. Paradisus est Genesis liber, in quo virtutes pullulant patriarcharum: paradisus Deuteronomium, in quo germinant Legis praecepta; paradisus Evangelium, in quo arbor vitae bonos fructus facit; et aeternae spei mandata diffundit per universos populos.

4. Audiens itaque: *Diligite inimicos* **(Matth. V, 44)**; audiens: *Dimitte omnia tua, et sequere me* **(Matth. XIX, 21)**; audiens: *Qui te percutit in maxilla, praebe ei et alteram* **(Luc. VI, 29)**; et haec non faciens, et vix diligens eum, qui me diligat, non dimittens quae habeo, injuriam acceptam ulcisci volens, et sublatum mihi extorquere; cum Scriptura dicat etiam aliud, id est, plus quam petitum aut ereptum est, concedendum, video me contra mandata Dei facere. Et aperiens oculos conscientiae, deambulare mihi Deum praesentem recognosco: cupio me abdere, cupio velare, sed nudus sum Deo, apud quem nuda et intecta sunt omnia **(Hebr. IV, 13)**. Erubescens itaque tegere pudenda facinorum desidero, quasi membra mei corporis: sed quia Deus omnia videt, quia foliis obumbratus, latebris tectus appareo, puto me abscondi; quia corpore amictus sum. Ipsa est tunica pellicea, cum qua Adam de paradiso ejectus est **(Gen. III, 23)**, nec a frigore tutus, nec tectus ab opprobrio, sed et injuriae et culpae patens.

5. Liquet igitur ex his, quia soli cum sumus, tunc nos offerimus Deo, tunc mentem ei nostram aperimus, tunc amictum fraudis exuimus. Solus erat Adam, quando in paradiso constitutus est, solus erat et quando ad imaginem Dei factus est: sed non erat solus, quando de paradiso ejectus est. Solus erat Dominus Jesus, quando mundum redemit **(Joan. XVI, 32)**; non enim legatus neque nuntius, sed ipse Dominus solus **993** salvum fecit populum suum: etsi numquam solus est ille, in quo Pater est semper. Unde et nos soli simus, ut Dominus nobiscum sit. Vale, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA L.

Quod mentiri Deus non possit, non esse infirmitatis; Dei tamen esse aliquod infirmum, sed quod fortius sit hominibus, crucem nimirum. Quod Deus prophetiam Balaam infuderit mirum non esse; cum illud nec sacerdoti negaverit Christum persequenti; ut nempe sibi ex inimicis exprimeret testimonium. Quanta infidelitate atque avaritia prophetias suas corruperit Balaam: sed potissimum quae fuerit illius in persuadendo scelere perfidia. Unde efficitur Deum mutabilem non fuisse erga eum, ut pote cujus nequitiam perspexerat.

AMBROSIUS CHROMATIO.

1. Numquidnam mentitur Deus? Sed non mentitur, quia impossibile est mentiri Deum. Impossibile quoque istud numquidnam infirmitatis est? Non utique; nam quomodo omnia potest, si aliquid efficere non potest? Quid ergo ei impossibile? Non quod virtuti arduum, sed quod naturae ejus contrarium. Impossibile, inquit, est ei mentiri. Impossibile, istud non infirmitatis est, sed virtutis et majestatis; quia veritas non recipit mendacium, nec Dei virtus levitatis errorem. Ideoque sit *Deus verax, omnis autem homo mendax* **(Rom. III, 4)**.

2. Veritas itaque semper in eo est, fidelis manet, mutare se et negare non potest. Si enim verum se negat, mentitur: mentiri

autem non virtutis, sed infirmitatis est. Nec mutare se potest, quia natura ejus non recipit infirmitatem. Hoc igitur impossibile ejus plenitudinis est, quae minuere se et augere non potest: non infirmitatis, quae in eo quod se auget, imbecilla est. Ex quo colligitur impossibile Dei potentissimum esse. Quid enim potentius, quam nescire quidquid infirmitatis est?

3. Est tamen et aliud infirmum Dei, quod fortius est hominibus; et stultum Dei, quod sapientius est hominibus **(I Cor. I, 25)**: sed hoc crucis, illud divinitatis. Si ergo quod infirmum est ejus, potentia est: quod potentiae, quomodo infirmum est? Sit igitur nobis positum, quia non mentitur Deus.

4. Sed nec augurator augurii in Israel, secundum legem Dei **(Deut. XVIII, 10)**. Quomodo ergo Balaam prohibitum se oraculo Dei dicit **(Num. XXII, 31 et seq.)**, ut vadat ad maledicendum populo Israel, et ivit, et occurrit ei angelus Domini, qui eum prohibuerat pergere, ita ut obsisteret asinae ejus, quae vehebat eum; et nihilominus et ipse dixit ei ut iret, **994** sed hoc diceret, quod sibi infunderetur? Si augurator non est in Israel, unde isti oraculum Dei, quod futura manifestavit, qui augur erat? Si oraculum Dei loquebatur, unde meritum divinae aspirationis assumpserat?

5. Sed non mireris infusum auguri a Domino, quod loqueretur; quando infusum legis in Evangelio etiam principi Synagogae uni ex persequentibus Christum, quia oportet unum hominem mori pro populo **(Joan. XI, 50)**. In quo non prophetiae meritum, sed assertio veritatis est; ut adversariorum testimonio manifestaretur, quo perfidia non credentium

vocibus suorum augurum redargueretur. Ideo Abraham ille Chaldaeus adscitur ad fidem, ut Chaldaeorum superstitio conticesceret. Non igitur confitentis meritum, sed vocantis oraculum est, revelantis Dei gratia.

6. Quid igitur Balaam contraxit offensionis **(Num. XXII, 12)**, nisi quia aliud loquebatur, aliud machinabatur? Deus enim vas mundum requirit, non immunditia inquinatum et sordibus. Tentabatur igitur Balaam, non probabatur; erat enim plenus fallaciae ac doli. Denique cum primo consuluisset utrum ad illum vanitatis populum deberet pergere, et prohibitus esset, excusavit: postea missis legatis honoratioribus, promissis uberioribus, muneribus cumulatioribus illectus **(Num. XXII, 19)**, qui renuntiare debuerat, iterum consulendum putavit: quasi Deus aut pretio aut muneribus inflecteretur.

7. Responsum est quasi avaro, non quasi ei, qui verum quaereret; ut illuderetur potius, quam informaretur. Coepit ire, occurrit ei angelus in augusto **(Ibid., 24)**, demonstravit se asinae, non demonstravit auguri. Illi se revelavit, istum obtrivit; tamen ut aliquando et ipse cognosceret, aperuit oculos ejus: vidit, et adhuc tamen non credidit evidenti oraculo; et qui vel oculis credere debuisset, involuta et ambigua respondit.

8. Tunc indignatus Dominus per Angelum dixit: *Vade; sed quaecumque tibi inspiravero, haec dices* **(Ibid., 35)**, id est, non quae vis, sed quae cogeris loqui. Quasi organum inane sonum meis praebebis sermonibus. Ego sum, qui loquar, non tu qui ea quae audieris, resultabis, et quae non intelliges. Nihil proficies eundo; quia sine mercede remeabis pecuniae, et sine profectu gratiae. Denique ea prima vox ejus est: *Quid*

maledicam, cui non maledicit Dominus **(Num. XXIII, 8)**? ut ostenderet non in sua voluntate esse benedictionem Hebraei populi, sed in Dei gratia.

995 9. *A summis,* inquit, *montibus conspiciam eum* **(Num. XXIII, 9)**; quoniam non oculis comprehendere possum hunc populum, qui habitabit solus, fines suos non locorum possessione disterminans, sed virtutis incolatu, et morum singularium proprietate in aeterna diffundens saecula. Quis enim annumerabitur ei de nationibus aliis, qui finitimorum populorum excedit consortia justitiae sublimitate? Quis constitutionem generationis ejus colliget? Corpora quidem eorum humanis seminibus concreta et figurata advertimus, sed de superioribus, et mirabilibus seminariis animae eorum pullularunt.

10. *Moriatur anima mea in animis eorum* **(Ibid., 10)**, moriatur hanc corporalem vitam, ut in animis justorum illius aeternae vitae adipiscatur gratiam. In quo jam tunc sacramenti hujus coelestis, et sacri baptismatis revelata est magnificentia, per cujus operationem moriuntur homines culpae veteri, et iniquorum operibus; ut novitate vitae in consortia justorum transfigurati, in eorum mores resurgant. Et quid mirum de hominibus, cum moriantur peccato, ut Deo vivant?

11. Haec audiens Balac, indignatus est dicens: Ad maledicendum te adduxi, et tu benedicis. Respondit ille: Calumniam patior de eo, quod nescio; ego enim nihil meum loquor, sed quasi cymhalum tinniens sonum reddo. Iterum alio atque alio transductus, cum vellet maledicere, benedicebat: *Non est labor in Jacob, neque dolor* **(Ibid., 21)**. Dominus illum protegit. Et infra jubet parari aras septem et

sacrificia. Utique debuit discedere, sed per infirmitatem mentis, et mutabilitatem sententiae putabat quod avertere posset Dei voluntatem: ipse autem per excessum mentis aliud cupiebat, et aliud loquebatur.

12. *Quam speciosa,* inquit, *habitacula tua,* o Hebraeorum militia! *Tabernacula tua sicut nemora obumbrantia, sicut paradisus super fluvium, et sicut cedrus secus aquas* **(Num. XXIV, 5, 6)**. Exiet homo ex Jacob et obtinebit multas gentes, et attolletur regnum ejus in altum: in terris quoque extendet principatum suum in Aegyptum. *Qui benedicent eum, benedicentur: et qui maledixerint ei, maledicti erunt* **(Ibid., 9)**. Quem igitur nisi Christi populum significat? Eum benedicit Deus, in cujus medullas Verbum Dei descendit usque ad divisionem animae, artuum quoque et medullarum **(Hebr. IV, 12)**: in quo habuisset Balaam gratiam Domini, si id ex sententia et affectus sui proposito fecisset. Sed quia revincitur mala mens consiliis suis, et occulta animi produntur exitu; ideo sequentibus insidiis animus ejus aperitur.

13. Unde et dignam mercedem suae invenit malevolentiae. Nam cum adverteret quod non posset in excessu mentis positus maledicere, dat **996** consilium regi, dicens: Illa sint oracula horum quae Deus praecepit, accipe consilium adversus oracula Dei. Populus iste justus est, habet protectionem Dei: quia non divinationibus et auguriis sese dedit, sed soli aeterno Deo; ideo caeteris fide praestat. Interdum tamen et fideles mentes corporis labuntur illecebra, et formae lenocinio. Sunt tibi mulieres plurimae, et pleraeque non indecores pulchritudine: virilis autem sexus nullo magis lubricus, quam muliebri decore cito capitur; et maxime si

ardor mentium alloquiis inflammetur frequentibus, et quasi facibus inardescat; si spem potiundi hauriat, affectum differat. Jaciant igitur mulieres tuae vocibus suis hamos, nec difficiles primos congressus suos praebeant, sed et visu faciles, et dictu affabiles circumerrent, et toto se circumfundant exercitui; atque hos arte tractent viros, ut concubitu non indulgeant, nisi amoris mutui fidem consortio sacrilegii comprobaverint. Sic enim poterunt coelesti protectione destitui, si ipsi a Domino Deo suo sacrilegiis deviaverint.

14. Non igitur justus Balaam, ut pote consiliarius fornicationis et sacrilegii, sicut evidenter etiam in Apocalypsi scriptum est Johannis evangelistae, dicente Domino Jesu ad Angelum Ecclesiae Pergami: *Habes illic tenentes doctrinam Balaam, qui docebat Balac mittere scandalum coram filiis Israel, manducare immolata, et fornicari; ita habes et tu tenentes doctrinam Nicolaitarum* **(Apoc. II, 14, 15)**. Quo apparet inde Manichaeorum sacrilegia Manasse, qui miscent atque adjungunt sacrilegium turpitudini.

15. Ergo nec Deus injustus nec mutabilis ejus sententia: deprehendit enim mentem ejus et occulta cordis; et ideo tentavit eum quasi divinum, non elegit quasi prophetam. Et utique vel tantorum oraculorum gratia et revelationum sublimitate converti debuit: sed animus nequitiae plenus verba prompsit, non fidem detulit, consiliis infirmare cupiens, quod annuntiarat futurum. Et quia oracula fraudare non poterat, consilia fraudulenta subministrabat, quibus levis populus Judaeorum tentati quidem sunt, sed non expugnati; unius enim viri sacerdotis justitia solutum est omne facinorosi hominis consilium **(Num. XXV, 11)**, multoque mirabilius per unum

hominem potuisse liberari exercitum patrum, quam potuisse decipi.

16. Hoc munusculum sanctae menti tuae transmisi; quia vis me aliquid de veterum scriptorum interpretationibus paginare. Ego autem assumpsi epistolas familiari sermone attexere, redolentes aliquid de patrum moribus; quarum gustum si probaveris, post haec hujusmodi mittere non verecundabor. Malo enim senilibus verbis de supernis rebus hallucinari tecum; **997** quod Graece dicunt ἀδολεσχῆσαι: Ἐξῆλθεν ἄρ᾽ Ἰσαὰκ εἰς τὸ πεδίον ἀδολεσχῆσαι, veniente Rebecca futurae Ecclesiae animo videns mysteria: malo, inquam, hallucinari tecum verbis senilibus, ne videar artem deseruisse, quam concitatioribus deflare aliquid jam nec studiis nostris aptum nec viribus. Vale, et nos dilige; quia ego te diligo.

EPISTOLA LI.

Adventum ejus non ingrato affectu se declinare, sed ne tacere cogeretur, aut offensionis causam praeberet. Iracundum esse Theodosium, sed ex se placabilem: ne igitur eum commoveret, valetudinem excusasse. Ingemuisse episcopos caedem Thessalonicensem, proinde in eluenda illa sanctorum imitandam poenitentiam, sine qua peccatum non tollitur. Diabolum qui ei inviderit, vincendum. Non audere se, illo praesente, offerre sacrificium, a quo etiam divinitus fuerit deterritus: at ipsam poenitentiam sacrificium esse. Quod factum ejus non praeverterit, dolere se, quippe qui eum vere diligat.

Augustissimo imperatori THEODOSIO AMBROSIUS episcopus.

1. Et veteris amicitiae dulcis mihi recordatio est, et beneficiorum, quae crebris meis intercessionibus summa gratia in alios contulisti, gratiae memini. Unde colligi potest quod non ingrato aliquo affectu adventum tuum semper mihi antehac exoptatissimum declinare potuerim. Sed qua causa hoc fecerim, breviter expediam.

2. Soli mihi in tuo comitatu jus naturae ereptum videbam audiendi, ut et loquendi privarer munere; motus enim frequenter es quod ad me pervenissent aliqua, quae in consistorio tuo statuta forent. Ego ergo expers communis usus sum, cum dicat Dominus Jesus *nihil esse occultum, quod non manifestetur* **(Luc. VIII, 17)**. Verecundia igitur, qua potui, satisfeci imperiali arbitrio; et prospexi ne aut ipse causam commotionis habeas, cum id egerim, ne quid ad me de imperialibus deferatur statutis: aut ego cum fuero praesens, aut non audiam per metum omnium, et quasi conniventis famam subibo: aut ita audiam, ut mihi aures pateant, vox intercludatur; ut audita non possim eloqui, ne eos qui in suspicionem proditionis venerint, laedam in periculo.

3. Quid igitur facerem? Non audirem? Sed aures non possem cera veterum fabularum claudere. Proderem? Sed quod in tuis jussis timerem, in meis verbis deberem cavere; ne **998** quid cruentum committeretur. Tacerem? Sed quod miserrimum foret omnium, alligaretur conscientia, vox

eriperetur. Et ubi illud? Sed si sacerdos non dixerit erranti, is qui erraverit, in sua culpa morietur, et sacerdos reus erit poenae, quia non admonuit errantem **(Ezechiel III, 19)**?

4. Accipe illud, imperator auguste. Quod habeas fidei studium, non possum negare; quod Dei timorem, non diffiteor: sed habes naturae impetum, quem si quis lenire velit, cito vertes ad misericordiam: si quis stimulet, in majus exsuscitas, ut eum revocare vix possis. Utinam si nemo mitigat, nullus accendat! Libenter eum committo tibi: ipse te revocas, et pietatis studio vincis impetum naturae.

5. Hunc ego impetum malui cogitationibus tuis secreto committere, quam meis factis publice fortassis movere. Itaque malui officio meo aliquid deesse, quam humilitati: et requiri in me ab aliis sacerdotis auctoritatem, quam a te desiderari in me amantissime honorificentiam; ut represso impetu, integra esset consilii eligendi facultas. Praetendi aegritudinem corporis re vera gravem, et nisi a viris mitioribus vix levandam: vel emori tamen maluissem, quam adventum tuum biduo, aut triduo non exspectarem. Sed quid facerem, non erat.

6. Factum est in urbe Thessalonicensium quod nulla memoria habet, quod revocare non potui, ne fieret; immo quod ante atrocissimum fore dixi, cum toties rogarem: et quod ipse sero revocando grave factum putasti, hoc factum extenuare non poteram. Quando primum auditum est, propter adventum Gallorum episcoporum Synodus convenerat; nemo non ingemuit, nullus mediocriter accepit: non erat facti tui absolutio in Ambrosii communione, in me etiam amplius

commissi exaggeraretur invidia, si nemo diceret Dei nostri reconciliationem fore necessariam.

7. An pudet te, Imperator, hoc facere quod rex propheta, auctor Christi secundum carnem prosapiae fecit David? Illi dictum est, quia dives qui haberet plurimos greges, unam pauperis ovem propter adventum hospitis eripuit et occidit; et cognito quod in hoc ipse argueretur, quia ipse fecisset, ait: *Peccavi Domino* **(II Reg. XII, 13)**. Noli ergo impatienter ferre, Imperator, si dicatur tibi: Tu fecisti istud, quod David regi dictum est a propheta. Si enim hoc sedulo audieris, et dixeris: *Peccavi Domino;* si dixeris regale istud propheticum: *Venite adoremus,* **999** *et procidamus ante eum; et ploremus ante Dominum nostrum, qui fecit nos* **(Psal. XCIV, 6)**; dicetur et tibi: Quoniam poenitet te, dimittit tibi Dominus peccatum tuum, et non morieris **(II Reg. XII, 13)**.

8. Iterum cum plebem numerari jussisset David, percussus est corde, et dixit ad Dominum: *Peccavi vehementer, quod fecerim hoc verbum, et nunc, Domine, aufer iniquitatem servi tui, quod deliqui vehementer* **(II Reg. XXIV, 10)**. Et missus est iterum ad eum Nathan propheta, qui ei trium optionem conditionum offerret, ut quam vellet, eligeret: famem tribus annis in terra, aut tribus mensibus fugere a facie inimicorum suorum, aut triduo mortem in terra. Et respondit David: *Angustiae sunt tria haec vehementer; verumtamen incidam in manu Domini; quoniam multae misericordiae ejus nimis: et in manus hominis non incidam* **(Ibid., 14)**. Culpa autem erat, quoniam voluit scire numerum totius plebis, quae secum erat: quod scire Deo soli debuit reservare.

9. Et cum, inquit, mors fieret in plebe, ipso primo die ad horam prandii cum vidisset David percutientem angelum in plebem, ait David: *Ego peccavi, et ego pastor malignum feci, et hic grex quid fecit? Fiat manus tua in me, et in domum patris mei* **(Ibid., 17)**. Itaque poenituit Dominum, et jussit angelo ut parceret plebi, sacrificium autem offerret David; erant enim tunc sacrificia pro delictis, haec nunc sunt sacrificia poenitentiae. Itaque ea humilitate acceptior Deo factus est: non enim mirandum peccare hominem: sed illud reprehensibile, si non se cognoscat errasse, non humiliet Deo.

10. Job sanctus et ipse potens in saeculo, ait: *Peccatum meum non abscondi, sed coram plebe omni annuntiavi* **(Job. XXXI, 33)**. Ipsi immani regi Saul dixit Jonathas filius suus: *Noli peccare in servum tuum David* **(I Reg. XIX, 4)**: et: *Ut quid peccas in sanguinem innocentem occidere David sine causa* **(Ibid., 5)**? Quia etsi rex erat, peccabat tamen, si occideret innocentem. Denique etiam David cum jam regno potiretur, et audisset Abner innocentem occisum a Joab duce militiae suae, ait: *Innocens sum ego et regnum meum amodo et usque in aeternum a sanguine Abner filii Ner* **(II Reg. III, 28)**; et jejunavit in dolore.

11. Haec ideo scripsi, non ut te confundam, sed ut regum exempla provocent, ut tollas hoc peccatum de regno tuo: tolles autem humiliando Deo animam tuam. Homo es, et tibi venit tentatio, vince eam. Peccatum non tollitur nisi lacrymis et poenitentia. Nec angelus potest, nec archangelus; Dominus ipse, qui solus potest dicere: *Ego vobiscum sum* **(Matth. XXVIII, 20)**; si peccaverimus, nisi poenitentiam deferentibus non relaxat.

12. Suadeo, rogo, hortor, admoneo; quia dolori est mihi, ut tu qui pietatis inauditae exemplum eras, qui apicem clementiae tenebas, qui singulos nocentes non patiebaris periclitari, **1000** tot periisse non doleas innocentes. Etsi in praeliis felicissime egeris, etsi in aliis quoque laudabilis; tamen apex tuorum operum pietas semper fuit. Id tibi invidit diabolus, quod habebas praestantissimum. Vince eum, dum habes adhuc unde possis vincere. Noli peccato tuo aliud peccatum addere; ut usurpes, quod usurpasse multis officit.

13. Ego certe in omnibus aliis licet debitor pietati tuae, cui ingratus esse non possum, quam pietatem multis imperatoribus praeferebam, uni adaequabam: ego, inquam, causam in te contumaciae nullam habeo, sed habeo timoris: offerre non audeo sacrificium, si volueris assistere. An quod in unius innocentis sanguine non licet, in multorum licet? Non puto.

14. Postremo scribo manu mea, quod solus legas. Ita me Dominus ab omnibus tribulationibus liberet; quia non ab homine, neque per hominem, sed aperte mihi interdictum adverti. Cum enim essem sollicitus, ipsa nocte qua proficisci parabam, venisse quidem visus es ad Ecclesiam; sed mihi sacrificium offerre non licuit. Alia praetereo, ut potui cavere: sed pertuli amore tuo, ut arbitror. Dominus faciat ut omnia cum tranquillitate cedant. Multifarie Deus noster admonet, signis coelestibus, prophetarum praeceptis: visionibus etiam peccatorum vult nos intelligere; quo rogemus eum, ut perturbationes auferat, pacem vobis imperantibus servet, fides Ecclesiae et tranquillitas perseveret, cui prodest christianos et pios esse imperatores.

15. Certe vis probari Deo. Omnis rei tempus, ut scriptum est: *Tempus,* inquit, *faciendi, Domine* **(Eccles. III, 1)**; et: *Tempus beneplaciti Deus* **(Psal. CXVIII, 126)**. Tunc offeres, cum sacrificandi acceperis facultatem, quando hostia tua accepta sit Deo. Nonne me delectaret habere gratiam imperatoris, ut secundum voluntatem tuam agerem, si causa pateretur? Et simplex oratio sacrificium est: haec veniam refert, illa offensionem; quia haec habet humilitatem, illa contemptum: Dei enim vox est, quod malit ut fiat mandatum ejus, quam deferatur sacrificium. Clamat istud Deus, ad populum Moyses annuntiat, ad populos Paulus praedicat. Id facito quod intelligis in tempore plus facere. *Misericordiam,* inquit, *malo quam sacrificium* **(Matth. IX, 13)**. Quare non illi magis sint Christiani, qui peccatum condemnant suum, quam qui defendere putant? *Justus* enim *in exordio sermonis accusator est sui* **(Prov. XVIII, 17)**. Qui se accusat cum peccaverit, justus est, non ille qui se laudaverit.

16. Utinam, Imperator, etiam ante mihi potius credidissem, quam consuetudini tuae. Cum puto quod cito ignoscis, cito revocas, ut saepe fecisti; et tu praeventus es, et ego non declinavi, quod cavere non debueram. Sed gratias Domino, qui vult servulos suos castigare, ne **1001** perdat. Istud mihi commune est cum prophetis, et tibi erit commune cum sanctis.

17. An ego Gratiani patrem non oculis meis praeferam? Debent veniam sancta alia pignora tua. Dulce mihi nomen antetuli, quibus amorem communiter detuli. Amo, diligo, orationibus prosequor. Si credis, sequere; si, inquam, credis, agnosce quod dico: si non credis, ignosce quod facio, in quo

Deum praefero. Beatissimus et florentissimus cum sanctis pignoribus fruaris tranquillitate perpetua, Imperator auguste.

EPISTOLA LII.

TATIANO *causam cur in judicio cum nepte subeundo timeat, sublatam gratulatus, ei ut facilem se ad componendum praebeat, suadet.*

AMBROSIUS TITIANO.

1. Venit tibi innocens victoria, ut sine voti amaritudine potiaris victoriae securitate; Rufinus enim ex magistro officiorum factus est in consulatu praefectus praetorio: ac per hoc plus posse coepit, sed tibi jam nihil obesse; est enim aliarum praefectus partium. Quam gaudeo vel illi, ut amico; quia honore auctus, invidia levatus est: vel tibi, ut filio; quia liberatus es ab eo, quem tibi graviorem judicem arbitrabare; ut si de negotio definiveris cum tua nepte, pietatis tuae sit, non formidinis.

2. Ideoque promptior esto decisioni, cujus et spes potior, et fructus est. Spes, quia pater neptis tuae, qui de illius sententia sibi plurimum blandiebatur, jam quod de eo speret, non habet; ille enim alia curat, praeterita negligit, vel cum illo, quod tunc gerebat, deposuit officio: iste negotii sui meritum, non sententiae patronum considerat. Et fructus jucundior est, ut

tibi referatur decisionis gratia, qui potueris jam spernere, et non spreveris, pietatem spectans necessitudinis, non stimulum offensionis. Vale, et nos dilige, ut filius; quia nos te, ut parentes, diligimus.

1002 EPISTOLA LIII.

Causam silentii sui aperiens, VALENTINIANI *obitum maxime propter summam ejus in Deum pietatem atque in se benevolentiam luget. Deinde nuntiato ad ejusdem sepulturam sibi praesto esse marmor, ut ea sororum illius causa maturetur, suadet.*

AMBROSIUS THEODOSIO imperatori.

1. Silentium meum rupit sermo clementiae tuae; nihil enim in tam tristibus rebus melius facere in animum induxeram, quam si fieri posset, me ipsum abdere. Sed quia in secessu aliquo delitescere et sacerdotio exire non poteram, vel silentio intra me latebam.

2. Doleo enim, fateor, dolore acerbo, non solum quod immatura aetate Valentinianus augustus decesserit, sed etiam quod informatus fide, ac tuis institutis tantam devotionem erga Deum nostrum induerat, atque tanto in me incubuerat affectu, ut quem ante persequebatur, nunc diligeret: quem ante ut adversarium repellebat, nunc ut

parentem putaret. Quod ego non pro recordatione injuriae veteris exprompsi, sed pro testimonio conversionis. Illud enim alienum, hoc suum, quod a te infusum sibi ita tenuit, ut matris persuasionem excluderet. Ille se a me nutritum praeferebat; ille ut sedulum patrem desiderabat, ille simulato a quibusdam adventus mei nuntio, impatienter praestolabatur. Quin etiam illis ipsis publici doloris diebus, cum sanctos et summos sacerdotes Domini intra Gallias haberet; ut a me tamen sacramentis baptismatis initiaretur, scribendum arbitratus est: quod etsi non rationabiliter, amabiliter tamen erga me suum studium testificatus est.

3. Hunc ergo non intimo anhelem spiritu, secretisque mentis atque animi visceribus amplectar? Hunc mihi mortuum putem? Immo mihi magis mortuum. Quas ego Domino deferebam gratias, quod ita in me conversus esset, quod ita emendatus, quasi senioris cujusdam aetatis mores induisset: quas clementiae tuae, quod eum non solum regno reddidisses; sed etiam, quod est amplius, instituisses fidei et pietatis tuae disciplinis? Hunc ergo non doleam, aevi integrum, antequam sacramentorum quae **1003** desideravit, adipisceretur gratiam, repentina obisse morte? Refrigerasti animum, quod etiam ipse dignatus es ferre testimonium meo dolori. Te, Imperator, arbitrum teneo affectus mei, te meae mentis interpretem.

4. Sed flendi tempora alias non deerunt: nunc de sepultura ejus, quoniam scripsit clementia tua ita hic procurandam. Si exsors recessit baptismatis, quid cognoverim, nunc repressi. Est hic porphyreticum labrum pulcherrimum, et in usus hujusmodi aptissimum; nam et Maximianus Diocletiani socius ita humatus est. Sunt tabulae porphyreticae

pretiosissimae, quibus vestiatur operculum, quo regales exuviae claudantur.

5. Hoc fuerat praeparatum, sed exspectabatur rescriptum clementiae tuae: cujus perceptione recreatae sunt sanctae filiae tuae, filii tui Valentiniani sorores, quae se gravibus afficiunt modis; et amplius exagitabantur, quod diu nihil scriberetur sibi. Unde iis non parum accessit solatii, sed dum inhumatae sunt reliquiae, nequaquam sibi parcunt; videntur enim sibi germani sui quotidianum funus tenere. Et re vera cum sine fletu magno ac sine dolore gravi numquam sint; tamen quotiescumque eo accedunt, exsangues revertuntur. Et ipsis igitur consuletur, et charissimis exuviis, si acceleretur sepultura, ne aestivo penitus solvantur calore; vix enim superiorem aestatem transegimus.

6. Mandatum tuum servo et commendo Domino. Diligat te Dominus, quia tu Domini servos diligis.

EPISTOLA LIV.

Remissam apparitori offensam, nec non Faustini tussim recrudescentem Eusebio nuntiat.

AMBROSIUS EUSEBIO.

1. Apparitor praefecturae, qui propter operas Portuenses offensam contraxerat, jam in portu navigat. Opportune autem

advenit; nam simul ut accepi litteras tuas, vidi praefectum, rogavi pro eo: ignovit illico, jussit retrahi epistolam, quam de facultatibus ejus publicandis dictaverat. Quod si tardius venisset, nemo magis probasset inexplicabile illud opus esse portus reformandi, quam iste, qui **1004** illic naufragium fecerat, nisi te habuisset gubernatorem; ut aliter non posset inde nisi nudus exire.

2. Faustinus parvulus tussi laborat, ad sanctam sororem curatum venit, et venit sponte; expertus enim est melius sibi ventrem curari. Denique et me medicum putat, exspectat prandium. Itaque hic bis ad diem curatur, et coeperat pulchre valere: sed dum eum nimio amore abstinere gestiunt, tussire de ventre plus coepit; et laborabit adhuc, nisi ad medicamenta sua revertatur. Vale, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LV.

EUSEBII *sobolem partim apud se remansisse, partim ad illum profectam esse commemorans, duos Faustinos accommodatis familiae Noachi benedictionibus exornat; et salutanti Valentiniano Chanaan et Nembrot personas aptat.*

AMBROSIUS EUSEBIO.

1. Faustinus uterque tibi redditus est, nobis utrumque Ambrosium pignus resedit. Ipse habes quod primum in patre,

et quod jucundissimum est in filio minore; quia et virtutis apicem tenes, et humilitatis exhibes gratiam: nos quod medium inter patrem et juniorem filium. Tecum summa totius domus, et perpetuati vocabuli jugis successio: apud nos parca mediocritas, quae et de summo pendeat, et in posteriore subsistat. Tecum igitur requies utriusque nostrum, quae cum invicem nobis refunditur, omnem animi abstergit sollicitudinem. Tecum is qui et moribus et operibus suis et sobole tali invenit gratiam apud Dominum nostrum. Tecum is qui inter mundi hujus procellas spiritalem nutrivit columbam, quae ei fructus afferat pacis **(Gen. VIII, 11 et seq.)**, uncta olivo integritatis. Tecum is qui aedificavit aram Deo, quem benedixit Deus et filios ejus, dicens: *Crescite, et multiplicamini* **(Gen. IX, 9)**; cum quo testamentum pacis statuit suae; ut sit ei et filiis ejus in progeniem aeternam.

2. Habes igitur haeredem divinae benedictionis, consortem gratiae, participem justitiae. Sed vide, quaeso, ne iste noster Noe agricola, bonus plantator feracis vineae, cum fuerit amoris **1005** et gratiae tuae inebriatus poculo, tamquam crapulatus a vino, diutius quieti indulgeat: ac si forte indormierit, excitet eum Sem nostri desiderium.

3. Est et ibi Japhet junior ex fratribus **(Gen. IX, 23)**, qui pietatis reverentia patrem induat, quem pater et dormiens videat, nec umquam de pectore dimittat suo, quin semper oculis et complexu teneat, atque evigilans intelligat, quae ei fecerit filius suus junior. Qui latitudo Latine dicitur, eo quod in labiis ejus diffusa gratia sit, et in moribus; propter quod benedixit eum Dominus, quia ipse tamquam Bononiam retrorsum rediens patrem texit pio charitatis velamine **(Gen. IX, 26)**, et detulit pietati honorem, de quo et pater

ait: *Laetificet Deus Japhet in domibus Sem* **(Ibid., 27)**. Unde et in enumeratione generationum **(Gen. X, 1 et seq.)** praefertur seniori fratri, in benedictione substituitur: praefertur propter honorem nominis, substituitur propter praerogativam senioris aetatis, et honorificentiam naturae debitam.

4. Sem autem dicitur latine nomen. Et bene hic noster Ambrosius bonum nomen, in cujus domibus dilatetur Japhet; *quia potius est nomen bonum super multas divitiarum copias* **(Prov. XXII, 1)**. Sit ergo et iste benedictus, et gratia ejus super aurum et argentum, sit in portione ejus semen Abrahae, sit benedictio omnis in posteritate et omni familia justi viri. Sed maledictus nemo, benedicti omnes; benedictus enim Sarae fructus.

5. Salutant te Ambrosii, salutat Parthenius dulcissimus, salutat Valentinianus paratus ad humilitatem; quod Hebraice Chanaan dicitur, quasi puer fratris sui, cui et nomine suo cessit. Et ideo tamquam Nembroth gemini gigas nominis, venator egregius super terram, de quo dictum est: *Tamquam Nembroth gigas venator ante Dominum* **(Gen. X, 9)**. Namque ingenio subrusticus, viribus validus, quos ingenio aequare non potest, viribus superat; ut Comacinas rupes gestare secum, et faciem, tauro propior, vultu videatur exprimere, posthabitum se indignatus, et paterno exutum vocabulo, metropolitanum virum Bononiensi subditum; quia infantiae nescit blanditias, et de nutricis gremio se illaesus excussit. Vale, et nos dilige; quia nos te diligimus.

1006 EPISTOLA LVI.

Dolet AMBROSIUS *contentionibus Evagrii ac Flaviani Capuanum concilium finem afferre non potuisse. Flavianum, quod imperatori preces obtulerit, incusat: sed ita tamen ut hoc ipsius juri nolit officere. Postremo Theophilum quomodo judicium hoc a Capuana synodo illi commissum exerceat, monet; ut ea de re imprimis ad Romanum pontificem referat suadens.*

AMBROSIUS THEOPHILO.

1. Non habet quod urgeat Evagrius, et habet quod metuat Flavianus, ideoque refugit examen. Dent fratres veniam dolori justo; quia propter ipsos universus orbis concutitur, et illi tamen nostro non compatiuntur dolori. Perstringi saltem se aequanimiter ferant ab iis, quos vident sua per tantorum curricula temporum vexari intentione. Inter hos etenim duos nihil, quod ad Christi pacem pertineat, eligentes gravis toto orbe stabat discordia.

2. Cui bonae pacis naufragio sancta synodus Capuensis tandem obtulerat portum tranquillitatis; ut omnibus per totum Orientem daretur communio catholicam confitentibus fidem, et duobus istis tuae sanctitatis examen impertiretur, fratribus et consacerdotibus nostris Aegyptiis pariter considentibus; quia hoc verum judicium futurum arbitrati sumus, quod neutri parti sociata communione, aliquo favore propenderet.

3. Cum ex his igitur aequissimis synodi constitutis speraremus jam remedium datum, finemque allatum discordiae, scribit sanctitas tua iterum fratrem nostrum Flavianum ad precum auxilia, et imperialium rescriptorum suffragia remeavisse. Frustra ergo tantorum sacerdotum fusus labor, iterum ad hujus saeculi judicia revertendum, iterum ad rescripta, iterum vexabuntur sacerdotes senes, transfretabunt maria, iterum invalidi corpore patriam peregrino mutabunt solo, iterum sacrosancta altaria deserentur, ut in longinqua proficiscamur, iterum pauperum turbae episcoporum, quibus ante onerosa paupertas non erat, externae opis egentes, compellentur inopiam gemere, aut certe victum inopum itineris usurpare.

1007 4. Interea solus exlex Flavianus, ut illi videtur, non venit, quando omnes convenimus. Fenerator et debitor invicem sibi occurrunt, isti sibi non possunt occurrere: solus exsors Flavianus, ut ipse vult, sacerdotalis consortii, qui nec imperialibus decretis, nec sacerdotum conventui praesentiam faciat sui.

5. Nec tamen etiam hoc moti dolore, fratri Evagrio donamus speciem bonae causae, qui eo defensabilior sibi videtur, quod eum refugit Flavianus, aut quod habere se alterum arbitratur aequalem, uterque alienae magis ordinationis vitiis, quam suis fretus. Quos tamen nos in meliorem vocamus viam; ut malimus eos suis potius bonis, quam alieno vitio defendi.

6. Qua de re quoniam propriis texuisti litteris posse typum reperiri aliquem, quo possit auferri fratrum discordia, cum sancta Synodus cognitionis jus unanimitati tuae, caeterisque ex Aegypto consacerdotibus nostris commiserit: iterum

oportet fratrem nostrum Flavianum convenias; ut si in eo perseveraverit, quo veniendum non putet, salvis concilii Nicaeni, sed etiam synodi Capuensis statutis, illibata pace universorum ita consulas, ut non videamur destruere quod aedificatum est: *Si enim quod aedificavi, destruo, praevaricatorem me ipse constituo; ac si quae destruxi, iterum aedificem* **(Gal. II, 18)**. Servetur ergo impertitae pacis gratia inter universos, et nihilominus declinatio partis alterius frustrandi effectum habere non possit.

7. Sane referendum arbitramur ad sanctum fratrem nostrum Romanae sacerdotem Ecclesiae; quoniam praesumimus ea te judicaturum, quae etiam illi displicere nequeant. Ita enim utile erit consultum sententiae, ita pacis et quietis securitas; si id vestro statuatur consilio, quod communioni nostrae dissensionem non afferat; **1008** ut nos quoque, accepta vestrorum serie statutorum, cum id gestum esse cognoverimus, quod Ecclesia Romana haud dubie comprobaverit, laeti fructum hujusmodi examinis adipiscamur.

EPISTOLA DE CAUSA BONOSI EX CAPUANAE SYNODI DECRETO JUDICANDA.

Sciscitantibus quid in BONOSI *causa esset statuendum respondet auctor suum jam non esse de illa judicium, sed eorum ipsorum, ut pote quibus illud a Capuano consessu*

demandatum sit. Addit tamen Bonosum merito reprehensum de Mariae filiis eique unicum fuisse paucis astruit.

1. «De Bonoso direxistis episcopo, quibus vel pro veritate, vel pro modestia nostram sententiam sciscitari voluistis. Sed cum hujusmodi fuerit concilii Capuensis judicium, ut finitimi Bonoso atque ejus accusatoribus judices tribuerentur; et praecipue Macedones, qui cum episcopo Thessalonicensi, de ejus factis vel scriptis cognoscerent, advertimus quod nobis judicandi forma competere non posset. Nam si integra esset hodie Synodus, recte de iis, quae comprehendit vestrorum scriptorum series, decerneremus. Vestrum est igitur, qui hoc recepistis judicium, sententiam ferre de omnibus, nec refugiendi vel elabendi, vel accusatoribus, vel accusato copiam dare; vicem enim Synodi recepistis, quos ad examinandum Synodus elegit.

2. «Denique cum Bonosus episcopus post judicium vestrum misisset ad fratrem nostrum Ambrosium, qui ejus sententiam consuleret, interdictam sibi Ecclesiam irrumpere atque ingredi; responsum est ei, quod nihil temerandum foret, sed omnia modeste, patienter, ordine gerenda, neque contra sententiam vestram tentandum aliquid; ut quod videretur vobis justitiae convenire, statueretis, quibus hanc Synodus dederat auctoritatem. Ideo primum est, ut ii **1009** judicent quibus judicandi facultas est data; vos enim totius, ut scripsimus, Synodi vice decernitis; nos quasi ex Synodi auctoritate judicare non convenit.

3. «Sane non possumus negare de Mariae filiis jure reprehensum, meritoque vestram sanctitatem abhorruisse, quod ex eodem utero virginali, ex quo secundum carnem

Christus natus est, alius partus effusus sit. Neque enim elegisset Dominus Jesus nasci per virginem, si eam judicasset tam incontinentem fore, ut illud genitale Dominici corporis, illam aulam regis aeterni, concubitus humani seminis coinquinaret. Qui enim hoc astruit, nihil aliud nisi perfidiam Judaeorum astruit, qui dicunt eum non potuisse nasci ex Virgine. Jam si hanc accipiant a Sacerdotibus auctoritatem, ut videatur Maria partus fudisse plurimos, majore studio veritatem fidei expugnare contendent.

4. «Et ubi est illud, quod scriptum est, dicente Domino ad matrem de Joanne Evangelista: *Mulier, ecce filius tuus;* et rursus ad Joannem de *Maria: Ecce mater tua* **(Joan. XIX, 26, 27)**? Quid sibi istud vult, quod cum in cruce Dominus positus peccatum mundi tolleret, pronuntiavit etiam de integritate materna? Aut quid aliud dicitur, nisi ut claudat sua ora perfidia, et obmutescat; ne matrem Domini aliquo audeat temerare convicio? Testis est ergo idem arbiter, idem materni pudoris assertor, quod desponsata fuerit viro tantummodo Joseph; nulla tamen conjugalis coitus consuetudine thori jura cognoverit **(Matt. I, 18)**: neque enim eam suscepturam ex Joseph filios a viri consortio separare voluisset.

5. «Sed si hoc parum est, addidit testimonium Evangelista, dicens quod *suscepit eam Discipulus in sua* **(Joan. IX, 27)**. Numquid ergo divortium fecit? Numquid a viro abduxit atque abstulit? Ergo qui hoc legit in Evangelio, quomodo quasi naufragus titubat et fluctuat?

6. «Hoc ergo testamentum filii est de matris integritate, haec Mariae locuples integri pudoris haereditas, hic totius finis

consummationis. Denique hoc dixit, et *emisit spiritum* **(Ibid., 30)**, consummans omne mysterium bono fine pietatis.

7. «Legimus etiam et omnia percurrimus, vel de eo quod fratri nostro et coepiscopo Basso in consortium regendae Ecclesiae datus est Senecio, vel de caeteris, unde vestrae normam exspectamus sententiae.»

1010 EPISTOLA LVII.

EUGENIO *cur eum Mediolani non exspectaverit, explicat: deinde iis quae sub Valentiniano et Theodosio relationis Symmachi occasione facta fuerant, recensitis, eumdem tyrannum quod sumptus idolorum templis concedendo, nec Dei timorem, nec aliorum de se existimationem ante oculos habuerit, libere arguit; oppositoque ipsius praevaricationi Hebraeorum exemplo, hanc ait fuisse causam cur ad eum non rescripserit; se tamen in posterum libertate, quam apud alios principes adhibuerit, cum eodem usurum.*

Clementissimo imperatori EUGENIO AMBROSIUS episcopus.

1. Secessionis mihi causa timor Domini fuit, ad quem omnes actus meos, quantum queo, dirigere, neque umquam ab eo mentem deflectere, nec pluris facere cujusvis hominis, quam Christi gratiam consuevi. Nemini enim facio injuriam, si

omnibus Deum praefero; et confidens in ipso, non vereor vobis imperatoribus dicere, quae pro meo captu sentio. Itaque quod apud alios imperatores non tacui, nec apud te, clementissime Imperator, tacebo. Atque ut ordinem rerum custodiam, strictim recensebo, quae ad hoc spectant negotium.

2. Retulerat vir amplissimus Symmachus, cum esset praefectus Urbis, ad Valentinianum augustae memoriae imperatorem juniorem, ut templis, quae sublata fuerant, reddi juberet. Functus est ille partibus suis pro studio et cultu suo. Utique etiam ego episcopus partes meas debui recognoscere. Dedi libellos imperatoribus duos, quibus significarem sumptus sacrificiorum christianum virum non posse reddere: et non fuisse quidem me auctorem, cum tollerentur; auctorem tamen fieri, quominus decernerentur: deinde quia dare eos ipse simulacris videretur, non reddere. Quod enim ipse non abstulerat, non quasi ipse reddebat: sed arbitratu proprio largiebatur ad superstitionis impensas. Postremo si fecisset, aut non veniret ad Ecclesiam, aut si veniret, futurum ut aut sacerdotem non inveniret, aut inveniret sibi in Ecclesia resistentem. Nec ad excusationem obtendi posse, quod esset catechumenus; cum non liceat etiam catechumenis sumptus idolis subministrare.

3. Lecti sunt libelli mei in consistorio, aderat amplissimus honore magisterii militaris Bauto comes, et Rumoridus, et ipse ejusdem dignitatis gentilium nationum cultui inserviens a primis pueritiae suae annis. Valentinianus tunc temporis audivit suggestionem meam, nec fecit aliud, nisi quod fidei nostrae ratio poscebat. Acquieverunt etiam comiti suo.

1011 4. Postea etiam clementissimo imperatori Theodosio coram intimavi, atque in os dicere non dubitavi, cui intimata senatus legatione hujusmodi, licet non totus senatus poposcerit, insinuationi meae tandem assensionem detulit, et sic aliquibus ad ipsum non accessi diebus, nec moleste tulit; quia non pro meis commodis faciebam, sed quod et ipsi, et animae meae proderat, in conspectu regis loqui non confundebar **(Psal. CXVIII, 46)**.

5. Iterum Valentiniano augustae memoriae principi, legatio a senatu missa intra Gallias, nihil extorquere potuit: et certe aberam, nec aliquid tunc ad eum scripseram.

6. Sed ubi clementia tua imperii suscepit gubernacula, compertum est postea donata illa esse praecellentibus in republica, sed gentilis observantiae viris; et fortasse dicatur, Imperator auguste, qui ipse non templis reddideris, sed bene meritis de te donaveris. Verum nosti pro Dei timore agendum esse constanter, quod etiam pro libertate frequenter fit non solum a sacerdotibus; sed etiam ab his qui vobis militant, aut in numero habentur provincialium. Te imperante, petierunt legati, ut templis redderes, non fecisti: iterum alteri postulaverunt, renisus es; et postea ipsis, qui petierunt, donandum putasti.

7. Etsi imperatoria potestas magna sit, tamen considera, Imperator, quantus sit Deus: corda omnium videt, conscientiam interiorem interrogat, novit omnia, antequam fiant, novit interna pectoris tui **(Act. I, 24; Dan. XIII, 42)**. Ipsi falli vos non patimini, et Deum vultis celare quidquam? Hoc non cecidit in animum tuum? Quamvis enim illi agebant tam perseveranter, nonne tuum fuit, Imperator, pro Dei summi

et veri et vivi veneratione perseverantius obsistere, et negare, quod erat in injuria sacrae legis?

8. Quis invidet, quoniam quae voluisti, aliis donavisti? Non sumus scrutatores vestrae liberalitatis, nec aliorum commodorum invidi; sed sumus interpretes fidei. Quomodo offeres dona tua Christo? Pauci aestimabunt quid feceris; omnes, quid volueris: quidquid illi fecerint, tuum erit: quidquid non fecerint, suum. Etsi es imperator, Deo subditus magis esse debes. Quomodo sacerdotes Christi tua munera dispensabunt?

9. Fuit hujusmodi quaestio temporibus superioribus; et tamen fidei patrum ipsa cessit persecutio, et gentilitas detulit. Nam **(II Mach. IV, 18 et seq.)** cum ageretur agon quinquennalis in civitate Tyro, et ad spectandum venisset Antochiae rex sceleratissimus, Jason ordinavit sacrorum procuratores, ut ab Hierosolymis Antiochenses ferrent **1012** didrachmas argenti trecentas, et illas darent ad sacrificium Herculis: verum patres non gentilibus dederunt pecunias, sed viris fidelibus missis, protestarunt non erogari ad deorum sacrificium, quia non congruebat, sed in alios sumptus dari. Et pronuntiatum est, quia ille ad sacrificium Herculis missum dixerat argentum, suscipi quidem debere in id, quod erat missum: sed quia illi, qui detulerant, resistebant pro studio et cultu suo; ut non sacrificio proficerent, sed aliis necessitatibus, traditae sunt pecuniae ad constructionem navium: etsi coacti miserunt, non tamen ad sacrificium, sed ad alios sumptus reipublicae.

10. Denique qui attulerant, utique potuissent tacere: sed laedebant fidem, quia sciebant quo deferrentur; et ideo

miserunt viros timentes Deum, qui agerent, ut non templo, sed ad impensas navium, quae missa fuerant, deputarentur. Ipsis enim crediderunt pecunias, qui causas agerent sanctae legis: judex rerum effectus fuit, qui absolvit conscientiam. Si positi in aliena potestate, sic praecavebant, quid te oportuerit facere, o Imperator, dubitari non potest. Tu utique quem nemo cogebat, nemo habebat in potestate, debuisti ab sacerdote consulere.

11. Ego certe quando tunc restiti, etsi solus restiti, tamen non solus volui, nec solus id suasi. Quoniam igitur meis vocibus et apud Deum et apud omnes homines teneor; aliud mihi non licere intellexi, aliud non oportere, nisi ut consulerem mihi; quia non potui tibi credere modeste. Certe diu pressi, diu texi dolorem, nulli quidquam intimandum putavi; dissimulare mihi nunc non licet, tacere liberum non fuit. Ideo etiam in primordiis imperii tui scribenti non rescripsi, quia istud praevidebam futurum. Denique reposcenti litteras, cum ipse non rescriberem, dixi: Haec causa est, quod extorquendum ei arbitror.

12. Tamen ubi causa emersit officii mei, pro his qui sollicitudinem sui gerebant, et scripsi et rogavi; ut ostenderem in causis Dei timorem mihi justum inesse, nec pluris me facere adulationem, quam animam meam: in his vero, in quibus vos rogari decet, etiam me exhibere sedulitatem potestati debitam, sicut et scriptum est: *Cui honorem, honorem: cui tributum, tributum* **(Rom. XIII, 7)**. Nam cum privato detulerim corde intimo, quomodo non deferrem imperatori? Sed qui vobis deferri vultis, patimini ut deferamus ei, quem imperii vestri vultis auctorem probari.

1013 EPISTOLA LVIII.

PAULINI *et* THERASIAE *post distributas egenis suas facultates secessum narrat, nec non futuras ob eam causam paganorum criminationes, quorum superstitionem ac caecitatem luget. Tum nihil pro religione turpe ducendum exemplis probans, saltationem Davidis, Eliaeque nuditatem mystice explicat, et defendit.*

AMBROSIUS SABINO episcopo.

1. Paulinum splendore generis in partibus Aquitaniae nulli secundum, venditis facultatibus tam suis, quam etiam conjugalibus, in hos sese induisse cultus ad fidem comperi; ut ea in pauperes conferat, quae redegit in pecuniam: et ipse pauper ex divite factus, tamquam deoneratus gravi sarcina, domui, patriae, cognationi quoque valedicat, quo impensius Deo serviat. Elegisse autem secretum affirmatur Nolanae urbis, ubi tumultum fugitans aevum exigat.

2. Matrona quoque virtuti et studio ejus proxime accedit, neque a proposito viri discrepat. Denique transcriptis in aliorum jura suis praediis, virum sequitur, et exiguo illic conjugis contenta cespite solabitur se religionis et charitatis divitiis. Soboles eis nulla, et ideo meritorum posteritas desiderata.

3. Haec ubi audierint proceres viri, quae loquentur? Ex illa familia, illa prosapia, illa indole, tanta praeditum eloquentia migrasse a senatu, interceptam familiae nobilis successionem: ferri hoc non posse. Et cum ipsi capita et supercilia sua radant, si quando Isidis suscipiunt sacra; si forte christianus vir attentior sacrosanctae religioni, vestem mutaverit, indignum facinus appellant.

4. Equidem doleo tantam esse in mendacio observantiam, in veritate negligentiam; ut confundantur plerique attentiores ad sacrosanctam religionem videri, non considerantes vocem dicentis: *Qui me confusus fuerit coram hominibus, confundar et ego eum coram Patre meo, qui est in coelis* **(Marc. VIII, 38)**. Sed non confusus est Moyses, qui cum esset ascitus in domum regiam, thesauris Aegypti opprobrium Christi praeferendum putavit. Non confusus est David, qui ante Arcam testimonii coram omni populo saltavit **(II Reg. VI, 20)**. Non confusus est Esaias, qui nudus et discalceatus ibat per populos, oracula clamans coelestia **(Esai. XX, 2)**.

5. Quid utique tam deforme visibili spectaculo, **1014** quam histrionicos sinuare gestus, et femineo usu mollire membra? Deliciarum comes et luxuriae ludibrium est lasciva saltatio. Quid illud quod ipse cecinit dicens: *Omnes gentes, plaudite manibus* **(Psal. XLVI, 2)**? Nempe si corporalia consideremus, tamquam muliebribus intermixtum choreis putamus eum concrepare manibus, et turpi sono plaudere. Nam et de Ezechiel dictum est: *Plaude manu, et percute pede* **(Ezech. VI, 11)**.

6. Sed haec quae corporeo aspectu fiunt turpia, sacrosanctae religionis contemplatione reverenda sunt; ut qui ista

reprehendunt, ipsi in laqueos reprehensionis animas suas inducant. Denique reprehendit Michol saltantem David, et ait ad eum: *Quid honorificatus est hodie rex Israel; quia denudatus est hodie ante oculos puellarum suarum?* Et respondit ei David: *Coram Domino ludam, qui elegit me pro patre tuo, et pro universa domo ejus; ut constitueret me regem super populum suum Israel. Et ludam coram Domino, et denudabor adhuc sic, et ero nugax ante oculos tuos, et cum puellis, quibus dixisti me denudatum, honorificabor* **(II Reg. VI, 20 et seq.)**.

7. Non erubuit igitur David femineas opiniones, nec opprobria apud mulieres subire pro religionis obsequio verecundatus est. Ludebat enim Domino puer suus; et ideo amplius placuit, quia ita se humiliavit Deo, ut regale posthaberet fastigium, et ultimum exhiberet Deo quasi servulus ministerium. Denique illa quae saltationem hujusmodi reprehendit, sterilitatis damnata, non dedit sobolem regiam, ne superbos crearet: et quod verum est, nullam est adepta posteritatis suae meritorumque successionem.

8. Quod si quis adhuc dubitat, accipiat Evangelicum testimonium; dixit enim Dei Filius: *Cantavimus vobis, et non saltastis* **(Matth. XI, 17)**. Derelicti sunt itaque Judaei, qui non saltaverunt, qui nescierunt manibus suis plaudere: adscitae sunt gentes, quae spiritalem Deo plausum dederunt. *Stultus enim complexus est manus suas, et devoravit viscera sua* **(Eccles. IV, 5)**, id est, corporalibus se implicavit negotiis, et devoravit viscera sua, sicut mors praevalens; et ideo non inveniet vitam aeternam: sapiens autem attollens opera sua, ut lucerent coram Patre suo, qui in coelis est **(Matth. V, 16)**; non absumpsit, sed elevavit viscera sua usque ad resurrectionis

gratiam. Haec gloriosa sapientis saltatio, quam saltavit David; et ideo usque ad **1015** sedem Christi sublimitate spiritalis saltationis ascendit, ut videret atque audiret dicentem Dominum Domino suo: *Sede a dextris meis* **(Psal. CII, 1)**.

9. Ergo si non absurde cecidisse nobis hanc de saltatione interpretationem judicas, non supersedeas adhuc lectionis labore **(Esai. XX, 2)**; ut etiam de Esaia mecum recenseas, quod bene tibi cognitum est illum non ludibriose, sed gloriosissime denudatum esse in conspectu populorum occursantium, utpote qui oracula Domini ore proprio resultabat.

10. Sed forte aliquis dicat: Non igitur erat turpe, ut vir nudus per omnia iret per populos; cum ei et virilis sexus et muliebris occurreret? Non ipsa species offendebat oculos omnium, et maxime mulierum? Nonne ipsi nos inspicere nudos plerumque reveremur? Denique idcirco indumentis operiuntur genitalia hominum, ne deformi visu obtutum, aciemque perstringant oculorum intuentium.

11. Acquiesco et ego: sed considera quae figura sit facti hujus, quidve praetendat species hujusmodi; eo quod ita nudi ambulabunt pueri Judaeorum et virgines in captivitatem deducti: *Sicut puer,* inquit, *meus Esaias, vadit nudus et excalciatus* **(Ibid., 3)**. Potuit quidem hoc et sermone exprimere, sed exemplo acerbare maluit; ut species ipsa plus incuteret horroris, et quod in prophetae corpore aversabantur, in se pertimescerent. In quo igitur horror gravior turpitudinis, in corpore prophetae, an in perfidorum peccato, quod tantam meritis suis aerumnam incidit captivitatis?

12. Quid si in prophetico corpore nihil opprobrii? Ille enim corporalibus non intendebat, sed spiritalibus. Namque in excessu mentis non dicit: *Audiam* quid loquar; sed, *quid loquatur in me Deus* **(Psal. LXXXIV, 9)**. Neque attendit utrum nudus, an vestitus sit. Denique Adam ante peccatum nudus erat **(Gen. II, 25)**, sed nudum se nesciebat, quia erat indutus virtutibus: posteaquam vero peccatum commisit, nudum se esse vidit, et texit. Noe nudatus erat **(Gen. IX, 21)**, sed non erubescebat, quia erat plenus jucunditatis, et spiritalis laetitiae. Denique qui eum risit ut nudum, ipse mansit perpetuae obnoxius opprobrio turpitudinis. At vero Joseph ne turpiter nudaretur, vestem reliquit, et nudus aufugit **(Gen. XXXIX, 12)**. Quis igitur turpis, illa quae vestem alienam tenuit, an is qui suam exuit?

13. Sed ut plenius liqueat quia non se, neque ea quae juxta pedes sunt, prophetae aspiciunt, sed coelestia; lapidabatur Stephanus, et videbat coelos apertos, et Jesum ad dexteram Dei stantem **(Act. VII, 55)**: et ideo lapidum ictus non sentiebat, corporis non considerabat vulnera; sed oculis erat Christo affixus, illi adhaerebat. Ergo et Esaias nudum se non conspicabatur, sed divinae vocis organum se praebebat **(Esa. XX, 2)**; ut promeret quod in eo loquebatur Deus.

1016 14. Sed esto ut se videret, poterat non facere quod jubebatur? Poterat turpe arbitrari, quod imperabat Deus? Sara quia risit, incredulitatis coarguta est **(Gen. XVIII, 2)**: Abraham laudatus; quia in verbo Dei non haesitavit: et donatus remuneratione maxima, quia jubente Deo pie posse fieri credidit etiam parricidium **(Gen. XV)**.

15. Hic igitur quid verecundiae esset prophetae, ubi aliud gerebatur, et aliud figurabatur? Judaei propter flagitia sua destituti a Domino Deo, coeperant vinci ab adversariis suis, conferre se volebant ad Aegyptios; ut sibi essent praesidio adversum Assyrios, qui redire magis ad fidem, si boni consulerent, debuissent. Iratus Dominus significat vanam illos spem gerere, qui offensam Domini putarunt majore peccato levandam; cum illi ipsi vincendi forent, in quorum auxiliis populus Judaeorum confideret: hoc secundum historiam.

16. Figura autem illa, quia in Aegyptiis confidit qui luxuriis deditus est, mancipatus lasciviae. Nemo autem se luxui committit, nisi qui recedit a praeceptis Dei veri. Ubi autem coeperit quis luxuriari, incipit deviare a fide vera. Ita duo committit maxima crimina, opprobria carnis, et mentis sacrilegia. Ergo qui non sequitur Dominum Deum suum, ingurgitat se luxuriae ac libidini, pestiferis corporis passionibus. Qui autem se ingurgitaverit atque immerserit hujusmodi volutabris, perfidiae laqueos incurrit: *Sedit* enim *populus manducare et bibere* **(Exod. XXXII, 6)**, et fieri sibi deos poposcit. Unde docet Dominus quoniam qui duobus istis flagitiorum generibus dederit animam suam, exuitur indumento, non vestis laneae, sed vividae virtutis; cujus amictus non temporalis, sed aeternus est. Vale, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LIX.

Nuntiato Jacobi presbyteri secessu ex Perside in Campaniam, hujus plagae tranquillitatem laudat, tumultus queis Mediolanum agitabatur, illi opponens.

AMBROSIUS SEVERO episcopo.

1. Ex ultimo Persidis profectus sinu Jacobus frater et compresbyter noster, Campaniae sibi ad requiescendum littora, et vestras elegit amoenitates. Advertis quibus in locis quasi ab hujus mundi vacuam tempestatibus suppetere sibi posse praesumpserit securitatem, ubi post diuturnos labores reliquum vitae exigat.

2. Remota enim vestri ora littoris non solum a periculis, sed etiam ab omni strepitu tranquillitatem infundit sensibus, et traducit animos a terribilibus, et saevis curarum aestibus ad honestam quietem; ut illud commune omnium specialiter vobis videatur congruere et convenire, quod ait David de sancta Ecclesia: *Ipse* **1017** *super maria fundavit eam, et super flumina praeparavit eam* **(Psal. XXIII, 2)**. Etnim liber animus a barbarorum incursibus, et praeliorum acerbitatibus, vacat orationibus, inservit Deo, curat ea quae sunt Domini, fovet illa quae pacis sunt et tranquillitatis.

3. Nos autem objecti barbaricis motibus, et bellorum procellis, in medio versamur omnium molestiarum freto, et pro his laboribus et periculis graviora colligimus futurae vitae pericula. Unde de nobis propheticum illud concinere videtur: *Pro laboribus vidi tabernacula Aethiopum* **(Habac. III, 7)**.

4. Etenim in istius mundi tenebris, quibus obumbratur veritas futurae perfectionis; cum annum tertium et quinquagesimum jam perduxerim in hoc corpore situs, in quo tam graves jamdudum sustinemus gemitus, quomodo non in tabernaculis Aethiopum tendimus, et habitamus cum habitantibus Madian? Qui propter tenebrosi operis conscientiam dijudicari etiam ab homine mortali reformidant **(Psal. CXIX, 5)**: *Spiritalis enim dijudicat omnia, ipse autem a nemine dijudicatur* **(I Cor. II, 15)**. Vale, frater, et nos dilige, ut facis; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LX.

PATERNUM *filio neptem ex filia uxorem tradere cogitantem a proposito ipsa nominum consideratione deterret. Id legi divinae congruum negat, itemque pietati ac Caesareis constitutionibus: tum solutis quibusdam objectiunculis, eadem nuptias non expedire confirmat.*

AMBROSIUS PATERNO.

1. Paterni quidem unanimi mei salutationem legi, sed consultationem haudquaquam paternam; ut velis filio neptem copulare ex filia: sed nec avo te, nec patre dignam. Itaque quid consulueris, considera; omne enim quod agere volumus, prius nomen facti ejus interrogemus, et tunc utrum laude an vituperatione dignum sit, aestimabimus. Verbi gratia, misceri

mulieri quibusdam voluptas est, medicorum etiam pueri corporibus utile ferunt: sed considerandum utrum conjugi, an extraneae; deinde nuptae, an innuptae. Si quis **1018** desponsata sibi et tradita utatur, conjugium vocat: qui alienae expugnat pudorem, adulterium facit, cujus vel solo nomine reprimitur plerumque tentandi audacia **(27, q. 2; c. Quis desponsata)**. Hostem ferire victoria est, reum aequitas, innocentem homicidium: quod si quis perspiciat animo, revocat manum. Ergo etiam tu quid consulas, quaeso tecum retractes.

2. Conjugium vis inter filios nostros componere. Quaero utrum pares copulandi, an impares sint? Sed, nisi fallor, compares appellari solent. Boves qui jungit ad aratrum, equos ad currum, pares eligit, et ut aetas conveniat et forma, nec natura discrepet, nec decoloret diversitas. Tu copulare paras filium tuum, et neptem ex filia, hoc est, ut accipiat sororis suae filiam, diversa licet matre quam socrus editus. Interroga nominum religionem: nempe avunculus iste illius, illa hujus neptis vocatur. Nec ipse te revocat sonus nominum; cum hic avum resonet, illa hoc nomen ad avunculum, quod ad avum referat? Quanta deinde etiam reliquorum confusio vocabulorum? Idem avus et socer vocabere, ea quoque tibi neptis et nurus diverso nomine nuncupabitur. Mutuabuntur etiam fratres diversa vocabula, ut illa socrus fratris sit, iste gener sororis. Nubat avunculo suo neptis, et immaculatorum pignorum charitas illecebroso amore mutetur.

3. Super hoc igitur meam a sancto viro episcopo vestro exspectari sententiam dicis. Non opinor, neque arbitror. Nam si ita esset, et ipse scribendum putasset: non scribendo autem significavit quod nequaquam hinc

dubitandum arbitraretur. Quid enim est, quod dubitari queat; cum lex divina etiam patrueles fratres prohibeat convenire in conjugalem copulam, qui sibi quarto sociantur gradu? Hic autem gradus tertius est, qui etiam civili jure a consortio conjugii exceptus videtur.

4. Sed prius sacrae legis scita interrogemus; praetendis enim in tuis litteris, quod permissum hoc divino jure connubium hujusmodi pignoribus existimetur, eo quod non sit prohibitum. Ego autem et prohibitum assero; quia cum leviora interdicta sint de patruelibus fratribus, **1019** multo magis hoc quod arctioris est plenum necessitudinis, interdictum arbitror. Qui enim leviora astringit, graviora non solvit, sed alligat.

5. Quod si ideo permissum putas, quia specialiter non est prohibitum; nec illud prohibitum sermone Legis reperies, ne pater filiam suam accipiat uxorem. Numquid ideo licet, quia non est prohibitum? Minime; interdictum est enim naturae jure, interdictum est lege, quae est in cordibus singulorum: interdictum est inviolabili praescriptione pietatis, titulo necessitudinis. Quanta hujusmodi invenies non esse interdicta lege per Moysen edita, et tamen interdicta sunt quadam voce naturae!

6. Multaque sunt, quae licet facere, sed non expedit; omnia enim licent, sed non expediunt **(I Cor. VI, 12)**: omnia licent, sed non aedificant. Si ergo etiam ab iis nos revocat Apostolus, quae non aedificant; quomodo faciendum putamus, quod et non licet Legis oraculo, et non aedificat, discrepante pietatis ordine? Et tamen illa ipsa vetera, quae fuerant duriora,

temperata sunt per Evangelium Domini Jesu: *Transierunt vetera, ecce facta sunt nova* **(II Cor. V, 17)**.

7. Quid tam solemne quam osculum inter avunculum et neptem, quod iste quasi filiae debet, haec quasi parenti? Hoc igitur inoffensae pietatis osculum suspectum facies de talibus cogitando nuptiis, et religiosissimum sacramentum caris pignoribus eripies.

8. Sed si divina et praetereunt, saltem imperatorum praecepta, a quibus amplissimum accepisti honorem, haudquaquam praeterire te debuerunt. Nam Theodosius imperator etiam patrueles fratres et consobrinos vetuit inter se conjugii convenire nomine, et severissimam poenam statuit, si quis temerare ausus esset fratrum pia pignora; et tamen illi invicem sibi aequales sunt: tantummodo quia propinquitatis necessitudine et fraternae societatis ligantur vinculo, pietati eos voluit debere, quod nati sunt.

9. Sed dicis alicui relaxatum. Verum hoc legi non praejudicat; quod enim in commune statuitur, ei tantum proficit, cui relaxatum videtur, longe diversa invidia. Illud tamen licet in veteri Testamento legimus, ut aliquis uxorem suam sororem diceret; istud inauditum, ut quisquam neptem suam in uxorem accipiat, et conjugem dicat.

1020 10. Jam illud pulcherrimum, quod negasti neptem tuam avunculo suo tuo filio propinquo semini convenire; quia non agnationis copuletur necessitudine. Quasi vero et uterini fratres, id est, diverso patre, sed eadem matre geniti, possint diverso sexu inter se in conjugium convenire; cum et ipsi

agnationis jus habere non queant, sed cognationis tantum sibi titulo connexi sint.

11. Unde oportet ab ea discedas intentione, quae etiamsi liceret, tamen tuam familiam non propagaret: debet enim tibi filius noster nepotes, debet etiam neptis charissima pronepotes. Vale cum tuis omnibus.

EPISTOLA LXI.

Cur Mediolano secesserit, ac mature eodem redierit, declarato, gratiisque Deo propter opem THEODOSIO *praestitam actis, voluntati ejusdem principis obsecuturum se pollicetur. Cujus pietatem summe commendans, ut clementia utatur petit.*

AMBROSIUS THEODOSIO imperatori.

1. Arbitratus es, beatissime imperator, quantum ex augustis litteris tuis comperi, me longe abesse ab urbe Mediolanensium; quia res tuas crederem a Deo destitui. Sed non ego ita imprudens, aut virtutis et meritorum tuorum immemor abfui, ut non praesumerem coeleste auxilium pietati tuae adfore, quo Romanum imperium a barbari latronis immanitate et ab usurpatoris indigni solio vindicares.

2. Festinavi igitur illico reverti, posteaquam illum, quem jure declinandum putaveram, jam abesse cognovi; non enim ego

Ecclesiam Mediolanensem dereliqueram Domini judicio mihi commissam: sed ejus vitabam praesentiam, qui se sacrilegio miscuisset. Redii itaque circiter kalendas Augustas, ex illo die hic resedi. Hic me, Auguste, clementiae tuae apices repererunt.

3. Gratias Domino Deo nostro, qui fidei tuae pietatique respondit; et formam veteris restituit sanctitatis; ut videremus nostro tempore, quod in Scripturarum lectione miramur, tantam in praeliis divini auxilii fuisse praesentiam, ut nulli vertices montium adventus tui cursum retardarent, non hostilia arma impedimentum aliquod afferrent.

1021 4. Pro his gratias me censes agere oportere Domino Deo nostro: faciam libenter conscius meriti tui. Certum est placitam Deo esse hostiam, quae vestro offertur nomine, et hoc quantae devotionis et fidei est! Alii imperatores in exordio victoriae arcus triumphales parari jubent, aut alia insignia triumphorum: clementia tua hostiam Deo parat, oblationem et gratiarum actionem per sacerdotes celebrari Domino desiderat.

5. Etsi ego indignus atque impar tanto muneri et tantorum votorum celebritati; tamen quid fecerim scribo. Epistolam pietatis tuae mecum ad altare detuli, ipsam altari imposui, ipsam gestavi manu, cum offerrem sacrificium; ut fides tua in mea voce loqueretur, et apices Augusti sacerdotalis oblationis munere fungerentur.

6. Vere Dominus propitius est imperio Romano; quandoquidem talem principem et parentem principum elegit, cujus virtus et potestas in tanto imperii

constituta culmine triumphali, tanta sit humilitate subnixa, ut virtute imperatores, humilitate vicerit sacerdotes. Quid exoptem? quidve desiderem? Omnia habes: ex tuis itaque summam votorum capessam, pius es, Imperator, clementiam habes maximam.

7. Opto tamen tibi etiam atque etiam incrementa pietatis, qua nihil Dominus praestantius dedit; ut per tuam clementiam Ecclesia Dei sicut innocentium pace et tranquillitate gratulatur, ita etiam reorum absolutione laetetur. Ignosce maxime his, qui non ante peccarunt. Dominus clementiam tuam conservet, Amen.

EPISTOLA LXII.

Quod pridem ad THEODOSIUM *non scripserit, excusat; seque ad eum mittere diaconum significans, ut ipsius preces pro quibusdam in Ecclesiae asylum receptis admittat petit.*

AMBROSIO THEODOSIO imperatori.

1. Quamvis proxime scripserim augustae clementiae tuae etiam secundo, mihi tamen non satis fuit velut pari vice sermonis officium reddidisse; cum beneficiis clementiae tuae tam frequentibus oppigneratus sim, ut nullis officiis possim compensare quae debeo, beatissime atque augustissime Imperator.

2. Itaque ut prima occasio non praetermittenda fuit, qua per cubicularium tuum clementiae tuae gratias agerem, et alloquii mei officium **1022** repraesentarem; maximoe ne desidiae putaretur fuisse potius quam necessitatis, quod tempore superiore non scripserim. Itaque requirenda mihi causa fuit, qua pietati tuae deferrem debitum salutationis obsequium.

3. Merito autem ad praeferendam epistolam meam filium meum Felicem diaconum misi, simul ut mei vicem officii repraesentaret, memoratum quoque pro his qui ad matrem pietatis tuae Ecclesiam, petentes misericordiam, confugerunt; quorum lacrymas sustinere non potui, quin adventum clementiae tuae meis obsecrationibus praevenirem.

4. Grande est quod petimus, sed ab eo cui Dominus inaudita et admiranda concessit, ab eo cujus clementiam novimus, et obsidem pietatem tenemus. Unde plus exspectare nos confitemur; quoniam ut te virtute vicisti, ita etiam tua te vincere debes pietate. Victoria enim tua antiquo more vetustisque miraculis, qualis sancto Moysi, et sancto Jesu Nave, et Samueli, atque David, non humana aestimatione, sed coelestis gratiae effusione tibi collata censetur: hic pietatem aequalem poscimus, cujus merito tanta victoria ipsa quaesita est.

EPISTOLA LXIII.

Vercellensem Ecclesiam episcopo propter intestinas contentiones diutius orbatam dolens, concordiam qua Eusebius olim fuerat electus, laudat; utque Christum in medio

sui stantem habere eadem Ecclesia studeat, suadet. Hinc invehitur in Sarmationem et Barbatianum, qui e monasterio profugi, abstinentiam ac virginitatem quas abjecerant, aliis invidebant. Addit reparatum esse mundum abstinentia; et haereticos illos Epicuro ipso deteriores: horumque doctrina hominem converti in pecudem, immo infra nonnulla animalia dejici. Laudantur memoratae virtutes, et observandae proponuntur. Quae dotes in eligendo episcopo considerandae: quantumve periculum si vel eligatur indignus vel digno non obediatur? Divinam esse debere electionem, electum vero alienum ab iracundia et continentia praecellentem. Quam eximius requiratur in Vercellensi Ecclesia, ubi cum vita clericali monastica conjuncta fuerit ab Eusebio. Hujus ac Dionysii laus et clericalis monasticaeque vitae comparatio. Post quae Vercellensibus pulcherrima virtutum praecepta dantur.

AMBROSIUS servus Christi vocatus episcopus Vercellensi Ecclesiae, et iis qui invocant nomen Domini nostri Jesu Christi. Gratia vobis a Deo Patre et unigenito Filio ejus adimpleatur in Spiritu sancto.

1. Conficior dolore quia Ecclesia Domini, quae est in vobis, sacerdotem adhuc non habet, ac sola nunc ex omnibus Liguriae **1023** atque Aemiliae Venetiarumque vel caeteris finitimis Italiae partibus hujusmodi eget officio, quod ex ea aliae sibi Ecclesiae petere solebant, et quod verecundius est, mihi ascribitur vestra intentio, quae affert impedimentum. Nam cum sint in vobis dissensiones, quomodo possumus aliquid aut nos decernere, aut vos eligere, aut quisquam acquiescere; ut inter dissidentes suscipiat hoc munus, quod inter convenientes vix sustinetur?

2. Haec illa est confessoris institutio, haec justorum soboles patrum, qui sanctum Eusebium quem numquam ante cognoverant, posthabitis civibus, simul ut viderunt et probaverunt: tantumque interfuit, ut probaretur; quantum, ut videretur? Merito vir tantus evasit, quem omnis elegit Ecclesia: merito creditum quod divino esset electus judicio, quem omnes postulavissent. Convenit igitur ut sequamini exemplum parentum, praesertim cum a sancto confessore institutos tanto meliores patribus esse oporteat, quanto vos melior doctor instituit atque erudivit; modestiaeque vestrae et concordiae insigne edere, ut congruatis assensu ad postulandum sacerdotem.

3. Etenim si juxta Dominicam sententiam, quod duobus convenerit super terram, de omni re quamcumque petierint, fiet, inquit, illis a Patre meo, qui in coelis est; *ubi* enim *sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi ego sum in medio eorum* **(Matth. XVIII, 20)**: quanto magis ubi plena est in nomine Domini congregatio, ubi universorum postulatio congruit, dubitare nos nequaquam oportet, ibi Dominum Jesum et voluntatis auctorem, et petitionis arbitrum fore, et ordinationis praesulem, vel largitorem gratiae!

4. Facite ergo vos dignos videri, quorum in medio Christus sit. Ubi enim pax, ibi Christus; quia pax Christus **(Ephes. II, 14)**: ubi justitia, ibi Christus; quia Christus justitia **(I Cor. I, 30)**. Sit in medio vestrum, ut videatis eum: ne dicatur et vobis: *Medius autem vestrum stat, quem vos non videtis* **(Joan. I, 26)**. Non illum viderunt Judaei, in quem non crediderunt: nos illum devotione conspicimus, fide cernimus.

5. Stet igitur in medio vestrum, ut aperiantur vobis coeli, qui enarrant gloriam Dei, ut voluntatem ejus faciatis, et operemini opus ejus **(Psal. XVIII, 2)**. Qui videt Jesum, coeli ei aperiuntur, sicut aperti sunt Stephano dicenti: *Ecce video coelos apertos, et Jesum stantem ad dexteram Dei* **(Act. VII, 55)**. Stabat Jesus quasi advocatus: stabat quasi sollicitus, ut **1024** Stephanum athletam suum certantem juvaret: stabat quasi paratus, ut coronaret suum martyrem.

6. Stet igitur et vobis, ut eum non timeatis sedentem; sedens enim judicat, sicut Daniel dicit: *Throni positi sunt, et libri aperti sunt, et antiquus dierum sedit* **(Dan. VII, 9)**. In octogesimo autem et primo psalmo scriptum est: *Deus stetit in congregatione deorum: in medio autem deos dijudicat* **(Psal. LXXXI, 1)**. Sedens igitur judicat, stans dijudicat; et judicat de imperfectis, inter deos autem dijudicat. Stet vobis ut defensor, ut bonus pastor; ne vos lupi incursent graves.

7. Quo non otiose nostra admonitio deflectit; audio enim venisse ad vos Sarmationem et Barbatianum vaniloquos homines, qui dicant nullum esse abstinentiae meritum, nullam frugalitatis, nullam virginitatis gratiam, pari omnes aestimari pretio, delirare eos qui jejuniis castigent carnem suam, ut menti subditam faciant. Quod numquam fecisset, numquam scripsisset ad instituendum alios Paulus apostolus, si deliramentum putasset. Gloriatur itaque dicens: *Sed castigo corpus meum, et servituti redigo; ne aliis praedicans, ipse reprobus inveniar* **(I Cor. IX, 27)**. Ergo qui non castigant corpus suum, et volunt praedicare aliis, ipsi reprobi habentur.

8. An quidquam tam reprobum, quam quod ad luxuriam, ad corruptelam, ad lasciviam provocat; quam incitamentum libidinis, illecebra voluptatis, incontinentiae fomes, incendium cupiditatis? Quae istos Epicureos nova schola misit? Non philosophorum, ut ipsi aiunt, sed imperitorum, qui voluptatem praedicent, delicias suadeant, castimoniam nulli usui esse ducant. Fuerunt nobiscum, sed non fuerunt ex nobis **(I Joan. II, 20)**; neque enim pudet dicere, quod dicit evangelista Joannes. Sed hic positi primo jejunabant, intra monasterium continebantur: nullus erat luxuriae locus, interdicta ludibriosae disputationi licentia.

9. Hoc delicati non potuerunt ferre. Abierunt foras: deinde volentes redire, non sunt recepti; pleraque enim audieram, quae deberem cavere: monueram, nihil profeceram. Effervescentes itaque disseminare talia coeperunt, quibus incentores essent vitiorum omnium miserabiles. Perdiderunt utique quod jejunaverunt: perdiderunt quod se aliquo continuerunt tempore. Nunc itaque diabolico studio invident aliorum operibus bonis, quorum ipsi fructu exciderunt.

10. Quae virgo audiat nullum praemium esse **1025** integritatis, et non ingemiscat; absit enim ut facile credat, certe ut non studia deponat, et intentionem suae mentis inflectat? Quae vidua cum compererit nullum esse fructum viduitatis, mallet servare fidem conjugii, et in tristibus degere, quam se credere laetioribus? Quae conjugii districta vinculo, si audiat quod nullus honos castitatis sit, non possit incuriosa tentari corporis aut mentis facilitate? Et ideo Ecclesia quotidie in lectionibus sacris, in sacerdotum tractatibus laudem pudicitiae, gloriam integritatis personat.

11. Frustra ergo dicit Apostolus: *Scripsi vobis in espistola, ne commisceamini fornicariis* **(I Cor. V, 9)**. Et ne forte dicant: Non de omnibus mundi nos dicimus fornicariis, sed dicimus quod qui fuerit in Christo baptizatus, haberi jam non debeat fornicarius; sed qualiscumque vita ejus accepta sit Deo; et ideo addidit Apostolus: *Non utique fornicariis hujus mundi;* et infra: *Si quis frater nominatur fornicator, aut avarus, aut idolis serviens, aut maledicus, aut ebriosus, aut rapax; cum ejusmodi nec cibum quidem sumere. Quid enim mihi de iis, qui foris sunt, judicare* **(Ibid., 10-12)**? Et ad Ephesios: *Fornicatio autem, et omnis immunditia, et avaritia nec nominetur in vobis, sicut decet sanctos* **(Ephes. V, 3)**. Et statim subinfert: *Hoc enim scitote quod omnis impudicus, aut immundus, aut avarus, quod est idololatria, non habet haereditatem in regno Christi et Dei* **(Ibid., 5)**. De baptizatis utique dictum liquet; ipsi enim accipiunt haereditatem, qui baptizantur in morte Christi, et consepeliuntur cum ipso, ut cum ipso resurgant **(Rom. VI, 3)**. Ideo haeredes Dei, cohaeredes Christi sunt: haeredes Dei; quia transcribitur in eos Dei gratia: cohaeredes Christi; quia renovantur in vitam ipsius: haeredes quoque Christi; quia datur illis per mortem ipsius tamquam testatoris haereditas.

12. Isti igitur magis sibi debent attendere, qui habent quod possint amittere, quam qui non habent. Isti majore agere custodia, isti cavere vitiorum illecebras, erroris incitamenta debent, quae maxime ex cibo potuque oriuntur. Denique *sedit populus manducare et bibere, et surrexerunt ludere* **(Exod. XXXII, 6)**.

13. Ipse quoque Epicuru quem isti sibi magis sequendum quam apostolos putant, assertor voluptatis, etsi

neget invectricem mali esse voluptatem, non negat tamen ex ea fieri quaedam, ex quibus generentur, mala: denique nec luxuriosorum vitam reprehensibilem videri, quae repleatur delectationibus; nisi vel doloris, **1026** vel mortis quatiatur metu. Atque hic quam alienus a vero sit, etiam hinc deprehenditur, quod voluptatem in homine Deo auctore creatam asserit principaliter, sicut Philomarus ejus sectator in epitomis suis disputat, et hujus allegat Stoicos esse auctores sententiae.

14. Sed hoc divina Scriptura redarguit, quae serpentis insidiis atque illecebris infusam Adae atque Evae voluptatem docet **(Gen. III, 1 et seq.)**. Siquidem ipse serpens voluptas sit, et ideo variae ac lubricae, et velut veneno quodam corruptelarum infectae passiones voluptatis sint. Appetentia igitur voluptatis constat deceptum Adam excidisse a mandato Dei, et fructu gratiae. Quomodo igitur voluptas ad paradisum revocare nos potest, quae sola nos paradiso exuit?

15. Unde et Dominus Jesus volens nos adversus diaboli tentamenta fortiores reddere, certaturus jejunavit **(Matth. IV, 2)**; ut sciremus quia aliter illecebras mali non possumus vincere. Denique ipse diabolus primum tentamentorum suorum spiculum de voluptate intorsit, dicens: *Si Filius Dei es, dic ut lapides isti panes fiant* **(Ibid., 3)**. Unde ait Dominus: *Non in pane solo vivit homo, sed in omni verbo Dei,* et noluit facere cum posset, ut magis lectionis studio quam voluptati intendere nos salutari praecepto doceret. Et quia isti jejunandum negant, qua causa Christus jejunaverit, astruant; nisi ut nobis exemplo esset ejus jejunium. Denique in posterioribus docuit non facile malum posse, nisi nostro vinci jejunio, dicens: *Hoc genus*

daemoniorum non ejicitur, nisi in oratione et jejunio **(Matth. XVII, 20)**.

16. Quid etiam sibi vult Scriptura, quae docet jejunasse Petrum, et jejunanti atque oranti de baptizandis gentibus revelatum mysterium **(Act. X, 10)**; nisi ut ostenderet etiam ipsos sanctos, cum jejunant, tunc fieri praestantiores? Denique Moyses cum jejunaret, Legem accepit **(Exod. XXXIV, 28)**. Et ideo Petrus cum jejunaret, edoctus est novi Testamenti gratiam. Daniel quoque jejunii merito ora clausit leonum, futurorumque temporum vidit negotia **(Dan. XIV, 32; IX, 2 et seq.)**. Aut quae nobis salus esse potest, nisi jejunio eluerimus peccata nostra; cum Scriptura dicat: Jejunium, et eleemosyna a peccato liberat **(Tob. XII, 8)**!

17. Qui sunt ergo hi praeceptores novi, qui meritum excludant jejunii? Nonne gentilium vox ista est dicentium: *Manducemus et bibamus.* Quos bene irridet Apostolus dicens: *Si secundum hominem pugnavi Ephesi ad bestias, quid mihi prodest, si mortui non resurgunt? Manducemus* **1027** *et bibamus; cras enim moriemur* **(I Cor. XV, 32)**, hoc est: Quid mihi profuit usque ad mortem contentio, nisi ut hominem redimerem meum? Quia frustra redimitur, si nulla est spes resurrectionis. Ac per hoc, spe omni resurrectionis amissa, manducemus et bibamus: non amittamus fructum praesentium, qui futurorum nullum tenemus. Illorum ergo est cibis et potibus indulgere, qui nihil post mortem suam sperant.

17. Denique Epicurei dicunt assertores voluptatis, quia mors nihil ad nos; quod enim dissolvitur, insensibile est: quod autem insensibile, nihil ad nos. Quo demonstrant corpore se tantum, non mente vivere: nec animae fungi, sed carnis solius

munere, qui secessione animae corporisque dissolvi munus suae vitae omne existiment, perire merita virtutum, atque animae omnem vigorem, totos se deficere cum corporis sensu, nihil reliquiarum superesse animae, cum ipsum corpus non statim resolvatur. Prius ergo dissolvitur anima quam corpus; cum secundum suam opinionem vel carnem et ossa considerare debeant, quae post mortem supersunt: secundum veram autem assertionem negare non debeant resurrectionis gratiam?

18. Merito ergo hos redarguens Apostolus, monet nos ne talibus labamur opinionibus, dicens: *Nolite seduci, corrumpunt mores bonos colloquia mala. Sobrii estote juste, et nolite peccare* **(I Cor. XV, 33)**; ignorantiam enim Dei quidam habent. Bonum ergo sobrietas; quia peccatum ebrietas est.

19. Quid quod ille ipse Epicurus defensor voluptatis, cujus ideo frequentem facimus mentionem, ut hos aut gentilium discipulos, et epicuream probemus sectam sequi: aut illum ipsum, quem ipsi philosophi a suo excludunt consortio tamquam patronum luxuriae, tolerabiliorem his esse doceamus? Clamat ergo ille, ut Demarchus asserit, quia non potationes, neque comessationes, nec filiorum soboles, nec feminarum copulae, nec piscium copia aliorumque hujusmodi, quae splendido usui parantur convivii, suavem vitam faciant, sed sobria disputatio. Denique addidit quod ii copiis convivii moderate utantur, qui non immoderate eas quaerunt. Succo solo et pane vel aqua qui libenter utitur, despuit deliciarum epulas; quia multae ex his generantur molestiae. Etiam alibi dicunt: Non immoderatae epulae, non potationes voluptatis suavitatem generant, sed continens vita.

1028 20. Cum igitur illos abdicaverit philosophia, hos non excludit Ecclesia? Si quidem et illi, quod malae causae habent, se assertionibus suis impugnant frequenter. Nam etsi principalis eorum sententia sit quod nullam suavitatem voluptatis putent, nisi quae cibo potuque percipiatur; tamen intelligentes in tam reprehensibili definitione versari se sine summo dedecore non posse, ac deseri ab omnibus, fuco quodam probabilium disputationum eam colorare voluerunt; adeo ut diceret quidam ex iis: Dum studemus delectationi per epulas et cantus, amisimus eam quae per verbi, quo solo salvi esse possumus, infunditur perceptionem.

21. Nonne isti dispares, discolores in hac multiformi disputatione nobis videntur? Quos adeo Scriptura condemnat, ut non praeterierit eos, quos Apostolus redarguebat, dicente Luca in Actibus apostolorum, qui eum librum historico stylo scripsit: Quidam autem epicurei et stoici philosophi disputabant cum eo, et quidam dicebant: *Quid sibi vult hic seminiverbius? Alii autem: Novorum daemoniorum videtur pronuntiator esse* **(Act. XVII, 18)**.

22. Ex hoc tamen numero non immunis gratiae abiit Apostolus. Siquidem etiam Dionysius Areopagites cum Damari uxore sua, aliisque multis credidit. Itaque illi doctissimorum et eloquentium coetus simplici disputatione victos se esse credentium exemplo manifestarunt. Quid igitur sibi isti volunt, qui tentant eos pervertere, quos acquisivit Apostolus, quos redemit Christus sanguine suo? Quod asserunt baptizatos intendere non debere virtutum disciplinis, nihil illis obesse comessationes, nihil voluptatum affluentiam, insipientes esse eos qui iis careant: virgines oportere nubere,

filios facere: similiter et viduas iterare, quod semel male virili admixtione expertae sint; etiamsi se continere possint, errare eas quae nolint iterare copulam.

23. Quid ergo? Placet ut hominem exuentes, induamus pecudem: et exspoliantes Christum, vestiamur aut supervestiamur amictus diaboli? Sed cum ipsi doctores gentium ne honestatem quidem cum voluptate copulandam putaverint, eo quod pecudem viderentur cum homine includere: nos ut belluinos usus humano infundamus pectori, et rationabili menti inscribamus irrationabiles ritus ferarum?

24 *et* 25. Quamquam multa genera sint animantium, **1029** quae amisso pari, concubitu indulgere nesciant, et tamquam solitariae vitae aevum exigant: plurima quoque herbis vescantur simplicibus, nec alias nisi fonte puro sitim restinguere noverint: canes quoque videas frequenter interdicto cibo temperare solitos; ut jejuna fame ora suspendant, si imperetur abstinentia. Ab hoc igitur revocantur homines, quod didicerunt per hominem etiam mutae non praevaricari bestiae?

26. Quid autem pulchrius abstinentia, quae facit etiam juventutis annos senescere; ut fiat morum senectus? Namque ut redundantia ciborum ac temulentia etiam maturior aetas calescit; ita mitigatur juventutis ferocitas epularum parcimonia, irriguoque fontis. Exterior ignis aquae infusione extinguitur, non mirum si etiam interior aestus corporis fluviali potu refrigeratur; cibo enim flamma alitur ac deficit. Siquidem fenum, stipula, lignum, oleum, atque hujusmodi alimenta ignis sunt, quibus pascitur: ea si detrahas, vel non suggeras, etiam ignis sopitur. Similiter ergo vapor corporis

cibo alitur aut minuitur: cibo excitatur, cibo solvitur. Luxuria igitur mater libidinis est.

27. Quid quod naturae conveniens temperantia est, atque illi divinae legi, quae in ipso rerum ortu omnium fontes potui, fructus arborum esui dedit? Vinum post diluvium justus ad tentationem sui reperit **(Gen. IX, 20)**. Utamur ergo temperantiae naturali cibo, utinamque possimus! Sed quia non omnes fortes, ideo Apostolus ait: *Vino modico utere propter frequentes tuas infirmitates* **(I Tim. V, 23)**. Non ergo propter voluptatem bibendum est, sed propter infirmitatem. Pro remedio igitur parcius, non pro deliciis redundantius.

28. Denique Elias, quem Dominus ad virtutis erudiebat perfectionem, ad caput suum collyridam et vas aquae reperit, et ideo in virtute escae illius quadraginta diebus jejunavit **(III Reg. XIX, 6)**. Patres nostri, cum mare transirent pedibus, aquam, non vinum bibebant **(Exod. XVII, 6)**. Daniel et Hebraei pueri patrio cibo, et aquae potu, ille furorem leonum repressit, illi ardentem ignem innoxio videre tactu circa membra sua pasci **(Dan. I, XIV, III)**.

29. Et quid de viris loquar? Judith luxurioso Holophernis haudquaquam inflexa convivio, solo titulo sobrietatis desperatum lacertis virilibus reportavit triumphum, patriam obsidione exuit, ducem militiae suis manibus occidit **(Judith XIII)**. Exemplum evidens, quod et illum terribilem populis bellatorem virum luxuria sua emollivit, et hanc feminam temperantia cibi fortiorem **1030** viris fecit. Non hic in sexu suo victa est natura, sed in cibo suo vicit. Esther regem superbum suis inclinavit jejuniis **(Esth. IV, 16)**. Anna octoginta quatuor annos in viduitate sua jejuniis et

obsecrationibus in templo die ac nocte serviens, Christum agnovit **(Luc. II, 37)**, quem Joannes abstinentiae magister et quidam novus terrarum angelus annuntiavit **(Matth. III, 4)**.

30. O stultum Elisaeum qui silvestribus grumis et amaris pascebat prophetas **(IV Reg. IV, 39)**! immemorem Scripturarum Esdram, qui memoria Scripturas reddidit **(II Esdr. VIII, 2)**! insipientem Paulum, qui gloriatur in jejuniis **(II Cor. XI, 27)**; si nihil prosunt jejunia!

31. Sed quomodo non prosunt, quibus vitia purgantur? Quae si deferas cum humilitate, cum misericordia, ut Esaias Spiritu divino locutus est, ossa tua pinguescent, et eris sicut hortus ebrius **(Esai. LVIII, 11)**. Pinguescit igitur anima tua, virtutesque ejus spiritali adipe jejunii, et fructus tui multiplicantur ubertate mentis tuae; ut sit in te sobrietatis ebrietas, sicut illud est poculum, de quo ait Propheta: *Et poculum tuum inebrians quam praeclarum est* **(Psal. XXII, 5)**!

32. Sed non illa solum laudabilis, quae parca est ciborum temperantia, sed etiam illa quae concupiscentiae. Denique scriptum est: *Post concupiscentias tuas ne eas, et a voluptate tua vetare. Si dederis animae tuae concupiscentiam, gaudio eris inimicis tuis* **(Eccl. XVIII, 30)**; et infra: *Vinum et mulieres apostatare faciunt etiam sapientes* **(Eccl. XIX, 2)**. Unde et Paulus etiam in ipsis conjugiis temperantiam docet **(I Cor. VII, 2 et seq.)**; est enim velut quidam adulter incontinens in matrimonio, qui legem Apostolicam praevaricatur.

33. Quid autem loquar quanta sit virginitatis gratia, quae meruit a Christo eligi, ut esset etiam corporale Dei templum, in qua corporaliter, ut legimus **(Coloss. II, 9)**, habitavit plenitudo divinitatis? Virgo genuit mundi salutem, virgo peperit vitam universorum. Sola ergo non debet esse virginitas, quae omnibus in Christo profuit? Virgo portavit, quem mundus iste capere ac sustinere non potest. Qui cum ex Mariae nasceretur utero, genitalis tamen septum pudoris, et intemerata virginitatis conservavit signacula. Itaque in Virgine Christus reperit, quod suum esse vellet, quod sibi omnium Dominus assumeret. Per virum autem et mulierem caro ejecta de paradiso, per virginem juncta est Deo.

34. Quid de altera Moysi sorore Maria loquar, quae feminei dux agminis, pedes transmisit pelagi freta **(Exod. XV, 20)**? Quo munere autem venerabilis Thecla etiam leonibus fuit; ut ad pedes **1031** praedae suae stratae impastae bestiae sacrum deferrent jejunium; nec procaci oculo virginem, nec ungue violarent aspero; quoniam et ipso aspectu virginitatis violatur sanctitas.

35. Denique qua reverentia virginitatis locutus est sanctus Apostolus: *De virginibus praeceptum Domini non habeo, consilium autem do, tamquam misericordiam consecutus a Domino* **(I Cor. VII, 25)**. Praeceptum non habet, consilium habet; non enim praecipitur, quod supra legem est: sed magis dato suadetur consilio. Nec auctoritas praesumitur, sed demonstratur gratia: nec a quocumque demonstratur, sed ab eo qui misericordiam Domini meruit. Horum ergo meliora quam apostolorum consilia? Apostolus dicit: *Consilium do;* isti dissuadendum putant, ne qua studeat virginitati.

36. Cujus quantam laudem brevi versiculo propheta expresserit, vel potius Christus in propheta, debemus cognoscere. *Hortus,* inquit, *clausus soror mea Sponsa, hortus clausus, fons signatus* **(Cant. IV, 12)**. Christus hoc dicit ad Ecclesiam, quam vult esse virginem, sine macula, sine ruga. Bonus hortus virginitas, quae plurimos boni ferat fructus odoris. *Hortus clausus;* quia undique vallata est muro castitatis. *Fons signatus;* eo quod virginitas sit fons et origo pudicitiae, quae inviolata custodiat integritatis signacula: in quo fonte imago Dei luceat; quia cum munditia corporis congruit etiam puritas simplicitatis.

37. Nec potest dubitare quisquam quod Ecclesia virgo sit, quam etiam in Corinthiis despondit apostolus Paulus **(I Cor. VII, 26)**, virginem castam assignare Christo. In superiore igitur epistola dat consilium, et existimat bonum esse munus virginitatis; ut nullis instantis saeculi turbetur necessitatibus, nulla illuvie coinquinetur, nullis exagitetur procellis: in posteriore sponsor est Christo, quod virginitatem Ecclesiae in illius plebis consignare possit integritate **(II Cor. XI, 2)**.

38. Responde mihi nunc, Paule, qua ratione propter instantem necessitatem des consilium **(I Cor. VII, 26)**? Quoniam *qui sine uxore est, sollicitus,* inquit, *est quae Domini sunt, quomodo placeat Deo* **(Ibid., 32)**. Et addidit: *Et mulier innupta et virgo cogitat quae sunt Domini; ut sit sancta corpore et spiritu* **(Ibid., 34)**. Habet igitur murum suum adversus mundi hujus turbines, et ideo septo divinae munita protectionis nullis saeculi flabris inquietatur. Bonum ergo consilium; quia in consilio utilitas est, in praecepto laqueus. Consilium invitat voluntarios, praeceptum astringit invitos. Si qua ergo secuta fuerit consilium, et eam non poenituerit,

acquisivit utilitatem: si quam vero poenituerit, non habet quod accuset Apostolum; ipsa enim de infirmitate sua judicare debuit: et ideo sibi voluntatis suae rea est, cujus graviore quam ferre posset, laqueo se ac nodo ligavit.

39. Itaque tamquam bonus medicus, qui et fortibus stabilitatem virtutis conservare cupiat, et infirmis salubritatem dare, aliis dat consilium, aliis demonstrat remedium: *Qui infirmus est,* **1032** *olera manducet* **(Rom. XIV, 2)**, accipiat uxorem: qui validior est, fortiorem virtutis cibum expetat. Meritoque adjunxit: *Nam qui statuit in corde suo firmus, non habens necessitatem, potestatem autem habens suae voluntatis; et hoc judicavit in corde suo servare virginem suam, bene facit. Igitur et qui matrimonio jungit virginem suam, bene facit: et qui non jungit, melius facit. Mulier vincta est legi, quanto tempore vir ejus vivit. Quod si dormierit vir ejus, liberata est: cui vult nubat, tantum in Domino. Beatior autem erit, si sic permanserit, secundum meum consilium; puto enim, et ego Spiritum Dei habeo* **(I Cor. VII, 38 et seq.)**. Hoc est consilium Dei habere, explorare diligenter omnia, et quae meliora sunt, suadere; quae tutiora, demonstrare.

40. Providus ductor multas ostendit vias, ut qua vult unusquisque, quam sibi accommodam arbitratur, incedat; dummodo occurrat, quo possit in castris praetendere. Bona virginitatis via, sed sublimis et ardua validiores requirit. Bona etiam viduitatis, non tam difficilis, ut superior: sed confragosa et aspera cautiores exigit. Bona etiam matrimonii, plana et directa longiore circuitu ad castra sanctorum pervenit, ea plurimos recipit. Sunt ergo virginitatis praemia, sunt merita viduitatis, est etiam conjugali pudicitiae locus. Gradus singularum sunt et incrementa virtutum.

41. State igitur in corde vestro, ne quis vos subruat, ne quis possit subvertere. Docuit nos Apostolus quid sit stare, hoc est, quod Moysi dictum est: *Locus* enim *in quo tu stas, terra sancta est* **(Exod. III, 5)**; nemo enim stat, nisi qui fide stat, nisi qui fixus stat sui cordis sententia. Alibi quoque legimus: *Tu autem hic sta mecum.* Utrumque ad Moysen a Domino dictum est, et: *Ubi tu stas, terra sancta est* **(Deut. V, 31)**; et: *Hic sta mecum,* hoc est, mecum stas, si stes in Ecclesia. Ipse enim locus est sanctus, ipsa terra fecunda sanctitatis, et opima virtutum messibus.

42. Sta ergo in Ecclesia, sta ubi tibi apparui, ibi ego tecum sum. Ubi est Ecclesia, ibi firmissima statio tuae mentis est: ibi fundamentum animi tui, ubi tibi de rubo apparui. Tu rubus, ego ignis: ignis in rubo, ego in carne. Propterea ignis, ut tibi luceam, ut tuas spinas, ut tua peccata consumam, et meam tibi demonstrem gratiam.

43. Stantes ergo in corde vestro lupos fugate ab Ecclesia quaerentes praedam tollere. Non sit in vobis desidia, non sit pravum os, lingua amarior. Nolite in concilio vanitatis sedere; scriptum est enim: *Non sedi in concilio vanitatis* **(Psal. XXV, 4)**. Nolite audire detrahentes de proximis; ne dum auditis alios, provocemini; ut et ipsi derogetis proximis, et dicatur unicuique vestrum: *Sedens adversus fratrem tuum detrahebas* **(Psal. XLIX, 20)**.

44. Sedentes detrahunt, stantes autem Dominum benedicunt, quibus dicitur: *Ecce nunc benedicite Dominum, omnes servi Domini, qui statis in domo Domini* **(Psal. CXXXIII, 1)**. Qui sedet, ut de corporeo usu loquar, quasi otioso resolvitur corpore, atque **1033** intentionem mentis relaxat. Stat autem

speculator providus, explorator impiger, pervigil custos, qui praetendit in castris. Bellator quoque strenuus ante exspectatum stat in agmine, qui vult adversarii consilia praevenire.

45. Qui stat, *videat ne cadat* **(I Cor. X, 12)**. Qui stat, obtrectare nescit; otiosorum etenim fabulae sunt, quibus obtrectatio seritur, malignitas proditur. Unde ait Propheta: *Odio habui congregationem malignorum, et cum impiis non sedebo* **(Psal. XXV, 5)**. Et in trigesimo sexto psalmo, quem praeceptis refersit moralibus, in principio statim posuit: *Noli malignari inter malignantes, neque aemulatus fueris facientes iniquitatem* **(Psal. XXXVI, 1)**. Malignitas plus nocet quam malitia; quia malignitas nec puram simplicitatem habet, nec apertam malitiam: sed absconditam malevolentiam. Difficilius autem caventur occulta, quam quae sunt cognita. Unde et Salvator noster a spiritibus malignis cavendum admonet, quod nos blandarum specie voluptatum capiant, caeterarumque rerum simulatione; cum ad ambitionem, honorem, avaritiam, divitias, ad superbiam potentiae lenocinia praetendunt.

46. Itaque cum in omni actu, tum maxime in episcopi petitione abesse debet malignitas, in quo vita formatur omnium; ut placido et pacifico judicio praeferatur vir omnibus, qui eligatur ex omnibus, et qui medeatur omnibus: Etenim *mansuetus homo, cordis medicus est* **(Prov. XIV, 30)**. Cujus se medicum etiam Dominus in Evangelio locutus est, dicens: *Non opus est sanis medicus, sed iis qui male habent* **(Matth. IX, 12)**.

47. Bonus medicus, qui infirmitates nostras suscepit, sanavit aegritudines; et tamen iste, sicut est scriptum, non se honorificavit fieri summum sacerdotem: sed qui locutus est ad eum, Pater dixit: *Filius meus es tu, ego hodie genui te* **(Hebr. V, 5 et seq.)**. Sicut et alibi dicit: *Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech.* Qui quoniam typus futurus erat sacerdotum omnium, ideo carnem suscepit; *ut in diebus carnis suae preces et supplicationes Deo Patri cum magna voce et lacrymis offerret: et ex iis quae passus est, quamvis esset Filius Dei, discere videretur, obedientiam, quam nos doceret, ut nobis fieret auctor salutis* **(Ibid.)**. Denique consummatis passionibus, tamquam consummatus ipse, sanitatem dedit omnibus, peccatum tulit omnium.

48. Ideo et Aaron sacerdotem ipse elegit **(Num. XVII, 8)**, ut non humana cupiditas in eligendo sacerdote praeponderaret, sed gratia Dei, non voluntaria oblatio: nec propria assumptio, sed coelestis vocatio; ut is offerat munera pro peccatis, qui possit affici pro peccantibus: quia et ipse, inquit, gestat infirmitatem. Non sibi quis honorem debet sumere, sed vocari a Deo, sicut et Aaron; et ita Christus non exegit, sed accepit sacerdotium **(Hebr. V, 2, 3)**.

1034 49. Denique cum ab Aaron per genus ducta successio, generis magis teneret haeredes, quam justitiae consortes; propterea ad typum illius Melchisedech, quem in veteri testamento legimus, verus Melchisedech, verus rex pacis, verus rex justitiae venit; hoc enim habet nominis interpretatio, *sine patre, sine matre, sine generationis enumeratione, neque initium dierum, neque finem vitae habens* **(Hebr. VII, 2, 3)**: quod et ad Filium Dei refertur, qui matrem in illa divina generatione nescivit, patrem in hoc

virginis Mariae partu ignoravit; ex Patre solo natus ante saecula, ex Virgine sola ortus in hoc saeculo, initium dierum habere utique non potuit, qui erat in principio. Quomodo autem vitae finem haberet, qui vitae auctor omnibus est? *Ipse principium et finis omnium* **(Apoc. I, 8)**. Sed refertur et ad exemplum, ut tamquam sine patre et sine matre sacerdos esse debeat; in quo non generis nobilitas, sed morum eligatur gratia, et virtutum praerogativa.

50. Sit in eo fides, et morum maturitas: non alterum sine altero, sed utrumque in uno cum bonis operibus conveniat et factis. Unde nos apostolus Paulus eorum vult esse imitatores, qui per fidem, inquit **(Hebr. XI, 9 et seq.)**, et patientiam possident repromissiones Abrahae, qui per patientiam promissae sibi benedictionis meruit accipere et possidere gratiam. Imitatores nos sancti Aaron David propheta debere esse admonet, qui eum inter sanctos Domini ad imitandum nobis constituit, dicens: *Moyses et Aaron in sacerdotibus ejus, et Samuel inter invocantes nomen ejus* **(Psal. XCVIII, 6)**.

51. Dignus plane vir qui sequendus proponatur omnibus; nam cum dira mors propter contumaces in plebem serperet, medium se inter viventes morientesque objecit; ut mortem statueret, nec plures perirent **(Num. XVI, 48)**. Vere vir mentis et animi sacerdotalis, qui se pro Domini grege quasi pastor bonus pio objiceret affectu. Itaque infregit aculeum mortis, impetum tenuit, transitum negavit. Pietas meritum adjuvit, quia pro ipsis se obtulit, qui resistebant.

52. Discant igitur dissidentes timere Domini commotionem, sacerdotes placare. Quid? Dathan et Abiron et Core nonne propter dissensionem hiatus terrae absorbuit **(Ibid., 33)**? Nam

cum instigassent Core et Dathan et Abiron ducentos quinquaginta viros adversus Moysen et Aaron, ut separarent se ab iis, insurrexerunt illi dicentes: *Satis sit vobis quod tota Synagoga, omnes sancti, et in ipsis Dominus* **(Ibid., 3)**.

53. Unde iratus Dominus locutus est ad omnem Synagogam. Consideravit et novit Dominus qui sunt ejus **(II Tim. II, 19)**, et sanctos adduxit ad se: et quos non elegit, non adduxit ad se. Et jussit Dominus, ut eligerent sibi arulas, et incensum ponerent Core et omnes, qui cum eo insurrexerant adversum Moysen et Aaron sacerdotes Domini; ut qui electus esset a Domino, ipse **1035** sanctus confirmaretur inter levitas Domini.

54. Et dixit Moyses ad Core: *Audite me, filii Levi, numquid hoc pusillum est vobis, quod separavit vos Deus a synagoga Israel, et adduxit vos ad se, ut ministraretis ministeria Tabernaculi Domini* **(Num. XVI, 9 et seq.)**? Et infra: Quaeritis sacerdotio fungi, sic tu et omnis synagoga tua congregata ad Deum? Et Aaron quid est, quia murmuratis de eo?

55. Consideratis igitur, quae offensionis causae exstiterint, quod sacerdotio fungi indigni vellent, et propterea dissiderent, quod immurmurarent improbantes in sacerdotis sui electione judicium Dei: propterea totum populum metus ingens corripuit, poenae terror involvit universos. Obsecrantibus tamen omnibus, ne paucorum insolentia omnes perirent, designantur sceleris rei, et a totius populi corpore ducenti quinquaginta cum auctoribus suis separantur viri, immugiens terra in medio plebis scinditur, aperitur in profundum sinus,

abripiuntur noxii, et ita ab omnibus mundi hujus ablegantur elementis; ut nec aerem haustu, nec coelum visu, nec mare tactu, nec terram contaminarent sepulcro.

56. Cessavit poena, non cessavit malitia: ex hoc ipso immurmuratio exorta populi, quod per sacerdotes perisset populus. Qua indignatione Dominus perdidisset omnes, nisi Moysi et Aaron primo precibus inflexus, post etiam objectu sacerdotis sui Aaron maluisset ingratos majore veniae pudore donare iis, quorum abnuebant gratiam.

57. Ipsa prophetissa Maria, quae cum fratribus pede transmeaverat freta maris, quia Aethiopissae mysterium adhuc nesciens, immurmuraverat adversus fratrem Moysen, leprae maculis inhorruit; ut vix tanto esset absoluta contagio; nisi Moyses rogasset **(Num. XII, 10 et seq.)**. Quamvis ad typum Synagogae illa refertur admurmuratio, quae Aethiopissae istius, id est, Ecclesiae ex gentibus sacramentum ignorans; quoditiano immurmurat convicio, et invidet ei plebi, cujus fide etiam ipsa exuetur a perfidiae suae lepra, secundum quod legimus, quia *caecitas ex parte in Israel contigit, donec plenitudo gentium intraret, et sic omnis Israel salvus fieret* **(Rom. XI, 25)**.

58. Et ut advertamus quia in sacerdotibus divina magis quam humana operatur gratia, una ex multis, quas Moyses per Tribus acceperat et recondiderat virga Aaron floruit: atque ita divini judicii munus spectandum in sacerdote populus advertit, ac destitit parem sibi humano judicio vindicare gratiam, qui ante parem sibi praerogativam competere arbitrabatur. Virga autem illa quid aliud ostendit, nisi quod numquam sacerdotalis marcescat gratia, et in summa

humilitate habeat in suo munere commissae sibi florem potestatis, vel quia id quoque ad mysterium refertur? Nec otiose prope exitum vitae Aaron sacerdotis hoc factum putamus. Declarari videtur populus senior, sacerdotalis longaevae infidelitatis vetustate cariosus, quod ultimis temporibus imitatione Ecclesiae **1036** reformatus in studia fidei et devotionis, emortuum jam tot saeculis rediviva gratia florem remittat.

59. Quid autem illud significat, quod post defunctum Aaron non universo populo, sed soli Moysi qui est in sacerdotibus Domini, imperavit Deus ut exuviis Aaron sacerdotis filium ejus indueret Eleazarum **(Num. XX, 26)**; nisi ut cognosceremus quod sacerdos sacerdotem consecrare debeat, et ipse eum induere vestimentis, hoc est, virtutibus sacerdotalibus: ac tunc si nihil ei deesse indumentorum adverterit sacerdotalium, et apte quadrare omnia, sacris eum adhibeat altaribus? Supplicaturus enim pro populo, eligi a Domino, et probari debet a sacerdotibus; ne quid sit, quod in ipso graviter offendat, cujus officium est pro aliorum offensa intervenire. Neque enim mediocris virtus sacerdotalis est, cui cavendum non solum ne gravioribus flagitiis sit affinis, sed ne minimis quidem; ut sit promptus ad misericordiam, promissum non remordeat, lapsum revocet, compatiatur dolori, mansuetudinem teneat, pietatem diligat, iram repellat vel decoquat: sit quidam lituus plebis excitandae ad devotionem, mirificandae ad tranquillitatem.

60. Vetus dictum est: Assuesce unus esse; ut vita tua quamdam picturam exprimat, eamdem servans semper imaginem, quam acceperit. Quomodo potest unus esse, qui nunc iracundia inflammatur, nunc indignatione gravi

exaestuat, nunc vultu excandescit, nunc pallore immutatur, per momenta varius et discolor? Sed esto, sit naturae irasci, aut plerumque causae; hominis est tamen temperare iracundiam, non leonino raptari furore, ut non norit mansuescere, clamores non serere, nec acerbare familiare jurgium; scriptum est enim: *Vir iracundus effodit peccatum* **(Prov. XV, 18)**. Non est unus duplici corde, non est unus qui se cohibere nescit in iracundia, de quo pulchre David ait: *Irascimini, et nolite peccare* **(Psal. IV, 5)**. Non iram imperat, sed indulget naturae: quam homo praevenire non potest, mitigare potest. Ergo etsi irascimur, affectus noster motum recipiat secundum naturam, non peccatum praeter naturam. Quis enim ferat, si ipse se gubernare nequeat, qui alios gubernandos receperit?

61. Ideoque Apostolus formam dedit, quia et episcopum esse oportet irreprehensibilem **(I Tim. III, 2)**; et alibi ait: *Oportet enim episcopum sine crimine esse, sicut Dei dispensatorem, non superbum, non iracundum, non vinolentum, non percussorem, non turpis lucri cupidum* **(Tit. I, 7 et seq.)**. Nam quomodo conveniunt sibi dispensantis misericordia, et cupientis avaritia?

62. Haec posui, quae cavenda acceperim: virtutum autem magister Apostolus est, qui cum patientia redarguendos doceat contradicentes, qui *unius uxoris virum* **(Ibid.)** praecipiat esse, non quo exsortem excludat conjugii (nam hoc supra legem praecepti est), sed ut conjugali castimonia servet ablutionis suae gratiam: neque iterum **1037** ut filios in sacerdotio creare Apostolica invitetur auctoritate; habentem enim dixit filios, non facientem neque conjugium iterare.

63. Quod ideo non praetermisi, quia plerique ita argumentantur unius uxoris virum dici post baptismum habitae; eo quod baptismo vitium sit ablutum, quo afferebatur impedimentum. Et vitia quidem atque peccata diluuntur omnia; ut si quis contaminaverit suum corpus cum plurimis, quas nulla conjugii lege sociaverit, remittantur ei omnia: sed conjugia non resolvuntur, si quis iteraverit; culpa enim lavacro, non lex solvitur: nulla enim culpa conjugii; sed lex est. Quod legis et igitur non remittitur, quasi culpa: sed tenetur, quasi lex. Ideo et Apostolus legem posuit, dicens: Si quis sine crimine est, unius uxoris vir **(Dist. 26, cap. Qui sine)**. Ergo qui sine crimine est, unius uxoris vir, tenetur ad legem sacerdotii suscipiendi: qui autem iteraverit conjugium, culpam quidem non habet coinquinati, sed praerogativa exuitur sacerdotis.

64. Diximus quid legis sit, dicamus etiam quid rationis. Sed prius cognoscamus non solum hoc Apostolum de episcopo et presbytero statuisse, sed etiam Patres in concilio Nicaeni tractatus addidisse, neque clericum quemquam debere esse, qui secunda conjugia sortitus sit. Quomodo enim potest consolari viduam, honorare, cohortari ad custodiendam viduitatem, servandam marito fidem, quam ipse priori conjugio non reservaverit? Aut quid interesset inter populum et sacerdotem, si iisdem astringerentur legibus? Debet praeponderare vita sacerdotis, sicut praeponderat gratia; nam qui alios praeceptis suis ligat, debet ipse legitima praecepta in se custodire.

65. Quam resistebam ne ordinarer! Postremo cum cogerer, saltem ordinatio protelaretur! Sed non valuit praescriptio, praevaluit impressio. Tamen ordinationem meam

occidentales episcopi judicio, orientales etiam exemplo probarunt. Et tamen neophytus **(Dist. 61, cap. Neophytus)** prohibetur **1038** ordinari, ne extollatur superbia. Si dilatio ordinationi defuit, vis cogentis est; si non deest humilitas competens sacerdotio, ubi causa non haeret, vitium non imputatur.

66. Quod si in aliis Ecclesiis tanta suppetit ordinandi sacerdotis consideratio, quanta cura expetitur in Vercellensi Ecclesia, ubi duo pariter exigi videntur ab episcopo, monasterii continentia, et disciplina Ecclesiae? Haec enim primus in occidentis partibus diversa inter se Eusebius sanctae memoriae conjunxit; ut et in civitate positus instituta nonachorum teneret, et Ecclesiam regeret jejunii sobrietate. Multum enim adjumenti accedit ad sacerdotis gratiam, si ad studium abstinentiae, et ad normam integritatis juventutem astringat, et versantes intra urbem abdicet usu urbis et conversatione.

67. Hinc illi processerunt viri, Elias, Elisaeus, Joannes, Elisabeth, qui pelliceis tunicis et caprinis exuviis induti, inopes atque egentes, angustiis et doloribus afflicti, in solitudinibus errabant, inter alta et condensa montium, invia rupium, speluncarum horrida, fovearum vadosa, quorum conversatione dignus orbis terrarum non erat. Hinc illi Daniel, Ananias, Azarias, Misael, qui in aula regia pascebantur, jejunio alebantur tamquam in desertis, cibo aspero, potuque obvio. Meritoque regii servuli regnis praevaluerunt, et captivitatem decusso jugo contempserunt, potestates subegerunt, elementa vicerunt, naturam ignis exstinxerunt, hebetarunt flammas, obtuderunt aciem gladii, strinxerunt leonum ora; et ubi infirmiores fieri aestimabantur, ibi fortiores

reperiebantur: non refugiebant ludibria humana, quia coelestia sperabant praemia: non horrebant tenebras carceris, quibus aeterni luminis gratia refulgebat.

68. Hos secutus Eusebius sanctus exivit de terra sua, et de cognatione sua, et domestico otio peregrinationem praetulit. Pro fide quoque **1039** exsilii dura praeoptavit atque elegit, conjuncto sibi sanctae memoriae Dionysio, qui posthabuit imperatoris amicitiam exsilio voluntario. Itaque memorabiles viri circumdati armis, vallati exercitu, cum raperentur de Ecclesia majore, triumphabant de imperio: quia contumelia terrestri mercabantur mentis fortitudinem, regni potentiam, quibus militaris manus armorum strepitus extorquere non potuit fidem, subegerunt bestialis animi feritatem, quae nocere sanctis nequivit. Ira enim regis, ira leonis, ut in Proverbiis habes **(Prov. XIX, 12)**.

69. Confessus est victum se esse, qui rogabat ut mutarent sententiam: sed illi validiorem calamum suum ferreis gladiis arbitrabantur. Denique vulnerata est perfidia, ut occideret, non est vulnerata sanctorum fides: non desiderarunt patrium sepulcrum, quibus reservabatur coeleste domicilium. Erraverunt toto orbe, ut nihil habentes, et possidentes omnia **(II Cor. VI, 10)**. Quocumque missi essent, locus deliciarum putabatur; neque enim illis quidquam deerat, quibus fides locuples abundabat. Denique locupletabant alios, ipsi inopes ad sumptum opimi ad gratiam. Tentabantur, sed non mortificabantur, in jejuniis, in laboribus, in custodiis, in vigiliis. Evaserunt de infirmitate fortes **(Hebr. XI, 34)**. Non exspectabant deliciarum illecebras, quos saginabat fames: non adurebat eos torrida aestas, quibus refrigerabat aeternae spes gratiae: non frangebant glacialis plagae frigida, quibus

ferventi spiritu vernabat devotio: non verebantur vincula hominum, quos Jesus solverat: non desiderabant redimi a morte, qui praesumebant a Christo resuscitari.

70. Denique sanctus Dionysius exegit votis, ut in exsilio vitam poneret; ne regressus confusa institutis seu usu infidelium studia plebis aut cleri inveniret: meruitque hanc gratiam; ut pacem Domini tranquillo affectu secum referret. Itaque ut Eusebius sanctus prior levavit vexillum confessionis; ita beatus Dionysius in exsilii locis priori martyribus titulo vitam exhalavit.

71. Haec igitur patientia in sancto Eusebio monasterii coaluit usu, et durioris observationis consuetudine hausit laborum tolerantiam. Namque haec duo in attentiore christianorum devotione praestantiora esse quis ambigat, clericorum officia, et monachorum instituta? Ista ad commoditatem et moralitatem disciplina, illa ad abstinentiam assuefacta atque patientiam: haec velut in quodam theatro, illa in secreto: spectatur ista, illa absconditur. Ideo **1040** bonus athleta ait: *Spectaculum facti sumus huic mundo et angelis* **(I Cor. IV, 9)**. Dignus sane qui spectaretur ab angelis, cum luctaretur, ut ad Christi bravium perveniret; cum certaret, ut in terris vitam angelorum institueret, in coelo nequitiam angelorum refelleret: colluctabatur enim nequitiis spiritalibus. Merito mundus eum spectabat, ut mundus imitaretur.

72. Haec ergo vita in stadio, illa in spelunca: haec adversus confusionem saeculi, illa adversus carnis appetentiam: haec subjiciens, illa refugiens corporis voluptates: haec gratior, illa tutior: haec se ipsam regens, illa semet ipsam coercens: utraque tamen se abnegans, ut fiat Christi; quia perfectis

dictum est: *Qui vult post me venire, abneget se ipsum sibi, et tollat crucem suam, et sequatur me* **(Matth. XVI, 25)**. Sequitur ergo Christum, qui potest dicere: *Vivo autem jam non ego, vivit vero in me Christus* **(Gal. II, 20)**.

73. Negabat se Paulus, cum sciens quia vincula et tribulationes eum manerent in Hierusalem, voluntarius se offerret periculis, dicens: *Nec facio animam meam chariorem mihi, dummodo consummem cursum meum, et ministerium verbi, quod accepi a Domino Jesu* **(Act. XX, 24 et seq.)**. Denique circumstantibus plurimis, plorantibus et obsecrantibus, non reflexit animum: ita fides prompta dura sui censor est!

74. Haec ergo dimicat, illa se removet: haec illecebras vincit, illa refugit: huic mundus triumphatur, illi exsulat: huic mundus crucifigitur **(Gal. VI, 14)**, vel ipsa mundo, illi ignoratur: huic plura tentamenta, et ideo major victoria; illi infrequentior lapsus, facilior custodia.

75. Denique ipse Elias, ut confirmaretur verbum oris ejus, missus est a Domino, ut se ad torrentem absconderet Chorath **(III Reg. XVII, 3)**. Minabatur Achab, minabatur Jezabel, timuit Elias et exsurrexit, et iterum in virtute escae intelligibilis quadraginta diebus ambulavit, et quadraginta noctibus usque ad montem Dei Choreb, et introivit in speluncam, et requievit ibi; et sic postea missus est, ut ungeret reges **(III Reg. XIX, 8, 9)**. Duratus igitur ad patientiam est solitudinum incolatu, et tamquam pastus ad virtutis adipalem agresti alimento processit fortior.

76. Joannes quoque in deserto adolevit, et Dominum baptizavit **(Luc. III, 2, 19)**; et constantiam illic prius exercuit, ut postea regem increparet.

77. Et quia de sancti Eliae habitatione deserti nomina locorum non otiosa quasi feriati praeterivimus, quid significent repetendum videtur. Missus est Elias ad torrentem Chorath, ibi eum corvi alebant, mane panem afferebant, **1041** ad vesperam carnes. Non immerito mane panis afferebatur; quia confirmat cor hominis **(Psal. CIII, 15)**. Quo enim cibo nisi mystico aleretur propheta? Ad vesperam caro ministrabatur. Intellige quae legis, quia Chorath intellectus est; Choreb omne cor, vel quasi cor dicitur, Bersabee quoque puteus septimi, aut juramenti Latina interpretatio est.

78. Primum Elias in Bersabee concessit ad sanctae legis mysteria, divinique juris sacramenta: postea ad torrentem mittitur, ad illum fluminis impetum, qui laetificat civitatem Dei **(Psal. XLV, 5)**. Utrumque advertis unius auctoris Testamentum: vetus Scriptura quasi puteus profunda atque obscurior, unde cum labore haurias: non plena; quia adhuc qui impleret eam, non venerat. Denique postea ait: *Non veni Legem solvere, sed implere* **(Matth. V, 17)**. Ideo ad fluvium transire sanctus a Domino jubetur **(III Reg. XVII, 3)**; quoniam qui de novo Testamento biberit, non solum flumen est, sed etiam flumina de ventre ejus fluent aquae vivae **(Joan. VII, 38)**, flumina intellectus, flumina cogitationis, flumina spiritalia: quae tamen perfidiae aruerunt tempore, ne sacrilegi biberent, potarent perfidi.

79. Ibi prophetam Domini agnoscebant corvi, quem non agnoscebant Judaei. Pascebant corvi, quem genus regale illud

et nobile persequebatur. Quae est Jezabel, quae persequebatur **(III Reg. XVII, 6)**, nisi Synagoga, vane fluens, vane abundans Scripturis, quas neque custodit, neque intelligit? Qui corvi pascebant, nisi quorum pulli eum invocant, quorum jumentis dat escam, ut legimus, *pullis corvorum invocantibus eum* **(Psal. CXLVI, 9)**? Sciebant illi corvi, quem pascerent: qui juxta intellectum erant, et ad illum cognitionis sacrae fluvium escam vehebant.

80. Pascit prophetam, qui intelligit, qui custodit quae scripta sunt. Dat ei succum fides nostra, dat ei alimentum noster profectus: mentes ille nostras sensusque pascitur, in nostro sermo ejus intellectu epulatur. Damus ei mane panem, qui in lumine Evangelii positi, conferimus ei nostri firmamenta cordis. His alitur, his viget, his jejunantium replet ora, quibus Judaeorum perfidia nullum fidei cibum subministrabat. Jejunus est illic omnis sermo propheticus, cujus adipem interiorem non vident, exesus et tenuis, qui impinguare eorum fauces non potest.

81. Fortasse ideo deferebant ad vesperam carnes, quasi fortiores cibos, quos infirmi ingenio Corinthii non poterant sumere; et ideo lacte potabantur Apostolico **(I Cor. III, 2)**. Esca ergo fortior ad vesperam mundi hujus deferebatur, mane panis. Et ideo quia Dominus hanc ministrari mandavit **1042** alimoniam, bene illud propheticum dici ei hoc loco convenit: *Exitu matutino et vespere delectabis;* et infra: *Parasti cibum illorum; quia ita est praeparatio ejus* **(Psal. LXIV, 9, 10)**.

82. Sed satis de magistro dictum puto, nunc discipulorum vitam persequamur, qui in illam se laudem induerunt, hymnis

dies ac noctes personant. Haec nempe angelorum militia est semper esse in Dei laudibus, orationibus conciliare crebris, atque exorare Dominum: student lectioni, vel operibus continuis mentem occupant, separati a coetu mulierum, sibi ipsi invicem tutam praebent custodiam. Qualis haec vita, in qua nihil sit quod timeas, et quod imiteris plurimum adest? Jejunii labor compensatur mentis placiditate, levatur usu, sustentatur otio, aut fallitur negotio: non oneratur mundi sollicitudine, non occupatur alienis molestiis, non urgetur urbanis discursibus.

83. Huic vel servando, vel edocendo muneri advertitis qualis adhibendus magister sit, quem reperire possumus, si vestra unanimitas aspiret, si vos donetis invicem vobis **(Ephes. IV, 32)**, si quis ab altero se laesum putat. Non enim haec sola est forma justitiae, ut non laedas eum, qui te non laeserit; sed etiam illa, ut etiam ei remittas, qui te laeserit. Laedimur plerumque fraude alterius, dolo proximi: numquid hoc virtutis putamus, ut dolum dolo ulciscamur, fraudem referamus fraudibus? Etenim si justitia virtus est, crimine debet vacare, nec improbitatem improbitate refellere. Quae enim virtus haec a te fieri, quod in altero ipse punias? Contagio ista improbitatis non ultio est: nihil autem interest cui malefacias, utrum justo, an injusto, cum te malefacere non oporteat. Neque distat quomodo malignus sis, utrum vindicandi studio, an voto nocendi; cum malignitas in utroque genere non careat reprehensione. Nam malignum esse ab injusto nihil distat; ideoque tibi dictum est: *Noli malignus esse inter malignantes, neque aemulatus fueris facientes iniquitatem* **(Psal. XXXVI, 1)**; et supra idem ait: *Odio habui congregationem*

malignantium **(Psal. XXV, 5)**. Omnes utique complexus est, nullum excepit: malignitatem tenuit, non causam interrogavit.

84. Quae autem melior forma quam justitiae divinae? Dicit enim Dei Filius: *Diligite inimicos vestros* **(Matth. V, 44)**. Et iterum dicit: *Orate pro persequentibus et calumniantibus vos*. Eousque perfectis studium adimit ultionis, ut laedentium charitatem imperet. Et quoniam in veteri Scriptura dixerat: *Mihi vindictam, et ego retribuam* **(Deut. XXXII, 35)**, in Evangelio ait orandum pro iis qui laeserint; ne in eos vindicet, qui vindicandum promisit: vult enim ex tua dimittere voluntate, in quo **1043** ex sua convenitur promissione. Quod si vindictam requiris, habes quia injustus amplius suis punitur opinionibus, quam judiciariis severitatibus.

85. Et quoniam nemo potest esse sine aliquibus adversis, id agamus, ne nobis nostro vitio adversa accidant. Nemo enim gravius alieno condemnatur judicio, quam insipiens suo, qui sibi auctor est malorum. Unde molesta et plena contentionis declinemus negotia, quae neque fructum habent, et impedimentum afferunt. Quamquam id agere debemus, ne nos arbitrii nostri poeniteat, aut facti: prudentis est enim prospicere, ne frequenter eum poeniteat sui; numquam enim poenitere solius est Dei. Quis vero justitiae fructus, nisi mentis tranquillitas? Aut quid est juste vivere, nisi cum tranquillitate vivere? Qualis forma fuerit domini, talis totius domus est status. Quod si domui quaeruntur ista, quanto magis in Ecclesia, *ubi et dives et pauper, servus et liber, Graecus et Scytha, honoratus et plebeius, omnes in Christo unum sumus* **(Coloss. III, 11)**?

86. Nemo praesumat, quia dives est, plus sibi deferendum **(Prov. XVII, 5)**. Ille est dives in Ecclesia, qui fide dives est; fideli enim totus mundus divitiarum est. Quid mirum si mundum fidelis possidet, qui possidet Christi haereditatem, quae pretiosior est mundo? *Sanguine pretioso redempti estis* **(I Petr. I, 19)**. omnibus utique non solis pecuniosis dictum est. Sed si vultis divites esse, sequimi dicentem: *Sancti in omni conversatione estote* **(Ibid., 15)**. Non solis divitibus dicit, sed omnibus; quia sine discrimine personarum judicat, ut bonus testis ejus Apostolus dicit: Et ideo non in remissione, non in fastidio, non in exaltatione cordis: sed *in timore,* inquit, *hoc incolatus vestri tempore conversamini* **(Ibid., 17)**. Tempus accepistis hac in terra, non perpetuitatem: ipsi tempore utamini, qui sciatis vos migraturos.

87. Nolite in divitiis confidere; quia omnia illa hic relinquntur, sola vos comitabitur fides. Erit sane etiam justitia comes, si fides praevia sit. Quid vos palpant divitiae? *Non auro vel argento,* non possessionibus, non sericis vestibus, *de vana vestra conversatione redempti estis: sed pretioso sanguine Christi Jesu* **(Ibid., 18, 19)**. Ille ergo dives est, qui fuerit haeres Dei, Christi cohaeres. Noli pauperem contemnere, ille te divitem fecit. Noli egentem fastidire: *Iste pauper clamavit, et Dominus exaudivit eum* **(Psal. XXXIII, 6)**. Noli inopem refutare: et Christus pauper factus est, cum dives esset: sed propter te pauper factus est; ut te inopia sua divitem faceret. Noli quasi dives te attollere: sine pecunia misit apostolos suos.

88. Denique primus eorum dixit: *Argentum et aurum non habeo* **(Act. III, 6)**. Gloriatur in paupertate, quasi refugiat contaminationem. *Argentum,* inquit, *et aurum non*

habeo: non, aurum et argentum. Nescit ordinem, qui nescit usum. *Argentum et aurum non habeo,* sed fidem habeo. Satis dives sum **1044** in nomine Jesu, quod super omne nomen est **(Philip. II, 9)**. Argentum non habeo, sed nec requiro; aurum non habeo, sed nec desidero: sed habeo quod vos divites non habetis, habeo quod pluris esse etiam vos arbitremini, et dono pauperibus; ut in nomine Jesu dicam: *Convalescite, manus remissae, et genua dissoluta* **(Esai. XXXV, 3)**.

89. Sed si vultis divites esse, estote pauperes. Tunc eritis per omnia divites, si fueritis pauperes spiritu: Non census divitem, sed animus facit **(Matth. V, 3)**.

90. Sunt qui se humiliant in multis divitiis, et recte, ac prudenter; satis enim dives omnibus naturae lex est, cui cito invenias, quod abundet: cupiditatibus autem omnis divitiarum abundantia inopia est. Denique nemo pauper nascitur, sed fit. Non ergo naturae paupertas, sed opinionis est; ideoque cito invenitur dives naturae, difficile cupiditati. Etenim quo plus unusquisque acquisierit, plus sitit, et quasi quadam inardescit ebrietate cupiditatum suarum.

91. Quid quasi necessarium quaeritis cumulum divitiarum? Nihil tam necessarium, quam cognoscere quid non sit necessarium. Quid in carnem retorquetis excusationem? Non corporis venter insatiabilem, sed mentis avaritia facit. Numquid caro spem futuri abstulit? Numquid caro spiritalis gratiae suavitatem ademit? Numquid caro fidem im pedivit? Numquid caro aliquid tamquam furiosis dominis, vanis opinionibus adjudicavit? Plus amat caro moderatam

frugalitatem, qua exuitur onere, induitur salubritate; quia sollicitudinem deponit, assumit tranquillitatem.

92. Sed nec ipsae divitiae vituperabiles. Denique *redemptio animae viri, divitiae ejus* **(Prov. XIII, 8)**; quoniam qui pauperi donat redimit animam suam. Est ergo et his materialibus divitiis virtuti locus. Quasi gubernatores estis in magno mari. Si quis bene gubernat suum navigium, cito transit fretum, ut perveniat ad portum: qui autem nescit regere suum censum, onere suo mergitur. Ideo scriptum est: *Possessio divitum civitas firmissima* **(Prov. X, 15)**.

93. Quae est ista, nisi Hierusalem, quae in coelo est, in qua regnum est Dei? Bona haec possessio, quae fructus perpetuos facit. Bona possessio, quae non hic relinquitur, sed illic possidetur. In hac possessione qui fuerit, dicit: *Portio mea Dominus* **(Psal. CXVIII, 94)**. Non dicit: Portio mea ab illis usque ad illos porrecta et diffusa terminos. Non dicit: Portio mea inter illos vicinos, nisi forte inter apostolos, inter prophetas, inter sanctos Domini; haec est enim justo portio. Non dicit: Portio mea in pratis, non in silvis, non in campis; nisi forte in campis silvae, in quibus invenitur Ecclesia, de qua scriptum est: *Invenimus eam in campis silvae* **(Psal. CXXXI, 6)**. Non dicit: Portio mea greges equorum: *Mendax* enim *equus ad salutem* **(Psal. XXXII, 17)**. Non dicit: Portio mea armenta boum, **1045** asini, oves; nisi forte inter illa se numerat armenta, quae agnoscunt possessorem suum: et in illa asina vult consortium habere, quae non refugit praesepe Christi **(Esai. I, 3)**: et illa ovis sibi portio est, quae ad immolandum ducta est, et ille *Agnus coram tondente sine voce, qui non aperuit os suum* **(Esai. LIII, 7)**; cujus in humilitate judicium exaltatum est. Bene ait: *Coram*

tondente, quia superflua, non propria in illa deposuit cruce: qui corpus exuit, non divinitatem amisit.

94. Non quicumque ergo dicit: *Portio mea Dominus.* Non avarus dicit; quia venit avaritia, et dicit: Mea portio es, ego te subditum habui, mihi servisti, mihi te in illo auro vendidisti, mihi te in illa possessione adjudicasti. Non dicit luxuriosus: Portio mea Christus; quia venit luxuria, et dicit: Mea portio es, ego te in illo mihi mancipavi convivio, illis te cepi epularum retibus, ego te addictum teneo gulae tuae chirographo. An ignoras quia charius fuit mensae tuae quam vitae pretium? Tuo te judicio revinco: nega, si potes, sed negare non potes. Denique nihil ad vitam reservasti, totum ad mensam expendisti. Non potest dicere adulter: *Portio mea Dominus;* quia venit libido, et dicit: Ego sum tibi portio, mihi te in illius adolescentulae addixisti amore, in illius nocte meretricis in meas leges, in mea jura migrasti. Non dicit proditor: Portio mea Christus; quia statim irruit in eum nequitia mali, et dicit: Fallit te, Domine Jesu, meus est iste.

95. Habemus exemplum **(Joan. XIII, 2)**, quia cum Judas panem a Christo accepisset, immisit se in cor ejus diabolus, quasi possessionem suam vindicans, quasi portionis suae jus retinens, quasi dicens: Non est tuus iste, sed meus: meus certe minister, tuus proditor; meus plane iste est. Denique tecum recumbit, et mihi servit: tecum epulatur, et mecum pascitur: a te panem accepit, a me pecuniam: tecum bibit, et mihi tuum sanguinem vendidit. Quam vera diceret, probavit. Denique Christus recessit ab eo, ipse quoque Judas reliquit Jesum, secutus diabolum.

96. Quam multos dominos habet, qui unum refugerit! Sed nos non refugiamus. Quis refugiat eum quem sequuntur alligati vinculis, sed vinculis voluntariis, quae solvunt, non alligant, quibus vincti vinculis gloriantur dicentes: *Paulus vinctus Jesu Christi, et Timotheus* **(Philem., 1)**. Gloriosius ab hoc stringimur, quam aliis absolvimur et relaxamur. Quis igitur fugiat pacem? quis fugiat salutem? quis fugiat misericordiam? quis fugiat redemptionem?

97. Videtis, filii, quales evaserint, qui haec secuti sunt, quomodo operentur defuncti? Quarum virtutum laudem miramur, earum studeamus adipisci industriam: et quas praedicamus **1046** in aliis, eas in nobis taciti recognoscamus. Nihil molliculum, nihil infractum ad laudem pervenit: *Regnum coelorum cogitur, et cogentes diripiunt illud* **(Matth. XI, 12)**. Festinantes patres agnum manducabant. Festina est fides, alacris devotio, spes impigra: contradictiones animi non amat, sed traductionem ab infructuoso otio ad fructum laborum. Quid in crastinum differs? Potes et hodiernum diem lucrari; cavendum est enim ne et illum non teneas: et hunc amittas. Non exiguum detrimentum est vel horae unius: et una hora totius vitae portio est.

98. Sunt juvenes, qui cito volunt ad senectutem pervenire; ne subjaceant diutius seniorum arbitrio: sunt etiam senes, qui velint, si possint, ad juventutem redire. Quorum studium neutrum probo; quia juvenes fastidiosi praesentium, quasi ingrati mutationem vivendi requirunt, senes dilationem; cum possit et juventus senescere moribus, et senectus virere operibus. Neque enim emendationem morum magis aetas affert, quam disciplina. Quanto ergo magis nos oportet spem

attollere ad regnum Dei, ubi vitae novitas, ubi gratiae erit, non aetatis commutatio?

99. Non otio, non somno merces paratur. Nullum opus dormientis est, nullus fructus otii: immo magis dispendium. Otiosus Esau amisit primatus benedictionis; quia maluit cibum accipere, quam quaerere **(Gen. XXVII, 35)**. Laboriosus Jacob apud utrumque parentem invenit gratiam.

100. Et tamen cum superior esset Jacob virtute et gratia, cessit fratris indignationi, qui sibi praelatum fratrem juniorem dolebat. Ideo scriptum est: *Date locum irae* **(Rom. XII, 19)**; ne alterius indignatio te quoque in peccatum trahat, dum vis resistere, dum vis vindicari. Potes et ab illo et a te removere culpam, si cedendum putes. Imitare patriarcham, qui de consilio matris longinqua petiit **(Gen. XXVII, 43)**. Et cujus matris? Rebeccae utique, hoc est, patientiae. Cujus enim nisi patientiae hoc consilium esse poterat? Amabat mater filium; maluit enim sibi eum exsulare quam Deo. Et ideo quia bona mater, utrique detulit, juniori tamen filio benedictionem, quam conservare poterat, dedit; non enim filium filio, sed impigrum otioso praetulit, fidelem infido. Sed etiam filio ipsi seniori non parum contulit amandando minorem filium, ne parricidium faceret.

101. Itaque quoniam ob pietatem non propter improbitatem exsulabat a parentibus, loquebatur cum Deo, augebatur censu, liberis, gratia. Neque istis elatus est, cum fratri occurreret: sed humiliatus adoravit, non utique illum immitem, illum furibundum, illum degenerem; sed eum quem in fratre considerabat. **1047** Ideoque adoravit septies, numero scilicet remissionis; quia non hominem adorabat, sed eum, quem in

carne hominis esse venturum praevidebat spiritu, ut tolleret peccata mundi **(Joan. I, 29)**. Quod tibi ex Petri responsione aperitur mysterium, dicente eo: *Si peccaverit in me frater meus, quoties remittam ei? Usque septies* **(Matth. XVIII, 21)**? Vides quoniam peccatorum remissio, typus est illius magni sabbati, illius quietis perpetuae gratiae; et ideo contemplatione donatur.

102. Sed quid sibi vult quod et uxores, et filios, et omnes disposuit suos, et praecepit ut et ipsi adorarent super terram **(Gen. XXXIII, 6)**? Non utique ut elementum, quod plerumque repletur sanguine, in quo officina est scelerum, aut vastis plerumque horret cautibus, aut praeruptis rupibus, aut sterili et jejuno solo: sed ut carnem praesidio nobis futuram. Et fortasse hoc illud est mysterium, quod te docuit Dominus dicens: *Non solum septies, sed etiam septuagies septies* **(Matth. XVIII, 22)**.

103. Et vos igitur donate injurias vestras, ut sitis filii Jacob **(Coloss. III, 13)**. Nolite exasperari sicut Esau. Imitamini sanctum David, qui tamquam bonus magister reliquit nobis quod imitaremur, dicens: *Pro eo ut diligerent me, detrahebant mihi: ego autem orabam* **(Psal. CVIII, 4)**; et cum malediceretur, orabat. Bonum scutum oratio, qua contumelia excluditur, maledictum repellitur, et in ipsos qui maledixerint, frequenter retorquetur; ut suo telo vulnerentur: *Maledicent,* inquit, *et tu benedices* **(Ibid., 28)**. Ambienda hominum maledictio, quae acquirit Dominicam benedictionem.

104. Quod superest, charissimi, considerate quia Jesus extra portam passus est **(Heb. XIII, 12)**, et vos egredimini de hac

terrena civitate; quia civitas vestra superior est Hierusalem. Ibi conversamini, ut dicatis: *Nostra autem conversatio in coelis est* **(Philip. III, 20)**. Ideo Jesus exivit de civitate, ut vos exeuntes de hoc mundo, supra mundum sitis. Moyses solus qui Deum videbat, extra castra habebat tabernaculum, quando loquebatur cum Deo **(Exod. XXXIII, 7 et seq.)**: et hostiarum, quae pro peccato fiebant, sanguis quidem altaribus inferebatur **(Exod. XXIX, 12, 13)**, corpora autem extra castra, comburebantur; quia nemo intra mundi hujus vitia positus peccatum deponit, nec sanguis ejus acceptus est Deo, nisi de corporis hujus exeat inquinamento.

105. Hospitalitatem diligite, per quam sanctus Abraham invenit gratiam **(Gen. XVIII, 3 et seq.)**, Christum hospitio suscepit, filium Sara meruit effeta jam senectute: Lot quoque Sodomitani excidii evasit ignem **(Gen. XIX, 2 et seq.)**. Et tu potes suscipere angelos, si advenientibus hospitium tuum offeras. Quid de Rahab dicam, quae hoc munere invenit salutem **(Josue II, 1 et seq.)**?

106. Compatimini iis qui alligati tenentur vinculis, tamquam simul alligati. Consolamini in luctu positos: *Melius est enim ire in domum luctus, quam in domum gaudii* **(Eccl. VII, 3)**. Illic officii meritum boni, hic vitium lapsus refertur. Postremo illinc mercedem sperans, hic recepisti. Sentite **1048** de laborantibus tamquam simul laborantes.

107. Mulier viro deferat, non serviat. regendam se praebeat, non coercendam. Indigna est conjugio, quae digna est jurgio. Vir quoque uxorem tamquam gubernator dirigat, tamquam consortem vitae honoret, participet ut cohaeredem gratiae.

108. Matres, ablactate filios, diligite eos: sed orate pro iis ut longaevi super terram sint, non in terra, sed super terram; nihil enim longaevum in hac terra; et quod est diu, breve est et magis lubricum. Monete eos ut magis crucem Domini tollant, quam hanc vitam diligant.

109. Maria mater Domini ante crucem filii stabat: nullus me hoc docuit, nisi sanctus Joannes evangelista **(Joan. XIX, 25)**. Mundum alii concussum in passione Domini conscripserunt, coelum tenebris obductum **(Matth. XXVII, 45)**, refugisse solem, in paradisum latronem, sed post piam confessionem receptum **(Luc. XXIII, 43)**. Joannes docuit quod alii non docuerunt, quemadmodum in cruce positus matrem appellaverit, pluris putans quod victor suppliciorum pietatis officia matri exhibebat, quam quod regnum coeleste donabat. Nam si religiosum est, quod latroni donatur venia; multo uberioris pietatis est, quod a filio mater tanto affectu honoratur: *Ecce,* inquit, *filius tuus . . . . Ecce mater tua* **(Joan. XIX, 27)**. Testabatur de cruce Christus, et inter matrem atque discipulum dividebat pietatis officia. Condebat Dominus non solum publicum, sed etiam domesticum testamentum, et hoc ejus testamentum signabat Joannes, dignus tanto testatore testis. Bonum testamentum non pecuniae, sed vitae aeternae: quod non attramento scriptum est, sed Spiritu Dei vivi, qui ait: *Lingua mea calamus scribae velociter scribentis* **(Psal. XLIV, 2)**.

110. Sed nec Maria minor, quam matrem Christi decebat. Fugientibus apostolis, ante crucem stabat, et piis spectabat oculis filii vulnera; quia exspectabat non pignoris mortem, sed mundi salutem. Aut fortasse quia cognoverat per filii mortem mundi redemptionem aula regalis, etiam sua morte putabat se

aliquid publico addituram muneri. Sed Jesus non egebat adjutore ad redemptionem omnium, qui omnes sine adjutore servavit. Unde et dicit: *Factus sum sicut homo sine adjutorio inter mortuos liber* **(Psal. LXXXVII, 5)**. Suscepit quidem affectum parentis, sed non quaesivit alterius auxilium.

111. Hanc imitamini, matres sanctae, quae in unico filio dilectissimo tantum maternae virtutis exemplum edidit; neque enim vos dulciores liberos habetis, neque illud Virgo quaerebat solatium, quod alium posset generare filium.

112. Domini servis imperate non quasi conditione subditis, sed ita ut naturae ejusdem cujus vos estis, consortes eos esse memineritis **(I Petr. II, 18)**. Servi quoque dominis servite cum voluntate; etenim unusquisque quod natus est, patienter **1049** debet suscipere: nec solum bonis, sed etiam asperis obedite dominis. Nam quae est vestrae servitutis gratia, si bonis serviatis sedulo? Sed si etiam asperos promereamini; nam liberi quoque nullam habent mercedem, si peccantes puniantur a judicibus: sed illa merces est, si etiam non peccantes. Et vos ergo contemplatione Domini Jesu etiamsi difficilibus serviatis dominis cum patientia, mercedem habebitis. Siquidem ipse Dominus justus ab injustis passus est, et patientia mirabili peccata nostra suae affixit cruci: ut qui illum imitatus fuerit, **1050** peccata sua sanguine suo diluat.

113. Ad summam, convertimini omnes ad Dominum Jesum. Sit in vobis vitae hujus delectatio in bona conscientia, patientia mortis cum spe immortalitatis, confirmatio resurrectionis cum Christi gratia, veritas cum simplicitate, fides cum confidentia, abstinentia cum sanctitate, industria

cum sobrietate, conversatio cum modestia, eruditio sine vanitate, sobrietas doctrinae, fidelitas sine haeresis temulentia. Gratia Domini Jesu Christi cum omnibus vobis. Amen.

SECUNDA CLASSIS. **(C)**

1049 EPISTOLA LXIV.

IRENAEO*roganti cur manna quod olim pluit Israelitis, Christianis non pluat; respondet manna Dominici corporis typum fuisse, ac proinde ubi hoc praesens datum est, illud evanuisse. Addit insuper in eodem exstitisse figuram sapientiae, quae verus animarum cibus est, et cujus subtilitas ex variis Scripturae locis commendatur.*

AMBROSIUS IRENAEO salutem.

1. Quaeris a me cur Dominus Deus manna pluerit populo patrum, et nunc non pluat. Si cognoscis, pluit, et quotidie pluit de coelo manna servientibus sibi. Et corporeum quidem illud **(De Consec., dist. 2, cap. Corporeum)** manna hodie plerisque in locis invenitur, sed nunc non est tanti res miraculi;

quia venit quod perfectum est. Perfectum autem panis de coelo, corpus ex Virgine, de quo satis Evangelium te docet. Quanto praestantiora haec superioribus? Illud enim manna, hoc est, panem illum qui manducaverunt, mortui sunt: hunc autem panem qui manducaverit, vivet in aeternum **(Joan. VI, 5)**.

2. Sed est spiritale manna, hoc est, pluvia spiritalis sapientiae, quae ingeniosis et quaerentibus de coelo infunditur, et irrorat mentes piorum, et obdulcat fauces eorum. Qui igitur intellexerit infusionem divinae sapientiae, delectatur, nec alium cibum requirit, nec in solo pane vivit, sed in omni verbo Dei **(Matth. IV, 4)**. Qui curiosior fuerit, quaerit quid sit istud quod melle dulcius sit. Respondet illi minister Dei: *Hic est panis, quem dedit tibi Deus manducare* **(Exod. XVI, 15, 16)**. Quid sit iste panis, audi: *Sermo,* inquit, *quem ordinavit Deus.* Haec ergo ordinatio Dei, haec alimonia alit animam sapientis, et illuminat atque obdulcat, resplendens veritatis corusco, et mulcens tamquam favo quodam, ita diversarum virtutum suavitate et sermone sapientiae: *Favi enim mellis sermones sunt boni,* sicut scriptum est in Proverbiis **(Prov. XVI, 24)**.

3. Cur autem minutum sit, causam accipe; **1050** quia et granum sinapis minutum est, quod comparatur regno coelorum **(Luc. XIII, 19)**: et fides quae sicut granum est sinapis, potest montes tollere, et jactare in mare **(Luc. XVII, 6)**. Et *fermento simile est regnum coelorum, quod abscondit mulier in farinae mensuris tribus, donec fermentetur totum* **(Luc. XIII, 21)**. Et Moyses caput vituli aurei comminuit sicut pulverem, et misit in aquam, et dedit populo bibere **(Exod. XXXII, 20)**; incrassatum enim erat eor eorum

perfidiae immanitate, ut emolliretur, et fidei sumeret subtilitatem. Denique illa mulier, quae bene emoluerit, assumetur; ea autem quae male emoluerit, derelinquetur.

4. Emole ergo et tu fidem tuam, ut sis sicut illa anima quae Christi in se charitatem excitat, quam mirantur ascendentem virtutes coelorum; quod sine offensione ascendat, et ex hoc mundo ascendat cum laetitia et jucunditate: sicut vitis propago, et sicut fumus se ad superna subrigat, flagrans odorem resurrectionis piae, et suavitatem fidei, sicut habes scriptum: *Quae est haec, quae ascendit a deserto, sicut vitis propago fumo incensa, odorificata myrrha et thure ab omnibus pulveribus unguenti* **(Cant. III, 6)**.

5. Pulchre subtilitatem ejus expressit pulveris comparatione et unguenti commemoratione; quia in Exodo subtile legimus **(Exod. XXX, 8)**, et ex multis compositum thymiama illud esse incensum propheticum, quod est sanctorum oratio; ut dirigatur in conspectu Domini, sicut et David dicit: *Dirigatur oratio mea, sicut incensum in conspectu tuo* **(Psal. CXL, 2)**. Denique Graecus Καθευθυνθήτω ἡ προσευχή μου ὡς θυμίαμα ἐνωπίον σου dixit. Et in Apocalypsi Joannis legimus quia *stetit angelus ante altare, habens thuribulum aureum, et data sunt ei thymiamata multa de orationibus sanctorum omnium. Et ascendit,* inquit, *fumus thymiamatum orationum sanctorum de manu angeli in conspectu Dei* **(Apoc. VIII, 3, 4)**.

6. Et umbilicus animae ac venter subtilis est illius, quae ascendit ad Christum; ideoque laudatur voce sponsi dicentis: *Umbilicus tuus* **1051** *crater tornatilis, non deficiens mixto, venter tuus acervus tritici minuti inter lilia* **(Cant. VII,**

2). Est enim in omni doctrina tornatus, et potus spiritalis non deficiens plenitudine, et coelestium secretorum cognitione. Venter quoque animae mysticus, sicut umbilicus, quo ventre non solum fortem cibum sumit, quo corda firmantur; sed etiam suavem ac florulentum, quo delectantur. Et fortasse hoc docuit Moyses multis orationibus, et piis illud mitigandum sacrilegium.

7. In libro quoque Regnorum cum se Dominus sancto revelaret Eliae, vox aurae tenuis praecessit, et statim se ei Dominus revelavit **(III Reg. XIX, 12)**; ut cognoscamus ea, quae corporea sunt, crassa esse et pinguia: ea quae spiritalia, mollia et subtilia, ut non possint comprehendi oculis. Denique et spiritus sapientiae subtilis et mobilis legitur in libro Sapientiae **(Sap. VII, 22)**, quia est in illa spiritus intelligentiae, sanctus, unicus, multiplex, subtilis, et mobilis: qui sermones suos molat prius, ne quid offendat vel in sensu, vel in alloquio. Denique Babyloni illi, cum destruetur, dicetur? *Et vox molae non audietur in te amplius* **(Apoc. XVIII, 22)**.

8. Hoc igitur manna subtile erat, et ad diem colligebatur, in diem alterum non servabatur; eo quod inventa sapientiae in tempore sint gratiora, nec tam miranda quae spatio temporis reperiuntur, quam illa quae praesentis funduntur ingenii vivacitate: sive quia futura revelantur mysteria, eo quod servatum manna usque ad solis exortum, esui jam esse non posset, id est, usque ad Christi adventum habere gratiam: oriente autem justitiae Sole, et splendidioribus Christi corporis et sanguinis sacramentis refulgentibus, cessarent inferiora, perfecta illa sumenda populo forent. Vale, et nos dilige, quia nos quoque te diligimus.

EPISTOLA LXV.

SIMPLICIANUM *cur hostiarum sanguis partim super altare, partim in crateras infunderetur, scire cupientem Ambrosius honorifice allocutus, per cruoris partem qua perfundebatur altare mysteriorum cognitionem: per eam vero, quae in crateras immittebatur, morum scientiam significari docet. Subdit insuper adventum Christi, qui utraque disciplina nos erudivit, quique proprio sanguine omnes redemit, in eodem sacrificio figuratum.*

AMBROSIUS SIMPLICIANO salutem.

1. Motum te, cum legeres, significasti mihi, quid sibi velit, quod Moyses **1052** post oblatum sacrificium, et immolatas Domino salutares hostias, dimidiam partem sanguinis in crateras miserit, dimidiam autem ad altare effuderit **(Exod. XXIV, 6)**. Sed quid est, quod ipse dubites, et a nobis requiras; cum fidei et acquirendae cognitionis divinae gratia totum orbem peragraveris, et quotidianae lectioni nocturnis ac diurnis vicibus omne vitae hujus tempus deputaveris, acri praesertim ingenio etiam intelligibilia complectens, ut pote qui etiam philosophiae libros, quam a vero sint devii demonstrare soleas et plerosque tam inanes esse, ut prius scribentium in suis scriptis sermo, quam vita eorum defecerit.

2. Tamen quia collatio sermonis, ut pecuniae, magno est usui, atque ea maximus in commune emolumentum negotiationis profectus paratur, quam mirabilis sit ista sanguinis divisio, reticere non queo. Pars enim ejus moralem sapientiae disciplinam videtur significare, pars mysticam. Illa quae in crateras mittitur, moralis est: haec quae ad altare effunditur, mystica; eo quod divino munere et aspiratione quadam humanis infundatur mentibus, ut convenientia et fidei plena de Deo sentiant.

3. Denique qui locuti sunt de ejus majestate, et de coelestibus, vel apostoli, vel sancti prophetae, nonnisi ex revelatione demonstrata sibi loqui ausi sunt. Unde Paulus et raptum se in paradisum, et audisse se verba, quae non licet homini loqui, in epistola sua testificatus est **(II Cor. XI, 4)**: Stephanus quoque vidit coelos apertos, et Jesum ad dexteram Dei stantem **(Act. VII, 55)**: et David propheta vidit sedentem **(Psal. CIX, 1)**. Nam de Moyse quid loquar, de quo dicit Scriptura, quod non surrexit amplius propheta in Israel, sicut Moyses, qui scivit Dominum facie ad faciem, in omnibus signis et prodigiis, quae fecit in terra Aegypti **(Deut. XXXIV, 10, 11)**.

4. Mystica ergo Deo libatur, qui splendore divinae sapientiae, cujus pater et genitor est, inflammat animae vigorem ac mentem illuminat. Sapientia autem Dei Christus, in cujus pectore recumbebat Joannes **(Joan. XIII, 25)**, ut de principali illo secretoque sapientiae hausisse divina proderetur mysteria. Denique ipse conscius muneris hoc scripsit, qui sibi, quod acceperat, vindicare, et suo assignare ingenio reformidabat. Sed et ipse Dominus dicebat apostolis, os suum aperiens: *Accipite Spiritum sanctum* **(Joan. XX, 22)**; quo declaravit **1053** se esse, qui Moysi dixerat: *Ego aperiam os*

tuum, et instruam te quid debeas loqui **(Exod. IV, 12)**. Ergo haec sapientia divina, inenarrabilis, impermixta atque incorrupta sanctorum animis sui infundit gratiam, et cognitionem revelat, ut speculentur ejus gloriam.

5. Illa autem moralis sapientiae disciplina est, quae mittitur in crateras, et ex illis percipitur atque hauritur. Crateres igitur sensuum receptacula. Crateres oculi sunt duo, aures sunt, nares sunt, os quoque, et aliae partes convenientes muneri; oculi enim visum recipiunt et ministrant, auditum aures, odorem nares, ora gustatum, et caetera. In istos crateres Verbum illud, in quo est principatus sacerdotii vel prophetiae, effundit sanguinis sui partes, ut vivificet atque animet irrationabiles portiones, et faciat rationabiles.

6. Denique ubi Legis praecepta enumeravit atque annuntiavit populo, theoriam postea intelligibilis illius arcae testimonii, vel candelabri, vel thymiamaterii locuturus, immolavit hostias et libavit, sanguinis partem affundens altaribus sacris, partem autem infundens crateribus **(Exod. XXV, 31 et seq.)**.

7. Fit ergo divisio mysticae illius, hoc est, divinae moralisque sapientiae. Λόγος enim divisor est animarum atque virtutum: λόγος autem verbum Dei validum et acutum, quod pertransit ac penetrat usque ad divisionem animae, virtutes quoque distinguit et dividit **(Hebr. IV, 12)**; cujus minister Moyses divisione sanguinis virtutum genera distinxit.

8. Et quia nihil prae caeteris in Lege, nisi Christi adventus annuntiatur, atque ejus praefiguratur passio; vide ne ista sit hostia salutaris, quam Verbum Deus in semetipso obtulit, atque in suo immolavit corpore: quod primo moralem in

Evangelio, sed etiam in Lege docuit disciplinam, et in sua patientia atque in ipso actu et opere monstravit, tamquam in crateras, ita in mores nostros sensusque transfundens velut substantiam quamdam et vitalia ipsa sapientiae, quibus mentes hominum vivificavit ad virtutis seminarium, et instituta pietatis: deinde accedens ad altare, effudit hostiae suae sanguinem.

9. Itaque sive ita haec accipias, pius, ut arbitror, sensus est: sive secundum Salomonem velis, concurrit aeque, ut quia sanguinem misit in crateras Moyses propheta, cognoscas ipsum esse sanguinem, de quo scriptum est quia sapientia miscuit in cratere vinum suum **(Prov. IX, 2)**, dicens ut relinquerent insipientiam, et quaererent sapientiam. Hauritur ergo de cratere sapientia, hauritur disciplina, hauritur intellectus, hauritur correctio, hauritur vitae emendatio, hauritur morum et consiliorum temperatio, pietatis gratia, virtutis incrementum, fons ubertatis.

10. Quod vero ad altare effundit sanguinem, ut intelligas licet ablutionem mundi, remissionem **1054** omnium peccatorum. Etenim sanguinem illum ad altare quasi hostiam effundit ad multorum exhaurienda peccata. Agnus enim hostia est, sed agnus non irrationabilis naturae, sed divinae potentiae, de quo dictum est: *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi* **(Joan. I, 29)**. Non solum enim mundavit sanguine delicta universorum, sed etiam divina potestate donavit. An non tibi videtur effudisse sanguinem suum, de cujus latere supra ipsum passionis altare aqua cucurrit et sanguis **(Joan. XIX, 34)**? Vale, et nos parentis affectu dilige, ut facis.

EPISTOLA LXVI.

Praemissa laude epistolarum, maxime quae de re utili instituuntur, docet per id quod Aaron mulierum inaures in vituli caput conflaverit, significari ereptum serpentinis flatibus fidei signaculum, ac praemonstratam Judaeorum idololatriam: per id vero quod fractis tabulis Moyses vitulum comminuit, indicari delendam superbiam ac perfidiam: per illud tandem quod in proximum jussit saevire, nos admoneri, ut consanguineos posthabeamus religioni, et quidquid Deo in nobis resistit, praecidamus.

AMBROSIUS ROMULO.

1. Epistolarum genus propterea repertum, ut quidam nobis cum absentibus sermo sit, in dubium non venit: sed fit hoc usu exemploque pulchrius, si inter parentem ac filios crebra et jucunda alloquia caedantur; ut vere inter disjunctos corpore quaedam imago referatur praesentiae: his enim adolescit officiis amor, sicut tuis ad me, aut meis ad te augetur litteris. Sed hoc multo locupletius proximis tuae dilectionis experiri coepi affatibus, quibus me consulendum putasti, quid sibi vellet quod Aaron aurum detraxerit populo poscenti sibi fieri deos, et quod eo auro figuratum sit vituli caput, vel quod Moyses tam dure indignatus sit, ut juberet proximum quemque insurgere gladiis in necem proximi sui **(Exod. XXXII, 2 et seq.)**. Magnum est enim nullum pati absentibus

damnum irrepere, non solum suavitatis, sed etiam collationis et liberalis scientiae. Quid igitur de eo sentiam, quoniam exposcis, conferendi magis quam exponendi studio loquar.

2. Cum Moyses in monte Sina legem acciperet, populus erat cum Aaron sacerdote; et quamvis frequenter ad culpam lubricus, tamen quamdiu lex dabatur, sacrilegio errasse non proditur. Verum ubi divinum conticuit oraculum, peccatum irrepsit, ut peterent sibi fieri deos. Coactus Aaron petiit annulos eorum, et inaures mulierum: quae tradita in ignem misit, et conflatum est vituli caput.

3. Neque excusare tantum sacerdotem possumus, neque condemnare audemus. Non imprudens tamen, qui annulos Judaeis et inaures abstulit; etenim qui sacrilegium moliebantur, nec fidei signaculum habere poterant, nec ornamenta aurium. Denique et patriarcha Jacob **1055** abscondit inaures cum simulacris gentium, quando in Sichimis abscondit **(Gen. XXXV, 4)**; ut nullus audiret superstitiones gentilium. Pulchre autem dixit: *Deponite annulos et inaures aureas, quae sunt inaures mulierum vestrarum* **(Exod. XXXII, 2)**; non quo virorum inaures relinqueret, sed quod viros non habere manifestaret. Congrue quoque inaures auferuntur mulieribus, ne iterum Eva vocem serpentis audiret.

4. Et ideo quia sacrilegium audierant, conflatis earum inauribus, conflata est imago sacrilegii; qui enim male audit, conflare sacrilegium solet. Cur autem caput vituli exierit, sequentia docent: quia significabatur futurum quod Hieroboam posteriore tempore hoc genus sacrilegii induceret; ut populus Hebraeorum adoraret vitulas aureas **(III Reg. XII,**

30): sive quod omnis perfidia similis immanitatis atque insipientiae bestialis sit.

5. Cujus rei indignitate percitus fregit tabulas Moyses, et comminuit vituli caput, atque in pulverem redegit; ut omnia impietatis aboleret vestigia. Fractae sunt enim primae tabulae; ut repararentur secundae, quibus per Evangelii praedicationem perfidia comminuta evanuit. Sic Moyses typhum illum dissipavit Aegyptium, et altitudinem extollentem se compressit aeternae legis auctoritate. Unde et David ait: *Et confringet Dominus cedros Libani, et comminuet eas tamquam vitulum Libani* **(Psal. XXVIII, 5, 6)**.

6. Itaque absorbuit populus omnem perfidiam ac superbiam, ne eum absorberet impietas et arrogantia. Melius est enim, ut unusquisque praevaleat carni et vitiis ejus, ne dicatur de eo quia devoravit eum mors praevalens **(Esai. XXV, 8)**, sed dicatur magis: *Devorata est mors in victoria. Ubi est, mors, victoria tua? Ubi est, mors, aculeus tuus* **(I Cor. XV, 54, 55)**? Et de Domino dictum: *De torrente in via bibet* **(Psal. CIX, 7)**; quia acetum accepit, ut absorberet universorum tentationes.

7. Quod autem occidi fecit a proximis proximos, filios a parentibus, a fratribus fratres, praeceptum evidens, quia praeferenda est religio necessitudini, pietas propinquitati: ea est enim vera pietas, quae praeponit divina humanis, perpetua temporalibus. Unde et ipse Moyses ad filios Levi dixit: *Qui paratus est a Domino, veniat ad me. Et dixit illis: Haec dixit Dominus Deus Israel: imponite unusquisque gladium suum in femore suo, et pertransite* **(Num. XVIII, 6)**; ut contemplatione atque amore reverentiae divinae perimeretur

omnis affectus necessitudinis. Et **1056** occisa quidem scribuntur tria millia hominum, nec numeri invidia movemur; quia melius est paucorum supplicio universos exui, quam in omnes vindicari. Neque vero aliquid durum videtur pro vindicta injuriae coelestis.

8. Denique sanctiora caeteris ad hoc munus eliguntur ministeria levitarum, quorum portio Deus: nesciunt enim suis parcere, qui nihil suum norunt; quoniam sanctis omnia Deus est. Est etiam ille levita verus ultor et vindex, qui carnem interimit, ut servet spiritum; qualis erat ille qui ait: *Castigo corpus meum, et servituti redigo* **(I Cor. IX, 27)**. Quid autem tam proximum, quam caro animae? Quid tam proximum, quam sunt passiones corporis? Eas in se levita bonus interimit spiritali gladio, qui est verbum Dei bis acutum et validum **(Hebr. IV, 12)**.

9. Est et gladius spiritus, qui pertransit animam, sicut ad Mariam dictum est: *Tuam ipsius animam pertransibit gladius, ut revelentur multorum cordium cogitationes* **(Luc. II, 35)**. Nonne caro animae fraterno quodam copulatur consortio? Nonne etiam menti nostrae affinis et propinquus sermo est? Cum igitur comprimimus sermonem, ne multiloquio peccatum incidamus, jus germanitatis abrumpimus, et fraternae vinculum propinquitatis dissolvimus; irrationabile quoque suum anima tamquam cognatum rationabili vigore dissociat.

10. Sic ergo Moyses docuit populum insurgere in proximos suos, per quos fides revocaretur, et virtus impediretur; ut desecaretur in nobis quidquid a virtute devium foret, confusum erroribus, vitiis innexum. Hac institutione populi

meruit, ut non solum deliniret indignationem divinam, atque offensam averteret, verum etiam conciliaret gratiam.

11. Pro captu itaque nostro quid sentiremus, quoniam consuluisti, expressimus. Ipse si quid melius habes, nobiscum participato; ut ex te et ex nobis discamus quid potius eligendum et sequendum sit. Vale, et ut filius nos dilige; quoniam et nos te diligimus.

1057 EPISTOLA LXVII.

Ubi ostensum est, quod Aaron filios excusanti Moyses acquieverit, innui sententiam cujusque circa proprium munus antecellere, idem locus consideratur. Inde colligitur raram esse veram poenitentiam; ei enim officere naturam ac verecundiam, necnon affectuum velocitatem: ad haec eam agi non posse, nisi ex stinctae sint cupiditates, et vigeat amor justitiae; propterea cassam fuisse Judae resipiscentiam; nullam enim Deo acceptam, nisi sinceram; quae res sub figura trium hircorum designabatur.

AMBROSIUS SIMPLICIANO salutem.

1. Quantus sit unusquisque in suo munere, exemplo debet esse lectio, quae jure te movit, quod Moyses ille, quo nemo praesentius Deum vidit **(Num. XII, 8)**, neque surrexit amplius in Israel propheta, qui Deum facie ad faciem, sicut Moyses

videret **(Deut. XXXIV, 10)**: ille qui quadraginta diebus et noctibus jugiter cum Domino fuit, cum Legem acciperet in monte **(Exod. XXXIV, 28)**: ille, inquam, cui Deus dabat, quos loqueretur, sermones **(Exod. IV, 12)**, invenitur magis Aaron fratris consilium quam suum probasse. Fuit ergo quisquam hominum Moyse prudentior et instructior? Atqui ipsum Aaron postea cum Maria circa Aethiopissae personam legimus errasse.

2. Sed hoc ipsum diligenter discute, ubi Moyses scientia praeponderet, ubi Aaron consilio **(Num. XII, 1)**. Moyses magnus propheta, qui de Christo dixit: *Sicut me ipsum audietis* **(Deut. XVIII, 15)**. Et de quo ipse Dominus ait: *Si Moysen et prophetas non audiunt, nec si quis ex mortuis ad illos abierit, credent* **(Luc. XVI, 31)**. Ergo in causa prophetiae praefertur Moyses sicut propheta: ubi autem causa, et munus, et officium sacerdotii est, praefertur Aaron sicut sacerdos. Tractemus ergo ipsum locum.

3. Immolatus erat hircus pro peccato, et oblatus in holocaustum. Quaesivit eum postea Moyses, et combustus fuerat: *Et iratus est Moyses ad filios Aaron Eleazar et Ithamar, qui superfuerant, dicens: Quare non manducastis, quod pro peccato immolatum est in loco sancto? Quoniam quidem sancta sanctorum sunt, hoc vobis dedi manducare; ut auferatis peccatum Synagogae: et intus manducandum esse, sicut mihi praeceptum est,* ait. Cum ergo iratum eum vidisset Aaron, placide respondit ei: *Si hodie obtulerint pro peccato suo holocausta sua contra Dominum, et acciderint mihi talia; manducabo quod pro peccato obtulerunt hodie? Numquid placebit Domino? Et audivit*

Moyses, et placuit illi **(Levit. X, 16, et seq.)**. Quid ista significent, consideremus.

4. Nihil peccare solius est Dei: emendare sapientis est, et corrigere erratum, et poenitentiam gerere peccati. Id tamen est difficile in hac vita hominum. Quid enim tam rarum, quam ut invenias virum qui seipsum coarguat, et factum condemnet suum? Rara itaque confessio de peccato, rara poenitentia, rara in hominibus verbi ejus assertio. Repugnat enim natura, repugnat verecundia: natura, quia omnes **1058** sub peccato; et qui carnem gerit, culpae obnoxius est. Ergo repugnat natura carnis et illecebra saeculi innocentiae integritatique. Repugnat etiam verecundia; quia erubescit unusquisque propriam culpam fateri, dum praesentia magis, quam futura cogitat.

5. Studebat autem Moyses peccati vacuam reperire animam, ut exuvias erroris deponeret, et nuda culpae sine ullo sui pudore discederet: sed non invenit, quia cito impetus irrationabilis praevenit, et flamma quaedam celerrimi motus animam depascitur, atque exurit ejus innocentiam; praeponderant enim futuris praesentia, et violenta moderatis, et plura potioribus, et jucunda seriis, et asperis mollia, et tristibus laeta, et illecebrosa rigidioribus, et praepropera tardioribus. Velox enim est iniquitas, quae ad nocendum occasiones suggerit; quia *veloces pedes ejus ad effundendum sanguinem* **(Psal. XIII, 3)**: lenta autem virtus omnis et diuturna cunctatrix, ante judicat, et adorienda inspicit. Ita mens boni speculatrix consiliorum suorum est, priusque examinat quid decorum atque honestum: iniquitas vero opere cogitationi antevertit. Pigra igitur et verecunda est poenitentia; quia premitur, et revocatur praesentium pudore;

solis enim intendit futuris, quorum spes sera, tardior fructus, et ideo petitio ipsa tardior.

6. Inter haec spei et virtutis molimina praecurrit impudentia, et specie praesentium poenitentia excluditur, et tamquam exuritur affectus ejus, et hujusmodi aboletur intuitus. Quaerit eam Lex, et non invenit; ambusta est enim fervore et fumo iniquitatis, et indignatio quaedam legis movetur. Dicit Moyses devorandam fuisse poenitentiam in sanctis sanctorum, sacerdotes quasi segniores increpat. Respondit Aaron providum debere esse judicium sacerdotale, nec facile malesanae conscientiae committendum id muneris; ne fiat error priore deterior. Vase enim fetido vel oleum vel vinum facile corrumpitur ac deterioratur.

7. Quomodo autem poterat, ubi ignis alienus erat, peccatum exuri; et hoc sub conspectu Domini, cui et occulta sunt cognita? Numquid potest placere Domino, si quis cum adhuc versetur in iniquitatibus, et injustitiam corde inclusam teneat, dicat se agere poenitentiam? Simile est ac si quis aeger se sanum simulet, magis aegrotabit: quia nihil ei prodesse potest simulatio sanitatis; cum verbo adumbretur, non ullo fulciatur virtutis subsidio.

8. Ignis itaque alienus est libido, ignis alienus est omne injustae incendium cupiditatis, ignis alienus est omnis ardor avaritiae. Hoc igni nemo mundatur, sed exuritur. Nam ubi iste ignis alienus est, si quis in conspectu se offerat Domini, ignis eum coelestis absumit, sicut Abiud et Nadab, quos exussit ignis coelestis pariter cum iis quae pro peccato sacris fuerant oblata altaribus. Qui ergo vult mundare peccatum

suum, **1059** ignem a se removeat alienum. Illi soli igni se offerat, qui eulpam, non hominem exurit.

9. Qui sit iste ignis, audi dicentem quia *Jesus baptizat in Spiritu sancto et igni* **(Matth. III, 11)**. Hic est ignis, qui siccavit haemorrhoissae per duodecim annos sanguinem profluentem **(Matth. IX, 20)**. Hic est, qui peccatum Zachaei abstulit dicentis quod dimidium bonorum suorum daret pauperibus, et si cui quidquam abstulit, redderet quadruplum **(Luc. XIX, 8)**. Hic est ignis, qui abstersit culpam latronis; ignis enim consumens est, qui dixit ei: *Hodie mecum eris in paradiso* **(Luc. XXIII, 43)**. Illos itaque sanavit, in quibus simplicem et puram reperit confessionem, nihil malignum, nihil fraudulentum.

10. Denique Judas ad remedium pervenire non potuit, cum diceret: *Peccavi quod tradiderim sanguinem justum* **(Matth. XXVII, 54)**; quia alienum ignem volvebat in pectore suo, qui eum inflammavit ad laqueum. Indignus enim remedio fuit, quia non in intimo mentis conversus ingemuit, nec sedulo gessit poenitentiam; tantae enim pietatis est Dominus Jesus, ut et ipsi donaret veniam, si Christi exspectasset misericordiam.

11. Hanc ergo culpam sacerdotes non auferunt, neque peccatum ejus, qui in dolo se offert, et adhuc in studio delinquendi est. Non enim possunt epulari in eo, quod plenum fraudis, et serpentis interius cicatricis est; cibus enim sacerdotis est in peccatorum remissione. Unde ait princeps sacerdotum Christus: *Meus cibus est, ut faciam voluntatem Patris mei, qui in coelis est* **(Joan. IV, 34)**. Quae est voluntas Dei, nisi ea: *Cum conversus ingemueris, tunc salvus*

eris **(Isai. XXX, 15)**? In illo ergo subdolo cibus nullus est. Denique nec ipse epulandi suavitatem capere potest, in quo non sincera et pura conscientia est; amaritudo enim fraudis epulandi suavitatem obducit: nec permittit mala conscientia, ut reficiat et pascat obnoxium animum poenitentia.

12. Ideo ergo talis affectus, talis petitio, talis poenitentia non est usui aut voluptati sacerdotibus. Meritoque hircus ille, qui pro peccato oblatus est in holocaustum, quia non fuit sincera hostia, exustus est **(Levit. XVI, 27)**; quia in ejus sacrificio ignis alienus repertus est. Non est itaque complacitum et acceptum sacrificium Deo; non est enim acceptum, nisi quod fuerit in divitiis sinceritatis et veritatis probatum.

13. Ideo et alibi legis duos hircos, unum in quo sors Domini, alterum transmissionis; illum in quo sors Domini offerri atque immolari pro peccato: illum vero in quo sors transmissionis, dimitti in desertum; ut accipiat populi iniquitates, vel alicujus peccatoris **(Levit. XVI, 8 et seq.)**. Sicut enim duo sunt in agro, et unus eorum assumetur, et alius derelinquetur **(Matth. XXIV, 40)**; ita sunt duo hirci, unus qui ad sacrificium est utilis, alius qui in desertum dimittitur. Hic nulli usui, neque edendus, neque **1060** epulandus est sacerdotum filiis. Sicut enim ex iis, quae alimentorum sunt, quod bonum est, editur: quod inutile aut malum, projicitur; ita et bona opera epulatoria dicimus, quia sunt esui.

14. Non placebit ergo Domino, si manducet sacerdos sacrificium, in quod fraus sit oblationis, non sedulae confessionis sinceritas. Et ideo hircus iste in desertum dimittendus est, ubi erraverunt patres nostri, erraverunt in eo, et non potuerunt ad resurrectionis terram pervenire, sed

interiit a terra memoria eorum. Denique quae sint epulatoria opera, audi: *Et erunt sabbata terrae vobis escae* **(Levit. XXV, 6)**. Epulatoria enim et refectoria requies in Deo, quae facit animi tranquillitatem. Unde et nos etiam in sermone requiescamus. Vale, et nos, ut diligis, dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXVIII.

Quidnam Deus Judaeis interminatus fuerit, dicens:

Ponam coelum aereum, et terram ferream.

AMBROSIUS ROMULO.

1. Cum sis in agro, miror qua ratione de me quaerendum putaveris, cur dixerit Deus: *Ponam coelum aereum, et terram ferream* **(Deut. XXVIII, 23)**. Nam species ipsa agri, et praesens fertilitas docere nos potest quanta clementia sit aeris, et coeli indulgentia, quando dignatur Deus ubertatem dare: quando autem sterilitas, quemadmodum clausa omnia, spissus aer, ut in rigorem aeris solidatus putetur. Unde alibi habes quia in diebus Eliae clausum est coelum annis tribus et mensibus sex **(III Reg. XVII, 1)**.

2. Significatur igitur clausum coelum aereum esse, usum sui terris negare. Terra quoque ferrea est, cum proventus abnuit, et jacta sibi semina tamquam hostili duritia genitali excludit

arvo, quae gremio solet blandae matris fovere. Quando enim ferrum fructificat? Quando aes imbres relaxat?

3. His igitur miserandam famem minatur impiis, ut qui pietatem filiorum communi omnium domino et patri exhibere nesciunt, careant nutrimento paternae indulgentiae, sit illis coelum aereum, concreto aere, et solidato in metalli rigorem, sit illis terra ferrea, partus suos nesciens, ut quod plerumque inopia habeat, discordias serens. Rapto enim utuntur, qui victu indigent; ut alienis dispendiis famem suam ablevent.

4. Jam si et offensa inhabitantium hujusmodi sit, ut divina commotione iis inferantur praelia, vere terra est ferrea, telorum segetibus inhorrens, et suis nuda fructibus, fecunda ad poenam, sterilis ad alimoniam. Ubi autem abundantia? *Ecce ego pluo vobis panes, dicit Dominus* **(Exod. XVI, 4)**. Vale, et nos dilige; quia nos te diligimus.

1061 EPISTOLA LXIX.

Roganti quare Lex viros veste muliebri, ac mulieres virili uti prohibeat; respondet a natura id abhorrere, ut ex brutis ipsis intelligitur; feminas tamen virorum, quam viros feminarum cultum sumere tolerabilius: at legem potius esse de moribus, quam de vestibus. Post quae in eos, qui capillos crisparent, invehitur.

AMBROSIUS IRENAEO, salutem.

1. Pertulisti ad me quasi filius quaesivisse aliquos de te, quid sibi velit quod tam severe Lex immundos eos dixerit, qui alieni sexus uterentur vestibus, vel viros scilicet vel mulieres; sic enim scriptum est: *Non erit res viri super mulierem, neque inductur vir stolam muliebrem; quia immundus est Domino omnis, qui fecerit haec* **(Deut. XXII, 5)**.

2. Et si vere discutias, incongruum est, quod ipsa etiam abhorret natura. Cur enim homo non vis videri esse, quod natus es? cur alienam tibi assumis speciem? cur mentiris feminam: vel tu, femina, virum? Suis unumquemque sexum induit natura indumentis. Denique diversus usus, diversus color, motus, incessus, diversae vires, diversa vox est in viro et femina.

3. Sed etiam in reliqui generis animantibus alia species leonis, alia leaenae, alia vis, alius sonus: alia tauri, alia vitulae. In cervis quoque quantum distat sexus, tantum discrepat species; ut eos etiam eminus possis discernere. In avibus vero etiam propius ad vestitum est inter eos et homines comparatio; in illis enim sexum naturalia ipsa indumenta discernunt. Pavi mares speciosi, feminae non item pennarum vario pinguntur decore. Fasianis quoque diversus color, qui distinguat sexus discretionem. Quid in pullis? Quam canora vox galli, nocturnis vicibus solemne munus ad excitandum et canendum ministrans? Numquid illa mutant speciem suam? Cur nos mutare desideramus?

4. Et quidem Graeco more influxit ut feminae virilibus quasi succinctioribus tunicis utantur. Esto tamen ut illae imitari

videantur melioris sexus naturam, quid viri inferioris sexus mentiri speciem volunt? Mendacium et in verbo turpe est, nedum in habitu. Denique in templis, ubi mendacium fidei, ibi mendacium naturae. Illic assumere viros muliebrem vestem, gestumque femineum, sacrum putatur. Unde Lex dicit quia immundus est Domino omnis vir qui stolam muliebrem induerit.

5. Arbitror autem quod non tam de veste, quam de moribus dixerit, vel de usibus nostris atque actibus, quo alius virum, alius feminam deceat actus. Unde et Apostolus ait, quasi interpres Legis: *Mulieres vestrae in Ecclesia taceant* **1062**. *Non enim permittitur eis loqui, sed subditas esse, sicut Lex dicit. Si quid autem volunt discere, domi viros suos interrogent* **(I Cor. XIV, 35, 36)**. Et ad Timotheum: *Mulier in silentio discat cum omni subjectione. Docere autem mulieri non permitto, neque dominari in virum* **(I Tim. II, 11, 12)**.

6. Quam deforme autem virum facere opera muliebria? Ergo et pariant, ergo parturiant, qui crispant comam sicut feminae. Et tamen illae velantur, isti belligerantur. Verum habeant excusationem, qui patrios usus sequuntur, sed tamen barbaros, ut Persae, ut Gothi, ut Armenii: major quidem est natura, quam patria.

7. Quid de aliis dicemus, qui hoc ad luxuriam derivandum putant: ut calamistratos et torquatos habeant in ministerio, ipsi promissa barba, illos remissa coma? Merito illic non servatur castimonia, ubi non tenetur sexus distinctio; in quo evidentia naturae magisteria sunt, dicente Apostolo: *Decet mulierem non velatam orare Deum? Nec ipsa natura docet vos quod vir*

quidem si comam nutriat, ignominia est illi: mulier vero si capillos habeat, gloria est illi; quoniam quidem capilli pro velamine ei dati sunt **(I Cor. XI, 13-15)**. Haec sunt quae referas requirentibus. Vale, et nos ut filius dilige; quia nos te ut parentes diligimus.

EPISTOLA LXX.

Quemadmodum fortis animae est in bono stare, ita debilis labi, ac resurgere. Quocirca cum in Canticis processus animae robustioris describantur, in Michaeae vero prophetia lapsae conversio; eam considerandam proponit. Praemissa igitur nominis Michaeae interpretatione, miseriam peccatricis animae exponit, internas correptiones narrat, addit exhortationes ac paratum Domini auxilium, felicem ejusdem immutationem aperit, et quam ei Christus largitur, fecunditatem ac tranquillitatem. Deinde ubi repetivit non pauca ex superioribus, subjungit ejusdem animae pro sua liberatione gratiarum actiones. Post quae Horontianum ad perseverantiam exhortatur.

AMBROSIUS HORONTIANO.

1. Prophetae quidem congregationem gentium, atque Ecclesiae annuntiarunt aedificationem futuram; sed tamen quia in Ecclesia non solum fortium animarum jugis profectus, verum etiam infirmarum lapsus, et rursus conversio

est: ideo possumus ex propheticis libris colligere quemadmodum aut praeclara illa et fortis anima sine ulla gradiatur offensione, aut infirmior labatur, aut lapsa reparet, ac reformet gradum.

2. Itaque sicut in Canticis canticorum beatae illius animae continuos processus legimus, ita in Michaea, de quo nobis propheta sermo **1063** exortus est, consideremus lapsae conversionem. Non enim otiose te movit: *Et tu, Bethleem, domus Ephrata* **(Mich. V, 2)**, quod dictum est ab hoc propheta. Quomodo enim potest domus furoris esse, ubi Christus natus est? Hoc enim exprimunt locorum vocabula, sed illustrant operationum mysteria.

3. Ac primum consideremus quid interpretationis in Latino habeat Michaeas. Significat autem, Quis a Deo: vel, ut alibi invenimus, Quis iste, Morathi filius, id est, haeredis **(Mich. I, 1)**. Quis autem haeres, nisi Filius Dei, qui ait: *Omnia mihi tradita sunt a Patre meo* **(Matth. XI, 27)**; et cum ipse esset haeres, nos esse voluit cohaeredes? Merito *quis iste,* non e populo unus, sed electus ad gratiam Dei, in quo loquitur Spiritus sanctus, qui prophetare coepit *in diebus Joathan, et Achaz, et Ezechiae regum Juda* **(Mich. I, 1)**. Quo ordine significatur visionis profectus; a malis enim regibus ad boni regis pervenit tempora.

4. Et ideo quoniam anima afflicta sub malis ante laborabat regibus, quem processum conversionis suae habeat, considerandum videtur. Destructa erat quasi infirmior, et omnis munitio ejus facta erat via transeuntium, et incursus passionum, luxuria resoluta, ac deliciis, contrita erat, ac relegata a facie Domini: *Turris ejus squalida erat,* quae posita

est, ut in Esaiae cantico legimus **(Esai. V, 2)**, in medio florentis vineae. Squalet etenim turris, quando vitis arescit, et ovis sua errat: regrediente autem vitis viriditate, vel ove, resplendet; nihil enim squalidius iniquitate, nihil splendidius justitia.

5. Ad hanc turrim revocatur ovis, quando anima revocatur a lapsu, et in illa ove Christi regnum redit, quod est initium: quia ipse est initium et finis **(Apoc. I, 8)**, vel initium salutis; sed tamen corripitur prius, eo quod tam graviter erraverit, et dicitur ei: *Ut quid cognovistis mala? numquid rex non erat tibi* **(Mich. IV, 9)**? Hoc est, habebas regem, qui te regeret, et tueretur, deviare a justitiae tramite non debuisti, nec relinquere vias Domini, qui tibi rationabiles sensus impertivit. Ubi erant cogitationes tuae, ubi consilia, quibus praevidere injustitiam, propulsare iniquitates insito tibi vigore potuisti? *Cur comprehenderunt te dolores ut parturientis* **(Ibid.)**; ut parturires iniquitates, et pareres injustitias? Nullus enim major est dolor, quam is qui peccati mucrone vulnerat conscientiam: neque ullum gravius est onus, quam peccatorum sarcina, et pondus flagitiorum. Deprimit animam, curvat usque ad terram, ne se erigere possit. Gravia, fili, gravia nimis delictorum pondera. Denique illa in Evangelio mulier, quae curvata erat, speciem praetendens animae laborantis, a Christo potuit solo erigi **(Luc. XIII, 11)**.

6. Huic ergo animae dicitur: *Viriliter age,* **1064** *et appropinqua, filia Sion, ut parturias* **(Mich. IV, 10)**. Dolores enim parturientis tribulationem operantur, *tribulatio patientiam, patientia probationem, probatio spem, spes autem non confundit in aeternum* **(Rom. V, 3, 4)**. Simul egeritur atque excluditur omne quod adversum est bonis moribus; ne

residentia ejus frutescant semina, atque in novos iterum germinent partus.

7. Nec otiose dantur ei cornua et ungulae; ut conterat omnes manipulos areae, sicut vitulum Libani **(Mich. IV, 13)**. Nisi enim manipuli contriti fuerint, paleae ventilatae, fructus apparere interiores et absolvi nequeunt. Comminuat igitur atque excutiat prius anima proficiens passionum superflua; ut fructus suos demonstrare possit in ipsa segete. Quanta adversa sunt, quae partus impediant bonos! Haec prius exstirpanda sunt; ne his fruct fera internecentur animae sata.

8. Tunc etiam illud prospicit providus animae consultor, ut concludat eam in voluptatibus suis, atque intercludat ejus cupiditates, ne in iis delectetur. Utiles enim sunt correptiones parentis, qui non parcit virgae; ut obedientem praeceptis salutaribus praestet animam filii sui **(Prov. XIII, 24)**. Virga enim visitat, sicut legimus: *Visitabo in virga iniquitates eorum* **(Psal. LXXXVIII, 33)**. Itaque qui virga maxillam percutit Israeliticae animae, erudit eam ad disciplinam patientiae Dominica correptione. Nemo enim desperare debet, quicumque corripitur atque arguitur; qui enim diligit filium, corripit **(Eccli. XXX, 1)**. Nemo de remedio diffidat.

9. Ecce tibi ubi domus furorem videntis erat, ibi domus panis est: ubi crudelitas, ibi pietas: ubi poena innocentium, ibi universorum redemptio, sicut scriptum est: *Et tu, Bethleem, domus Ephrata, non es minima inter principes Juda; ex te enim exibit Princeps in Israel* **(Mich. V, 2)**. Bethleem domus panis est, Ephrata domus furorem videntis. Hoc habet interpretatio istorum nominum. In Bethleem natus est de Maria Christus: eadem autem Bethleem, quae Ephrata **(Luc.**

II, 6). In domo igitur furoris generatus est Christus: et ideo jam non domus furoris, sed domus panis, quia panem recepit eum, qui descendit de coelo **(Joan. VI, 50)**. Domus autem furorem videntis est Ephrata; quia illic Herodes dum Christum requirit, perimi statuit infantulos; unde *Vox in Rama audita est Rachel plorantis filios suos* **(Matth. II, 18)**.

10. Sed jam nemo timeat, quia requies illa quam quaerebat David **(Psal. CXXXI)**, audita est in Ephrata, inventa est in campis silvae. Tunc adhuc silva erat nationum congregatio: sed posteaquam in Christum credidit, fructuosa facta est **(Luc. I, 42)**, quia benedicti ventris fructum recepit. Mortua est ergo Rachel parturiens **(Gen. XXXV, 19)**; quia jam tunc quasi patriarchae uxor furorem Herodis videbat, qui nec minusculae aetati pepercit. Simul quia in Ephrata peperit Benjamin specie superiorem, **1065** mysterio posteriorem, Paulum scilicet, qui antequam generaretur, non minimos dolores matri praestitit, cujus filios persequebatur. Et illic mortua et sepulta est; ut nos commortui et consepulti cum Christo, in Ecclesia resurgamus. Inde enim alia interpretatione, vel fecundata, vel repleta fructibus, Ephrata significatur.

11. Hic tamen, id est, in libro prophetico invenimus ὀλιγοστὸς εἶ, id est, in paucioribus es. In Matthaeo autem: *Et tu Bethleem, domus Juda, non es in paucioribus* **(Mich. V, 2)**. Ibi domus Juda, hic domus Ephrata: in quo verborum discrepantia, non sensuum est. Nam et Judaea interior vidit furorem, et exterior pertulit. Et in paucioribus est; quia pauci sunt, qui intrant in domum panis per angustam viam. Et non est in paucioribus, id est, de proficientibus, quae Christum non agnovit. Nec minima est, quae est domus benedictionis, et divinae gratiae

receptaculum: et in eo minima, cui is qui aliquid confert Christo, videtur deferre. Et qui appetit Ecclesiam, Christum appetit; in quovis minimo enim Christus aut laeditur, aut honoratur, secundum quod ipse ait: *Quod enim uni horum minimorum fecistis, mihi fecistis* **(Matth. XXV, 40)**.

12. Ipsam autem Bethleem esse quae est Ephrata, docet lectio Genesis, ubi ait: *Mortua est autem Rachel, et sepulta est in via Ephrata, ipsa est Bethleem* **(Gen. XXXV, 19)**. In via sepultura est sanctae Rachel, quae typus fuit Ecclesiae, ut transeuntes dicant: *Benedictio Domini super vos* **(Psal. CXXVIII, 8)**; et: *Venientes venient in exsultatione* **(Psal. CXXV, 6)**.

13. Omnis itaque anima, quae recipit panem illum descendentem de coelo, domus panis est, hoc est, panis Christi, quae habitantis in se panis coelestis firmamento alitur, et corde confirmatur. Unde et Paulus ait: *Omnes* enim *unus panis sumus* **(I Cor. X, 17)**. Omnis anima fidelis Bethleem est, sicut Jerusalem dicitur, quae pacem et tranquillitatem habet superioris Jerusalem, quae in coelo est. Verus panis est, qui fractus et comminutus satiavit universos.

14. Quinta autem traditio habet, Domus panis. *Beth* enim domus est, *leem* panis dicitur. De aliorum traditionibus propter perfidiam Judaicam, ne ipsi se redarguerent, vel ab ipsis praeteritum putamus, vel sublatum ab aliis.

15. De Juda quoque tribu esse Bethleem docet lectio in Judicum libro, quia vir ille levita accepit sibi concubinam de Bethleem Juda, et irata est ei concubina ejus, et rediit in domum patris sui in Bethleem Juda **(Judic. XIX, 2)**.

16. Egressus itaque Christus a diebus saeculi; tunc enim nobis incipit saeculum, quando dies salutis, et egressus ad currendam viam dedit Israel. **1066** *Usque ad tempus parientis* **(Psal. XVIII, 7)**. Cui advenit Christus, advenit fecunditas, advenit partus **(Mich. V, 3)**; sicut advenit Ecclesiae, quae peperit plures, quam quae filios habebat: et peperit septem, id est, legitimos, tranquillos, pacificos. Incipit ergo concipere anima, et formari in ea Christus, quae receperit adventum ejus, et pascitur in divitiis ejus; ut nihil ei desit, ut videntes etiam eam aliae animae revertantur ad viam salutis.

17. *Et erit ei pax* **(Mich. V, 5)**, sed non potest probari nisi tentationibus. Tunc enim pax ejus estimabitur et tranquillitas; cum excluserit vanas cogitationes, vel compresserit, cum motus omnes edomuerit passionum insurgentium, cum increbuerint angustiae, persecutio, fames, periculum, gladius. Tunc *erit,* inquit, *pax*; quia in his omnibus superamus propter eum, qui nos dilexit, quoniam confidimus in eo quia neque mors, neque vis tentationum nos ab ejus divellat charitate et separet **(Rom. VIII, 35)**. Tunc ergo dabit tentationes, ut justi probentur. Et Dominus quidem dat tentationes ea voluntate, ut neminem decipi velit: sed quia plerique vincuntur infirmi tentationibus, qui fortes sunt, probantur.

18. Tunc illis *erit ros a Domino* **(Mich. V, 7)**, tunc requies: tunc erit anima justi, sicut *catulus leonis in ovilibus pecorum* **(Ibid., 8)**. Quod Evangelico exemplo ad Christum referre non dubitaverim; quia ipse dixit: *Tunc justi fulgebunt sicut sol in regno Patris sui* **(Matth. XIII, 43)**. Comprimentur enim quadrigae ejus irrationabiles scilicet impetus et motus istius corporis **(Mich. V, 10)**; sedabitur illud: *Foris*

pugnae, intus timores **(II Cor. VII, 5)**; sed ubique, id est, intus et foris, tranquillitas erit: et non erit qui respondeat et resistat bonae voluntati; quia obedientia carnis, sublato pariete maceriae, cum fuerint utraque unum, omnes abolebit discordias **(Ephes. II, 14)**.

19. Si qua autem anima infirma, sicut ille secundum carnem Israel, titubaverit, et ab illa Christi charitate persecutionibus turbata se aliquantulum separarit, corripitur atque arguitur quasi infida, quasi ingrata, quasi incredula, quae liberata a vanitatibus saeculi, in eas respiciendo reciderit: a qua non munera, non taurorum sacrificia; sed tantummodo ut bonum cognosceret, justitiam faceret, postulatum est. *Renuntiatum est* (inquit) *tibi, homo, quid sit bonum, aut quid Dominus exquirat a te, nisi ut facias judicium et justitiam, et diligas misericordiam, et paratus sis ire cum Domino tuo* **(Mich. VI, 8)**. Sed quia non servavit haec illa infirmior anima, ideo Dominus ait: *Heu me, quia factus sum sicut qui colligit stipulam in messe, et sicut racemum in vindemia* **(Mich. VII, 1)**? Audiens ergo haec propheta, in quo loquebatur Deus, ait ad illam animam: *Heu me* **1067** *anima! quod non est plenus timoris a terra.* Vel si ipse Dominus dicit, miseratus futuras pro peccatis ultiones, atque pro nostris erroribus ingemiscens.

20. Audiens haec anima, quia seminum suorum fructus non colliget, nullum, messe amissa, firmamentum inveniet sui, premet olivam, et unctionem laetitiae non habebit, neque bibet vinum jucunditatis. Cognoscens etiam in operibus carnis omnia plena sanguinis, plena circumscriptionis, fraudum, fallaciae, ficta officia pietatis, compositas simulationes, et inimicos sibi omnes qui in domo sunt; ideoque proximi sibi corporis motus cavendos, qui sunt graves animae nostrae

adversarii; convertitur, et de Deo sperare incipit, et intelligens vere inimicam sibi carnem existere, ait ad eam: *Noli supergaudere mihi, inimica mea, quia cecidi: sed resurgam; quia si sedero in tenebris, Dominus illuminabit me* **(Ibid., 8)**.

21. Considerans etiam insultare sibi aliquam potestatem, quae resistebat sibi; ne meliorem sequeretur viam: et inequitare, quod tradita esset in interitum carnis **(I Cor. V, 5)**; ut diversis attereretur malis, quae vel a Domino propter peccatorum solutionem decernerentur, vel ab iniquo propter invidiam conversionis; ut ad se revocaret afflictam, dicit adhuc: *Iram Domini sustinebo;* qui vel lapsam castigat, vel tibi potestatem affligendi dedit: *quia peccavi,* sustinebo tamen, *donec justificet ipse causam meam* **(Mich. VII, 9)**. Nisi enim confessa fuero, et exsolvero pretia iniquitatum mearum, non potero justificari. Cum autem fuero justificata, solvens duplicia peccata: *Educet judicium meum,* deponens indignationem; quia satisfactum sententiae est. *Educet me ad lumen, ut videam justitiam ejus* **(Ibid.)**, et aspiciam delectationem ejus. *Videbit* hoc lumen reconciliationis meae *inimica mea,* id est, diaboli nequitia; *et operietur confusione, quae nunc dicit: Ubi est Dominus Deus tuus* **(Ibid., 10)**? Videbit in me misericordiam ejus, videbit pietatem ejus.

22. Et ideo non audiamus eum, quando sumus in adversis aliquibus saeculi; cum aut dolor corporis est, aut filiorum amissio, vel caeterarum necessitudinum: non audiamus, inquam, dicentem: *Ubi est Dominus Deus tuus?* Tunc ejus tentationes cavendae sunt, cum gravis urget dolor, tunc animam aegram avertere studet.

23. Ergo anima, quae illum non audierit insidiantem sibi, videns postea mirabilia Dei, videns se in coelo, diabolum autem sicut colubrum reptantem in terrestribus, gratulabitur dicens: *Quis Deus sicut tu, auferens peccata, et* **1068** *transferens impietates* **(Ibid., 18)**? Qui non fuisti memor indignationis tuae: sed sicut in mari mersisti omnes iniquitates nostras, sicut Aegyptium plumbum, et redisti ad misericordiam voluntarius, quam gemino contulisti munere, dimittens peccata, atque abscondens, secundum quod scriptum est: *Beati quorum remissae sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata* **(Psal. XXXI, 1)**! Alia enim sanguine Filii tui abluis, alia donas nobis; ut bonis operibus et confessionibus nostros errores tegamus. Quod ergo ait: *Auferens peccata,* ad remissionem pertinet; quia penitus ea tollit, ita ut non sint quorum memor non erit. Quod vero ait: *Transferens iniquitates;* eo quod confitentibus nobis lapsus nostros, et obumbrantibus eos bonae operationis fructu referantur in auctorem culpae, et peccati incentorem. Quid enim aliud agit, qui culpam fatetur, nisi ut adversantis nequitiae spiritalis dolo se et malitia transductum probet?

24. In eo itaque gratias agit anima ista; quia et aufert Dominus peccata, et transfert iniquitates, et demergit in profundo maris. Quod potest et ad baptismum referri, quo Aegyptius mergitur, Haebraeus resurgit: et quo altitudine sapientiae, et bonorum operum abundantia tegantur peccata superiora, per divitias misericordiae Dei nostri, qui memor promissionis suae, quam dederat Abrahae, haeredem ejus animam non est passus perire.

25. Et illa quidem anima hoc revocatur modo. Tu autem, fili, qui a primo flore pueritiae es haeres Ecclesiae, quae te

suscepit et tenet, perseverato in proposito, memor gratiae Dei et muneris, quod per impositionem suscepisti manuum mearum; ut et in hoc gradu, sicut in ministerio sacro, fidem tuam demonstres atque industriam, et exspectes remunerationem Domini Jesu. Vale, et nos ut filius dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXI.

Post varios gradus, queis anima lapsa sese reparat, supra descriptos, hic animae fidelis a Christo susceptio, eruditio et consummatio considerantur; ostenditurque in Christi itineribus diversos ejusdem animae progressus designari.

AMBROSIUS HORONTIANO.

1. Superiore epistola de ea anima sermonem contulimus, quae itineris sui devios aliquos habuerit anfractus, ut vetus Israel secundum carnem fluctuans; quia et ipse liberabitur per Domini nostri Jesu Christi gratiam, *cum intraverit plenitudo gentium* **(Rom. XI, 25)**: licet ista leviore **1069** errore conversione sese reformaverit. Hac vero epistola de Ecclesiae filia nobis sermo sit, quam Dominus Jesus quemadmodum primo susceperit, erudierit, consummaverit in suo Evangelio, consideremus.

2. Suscepit itaque eam primo tuendam in confusione positam; exsul enim paradisi **(Gen. III, 23)** ubi nisi in confusione degeret anima uniuscujusque hominis? deduxitque eam in Bethleem **(Matth. II, 1)**. Jam profectus susceptae animae significatur, quod ascendit ad domum panis, in qua famem fidei et sterilitatem nesciat. De nostrarum animarum genere et ordine loquor, quibus nos vivimus et movemur, non de aliqua specialiter; non enim de proprietate et specie alicujus, sed de genere, ut dixi, animarum disputandum putamus.

3. Descendit in Aegyptum Christus **(Ibid., 14)**, patrocinium et ductum nostrae animae ferens, inde rediit in Judaeam. Fuit in deserto **(Matth. IV, 1)**, fuit in Capharnaum, fuit juxta fines Zabulon, circa maritima, transivit per sata, fuit in Bethphage, fuit in Ephraem, in Bethania; inde transivit in paradisum, ubi se capiendum dedit, passus est in Golgotha.

4. Omnes isti processus animae nostrae sunt, per quos exercitata gratiam piae institutionis invenit. Nam posteaquam exclusa de paradiso conditio humana in Adam et Eva, in castellum relegata est, vagari coepit huc atque illuc, errabunda circumferens vestigia sine ullo delectu: sed tempore complacito sibi exinanivit se Dominus Jesus, ut exsulem in se susciperet, et veteri reformaret gratiae. Itaque inventam recurso anfractu erroris revocavit ad paradisum, ut Evangelii docet lectio.

5. Per sata eam duxit, ut jejunam pasceret, primum in deserto, deinde in Capharnaum, agri non urbis incolatu: deinde juxta fines Zabulon, circa nocturna profluvia, id est, prophetarum obscuriora aenigmata; ut disceret praetendere ad fines gentium, quo omnes convenirent, nec timeret fluctus vitae

hujus et procellas; quia habet Christus naves Tharsis **(III Reg. X, 22)**, intelligibiles scilicet, quae percurrant mare, et ad templi constructionem pias merces advehant. In hujusmodi navibus navigat Christus, et in puppi tamquam bonus gubernator tranquillo quiescit mari: commoto excitatur, et increpat ventos, ut suis tranquillitatem refundat **(Matth. VIII, 26)**. Transiens quoque ad gentes, hanc animam liberat, quae Legis vinculis tenebatur; ne transiret ad nationum consortia.

6. Venit in Bethaniam, in locum obeditionis, **1070** ideo ibi mortuus suscitatur: cum enim caro subdita fuerit animae, tunc jam non quasi mortua jacet in sepulcro suo conditio humana, sed resuscitatur per gratiam Christi: ibi etiam se pro Dei nomine passioni discit offerre **(Joan. XI, 17 et seq.)**. De loco obeditionis, ut Joannes docet **(Joan. XII, 1)**, in Ephraem ducitur, id est, ad bonorum fructuum fecunditatem: inde in Bethaniam reducitur, id est, obedientiam; semel enim quae piae subjectionis fructum gustaverit, servare eam, et in ea probari saepius nequaquam recusat.

7. Unde jam probata Hierosolymam venit, digna quae sit in templum Dei, in qua Christus habitaret. Denique sedens super pullum asinae Dominus Jesus cum gratulatione et gaudio innocentis suscipitur aetatis **(Ibid., 14)**.

8. Postea in paradiso verba vitae aeternae docentur; unde etiam Dominus se permisit capi, sicut Joannes scribit evangelista **(Joan. XVIII, 8)**, significans animam nostram, vel potius conditionem humanam, solutis erroris vinculis, eo unde ejecta erat in Adam, per Christum regressam. Unde et latroni illi confitenti dicitur: *Amen, amen dico tibi, hodie*

mecum eris in paradiso **(Luc. XXIII, 42, 43)**. Ille dixerat: *Memento mei, cum veneris in regnum tuum;* Christus non de regno respondit, sed ad causam: *Hodie mecum eris in paradiso,* id est, reformandum est ante quod amissum est, postea conferendum id quod augendum est, ut per paradisum ad regnum perveniatur, non per regnum ad paradisum.

9. Servatur discipulis, quod plus conferatur pro laboribus, ideoque incolatum promisit, regnum distulit. Itaque is qui sub ictu mortis convertitur, et confitetur Dominum Jesum, mereatur incolatum paradisi: qui vero multo ante se exercuit, et Christo militavit, acquisivit populorum animas, pro Christo se obtulit, habeat paratum stipendiis suis Dei regnum, cujus se remuneratione donatum gaudeat. Ideoque Petro dicitur: *Tibi dabo claves regni coelorum* **(Matth. XVI, 19)**. Ex latrocinio conversus requiem habet, in apostolatu probatus accepit potestatem.

10. Haec est anima Evangelica, haec est de gentibus, haec filia Ecclesiae, longe melior e cursu, quam illa ex Judaea projecta, ad Dominum Jesum, et ad superiora se bonis consiliis et operibus attollens, quam suscepit in Golgotha Christus. Ibi Adae sepulcrum; ut illum mortuum in sua cruce resuscitaret. Ubi ergo in Adam mors omnium, ibi in Christo omnium resurrectio. Vale, fili, et nos dilige; quia nos te diligimus.

1071 EPISTOLA LXXII.

Rogabant aliqui cur Deus cum in Testamento veteri circumcisionem instituerit, eam abrogaverit in novo? cur etiam de illa omnino legem tulerit, cum ipsa puerum in discrimen adduceret? cur tandem in ea corporis parte fieri voluerit? Primum igitur ut illis satisfaciat, qui erant a fide alieni; reponit circumcisionem a sapientibus viris, plurimisque populis usurpatam esse, nec deesse rationem, cur octavo die celebraretur. Deinde christianos docet in illa signum fuisse redemptionis, ac proinde ubi pretium hujus solutum est, illam omitti jam debuisse. Tum haereticos legem de fundendo sanguine calumniantes ostendit passionem Domini simul damnare. Hinc eos refellit qui fidei circumcisionem obfuisse criminabantur, sicut et illos, qui partem corporis, quae naturalis esset, argutabantur non esse recidendam. Postremo pluribus de occulta christianorum circumcisione disputatis, eos ad externam probat non obligari.

AMBROSIUS CONSTANTIO.

1. Non mediocris plerosque movet quaestio, qua causa circumcisio et veteris Testamenti auctoritate quasi utilis imperetur, et novi testamenti magisterio quasi inutilis repudietur **(Act. XV, 10)**; cum praesertim Abraham primus oraculum circumcisionis celebrandae acceperit **(Gen. XVII, 10)**, qui diem Domini Jesu vidit, et gavisus est **(Joan. VIII, 56)**. Quod utique in evidenti est, quia non corporalibus, sed spiritalibus legis divinae intenderit; et ideo veram Dominici corporis passionem in agni conspexerit immolatione.

2. Quid ergo dicemus secutum patrem Abraham, ut id primus institueret, quod ejus non sequeretur haereditas? aut qua ratione circumciduntur infantulorum corpora; et in ipso ortu subjiciuntur periculis, et hoc imperari oraculo; ut discrimen salutis fiat de mysterio religionis. Quid hoc significat? Latet enim causa veri, et oportuit aut aperto aliquid mysterio significari, aut non periculoso mysteriorum indicio mandati.

3. Cur vero signum Testamenti divini in ea datur parte membrorum, quae visu inhonestior aestimatur? aut qua gratia ipse operator corporis nostri in ipso nostrae generationis exordio circumcidi voluit opus suum, et vulnerari, et cruentari, et abscidi partem, quam velut necessariam, qui omnia disposuit ordinate, cum caeteris membris faciendam putavit? Aut enim praeter naturam est haec portio corporis nostri, et non oportuit habere omnes homines, quod esset praeter naturam: aut secundum naturam est, et non decuit amputari, quod secundum naturae perfectionem creatum foret; cum praesertim alieni a portione Domini Dei nostri, id praecipue irridere soliti sint. Deinde cum propositum sit Deo, ut frequenter ipse testificatus est, plures ad sacrae observantiam provocare religionis, quanto magis invitarentur, si non **1072** aliqui circumcisionis ipsius aut periculo, aut opprobrio revocarentur.

4. Ergo ut ad prima redeamus, et propositum persequamur ordinem, de ipsa circumcisionis qualitate dicendum videtur. Cujus gemina debet esse defensio, quia duplex est accusatio: una quae irrogatur a gentilibus, altera quae ab iis, qui de populo Dei sunt, aestimatur. Vehementior autem gentilium, qui viros circumcisione signatos etiam opprobrio et illusione dignos arbitrantur. Sed etiam ipsorum sapientissimi quique ita

circumcisionem approbant, ut electos suos erga cognoscenda et celebranda mysteria circumcidendos putent.

5. Denique Aegyptii, qui et geometriae, et colligendis siderum cursibus operam intendunt suam, impium judicant sacerdotem, qui nequaquam habeat circumcisionis insigne. Nam neque magici carminis sapientiam, nec geometriam, nec astronomiam judicant vim suam obtinere sine circumcisionis signaculo. Et ideo ut impetrandi vim operationi adhibeant suae, purgationem quamdam vatum suorum circumcisionis arcano celebrandam existimant.

6. Reperimus autem in historia veterum non solum Aegyptios, sed etiam Aethiopum, et Arabum, et Phoenicum aliquos circumcisione erga suos usos. Et hanc putant se adhuc probandae viam servare rationis; eo quod sui corporis primitiis et sanguinis initiati, insidias daemonum, quas illi generi nostro moliuntur, exiguae partis arbitrentur consecrationibus destruendas; ut qui totius hominis saluti nituntur nocere, infirmari operationem suam putent circumcisionis sacrae vel lege, vel specie. Arbitror enim quod in praeteritum ipse daemonum princeps cessare suas artes erga noxiae operationis effectum aestimaverit, si ei nocere conaretur, quem signaculo circumcisionis sacrae initiatum adverteret, aut ei qui videretur in hoc saltem munere legi divinae obtemperare.

7. Jam qui singulorum membrorum officia diligenter expendit, non otiosam causam in hac membri hujus portiuncula aestimare poterit, qua ratione non solum circumcidatur puer, verum etiam octavo circumcidatur die; quando incipit mater pignoris nati in sanguine esse puro, quae

ante octavum diem fertur in sanguine immundo sedere **(Gen. XVII, 12)**. Haec adversum eos dicta sint, qui nulla nobis unitate fidei sociantur; et ideo tamquam adversum dissidentes difficilior disputandi locus.

8. Responsum autem sibi hujusmodi habeant, qui credunt in Dominum Jesum, quod nudare noluimus, cum adversum opiniones gentilium disputaremus. Nam si redempti sumus non corruptibilibus argento et auro, sed pretioso sanguine Domini nostri Jesu Christi **(I Petr. I, 18, 19)**; quo utique **1073** vendente, nisi eo qui nostrum jam peccatricis successionis aere quaesitum servitium possidebat: sine dubio ipse flagitabat pretium, ut servitio exueret, quos tenebat obstrictos. Pretium autem nostrae liberationis erat sanguis Domini Jesu, quod necessario solvendum erat ei, cui peccatis nostris venditi eramus.

9. Donec igitur hoc pretium pro omnibus solveretur hominibus, quod Dominici sanguinis effusione pro omnium fuit solvendum absolutione, opus fuit singulorum sanguine, qui Lege et consuetudinis ritu, sacrae praecepta sequerentur religionis. Sed quia pretium pro omnibus solutum est, posteaquam passus est Christus Dominus, jam non opus est, ut viritim sanguis singulorum circumcisione fundatur; cum in sanguine Christi circumcisio universorum celebrata sit, et in illius cruce omnes simul crucifixi simus cum eo, et consepulti in ejus sepulcro, complantati similitudini mortis ejus, ut ultra non serviamus peccato: *Qui enim mortuus est, justificatus est a peccato* **(Rom. VI, 7)**.

10. Quod si quis, ut Marcion et Manichaeus, reprehendendum Dei putat esse judicium, quia vel oraculum

de circumcisione celebranda edendum putavit esse, vel legem qua sanguinis effusio mandatur; necesse est ut is etiam Dominum Jesum reprehendendum arbitretur, qui non exiguum, sed multum sanguinem pro hujus mundi effudit redemptione, et hodieque nos fundere jubet sanguinem nostrum pro tanto religionis certamine, dicens: *Qui vult me sequi, tollat crucem suam, et sequatur me* **(Matth. XVI, 24)**. Si autem nequaquam justa est accusatio, cum aliquis totum se pro pietate offerat, et multi sanguinis se mundet effusione; quomodo legem possumus reprehendere, exigui stillam exigentem sanguinis, cum praedicemus Dominum Jesum multi effusionem sanguinis, et totius corporis mortem imperantem?

11. Nec ipsum circumcisionis signaculum et species feriabatur, quo populus Dei velut quodam sigillo signatus corporis, discernebatur a caeteris nationibus. Nunc autem Christi donatus nomine signum corporis nequaquam requirit, qui praerogativam divinae meruit nuncupationis. Quid autem absurdum si propter pietatem aliquid doloris vel laboris inferri videbatur, quo plus devotio per haec certamina probaretur? Pulchrum etiam ut ab ipsis vitae incunabulis insigne religionis adolesceret, et puderet unumquemque aetatis provectioris vel labori, vel dolori cedere, quorum utrumque tenera infantia vicisset.

12. Sed jam levi circumcisionis dolore non opus est Christiano populo, qui mortem Domini circumferens, per momenta singula fronti propriae mortis contemptum inscribit, utpote **1074** qui sciat sine cruce Domini salutem se habere non posse. Quis enim acu utatur ad praeliandum, cum telis instructus sit validioribus?

13. Jam illud quivis facile refellendum advertit, quia propositum est plerosque potuisse ad sacrae religionis provocari obsequium, nisi essent doloris timore, vel laboris contuitu revocati. Et potuit hoc terrere majorem, quod infantuli plerique sustinebant sine periculo? Esto tamen aliquos infantulos Judaeorum, cum dolorem circumcisi corporis plagaeque ferventis sustinere non potuerint, defunctos fuisse: sed hoc nec caeteros deterrebat provectiori aetate robustos, et laudabiliorem faciebat eum, qui praeceptis obedisset coelestibus.

14. Quod si hoc in exiguo dolore arbitrantur confessionis fuisse obstaculum, quid de martyrio dicunt? Nam si reprehendunt circumcisionis dolorem, reprehendant et martyrum mortem, per quos cumulata, non minuta religio est. In tantum autem abest nocuisse fidei circumcisionis dolorem, ut probabiliorem fidem faciat dolor; major enim fidei gratia, si quis pro religione contemnat dolorem: et hic magis habet praemium quam ille, qui ideo dolorem voluit circumcisionis subire, ut gloriaretur in Lege et laudem ex hominibus magis quam ex Deo quaereret.

15. Oportuit igitur circumcisionem ex parte fieri ante ejus adventum, qui totum circumcideret hominem; ex parte enim debuit assuescere humana conditio, quemadmodum in id, quod perfectum est, crederetur. Si autem oportuit circumcidi, in qua magis parte membrorum oportuit circumcisionem fieri quam in ea, quae quibusdam videtur inhonestior? *Ut iis quae putarentur ignobiliora esse membra corporis nostri, honestatem abundantiorem circumdarent: et quae inhonesta sunt nostra, honestatem abundantiorem haberent* **(I Cor. XII,**

23). Ubi enim magis vir sanguinis sui admoneri debuit, quam in ea parte, quae ministerium errori exhibet.

16. Nunc tempus est ut et illis respondeamus qui dicunt, si ea pars corporis nostri secundum naturam est, nequaquam eam amputari oportuisse: si non est secundum naturam, non debuisse simul nasci. Qui quoniam tam arguti sunt, et ipsi mihi respondeant, utrum secundum naturam successio humana sit, quae generationibus adolescit, an contra naturam. Si enim secundum naturam, numquam igitur intermittenda est: et quomodo integritas virorum, virginitas puellarum, abstinentia viduarum, continentia conjugum praedicatur? Nullum ergo studium quaerendae successionis feriari debuit. Sed ipse auctor naturae non utique generationi obsecutus est, qui de se, cum esset in corpore constitutus, praebuit magisterium, **1075** et hortatus est discipulos ad integritatem, dicens: *Sunt spadones, qui se castraverunt propter regnum coelorum; qui potest capere, capiat* **(Matth. XIX, 12)**.

17. Cum sit autem homo compositus ex corpore et anima (satis est enim interim hoc dicere, et silere de spiritu) non est in utroque idem secundum naturam: sed quod est secundum corporis naturam, id contra naturam est animae; et quod secundum naturam est animae, id contra naturam est corporis; ut si dicam quod secundum naturam est visibili, id contra naturam est ei, quod non videtur; et quod secundum naturam est ei, quod non videtur, id contra naturam est visibili. Nihil ergo incongruum in hominibus Dei, si fiant aliqua contra naturam corporis, quae sint secundum animae naturam.

18. Qui autem dicunt quoniam plures credidissent, si circumcisio non fuisset, ii sibi responsum hoc habeant,

quoniam plures crederent, si martyria non fuissent: sed praestantior est fortitudo paucorum, quam remissio plurimorum. Sicut autem plurima baptismatum genera praemissa sunt, quia secuturum erat verum illud unum in spiritu et aqua sacramentum baptismatis, quo totus redimitur homo: ita plurimorum circumcisio praemittenda fuit; quia secutura erat circumcisio Dominicae passionis, quam pertulit Jesus quasi Agnus Dei, ut tolleret peccata mundi **(Joan. I, 36)**.

19. Haec ideo scripsimus, ut ostenderemus quia et debuit praemitti circumcisio, quae foris est, ut et ea jam post adventum Domini jure videatur exclusa. Nunc autem circumcisio est necessaria, quae in occulto, est, sicut Judaeus praestantior, qui in occulto, in spiritu, non littera; quoniam cum sint in uno homine duo homines, de quibus dictum est: *Et si is qui foris est, homo noster corrumpitur secundum desideria erroris, sed qui intus est, renovatur de die in diem* **(II Cor. IV, 16)**; et alibi: *Condelector enim legi Dei secundum interiorem hominem* **(Rom. VII, 22)**; interior est homo noster, qui est ad imaginem et similitudinem Dei factus, exterior qui figuratus e limo. Sic denique et in Genesi duas tibi creaturas hominis ostendit **(Gen. I, 27)**, secundo creatum hominem significans **(Gen. II, 7)**.

20. Sicut ergo duo homines, ita et gemina conversatio est: una interioris hominis, altera exterioris. Et quidem plerique actus interioris hominis perveniunt ad exteriorem hominem, quemadmodum castimonia interioris hominis transit etiam ad castitatem corporis. Qui enim adulterium cordis ignorat, idem utique nescit corporis adulterium: non tamen etiam illud est consequens, ut qui non adulteravit corpore, non adulteraverit etiam corde, secundum illud: *Quoniam qui viderit mulierem*

ad concupiscendum eam, jam adulteravit eam in corde suo **(Matth. V, 28)**. Nam etsi adhuc non sit adulter corporis, tamen jam affectu adulter est. Ergo est interioris hominis circumcisio: nam qui circumciditur, **1076** totius carnis illecebras tamquam praeputium exuit; ut sit in spiritu, non in carne, et spiritu mortificet corporis sui actus.

21. Et haec est, quae in occulto est circumcisio, sicut Abraham ante in praeputio erat, postea factus est in circumcisione **(Rom. IV, 11)**. Sic interior homo noster, quando est in carne, tamquam in praeputio est; quando autem jam non est in carne, sed in spiritu, incipit esse in circumcisione, non in praeputio. Sicut autem qui circumciditur, non totam carnem exuit, sed solum praeputium, ubi corruptela frequentior; ita qui in occulto circumciditur, carnem illam exuit, de qua scriptum est: *Omnis caro fenum, et omnis gloria ejus, ut flos feni. Aruit fenum, et flos ejus decidit: verbum autem Domini manet in aeternum* **(Esai. XL, 6, 7)**. Et remanet caro, quae videbit salutare Dei, sicut scriptum est: *Et videbit omnis caro salutare Dei* **(Luc. III, 6)**. Quae sit ista caro, munda aures, ut intelligas.

22. Talis ergo debet esse in occulto circumcisio, ut nullam habeat comparationem cum ea, quae foris est, circumcisione. Et ideo qui in occulto Judaeus est, ipse praestat; qui est a Juda, cujus manus supra cervicem inimicorum ejus, qui recubans requievit ut leo, et ut catulus leonis, quem laudant fratres ejus **(Gen. XLIX, 8)**. Ab hoc Juda non deficit princeps; quia sermo ejus principes facit, qui non subjiciantur illecebris saecularibus, et captiventur voluptatibus istius mundi. Et quia ipse Judas in hanc generationem venit, ideo plurimi qui postea generati sunt, praeferuntur; ut virtutum principatu

gaudeant. Habeamus itaque circumcisionem in occulto, et in occulto Judaeum, qui est spiritalis: spiritalis autem, utpote princeps, dijudicat omnia, ipse autem a nemine dijudicatur **(I Cor. 2, 15)**.

23. Debuit ergo Legis mandata praescripto circumcisio, quae ex parte erat, cessare, posteaquam venit qui circumcisionem faceret totius hominis, et impleret circumcisionem Legis. Quis autem est iste, nisi qui dixit: *Non veni legem solvere sed implere* **(Matth. V, 17)**?

24. Quamquam si diligenter intendas, et illa sit ratio, quam jam cessare debuerit praeputii circumcisio; quia plenitudo gentium venit. Non enim gentibus circumcisio mandata est, sed semini Abraham; sic enim habes in primo oraculo: *Et dixit Deus ad Abraham: Tu autem Testamentum meum observabis, tu et semen tuum post te in progenies eorum. Et hoc est Testamentum meum, quod observabis inter me et vos, et semen tuum post te in progenies eorum. Circumcidetur vestrum omne masculinum, et circumcidetis carnem praeputii vestri, et erit in signo Testamenti inter me et vos. Infans octo dierum circumcidetur vobis, omne masculinum in progenies vestras. Vernaculus domus tuae et pecunia emptus ab omni filio alterius, qui non est ex semine tuo, circumcisione circumcidetur: et erit Testamentum meum in carne vestra, in Testamentum aeternum. Et incircumcisus masculus qui non circumciderit carnem praeputii sui octava die,* **1077** *exterminabitur anima illa de generatione illa; quia Testamentum meum transgressus est* **(Gen. XVII, 9 et seq.)**. Hebraeus quidem negatur habere de octavo die, sicut Aquila significat. Sed non in Aquila omnis auctoritas, qui quasi Judaeus in littera praeteriit, nec posuit octavum diem.

25. Interim et octavum diem, et in signo datam circumcisionem audisti: signum autem rei majoris indicium est, indicium veritatis futurae; et datum Testamentum Abrahae et semini ejus, cui dictum est: *In Isaac erit semen tuum* **(Gen. XXI, 12)**. Ergo circumcidi licuit Judaeum, vel domi ejus natum vel pecunia ejus emptum. Non possumus derivare hoc ad alienigenam, aut proselytum, nisi fuerint in domo Abrahae nati, aut pecunia ejus empti, vel seminis ejus. Denique nihil dixit de proselytis, de quibus quando voluit dicere, nominavit eos, sicut habes: *Et locutus est Dominus ad Moysen, dicens: Loquere ad Aaron, et ad filios ejus, et ad omnes filios Israel, et dices ad eos: Homo, homo a filiis Israel, et a proselytis, qui sunt appositi vobis, quicumque fecerit holocaustum* **(Gen. XVII, 12)**. Ubi ergo comprehendit eos, ibi Lex eos tenet: ubi oraculo non significantur, quomodo astringi videntur? Sic habes denique: *Dic filiis Aaron* **(Levit. XVII, 1 et seq.)**, quando de sacerdotibus dicit. Habes, quando et de levitis dicit.

26. Ergo omnifariam claret etiam secundum litteram Legis, quamquam Lex spiritalis sit, et secundum ipsam tamen litteram ad circumcisionem teneri non potuisse nationum populos: sed ipsam circumcisionem in signo fuisse, donec plenitudo gentium intraret, et sic omnis Israel salvus fieret, circumcisus corde, non exigua membri unius parte. Ergo satis et excusata a nobis, et exclusa est Judaeorum manens hodieque circumcisio.

27. Quod autem reprehensioni eam dicunt fuisse, vel esse gentilibus, primum non habent reprehendere ipsi, vel irridere, quod alii consortes faciunt sui. Esto tamen, fuerit quod irriderent; quid hoc nos movere debet, cum ipsa crux

Domini Judaeis scandalum, Graecis stultitia, nobis autem virtus Dei sit, atque sapientia **(I Cor. I, 23, 24)**? Et ipse Dominus dixerit: *Qui me confusus fuerit coram hominibus, confundar et ego eum coram Patre meo, qui est in coelis* **(Luc. IX, 26)**; docens nos iis, quae ridentur ab hominibus, non commovendos, si qua pro religionis obsequio deferuntur.

EPISTOLA LXXIII.

Interroganti cur lata sit Lex, cum eam obesse Paulus indicet; respondetur inutilem eam futuram, si naturalis, quae inscribitur cordibus nostris, et in infantibus deprehenditur, servata esset: hac soluta, illam fuisse necessariam, ut excusationem tolleret peccatum manifestando, quod postmodum Christi gratia sublatum est.

AMBROSIUS IRENAEO.

1. Decursa lectione Apostoli, non perfunctorie motus es; quia audisti hodie lectum: *Lex enim iram operatur: ubi autem non est Lex, nec praevaricatio* **(Rom. IV, 5)**. Unde et consulendum arbitratus es cur lata sit Lex, si nihil proderat; **1078** immo oberat, quae operaretur iracundiam, et praevaricationem introduceret.

2. Et quidem secundum interrogationem tuam certum est non fuisse Legem necessariam, quae per Moysen data est. Nam si

naturalem legem, quam Deus creator infudit singulorum pectoribus, homines servare potuissent, non fuerat opus ea lege quae, in tabulis scripta lapideis, implicavit atque innodavit magis humani generis infirmitatem, quam elaqueavit atque absolvit. Esse autem legem naturalem in cordibus nostris etiam Apostolus docet, qui scripsit quia plerumque *et gentes naturaliter ea, quae Legis sunt, faciunt; et cum Legem non legerint, opus tamen Legis scriptum habent in cordibus suis* **(Rom. II, 14)**.

3. Ea igitur lex non scribitur, sed innascitur: nec aliqua percipitur lectione, sed profluo quodam naturae fonte in singulis exprimitur, et humanis ingeniis hauritur. Quam debuimus vel futuri judicii metu servare, cujus testis conscientia nostra tacitis cogitationibus apud Deum ipsa se prodit, quibus vel redarguitur improbitas, vel defenditur innocentia. Itaque cum semper pateat Domino, tum maxime in die judicii manifestabitur; quando occulta cordis in examen venient, quae putabantur latere. Quorum tamen proditio, occultorum scilicet, nequaquam noceret, si lex naturalis inesset pectoribus humanis; est enim sancta, sine versutia, sine fraude, consors justitiae, expers iniquitatis.

4. Denique interrogemus infantiam, videamus si quod in ea crimen reperitur, si avaritia, ambitio, dolus, saevitia, insolentia. Nihil suum novit, nullos honores sibi arrogat, praeferre se alteri ignorat, fraudem nescit, vindicare sese nec vult, nec potest. Insolentia quid sit puro ac simplici nequit animo comprehendere.

5. Solvit hanc legem Adam, qui voluit sibi arrogare quod non acceperat, ut esset sicut creator et conditor suus, sic ut

divinum honorem affectaret. Itaque per inobedientiam offensam traxit, et culpam incidit ex insolentia. Qui si non rupisset imperium, et obediens fuisset mandatis coelestibus, praerogativam naturae atque ingenitae sibi innocentiae haeredibus propriis reservasset. Ergo quia per inobedientiam praerogativa naturalis legis corrupta atque interlita est, ideo scriptum legis existimatum est necessarium; ut vel partem haberet, qui universum amiserat: et cui perierat quod nascendo assumpserat, discendo saltem cognosceret et custodiret. Simul quia causa dejectionis ejus superbia fuit, superbia autem orta est ex praerogativa innocentiae; debuit ea Lex ferri quae subditum Deo et subjectum redderet **(Rom. VII, 8)**. Nam sine Lege peccatum nesciebatur, et minor erat culpa, ubi erat culpae ignorantia. Unde et Dominus ait: *Si non venissem, et locutus non fuissem iis, peccatum non haberent: nunc autem excusationem non habent de peccato* **(Joan. XV, 22)**.

6. Lata est ergo Lex, primum ut excusationem tolleret, ne quis diceret: Peccatum nescivi; quia praescriptum non erat quid caverem. **1079** Deinde ut omnes subditos faceret Deo agnitione peccati **(Rom. III, 19)**. Omnes autem subditos fecit, quia non solum Judaeis data est, sed etiam gentes vocavit; proselyti enim ex gentibus sociabantur. Neque vero exceptus videri potest, qui vocatus defuit; Lex enim quos vocavit et alligavit. Universorum itaque culpa operata est subjectionem, subjectio humilitatem, humilitas obedientiam. Itaque quia superbia culpam contraxerat, e contrario culpa obedientiam generavit. Unde lex scripta, quae videbatur superflua, facta est necessaria; ut peccatum peccato solveret.

7. Sed ne rursus aliquis deterreatur, et dicat incrementum peccati factum esse per Legem, et Legem non solum non profuisse, sed etiam obfuisse arbitretur; habet quo solari suam possit sollicitudinem, quia *etsi per Legem superabundavit peccatum, superabundavit et gratia* **(Rom. V, 20)**. Quid sit hoc, intelligamus.

8. Superabundavit peccatum per Legem quia per Legem agnitio peccati **(Rom. VII, 7)**, et coepit mihi obesse scire id, quod per infirmitatem vitare non possem; ad cavendum enim prodest praescisse: sed si cavere non queam, obfuit nosse. Versa ergo Lex in contrarium, tamen ipso peccati incremento facta est mihi utilis; quia humiliatus sum. Unde et dixit David: *Bonum est mihi, quod humiliatus sum* **(Psal. CXVIII, 71)**. Humiliando autem me, solvi vinculum erroris superioris, quo Adam et Eva nexuerant omnem propriae seriem successionis. Unde et Dominus quasi obediens venit; ut inobedientiae et praevaricationis humanae Iaqueus solveretur. Itaque sicut per inobedientiam peccatum intravit, ita per obedientiam peccatum solutum est. Unde et Apostolus ait: *Quia sicut per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt plurimi; ita et per obedientiam unius hominis justi constituentur multi* **(Rom. V, 19)**.

9. Habes igitur unum, quia Lex et superflua fuit, et facta est non superflua: superflua in eo, quia non fuisset necessaria, si illam legem naturalem servare potuissemus: sed quia non servavimus, ista lex per Moysen necessaria facta est; ut doceret me obedientiam, et laqueum illum solveret praevaricationis Adae, qui laqueus totam astrinxit haereditatem. Crevit quidem culpa per Legem, sed et culpae

auctor superbia soluta est, idque mihi profuit; superbia enim culpam invenit, culpa autem gratiam fecit.

10. Accipe aliud. Non fuit necessaria lex per Moysen. Denique subintravit **(Ibid. 20)**: quod utique non ordinarium, sed velut furtivum significare videtur introitum; eo quod in locum naturalis legis intraverit. Itaque si illa suum servasset locum, haec lex scripta nequaquam esset ingressa: **1080** sed quia illam legem excluserat praevaricatio, ac propemodum aboleverat pectoribus humanis, regnabat superbia, inobedientiaque sese diffuderat; ideo successit ista, ut nos scripto conveniret, et omne os obstrueret, ut totum mundum faceret Deo subditum **(Rom. III, 19)** Subditus autem mundus eo per Legem factus est, quia ex praescripto Legis omnes conveniuntur, et ex operibus Legis nemo justificatur; id est, quia per Legem peccatum cognoscitur, sed culpa non relaxatur, videbatur Lex nocuisse, quae omnes fecerat peccatores.

11. Sed veniens Dominus Jesus, peccatum omnibus, quod nemo poterat evadere, donavit, et chirographum nostrum sui sanguinis effusione delevit. **(Coloss. II, 14)**. Hoc est quod ait: Superabundavit peccatum per Legem: superabundavit autem gratia per Jesum **(Rom. V, 20)**; quia postquam totus mundus subditus factus est, totius mundi peccatum abstulit, sicut testificatus est Joannes, dicens: *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi* **(Joan. I, 29)**. Et ideo nemo glorietur in operibus, quia nemo factis suis justificatur: sed qui justus est, donatum habet, quia per lavacrum justificatus est. Fides ergo est quae liberat per sanguinem Christi **(Rom. IV, 6)**; quia beatus ille cui peccatum remittitur, et venia donatur. Vale, fili, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXIV.

Quod multi Legem, utpote quam Deus condidisset, negabant abrogandam: aut ex ejus abrogatione utrumque Testamentum ab eodem Deo non esse colligebant, id solvi ex illo Apostoli: Lex paedagogus noster fuit, etc., *non enim nisi pueris paedagogum necessarium; Judaeis igitur tamquam infirmis positam Legem, cujus praecepta imperfecta fuerunt, sed perfectorum praenuntia. Postremo ubi obiter in avaritiam disputatum est, subjicitur ad utrumque Testamentum, quod per bovem et asinum ab Esaia designatur, suscipiendum exhortatio.*

AMBROSIUS IRENAEO.

1. Audisti, fili, hodie lectum in Apostolo quia *Lex paedagogus noster fuit in Christo, ut ex fide justi ficemur* **(Gal. III, 24)**. Quo uno absolutas arbitror quaestiones, quae plerosque movere consuerunt. Sunt enim qui dicant: Cum Legem Deus Moysi dederit, quid causae est ut pleraque in Lege sint, quae per Evangelium jam vacuata videntur? Et quomodo unus utriusque conditor Testamenti, cum id quod licebat in Lege, per Evangelium coeperit non licere; ut est circumcisio corporalis, quae licet etiam tunc signo data sit, ut circumcisionis spiritalis veritas teneretur; tamen qua ratione vel in ipso signo fuit? Cur ista diversitas aestimatur, ut tunc circumcidi pietas crederetur,

nunc **1081** impietas judicetur **(Num. XV, 35)**? Deinde sabbati diem feriatum esse debere observabatur ex Lege; ita ut si quis onus aliquod lignorum portasset, mortis fieret reus: nunc autem diem ipsum et oneribus subeundis, et negotiis obeundis sine poena advertimus deputari. Et pleraque praecepta sunt Legis, quae praesenti tempore cessare videntur.

2. Quid ergo causae sit consideremus; non enim otiose dixit Apostolus quia *Lex paedagogus noster fuit in Christo* **(Galat. III, 24)**. Paedagogus cujus est, maturioris, an adolescentis? Utique aut adolescentis, aut pueri, hoc est, aetatis infirmae. Paedadogus enim, sicut etiam interpretatio Latina habet, doctor est pueri: qui utique imperfectae aetati non potest perfecta adhibere praecepta, quae sustinere non queat. Denique per prophetam Deus Legis ait: *Dabo vobis praecepta non bona* **(Ezech. XX, 25)**, hoc est, non perfecta; quod enim bonum, utique perfectum. Idem autem Deus Evangelio perfectiora servavit; siquidem ait: *Non veni Legem solvere, sed implere* **(Matth. V, 17)**.

3. Quae igitur istius causa distantiae, nisi humana varietas? Sciebat durae cervicis populum Judaeorum, lapsu mobilem, humilem, perfidiae promptiorem, qui aure audiret et non audiret, oculis videret, et non videret, lubrico quodam infantiae levem et immemorem praeceptorum; et ideo Legem tamquam paedagogum mobili plebis ingenio et menti adhibuit infirmae, ipsaque Legis praecepta moderatus, aliud legi voluit, aliud intelligi; ut insipiens saltem quod legeret, custodiret, et a praescripto litterae non recederet: sapiens intelligeret divinae mentis sententiam, quam littera non resonaret: imprudens servaret Legis imperium, prudens mysterium. Ideo Lex severitatem gladii habet tamquam

paedagogus baculum; ut imperfectae plebis infirmitatem poenae saltem denuntiatione deterreat: Evangelium autem indulgentiam habet, quo peccata donantur.

4. Jure ergo ait Paulus, quia *littera occidit, spiritus autem vivificat* **(II Cor. III, 6)**. Littera igitur circumcidit exiguam corporis portionem: spiritus intelligens circumcisionem totius animae corporisque custodit; ut, superfluis amputatis (quid enim tam superfluum, quam avaritiae vitia, libidinisque peccata, quae natura non habuit, culpa quaesivit), castimonia teneatur, frugalitas diligatur. Signum igitur circumcisio corporalis: veritas autem circumcisio spiritalis est: illa membrum amputat, ista peccatum. Nihil imperfectum in homine natura generavit, nec tamquam superfluum jubebatur auferri: sed ut adverterent, qui partem sui corporis amputabant, multo magis amputanda peccata, recidendos eos, qui delicta suadeant, etiamsi quadam unitate corporis connecterentur, sicut habes scriptum: *Si dextera manus tua scandalizat te, abscinde eam, et projice abs te; expedit enim tibi ut pereat unum membrorum tuorum, quam totum* **1082** *corpus tuum eat in gehennam* **(Matth. V, 30)**. Ergo sicut pueris, ita Judaeis mandata sunt non plena praecepta, sed ex parte, et velut unam membri sui partem mundam servare praecepti sunt, qui totum corpus suum mundum servare non poterant.

5. Sabbati quoque ferias uno die in hebdomada celebrare jussi sunt **(Exod. XXXI, 15)**, ut nulli oneri subderentur, qui mundanis operibus absoluti utinam sic abiissent; ut in illud perpetuum futurorum sabbatum saeculorum nulla secum gravium veherent onera delictorum. Sed quia lubricum populum Deus noverat, partem infirmioribus diei unius

observatione praescripsit, plenitudinem fortioribus reservavit: Synagoga diem observat, Ecclesia immortalitatem. In Lege igitur portio, in Evangelio perfectio est.

6. Populus Judaeorum ligna portare prohibetur **(Num. XV, 33)**, hoc est, illa quae consumuntur incendio. Umbram tenet, qui solem refugit. Tibi sol justitiae umbram impedimento esse non passus, apertum gratiae suae lumen infundens ait: *Vade, et amodo vide ne pecces* **(Joan. VIII, 11)**. Tibi aeterni illius solis imitator ait: *Si quis autem superaedificaverit super fundamentum aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, fenum, stipulam; uniuscujusque opus manifestum erit. Dies enim Domini manifestabit, quoniam in igne revelabitur. Et uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit* **(I Cor. III, 12 et seq.)**. Et ideo illud superaedificemus supra Christum (Christus enim nostrum est fundamentum) quod non exuratur, sed melioretur. Aurum melioratur igne, melioratur argentum.

7. Audisti aurum et argentum, putas hoc materiale, congregare desideras: sed ludis operam. Hoc aurum et argentum onus habet, fructum non habet. Onus quaerentis est sumptus haeredis. Hoc aurum sicut lignum exuritur, non perpetuatur: hoc argentum in die illo detrimentum vitae tuae, non lucrum afferet. Aliud aurum, aliud argentum a te quaeritur, hoc est, sensus bonus, verbum optimum, de quibus dicit Deus quia dat vasa aurea et argentea **(Prov. XXVII)**. Haec sunt munera Dei: *Eloquia Domini, eloquia casta: argentum igne examinatum, probatum terrae, purgatum septuplo* **(Psal. XI, 7)**. Gratia sensus tui, nitor casti sermonis exigitur: splendor fidei, non tinnitus argenti. Hoc manet, illud perit: hoc mercedem habet, et migrat nobiscum; illud detrimentum habet, quod hic relinquitur.

8. Si quis divitum putat quod illud argentum repositum et reconditum ei suffragari possit ad vitam, onus inane portat, quod judicii ignis absumat. Hic relinquite ligna vestra, divites, ut onus vestrum futuro incendio incrementa non addat. Si erogaveris, minuetur onus: et quod remanserit, onus non erit. Noli, avare, recondere; ne fias nudo quidem nomine Christianus, opere Judaeus: cum adverteris onera tua tibi esse supplicio. Dictum est enim tibi non per umbram, sed in sole: *Si cujus opus manserit,* **1083** *mercedem accipiet: si cujus arserit, detrimentum patietur* **(I Cor. III, 14)**.

9. Et ideo tamquam perfectus eruditus in Lege, confirmatus in Evangelio, utriusque fidem suscipe Testamenti: *Beatus* enim *qui seminat super omnem aquam, ubi bos et asinus calcat* **(Esai. XXXII, 20)**, sicut hodie lectum est, hoc est, qui seminat super populos, qui sequuntur Testamenti utriusque doctrinam; bos est ille aratorius, Legis jugum portans, de quo lex dicit: *Bovi trituranti os non alligabis* **(Deut. XXV, 4)**; qui habet scripturarum cornua divinarum. Pullum autem asinae Dominus in Evangelio in figura populi gentilis ascendit **(Luc. XIX, 33)**.

10. Puto autem quoniam dives est verbum Dei, quod etiam illud intelligere debeamus, quia bos habet cornua plena terroris, taurus ferociam habet, asinus mansuetudinem: quod bene ad praesentia derivatur, quia beatus qui et severitatem et mansuetudinem tenet; ut altero disciplina servetur, altero innocentia non opprimatur: nimia enim severitas extorquet plerumque terrore mendacium. Deus diligi maluit, quam timeri: Dominus autem charitatem exigit, servus timorem; cum perpetuus in homine terror esse non possit; quia scriptum

est, sicut hodie lectum est: *Ecce in timore vestro ipsi timebunt, quos timebatis.* Vale, fili, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXV.

Proposita eruendi Paulini sensus difficultate, subjungit textum ejusdem Apostoli, haeredem nullum fieri, nisi per fidem, affirmantis. Deinde Judaeos haereditatem propter vetus Testamentum sibi debitam contendentes refellit, cujusmodi haeredes habendi sint, patefaciens.

AMBROSIUS CLEMENTIANO.

1. Etsi sciam quod nihil difficilius sit, quam de Apostoli lectione disserere; cum ipse Origenes longe minor sit in novo, quam in veteri Testamento: tamen quoniam superiori epistola visus tibi sum, cur pedagogus Lex diceretur, non absurde explicavisse; hodierno quoque sermone vim ipsam Apostolicae disputationis meditabor aperire.

2. Superiora enim lectionis ejus hoc habent, eo quod ex operibus Legis nemo justificetur, sed ex fide; *Quoniam qui ex operibus Legis sunt, sub maledicto sunt . . . . . Christus* autem *redemit nos de maledicto Legis, factus pro nobis maledictum* **(Galat. III, 10, 13)**. Non ex Lege igitur haereditas data est, sed ex repromissione. *Etenim Abrahae*

dictae sunt repromissiones, et semini ejus . . . . . quod est Christus **(Ibid., 16)**. Lex itaque *praevaricationum gratia posita est, donec veniret semen, cui repromissum est* **(Ibid., 19)**; et ideo *conclusa sunt* **1084** *omnia sub peccato, ut repromissio ex fide Jesu Christi daretur credentibus . . . . . Postquam autem venit fides, jam non sub Lege* **(Ibid., 25)**, hoc est, sub paedagogo *sumus;* et quia sumus filii Dei, et omnes sumus in Christo Jesu. Si autem omnes sumus in Christo Jesu, ergo Abrahae semen sumus, secundum promissionem haeredes. Haec est Apostolicae conclusio sententiae.

3. Sed occurrit adhuc ei, qui poterat etiam Judaeus dicere: Et ego haeres sum: quoniam sub Lege sum: Lex autem vetus dicitur Testamentum: ubi autem testamentum, ibi haereditas. Et licet ad Hebraeos ipse dixerit **(Hebr. IX, 17)**, quia testamentum non valet, nisi mors intercedat testatoris, id est, quoniam testamentum non valet quamdiu vivit testator, sed ejus morte firmatur; tamen quia in Hieremia Dominus locutus est de Judaeis, et ait: *Facta est haereditas mihi sicut leo* **(Jerem. XII, 8)**; haeredes eos negare noluit. Sed sunt haeredes sine re, sunt et cum re: et dicuntur haeredes testatore vivente, qui scripti sunt, sed sine re.

4. Sunt etiam haeredes parvuli, qui nihil differunt a servulo, quoniam sub curatoribus sunt et actoribus: *Ita,* inquit, *et nos eramus Judaei sub elementis mundi hujus servientes. Postquam vero venit plenitudo temporis, et Christus advenit* **(Galat. IV, 3)**; jam non sumus servi, sed liberi, si credamus in Christum. Ergo dedit illis speciem haereditatis, possessionem negavit. Habent nomen haeredis, usum non habent; quia sicut parvuli haeredes nomen nudum haereditatis, non auctoritatem usurpant, jubendi jus et utendi

non habent; quia plenitudinem suae aetatis exspectant, ut a curatoribus liberentur.

5. Sicut ergo parvuli, ita et Judaei sub paedagogo sunt. Lex paedagogus est: paedagogus ad magistrum ducit; magister noster solus est Christus: *Nolite dicere vobis dominum et magistrum; quia dominus et magister vester unus est Christus* **(Matth. XXIII, 10)**. Paedagogus timetur, magister viam salutis ostendit. Timor ergo ad libertatem perducit, libertas ad fidem, fides ad charitatem: charitas acquirit adoptionem, adoptio haereditatem. Ergo ubi fides, ibi libertas; servus enim sub metu, liber ex fide. Ille sub littera, iste sub gratia: ille in servitute, iste in spiritu. Ubi autem *spiritus Domini, ibi libertas* **(II Cor. III, 17)**. Si igitur ubi fides, ibi libertas; ubi libertas, ibi gratia; ubi gratia, ibi haereditas: Judaeus autem littera non spiritu in servitute est; qui non habet fidem, non habet spiritus libertatem. Ubi autem nulla libertas, nulla gratia; ubi nulla gratia, nulla adoptio; ubi nulla adoptio, nulla successio.

6. Tamquam clausis ergo tabulis, cernit **1085** haereditatem, non possidet, auctoritatem non habet lectionis. Nam quomodo dicit: *Pater noster* **(Matth. VI, 9)**, qui verum Dei Filium negat, per quem adoptivus acquiritur? Quomodo testamentum nuncupat, qui mortem testatoris negat? Quomodo libertatem usurpat, qui negat sanguinem, quo redemptus est? Hic enim est nostrae pretium libertatis, sicut Petrus dicit: *Sanguine pretioso redempti estis* **(I Pet. I, 19)**, non agni utique, sed ejus qui mansuetudine et humilitate, tamquam agnus advenit, et totum mundum una sui corporis hostia liberavit, sicut ipse ait: *Sicut agnus ductus sum ad*

immolandum **(Esai. LIII, 7)**. Unde et Joannes ait: *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi* **(Joan. I, 29)**.

7. Ergo Judaeus haeres in littera, non spiritu **(Galat. IV, 2)**, tamquam parvulus est sub curatoribus et actoribus: christianus autem, qui plenitudinem temporis agnovit, qua Christus advenit factus ex muliere, factus sub Lege; ut omnes qui sub Lege erant, redimeret: christianus, inquam, per unitatem fidei, et agnitionem Filii Dei in virum perfectum, in mensuram aetatis exsurgit plenitudinis Christi **(Ephes. IV, 13)**. Vale, fili, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXVI.

Rogatus ab IRENAEO AMBROSIUS *epistolae ad Ephesios summam exhibet. Scribit igitur illic nobis proponi coelestem haereditatem, et solii coelestis consortium cum Christo, per quem in libertatem sumus asserti: finem vero fidei charitatem, qua Christo connectimur, ostendi: nullam aliam epistolam pluribus refertam esse benedictionibus, quas singulatim breviterque prosequitur.*

AMBROSIUS IRENAEO salutem.

1. Poposcisti ut summam epistolae quae ad Ephesios scripta est, inculcaremus tibi, quae obscurior videtur, nisi ejus

distinctiones colligas, quibus persuadendum putavit Apostolus de Dei regno nobis non desperandum **(Ephes. I, 5 et seq.)**.

2. Proposuit itaque primum, quod bonis maximum solet esse ad studia virtutis incitamentum, praemiorum spem, et promissorum coelestium haereditatem, quae in passione Christi et resurrectione appropinquaverint.

3. Deinde subjecit non solum in paradisum reditum nobis reformatum esse per Christum: sed etiam coelestis solii honorem per consortium Christi corporis carni huic esse impertitum; ut de ascendendi possibilitate jam non dubites, qui consortia tua in carne Christi regno coelesti adhaerere cognoscas, per sanguinem ejus reconciliationem factam omnium, quae vel in terra, vel in coelo sunt (qui ideo descendit, ut impleret omnia), per ejus apostolos, prophetas, sacerdotes, confirmationem universorum, et congregationem gentium: finem autem spei nostrae charitatem ipsius, ut augeamur in ipso per omnia; quia ipse est caput universorum, ad quem omnes secundum mensuram operationis in **1086** unum corpus aedificatione charitatis assurgimus **(Ephes. IV, 15 et seq.)**

4. Non ergo desperandum quod capiti suo membra adhaereant; praesertim cum in adoptionem filiorum Dei ab initio simus praedestinati per Jesum Christum in ipso: quam praedestinationem probavit, asserens illud quod ab initio praenuntiatum est, quia *relinquet homo patrem et matrem, et adhaerebit uxori suae, et erunt ambo in carne una* **(Gen. II, 28; Ephes. V, 31)**; sacramentum esse Christi et Ecclesiae. Si ergo Adae et Evae copula sacramentum magnum est in

Christo et in Ecclesia, certum est quod sicut Eva os de ossibus viri fuit, et caro de carne ejus; et nos membra simus corporis Christi, os de ossibus, et caro de carne ejus.

5. Nulla autem epistola tantum benedictionis increpuit in plebe Dei, quantum ista, in qua **(Ephes. I, 1 et seq.)** non solum benedictos nos a Deo, sed in omni benedictione benedictos et spiritali et in coelestibus significavit divinae locuples gratiae testis, et praedestinatos nos in adoptionem filiorum, in Filio quoque Dei nos cumulatos gratia, abundasse ea ad cognoscendum mysterium aeternae voluntatis: tum praeterea in plenitudine temporum cum pacificarentur omnia in Christo, et quae in terra sunt, et quae in coelo, sorte nos in ipso constitutos; ut quae Legis sunt implerentur in nobis, et quae gratiae: cum etiam secundum Legem electi videremur in juventutis aetate, quae est vita immaculata, nihil habentes lasciviae puerilis, et senilis infirmitatis: docti quoque praelium non solum adversus carnem et sanguinem, sed etiam adversus omnem militiam spiritalis nequitiae, quae est in coelestibus, vividis gerere virtutibus **(Ephes. VI, 12)**.

6. Itaque sicut illis sortito obtigit captarum ex hoste terrarum possessio; ita nobis cecidit sors gratiae, ut simus possessio Dei, qui renes possidet nostros **(Psal. CXXXVIII, 13)**, id est, seminarium castitatis et temperantiae. Quaeris hanc sortem agnoscere? Recordare illam quae cecidit super Mathiam, ut in duodecimum apostolorum numerum subrogaretur **(Act. I, 26)**. Sed etiam propheta David ait: *Si dormiatis inter medias sortes* **(Psal. LXVII, 14)**; eo quod is qui medius inter veteris sortem et novi Testamenti est, recumbens in utroque, ad regni coelestis tranquillitatem adsciscitur. Hanc sortem filiae Salphae petebant haereditatis paternae, et earum petitio divino

judicio probata est **(Num. XXVII, 1 et seq.)**. Sed illae petebant in umbra; Salpha enim umbra oris significatur: in umbra ergo sermonis petebant, loquebantur quod non revelabatur. Paternae itaque haereditatis petitio Salphae filiabus in umbra sermonis erat; nobis autem est in Evangelii splendore, et revelatione gratiae.

7. Simus itaque nos possessio Dei, et ille nobis portio, in quo sunt divitiae gloriae et haereditatis ejus. Quis enim dives, nisi solus Deus, qui omnia creavit? Sed multo magis dives misericordia, qui omnes redemit, et nos, secundum **1087** carnis naturam, irae filios et commotioni obnoxios mutavit quasi auctor naturae, ut simus filii pacis et charitatis **(Ephes. II, 4 et seq.)**. Quis enim naturam mutare potest, nisi qui creavit naturam? Itaque suscitavit mortuos, et vivificatos in Christo sedere fecit in coelestibus in ipso Domino Jesu **(Ibid., 8)**.

8. Non quo quisquam hominum praerogativam sedendi meruerit in illa sede Dei, de qua Pater soli Filio dixit: *Sede a dextris meis* **(Psal. CIX, 1)**; sed quia in illa carne Christi, per consortium ejusdem naturae, caro omnis humani generis honorata est. Nam sicut ille in nostra carne subditus legitur **(Luc. II, 51)**, per unitatem carnis et obedientiam corporis, in quo fuit obediens usque ad mortem **(Philip. II, 8)**; sic et nos in illius carne consedimus in coelestibus. Non ergo sedimus, sed in Christo consedimus, qui solus sedet ad dexteram Dei Filius hominis, sicut ipse dixit: *Amodo videbitis Filium hominis sedentem ad dexteram Dei* **(Matth. XXVI, 64)**. In eo enim abundavit gratia ejus et bonitas super nos in Christo Jesu, ut operibus mortuos, per fidem redemptos, salvatos gratia, tantae donaret libertatis munere, in quo velut

resuscitata etiam ipsa natura, novae sensit creaturae gratiam: ut in bonis operibus ambulemus creati in Christo, qui ante obnoxiae haereditatis vitio degeneravimus.

9. Etenim, sublatis inimicitiis quae erant ante in carne, pax facta est universitatis in coelo **(Ephes. II, 14)**; ut essent homines sicut angeli in terra, ut essent gentes unum atque Israelitae, ut in homine uno et novus homo et vetus, sublato pariete maceriae, qui utrumque dissidioso obice dividebat, inter se convenirent. Nam cum hujus natura carnis, iram et discordias ac dissensiones excitavisset, Lex nos damnatorum nexuisset vinculis, Christus Jesus insolentiam atque intemperantiam carnis, mortificatione compressit, legem mandatorum in decretis evacuavit, in quibus ostendit non secundum litteram interpretanda legis spiritalis dogmata; cum et sabbati ignava otia, et corporalis superflua destrueret circumcisionis, atque omnibus accessum ad Patrem in uno reseraret spiritu. Quomodo enim potest discordia esse, ubi una vocatio, unum corpus, et unus spiritus est?

10. Quid enim aliud descendens operatus est Dominus Jesus **(Ephes. IV, 8)**, nisi ut de captivitate nos in libertatem vindicaret, et illam captivitatem vinctam perfidiae vinculis sibi captivam faceret, alligatam sapientiae compedibus, mittente unoquoque prudente pedes suos in compedes ejus, sicut scriptum est **(Ibid.):** et cum descendisset, et ascenderet, *ut impleret omnia* **(Joan. I, 16)**, et nos omnes de plenitudine ejus acciperemus?

11. Ideoque primum repletos Spiritu sancto posuit in Ecclesia apostolos, prophetas alios, alios evangelistas, alios autem pastores et doctores, ut eorum adhortationibus

consummaretur **1088** profectus credentium, et ministerii fidelis opus cresceret **(Ephes. IV, 11)**. Aedificatur unusquisque aedificatione virtutum in mensuram aetatis interioris, quae mensura perfectior vitae immaculatae **(Ibid., 13)**, id est, perfecti viri, accipiens de plenitudine Christi recepit gratiae plenitudinem.

12. Quis autem vir perfectus est, nisi ille qui absolutus infantia puerilis ingenii, atque adolescentiae incerto ac lubrico, et immoderato juventutis calore, in viri perfecti firmitatem successerit, atque ad illam morum maturitatem adoleverit; ut non facile devii disputatoris alloquio flectatur, et quasi quadam doctrinae irrationabilis turbidiore in scopulos jactetur procella, ad erroris remedia se conferens: et qui veritatem non solum in sermone, sed etiam in operibus sequatur suis, et aedificationem charitatis in se suscipiat; ut in unitate fidei et agnitionis occurrat, et quasi membrum non desit capiti suo, id est Christo, qui est caput omnium, ex quo totum corpus fidelium et sapientium per harmoniam rationabilem Verbi, hoc est enim συναρμολογούμενον, ἁρμονίᾳ τοῦ λόγου δεδεμένον **(Ibid., 16)**, id est, harmonia Verbi compaginatum et compactum atque connexum, per omnem juncturam ministrationis, in mensuram uniuscujusque partis augmentum corporis facit, in aedificationem sui, in charitate; ut assurgat unum templum Dei in omnibus, et unum domicilii coelestis habitaculum in spiritu universorum.

13. In quo non solum sanctorum hominum, sed omnium credentium, omnium etiam superiorum rationabilium Virtutum ac Potestatum, connexionem fidei, spiritusque accipiendam arbitror; ut per harmoniam quamdam virtutum ac ministeriorum, corpus unum ex omnibus rationabilis naturae

spiritibus adhaereat capiti suo Christo, ita aedificationis compage connexa, ut ne tactu quidem junctura singulorum adhaerentium discrepare videatur. Hoc est enim quod ἁφὴν dixit Graecus, τῆς χορηγίας κατ᾽ ἐνέργειαν ἐν μέτρῳ: quod non difficile erit tanto architecto secundum mensuram uniuscujusque meritorum ac fidei convenientem sibi connectere; cum aedificatio charitatis rimam offensionis excludat, atque obstruat. Non est ergo dubitandum coelestium potestatum adhaesura ad hoc templum aedificandum consortia; incongruum quippe intelligi quod ita assurgat humanae charitatis aedificatio in templum Dei, ut fiat in nobis habitatio Dei in spiritu, non sit autem in coelestibus potestatibus.

14. Cujus rei gratia, ut maturius in nobis aedificatio hujusmodi procederet, hortatur nos Apostolus aperire oculos cordis, elevare ad superiora, agnitionem Dei impense quaerere, veritatem discutere, abscondere in corde mandata Dei, deponere erroris desideria, dedecoris **1089** occulta, renovari per gratiam sacramentorum, temperare iracundiam, commotionem ante occasum solis relaxare, cavere ne superiora tua occupet adversarius, spiritus ille habens potestatem, qui se immersit in cor Judae **(Joan. XIII, 12)**, et comminuit animae ejus januas; ne posset resistere, furem excludere, mendacem avertere, exsurgere a mortuis, sobrietatem assumere: uxorem viro, ut Ecclesiam Christo, debere esse subditam; virum pro uxore animam suam offerre, sicut se pro Ecclesia tradidit Christus **(Ephes. V, 25)**: postremo quasi bonum bellatorem sumere arma Dei, ac praetendere semper, non solum adversus carnem et sanguinem, sed etiam adversum spiritales nequitias **(Ephes.**

VI, 12); ne a suis emolliri, ab extraneis capi possit. Haec breviter comprehensa, ut potui, perstrinxi. Vale, fili, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXVII.

Roganti quae haereditas illa sit, pro qua mortem oppetere plerique non dubitant; respondet hanc ipsam esse quam ex repromissione quasi liberi adipiscimur; nos enim cum Deo ex charitate serviamus, vera potiri libertate. Hoc in Esau benedictione signatum docet; unde colligit ex Lege per quam servitus fuit, etiam libertatem esse, ut quae ad fidem nos adduxerit: addit non Christum, sed Moysen accusaturum; atque adeo Judaeos desipere, a quibus accusator prae bono judice eligitur.

AMBROSIUS HORONTIANO.

1. Non otiose quaerendum putasti quae sit rei divinae haereditas; et cur tanto aestimetur nomine, ut propter eam plerique etiam mortem suam offerant. Verum si consideres quia et in usu humano haereditatis pecuniariae gratia facit, ut venerabiliora fiant jura pietatis; quia hoc quoque plus defertur parentibus, ne laesa pietas patris ulciscatur se exhaeredatione, vel abdicatione contumacis pignoris: mirari profecto desines quae sit tanta divinae haereditatis appetentia.

2. Est autem haereditas proposita christianis omnibus; sic enim dicit Esaias: *Est haereditas credentibus in Domino* **(Esai. LIV, 17)**: quae speratur ex repromissione, non ex Lege. Quod veteris Testamenti exemplo probatur, dicente Sarra: *Expelle ancillam, et filium ejus; non enim haeres erit filius ancillae cum filio meo Isaac* **(Gen. XXI, 10)**. Filius Sarrae Isaac, filius ancillae Ismael; hi ante Legem sunt: ergo antiquior repromissio quam Lex. Nos secundum Isaac filii per repromissionem, Judaei secundum carnem filii ancillae **(Galat. IV, 28)**. Nobis mater libera, quae non parturiebat, et postea ex repromissione effudit, peperitque masculum: illis mater Agar, generans in servitutem. Liber est, cui gratia promittitur; servus, cui jugum Legis imponitur: prius ergo nobis repromissio quam illis Lex; et secundum naturam antiquior libertas, quam servitus. Libertas igitur ex repromissione, ex Lege servitus. Sed licet repromissio ipsa ante Legem sit, ut diximus, ex repromissione autem libertas, in libertate charitas; secundum **1090** Legem tamen est charitas, quae major libertate est.

3. Non ergo servi? Et quomodo scriptum est: *Laudate, servi, Dominum* **(Psal. CXXXIV, 1)**. Quomodo ipse Apostolus ait: *Sed ut servi Christi facientes voluntatem Dei ex animo cum bona voluntate* **(Ephes. VI, 6)**? Verum est et servitus libera, quae est voluntaria, de qua Apostolus ait: *Qui liber vocatus est, servus est Christi* **(I Cor. VII, 22)**. Haec est servitus ex animo, non ex necessitate. Itaque nos servi quidem sumus Creatoris nostri: sed libertatem habemus, quam per gratiam Christi accepimus, generati ex repromissione secundum fidem. Unde quasi ex libera geniti, libertatis sacrificium deferamus, signati in fronte, sicut liberos decet; ut

non confundamur, sed gloriemur, signati spiritu, non carne. Quibus recte dicitur: *State, et nolite iterum jugo servitutis contineri* **(Galat. V, 1)**. Non dixit: Nolite servire, sed *nolite jugo servitutis contineri;* est enim gravius jugum servitutis, quam servitus.

4. Denique Isaac filio suo Esau petenti benedictionem ait: *Ecce ab ubertate terrae erit tibi habitatio, et a rore coeli summo: et super gladium tuum vives, et servies fratri tuo. Erit autem cum deposueris et solveris jugum illius a collo tuo* **(Gen. XXVII, 39, 40)**. Quomodo istud convenit, ut serviat, cum solverit jugum fratris a collo suo, nisi distantiam esse intelligamus servitutis? Quae igitur sit differentia, ipsa nobis exponat lectio. Bonus Isaac, et bonus nobis, qui secundum ipsum in libertatem nascimur: et bonus pater utrique filio. Denique quod utrumque diligeret, circa alterum affectu probavit, circa alterum benedictione; seniori enim filio dixerat, ut cibum deferret sibi, et acciperet benedictionem: sed dum ille moram facit, et cibum agrestem et forensem requirit, frater junior domesticum detulit ex ovium grege.

5. Bonus cibus omnium Christus est, bonus cibus est fides, suavis cibus misericordia, jucundus cibus gratia. Hos cibos epulatur populus Ecclesiae sanctae. Bonus cibus spiritus Dei, bonus cibus peccatorum remissio. At vero ille praedurus cibus rigor Legis, terrorque poenarum: agrestis cibus observantia litterae potius quam gratia indulgentiae. Denique ille populus sub maledicto, nos in benedictione. Velox cibus fides: *Prope est enim verbum in ore tuo, et in corde tuo* **(Deut. XXX, 14)**: tardior cibus Legis. Denique dum Lex exspectatur, populus erravit **(Exod. XXXII, 1 et seq.)**.

6. Contulit igitur benedictionem pater impigro et fideli filio: sed quia bonus pater erat, servavit et seniori filio benedictionem; ut eum servum faceret fratris sui: non quo familiam suam degeneri vellet servituti addicere, sed quia is qui regere se non potest et gubernare, servire debet, et subditus esse prudentiori; ut ejus regatur consilio, ne sua stultitia praecipitetur, et labatur temeritate. Pro benedictione igitur hujusmodi confertur servitus. Denique inter bona annumeratur, inter collatam terrae **1091** ubertatem, et rorem coeli a summo. Sed quia dixerat: *Super gladium tuum vives;* ne ei fortitudinis aut potestatis noceret praesumptio, addidit: *Servies fratri tuo;* ut et carnis fructus uberes, et divinae rorem adipiscaris gratiae, et eum sequaris, qui de suo gubernaculo regat.

7. Sed tunc erit istud, cum deposueris jugum ejus a collo tuo; ut voluntariae servitutis mercedem habeas, non injuriam subeas necessitatis. Inhonorata enim hujusmodi servitus, quae necessitate cogitur: honorata autem, quae pietate defertur. Unde apostolus: *Si volens hoc ago, mercedem habeo: si invitus, dispensatio mihi credita est* **(I Cor. IX, 17)**. Melius utique mercedis praemium, quam dispensationis obsequium est. Nos igitur non contineamur servitutis jugo, sed charitate spiritus serviamus; quia dicit apostolus: *Per charitatem spiritus servite invicem* **(Galat. V, 13)**. Timor legis est charitas Evangelii. Denique: *Initium sapientiae timor Domini, plenitudo autem legis charitas* **(Eccles. I, 16)**. Tamen et ipsa lex dicit: *Et in hoc verbo omne mandatum instauratur* **(Rom: XIII, 8)**, *et in isto uno,* inquit, *sermone impletur: Diliges proximum tuum* **(Galat. V, 14)**.

8. Hoc est igitur quod proposuimus, quia etsi ex lege servitus, tamen secundum legem libertas; charitas enim libertatis, timor servitutis est. Est igitur et charitas legis, et servitus charitatis: sed lex charitatis praenuntia est, charitas Evangelii piae servitutis arbitra est.

9. Non superflua itaque lex, quae tamquam paedagogus prosequitur infirmiores. Infirmitatem dico morum, non corporum; infantes enim sunt, qui fari verbum Dei nesciunt, qui ejus opera non recipiunt **(Galat. III, 24)**. Nam si aetas senectutis vita immaculata **(Sap. IV, 9)**, utique aetas adolescentiae est vita maculosa. Lex ergo pedagogus fuit, id est νόμος, donec fides veniret. *Et quasi infirmi,* inquit, *custodiebamur a lege, conclusi in eam fidem, quae revelanda foret* **(Galat. III, 23)**. Postquam autem fides advenit, non dicit Evangelium, sed fidem; ea est enim sola fides, quae est in Evangelio. Nam licet justitia Dei in eo revelatur, quae est ex fide in fidem **(Rom. I, 17)**; tamen sic illa Legis est fides, si ei accedat fidei plenitudo. Merito ergo fides ista quasi sola dicitur; quia illa sine hac fides non est, in hac confirmatur. Denique ubi haec fides venit, plenitudo advenit, advenit filiorum adoptio, cessavit infirmitas, abiit infantia, in virum perfectum assurgimus, Christum induimus. Quomodo igitur infirmus et parvulus esse potest, in quo Christus est Dei virtus? Ergo ad perfectionem venimus, perfectionis praecepta accepimus.

10. Audisti hodie lectum: *Non possum ego a me facere quidquam: sicut audio, judico* **(Joan. V, 30)**. Audisti lectum: Ego non accuso vos, ego non judico. Ego non accuso, *Moyses vos accusat, in quem speratis* **(Ibid., 45)**. Audisti lectum: *Si ego testimonium perhibuero de me ipso, testimonium meum*

non est verum **(Ibid., 31)**. Didici qualis judex, qualis testis esse debeam. Non enim quasi infirmus dicit: *Non* **1092** *possum ego a me facere quidquam:* sed infirmus ille, qui sic intelligit. Nihil quidem sine Patre facit Filius; quia communis operatio, et unitas potestatis est: sed hoc loco quasi judex loquitur, ut cognoscamus homines in judicando, quod non ex voluntate nostra et potestate, sed ex aequitate debeamus formare sententiam.

11. Constitue aliquem reum coargutum et convictum criminis, non astruentem defensionis genera, sed deprecantem et advolventem se ad genua judicis; respondet ei judex: Non possum a me facere quidquam; justitia in judicando, non potentia est in judicando. Ego non judico, sed facta tua de te judicant: ipsa te accusant, et ipsa condemnant. Leges te adjudicant, quas judex non converto, sed custodio. Nihil ex me ego profero, sed ex te forma judicii in te procedit. Secundum quod audio, judico, non secundum quod volo; et ideo judicium meum verum est, quia non voluntati indulgeo, sed aequitati.

12. Consideremus itaque quae sit judicandi religio. Dominus coeli atque terrarum judex omnium dicit: *Non possum a me facere quidquam: sicut audio, et judico;* et homo dicit Domino suo: *Nescis quoniam potestatem habeo dimittere te, et potestatem habeo crucifigere te* **(Joan. XIX, 10)**? Quare Dominus non potest? *Quia judicium,* inquit, *meum verum est. Non* enim *quaero voluntatem meam, sed voluntatem ejus, qui misit me* **(Joan. V, 30)**, id est: Non voluntatem hominis, quem videtis: non arbitrium hominis, quem vos hominem tantummodo judicatis: non voluntatem carnis; quia spiritus promptus, caro autem infirma **(Matth. XXVI, 41)**: sed

voluntatem divinam, quae auctor legis, arbitraque judicii est. Similiter et testis verus est, qui non sibi, sed alii fert testimonium; scriptum est enim: *Laudet te proximus tuus, et non os tuum* **(Prov. XXVII, 2)**.

13. Pulchre autem dicitur Judaeis mystice: Ego vos non judico, id est, ego universorum redemptio, ego peccatorum remissio, vos non judico; quia me non recepistis. Non judico, qui libenter indulgeo. Ego non judico, qui sanguine meo redimo peccatores **(Esai. XLIII, 25)**. Ego non judico, qui deleo iniquitates, et memor non ero. Ego non judico, qui malo vitam quam mortem peccatoris **(Ezech. XVIII, 23)**. Ego non judico, qui non damno, sed justifico confitentes. Moyses vos accusat, ille vos arguit, in quem speratis: ille accusat vos; quia judicandi non habet potestatem, quae ejus debetur auctori. Ille ergo in quem speratis accusat: iste in quem sperare noluistis, absolvit.

14. Magna Judaeorum imprudentia! Merito accusantur in criminibus suis; quia accusatorem elegerunt, et bonum judicem refutaverunt: ideoque deest illis absolutio, poena non deest.

15. Recte ergo, fili, a lege coepisti, in Evangelio confirmatus es, a fide in fidem, sicut **1093** scriptum est: *Justus enim ex fide vivit* **(Rom. I, 17)**. Vale et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXVIII.

Abrahae instar nos ex fide justificari, qua sumus filii liberae: circumcisionem tantum per Christum vim habuisse, quam ipse in semet passus antiquavit: justitiam ergo non exspectandam nisi ex fide, quae, si perfecta sit, numquam charitate destituitur.

AMBROSIUS HORONTIANO.

1. *Si Abraham credidit Deo, et reputatum est ei ad justitiam* **(Gen. XV, 6)**, quod autem reputatur ad justitiam, ex incredulitate ad fidem est: utique ex fide justificamur, non ex operibus legis. Abrahae autem ipsi duo filii Ismael et Isaac, unus de ancilla, alter de libera **(Gal. IV, 22 et seq.)**. Et responsum hujusmodi, ut expelleret ancillam, et filium ancillae; non enim haeredem fore ancillae filium: et ideo non ancillae nos filios esse, sed liberae, qua libertate nos Christus liberavit. Unde colligitur quod ii magis Abrahae filii, qui ex fide; praestant enim fidei quam generationis haeredes. Lex pedagogus est, fides libera: abjiciamus ergo opera servitutis, teneamus gratiam libertatis: deseramus umbram, solem secuti: ritus Judaicos deseramus **(Galat. III, 24)**.

2. Circumcisio membri unius nihil prodest. Denique ait Apostolus: *Ecce ego Paulus dico vobis, quoniam si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit* **(Galat. V, 2)**. Non quia non possit, sed quia indignos beneficiis suis judicet, qui vias ejus deserant.

3. Et quidem ante Sephora circumcidit filium suum, et periculum depulit, quod imminebat **(Exod. IV, 25)**: sed tunc

profuit Christus, cum adhuc perfecta differret. Cum parvulus esset populus credentium, venit non parvulus, sed perfectus in omnibus Dominus Jesus. Circumcisus est primo secundum legem, ne legem solveret: postea per crucem, ut legem impleret **(I Cor. XIII, 10)**. Cessavit ergo quod ex parte est, quia venit quod perfectum est; crux enim in Christo non unum membrum, sed totius circumcidit superfluas corporis voluptates.

4. Fortasse adhuc quaeritur qua ratione circumcidi ex parte voluerit, qui venerat perfectam circumcisionem demonstraturus. De quo non puto esse diutius deliberandum. Nam si peccatum factus est, ut nostra peccata mundaret **(II Cor. V, 21)**: si maledictum pro nobis factus est, ut legis maledicta vacuaret **(Galat. III, 13)**; ea ratione et circumcisus pro nobis est, ut circumcisionem Legis auferret, daturus salutem crucis.

5. Spiritu igitur ex fide spem justitiae exspectandam nobis asserit apostolus **(Galat. V, 5)**, et in libertatem vocatos, libertatem nostram in occasionem carnis non debere conferre. Siquidem *neque circumcisio aliquid valet, neque praeputium: sed fides quae per charitatem operatur* **(Ibid., 6)**. Et ideo scriptum est: *Diliges Dominum Deum tuum* **(Deut. VI, 4)**. Qui autem diligit, **1094** utique credit, et credendo unusquisque diligere incipit. Denique Abraham creditit, et sic diligere coepit: et credidit non ex parte, sed per omnia. Aliter enim plenam non poterat habere charitatem; quia scriptum est: *Charitas credit omnia* **(I Cor. XIII, 7)**. Si non credit omnia, non videtur charitas esse perfecta. Ergo perfecta charitas omnem fidem habet.

6. Non tamen facile dixerim, quod continuo omnis fides perfectam charitatem habeat; quia Apostolus dixit: *Si habuero omnem fidem, ita ut montes transferam, charitatem autem non habeam, nihil mihi prodest* **(I Cor. XIII, 2)**. Etenim cum tria sint maxime in viro christiano, spes, fides, charitas: major his est charitas **(Ibid., 13)**.

7. Sed arbitror propositi gratia hoc dixisse Apostolum; neque enim videtur mihi qui habeat omnem fidem, ita ut montes transferat, charitatem non habere; quomodo et illud, si habeat aliquis omnia mysteria, et omnem scientiam; quomodo non habeat charitatem, praesertim cum dicat Joannes: *Quia omnis qui credit quia Jesus Christus est, de Deo natus est* **(I Joan. IV, 7)**; et supra ipse dixerit: *Quoniam qui de Deo natus est, non peccat* **(Ibid., III, 9)**? Unde colligitur, si his qui credit quia Jesus Christus est, de Deo natus est; et qui de Deo natus est, non peccat: utique his qui credat quia Jesus Christus est, non peccat. Si quis autem peccat, non credit: qui autem non credit, nec diligit: qui autem non diligit, peccato obnoxius est. Ergo non diligit, qui peccat; charitas enim multitudinem operit peccatorum **(I Pet. IV, 8)**. Quod si charitas peccandi excludit affectum, quandoquidem etiam timorem excludit foras, plena est utique perfectae fidei charitas.

8. Denique apostoli, qui futuri erant amici, dixerunt: *Adauge nobis fidem* **(Luc. XVII, 15)**, petentes a bono medico, ut infirmantem in se fidem sanaret. Infirmabatur adhuc fides in iis, cum audiret etiam Petrus: *Minimae fidei, quare dubitasti* **(Matth. XIV, 32)**? Ergo fides velut praevia charitatis occupat animam, et praeparat semitas venturae dilectioni. Sic omnis fides est, ubi perfectio charitatis.

9. Ideo puto dici quia charitas credit omnia **(I Cor. XIII, 7)**, hoc est, facit fidem omnia credere, et habere hujusmodi animam omnem fidem. Ac per hoc ubi perfecta charitas, ibi omnis fides: sicut ubi perfecta charitas, ibi spes omnis. Denique sicut omnia credit, ita scriptum est quia sperat omnia **(Ibid.)**. Ideo major, quia spem, fidemque complectitur.

10. Hanc charitatem habens, nihil timet; quia charitas timorem excludit foras; et ideo ablegato et exuto timore, omnia suffert, omnia sustinet. Qui ergo per charitatem omnia sustinet, non potest timere martyrium. Et ideo quasi victor, alibi in fine ait: *Mihi enim mundus crucifixus est, et ego mundo* **(Galat. VI, 14)**. Vale, fili, et nos dilige; quia nos te diligimus.

1095 EPISTOLA LXXIX.

Bellicio, qui cum credidisset in Christum, e morbo convaluerat, asserit et morbum et sanitatem ejusdem Christi tribuenda visitationi; atque ut ipsum retineat, et ad alia sacramenta properet, illum hortatur.

AMBROSIUS BELLICIO salutem.

1. Jactatum te gravi aegritudine significasti mihi credidisse in Dominum Jesum, et jam coepisse revalescere. Ad salutem igitur ea infirmitas fuit, plus aculei quam periculi ferens; quia

diu promissum remorabaris. Hoc est quod ait: *Percutiam, et sanabo* **(Deut. XXXII, 39)**. Percussit infirmitate, sanavit fide. Vidit enim interiorem affectum tuum non vacuum piae cupiditatis, sed excuti dilationibus; et ideo admonere maluit, ita ut salutem non laederet, devotionem excitaret.

2. Quomodo enim saluti noceret, qui solet dicere, ut legimus in Evangelio: *Ego veniam, et curabo eum* **(Matth. VIII, 7)**? Ergo et cum a tuis invitaretur, ut inviseret domum tuam, sine dubio dixit: *Ego veniam, et curabo eum.* Et si non audisti eum, ille tamen quasi Deus insensibiliter locutus est: et si non vidisti eum, ille tamen quod te incorporaliter inviserit, dubitari non potest.

3. Sed vidisti eum, qui credidisti ei; vidisti eum, qui recepisti eum hospitio tuae mentis: vidisti eum spiritu, vidisti eum oculis interioribus. Tene ergo hospitem novum, diu exspectatum, sed sero susceptum: in quo et *vivimus, et sumus et movemur* **(Act. XVII, 28)**. Gustasti igitur fidei prima exordia, non fiat verbum occultum in corde tuo. Haec omnis gratia est, hoc est omne munus. Nemo enim penetralia domus de ingressu aestimat, siquidem omnis fructus in interioribus est; neque enim sapientis est a fenestra respicere in domum, et stultitia hominis audire per ostium.

4. Alia sunt sacramentorum perfectiorum mysteria; quia *Oculus non vidit, nec auris audivit, quae praeparavit Deus diligentibus eum,* ut dixit Scriptura **(I Cor. II, 9)**. Alia sunt illa, quae de gloria futura annuntiarunt prophetae, quibus revelatum est, et evangelizarunt sancti **(Ibid.)**, *Spiritu Dei misso de coelo, in quem concupiscunt et angeli videre,* ut ait apostolus Petrus **(I Pet. I, 12)**. Alia sunt illa, in quibus

est mundi redemptio, peccatorum remissio, gratiarum divisio, sacramentorum participatio: quae cum acceperis, tunc mirabere tantum donatum esse homini, ut illud manna, quod miramur fluxisse de coelo Judaeis **(Exod. XVII, 15 et seq.)**, nec tantae gratiae nec tantae operationis judices ad salutem fuisse. Illud enim quicumque acceperunt in deserto, mortui sunt, praeter Jesum Nave, et Caleb **(Num. XXXII, 12)**: **1096** hoc sacramentum quicumque gustaverit, non morietur in aeternum. Sanet te Dominus Jesus. Vale.

EPISTOLA LXXX.

Ubi curationem caeci a nativitate ostendit divinae fuisse potestatis, discipulorum interrogationem reprehendit; atque nonnullas ejusdem historiae partes memorat et paucis edisserit.

AMBROSIUS BELLICIO.

1. Audisti, frater, lectionem Evangelii, in qua decursum est quod praeteriens Dominus Jesus vidit a generatione caecum. Ergo si Dominus vidit, non eum praeterivit **(Joan. IX, 1)**: quare nec nos quidem praeterire debemus, quem praetereundum Dominus non putavit; praesertim cum a generatione caecus fuerit, quod non otiose est positum.

2. Est enim caecitas, quae plerumque vi aegritudinis aciem obducit oculorum, eademque temporis spatio mitigatur: est caecitas, quae humorum infusione generatur; ea quoque, vitio plerumque sublato, medicinae arte depellitur; ut cognoscas quia quod iste sanatur, qui a generatione sua caecus est, non artis est, sed potestatis. Donavit enim Dominus sanitatem, non medicinam exercuit; eos enim sanavit Dominus Jesus, quos nemo curaret.

3. Quam stolidi autem Judaei, qui interrogant: *Hic peccavit, an parentes ejus* **(Ibid., 2)**? debilitates corporum referentes ad merita delictorum. Et ideo Dominus ait: *Neque hic peccavit, neque parentes ejus: sed ut manifestarentur opera Dei in illo* **(Ibid., 3)**. Quod enim naturae defuit, creatori competit reformare, qui auctor naturae est. Unde addidit: *Cum in hoc mundo sum, lux sum hujus mundi* **(Ibid.)**; hoc est, omnes possunt videre, qui caeci sunt, si me lumen requirant. Accedite et vos, et illuminamini, ut videre possitis **(Psal. XXXIII, 6)**.

4. Deinde quid sibi vult quod is, qui vitam refundebat imperio, salutem praecepto dabat, dicens mortuo: *Exi foras* **(Joan. XI, 44)**, et egressus est Lazarus de sepulcro; dicens paralytico: *Surge, tolle grabatum tuum* **(Marc. II, 11)**; et surrexit paralyticus, et coepit grabatum ipse portare, in quo solutus membris omnibus, portabatur: quid, inquam, sibi vult, quod exspuit et fecit lutum, et superunxit oculos caeci, et dixit ei: *Vade et lava in Siloam, quod interpretatur missus; et abiit, et lavit, et videre coepit* **(Joan. IX, 7)**? Quae ista ratio est? Magna, ni fallor; plus enim videt, quem Jesus tangit.

5. Simul et divinitatem et sanctificationem ejus adverte. Quasi lux tetigit, infudit: quasi sacerdos per figuram baptismatis, mysteria gratiae spiritalis implevit. Exspuit, **1097** ut adverteres quia interiora Christi lumen sunt. Et vere videt , qui Christi mundatur internis. Lavat saliva ejus, lavat sermo ejus, sicut habes: *Jam vos mundi estis propter sermonem, quem locutus sum vobis* **(Joan. XV, 3)**.

6. Quod autem lutum fecit, et superunxit oculos caeci **(Joan. IX, 6)**, quid aliud significat, nisi ut intelligeres quia ipse hominem, luto illito, reddidit sanitati, qui de luto hominem figuravit **(Gen. II, 7)**: et quod haec caro luti nostri per baptismatis sacramenta aeternae vitae lumen accipiat? Accede et tu ad Siloam, hoc est, ad cum qui missus est a Patre, sicut habes: *Mea doctrina non est mea, sed ejus qui me misit* **(Joan. VII, 16)**. Diluat te Christus, ut videas. Veni ad baptismum, tempus ipsum adest: veni festinus, ut tu dicas: *Abii, et lavi, et videre coepi* **(Joan. IX, 11)**; ut et tu dicas: *Caecus eram, et videre coepi;* ut tu dicas, sicut iste refuso lumine ait: *Nox praecessit, dies autem appropinquavit* **(Rom. XIII, 12)**.

7. Nox erat caecitas. Nox erat, cum Judas accepit buccellam a Jesu, et introivit in eum Satanas. Judae nox erat, in quo diabolus erat: Joanni dies erat, qui in Christi pectore recumbebat **(Joan. XIII, 27)**. Petro quoque dies erat, cum lumen Christi videret in monte **(Matth. XVII, 2 et seq.)**. Nox erat aliis, sed Petro dies erat. At vero ipsi Petro nox erat, quando Christum negabat. Denique gallus cantavit, et flere coepit **(Matth. XXVI, 70 et seq.)**, ut emendaret errorem; jam enim dies appropinquabat.

8. Interrogabant Judaei caecum: *Quomodo vidisti* **(Joan. IX, 10)**? Grandis amentia! interrogabant quod videbant: interrogabant causam, cum factum viderent.

9. *Et maledixerunt ei, dicentes: Tu sis discipulus ejus* **(Joan. IX, 28)**. Maledictio eorum benedictio est; quia benedictio eorum, maledictio est. *Tu sis,* inquiunt, *discipulus ejus.* Tunc prosunt, quando nocere se credunt. Vale, fili, et nos dilige, ut facis; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXXI.

Quosdam clericos propter laborem ac difficultatem animo despondentes, verbis erigit, eisque non modo futuram mercedem ponit ob oculos, sed etiam paratum Christi praesidium. Eam ob rem explicatis aliquot Scripturae locis, admonet ne se divelli ab illo patiantur.

AMBROSIUS clericis.

1. Plerumque humanis obrepit mentibus, ut aliqua levi praestricti offensione, si non illis cedant pro studio voluntaria, officio desistant: quod in alio genere hominum tolerabile, in iis vero qui rei divinae intendunt, plenum doloris.

2. Sunt enim aliqui in clericorum munere, quibus inimicus obrepere studet, si alias eos non potuerit circumvenire, ut laesis hujusmodi **1098** inserat cogitationes. Quid mihi prodest in clero manere, subire injurias, labores perpeti, quasi non possit ager meus me pascere, aut si ager desit, quasi aliter exercere sumptum non queam? Itaque hujusmodi cogitationibus etiam boni mores ab officio retrahuntur: quasi vero hoc solum sit in clerico, ut sumptum expediat suum, et non ut divinum sibi post mortem potius subsidium locet; quamquam ille post mortem abundet, qui tutus hic potuerit decernere adversum tot inimicorum insidias.

3. Unde Ecclesiastes ait: *Optimi duo super unum, quibus est merces bona in labore ipsorum; quoniam si ceciderit, unus erigit socium suum* **(Eccles. IV, 9, 10)**. Ubi sunt *duo optimi super unum,* nisi ubi Christus est, et is quem Christus tuetur? Quia si ceciderit, qui cum Domino est Jesu, erigit eum Jesus.

4. Sed qua ratione dixit: *In labore ipsorum?* Ergo et Christus laborat? Utique laborat, qui ait: *Laboravi clamans* **(Psal. LVIII, 4)**. Laborat, sed in nobis: denique ad puteum fatigatus sedebat **(Joan. IV, 6)**. Sed quomodo laboret, docuit nos Apostolus minore exemplo, dicens: *Quis infirmatur, et ego non infirmor* **(II Cor. XI, 29)**? Docuit et ipse Dominus sua voce: *Aeger eram, et non visitastis me: nudus eram, et non operuistis me* **(Matth. XXV, 43)**. Laborat, ut me jacentem erigat.

5. Unde et in Elisaeo figura Domini praecessit, qui projecit se, ut mortuum erigeret **(IV Reg. IV, 34)**: in quo symbolum est, quod nobis Christus commortuus sit, ut nobis resurgeret. Projecit itaque se usque ad nostram Christus fragilitatem, ut

nos erigeret. Projecit se, non cecidit, sed erexit consortem. Ipse enim consortes nos sibi fecit, ut scriptum est, quia *unctus est oleo justitiae prae consortibus suis* **(Psal. XLIV, 8)**.

6. Unde pulchre ait Ecclesiastes: *Quoniam qui ceciderit, erigit socium suum* **(Eccles. IV, 10)**, non ipse erigitur; Christus enim non alterius auxilio, atque ope erectus est, sed ipse se resuscitavit. Denique *solvite,* inquit, *hoc templum, et in triduo illud resuscitabo. Hoc autem dixit de templo corporis sui* **(Joan. II, 19)**. Nec immerito erectus non est ab alio, qui non cedidit; nam et ille qui a secundo erigitur, cecidit: et qui cecidit, indiget auxilio, ut erigatur. Quod et subjecta docent, dicente Scriptura: *Vae illi uni, cum ceciderit, et non est secundus qui eum erigat! quia et si dormierint duo, est calor illis* **(Eccl. IV, 10, 11)**. Commortui enim sumus Christo, et ideo convivimus **(Rom. VI, 8)**. Christus nobis commortuus est, ut nos calefaceret, qui ait: *Ignem veni mittere in terram* **(Luc. XII, 49)**.

7. Mortuus eram, sed quia in baptismate commortuus Christo sum, accepi lumen vitae a Christo. Et qui in Christo moritur, per Christum calefactus vitae et resurrectionis vaporem accipit. **1099** Frigidus erat puer, calefecit eum Elisaeus spiritu suo, dedit ei vitae calorem **(IV Reg. IV, 34)**. Condormivit ei, ut eum calor quietis ejus, qui in symbolo consepultus ei fuerat, excitaret. Frigidus itaque est, qui non moritur in Christo: calefieri non potest, cui ignis ardens non appropinquat: incalescere non potest alteri, qui secum non habet Christum.

8. Et ut cognoscas secundum mysterium dictum, non secundum numerum; quia *optimi duo quam unus,* subjecit

mysticum: *Et spartum triplex; non corrumpetur*. Tria enim, quae non sunt composita, non corrumpuntur: Trinitas itaque incompositae naturae corrumpi non potest; quia Deus unum et simplex, et incompositum est, quidquid est: quod autem est, permanet, non subjicitur.

10. Bonum est itaque adhaerere alteri, et inserere collum in torques ejus, et subjicere humerum, et portare illum, nec taediare ad vincula; quia de domo alligatorum exivit, qui regnet, puer ille qui super regem seniorem et stultum est. Ideoque qui eum sequuntur, alligati vinculis sunt. Denique Paulus vinctus Jesu Christi **(Ephes. III, 1)**. Unde et ipse Jesus captivam duxit captivitatem **(Ephes. IV, 8)**. Non satis visum est ei solvere captivitatem, quam diabolus imposuerat; ne iterum liberos vagantesque invaderet: sed perfecta absolutio aestimata est sub Christo degere, et injicere pedes in compedes sapientiae, ipsius captivum esse, ut sis liber ab adversario.

11. Recte puer, quoniam *puer natus est nobis* **(Esai. IX, 6)**; et vere optimus puer, cui dictum est a Patre Deo: *Magnum tibi est vocari puerum meum* **(Esai. XLIX, 5)**. Sapiens quoque, ut Evangelium docet; quia *proficiebat aetate et sapientia* **(Luc. II, 52)**. Convenienter etiam pauper: *quia cum dives esset, pauper factus est; ut nos sua inopia ditaret* **(II Cor. VIII, 9)**. Et ideo non fastidit in regno suo pauperem, sed exaudit eum, et liberat ex omnibus augustiis et molestiis.

12. Sub hoc ergo vivamus, ut rex ille senior et stultus, nullam habeat potestatem supra nos. Qui dum vult regnare quasi voluntatis suae dominus, nec sub vinculis esse Domini Jesu, inveteratus in peccatis, stultitiae incidit deformitatem. Quid

enim stultius quam, relictis coelestibus, ad terrena intendisse, et posthabitis perpetuis, elegisse ea quae caduca sunt et fragilia?

13. Nemo ergo dicat: Non est nobis portio in Jacob, neque haereditas in Israel **(III Reg. XII, 16)**. Nemo dicat: Non sum in clero; quia scriptum est: *Date Levi cleros ejus* **(Deut. XXXIII, 8)**. Et iterum David ait: Quia is qui inter cleros duos medius requiescit, ipse ad superna alis evolat spiritalibus **(Psal. LXVII, 14)**. Non dicas de Deo tuo: *Gravis mihi est* **(Sap. II, 12)**; nec de loco tuo: *Inutilis est mihi;* quia scriptum est: *Locum tuum noli relinquere* **(Eccles. X, 4)**. Vult enim auferre eum adversarius, vult te abducere; quia invidet spei tuae, invidet muneri.

14. Sed tu quicumque in clero es Domini, **1100** portio ejus et possessio, noli recedere de Domini possessione, ut dicas Domino: *Possedisti renes meos: suscepisti me ex utero matris meae* **(Psal. CXXXVIII, 23)**; et ille tibi quasi bono servo dicat: *Transi, recumbe* **(Luc. XVII, 7)**. Valete, filii, et servite Domino; quia bonus Dominus.

EPISTOLA LXXXII.

Quomodo in MARCELLI, *Laeti et amborum sororis causa constitutus sit judex, et quare illam cognitionem ita susceperit, ut maluerit arbitrum agere, commemorat, litis exponit statum, ac Marcello damnum non aegre ferendum ostendit. Hinc eum laudat, quod arbitrum se ipse praestiterit longe aequissimum. Cur tamen in ejus arbitrio nonnihil*

mutaverit, docet: ac demum qua ratione singuli sine Ecclesiae damno vicerint, declarat.

AMBROSIUS MARCELLO.

1. Apud me decursus est tui textus negotii, quod non intulisti, sed recepisti; quia erat et pietatis necessitas, et probandae in pauperes liberalitatis voluntas. Cognovi autem secundum sacrae formam praeceptionis, in quam me induit et beatissimi Apostoli auctoritas, et tuae doctrinae ac vitae forma et disciplina. Nam cum ipse arguerem quod adhuc inter vos maneret veternosum jurgium, cognoscendi mihi necessitatem partes imposuerunt.

2. Erubui recusare, fateor, cum praesertim togati utriusque partis invicem se lacesserent, dicentes ut meo sub examine liqueret, cui parti majora juris vel justitiae suffragia forent. Quid plura? Cum jam conclusi essent dies, et paucarum horarum superesset spatium, quibus tamen alia audiret praefectus negotia; petierunt causae patroni prorogari paucorum dierum tempora, ut ego residerem cognitor. Tantus ardor erat christianis viris, ne praefectus de episcopi judicaret negotio. Aiebant praeterea nescio quae gesta indecore, et pro suo quisque studio jactabat, quae episcopo potius judice, quam praefecto examinari oporteret.

3. His confusus, simul admonitus Apostolicae praeceptionis, quae arguit, dicens: *Nonne de iis qui intus sunt, vos judicatis* **(I Cor. V, 12)**? Et iterum: *Saecularia igitur judicia si habueritis, contemptibiles qui sunt in Ecclesia, illos*

constituite ad judicandum. Ad verecundiam vestram dico. Sic non est inter vos sapiens quisquam, qui possit judicare inter fratrem suum: sed frater cum fratre judicio contendit, et hoc apud infideles **(I Cor. VI, 4)**; recepi cognitionem, ita tamen ut compositionis essem arbiter. Videbam enim quod si pro tuis judicarem partibus, posset ille non acquiescere: si pro illo ferretur sententia, obediret tua et sanctae sororis defensio. Erat ergo iniqua decernendi conditio. Posset etiam illis videri suspecta necessitudinis sacerdotalis gratia. Quando enim victus quemvis alium quam se aequiorem putat? Et quod verum est, erant vetusti jurgii intolerabilia utrique parti dispendia; si finis ejus aut **1101** fructu careret, aut liberalitatis solatio.

4. Cum igitur anceps judicium, jus controversum, multiplices ab utraque parte actiones cernerem, invidiae plenas supplicationes, rescriptorum quoque obreptiones obtexerent: adverterem etiam gravi conditione illum, si vicisset, acturum de duplis fructibus, et de sumptibus annosae litis: tuo autem officio non convenire, ut expensas jurgii posceres: nec competere, ut quidquam de fructibus possessor ageres, quos percepisses; malui jurgium compositione caedere, quam pronuntiatione acerbare. Alia enim habebant excitari jurgia: tum, quod est gravissimum, etsi jurgia sublata forent, erant tamen odia mansura, quae apud bonos mores dispendii sunt.

5. Inter hos aestus positus, cum me persona sacerdotis, feminae sexus, viduae gravitas, amici quoque contemplatio, trino quodam non perfunctorio conveniret nomine, illud sequendum putavi; ut neminem vinci vellem, et omnes vincere. Nec fefellit sententia; vicistis enim omnes germanitati, vicistis naturae, vicistis Scripturae dicenti: *Quare*

non magis injuriam accipitis? quare non magis fraudem patimini **(I Cor. VI, 7)**?

6. Sed putas te gravatum jactura juris, damno pecuniae. Meliora utique sacerdotibus damna, quam lucra saeculi sunt: *Beatius est enim dare, quam accipere* **(Act. XX, 35)**. Sed forte dicas: Fraudem non debui pati, injuriam non debui perpeti, damnum subire. Quid ergo? Inferre velles? Sed etsi tu non inferres, ille se passum diceret. Itaque vide quid dicat Apostolus: *Quare non magis fraudem patimini?* Ut prope videatur, qui non patitur, fecisse; tolerare enim debet, qui fortior est.

7. Verum quid ego ita tecum ago, quasi hoc meum, et non tuum sit? Tu enim obtulisti, quasi arbiter litis, ut soror in diem vitae suae possideret partem praedii, post obitum ejus fratri cederet omnis possessio. Neque quisquam eum vel tuo, vel Ecclesiae conveniret nomine: sed sibi haberet, si ita mallet, ut nihil dispensaret Ecclesiae. Hoc cum ego praedicarem, et praeferrem tantam animo tuo infusam liberalitatis gratiam, respondit germanus tuus placere sibi oblationem, si metus deteriorandae possessionis decederet. Quemadmodum enim femina, et quod est amplius, vidua possessionem regeret tributariam? Quid sibi profuturum, quod sibi jura possessionis cederes; si majora ex incultu agri subeunda sibi damna arbitraretur?

8. Movebat hoc utriusque partis togatos. **1102** Itaque omnium conspirante assensu, placuit ut Laetus v. c. agrum susciperet, et certum numerum frumenti, vini, olei, sorori quotannis pensitaret. Ergo sanctae germanae tuae non jus, sed sollicitudo decessit: non fructus, sed culturae labor: non reditus, sed

incerti eventus quaedam, ut dicitur vulgo, alea. Si tempestates ventorum graves proventum impedierint, sorori tamen tuae sua ubertas manebit. Si nimia siccitate aruerint locorum gignentia, sorori tamen tuae sata non minuetur fecunditas. Sibi ascribet Laetus conditionem oblationis suae: si necessitates temporum et extraordinariae incubuerint exactiones, germana tua beneficio tuo, ut dispendio Laeti, immunis erit: Laetus autem se proprietate locorum solabitur.

9. Vicistis ergo omnes: Laetus, quia jus loci adeptus est, quod non tenebat: soror, quia annuis potietur fructibus jam sine lite, sine jurgio; nemo tamen plenius, nemo gloriosius quam tu vicisti, qui dum erga sororem confirmari vis liberalitatem tuam, in utrumque eam fraternae consortem necessitudinis contulisti. Nam et fratri concessisti proprietatem, et sorori usus fructum: nihil autem adimitur Ecclesiae, quod pietati acquiritur; charitas enim non damnum, sed lucrum Christi est; denique charitas fructus Spiritus sancti est **(Galat. V, 22)**. Apostolico igitur charactere cognitio decursa est. Dolebamus ante quod litem haberes: profuit jurgium, ut formam indueres apostolicae vitae et praeceptionis. Illud sacerdotio non congruebat, haec transactio et apostolicam decet normam.

10. Nec vereare ne immunis sit atque exsors Ecclesia liberalitatis tuae. Habet et illa fructus tuos et quidem uberiores, habet fructus doctrinae tuae, habet tuae vitae stipendium; habet fecunditatem, quam tuis institutis rigasti. His dives reditibus, non quaerit temporalia; quia aeterna possidet. Addidisti autem ei non solum apostolicos, sed etiam evangelicos fructus; Dominus enim dixit: *Facite vobis amicos de iniquo mammona* **(Luc. XVI, 9)**. Fecisti et tu amicos, et

quod mirabile est, ex dissidentibus. Fecisti in jus germanitatis redire fratres, fecisti eos hac charitate, hac gratia securos esse, quod suscipiantur in aeterna tabernacula.

11. Christo igitur auctore et duobus arbitris sacerdotibus, te qui formam prior dedisti, me qui sententiam prompsi, facta pax non claudicabit; quando tanta fidei convenerunt suffragia, ut perfidia non possit esse sine poena.

12. Arabit Laetus sorori, cui antea alienos invidebat labores: messem Laetus sorori colliget, **1103** in qua ante ferre non poterat alienas donationes: deferet fructus ad sororis horrea, et hoc laetus faciet, recepta etiam jam nominis sui proprietate.

13. Tu interea conformatus in apostolum Christi, assumens propheticam auctoritatem, dices ad Dominum: *Possedisti renes meos* **(Psal. CXXXVIII, 13)**. Haec melius possessio Christum decet; ut virtutes sacerdotis possideat sui, hos fructus capiat, qui sunt integritatis et continentiae, et quod est amplius, charitatis et tranquillitatis. Vale, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXXIII.

SISINNIUM *propter veniam filio, qui se inconsulto uxorem duxerat, datam commendat; et commodis quibusdam quae ille ex eo relaturus erat, memoratis, eumdem hac ignoscendi facilitate sanctorum vestigiis institisse ostendit.*

AMBROSIUS SISINNIO.

1. Quod filio nostro remisisti meo rogatu, quia te inconsulto, uxorem acceperat, pietati magis tribuo, quam nostro amori; plus est enim pietatem ipsam de te impetravisse, quam cujusque petitionem. Certe sacerdos tunc magis impetrat, cum virtus praevalet; sacerdotis enim petitio doctrina pietatis est. Impetravit igitur natura, impetravit filius eo plenius, quia postulati contemplatio temporalis solet esse: virtutis autem diuturnus habitus, et jugis animorum inductio.

2. Pulchre itaque gestum, ut te patrem recognosceres: simul quia justa indignatio fuit; malo enim culpam fateri, ut plus laudetur paterna indulgentia: sed et ipsa paterna offensio fuit, quoniam venturam in locum filiae tuo debuisti eligere judicio, cui fieres pater. Namque aut natura filios suscipimus, aut electione; in natura casus est, in electione judicium: magisque in adoptatis offendimus, quam in genitalibus filiis; quia genitales filios esse degeneres, ad naturam refertur; adscitos vel adoptione vel copula dedecores esse nostro errori ascribitur. Fuit ergo quod succenseres filio, sed fuit **1104** etiam quod remitteres; quia sibi uxorem elegit. Acquisisti filiam sine electionis periculo. Si bonam duxit, tibi acquisivit gratiam: si erravit, recipiendo meliores facies, refutando deteriores.

3. Maturiore quidem consilio puella filio a patre traditur: sed majore obsequii proposito a filio ad patrem ducitur, et a viro lecta ingreditur soceri domum; dum metuit et filius displicere judicium suum, et nurus ministerium. Illam paternae electionis praerogativa attollit atque erigit; istam offensionis humiliat metus, inclinat verecundia. Non habebit filius, quod

in uxorem referat, quasi exsors culpae, si quid fortasse offensum sit, quod habet usus; immo amplius elaborabit, ut in utroque suum possit probari, et in uxore judicium, et in se obsequium.

4. Fecisti igitur quod boni parentes, ut cito ignosceres, sed obsecratus; nam antequam rogareris, non erat ignoscere, sed factum probare. Deinde diutius differre veniam, et tibi acerbum, et illis inutile; neque enim paterna viscera diutius tolerare possent.

5 *et* 6. Summae devotionis proposito Abraham filium suum secundum oraculum Dei offerebat in holocaustum; et quasi exsors naturae, exerebat gladium, ne mora sacrificium decoloraret; tamen ubi abstinere a filio jussus est, gladium libenter recondit: et qui immolare unigenitum, fidei intentione properabat, majore pietatis studio festinavit ovem subrogare sacrificio **(Gen. XXII, 6 et seq.)**.

7. Joseph quoque **(Gen. XLIV, 15 et seq.)**, ut fratrem juniorem teneret, simulabat iracundiam fratribus, et compositam furti fraudem; indignatus tamen, cum advolveretur ad genua ejus unus ex fratribus Judas, flerent alii, fraterno victus et compassus affectu, diutius tenere non potuit simulationem severitatis: remotisque arbitris, aperuit fratribus quod germani sui essent, et ipse esset Joseph, quem vendidissent: nec se memorem suae esse injuriae, et fraternae venditionis acerbitatem fraterne excusare, atque id quod posset arguere, ad altiores causas referre; eo quod ita oportuisset fieri, procurante Deo; ut **1105** transiret in Aegyptum, qui gentem suam frugis externae egentem

pasceret, ut sterilitatis tempore alendis patri et filiis subsidio foret.

8. Quid autem de sancto David loquar, qui degenerem filium, et fraterno oblitum sanguine, ad unius mulieris petitionem paternis visceribus mentem emollitus domo recepit **(II Reg. XIV, 12)**?

9. Ipse ille Evangelicus pater adolescentiorem filium, qui prodegerat omnem substantiam a patre acceptam vivendo luxuriose, regredientem tamen unius sermonis inflexus humilitate, quod in patrem peccasse se fatebatur, occursu pio fovit, supra collum ejus cecidit, primam illi stolam, annulum et calceamenta deferri jussit; atque honoratum osculo, donatum munere, admirabili suscepit convivio **(Luc. XV, 22)**.

10. Horum te imitatorem praebuisti pietate patria, qua proxime ad Deum accedimus; et ideo ego prompte filiam nostram adhortatus sum, ut etiam hiemali tempore viae laborem exciperet, commodius hibernatura non solum in hospitio, sed etiam in affectu paterno, cum jam successerit indignationi gratia: quandoquidem ut plene te ad similitudinem atque imitationem sanctorum referres, eos accusavisti, qui compositis mendaciis animum tuum adversum filios excitandum arbitrati sunt. Vale, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXXIV.

CYNEGIUM *de consultatione sua commendat.*

AMBROSIUS CYNEGIO.

1. Quam ingenuo commendasti pudore, quia de eo consuleres, quod non probares, sed morem gereres parenti; ut pietatem non laederes, securus quod non aliud a me posset referri, nisi quod sanctas deceret necessitudines.

2. Ego vero libenter tua in me onera suscepi, et avo neptem, ut opinor, refudi. Quam nescio plane qua opinione nurum sibi fieri desiderabat, ut avum socero mutaret. Plura non opus est, ne hoc quoque accedat ad verecundiam. Vale, fili, et nos dilige; quia nos quoque te diligimus.

EPISTOLA LXXXV.

SYRICIO *gratiis actis, quod litteras ad se miserit per Syrum presbyterum, celerem hujus reditum laudat, et de sequendo Christo quaedam subjungit.*

AMBROSIUS SYRICIO.

1. Gratum est mihi cum litteras accipio tuas. At cum de conservitio nostro **1106** aliquos dirigis, ut fratrem nostrum et compresbyterum Syrum tuis es prosecutus litteris, geminatur laetitia. Sed utinam fructus fuisset iste diuturnior! Nam statim

ut venit, recurrendum putavit: quod quidem desiderium meum plurimum minuit, ad sui gratiam multum addidit.

2. Nam ego diligo eos vel presbyteros vel diaconos, qui cum aliquo processerint, nequaquam se patiuntur a suo diutius abesse munere. Dicit enim propheta: *Non laboravi sequens post te* **(Jerem. XVII, 16)**. Quis autem potest laborare sequens Jesum; cum ipse dicat: *Venite ad me, omnes qui laboratis, et onerati estis, et ego vos reficiam* **(Matth. XI, 28)**? Sequamur ergo Jesum semper, nec desinamus. Quod si semper sequamur, numquam deficimus; dat enim vires sequentibus se. Itaque quo propior virtuti fueris, eo fortior eris.

3. Plerumque cum sequimur, dicitur nobis ab adversariis: *Ubi est verbum Domini? Veniat* **(Jerem. XVII, 15)**. Sed nos non fatigemur sequendo, non avertamur subdolae interrogationis impedimento. Dicebatur hoc prophetae, cum mitteretur in carcerem, cum demergeretur in voraginem luti: *Ubi est verbum Domini? Veniat* **(Jerem. XXXVII, 15)**. Sed ille multo magis secutus est, et ideo ad bravium pervenit, ideo accepit coronam; quia non laboravit, qui sequebatur Jesum: *Non est* enim *labor Jacob, nec dolor videbitur in Israel* **(Num. XXIII, 21)**. Vale, et nos dilige; quia et nos amantem nostri, et parentem, diligimus.

EPISTOLA LXXXVI.

De litteris a Prisco utrinque perlatis.

AMBROSIUS SYRICIO.

1. Prisco amico et aequaevo meo dedisti advenienti litteras, ego quoque revertenti reddidi, quas et pro officio et pro amore debui. Utrumque igitur nostrum suo officio remuneratus est, qui et mihi tuas, et meas tibi restituit; ideo ejus officii pretium incremento debet adipisci gratiae. Vale, et nos, frater, dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXXVII.

Laudat Polybium, cujus rogatu se binas ad Segatium et Delphinum epistolas scripsisse significat.

AMBROSIUS SEGATIO et DELPHINO episcopis.

1. Polybius filius noster cum de Africanis regressus partibus, in quibus proconsularem jurisdictionem egregie repraesentavit, aliquantulos nobiscum exegisset dies, summa gratia se meis visceribus infudit.

1107 2. Deinde cum abire hinc et demeare vellet, poposcit ut utrique vestrum scriberem. Promisi futurum. Itaque dictavi epistolam, et utriusque conscriptam nomine dedi. Postulavit

alteram. Dixi ad utrumque vestrum datam more, usuque nostro; eo quod sancta mens vestra non epistolarum numero, sed conjunctione nominum delectaretur: nec perpeti posset, ut fieret vocabulorum separatio, quorum affectus conveniret; idque praescriptum nostro muneri, ut uteremur charitatis compendio.

3. Quid plura? Exegit alteram, dedi; ut neque illi negarem, quod posceret: nec mihi immutarem, quod in usum venerat. Ita et ille habet quod utrique reddat; quia id solum praetendit, ne cum alteri reddidisset, alteri vacuus foret. Et ego vobis indivisae gratiae munus sine ullo dependam offensionis periculo, et divisionis scrupulo; cum praesertim etiam haec forma scriptionis Apostolicae sit, ut et unus ad plures, ut Paulus ad Galatas: et duo ad unum possint scribere, sicut scriptum est: *Paulus vinctus Jesu Christi, et Timotheus frater, Philemoni* **(Philem., I)**. Salutem vobis dico: diligite nos, et orate pro nobis; quia ego vos diligo.

EPISTOLA LXXXVIII.

Priscum litterarum utriusque bajulum laudat.

AMBROSIUS ATTICO.

1. Prisco meo dedisti litteras. Priscus meus mihi reddidit, et ego Prisco. Tu Priscum, ut soles, dilige; et plus etiam quam

soles: quod eo suadeo, quia et ipse Priscum meum facio plurimi. Est enim erga eum priscus hic noster amor, qui a pueritia jam inde nobiscum aetate accrevit simul: sed eum multo post vidi tempore; ut vere mihi non solum nomine, sed etiam tanti intervallo temporis priscus advenerit. Vale, et nos amantes tui dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXXIX.

De ALYPII *ad se, deque suis ad eum litteris agit.*

AMBROSIUS ALYPIO.

1. Antiochus vir consularis reddidit mihi eximietatis tuae litteras, nec supersedi respondendi munere; nam per meos homines dedi litteras, et ni fallor, alia oborta copia, **1108** geminavi epistolam. Sed quia non tam remetienda amicitiae munia, quam cumulanda arbitror: oportuit ipso praesertim regrediente, qui me tanto litterarum tuarum affecit nomine, referri aliquod officium sermonis mei; ut ego utrique vestrum, et ille tibi absolveretur, qui debebat referre quod acceperat. Vale, et diligentes te dilige.

EPISTOLA XC.

ANTONII *amorem in se, suumque vicissim in illum commemorat.*

AMBROSIUS ANTONIO.

1. Numquam es tacitus mihi, nec umquam tuo me transmissum silentio querar, qui sciam quod tuo non desim pectori. Nam cum id pendas, quod pluris est; qui potes etiam id negare, quod saepe etiam in multos defluit, non tam amoris usu, quam officii vicissitudine?

2. Ego vero etiam ex meo animo tuam vicem aestimo, ut numquam me tibi, et te mihi absentem putem; quoniam semper animis adhaeremus: numquam tuas litteras mihi deesse opiner, aut meas tibi; cum te quotidie coram alloquar, in te oculos, studia, atque omnia officia mea dirigam.

3. His tecum delectat congredi; nam litterae tuae, ut aperte cum individuo pectoris mei loquar, verecundari me faciunt. Unde peto ut supersedeas gratiarum relatu; mihi enim mei in vos officii summa merces est, si me debito erga vos muneri non defuisse arbitrarer. Vale, et nos dilige, quia ego quoque te diligo.

EPISTOLA XCI.

CANDIDIANUM *laudat, ac se deprimit.*

AMBROSIUS CANDIDIANO fratri.

1. Summus quidem splendor in sermone est tuo, sed magis in affectu elucet mihi; nam in epistolis mentis tuae aspicio fulgorem, dilectissime frater ac beatissime. Dominus te benedicat, et det tibi suam gratiam; nam et ipse in epistolis tuis vota magis, quam mea merita recognosco. Quae enim merita mea tantis tuis aequentur sermonibus? Dilige nos, frater; quia nos te diligimus.